
3 1761 08225366 7

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
KÖZÉLETÉNEK
HÁROM UTOLSÓ ÉVE 1846–1848.

KOVÁCS LAJOSTÓL.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1889.

Széchenyi életiróra vár s egyengetnünk kell útját. . . . Vajha társakra találnánk! . . . Ha valaki, bizonyára Széchenyi — követelheti a magyar irodalomtól, hogy virasszon emléke fölött s hordja az anyagot irodalmi szobrához, melyet a jövőtől várunk.

Gyulai Pál,
Budapesti Szemle 1866.

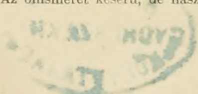
Hol van igazságos birája a viharos napoknak márczius 13-kától kezdve szeptember 11-kéig? S mikor leend hű történésze? Mekkora tere a munkásságnak! Megdöbbenünk a széles láthatár diadaljelei és sírhalmai miatt. Catalanumi mezője volt ez az eszméknek és őrjöngéseknek!

Legyen szabad azért a párt iránt, melyhez magam is tartoztam, s a kormány iránt, melyet pártolánk, szigorunak lennem.

Tanuljunk legalább mi saját tévedéseinken.

Az önismeret keserű, de hasznos.

Kemény Zsigmond,
Forradalom után 107. és 145. l.

Franklin-Társulat nyomdája.

ELŐSZÓ.

«Ha nem könnyű Széchenyi állását szigorúan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában — másfelől szintoly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel Széchenyi kedély- és szellemvilágában tájékozási pontokat elfoglalni.»

«A *legnagyobb magyar* — és e nevet Kossuth oly méltán ruházta Széchenyire — mint egyén, mint jellem örökké *talány* volt kortársai előtt, s közpályája végperczeiben azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.»

«A döblingi szenvedő megczáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, és a *szív martirja* a *hideg számítónak* ellenmond.»

Nem ismerek senkit Széchenyi kortársai közül, ki inkább hivatva volt volna őt egészen átérteni, mint Kemény Zsigmond, ki róla a fennebbieket elmondja.

Századokat véve fel, nemzetünk fejlődési történelmének legérdekesebb szakát e folyó század második negyede képezi. E korszak végén történik azon nagy politikai és társadalmi átalakulás, melynek fontosságát és végzetes voltát Lónyay gr. legalább is oly szinvonalra helyezi, mint a magyar faj áttérése a kereszténységre, mely e hazábani telepedésének sorsát döntötte el.

Vétenénk a gondviselés ellen, igaztalanok volnánk fajunk iránt, ha fel nem ismernők, hogy e korszaknak kijutott bőségesen osztályrésze a kitűnőségekben de mindezek között a leghatalma-

sabb alak a Széchenyi István grófé, kit kora ellenmondás nélkül a *legnagyobb magyarnak* nevezett, és kit a következő nemzedék annál is inkább fog annak felismerni, minél világosabban fog itélni eme kor szellemi átalakulásának nagy eseményeiről.

És ha elhiszszük — mint hinnünk kell — hogy utódaink e kor történelmével nem minden előszeretet és kielégitett nemzeti önérzet nélkül fognak foglalkozni, mennyi méltó panaszra volna okuk, ha épen e kor legérdekesebb s legkimagaslóbb alakjának felismerésére nem találnának elegendő anyagot készen, miből egyéniségét és jellemét nem a lélekbuvárlat, sziv-bonczolat vagy költői felfogás alakitó erejével, hanem a tényekből, a kortársak élethű elbeszéléseiből megalkossák.

Azonban maga Kemény Zsigmond, kit én kortársai között leghivatottabbnak tartottam, nem merészel életirójául vállalkozni. Tehetem-e ezt én?

Megdöbbenek ily gondolat felett.

Kérdem azonban magamtól: van-e ma még az élők között, ki Széchenyiről a mint volt, mondhatna mint szemtanú annyit is, mint épen én?

Tasner Antal majdnem egész életének hű kisérője, ki határtalan bizalmát birta, lenyugodott a nélkül, hogy számunkra valamit hátrahagyott volna.

Kivüle én voltam, kinek életében van nehány év és pedig a legérdekesebb idő, mikor oly közvetlenségben éltem vele köztudomás szerint, mint senki más.

Körüle és vele voltam ez időben életének minden mozzanatában, tanúja voltam gerjedelmeinek, szavainak és cselekvéseinek, osztályossa voltam reményeinek aggodalmainak és végül — a kétségbeesésig fokozott — mély bánatának.

Épen e miatt én érzem leginkább mennyi alkotó erő kivántatnék oly monumentalis műhöz, minő az ő életrajza, de feladatom, melyet magamnak kitűztem, más és erőmhöz mért.

Hála Istennek, valahára kezdenek előtűnni irodalmunkban

is a memoire-ok. Elég késön, mert sokan — nagyon sokan lepihentek már, kik történelmünk egykori nagy épületéhez a legbecsesebb anyagokat nyujthatták volna.

Ezeknek becsét senki nálam mélyebben nem érezhette, de azon kötelességet sem, hogy mindenki ki csak teheti, járuljon e kor történelmének megvilágitásához.

A szomorú idők s ennek viszontagságai kifosztottak legtöbb eszközeimből, melylyel azon kor emlékeit támogathatnám, de megőriztem, oly benyomásokat, melyek mélyebbek voltak, hogy sem elmosódjanak, élénkebbek, hogy sem elhomályosodhattak volna.

Ezeket akarom egyszerün őszintén elmondani. És pedig elmondani, a mit láttam és hallottam, oly lelkiismeretes hűséggel, mint tanú a biró előtt, ki öntudatos meggyőződéssel elmondhatja minden szavára: Isten engem úgy segéljen.

Ki ezen elbeszélésekből nem igazodnék el az egyén és jellem iránt, annak számára hiában irtam, mert kit az élet minden mozzanataiban, a nap minden órájában, köz és magán helyen, salonjában, munkaszobában és öltözőjében, díszruhában, pongyolában magunk előtt látunk mozogni, szólni és cselekedni, az egész mivoltában leplezetlenül előttünk áll, és ha róla magunknak különböző képet faragunk, ennek oka nem az ő lényében, de egyéni felfogásunkban rejlik.

Ha egykoron utódaink azon hagyatékot, mely korunk nagy embereiről rájok szállott, számbaveszik, azon nyomokban, melyet életök működése nemzetünk szellemvilágában hátrahagyott, akkor fogják felismerni az ő gazdag örökségét s azt méltóbban felbecsülni, mint kortársai tevék.

Végül néhány szót még munkámról:

Szellemvilágunk áramlatai mig benne élünk, ellenállhatlan erővel nehezednek lelkünkre. Érezzük nyomásait és engedünk akaratlanul is.

Harmincz éve, hogy ezen emlékezések megirásának ösztön-

zése üldöz. Unszoló erejével gyakran támadott meg időnkint, de lecsillapult ismét és ma úgylátom, hogy korábban a közállapotok helyzete a feldolgozást károsan befolyásolhatta volna és felfogásaim a függetlenségben és higgadtságban szenvedhettek volna.

A mult év utolsó napjain miért rohant meg a régi ösztön oly hatalommal, hogy Sylvester-estéjén iróasztalomnál találtam magamat, megkezdve régi emlékezéseim megirását — tudnám én megmondani?

Irtam egy belső kényszernek engedve.

Negyven éve, hogy irodalommal foglalkozom, jobbadán a napi sajtó mulandó terén. Külön önálló említésreméltó munkában csak kétszer léptem elő.

Mindkét munkának meg volt az idő teljességében a hivatása.

Némi önérzettel gondolok vissza, hogy mindkettő 48-ban és 64-ben betöltötte emberségesen hivatását.

Nincs-e e szerény emlékezéseknek is némi hivatása?

A Széchenyi emlékezetének felujitása, «*kultuszának*» felébresztése nem-e életszüksége napjainknak?

Feleljen erre a jövő!

1846.

I. FEJEZET.

Ismerkedésem gr. Széchenyivel. Állása a magyar politikai életben. Hivatalba lépése és annak indokai. A Tiszavölgy szabályozása mint kezdet. A felső-tiszai érdekeltség gyülése Vásáros-Naményban.

1845-ik év nyarán úgy akarta sorsom, hogy huzamosan oly beteg ágyánál töltsem napjaimat, kihez a hála és szeretet szoros kötelékei füztek.

Megrémült családja aggályait is kimélve egyedül voltam, kivel a beteg reménytelen állapotáról őszintén szólott.

Svájczer Gábor főkamaragróf, a bányászati szakban korának legkiválóbb embere, Ferencz császár részéről példátlan kitüntetésekben részesült. A személyes jogositványok, melyeket a magyar bányászatra nézve nyert, magának az imperiális kamarának szálka volt szemében, és Ferencz császár halála után, mihelyt tehették, folytonos gáncsoskodásaikkal tevékenységét zsibbasztva, a még erőteljes férfiút visszavonulásra kényszeriték.

Napjainkban alig lehet fogalmunk ama kor embereinek hivatali érzékenységéről. A sok apró kedvetlenségek fölemésztették életerejét, és midőn nyugalomba lépett, szivbaj rohanta meg, mely fejlődésében feltartózhatlan lett.

Általa lettem bányász. Ő volt mesterem és vezetőm a természettudományok e szakában. Ismertem őt hatalmának tetőpontján, emelkedésében és hanyatlásában. Ismertem példátlan erélyét és munkásságát, ismertem rendkivüli sikereit, valamint törhetlen hűségét az uralkodó iránt. Ily embert, a férfiui erő legszebb példányát, erejéhez korán s ily módon elhalni látni, több volt, mint mennyit idegeim elbirhattak.

«Nem állom ki tovább», mondám egyszer már úgy is aggódó

családom körében, és az hamar összeszedőzködve, utazni kényszeritett. Eljutottam Szatmárból Bécsig, hol a gőzhajóról kiszállva, még a várost sem értem el, midőn az ideges láz rajtam valóban erőt vett, és ágyba fektetett.

Hetek teltek és javulásommal fokozódott vágyam is haza felé. Orvosom végre beleegyezett oly kikötéssel, hogy gőzhajón Pestre érve, ott legalább nyolcz napot töltsek, még mielőtt hosszú útamat tengelyen tovább folytatnám.

Pesti pihenésem e napjaiban sok időt töltöttem Helmeczy Mihálynál, ki atyám házánál gyakran megfordult, s gyermekkorom óta ismert és szivességeivel elhalmozott. Beszélgetéseink tárgyát természetesen a hazai dolgok s ezek közt kiváltkép a Széchenyi gr. hivatalba lépése képezték.

Sok szót váltottunk a nagy gróf — mint már akkor nevezték -- politikai eljárásának ez uj fordulatáról, és mint valószinű, ezen beszélgetéseink is befolytak a közelebbi engem illető eseményekre. Ugyanis:

Egy délutánt családommal, Helmeczy különösebb meghivására, nála töltöttem. Derült csevegés közepette Helmeczyt szobájába szólíták. Nemsokára utánam jött s engemet is magával vitt.

Szobájában Széchenyi grófial álltam szemben, bemutatás után Helmeczy magunkra hagyott.

Ez ideig a gróffal nem érintkeztem, kivéve hogy Selmeczen mint akadémikus egy alkalommal — ha jól emlékszem 1832-ben a gróf b. Steinlein társaságában e városon átutazván, ennek hírére mi magyar ifjak ablakainkat kivilágitottuk, és reggel korán indulása előtt én egyik társammal tolmácsoltam a magyar ifjúság irántai hódolatát. Ez időtájban kaptam töle mint a tud. Akadémia alelnökétől egy hiv. levelet is a magyar bányászati szótár ügyében, melyen akkor többen dolgoztunk. De mindezekre ő már nem emlékezhetett; meglepőleg előzékeny fogadtatásomat tehát Helmeczy értesitéseinek tulajdonitottam.

Elmondá ekkor nekem politikai eljárásának minden részleteit. Áttérve a napi eseményekre, körülbelől ezeket mondá:

«Nemzetiségünk és alkotmányunk megszünt valahára ostrom tárgya lenni felülről, ezeket mi átengedhetjük a szabad fejlődésnek, de e fejlesztés munkát követel, és ha munkálni akarunk, nem tarthatjuk fenn csökönyösen a meddő védelmi tért. A merev ellenzéki állás ideje lejárt. Gondolni kell annyi mulasztások után főleg

hazánk anyagi kifejtésére, mi most politikai szempontból is fokozott fontosságot nyert.»

Efféle intentióval saturálva volt, midőn a kormány hozzá ajánlataival közeledett. A helytartó-tanács kebelében egy új osztály élére hivta meg, mely az ország közlekedési ügyeit vezetné.

A kormány, mely lehet némi sulyt fektet személyének csatlakozására, minden jóakaratot mutat, igéri öszinte támogatását, a teendők kijelölését rá bizza — tarthatta e hazafi kötelességeivel megférhetőnek, hogy ez ajánlatot visszautasitsa.

Viszi a rámért hivatalt, míg sikereket vívhat ki, ha nem tehet semmit — visszavonul. Lehet, hogy tőle a kormány mást vár, mint a mit ő elérni akar, de végkép szemesé a világ. «Ők engem, én őket akarom utilizálni, meglátjuk, mire megyünk. Az én mai állásomban a nyeremény mérlege igen sulyos, lehet nagy dolgokat hozhatok mozgásba, ellenben mit veszthetek? legfölebb elkoptatott népszerűségem utolsó foszlányait. Ez nem érdemli meg, hogy őrizzem, ha nem várna is egyéb rám, mint meghiusult kisérlet.»

Mit itélne minden elfogulatlan ember hazafiságáról, ha ő népszerűségének kétes maradványait féltve kitérne a kinálkozó alkalom elől, hazájának sikereket vivni ki. Ő mindig Virág Benedekkel tartott:

Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen!

Fejtegetésein — melyeknek én fennebb száraz kivonatát adtam — veres fonalként huzódott végig két «pad közti állása», mint ő helyzetét megjelölte.

Korábbi működése miatt a kormány gyanakvó volt iránta, utóbbi támadásaiért Kossuth ellen az ország ellenzéki részénél lett népszerűtlen, pedig e pártban van leginkább a regenerationalis erő.

Neki — igy folytatta — a népszerűség sohasem volt czél, de mindig eszköz, ismeri ezen eszköz hatalmát, jobban mint bárki is, és senki sem sajnálja nála inkább azon sajátságos helyzetet hazánkban, hogy most az egyik fél bizalmát csak a másiknak koczkáztatásával lehet megnyerni.

A mily mértékben nyer az ember támogatást a kormánytól, azon mértékben idegenkedik el tőle a nemzet, holott törekvéseiben egyiket sem nélkülözheti.

Így van a létező pártokkal is. Ő nem lehet conservativ, miután épen ő egész alkotmányos rendszerünk gyökeres átalakitását első

hozta szőnyegre. Azon párt, mely most magát conservativ czég alatt rendezte, sok igen jóravaló reformereket is foglal magában, de ő nem tudja még: meg van-e bennök a hajlam, és ha ez volna is, a tehetség oly nagyszabású átalakitásokra, minőket ő annyi mulasztásaink után nem csak szükségeseknek, de égetőknek is tart. A most hatalomra lépett fiatal kormánypárttól minden jót vár, de minő mértékkel mérnek nekik Bécsben, ez ma még egészen indefiniált állapot. A conservativekhez tehát nem csatlakozhatik.

Az ellenzék, majdnem kivétel nélkül, Kossuth hive, ő pedig Kossuth «veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell» politikájával nem barátkozhatik meg soha, mert tisztán látja, hogy ez ha erőre kap, átgázolhatlan bonyodalmakba sodorja a nemzetet.

Ezért pártállást sem foglalhat el, és meg kell elégednie két pad közti helyzetével annak fejében is, hogy végkép mindenik fél ellene fordul.

A kormány nehány otromba hibái elkeseredetté tették a pártok mai állását. Nem szabad tovább folytatnunk a végzetes harczot. Keresnünk kell neutralis tért, hol a kedélyek csillapodására és a pártok érintkezésére nyiljék alkalom.

Ez egyedül az anyagi érdekek tere lehet, hol mindenik párt józanabb elemei egyesülhetnek, és a siker kivivásában egymással nemesen versenyezve közeledhek is.

Az ő felfogása szerint tehát most az van a nemzetre nézve indicálva, hogy felhagyva az agitationalis kérdésekkel egy időre, az anyagi érdekek kifejtését tegye politikánk tengelyévé és e körül kell most forognunk. Az ország felvirágoztatására forditott nagyszabású működésünk politikánknak is ujabb józanabb irányt fog kimutatni.

Ezen anyagi ügyek közt ő első sorba helyezi a Tiszavölgy rendezését.

A Tisza sik földje fajunk bölcsője, ott él a legsajátabb magyar nép. E sik földön több mint 200 négyszögmérföld, a leggazdagabb talaj állandó tanyája az árvizeknek. Ez áldott földön a mostani állapotok helyére rendezett viszonyokat létrehozni, legmagyarabb népünket a jólét alig képzelhető fokára emelni a legáldáshozóbb kezdemény mire gondolhatunk.

E mellett a mily sokoldalú és messzeható egészben e nagyszerű vállalat, nincs más részről kezdemény, melynél hirtelen és lépésenkint lehetne meglepőbb sikereket előállitani.

Fajtánkban sok az életrevalóság csak utat kell törni előtte és sikereket mutatni fel, és a kifejlés bámulatba fogja ejteni az országot.

Ő már az ügyet nagyjában tanulmányozta, s elhatározta hivatalos működését evvel kezdeni meg.

Már készítteti az előmunkálatokat és a közelebbi időben felhívást fog intézni a tiszai érdekeltekhez, azokat egyes pontokra összegyűjteni s velük értekezni a megindítás felett.

Velem azért szólott ily hosszan, hogy megértesse egészen czélbavett működését, és ha az elmondottakra nézve egyetértek, legyek én is saját körömben az igaz igének hirdetője.

Az igazat megvallva, e magyarázat nem elégített ki, s hogy a gróf a fennebbi indokból mondta volna el politikájának egész rendszerét annyi részletezéssel és sok kitérésekkel, előttem gyanusnak tünt fel.

Azonban, hogy neki e véletlen ismerkedésben még messzebb vágó czélzatai is lehetnének, akkor még nem sejtettem.

Helmeczy, kivel észrevételeimet őszintén közöltem, hallgatag maradt, csak hónapok mulva mondotta, hogy Széchenyi gróf épen azon időben embert keresett a Tisza-ügyhöz és szokása szerint kérdezősködve, ő engemet említett, kivel akkor naponkint érintkezett.

Ezen ajánlatára Helmeczynek, a gróf csaknem rendőri részletességgel kikérdezte őt nyilvános magánéletem minden viszonyairól és miután Helmeczytől értesült, hogy nemcsak jogi iskolákat, de selmeczi akadémiát is végeztem, országgyűléseken voltam, Erdélyben is követséget viseltem, megyémben is jókora befolyással birok, másrészről szüleimmel zavartalan egyetértésben, nőmmel ritka gyöngéd viszonyban élek, közetkezőleg sem lelkemet, sem kedélyemet semmi családi meghasonlás nem zavarja, — sőt élettörténetem bizonyos ágában némi analogiákat látott a magáéival, — megbizta egy találkozás rendezésére.

Így készíttetett elő e találkozásunk, mely a grófnál csak az első benyomások fogadására volt kiszámítva, s azon eredményre vezetett, hogy megigértette velem, mikép az általa a mi vidékünk érdekeltjeinek Vásáros-Naményba kitűzendő gyülekezetére én is okvetlenül eljövök.

Megigértem és elváltunk.

Őszi közgyűlésünkre Szatmármegyéhez megérkezett Sz. gróf

meghivása a vásáros-naményi értekezletre és a megye kinevezte küldötteit, közöttük engemet is.

Naményban már mint régi ismerőst és avatottat fogadott, mindenkinek feltűnt a figyelem, melyet rám forditott, elmondotta nekem, hogy az egyesekkel eddig tartott értekezletek igen felhangolták, annyi készséget és jóakaratot talál a tiszai érdekeltségben, hogy ez oldalról aggályai megszüntek, s arra határozta magát, hogy a tél elején az egész nagy érdekeltséget Pestre összehivja a nagy társulat megalakitására s mindent megtesz, hogy még a következő év folytában ásó és kapa forogjon a Tisza-mentén.

Pár napi ottmulatása alatt csaknem minden időmet igénybe vette. Vele voltam reggeltől estig.

A szép számmal összegyült társaság köreiben élénk megbeszélés tárgya lett a Tisza-ügy. A felfogások azonban a folyószabályozás, átvágások és töltésezések és ezekből eredő gazdasági előnyök körén túl nem igen emelkedtek.

A nagy gróf eszméi ez ügyről egészen más és magasabb regiókban mozogtak. Alig voltam képes néha azon magaslatokra emelkedni, hol gondolatai kalandoztak, és csak részben birtam sejteni azon sokoldalú, alig belátható nagy czélokat, melyeket ő ezen ügy fejlődéséhez kötött.

Az ő lelkében a Tisza és mellékfolyóinak szabályozása, az átvágások és töltések készitése a kérdés anyagi oldalának csak alphája — első kezdete — volt. Ő eszméiben a Tiszavölgy közgazdászati berendezésén — a csatornázás és nagyszerű öntözési készülékeken — mozgott. Előtte a Tisza térsége, a magyar alföld, e nagy sikság mint berendezett virágos nagy kert és apró szakaszokban beültetve és beépitve mint gazdag nép tanyája derengett.

A nagy társulat alakitásában ő alapját akarta megvetni minden későbbi társulati alakulásoknak az országban, s kimutatni, hogy a népek életében csak a társadalmi út, az érdekek józan egyesülése és közös vállvetés az áldásthozó.

Mi magyarok pedig kiválólag az önsegély útjára vagyunk kényszeritve inkább, mint más európai nép. Rokon és barát nélkül, Ausztriávali vegyes házasságban ki gondol velünk, ha önmagunk nem.

Útat kell tehát törnünk az érdekek csoportosulásának és nagyobb szabásokbani működésének.

A Tisza-ügy rendezésében, a vállalat kezelésében nekünk

nagy iskolát kell állitanunk nemzetünk számára. Lássa meg a nemzet, mit tehet egyesült erővel és vállvetett munkával, és lássa a kormány, hogy a folytonosan háborgó renitens erők józanabb czélokra is hasznosithatók, ha a haza és saját érdekök fejlesztésének tudalmához jutnak.

Ehhez nekünk sok pénz kell, vagy pénzetlen állapotunkban erős hitel. Ámde ez mostani chaoticus állapotunkban csak a kormány jóakaratával érhető el, annak ellenére nem is képzelhető.

Ha néhány száz, tán ezer négyszögmérföld leggazdagabb európai talaj érdekeltsége egy nagy társulatba egyesülve, viszonyaiban megszilárdulva lép a külföld elé hitelköveteléssel — mi egészen más alakot nyer ügyünk ott és a tőkék versenyt inditanak számunkra. Tiszai papirokat fogunk kibocsátani talán, melyek kelendőségben a continens bármely hitelpapirjaival egy vonalban fognak állani. A magyarok tiszai papirjai lesznek a hollandi és belga földmives legkeresettebb czikkei, mibe megtakaritott tőkéinek elhelyezést keres. Így lesz hitelünk szilárdsága, országunk felvirágzása a résztvevő népek közös érdeke, és mi e közösségnek nagy hasznát vehetjük benső fejlődésünkben is.

Ily regiókban kalandoztak eszméi a jövő nagy képein és én eltelve áhitattal, érteni kezdtem, midőn mondá: feje szédül, agya elzsibbad, ha a kezdet nehézségeire gondol, és arra különösen: mennyi ma ellentétes erőnek kell összesimulni, hogy ez ügyet szerencsés vágásba terelve meginditthassa és sikerre vezesse.

Szükségét látszott érezni annak, hogy legyen valaki, ki előtt álmait, reményeit, aggodalmait, örömét és bánatát kiönthesse. A közönség figyelmét óvakodott, conceptióinak nagyszerű körvonalaival elkábitani, az előtt az ügyet az indulás keretében mutatta fel, illustrálva az ő személyének hasznositásával a pénzszerzésben a tiszai birtokosok nagy nyereményeivel a megmentett gazdag földből.

A gyülekezet reményeiben felhangolva szétoszlott. Mi elváltunk ismét azon igéretemmel, hogy a pesti alakitó nagygyűlésen minden bizonynyal ott leszek.

Haza tértem a nagyszerű conceptio ezeralakú ábrándképeivel, melyek mélyen lelkembe fészkelték magokat. De minél tovább ragadott képzeletem a jövő káprázatos képein, annál aggódóbb kezdtem lenni: vajjon a mostani idő nem-e épen a legmostohább az ilyféle munkálatok inditására. A hangulat az országban

soha sem volt nyomottabb, a pártok állása soha elkeseredettebb. a bizalmatlanság — határtalan.

Habár Széchenyi az ő személyének ellenállhatlan varázsával lép is a tiszai nép elé, ő a kormány küldöttének lesz tekintve, a pénz, miről rendelkezik, a kormányé — egész mérnöki kara, a mappatiok, a tervek és a vállalat minden technikai eszközei a kormánytól erednek. Fogják-e hinni, hogy mindez csak eszköz az ő kezében, mit javunkra fordithat, nem fogják-e könnyebben elhitetni a kormány ellenei, hogy ő lesz eszközzé a kormány kezében? Ilyféle tünődéseim annál inkább merültek fel, mert a gróf maga nem volt egészen biztos a kormány támogatásának állandóságában. Ez, mint mondá, függ a dolog jövő alakulásától. A legkisebb ügyetlenkedés elriaszthatja a kormányt és ez megvonhatja az eszközöket, melyekről azt gyaníthatná, hogy ellenségei készitnek tőkét — megdöntésére. Ez történnék, ha az ellenzék hévvel karolná fel az ügyet s kezébe venné. Ellenkezőleg minél hatalmasabban belenyúl a kormány az ügy elővitelébe, annál gyanakvóbbá teszi a tiszai ellenzéki népet. Egyfelől Scylla, másfelől Charybdis!

Ő bizik Istenben és szerencséjében, mely tán még nem hagyta el egészen, miután még oly keveset tehetett fajáért, nemzetéért.

Végkép én is e hitben találtam megnyugvást, de gondolataim világában egészen ezen átalakulás eszméi nyertek fölényt és politikai eszméim is a vele érintkezés mély benyomásaitól vettek ujuló sajátságos irányt.

Ma már 34 év mulva, hol amaz idők szép álmai rég letüntek, ama tervek nagy alkotója rég porladoz a sirban, ma már a sors különös ironiájának tekintem, hogy épen e megye földjéről keresett magának nagy kezdeményezéséhez hű segédet, mely megye még maig is az efféle eszmék fogamzására az országban legmostohább-nak, szinte egészen terméketlennek mutatkozik.

II. FEJEZET.

A tiszai társulat alakuló nagygyülése Pesten. Választás. Szervezet feletti viták. Összetüzés a (nagy) gróffal. Központi választmány és központi igazgató választása. Testületi tisztelgés a főherczeg nádornál. Magánkihallgatásom a főherczegnél.

Következő év január havában összegyültünk nagygyülésre Pesten.

Meghivattak a tiszai nagybirtokosok, megyék, kerületek és városok. Mivel még a nagygyülés alakitására nézve semmi szabály felállitva nem volt, e csoportulás egészen véletlenül alakult.

Azt a napi sajtó tartózkodó állásfoglalásából láthattuk, hogy a meginditott mozgalom egyelőre az ellenzék élénkebb csatlakozására nem számithat, még csak az Eötvös b. által képviselt centralisták sem mutattak ezen kezdemény iránt észrevehető rokonszenvet.

A mint a teremben a nagygyülés sorain végig tekintettünk, az akkori conservativ párt vezéregyéniségeiben fényesen képviselve — az ellenzéket igen kis számu embereiben láttuk összegyülve. Így a nagygyülés szinezete nagy többségben conservativ volt.

Vártuk aggódva a választásokat.

Széchenyi gróf üdvözölvén a fényes gyülekezetet, azt az elnök- és jegyző-választásra hivá fel. És miután ez közhelyeslésre talált, azonnal ajánlá a gyülésnek elnökül gr. Károlyi Györgyöt. Fellélekzettünk e tapintatos ajánlatra és kikiáltottuk az elnököt.

Ez megtörténvén a jegyző választását hozta szóba, személyt azonban nem ajánlott, de azon perczben, melyben elhallgatott, Tasner, hű titkára nevemet emlité. Erre Lónyai Gábor s az ellenzék jelen volt tagjainak felkiáltására a választás megtörtént s a tollat kezembe adák.

Ki a grófot eljárásaiban ismerte, az tudta, hogy nála komoly

ügyben semmi sem történik véletlenül. Hogy a választás az ő műve, erről nem kételkedett senki. A mi reményeinket pedig felhangolta az, hogy vezetése alatt tulnyomó conservativ gyülekezésben oly elnök választatott, melyet ama párt nem tarthatott magáénak, jegyzőül pedig határozott ellenzéki választatott meg.

Ezután a nagygyűlés egyhangulag kimondván az alakulás szükségét, bizottmányt nevezett ki, mely a rendezés fővonalait megállapitva, azt a nagygyűlésnek megvitatásul terjeszsze elő.

A bizottmány, melyben mindenki szabadon résztvehetett, megkezdette működését, a tollat én vezettem.

Az ügy technikai része, Vásárhelyi főmérnök által elkészitve annyival kevésbbé lehetett ekkor megvitatás tárgya, mert a gróf kijelentette, hogy ezen tervek végmegállapitás előtt még a lehető legtekintélyesebb külföldi szakértő véleményezése alá adatnak és felülvizsgáltatni fognak.

Annál behatóbb megfontolást igényelt a társulati szervezet és kezelési rendszer megállapitása.

E ponton jutottunk a megoldás akkorban legnagyobb nehézségeihez.

Nem ismerhettük félre az akkori viszonyok közt a kérdés igen kényes mivoltát. A vállalatra szükséges milliókat részben a kormány közvetlen adakozásából, részben annak megszerzését hitelével kell vala fedezni. Nem feledhettük, hogy a kormány ily hatalmas eszközöket az ellene működő ellenzék kezére nem bizhat, hogy abból saját czéljaira tőkét készitsen. Hogy tehát az ügy ellene nem fog kizsákmányoltatni, biztositékokat várt.

Másrészről: ha a Tisza ellenzéki népe ily hatalmas eszközöket a kormány vagy az azt képviselő conservativek kezében lát, nincs erő, mely azt az ügynek megnyerje és az érdekeltség közreműködése nélkül már csak törvényeink szerint sem lehet a dolgot keresztül vinni.

Két akkoriban igen elkeseredett ellentétes érdek kielégitésében kelle találni a helyes megoldást és ettől függött a kezdemény sorsa.

A végsőkig elkeseredett akkori pártállás között kerülni akartuk a politikai elvek feletti vitákat, de midőn a szervezés kérdése megpendült, nyakig voltunk benne s ki sem térhettünk előle.

A Tiszavölgy a maga egész területében egy jókora ország, pár millió lakossal. Ugocsa, Szatmár, Bereg, Ung, Szabolcs, Bor-

sod, Zemplén, Heves, Csongrád, Csanád, Békés, Bács, Torontál, Arad és Bihar megyékkel, a jászkun, a hajdu, a tiszai és csajkás kerületekkel, számos önálló kir. városokkal teszik területileg a Tisza vízbirodalmát.

Ezen nagy érdekeltség számára volt feladatunk alakitani:

a nagygyülésben egy intéző testületet az érdekeket kielégitő képviselettel;

az egyöntetű kivitel kormányzására egy központi vezérlő bizottmányt;

végre minden vidéki érdekeltség körében végrehajtó közegeket, melyekre a közvetlen érdekeltek közvetlen befolyással is birjanak.

A politikai szervezkedés mindannyi tulajdonképeni kérdései.

Az akkor uralgott politikai légkörben nem vette a napi sajtó figyelembe ezen alakulás épen az időben felette fontos fejlődési folyamatát, nem szólt hozzá, de ha valahol lehet az alkotmányosság elméletének gyakorlati alkalmazásáról szó, ugy itt volt az.

Oly társulati szervezetet kelle felállitani, mely az egész nagy érdekeltség kielégitő képviselete mellett az évi nagygyüléseken, birjon központi vezetéssel, melynek megszabott állása a tervek összefüggő egységes kivitelét, a kormány által garantirozott milliók kezelését, a végrehajtás erélyes menetét biztositja, úgy mindazáltal, hogy a vidéki érdekeltségeknek közreműködésükért és annak fejében, hogy a költségek részét ők viselendik, megillető befolyást és hatáskört jeleljen ki.

Szóval a központi kormány és vidéki érdekeltség jogviszonya egymás közt, volt a kérdés tengelye, mely körül a vita fejlődött.

A kirendelt bizottság nem ismerte félre a kérdés egészen politikai mivoltát, meg is kezdte telhető jó akarattal a kérdés tárgyalását, mely elől kitérnie nem lehetett.

Azonban épen a megyékben megindított administratori rendszere napjaiban kikerülhetlen lett, hogy az ellentétes pártok gyanakvó érzülete a mindinkább hevülő vitában ne verjen fel erős hullámokat.

A központi hatalom mindenhatóságát az «erős kormány» akkor divatos elvét gr. Dessewffy Emil vitatta, kedvező helyzetének egész tudatában. Nyomatékosan hangsulyozta, hogy ez ügyben nagyszerű technikai vállalat keresztülviteléről van szó, szemben

megyei renitens elemekkel, melyeknek készületlen avatkozása csak zavaró lehet.

Ezen elemeknek, — mint közvetlen érdekeltek és fizetőknek jogos igényeit és befolyását mi vitattuk, és mert a tárgyalás eredményeinek mint tollvivő — nekem kelle kifejezést adni, akarva nem akarva a vita sulya ez oldalról rám nehezedett.

Széchenyi gróf eleinte szabad menetet engedett a mindinkább élénkülő vitának beavatkozás nélkül, de természete a figyelő helyzetet nem soká tűrte, bele ugratott a csata közepébe és mig körülnéztünk, ő és én mint párbajvivók szemben álltunk a heves csatában.

A grófot sikerült az ellenfélnek az érdekeltségek avatkozásától elijeszteni s ő nézeteim ellen támadva, sarcasmusának gazdag tárházából ostorozta a comitatensis gazdálkodást, és népboldogitó constitutionalis anarchiát, melyet fennálló nemzeti közéletünk hű másolatául akarok átplántálni egy nagyszerű technikai vállalat szervezetébe is.

Bevallom, hogy engemet e gunyolódások éle érzelmeimben mélyen talált, és válaszaimban ezt elfedni nehezen birtam, elmondám, hogy én a nagy grófot oly térre melyen ő páratlanul erős, követni nem fogom, de ha birnék is ezen irigylendő fegyverrel, ily komoly ügyben oly ellenfél ellenében, kinek ügybuzgóságáról inkább lehetek meggyőződve, mint bárki más, aligha használnám. Én mélyen érzett kötelességet teljesitek, és a hallottak semmiben sem ingatták meg meggyőződésemet. Én, ki gyermekkoromtól a megye kebelén nevelkedtem, a nép között éltem, annak érzelmeit és józanságát ismerem, illetékesnek is tartom magamat a kérdés ez ágában szólani és álláspontomat makacsul fenntartani. Ha a nemes gróf több türelemmel és nyugodtabb figyelemmel ajándékoz meg, félre nem ismerheti, hogy érveléseim legkevésbbé akartak népboldogitó declamátiók lenni, de azon épen általa kitüzött czél körül buzgólkodtak, hogy e nagyszerű ügynek a tiszai népet megnyerjük és az ügyet fogantatásában megkedveltessük. Épen ő volt az, ki kiindulásunk alapját szabatosan megjelölte. Azt hangsúlyozta minden alkalommal, hogy a kormány nem maga akarja rendezni a Tiszát, csak segiteni akarja anyagi és erkölcsi támogatásával az érdekeltek szövetkezését. Itt tehát arról van szó, hogy a tiszai érdekeltség vegye kezébe saját ügyét, és maga vezesse azt a kitűzött nagy czél felé.

Ezen oly világosan kimondott alapnak megvannak elengedhetlen folyományai, melyekből én az egyszerű tiszta logika nevében nem engedhetek semmit is, sőt azon megbocsáthatlan elbizakodásban folytatom a harczot, hogy ingatlan érveléseim sánczaiban a gúny nyilaitól eléggé fedezve vagyok.

Bámulat fogta el a bizottság valamennyi jelenlévő tagját. Ez még magasabbra fokozódott, midőn a gróf berekesztve a vitákat, helyéről felállva, mellettem *szó nélkül* elment és a teremből *egyedül* távozott.

Ez igen feltűnő dolog volt. Mert a gróf felhivására én minden nap gyűlés előtt őt felkerestem, együtt léptünk a gyűlésbe s mikor az ülés berekesztetett, ő hozzám jött és engemet karonfogva vezetett ki a teremből. Együtt jöttünk, együtt mentünk egy — mint másnap. E napon úgy látta a közönség, hogy külön válunk és a bensőségnek vége.

Ezek után természetesen nem kerestem fel a grófot, érintkezésünk az ülésen kivül megszünt, a viták komolyabb hangon folytak, de semmiben sem közeledtünk.

Harmadnap reggelén Tasner Antal lép szobámba. Őt, a gróf legmeghittebb emberét, igen bántotta e feszültség. Elmondott nekem minden lehető szépet a grófról, de felemlíté munkától elárasztottságában néha türelmetlen voltát, meg fog ő engem érteni, mihelyt nyugodtabban kibeszélhetjük együtt magunkat, szerencsétlenségnek nézné, ha e miatt elidegenednénk egymástól, tenném meg és mennék el vele a gróhoz, beszéljük ki magunkat és értsük meg egymást.

Első kérdésem volt: maga jó akaratából tette-e e lépést s miután igennel felelt, mert vele igen bizalmas lábon álltam és ismertem nemes szivét, egészen őszintén szóltam neki. A gróf nagy tulajdonait ne fejtegesse nekem — mondám — azokat ő sem becsüli nálamnál inkább, de köztünk nem erről van szó. Én a gróf mindenkinek szembeötlő kitüntetéseit nem kerestem, ő halmozott el avval, és midőn én legtisztább szándékkal épen az ő tanai folyamán teljesitem képviselői kötelességemet és kimondom ellenében is mély meggyőződésemet, akkor ő elfordul tőlem és épen oly ostentative mellőz, mint előbb ostentative kitüntetett, ez az, a mi nem járja. Az elsőt nem kerestem, az utóbbit nem érdemlem, és nem akarok többé alkalmat adni effélére. Én a grófhoz nem megyek, evvel magamnak tartozom stb. Beszélgetésünk hevében még

olyat is találtam mondani TASNERnek: ha a gróf velem akar szólni, csak oly távol van tőlem, mint én tőle. TASNER nevetve bucsút vett, mintha épen ezt várta volna tőlem.

Nem sok idő telt el, tán kis félóra, TASNER ismét belép hozzám, elmondá nekem, hogy ő a grófnak előbbi találkozásunk minden részletét hiven elmondta, mert először is általa volt küldve, most őt visszaküldte azon üzenettel, mondaná meg nekem nevében: felkeresne maga, de többen vannak nála, azért engem kéret, jönnék el hozzá, mint ki 20 évvel ifjabb vagyok nálánál és nem vagyok távolabb tőle, mint ő tőlem.

Így már — mondám — szolgálatára vagyok, menjünk és kocsiján oda hajtattunk.

Találkozásunk igen meleg expectoratiókban teljesen helyreállitotta a békét és régi viszonyt, s ő ismét karomon lépett az ülésbe.

Ezen epizódot azért mondtam el oly körülményesen, minden apró részleteivel, hogy a grófot ily eljárásban is ecseteljem, de mindez, mint később beláttam, nála probálkozás volt, talán azért, hogy lássa természetem mennyi nyomást bir meg, vagy hogy lássa mennyire vagyok susceptibilis, s ily állapotban mennyire megy — legjobban az ő kifejezésével tudom jelezni — kuruczságom.

Hogy ez kisérlet volt, nem egyéb, arról mindinkább meg kelle győződnöm, midőn számtalan más dologban beláttam mennyire mélyen behatolt emberi gyarlóságaink ismeretébe, és világossá lett előttem, hogy ő midőn egy bensőbb viszony meginditását czélozta velem, előbb hogysem belement, engemet teljesen ismerni és különböző helyzetben eljárva látni akart. Legvalóbb bizonyitéka pedig ennek az, hogy soha többé ezen kivül nem történt köztünk, hogy a legélénkebb vitatkozásunk után, melyek közt éltünk, a legkisebb elkedvetlenedés — vagy szálka, mely kedélyünket szurja, hátramaradt volna.

A bizottsági vitákból belátta, hogy a szervezkedési kérdések megoldására még nincsenek az eszmék eléggé érlelve, s mint ő nem szeretett semmit elhirtelenkedni, végül azt ajánlotta, mondaná el a bizottmány egész általánosságban a társulati alakulás feletti nézeteit. Most azonban tegye azon inditványt a nagygyülésnek, hogy az jelöljön ki egy központi választmányt, melynek kellő ideje legyen a szervezeti előmunkálatokat elkésziteni, az nyo-

massék ki és közöltessék az érdekeltekkel is, s aztán a nyáron tartandó nagygyűlésen állapittassék meg véglegesen.

Így léptünk a várakozó nagygyűlés elé, mely ezt elfogadta s a központi választmányt következőkből állitotta össze:

Elnök gróf Károlyi György, alelnök Patay József, gróf Andrássy Gyula, gróf Dessewffy Emil, Illési János, Kovács Lajos, Lévay Sándor püspök, Lónyay Gábor, Lónyay Menyhért, gróf Szapáry József, Vodjáner Sámuel, b. Perényi Zsigmond, meghagyva ezeknek, hogy az ügy kifejtését akként vezessék, hogy még ez évben az ásó és kapa forogjon a Tisza-mentén.

Ősi szokás szerint a nagygyűlést a gróf egy fényes lakomával fejezte be, hol bőségesen folyt az áldomás nedve az ügy sikereért és azt kezdeményező házigazdáért.

Lakoma után a kávénál a központi választmány tagjai széles jó kedvökben még a szétoszlás előtti teendőkről beszélgettek és szóbajött első sorban az is, hogy a Tiszaügy vitelére a gróf mellé már valakit kellene választani, ki az ügynek gazdája legyen és a gróf vezetése alatt a teendőket előkészitse. A választást másnapra tűzték.

Ezt bevégezve, egyenkint fordultak hozzám a központi választmány tagjai, kezdve az elnök gr. Károlyin és megkinálnak szavazataikkal a választásnál a központi vezetésre.

Nem állitom, hogy ezen megtisztelő egyhangú felhivás meglepett volna. Tudta mindenki, hogy a nagyszerű kezdemény csak a nagy gróf által nyerhet életet, ő pedig roppant elfoglaltsága mellett segédet keres s erre engemet szemelt ki, készséggel deferáltak kifejezett akaratának.

Az ajánlott állást én nem fogadhattam el. Azt meghálálva, kértem a választmányi tagokat, forditsák másra figyelmöket, én mint a központi választmány tagja meg fogom tenni kötelességemet, de többre nem vállalkozhatom.

Ekkor lett előttem világos, miért foglalkozott velem annyit a nagy gróf minden előbbi találkozásunk alatt, mi volt specialis czélja a bensőbb ismerkedésben, noha még ekkor nem láthattam be az egész szerepkört, melyet életében maga körül nekem szánt, s mely későbben jutott csak kifejlésre.

Érezni kezdtem, hogy legyen az ember bármi értelmi fölénynyel megáldva, legyen bármennyire önálló és független lelki tehetségeiben, ha szive melegen dobog, kedélye mély, az még is ember-

társára szorul, és annak oly rokon kebelre, melynek feltárhassa egész lelkét és szíve mélyét, ki átérti akkor is, midőn mindenki félreérti — elutasíthatlan szüksége van.

A víg lakomáról, melyet az egész nagygyűlés legjobb hangulatban és fokozott reményekkel hagyott el, azon határozattal távoztak, hogy másnap az eloszlás előtt testületileg fognak tisztelkedni József nádornál mint az ügy kiváló pártfogójánál. E lakomáról a gróf engemet magához vitt.

Szobájába érve: szóljunk már most magunk közt őszintén a dolgokról — fordult hozzám:

Nekem egy hű bajtársra van szükségem, kinek vállaira rakhatom gondjaim egy részét, hogy szegény túlterhelt agyamon segitsek.

Rég keresek ilyet, Tasner — a jó lélek — maga is el van árasztva munkával érdekemben. Senkivel még annyira sem mentem ismerkedésem folytán, mint önnel. A mi kurucz fajunknak ezer gyarlóságai vannak, mely miatt alig lehet velök összegyalulódni. Egyik nagyon vasfejű, másik viaszlágy, egyik igen susceptibilis s minden bántja, másik vastagbőrű, egyik nem akar okulni, másik mindent csak átvesz, egyik büszke, másik szolga s kitudná hányfélék az emberek.

Nekem meglehetősen construalt agyam, de túlérzékeny idegeim, heves véralkatom van; észlelő hajlamom és sok fejtörés azon szerencsétlenséget hozták nyakamra, hogy legtöbb dolgot a politikában úgy mint az életben másképp látok, mint köznapi embereink felfogják.

Ezért kevesen értenek, különcznek, szeszélyesnek tán hóbortosnak is tartanak. Gondolkozni, kutatni ritka ember szeret, a merészebb, néha szemtelenebb adja a hangot, a többi rá esküszik. Így lesz az emberből gőgös aristocrata, különcz angloman, a lelkesedés ostora, az utilisatió embere, szívtelen számitó s tudja Isten mi.

Nem kétlem, sok ilyesmit hallott felőlem barátai — a kuruczok — körében. Senki sem ismerhet jobban mint sajátmagam, és e nehéz studiumra nem kevés gondot forditottam, de mondhatom mindezek merő — tévedések. Ismerem eléggé az életet arra, hogy tudjam mennyit ér a megférhetés. Elvem ezért a politikában mint az életben — az alkalmazkodás, mert senkinek sem lehet kiváltsága mindent követelni és ennek fejében mit sem adni.

A mi az ön személyiségét illeti — láthatta, hogy eleitől gondot fordítottam megismerésére. Tudom az erdélyi országgyűlésen és Szatmármegyében viselt dolgait, tudakoltam családi és házi életének minden részleteit, végre érintkeztünk a köz és magán élet terén — nem mondhatom, hogy teljesen ismerem, de úgy sejtem — és sejtelmeimre sokat — adok hogy mi egymásnak valók vagyunk.

Figyeltem önnek minden tetteire, eddig teljesen meg vagyok elégedve, ma különösen, midőn a központi választmány minden tagját nyakára zúdítottam és ön ezen csábító állást, mely annyi sok más előkelő emberünknek megszédítette volna fejét, oly határozottan megköszönte s nem fogadta el, szerettem volna nyakon fogni és megölelni.

Igy volt ez helyesen. Érezniök kell, hogy nem ők adnak, hanem kapnak.

Ámde azon munkahalmaz mellett, mely vén fejemet nyomja, ha még a Tisza roppant teendőire gondolok, szédülök. Nekem a segitség nélkülözhetlen, mert magamra okvetlenül belerekedek. Oly ember kell nekem, ki legalább a Tisza ügyében helyettem viraszt és engemet unszol és ragad magával, nem pedig utánam kullog. Önnek ép felfogása és határozottsága mellett van sok dæmona, nyugtalan lelke. Mi ha együtt működünk, minél tovább, annál jobban meg fogjuk egymást érteni, én vajmi gyarló ember vagyok, de egy gond él bennem és uralkodik minden akaratom és tehetségem felett: fajtánk és hazánk józan kifejtése. Ön eddig is hazájának élt — tudom — de mit tehetett? Nagy elveket hirdetett, czifra dictiókat mondott, kapott értök vivátokat, de hol a termékenyitő munka, miféle eredményre mutathat?

Itt ellenben mennnyit tehet, hol nagyon hamar minden büszkeségét kielégitő szellemi és anyagi nyereményeket vivhat ki a hazának. Ebben mind ketten sokat nyerünk. Én nyugodtabban hajtom fejemet a párnámra, mert gondomat megosztottam, ön befolyásom egész súlyával munkálhat a szeretett honért.

Nem csábitó kilátás ez, kurucz barátom!

Mind az, mit eddig tehettem, vajmi kevés — úgyszólva kapkodás. A lóversenyt, caszinókat, egy kis gőzhajózást, egy hidat a Dunán, hajógyárt, gőzmalmot állithattam elő, de mi ez? Mi mindenben hátra vagyunk, mulasztásainkat nagy szabásokban kell kipótolnunk. Erre mennyi időnk van, ki mondhatná meg. A tár-

sadalmi tér nálunk még parlag és járatlan, pénzünk-hitelünk — nincs. Pedig hazánk természetes gazdagságát nekünk kell kifejteni, különben mások fogják ezt tenni. Gazdag és virágzó lesz Magyarország, csaknem lesz magyar, hol az értelmi erő s vagyoni túlsúly idegen.

E veszély fenyegetőbb, mint multban a tatár- és török-dúlások, és ebben fekszik anyagi fejlődésünk vitalis fontossága, melyet annyian félreismernek. Azt hiszik a joggal, szabadsággal mindent lehet teremteni. Megengedem örömest, hogy fejlettebb állapotban, független állami helyzetben elég volna rést nyitni s tért szerezni a nép tevékenységének, de nálunk az értelmet előbb fokozni, az eszközöket teremteni és indefiniált kapcsolati viszonyainkat némileg rendezni kell.

Isten látja lelkemet: én e kapcsolati viszonyba Ausztriával szerelmes nem vagyok, de ez elutasithatlan szükségesség és geografiai helyzetünkben az egyedüli kapcsolat, melyben még létezhetünk nemzetiségünk veszélyeztetésén kivül.

Vegyes házasságunkban folyvást veszekedő felek voltunk, eddigi együttlétünk — harcz és háború. Okos ember ha már oly helyzetbe jutott, melyen változtatni nem bir, «modus vivendi»-t keres, a felek külön válnak asztaltól és ágytól, de együtt maradva megmentik a családot a pusztulástól és megóvják a tisztességet a világ előtt és tűrhetővé teszik magoknak az életet.

Nekünk is meg kell találnunk a megférhetés módozatait. A dynastiát meg kell győznünk, hogy tőlünk a szakadás gondolata is távol van. Az örökös tartományokat pedig arról, hogy az ő érdekeik nálunk méltánylásra találnak, ha ők is viszont a mi érdekeink igényeit tekintetbe veszik, és önálló fejlődésünket nem gátolják.

Eddig ők közöttünk csak két fajta hazafiakat ismertek, vagy olyakat, kik teljesen oda adták magokat, vagy kik készek minden adandó perczben kardot rántani. Egyik fajta nekünk, másik nekik volt veszedelem.

Ma már, hála Istennek, támadtak magas körökben hazafiak, kik épen oly loyalisak mint amaz elsők, de ennek fejében követelik nemzetünk fejlődési eszközeit és szabadságát. Ezeknek érdeke leginkább, hogy a hatalom Magyarország felett magyar kezekben legyen.

Ezek mellett tán megindithatjuk a nemzeti regeneratio nagy munkáját, melylyel késnünk már nem szabad.

Attól, hogy én mellettök *«elkiáltsam magamat»*, még távol vagyok, nem ismerem még azt, mit és mennyit akarnak, mit és mennyit birnak meg, mi úton minő eszközökkel indulnak, csak jóakaratukról és fajunkhozi ragaszkodásukról vagyok meggyőződve.

Nekem is szerepkört ajánltak. Elfogadtam habozás nélkül, mert reám bizták kijelelni mit tegyek, és kötelezettséget nem kivántak. Így állok ma, a tér előttem szabad. A Tiszával kezdtem meg. Sokat aggódtam és aggódom most is, nem-e volt e kezdemény erőnkhöz képest még ma túlmerész. Azonban tán megbirkózhatom vele, ha fenn el nem hagynak és lent támogatásra és némi segitségre találok.

Fenn már szondiroztam a tért, miután beléptem, nem csekély áldozatra lennének készek, hogy kikerüljék visszalépésem botrányát. Lenn a nagygyűlés igen jó hangulatban oszlott szét, de eddig a benyomásokat csak tőlünk nyerte, majd ha feltámasztatnak a hazafi aggályok, dolgot fognak adni eleget.

Én felfelé, ön lefelé állitva ütegeinket, kezdjük meg a hadjátot és vagy győzünk vagy vissza állunk a helyre, a honnan kiléptünk.

Láthatja ezekből, hogy nekem szolgált katona kell, ujoncznak nem vehetném hasznát. Ön — mint a lefolyt vitákból láttam — gyakorlott harczos, erős meggyőződéseiben és nem könnyen enged, bizik népünk józanságában, bizik magában is.

Egy szó mint száz: nekem való ember.

A mint tehát szivem szerint cselekedett, mikor az egyhangú ajánlatokat megköszönte, de egymás közt ennek igy maradni nem lehet. Itt kimondhatjuk, hogy ön engedni fog és az igába velem befogatja magát. Az állás társulati, a kormánytól egészen független, hatásköre, dotatiója kezében van, erről mi rendelkezünk.

Valódi benső sajnálkozással vallottam be, hogy ez állás elfoglalására nem szánhatom el magamat, de viszont késznek nyilatkoztam neki mindent őszintén elmondani, mi lelkemben van, miért kell igy és nem másképp tennem.

A gróf, ki a lélek örvényeit jobban ismerte mint más halandó, igen jó vallató volt. Én pedig egészen őszinte kész valló. Meghóditó gyöngédséggel hatolt minden viszonyaim apró szövedékébe, de belátta, hogy lépésemre nekem egyszerű családi és anyagi indokaim vannak, sem mellékczélom, sem utógondolatom nincs, végelemzésben nem egyéb mint a falusi boldog családkörben élő ember méltó

aggódalma a fővárosi élet ellen, hol családi örömeinek javát áldozza fel, ráadásul otthon anyagi érdekeinek elhanyagolásával fizet meg.

Otthon mitsem nélkülöz, itt nem is tudhatja, minő vágyak ébredhetnek s minő nélkülözéseknek teszi ki családját, mely ma mindene.

Minél tovább hatolt felfogásaim és élet-nézeteim leleplezésébe, annál inkább érezni látszott, hogy engednie kell és végkép — engedett is.

Engedett pedig őszintén. Mert a nekem ajánlott helyre b. Perényi Zsigmond által lelkemre kötött egyént, miután én b. Perényinek közbenjárásomat megigértem, kérésemre elfogadta. Én pedig a grófnak mint központi választmányi tag minden munkásságomat felajánlottam.

Másnap a központi választmány ujabb összejövetelének idejét márczius hóra tűzvén ki, a nagygyűlés tagjai testületileg Budára mentek át a nádor főherczeg üdvözletére.

Mikor én is csatlakozni akartam a tisztelgő testülethez, félre szólit a gróf s azt mondja nekem: ne mennék én Budára a többiekkel, neki erre különös oka van, ezt ő majd elmondja, találkozzunk a tisztelgés után.

Így tettem.

A nádornáli tisztelgésben egy volt jellemzetes. A főherczeg nádor a gróffal voltak szemben. A tiszai érdekeltség hódolatát és háláját a gróf tolmácsolta ő fenségének. A Tisza népe a kezdeményezés minden érdemét neki köszöni, a jövő minden reményét benne helyezi — igy beszélt a gróf a nádorhoz, igy folytatta végig.

A nádor viszont biztositva a tiszaiakat, ügyük teljes pártfogásáról elmondá, hogy ő minden jóakaratával mitsem tehetne, ha a nemes gróf páratlan buzgalmával és mindig sikert arató tevékenységével az ügy élére nem áll. Az ő vezérsége a sikernek biztos záloga. Ez által reméli ő is — a nádor — hogy közreműködése az ügyben áldásos lesz, és meghozza azon gazdag gyümölcsöket, melyet ily kezekből méltán vár ő és várhatnak a tiszaiak.

És ezeket és ilyeket elmondott az agg nádor ékesszólással miről Cziráky gr., az egykori országbiró, méltán mondá a főrendiházban: cujus dicendi modum non tam admiramur, quam invidemus.

Elmondottam ezen jelenetet is, mert azok számára, kik a

viszonyt a nádor és a gróf közt némileg ismerték, e kölcsönös contestatiók felette érdekesek voltak és később lesz alkalmam ezen viszonyra bővebb világot vetni.

Tisztelgés utáni találkozásunkkor igy szólt hozzám a gróf:

Az ünnepélyes fogadtatás után ott maradtam még és szóltam a főherczeggel. Csak egy ember hibázott a tiszaiakból, igy szóltam a nádorhoz, ki tán leginkább óhajtotta fenségednek hódolatát bemutatni és kit én is leginkább óhajtottam volna fenséged kegyes figyelmébe ajánlani, mert a munkák terhét az egész időben ő vitte és mindnyájunk elismerését kinyerte, de a nagygyűlés és kinevezett központi választmány oszlófélben s neki annyi munka van még a nyakán, hogy kénytelen voltam tőle az elmaradást követelni, noha láttam mennyire kedvetlenül veszi kivánságomat. Valóban sajnálom, hogy sok, nekünk igen fontos szolgálatait ily hátratétellel kelle jutalmaznunk, mire ő annyi becset látszott fektetni. Tudja fenséged — vetém oda — mennyire vágynak ezen provincialis urak az alkalomra fenségedet közel láthatni.

Ezen könnyen segithetünk — felelé az agg nádor — ha ön is oly embernek tartja, ki iránt érdekeltethetünk s neki örömet teszünk jó szolgálataiért, küldje el hozzám holnap $^{1}/_{2}12$ órára, fogadom.

Ekkor megköszönve a nádor kegyességét, ki ebben nekem is nagy követ hárit le szivemről, elkezdtem önt ajánlani ép azon oldalról, melyre szükségem van e találkozásban.

Istenért szedje össze jól magát, takaródzzék be nyakig igénytelen juhászbundájába, csak kényszeritve nyilatkozzék, félénken, falusi bonhomiával; engedje magát a nádor által látszólag kényszerítve vezettetni a tárgyak feletti beszédre, de mondjon azután mindenről határozott véleményt.

Mert én önt úgy ismertettem, mint megyéjében döntő befolyásu embert, kinek miveltsége túllát a megyeház kapuján, s nagyon józanul itél a dolgokról, különösen pedig — és itt fekszik a dolog súlya — ön hű kifejezése a vidéki hangulatnak, ki a nép közt él és kire sokan hallgatnak a szomszéd megyékben is különösen ön az, ki a hirhedt szatmári 12 pontot megyéjében keresztül vitte stb.

Tudnia kell, hogy az agg nádor még mindig habozó és mindenben kétkedő, akadnak pedig jó embereink, kik neki elmondják, hogy a Tiszaügyben is kiadja a kormány a százezreket és lesz be-

lőle — fiasco. A tiszai nép az ügy iránt egészen idegen, nincs ahhoz sem érzéke, sem arról fogalma. A tiszai értelmiség, mely Kossuth miatt rám haragszik, az ügytől távol tartja magát és lesz belőle nagy felsülés. Ezen balitéletek megdöntésére nekünk nagy szükségünk van s én megtettem mindent, hogy ezt tehesse.

Valószinű, hogy a nádor átviszi a beszédet még a napi politikára is. Most a cancellárság kérdése van szőnyegen. Már rég tisztázva volna a dolog, ha a nádor nem késleltetné a végmegoldást. Azt állítja, tán hiszi is, hogy Majláth felmentése és Apponyi gr. fölebbitése igen felzavarná a provinciát, kivált a tiszai vidéken, hol Majláthot igen népszerűnek tartja. Ma a két cancellár egymás útjában áll, és ezen viszás állapot mindenre visszahat. Tizet mernék százra tenni, hogy a nádor megkérdezi ezekről is, szóljon határozott nyiltsággal. Arra is figyelmeztetem: rólam természetesen szó lesz, ön engem becsül, tán szeret is, vigyázzon, rólam szólva ne szinezzen igen élénken, ellenben a főherczegnek szórhatja a tömjént egész bőségben, kedve szerint. Ezen urak, ha derék Lonovich püspök szerint a thuribulumot fejökhöz dobják is, nem szédülnek el attól, mint mi szerény halandók.

Holnap 11 órakor legyen a nádor előtermében és vigye magával áldásomat diplomatiai küldetésében.

Másnap a kitüzött órában az előteremben voltam Budán, hol néhány főúr között szerényen megvonultam a háttérben.

De igen meg voltam lepetve, midőn megnyilván a fogadtatás, először is nevemet hallom hangzani a terem ajtajából.

Beléptem nem elfogultság nélkül és az agg nádor előtt találtam magamat.

Hallgatva hajoltam meg mélyen, ő pedig, tán elfogultságomat észrevéve, mosolyogva kezdé diákul a beszédet — mondva, hogy Széchenyi grófól sok dicséretest hallott hasznos munkálkodásomról a tiszai gyülésen, s ezért sok elismerést is arattam, minek ő is örül, hogy kifejezheti, úgy látja, folytatá, hogy én Széchenyi grófnak igen megnyertem jó véleményét és rám nem keveset tart stb.

Adott elég időt, hogy összeszedjem magamat, és midőn elhallgatott várva, hogy én is szóljak, elkezdtem folyó német nyelven beszélni, mélyen bocsánatot kérve ő fenségétől, hogy én, ki bár első eminens is voltam diák iskoláimban, de ő fenségével, ki a classicus nyelv oly mestere és kit országgyüléseinken e miatt is annyiszor volt alkalmam bámulni, nem merek culináris diákságommal be-

szélni, miután még gyakorlottabb nyelven sem igérhetem magamnak, hogy úgy fejezzem ki gondolatomat, mint fenséged a szólás mestere előtt annyira ohajtanám.

Meglepetve látszott lenni folyó német beszédem által és azonnal kérdé, melyik megyében születtem s hol lakom?

Szatmárban — feleléin.

Tudtommal — mondá a nádor — ott a birtokos nemesség közt igen ritka, a ki németül tud, hogy van, hogy ön oly folyólag beszél?

Ez onnan van — felelém — mert atyám a selmeczi német akadémiára küldött s azt is elvégeztem.

Ez szép dolog, ön tehát kitanult bányász is. Így értem, hogy a Tiszaügyben is mint technikus kiváló szolgálatokat tehet, és hogy gr. Széchenyi is súlyt fektet ismereteire.

Természetesen ekkor már a főherczeg is németül szólt s elkezdett engemet kikérdezni, mintha examenen volnék, a Tiszaügy minden oldaláról. Előbb mit tartok a dolog technikai kiviteléről? Átment a Körös szabályozására, Beszédes nagy csatorna-tervére stb. tudtam, hogy e derék vízmérnök a főherczeg kedvelt embere, de szerepemhez hiven, koczkáztattam azon megjegyzést, hogy a kolozsvár-csongrádi csatorna tervének költségvetésében még is felette messze vetette a sulykot.

Lássa — felelé — ez nálunk kényszerűség. Ha nekünk Beszédes a Körös szabályozásánál a valóságnak megfelelő költségvetést ad kezünkbe, megijedünk és szó sincs róla, hogy belefogjunk. Így megkezdtük habozás nélkül, benne voltunk, kissé zugolódtunk a felszaporodott költségek miatt, de végrehajtottuk és ma áldjuk őt, hogy belevitt és megtörtént.

Ezen bevezetések után rátért azon aggodalmaira, hogy nálunk mindenben a politika szerepel, s azon elkeseredés, mely ma a pártok állását oly feszültté teszi, visszahathat a Tiszaügyre is, és sok nehézségeket okozhat és a legjobb szándék kivitelét meghiusíthatja.

Erre volt alkalmam kifejteni a dolog állását, megbizatásomnak megfelelő határozott módon. Elmondám, hogy az ősz óta, midőn gróf Széchenyi összegyűjtötte a tiszai érdekelteket külön pontokon, ez az ügy az, mely a közfigyelmet a Tiszamentén uralja. Gr. Széchenyi személyes megjelenése a tiszai érdekeltek közt, azon biztosítása, hogy az ügyet fenséged kiváló pártfogásába vette, hogy

fenséged már is tetemes évi subventiót helyezett kilátásba, s őt minden eszközökkel ellátta, a siker bizonyosságának hitét keltették fel a tiszai népben. Fenséged jobban tudja mint én, hogy a mi a budai várpalotából látszik kikerülni az ország elébe, egészen máskép fogadtatik mint a mi a bécsi kormánytól jut hozzánk. És ebben épen az ellenzék válik ki a felfogásban.

Megyémben is, mondhatom fenségednek, a conservativek sokkal tartózkodóbbak és idegenebbek az ügyhöz mint mi, kik az ügy első megpenditésénél lelkünk egész melegével karoltuk fel és léptünk actióba. Tán ép ez volt oka ellenfeleink rideg maguktartásának.

A nagygyűlés, mint fenséged is láthatta, igen emelkedett hangulatban a legjobb reményekkel oszlik szét, s ma már merném állitani, a siker erkölcsi præstige egészen nyerve van.

A tiszai megyék küldöttei megviszik érdekelt társaiknak fenséged meleg szavakban kifejezett magas résztvétét, a központi választmány tapintatos összeállitása bevégzi hóditó hatását a tiszai nép érzületére.

Két felfogás fog most a tiszai véleményeken uralkodni, mi ez ügyet a legkedvezőbb szinben tünteti fel.

Egyik: hogy a kezdeményt egészen magyar eredetünek tekinti mely Budáról fenségedtől és nem Bécsből jut hozzájok.

Másik: gróf Széchenyi mindenkor igen markirozta, hogy a kormány ez ügyben csak közbenjárói állást foglal és az érdekeltek társulata által kivánja az ügyet vezettetni. Itt tehát a kormánynak hátsó gondolatai nem lehetnek.

Ennek koronáját tette fel a központi választmány kiszemelése. Benne van gr. Dessewffy Emil a conservativek egyik vezére, ki maga egy sereggel felér, de a pártnak legtiszteltebb tagja és mondhatom nálunk Szabolcsban, Szatmárban igen szeretett ember. De ott van az elnökség gr. Károlyi György, Lónyai Gábor és Menyhért, Patay József, gr. Andrássy Gyula, Illésy János és szerény magam, kiket a tiszai nép bizonyára magáéinak tekint és nem lehet oly ügy iránt bizalmatlan, melynek élén kipróbált népszerű hazafiakat lát, sőt erősen hiszem, hogy pártunk túlgyanakvó része is ezen összeállitásban vagy megnyugvást talál, vagy lehető izgatásai hatástalanok maradnának a tiszai népnél.

Fejtegetéseimet figyelemmel és mosolygásában megelégedéssel látszott kisérni. Állásában gyakrabban fordult egészen felém

és hosszabban nyugtatta szemeit rajtam, mintha mélyebben fürkészne lelkem fenekén.

Nem hiszem, hogy kételkedett volna szavaim őszinteségén, mert közvetlenül áttért a napi politika folyására s néhány általános kérdés után egyenesen kérdezte tőlem: mit tartok a végbement kormányváltozásról s azon cseréről, mely a cancellárok személyében készülőben van? E kérdésben már egyenesen véleményemet kivánta s nevemben kelle felelnem.

Ilyféle kérdések olyak, fenséges úr — válaszolám — melyekre legkevésbbé van bátorságom véleményt mondani, azon távolságban, honnan mi látjuk a dolgokat, igen kevés támponttal birhatunk a dolgok és kivált a személyes vonatkozások helyes megitélésére.

Kik itt közelben vannak és a személyeket, azok viszonyait és minden körülményt ismernek, mondhatnak ezekről megállható véleményt.

Ép ellenkezőleg — vágott közbe a főherczeg — a kik itt közelben vannak, azok könnyen a fáktól nem láthatják az erdőt. Sokan a kérdésben forgó személyekkel oly vonatkozásban állnak, hogy e viszony akaratuk ellen is elfogultakká teszi ítéletökben, másokat hivatalos összeköttetéseik vagy kilátásuk érdeke vezet félre — én épen arra fektetek súlyt, hogy távolról birálja a dolgokat és sem személyes, sem hivatalos vonatkozások nem befolyásolják azokróli nézeteit.

Akkor engedje meg fenséged, a kérdesre inkább vidékünk általános felfogásával mint magam nézetével felelni:

Mi gr. Apponyit és fiatal főúri pártját gazdag tehetségekkel felruházott nagyra-törő hazafiaknak tartjuk, kik kormányunkat mindenekelőtt magyarrá és a magyar kormányt magyar ügyekben hatékonynyá akarják tenni. Ezen eléggé nem magasztalható törekvés sikeréhez nem volna más ohajtásunk, mint hogy fenséged szép számu éveiből csak vagy harminczat is lehetne elvenni, hogy egy újabb kormányzási rendszer kifejtését és megszilárditását vezethetné bölcseségével és hazánkhozi jó indulatával.

Mi gr. Majláth személyét illeti, minket szatmáriakat róla ne kérdezzen fenséged. Ő ellenünkben igen is érezhető pártállást foglalt és nekünk sok panaszunk van ellene. Ő a mi megyénkben kiválólag népszerűtlen.

Hogy fenn Bécsben a kormánycserét oly soká halogatják, ezt kivétel nélkül habozásnak, fél akaratnak tekintik a vidéken, minek

következéseül azt hiszik, hogy a mult és jövő közti küzdelemben a jelen reményei merülnek végkép el. Fenségedtől várják, hogy bizonytalanságnak határt szab.

E hosszú kihallgatás után az agg főherczeg néhány lekötelező szóval igen kegyesen elbocsátott.

Budáról egyenesen Pestre hajtattam és kiszálltam a grófnál, hol egész kihallgatásomról melegiben minden részletességben referáltam.

Azon nap még el is bucsuztam a gróftól és útra keltem haza felé terhes szivvel és megrakodott lélekkel vágyva házam csendébe, hol a letelt zajos napok mély benyomásaiból magamnak képet faraghassak a felcsillámló szebb jövő ábrándjaihoz.

III. FEJEZET.

A nagy gróf személyes sajátságai. Gondolkozásának deductiv módszere. Vitatkozási hajlama. Incapacitabilitás. Élet bölcselete és maximái.

Érintkezéseim első szakasza a pesti nagygyűléssel befejezve lőn.

Végre láttam a czélt, miért cultiválta a nagy gróf az ismerkedést velem ily gondosan, miért vont folytonosan körébe, osztotta meg velem minden gondjait, adatta kezembe a tollat, szembeszállott velem a vitákban, elhalmozott az akkor legtekintélyesebb emberek elismerő ajánlataival, végkép lemondásom daczára bizalmas küldetésben használt fel a főherczeg nádorhoz.

Engemet leginkább intim érintkezésének bűvölete fogott el. Tevékenységének roppant köre bámulatba ejtett. Társalgása, mely sohasem volt sem unalmas, sem kellemetlen, legkevésbbé pedig feszes vagy erőltetett, különös varázst gyakorolt reám.

Ott voltam néha órákig dolgozó szobájában, szemeim előtt vonultak el az ország és főváros napi eseményei, egymást váltották fel a politika, irodalom, iparvállalatok emberei és mindenkinek mondani és végeznivalója volt vele. A bécsi dolgokról hivebben értesülve senki sem lehetett. A haza ügyeit senki részletesebben nem ismerte. A nemzeti élet minden szálai nála fűződtek össze.

A sziv e mély szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek e gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben, eddiglen még sejtelmem sem volt.

Mi más látkörben tűnt fel egyszerre nekem a hazaszeretet ő általa személyesitve, ki fáradságot nem kimélt, ki mindenről le tudott mondani, ha ennek fejében valamit tehetett a hazáért. Ki szerette és kereste is az elismerést, tudta felbecsülni a népszerű-

séget, de soha nem habozott perczig sem azt a mérlegbe vetni, ha nem várhatott is egyebet, mint a nemesebb reputatio megmentését.

Ez időben a magamféle provinczialis ember az élet anyagi gondjait nem ismerte. Gazdaságunk a régi patriarchalis módon folyt és a fogyasztásnak tág tért engedett. Minden gondunk a közügyek, foglalkozásunk a politikai olvasmányok, működésünk tere a megye volt.

Mennyire szűknek tűnt fel előttem e tevékenységi kör és a lehető siker mily kisszerűnek.

Éreztem mindezt Pesten már, de ismerve fogékony természetemet, mely ily tevékenységi kilátások örvényébe teljesen bemerülni képes, óvakodtam belépni a bűvöletes körbe, melynek ajtaja előttem megnyilt, de honnan ha beléptem, a szabadulás vajmi nehéznek tűnt fel.

Sőt hogy gyarlóságomat a további ostrom alkalmától megmentsem, szétbontottam a hidat magam mögött és helyemre mást állitottam.

Azonban itthoni életem csendjében észre kelle vennem, hogy lelkemnek minden gondolata fogságba jutott, és e fogságból bármit teszek, kiszabadítni nem birom.

A viszony, melybe eleinte akaratom ellenére, de ellenállhatlanul sodortattam, mindinkább érdekelni kezdett, észrevétlenül mélyedtem bele és midőn számotvetni kelle magammal, nem titkolhattam el önmagam előtt, hogy az teljesen hatalmába ejtett.

Felfogásainak rabja lettem, érzelmeinek minden rezgése áthatott enszivemen is.

Eleinte észrevétlenül, később kedvteléssel, végre öntudatos akarattal csüggtem e rendkivüli ember tanulmányozásán, és minél tovább haladtam sajátosságainak észlelésében, minél különbözőbb oldalról tűnt fel előttem egyénisége, annál becsesebbé lett előttem tanulmányom tárgya, annál inkább kerestem társaságát és annál erősebbé lett a kapocs, mely ellenállhatlanul hozzá és felé vonzott.

Ennyi megfigyelés és kedvvel folytatott tanulmányozás után eligazodtam-é egyéniségének ismeretében — ezt állitani épen nem merném, mert én is, mint más, rendkivüli értelmi tehetsége mellett észleltem annyi ellenmondó sajátságokat, melyek miatt nem

csodáltam, hogy a köznapi felfogásban talány maradt kortársai előtt, magam is csak későn jutottam e sajátságok forrásának felismeréséhez, eszméinek és érzelmeinek átértéséhez.

Érthetőbb leszek türelmes olvasóm előtt is, ha épen egyéniségének ezen oldalára némi világot deritek. Íme pár adat.

Szokása — mondhatnám rendszere — volt a dolgokról gondolkozva, azokat magasabb szempontokból tekinteni, és azokról nagyban és egészben magának határozott nézetet alkotni; gondosan kerülte a részleteket, a szálas erdőt nézte, nem ment a sűrűbe, hol eltévedhetett volna.

E rendszert követte messzebbre nyuló terveinél, ugyanezt hivatalos működésénél.

Türelmét vesztette, ha őt oly részletek elintézéseért kérdezték, hol az alapirány már adva volt.

Nem volt, mint mondani szokták, tűcsináló — a kicsinyekben nagy.

Évek érintkezései alatt nem emlékszem tárgyra, melyről nézeteit elmondotta, hol tévedett volna a felfogásban, míg az ügy magasabb körvonalozásának határait tul nem lépte.

Hányszor volt eset, hogy igy szólt valamely ügyről vagy tárgyról: még nem volt időm felette mélyebben gondolkodni, a kérdés nekem uj, azonban előttem úgy rémlik, igy látnám — s ekkor elkezdé a kérdést általános elvekben körvonalozni és alaptételeit lerakni — mérget vehetett volna rá bárki, hogy tételeiben megdönthetlen igazságokat mond el. Alaptételeiben nem tévedett soha.

Teljesen igaza van Keménynek, midőn róla mondja: «irataiban és beszédeiben a logikai fonalat nem az találja meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekint végig».

Ellenben a mint az alapvető tételek határain túl a részletezés terére jutott, felette könnyen megtévedett.

Ez természetes. A tárgyak és munkája roppant halmazában nem ért reá a dolgokat végső részletekig elemezni és bonczolni és részletezéseibe könnyen becsuszott a hiba.

Széchenyit a gondolkozás e módszerére meglehet hajlama, inkább hiszem azonban a szükség és gyakorlati szelleme vitte.

Míg hajlamaink után mi a tények és jelenségek magyarázatából abstractiókat készitettünk, ő minden tárgynál az elvek magaslatára állott és onnan szállott le a tárgyak és jelenségek megítélé-

séhez. Gondolkozásában teljesen a deductiv módszert sajátitotta el' és ebben bámulatos biztossággal birt.

Innen volt, hogy ha bizonyos tárgyról szóltunk, az ő eszméi a felől egészen más körben mozogtak mint a mieink, hogy felfogásait sokszor különcz szinben láttuk; s ez volt oka, hogy beszélgetésében, még inkább, mint irataiban, szerte kalandozott az eszmék birodalmában, azonban e kitéréseinek szálait mindig összetudta fűzni a szóban forgó tárgygyal. Sőt vonatkozásai ha néha meglepők, de mindig helyesek voltak.

Ez volt magyarázata azon folytonos vitáknak is, melyek közt éltünk, melyeket köznapi ember néha lármás szóváltásnak vehetett volna. De vitatkozásunk tárgyát soha sem az elvek, mindig az alkalmazás részletei tették, hol én elemzési hajlamomnál fogva erősnek éreztem magamat és soha nem tágitottam, ha tévedésemről meggyőzni nem birt.

Ő sem tágitott, míg tévedését nem látta, és ez felette nehéz volt, mert:

másik kirivó sajátossága volt az — *incapacitabilitás*. Nem emlékszem esetre, hogy az előttem legvilágosabb igazságról, ha esetleg másképp látta, meggyőzni birtam volna.

Mennyit nem tünődtem eleinte a felett, hogy ily tiszta fő, rendkivüli értelem, éles felfogású organicus agy hozzáférhetlen gyakran a legvilágosabb érveknek is.

Ezért őt önfejűnek, vasfejűnek mondották, senkire önmagán kivül nem hallgatott.

Pedig ennek igen egyszerű ártatlan oka volt, melyet mindjárt megértünk.

Elsőben is azt láttam, hogy makacsságom végre mindig meghóditotta és engedett.

Ha néha belefáradva a vitába, capituláltam s azt mondottam, elvégre nem bánom úgy intézkedem mint ő kivánja, helytelen dolgot teszek, de nem vesz el miatta a világ — mi is követhetünk el tévesztést stb.

Nem-nem, vágta ketté a vitát, engedjünk magunknak időt, aludjunk még felette.

Fontosabb tárgyaknál nem birván megegyezni, appellált Tasnerre, s elhivatta, ez kihallgatott mindkettőnket és kevés kivétellel mellém állott.

Evvel sem elégedett meg, elhivatta Helmeczyt s annak is

elmondotta előttünk a dolgot, ő is mellénk állott — de a gróf capacitálva nem volt.

Pedig azt mondhatom, hogy körömbe vágó dolgokban soha sem tettem semmit meggyőződésem ellen és még sem intézkedtem volna a nélkül, hogy teljesen egyet ne értettünk volna a gróffal.

Hogyan férjünk össze — ennek nyitjára a véletlen rávezetett.

Gyakran történt, hogy bizonyos dolgot meg kelle vele beszélnem, és mert huzamos nála időzésem alatt ő saját dolgait hozta sorban szőnyegre és ezekkel váltig mindig el volt árasztva, végre sort kértem én is s kértem figyelmét összeszedni 10—15 perczre. Hozzáfogtunk, néha óráját is kitette jelezve, hogy a kitűzött idő az enyém. Azonban alig kezdem el, már megkelle állnom, mert láttam, hogy gondolatai máshol kalandoznak. Feleszmélt, megdörzsölte homlokát, összeszedte figyelmét és kért: folytassam vagy jobban kezdjem meg, de bizony sokszor történt, hogy felálltam helyemről és azt mondottam: most nem megy, vegyünk magunknak erre más időt. Ő is belátta, homlokára csapott, mintha büntetni akarná, hogy nem bir megválni azon tárgyaktól, melyek ellenállhatlan erővel oda fészkelték magokat s uralmuk alatt tartják.

Ezen nem tudtam csodálkozni, mert ismertem óriási munkakörét, sőt felváltva napi gondjainak tárgyát is, és ha néha zsebkönyvét, hova napi teendőit pontosan feljegyezte, áttekintettem vele, szédülni éreztem fejemet a végzendők halmaza felett. Pedig ő szigoruan számolt önmagával a teljesités felett és legszigorubb önmaga iránt volt a végrehajtásban.

Beláttam végre mi oka ezen incapacitabilitásnak. Azon agy, mely annyira túlterhelt volt időnkint mindennemű gondokkal, mely annyi felé volt igénybe véve, legjobb akarata mellett sem birt figyelmet forditani a mi érveléseinkre, míg velünk vitatkozva maga érvelt, addig csak gondolt a tárgyra, de a mint ránk került a sor, gondolatai más felé ragadták önkénytelenül és mi falra borsót hánytunk.

Egy-egy tételünket néha felfogta s azt néha épen ellenünk fordította. Meg volt a vita, de nem lett eredmény.

A mint ezt láttam, soha sem fárasztottam többé magamat a capacitatió hiábavaló munkájával, ha valamiben egyet nem értettem, egyszerűen megmondottam: nem tartom helyesnek a mit állit,

és hiában zaklatott a czáfolatokért, arra kértem vegyen időt magának és gondolja át a dolgot.

És ha néha sikerült zaklatásaira egy futó észrevételt odavetnem, mely saját nézete iránt kételyt támasztott lelkében, biztos lehettem, hogy másnap azzal fogad:

Éjjel gondolkoztam tárgyunkról, s akkor elmondá nekem nézetét oly világosan és szabatosan, hogy egy ponton találtuk magunkat.

T. i. ő mindig csak saját agyával tudott gondolkozni, és csak önmaga által volt capacitálható és azonnal tisztán látott, mihelyt valamely dolgot komoly figyelemmel átgondolt; gyanut vagy kételyt nem tűrt lelke, és ha ez feltámadt benne, nem nyugodott, míg azt szét nem oszlatta.

Ő mindig mást is megkérdezett, tanácsokat kért és fogadott, meghallgatott minden véleményt, birálatunk alá bocsátotta minden nézetét, cselekvéseit, terveit, iratait sőt gerjedelmeit is, és nyilt, őszinte birálatot követelt, nem is tértünk soha ki előle, de végkép ő maga szemével látott, maga fejével gondolkozott, és mindent, a mit tett, azt saját magában érlelte meggyőződéssé, és azt teljes joggal mondhatta sajátjának, mert agyának erőfeszitésével néha arczának verejtékével szerezte meg.

Ezért volt természetesen meggyőződéseiben hajthatatlan és általában nézeteihez szivósan ragaszkodott, és heves véralkotánál, ideges természetenél fogva nem igen tágitott, örökösen kereste a vitát és azt annyi élénkséggel és oly szellemdúsan folytatta, mint senki más, és azt mondhatom, hogy élczeinek élénk szórásában, gazdag humorának csillogásában mindig felette érdekes, de soha sem volt bántó.

Sőt sem magának, sem nekünk nem engedte meg, hogy susceptibilitás vagy érzékenykedés miatt elhallgassunk. Ellenkezőleg, ha néha megtörtént velem, hogy hosszú eredménytelen vita után azt mondottam: jól van, engedek.

Nem, nem, válaszolá, már megszoktam, hogy hol ilyen makacsul ellenálltok, nektek van igazatok. Engedjetek egyet aludnom a tárgy felett.

A vitatkozás pedig köztünk természetes és kényszerű volt.

Természetes: mert volt elég anyag reá. Ő például a «*modor és taktika*» nagy mestere, az *önmegtagadás*, az *önfékezés* tanára, vérmérsékleténél fogva, igen hamar veszté el a türelem kengyelét, s

engedte szilajon lovát gázolni az előfordult idétlenségeken, szavait aztán, kivált élczei miatt, vásárra hordták és nem gyakran elkeseredést hintettek vele s felhasználták ellene. A felszitott idegenkedés pedig ügyünknek ártott.

Továbbá a gróf nemcsak *«a nemzet ordinarius»*-ának, házi orvosának, hanem *«nevelőjének»* is tartotta magát s ezen utóbbi hivatását azokkal szemben gyakorolta leginkább, kiket leginkább szeretett. Tanítványai pedig mindannyian meglett, a közéletben állással biró férfiak voltunk, kik leczkézéseit ha mulattatott vagy megpirított is, szó nélkül nem igen hagytuk.

Politikai fejtegetéseiben — pedig akkor mindenki és folyton politizált — mindig erősen színezett, és ki csodálkozhatik azon, ha mi 48 előtt néha igen sötét képeit és jóslatait, melyek később utolsó betűig beteljesedtek, inkább élénk képzelődésének és idegingerültségének tudtuk be, mint bölcs és számító eszének s azok felett már lecsendesitéseért is élénk csatára keltünk.

Politikai felfogásainkban is voltak némi lényeges eltérések, én erős municipalista, ő inkább hajtott a centralismus felé, én a főrendektől, kiket az 1827., 1830., és 1832-ki országgyűléseken ismerni volt alkalmam, igen keveset vártam, — ellenben megyei zivatarok közt is ismerni tanultam akkor számottevő népünk józan érzékét s tanulékonyságát.

Mindezek s ki tudná megmondani mennyi más tárgy adtak bőséges anyagot élénk vitatkozásokra.

De ez kényszerű is volt, mert tőlem is mikor később hivatalba léptem, kézadással szavamra felfogadtatta, hogy mindent, a mit érzek, őszintén elmondok, ha valami rám kedvetlen benyomást tenne, azonnal megmondom, soha szálkát magamban maradni nem hagyok.

Ez volt oka, hogy soha köztünk kedvetlenség nem volt, a legélesebb vita is néha kicsapongó humora, soha fájó nyomot nem hagyott kedélyemben, sőt azt mondhatom, hogy ilyen viharzások közt éreztem leginkább hozzám való ragaszkodását.

Gondoljuk hozzá még azt is, hogy azon években mi igen izgalmas atmospherában éltünk; a gróf mindenben, a mi a hazát érdekelhette, állást foglalt, és megszólt mindent, én pedig a magam régi körében is mozogva, más forrásokból nyertem benyomásaimat, mint a gróf.

Szolnom kell még e fejezetben úgynevezett élet maximáiról, mely egyéniségének, ha nem legragyogóbb, de kétségtelenül legszeretetreméltóbb sajátsága volt — összege t. i. azon szabályoknak, melyek életét s viszonyait másokhoz elhatározták.

«Övé volt Magyarország leggondolkodóbb agyvelője» — mondja Kemény Zsigmond.

Meglehetünk győződve, hogy ez szószerint igaz. Mindenről, mi az emberi életben előfordul, mindenről, mi másokkali viszonyainkat érinti, ő mélyen gondolkozott, önmagával tisztába jött, s arról meg volt neki a megállapodott önálló nézete.

És mert ezen nézetek gondolkozó lelkének ugyszólva fáradságos szerzeményei voltak, ezeket mindenkor híven követte is és így természetévé váltak s vele összeforrtak.

Ebben nem ismertem halandót, kinek szavai tetteivel kevesebb ellenkezésbe jöttek volna. Mondhatom tanai és tettei közt teljes összhang volt.

Társalgásában mindig felette élénk, minden benyomásokra fogékony, rendkivül elmés, gyakran gunyoros, de soha unalmas nem volt. Leginkább irtózott az unalmasságtól, feszességtől és susceptibilitástól — mint a túlérzékenykedést nevezte — de mert élczes és gunyoros volt, annyi szabadságot, mennyit magának vett, mindig engedett másnak is.

Benne és általa tanultuk, hogy az élet nehéz tanulmány, melyet míg mozgunk, folyvást cultiválnunk kell. Csak kölcsönös alkalmazkodás teheti az együttlétet kellemessé, társaságunkat keresetté.

Gondozzuk — így szólt — fejtöréssel földünket és kertünket, de alig gondolunk arra, hogy kedélyünk, másokkali viszonyunk, kikhez az élet köt, ép oly gondot és mivelést kíván, söt többet, mint anyagi érdekeink.

Másokra csupa jószivből saját izlésünket erőszakolnók, azt hive, hogy mi nekünk jól esik, másnak is okvetlenül kedves. Pedig épen az ellenkező állhat s mi rosszul alkalmazott szívességeinkkel ép oly kellemetlenségeket okozhatunk, mint rosszakarattal.

Az is gyakori hibánk, hogy másoktól könnyen fogadunk és kivánunk valamit, mi nekik áldozat. Nekünk például ma semmi kedvünk vigadóba menni, de családunk menne és örömét lelné benne, nálunk nélkül nem megy — mi megteszszük az áldozatot és

halálra unjuk magunkat. Ez egyszer-másszor megy, a szeretetnek önmegtagadás a legszebb virága. De ha az áldozat folyvást tart, mig észreveszszük, természetünk fellázad, nyügözve érzi magát és e nyűg kiállhatlanná lesz. Legyünk ezért az áldozatok elfogadásában fukarkodók, adásában takarékosak.

Csak akkor lehet viszonyunk másokkal állandóan jó és kellemes, ha a jogok kölcsönösségét elismerjük és tiszteljük. A mennyit másról magunk számára megkövetelni önérzetünk parancsol, anynyit legalább is meg kell adnunk másnak is.

Nem lehet oly emberrel jó viszonyt fentartani, ki véralkatának legalább is annyira nem ura, hogy miveltsége megóvja oly gyöngédtelenségektől, melyeket megbocsátani igen, de feledni nem tudunk. Ilyen érintések, legyen az elégtétel bárminő, mindig szálkát hagynak magok után, és a szálka megteszi mindig romboló hatását.

Győzném-e mindazon bölcs és nemes életmaximákat elsorolni, melyeket tőle tanultunk s melyekre az életben annyiszor megemlékezve, ha használtuk, mindig áldottuk is érte?

Hogy ne gondoljuk, miszerint ezek a grófnál elméleti fogalmak voltak, hanem természetté váltak, nézzünk cselekvéseire az élet folyamán.

Gyöngédségének nem volt határa s ezt soha sem vonta meg. Az annyi gondokkal tulterhelt fő soha sem feledte a figyelem azon csekélységeit, melyek aprópénznek látszanak az élet vásárán, de valóban a gyöngy értékével birnak, mert szivünknek végtelenül jól esnek és érzelmeinket bilincselik le.

Nem volt például rá eset, hogy hivatalos iratokat, melyeket hozzá aláirásul készen küldtem, előbb alá nem irta volna, mielőtt elolvasta.

Történt nem egyszer, hogy átolvasás után félretette és megbeszélve velem a dolgot, megváltoztattuk a kiadványt, de mindig aláirottan semmisitettem meg.

Igy járt el a gróf a hivatalos iratokkal, ki nemcsak tartalmára, még a kiállitás csínjára is igen kényes volt.

Megtörtént az is, hogy némely fontosabb kiadványnyal magam mentem fel hozzá, s akartam, hogy vele megbeszéljem, mielőtt kiadjuk. Ezeket asztalán magam külön tettem, s kértem szóljunk felőle előbb.

Ő darabonkint elővette, nevét aláj egyezte s azután kezdé

olvasni. Sokat megbeszélés után megváltoztattunk, de neve mindig ott volt.

Ugy hitte, hogy bizalmának e jelével buzgóságomnak tartozik, és nem volt rá eset, hogy ezt feledte vagy máskép cselekedett volna.

Hányszor küldte hozzám komornyikját és sürgős dologban kéretett felmenni hozzá, de soha nem küldte, hogy meg ne hagyta volna neki, lett legyen 9—10 óra, hogy előbb tudakozódjék cselédemtől, felkeltem-e már? és ha nem, ne merjen háborgattatni. Tudta, hogy éjjel, néha későig dolgozom, s ha későig alszom is, erre munkával jogot szereztem.

Többször belépett szobámba és sürgős beszélgetés ürügyével szólított: venném kalapomat és felöltőmet s mennék vele. Szokása volt kikocsizás közben komoly dolgokat figyelemmel megbeszélni velem. Mentem, lent kocsija várt s beültünk. Az úton nem kezdve a beszédet, sürgettem, mondaná meg, miért hivott sajátkép.

Az Istenért — felelé — már néhány nap óta szobájából sem lépett ki, ha igy megy, és szabad levegőre sem jön, megrontja magát a munkával. Kocsizzunk és pihenjünk egy keveset.

Pedig mi volt az én munkásságom az övéhez képest!

E édeinél — és háztartását egészen ő vezette — figyelme a legkisebb dolgokra kiterjedt. Én például a pezsgőt nem ittam, ellenben burgundi bora igen izlett, nekem m ndig a fajta burgundi borom volt, ha asztalánál voltam.

Volt eset, hogy például Pozsonyban csaknem négy hétig állandó asztaltársa voltam. Beteges volt, és senkit sem fogadott, körüle csak családja volt. Mindennap külön meghívott és mindig faggatott előbb: valljam be, nem lesz-e nekem alkalmatlan nála ebédelni? Tudta hogy sok jó barátom van a követek közt, kikkel jobbadán csak ebédnél találkozhatom, láthatom s tán látom is, hogy neki ottlétem valóságos jótétemény, de nem akar ezzel visszaélni, mondjam meg őszintén, nem nyűg-e nekem eljönni?

Sőt figyelmessége mások iránt a legkisebbekre kiterjedt.

Egy házban laktunk Pesten — a volt Európa szállodában — tudta, hogy én rendesen egy órakor étkezem. Megtörtént, hogy épen ekkor valami sürgetős mondani valója volt. Bement előbb konyhámba és megtudta szakácsnémtól: tálalt-e már?

Nem, — felelé az, — de épen akarok.

Mondja meg, lelkem, nem halaszthatná öt perczig a nélkül, hogy valami megromlana, dolgom van az urral —

Akár 10 perczig, kegyelmes uram.

Igy lépett be hozzám, és nem feledve a szabott időt. Nekem nőm mondotta el az asztalnál a szakácsnévali transactióját.

Midőn már 1846 őszén elhatároztam magamban, hogy felköltözöm Pestre s beállok a hivatalba, személyes viszonyunkat illetőleg néhány komoly pontot kötött ki s fogadtatott el velem kézadással és becsület szóra.

Egyike ezeknek, mit különösen lelkemre kötött, abból állt: hogy ő is szavára fogadta, velem is megigértette, miszerint minden a mit vagy tőle vagy mástól róla hallanék, mi nekem nem jól esik, vagy bármikép kedvetlen, azt azonnal neki egyenesen nyiltan és őszintén megmondom. Ha őt illetőleg valami panaszom lenne, azt nem hordom, mint mondá, begyemben, hanem azonnal neki megmondom. Ő közte és magam közt nem engedek senkinek közvetitést vagy szerepet, minden ügyemben és gondolatom vagy vágyamban egyedül és előzőleg közvetlenül hozzá fordulok.

Hányszor volt alkalmam visszaemlékezni e fogadalom bölcseségére és hasznára.

Ez által volt lehetséges, hogy soha személyes viszonyunkba félreértés vagy kedvetlenség nem vegyült.

Pedig együttlétünk és életünk igen viharos volt, mint véralkatunk mellett az akkori atmosférában alig lehetett máskép.

Ha élete ezen jeleneteinél hosszabban időztem, és tán kissé aprólékos részletekbe is bocsátkoztam, ne rója fel hibául, tisztelt olvasóm. E vonások azok az emberben, melyek megkülönböztetik a nagyságot a köznapitól és melyek leginkább előnkbe állitják az egyéniséget es jellemet teljes eredetiségében és kiválóságában.

Vannak erős tusák az emberek közt, melyektől nemhogy megsebezve kelnénk ki, de még erősebben hozzá csatolva érezzük magunkat, kivel megvivtunk.

Ilyek valának vele való tusáim. Soha sem éreztem mélyebben személyemhezi vonzalmát, mint épen ezen viharzásai közt. De ezen viharokat köztünk nem is egymást érintő cselekményeink provokálták, hanem a napi események commentatiója, a dolgok felfogása, s az általános izgalmas állapot.

Ot minden kicsiség a mi történt, a mit a haza ügyével kapcsolatba birt hozni, mélyen érdekelt. Nem volt pedig csekélység, melynek ő kapcsolatát a haza ügyével fel nem fedezte volna.

Képzelhetjük már most végetlenül sensibbilis idegzete mennyi felindulásoknak volt kitéve azon mozgalmas napokban, hol a megyék tulkapásaikban egymásra liczitáltak, a pártok emberei kiméletet nem ismertek, hol a szenvedély vette kezébe az uralmat, számítást senki sem ismert.

Ily állapotok közt azon úton, melyen mi jártunk, a pártok magaslatain kívüli semleges állásra volt volna szükségünk. Ez a gróf által nekünk kijelölt álláspont volt.

De ez álláspont az ő számitó eszének meggondolt eredménye volt, azonban a nagy gyülekezetekben, mikből feltünés nélkül nem vonhatta ki magát, véralkata gyakran féket bontott és avatkozása a pártharczokba ritkán történt a nélkül, hogy mély nyomokat ne hagyott volna hátra.

Még az is politikai állásfoglalásunk egyik követelménye volt, hogy a Kossuthali vitatkozást beszüntessük. Az anyagi érdekek határtalan tere elég mezőt nyitott működésünknek és a grófnak, mint párton kivüli semleges tényezőnek kell vala az országban működni, kihez minden párt emberei fesz nélkül közeledhetnek, kivel mindenki habozás nélkül egyesülhet és kezet foghat a nélkül, hogy pártja által megrovás alá vétessék.

Ez állást, melyben a jövő dietához közelednünk kelle, a gróf jelölte ki szabatosan.

Ez t. i. a semlegesség az akkori politikai viharokban a körülmények által szigoruan előirva volt.

És a mint annak helyességéről megvoltam mélyen győződve, úgy egész erőmmel védtem is épen tartását.

Ez volt aztán viharos tusáink egyik főtárgya. Például:

Én a tiszai osztályokat utaztam be és Pestről távol valék. Az alatt épen az országos gazdasági egyesület nagygyülése volt, melyben igen éles viták fejlődtek az egyesületi titkár személye körül, kit egyik fél minden áron mással — saját emberével — akart pótolni és az egész vita politikai pártkérdéssé fajult.

A titkár Török Jánost Kossuth igen élesen támadta meg, kezelési hütlenséget vetett szemére és a vita ez által igen elmérgesedett, miután gr. Teleki László s több tekintélyes tag részt vett a támadás folytatásában —

A gróf a fellépést politikai szinűnek látta és a kezelés miatti támadást méltatlankodásnak nézte és tán igaza is volt, és benne a méltatlanság feletti felháborodás annyival élénkebb lett, — ez természetében, volt — minél védetlenebb helyzetben látta a támadottat, és minél kevesebb bátorságot látott másoknál a védelemhez.

Pártolásba vette tehát a megtámadott titkárt, mert veszélyesnek is tartotta, ha intézeteink kormányzatába beviszszük a pártusákat és a hazai intézeteket is a pártok veszik kezökbe és saját czéljaikra zsákmányolják ki.

A gróf pártfogása sok másokat bevont a vita tüzébe, mely elvégre oly szenvedélyessé vált, hogy Széchenyi és gr. Teleki László közt majd párbajra került a dolog.

Én hazaérkezve azon délután, a grófot már hon nem találtam s tudtam, hogy késő estig nem is fogom találni, barátaimat kerestem fel tehát, hogy az időközben Pesten történtekről tudomást szerezzek.

Nagy bámulatomra beszélik a történteket és azt láttam, hogy a dolog legmeghittebb barátaimra is kedvetlenitő hatással volt, sőt a grófnak legőszintébb emberei sem helyeselték fellépését.

Ezen hatáson tünődve találkoztam a gróffal este. A fogadtatás első perczein túl azonnal kérdezte tőlem: voltam-e barátaimmal és mi hireket hallottam a pesti dolgokról?

Semmi jót, — válaszolám busan, — annyival több rosszat. Elmondhatnám mint a magyar nép játékában: összejártam felséged minden országait, sehol jó hirét nem hallottam. — Senkit sem találtam legjobb embereink közt sem, ki beavatkozását e szerencsétlen ügybe helyeselné.

És megkezdődött a vita a felmerült thema felett, mely napokig eltartott szabad időnkben.

A mily élénken ő dolgokat szinezett, hallatára az ember érzése fellázadt, én értettem a gróf indokait, de azt kérdeztem: menthető-e a hatás, melyett előidézett? És a ki mesterünk s folyvást azt tanitja: hogy nagy ügyeket nem szabad koczkáztatni kis érdekek miatt, és tőlünk semlegességet követel a pártok harczaiban, adhat-e nekünk ily példát?

Különben a gróf felette izgékony véralkata mellett ritka önuralkodási erővel birt. Legnagyobb felindulásában is csak aka-

raterejét kelle felébreszteni, néhány percz alatt mintha kicserélték volna, annyira megváltozott.

És erre legsikeresebb eszköz volt, hogy magamat higgadtságra kényszeritettem, hol ő valami felett nagyon felháborodott. Ha pedig valamikép távolról is úgy tűnt fel, hogy én húsz évvel ifjabb véremmel inkább megbirom magam védeni az izgalmak behatása ellen, azonnal homlokára ütött, egyet fordult és egészen más ember állt előttem: mintha eszének hatalma érzéseit ezen anarchikus és féktelen elemeket egyszerre letiporta és fékezte volna.

A grófnak egyéniségében a hatalmas értelmi erő hatalmas érzemények hasonló mértékével egyesült, és mint természetes és Naplójából is látjuk, élete tavaszán érzeményei birtak túlsulylyal és tévutakra sodorták.

Később mint Kemény Zsigmond igen helyesen bonczolja lélektani fejlődését, keserü tapasztalások után tanulmányává, majdnem rögeszméjévé vált *esze által zsarnokoskodni szivén.* Ez neki férfi éveiben többnyire sikerült, bár néha nagy reactiókat idézett elő.

Ez lélektani állapotának igazi képe.

Élet-bölcselete, melyet magának teremtett, tiszta, világos és üdvös volt.

Megkisértem nehány vonásban megjelölni mint tőle hallám:

Szerencsét a sors adhat, de boldogságot nem.

A boldogságot csak magunk szerezhetjük meg munkával. Miveljük gonddal értelmünket és kedélyünket, az ész és sziv tehetségeit egyiránt és boldogok leszünk.

Ez Isten örök törvénye az emberre, de a népekre is.

Az ember kétségkivül jólét és boldogságra van teremtve — így a népek is.

De az embernek úgy a népeknek is csak annyi jólét és boldogsághoz van joga, mennyit magának megszerezni tud.

Lehet ugyan ingyen jólét, de ingyen boldogság nincs. Az ingyen jólét pedig boldogság nélkül elviselhetlen nyűg, az életuntság forrása.

Az Isten úgy alkotott bennünket, hogy bennünk a boldogság kiapadhatatlan forrása lakozik. Ha egy szenvedélyünk kielégitést nem nyer, épen szenvedélyeinkben lelünk eszközt, mely kárpótol. Csak komolyan kell munkálnunk és nem feladnunk magunkat.

Ezért a munka, az ember, úgy mint a népek legfőbb, tán egyedüli kincse.

És valóban egész élete arról tesz tanuságot, hogy neki a munka fő kincse volt s azt oly mérvben űzni és értékesiteni mint ő, alig tudta más halandó.

De elvégre ez végzetessé is lőn rá nézve. Mert fatumának előidézésében nem kis része volt azon komor, számára kétségbe-ejtő meggyőződésnek, hogy a keletkező viszonyok közt számára a cselekvőség tere örökre bezárult.

IV. FEJEZET.

A tiszai központi választmány gyűlése Pesten. Vásárhelyi Pál véletlen halála. Sajátszerü babonássága. Felbomlása a viszonynak A.-val. A társulati szervezet elvei.

A tiszai központi választmány márczius hó végén gyűlt össze Pesten. Én családi esemény miatt gátolva voltam megjelenni. Nem mulasztottam azonban el az ügy rendezéséről nézeteimet a gróf lapjában — a *Jelenkor*ban — elmondani.

Márczius utolsó napján jelentette a gróf a választmánynak, hogy a nádor ő fensége közbenjárásával sikerült a kormánytól kieszközölni, hogy a Tiszaszabályozás a só felemelt árának alapjából évenkint 100 ezer forint segélyt kapjon tartamának idejére; a kincstártól pedig évi 50 ezer frtot két évre.

A kormány ezen ajánlatát a nádor egy hivatalos levélben tudatá a gróffal, mit felolvastatott. A központi választmányt a gróf arról is értesítette, hogy a szabályozási ügy meginditásához első rendű bécsi házaknál egyelőre 400 ezer forint kölcsönről biztositva lévén, a folyó évre 550 ezer forint tőke a társulat számára biztositva van.

Ez által a központi választmány azon helyzetbe jutott, hogy a folyó évi munkákra kellő pénzalap már biztositva lett és a szervezési előmunkálatok sürgetővé váltak.

Mindenek előtt a választmány elhatározta testületileg a nádor ő fenségéhez járulni, hogy sikeres közbenjárásáért a társulat hálája kifejezzék.

Ezek után megkezdték a társulat szervezete iránti előleges tanácskozásokat és felhivták Vásárhelyi főmérnököt, hogy a szabályozás technikai rendszeréről terjesztené elő javaslatait és evvel kapcsolatban jelölné ki azon pontokat, hol a munkálat még a folyó évben megkezdhető volna.

A technikai javaslatok előterjesztésére ápril hó 8-ka volt

kitüzve, és e napon a központi választmány összegyült VÁSÁRHELYI előadását meghallgatni. Midőn azonban a főmérnök a gyűlés helyén térképeit előmutatva előadását megkezdeni akarta, egyszerre élettelenül összerogyott. Szélhüdés érte és meghalt.

Ezen esemény hatása leirhatlan volt.

A gróf igen szerette őt, az aldunai munkálatoknál ő volt a vezérmérnök és a grófnak mindenben hű társa. Szakképességére igen sokat tartott, ő volt az első, kivel a gróf a tiszai vállalat gondolatát közölte s ki a grófot bátoritotta és a technikai kivitelt biztositotta. Őt tekintettük az idő szerint a vállalat főtényezőjének.

Csak a ki a gróf előitéletességét közelebbről ismerte, képzelheti mennyire birt ez esemény, melyet ő igen baljóslatúnak tartott, kedélyére nehezedni.

Munkálkodásról tovább ez alkalommal nem lehete szó. A központi válaszmány annyit tett, hogy a gr. DESSEWFFY EMIL által benyujtott alapszabály-tervezetet kinyomatni és kiosztatni megrendelte, és a tárgyalást egy közelebb összehivandó ülésre elhalasztotta.

Ezen megrenditő esemény hatása alatt a gróf egy okmányt fogalmazott, és a központi választmány jelen volt tagjaival aláiratott. Ezen fogalmazvány mélyen megrendült hangjában találjuk akkori érzelmeinek hű kinyomatát.

Ezen okmány a megremegett lélek ünnepélyes szent fogadalma, hogy az ügyet, melyre vállalkoztak a sors minden viszontagságai közt törhetlen kitartással fogja szolgálni az aláiró.

Ezen okmányt a későbbi összejövetel alkalmával velem is aláiratta. Hátra hagyott irományai közt kétségtelenül meg lesz található.

Ne feledjék, t. olvasóim, a gróf egyéniségében e meglepő vonást, mert ez ismétlődik életének folyásában többször is és végkép 48-ban végzetes nyomásával kedélyét boritja és a döblingi menedékbe vezeti, honnan élve nem volt kijövendő többé.

Senki, még legmeghittebb emberei sem birták magoknak e sajátságos vonást a gróf egyéniségében megmagyarázni. Előttem b. WENKHEIM BÉLA, az országban egyik leghivebb benső barátja és rendkivüli egyéniségének legőszintébb ismerője, 48-ban is panaszkodott a gróf ezen különössége felett.

E különös hajlam megmagyarázásán hiában törtük fejünket,

vettük végkép mint egyéni sajátságot és oly tüneményt, melyet megfejteni nem tudunk.

Azonban döblingi magányában elborult kedélyének sötét ábrándozásaiban a rejtély kulcsát önmaga adta kezünkbe és most már Naplójának is birtokában világosan láthatjuk, hogy a talányszerű sajátság egyéniségében nem egyéb, mint kedélyvilágának állapotából folyó lélektani kényszerű fejlemény, mely őt 48-ban végkép elmeriti.

A gróf t. i, ki a személyes bátorságban kereshette párját, kit az akadályok tornyosulása ruganyos erejével csak emelt, ki nem rettent vissza semmi erőtől, mely emberektől jő és útját állja — megremegett azonnal, ha a fátum vagy végzetesség fenyegető jelét vélte látni; rendkívüli erélye, melyet az ellentállás csak fokozott, azonnal megtört olyféle nyomás terhe alatt, mely vallásos mély érzülete előtt túlvilági hatalom intelmének tünt fel.

És idő kellett, mig zsibbadásából felocsudott s összeszedte meglankadt erejét. Igy volt ez a 38-ki pesti árviznél, a pesti állóhid lánczszakadásánál, kisebb mérvben átmenetileg az apróbb eseményeknél, mint Vásárhelyi rögtöni halála s annak az idő és helyben rejlő tragicumánál is.

Ezen ülésszaknak meg volt még egy másik kedvetlen eredménye is, mely a vezérmérnök fátuma által fokozott súlylyal nehezedett a Tiszaügy indulására.

A gróf t. i. úgy találta, hogy a helyettem megválasztott egyén, ki már az ülések előtt néhány nappal hivataloskodását megkezdte és a gróffal együttműködni megkisérlette ez állásban tarthatatlan.

És ezt a gróf oly határozott akarattal és ellenmondást nehezen türő izgultsággal mondta el a központi választmány tagjainak, hogy be kelle látniok, miszerint minden további kisérlet a viszony fentartására — csak árthat.

Keservesen panaszkodik e felett a gróf hozzám intézett levelében:

«Hogy ti — igy ir levelében, b. Perényit és gr. Dessewffyt is értve — egy jó embereteket szokás szerint pajtássági tekintetből rám tukmáltátok, ezt megértem, nem is rovom fel, de hogy én

vén fejemmel, ki egy kocsis választásánál is elővigyázó vagyok, ebbe oly megfoghatlan gondatlansággal belementem, ezt mód nélkül restellem s meg nem bocsáthatom magamnak.

«A. — nem kétlem — becsületes, jóravaló és értelmes ember lehet, de nem bir azon tulajdonok egyikével sem, miket én ez állásban nélkülözhetlennek tartok. Hiában, gyeplősnek születni kell, azt csinálni nem lehet. Neki pedig épen nincs demona, egészen passiv természet, kit nekem kellene nyakamba venni, hogy magam után vonszoljam. Nekem ellenkezőleg vis motrix kell, hogy a munka terhe alatt össze ne roskadjak.»

E hirtelen bomlás engemet igen kedvetlenül, noha nem egészen váratlanul lepett meg.

A megférhetlenség oka a gróffali érintkezés tévesztett modorában, mondhatnám ügyetlenségében feküdt.

A mint a téli gyűlésről hazajöttem és A. megválasztásáról értesitve lett, én őt felkerestem és ő is nálam huzamosb időt töltött, mely időt arra fordítottam, hogy őt különösen a gróffali érintkezés sajátságaira figyelmeztessem. B. Perényi Zsigmond és Helmeczy Mihály is, ki jó ismerője volt, mindent elkövettek, hogy teljesen tájékozva és előkészitve legyen, de naturam expellas furca, tamen usque redibit.

Mitől leginkább óvakodni intettem A. barátomat a gróffali érintkezésben, az annyira természetévé vált, hogy elhagyni nem birta, és ez volt épen a grófnak gyönge oldala, mit elviselni nem tudott.

Megszokta t. i. A. barátunk, hogy érzelmeink bókoló szóáradatban szabad folyást engedjen minden alkalommal, és hódolatának ékes szavakban kifejezést adni oly készültséggel birt, melyben maga is gyönyörködött és nem is hitte, hogy legyen halandó, kire ez kinos benyomást gyakoroljon.

Ez bántotta a grófot, és miután A.-nak e hajlamát felismerte, vele minden érintkezést került, holott barátunk feladata épen az volt volna, hogy a gróffal folytonos érintkezésben és vele egyetértve az ügyet vezesse.

Pedig jól esett, mint természetes, a grófnak az őszinte hódolat, elismeréssel mint senki más fogadta a gyöngéd ragaszkodást maga irányában tőlünk, de ezt eljárásunkból érezni, nem szavainkból hallani szerette.

Misem volt neki imelygőbb, mint trivialis magasztalások. A nagy szavakba foglalt kölcsönös dicsérgetéseket épen lábra kapott

rossz szokásaink közé sorozta és a szó betűszerinti értelmében üldözte.

Volt alkalmunk néha megijedni a hatástól azon éles sarcasmus miatt, melylyel hozzájárult küldöttségek szónokának túlhajtott áradozásait fogadta. E szokásunk — igy szólt — oka annyi hiuság, önteltség és elbizakodásnak, önismeretünk hiányának és aljas hizelgés megszokásának. Mennyi önhittség és tudatlanság kell hozzá, hogy elmondjuk és boldog együgyüségben elhigyjük: «extra Hungariam non est vita».

A gróf maga kifogásait irányunkban soha sem hallgatta el, de elismeréseiben sem volt tartózkodó vagy fukar.

A tömjén kezelésében nagy mester volt. Nem birt ugyan az ékesszólás azon ritka készültségével érzelmeinek az idő- és alkalomhoz mérve, gyöngéd kifejezést adni, minővel egykor Kölcsey, Szász Károly, az atya, kiválókép pedig Lonovich érsek tündököltek; — érzelmeinek melege szemein átsugárzott felénk, és viseletébe irántunk annyi gyöngédséget tudott fektetni, hogy én mindig mélyen éreztem s mondottam is társaimnak a hivatalban, mikép a gróf minden mássali hivataloskodásra teljesen elrontott és képtelenné tett.

Mert az érdemek öntudatában és az elismerésekben csak oly dúsgazdag mint ő volt, lehetett annyira pazarló az erkölcsi osztalék átengedésében is.

Azon év — 1846 — nyarát a gróf egészen a Tiszaügy berendezésének szánta, mert el volt határozva, hogy még az őszön a szabályozási munkálat a Tisza több partján minden áron megindittassék. Pedig még sem a társulat szabályszerüleg constituálva, sem vezérmérnökünk, sem központi igazgatóságunk nem volt.

A vezérmérnök állására ideiglenesen Keczkés Károly főmérnököt, a budai főépitészettől hivta meg, a központi igazgatóságot betöltetlen hagyta, teendőit egyelőre én, mint a központi választmány tagja, vettem át hallgatagon.

Mig az ideiglenes vezérmérnök az általunk kijelölt pontokon, hol az érdekeltek a munka megkezdését sürgették, a szükséges helyi terveket készitette, mi minden gondjainkat a társulat rendezésének ügyeire forditottuk.

A munka tényleges megkezdéseig még tömérdek teendőnk volt

A Tiszavölgy rendezését illető ügyekben a vezérelvek végleges megállapitása.

Az alapszabályok tárgyalása.

A költségelés rendének elintézése és evvel együtt a társulat pénzügyi dolgainak rendezése.

A Tisza-folyón egy próbahajózás gőzösön.

A munkába veendő tervek a helyszinéni megvizsgálása s a közvetlen érdekeltek kihallgatása.

A társulati osztályok alakitása ott, hol a munka megkezdendő volt.

A külföldi szakértővel a Tiszavölgy beutazása és a technikai munkák vezérelveinek megállapitása.

A munkák több pontoni meginditásához szükséges pénz megszerzése és eszközök kiállitása.

Ennyi munkának a kitüzött rövid idő alatti bevégzésére csak Széchenyi gróf vállalkozhatott.

És ez lehetséges is lett az ő sajátságos munkafelosztási rendszerével, mely nem mulasztott semmit, minek meg kelle történni, de nem is anticipált semmit, mire még időnk volt, hogy érleljük.

Napjainkban épen, hol a Tiszaszabályozás ügye mind technikai, mind szervezeti tekintetben új alakitások küszöbén áll, nem tartom érdekkivülinek az akkor megalapitott vezéreszmék rövid vázlatát adni, mint minden részleteiben az ő sajátképi vállalkozási conceptióját.

A nagyszerű vállalatot a «*Tiszavölgy rendezésének*» nevezte, mely tág keretben a magyar alföld valamennyi folyói, a vízmunkák valamennyi nemei: átvágások, töltésezések, kiszáritás, lecsapolás, csatornázás, öntözési készülékek stb. benfoglaltatnak.

Az út, melyen ezen évtizedekre terjedő czélokat létesitni akarta, egyedül a *társulati* látszott helyesnek. Ezen okból, mint már fennebb emlitém, és mert sehol a világon nem látunk nagyobbszerű közgazdagsági fejlődést keletkezni mint a népben feltámadt érdeklet és kifejtett értelem mellett mindig önmaga a nép által. A kormányok ilyféle közvetlen működését csak egészen fejletlen barbár népeknél találjuk, a culturalis viszonyok más útat mint a közvetlen érdekeltek gondozása által vezetett működést sem nem ismernek, de nem is türnének.

A társulati működés mellett a gróf a kormány avatkozásának a felügyeleti jog korlátai közt oly hatást szabott ki, melyet a

mai alkotmányos kormányzat is inkább szűknek, mint tágnak tekintene.

A költségelés rendére nézve felállította a teendő munkák két cathegoriáját.

Egyik: mely túlnyomólag a közlekedési czéloknak, másik: mely inkább a mivelhető föld mentesitésének szolgál.

A elsőnemű munkák költségei az államot, a második a megmentett föld birtokosát, a nyert haszon arányában, illetik.

Mennyi valósággal az áttér és minő osztályozást kell ezekben felállítani, miként kell az érdekeltségek csoportozását megállapitani, hogy az egy vidéki osztályba tartózok valósággal egyesitve legyenek, mindez és számtalan evvel kapcsolatos kérdés sok előmunkálatokat és éveket kivánnak. Addig is későbbi kiigazitás fentartása mellett alapul állitja fel a társulat, hogy:

veszi a vidéki osztályokat a mint azok maguktól most önként csoportosulnak, ügyelve azonban, hogy az érdekeltségek igen fel ne apróztassanak.

Most egyelőre lévén a társulatnak évi 150 ezer forintja, mely nem visszatéritendő összeg, ezen alapból fedezi a társulati központi és a mérnöki kiadásokat, valamint az átmetszések költségeit.

A töltésezések kiadásaira fog szolgálni azon kölcsön, mely a kormány közvetitése mellett már biztositva van, mely kölcsönök azon vidéki érdekeltek által lesznek törlesztendők. kik ezt földeik megmentésére felhasználták.

Kimondatott vezérelvül az is, hogy a külföldi szakértő által felülvizsgált technikai tervek a nagygyűlés által fognak főelveikben megállapittatni. Az ezek alapján készitendő helyi tervek a vidéki osztályok kihallgatásával fognak elintéztetni és igy végrehajtásul kiadatni.

Ezen vezérelvek megállapitása után nem maradt egyéb hátra, mint a nagy társulat benső szervezetének részletes tárgyalása.

E ponton jutottunk ismét azon térre, melyen az első pesti nagygyűlés alkalmával a kiküldött bizottság két ellentétes részre oszlott és megegyezni nem tudott.

E nyári ülésen a mi — az akkori ellenzek — helyzetünk némileg nehezedett, mert gr. Dessewffy Emil már rendezési tervezetét alapszabályok alakjában kidolgozva, még a márcziusi ülésen benyujtotta, s az a központi választmány által tárgyalás alapjául kitűzve nyomtatásban kiosztva lőn.

Mi ez által túl voltunk szárnyalva, de ennek ellenében is megtartottuk régi álláspontunkat és kijelentettük, hogy ezen tervezet alapelveivel nem értvén egyet, mi az egészet és minden részeit elfogadhatlannak tartjuk, s míg a központi választmány a két ellentétes ajánlat alapelveire nézve megállapodásra nem jut, nem látjuk lehetőnek az elöadott terv részletes tárgyalását.

Ha a központi választmány gr. Dessewffy rendezési elveit általánosságban elfogadja, akkor a beadott tervezet el van fogadva minden részeiben, mert azon elvekhez hiven van szerkesztve. Ellenben ha a mi nézetünk nyer elfogadást, akkor e tervezet egyetlen pontja sem állhat meg.

Ez látszott épen kényesnek a központi választmányra nézve s miután a vitákat ezen állásfoglalásból nem birta kimozditani, az egészet vezető Széchenyi gróf pedig egészen hallgatag állást foglalt — azon expedienshez nyultak, hogy egy albizottságot neveztek ki b. Perényi Zsigmond vezetése alatt, hova gr. Dessewffyt és engemet mint a két ellentétes nézet képviselőit és még pár tagot kiküldöttek: kisértenők meg a két nézet lehető kiegyeztetését és ez által készitenök elő a központi választmány határozatát.

Gr. Dessewffy is ép úgy belátta mint mi e kisérlet sikertelenségét, de elfogadtuk végkép ép azért, hogy a központi választmányt érdemleges határozatra szoritsuk.

Ma is őszinte elismeréssel emlékezem vissza Dessewffy Emil erélyes, de minden tekintetben loyalis és kifogástalan eljárására e vitában. Hévvel és meggyőződésének egész erejével védte álláspontját, de elismerte, hogy ezzel ellentétes nézetek pendittetvén meg, az érdekeltek várakozásai magasabbra hangoltattak és most már a felkeltett remények a szigorubb megoldást igen megnehezitették.

B. Perényinél kezdetben mindjárt elismerte gr. Dessewffy, hogy köztünk az összeegyeztetés lehetetlen. Compromissum nézeteink körül alig lehető, itt más nincs, mint a kiindulási alapok közt egészben és összeségben választani, csak ha ez megtörtént, lehet a részletekről szó. Módositványok a részleteknél csak megrontanák az egészet s élvezhetlen zagyvalékot állitnának elő.

Ezzel az albizottság beérte s ezt terjesztette a központi választmány elé, ajánlva az alapelvek feletti általános véghatározást.

A központi választmány, mely Széchenyi gr. vezetése alatt soha

sem decretált valamit többséggel, hanem a legtürelmesebb vitákban kimeritve a tárgyat, szokott volt közmegnyugvással állapodásaihoz jutni, most sem nyult ezen eszközhöz, a többség határozatához. E helyett Széchenyi gróf inditványozá, hogy miután most nincs kilátás a nézetek kiegyeztetésére, készittessék el mindkét alapon a szervezési munkálat és a pár hét mulva tartandó debreczeni nagygyűles előtti napokon vétessék végleges tárgyalás alá a központi választmány által, s úgy terjesztessék a nagygyűlés elé.

Ezen megállapodás és gr. Dessewffy őszintesége kezünkbe adta a győzelmet.

Ő jóhiszeműleg aggódott a vállalat menetén, ha a központi választmány a hatalmat megosztja az érdekeltek tömegével. Előtte a kormány és megyék fennálló viszonya lebegett, s nem hitte lehetőnek a nyugalmas kormányzást a vidéki osztályok — bár szabályozott — beavatkozása mellett. Ő neki a magyar Bonfin nemzete volt: *«jugi impatiens, libertatis incapax»*, melyet előbb ki kell nevelni. Még Bach korszakának első éveiben is kétkedett: vagyunk-e eléggé maczerálva már, hogy eszünkre térjünk.

Azonban birt elég ügyszeretettel bevallani, hogy miután az első nagygyűlésen eszmék támasztattak az érdekeltekben, melyek ma már erőre kaptak, nem tagadhatja maga sem, hogy tervezete már most a várakozást kielégiteni alig fogja.

Ez a központi választmányt a végelhatározásban habozóvá, Széchenyi grófot decidáltabbá tette, ki midőn a fennebbi inditványt tette, jól tudta, hogy a debreczeni atmospherában hova fog a dolog eldőlni.

Így lett a debreczeni gyűlés a szervezeti kérdések eldöntő szinhelye és ott el is dölt, úgy mint óhajtottuk az érdekeltek ovátiói közt.

Ha ma, 34 év mulva, visszaidézem képzeletemben azon vitatkozások emlékeit, melyek a szervezkedési kérdést annyi értelemmel és élénkséggel tárgyalták, ma is sajnálnom kell, hogy a napisajtó akkori tartózkodó állása mellett a tanácskozások az ország figyelmébe nem jutottak, és csak a jelenlevőkben hagyhattak maradandóbb nyomokat.

Annyit önérzetes elégültséggel mondhatok ma is, hogy ezen viták az épen szőnyegen forgó legvitalisabb érdekű kérdések körül a legélénkebb részvét mellett folyván, annyi kölcsönös tisztelettel és loyalis tárgyilagossággal vitettek a felek által, hogy sem a csatázók, sem a nagy hallgatóság részéről, mely pedig a debreczeni

város-teremben még a collegium ifjuságából is nem csekély contingenst foglalt magában; a mindenki iránt gyöngéd figyelem és az érzület nyilvánulásaiban az illem soha megsértve nem lett és még csak elnöki intelemre sem adott alkalmat. Mi pedig amaz izgalmas időkben a csodák közé volt sorozható.

A vitákban gr. Dessewffy Emil a centralizált állami kormányzat álláspontját védelmezte oly szabatos felfogással, hogy az az akkor modern doctrina minden hivét kielégíthette volna. Báró Eötvös és Szalay maga a franczia iskola gyönyörködhetett volna előadásaiban.

Az ő elvei szerint ez lett volna a társulat szervezete:

A nagygyülés lett volna a millió érdekeltnek jogosult képviselete, mely fictione juris a társulat minden hatalmának egyedüli forrása.

A központi választmányt, mint a társulati ügyek központi kormányát fel akarta ruházni a társulat hatalmának minden attributumaival, mint a mely a társulati ügyekben rendelkezik és végrehajt, és eljárásáról az évenkinti nagygyűlésnek beszámol.

A vidéki osztályokban működő közegek tehát nem lettek volna egyebek, mint a központi választmány vidéki expositurái, melyeket nevez és fizet, kikkel egyedül rendelkezik.

E mellett a vidéki osztályok érdekeltjeinek némi felügyeleti és ellenőrködési jogot adott volna, melylyel esetleges rendetlenségeket és visszaéléseket önérdekükben megakadályozhattak és a központnak segitségére lehettek volna.

Más oldalon álltunk mi úgynevezett municipalisták. Az eltérések köztünk ezek voltak:

Mi az egész végrehajtás kezelését s az avval járó minden felelősséget a vidéki osztályokra fektettük, nekik adtuk át tisztviselőik megválasztását, a pénztár szabályszerű kezelését és minden a végrehajtás körüli rendelkezést.

Fentartottuk a központi választmánynak a felügyeleti és ellenőrködési jogot azon biztositékkal, hogy ha a vidéki osztály nem akarná vagy nem képes kötelességét teljesiteni, a központi választmány veszi át az intézkedést.

Fentartottuk a tervek egységének s összevágó kivitelének garantiáját a központi választmány kezében, de az egységes keretben is a specialis terveket a vidéki érdekeltek közremunkálásával kivántuk megállapittatni.

Szervezetünkben is a vidéki osztályok mérnöki kara a technikai terv és kiviteli szabályok tekintetében a központi főmérnök illetőleg központi testület rendelkezése alatt álltak.

Szóval szervezetünkben minden osztálynak megvolt épen a központi gépezettel analog szervezete, t. i. vidéki összgyűlése, választmánya, ennek vezetése alatt igazgatója, pénztárnoka, ügyvédje és jegyzője valamint mérnöki kara.

Az ő rendszerükben a központé volt minden jog, de egyszersmind minden felelősség is. A mi rendszerünkben a legnehezebb felelősség a vidéki osztályokra mint közvetlen érdekeltekre lett ruházva, de egyszersmind annak megfelelő jog is.

Ellenünk voltak az akkor modern elmélet emberei, a fiatal kormánypárt conservativ tagjai, mellettünk a vidéki érdekeltek osztatlan érzülete, söt maga a központi választmány többsége igen hajlott oly szervezethez, mely róla a terhes felelősség sulyát leveszi és eljárását a vidékek panaszaitól megóvja lehető akadályok vagy esetleges visszaélések esetében is.

Természetes, hogy ily körülmények közt a mi ajánlataink jutottak túlsúlyra és a debreczeni nagygyülés azokhoz járult csaknem egyhangúlag, miután ellenfeleink is látva a közhangulatot, magok kijelentették, hogy tovább ellenezni a dolgot nem akarják, a tapasztalás meg fogja mutatni, kinek van igaza.

Szechenyi gróf pedig, ki ily dolgokban felette óvatos volt, azon igen kedvező hangulatnak nyomása alatt, melylyel a mi szervezetünk az összes érdekeltség által fogadtatott, látva ez mennyire megnyugtatja a vidéki érdekelteket, készséggel járult maga is annak elfogadásához, de megnyugtatásul inditványozta, hogy szervezetünk elvileg elfogadtatván, miután a tiszai munkálatokat több ponton még az év folytában okvetlenül meginditanunk kell, várjuk be a jövő évi nagygyülést, mikor már az ajánlott alapokoni ügyvitel a gyakorlatban kimutatja eredményeit — halaszszuk tehát akkora a végleges megerősitést.

Ez lőn a debreczeni nagygyülés egyhangu határozata.

A debreczeni nagygyülés után azonnal megkezdtük ezen alapon a vidéki osztályok rendezését ott, hol a munkát megkezdetni lehetett, s azontúl három évig e szervezet oltalmában működtünk és ma már mondhatom, hogy ezen egész idő alatt:

a központi választmány és vidéki osztályok közt az összeütközésnek vagy ellenszegülésnek egyetlen esete sem fordult elő.

A munkák haladása miatt soha a központi választmánynak a vidéki osztályok ellen semmi panaszra nem volt oka.

A vidéki osztályok pénztáraiban, hol százezrek fordultak meg, a kezelés oly kifogástalan volt, hogy a felülvizsgált számadásokban még csak neheztelt kiadások esete sem fordult elő, annyival kevésbbé merült fel panasz helytelen vagy épen hűtlen kezelés miatt.

Később hányszor emlitette fel nekem a gróf benső megelégedéssel, mennyi szerencsénk volt ezen ügy vezetésében — mert ez nem a mi érdemünk — és mily merész dolog volt ily vállalat kivitelét 13 osztályban csupa nem iskolázott és renitentiára szoktatott, épen nem fegyelmezett megyei elemekkel megkezdeni, és huzamos időn át sem legkisebb ellenkezésnek, sem a pénzek kezelésében a legcsekélyebb helytelenségnek esetét nem tapasztalni. Ez a mily váratlan, ép oly lélekemelő eredmény volt.

Igaz, hogy e viták alatt, melyeknek oroszlánrésze nekem jutott, a gróf mindinkább kezdé követelni, hogy a központi igazgatás élére én álljak, s ez okon a központi választmány másnézetű tagjai is engedékenyebbek lettek oly rendszer iránt, melynek szerintök legyőzhetlen nehézségeivel nekem kellend első sorban megküzdeni s ha nem sikerül, áldozatául esni.

Már akkor is, de ma még inkább meg vagyok győződve, hogy a jó kormányzás titka abban rejlik, hogy a központi hatalom saját erejét tul ne becsülje, és terjedtebb hatáskört ne vegyen magára, mint minek józan számitással megfelelni képes. Csak igy háríthatja el magától azon felelősség terhét, mely mindent tőle követelve az elégületlenség állandó forrását képezi, és az izgatásnak bőséges anyagot szolgáltat.

És ha a népek culturális fejlődésének folyamatára figyelmezünk, nem lehet nem látnunk, hogy a szükségletek folyton szaporodnak, az érdekek mindinkább sokasodva a kormányzást fokonkint szövevényesebbé és nehezebbé teszik.

Ha ezen fejlemény természetes menetével szemben a kormány mindinkább a gondviselés szerepét vállalja magára, t. i. minden hatalmat magához vonva, minden felelősséget is magára zudit, két nagy szerencsétlenséget idéz elő:

a kormány helyzetét teszi elviselhetlenné, melyben minél inkább erőlködik, annál infensusabb lesz;

a nemzetet törpiti el, midőn annak minden gondjait magára véve élhetetlenné teszi.

Ennek jelentőségét felfogja az, ki például a régibb időkben az osztrák és magyar nép életét ismerte és összehasonlította.

Döblingben időztem 1857-ben Széchenyi grófnál. Az időben egy művelt bécsi ifju, ki az irodalomban is neves volt, járt hozzá sakkozni és társalogni. Beszélé nekem a gróf, hogy azelőtti nap délután szokott órájában igen felizgultan lép be hozzá. E nagy felindulás okát kérdezvén tőle. Képzelje a gróf — mondá — most jövök ebédről s kicsi hijja, hogy meg nem mérgeztem magamat veszedelmes rézoldattal, mi a legkinzóbb mérgek egyike. Eczetes ugorkát kértem, és hoznak nekem oly szép zöldet, mintha épen most szedték volna le. Lármát ütöttem, végre kisütöttük, hogy az ugorkás tartányban rézkrajczár van. Hogy ne pukkanjon meg mérgében az ember, — végzé elbeszélését az ifju, — mikor oly nyomorú rendőrségünk van, hogy lustasága miatt még életünk is koczkáztatva van.

Szegény magyar népünk — tevé hozzá a gróf — hát a te ugorkádra ki ügyel fel? Szerencsére önmagad. A szegény bécsi nép, még a miveltebbje is, úgy rászokott a rendőrség gyámkodására, hogy ha ma a piaczot elárasztják bolond gombával és a rendőrség nem confiscálja, utolsó darabig megeszik. Nálunk legföllebb kikaczagnák az ügyetlent, ki magára nem képes ügyelni és bolond gombát eszik.

Nem-e teljesen kifeszitett vitorlákkal evezünk ma ezen állapotok felé. Az ország pár száz hatóságaiban minden kihágásért a központi kormányt kárhoztatjuk. Ő hordja az emberiség bűneit, magunk nem is gondolunk arra, hogy megóvjuk önmagunkat a visszaélésektől, mert számunkra a gondviselés a — kormány Budapesten.

V. FEJEZET.

Az administratori rendszer keletkezése. Gr. Dessewffy Aurel törekvése Az 1844. országgyűlés utáni közingerültség. Gr. Apponyi György fellépése. Herczeg Metternich levelezése a főherczeg nádorral. Politikai helyzet.

Azon epochalis évek történelmében, melyet Horváth Mihály nemzeti történészünk «*25 év történetében*» mint nemzeti fejlődésünk legnevezetesebb korszakát megirt, ezen korszakban aligha fordul elő végzetesebb esemény, mint a hirhedt «*administratori rendszer*» behozatala.

Nemcsak hogy e rendszabály a 48-ki katastrofát megelőzött két évben az országot fokozódott izgalomban tartotta és az ellenzéki szellem túlkapásainak bő s állandó táplálékot adott, hanem — tudják, kik 48-ban a válság napjaiban az események szemtanúi voltunk — hogy az ezen ügy által szitott elkeseredés juttatta a döntő perczben diadalra a forradalmi elemeket és adott történelmünknek végzetes fordulatot.

Mikor és kinek agyában fogamzott ez eszme, minő körülmények befolyása hozta azt életre, és ha nem volt e kérdés az idő szükségeiben érlelve, hogyan emelkedhetett az ily végzetes fontosságra — ez s ennek kiséretében száz más kérdés talány marad a nyomozó történész előtt, ha mi, e kor emberei, nem adjuk az események indokainak egyes szálait az utókor kezébe.

A fennebbi kérdések minden oldalú teljes megoldását hiában keressük Horváth Mihály fennebb említett nagy munkájában, a legfigyelmesebb kutatás szellemvilágunk akkori mozgalmairól ezen kérdés felől igen hézagos ismeretre vezethet. Az emlékiratokban sem nyerünk elég világosságot. B. Fiáth Ferencz rendkivül becses művéből, noha ez actióban neki is kiváló hely jutott, kevés eligazodást nyerünk. Sőt Virkner Lajos udvari tanácsos emlékiratai e kérdésnél tévútra terelnek.

Pedig ezen rendszabály nyomása nemcsak az egész magyar politikai életre hatást gyakorolt akkoron, hanem a mint alább látni fogjuk, magára Széchenyi gróf működésére is döntőleg befolyt, annak érintései őt sem hagyták érintetlenül.

Nyomoznom kelle tehát akkor ezen esemény forrásait, és adom itt akkori kutatásaim eredményeit.

Az ifjabb nemzedék tagjai, kik 48 előtti magyar világunkat nem ismerték, alig fogják tudni elképzelni, hogyan lehet az administratori rendszer azon hatalmas kovász, mely egész politikai életünket forrásba hozta, ha az alábbi három körülményt az események sorozatos előadásánál elfeledik.

Ezek egyike ez: az időben az avatottabb főuri magyar körökben gyakran fordult elő a panasz ügyeink folyamata felett. Maga Széchenyi boszankodva emliti fel, hogy mi nem is tudhatjuk dolgaink eldöntése végelemzésben kin fordul meg. Ferencz császár életében ha sikerült őt bizonyos dologban megnyerni — el lett a dolog intézve. Most épen nem tudni kihez forduljon az ember.

Ha a főherczeg nádorhoz fordulunk, az Bécsre utal. Ha Bécsben hg Metternichhez megyünk, az magyar ügyben a nádorra utal vissza. Ha gr. Kolowratnak szólunk, az főherczeg Lajoshoz utasít, ez végkép Gervay udvari tanácsoshoz, a császári iroda főnökéhez — szóval Pontiustól Pilátushoz, a nélkül, hogy ma tudnók, hol fordulnak meg végleg dolgaink. A magyar főcancellár a magyar kormány feje, de ma a legszánandóbb helyzetben van. Reviczky főcancellár még mindent a császárral személyesen végzett.

Ma, ha a cancellár valami resolutiót akar küldeni, száz retortán keresztül kell annak menni, és ha egyik befolyást kifeledne, bizonyos lehet, hogy ügye megakad, s ki nem mozditja helyéből.

Ilyen volt kormányunk helyzete az időben.

A másik körülmény ez: Kossuth Lajos visszalépvén a *Pesti Hirlap* szerkesztésétől, épen midőn e lap mint a szabadelvű ellenzék közlönye, az országban nagyon elterjedt, annak szerkesztését báró Eötvös és Szalay vették át és programmként kihirdették a kormányzati centralisatió elvét, természetesen képviseleti országgyüléssel és a kormány felelősségével.

Mindenesetre ezen akkor modern doctrinák folyományaképp követelniök kellett felelős de erős nemzeti kormányt, és a megyék túlkapásainak fékezését.

A mozgalom tehát a kormányzat és megyék átalakitására a

szabadelvű részről is támogatva lőn sajtóban, és a modern tudomány nimbuszával felléptetve.

A harmadik körülmény volt, hogy épen azon években érte culminatióját Francziaországban az új divatu parlamenti kormány és főúri köreinkben csábító szinben látták a kormányzás kényelmességét, könnyen megszerezhető parlamenti többséggel. Lajos Fülöp király megmutatta, hogyan lehet az uralkodás teljhatalmát az alkotmányossággal megegyeztetni egy megvesztegetett parlamentben.

Az országgyűlési többség megszerzése lett tehát itt és amott a szélső pártoknál nálunk is az állambölcseség végczélja.

Ezekből láthatjuk, hogy a talaj, melyen a későbbi törekvések felburjánzottak, meglehetősen elő volt készitve, melyben a vetés könnyen felmagzott.

Ezen előzmények után elgondolhatjuk, hogy az akkori időben csak egy kiváló tehetségü, nagyratörő és kormányravágyó embernek kellett fellépni és törekvéseinek útja is meglehetősen kijelölve lett.

Gr. Dessewffy Aurel, ki az időben Széchenyi mellett legmélyebb felfogással és leghivatottabb tehetséggel foglalkozott hazánk ügyeivel, épen hazatért huzamosabb külföldi útjából, hova a kormány küldetéséből ment a börtönügyek tanulmányozása végett, de gazdag tehetségeit s kedvező helyzetét sok minden más dolgok tanulmányozására is forditotta.

Hg Metternichtől lett ő külföldi útjára ellátva ajánló levelekkel és ez által tárt ajtót talált ama kor legkiválóbb államférfiaihoz. Mit ő telhetőleg fel is használt és gazdagon felszerelve mint új idő új embere lépett itthon a sikra.

Ki tudná ma elmondani politikai törekvéseinek egész rendszerét, mely lelke mélyében rejtőzött, midőn annak kivitéléhez annyi elszántsággal hozzá fogott, de annak kezdetén nemzetünk kiszámíthatlan kárára összedőlt.

Azt tudjuk róla, hogy minden izületében magyar volt, hazáját forrón szerette, meggyőződéseiben önálló, minden servilismustól irtózó volt, ki a becsületes ember önbizalmával ritka politikai bátorságot fejtett ki és a legnemesebb ambitióval és a hazafi törekvés nyiltságával tört útat magának a kormányzati hatalom éléré.

Ferencz császár, ki uralkodási nézeteiben felette rideg, de jó-

szivű és lelkiismeretes fejedelem volt, kimondotta az 1825-i ország-gyűléshez adott nyilatkozatában a *«dolet cordi nostro haec accidisse»* vallomást, és bele egyezett a III. törvényczikk megalkotásába *«de servandis imposterum legibus fundamentalibus»*, mi által a magyar alkotmány sorsa el lett döntve.

Azonban daczára ezen alkotmányunkat biztositó törvénynek, a kormányzat gépezete miben sem változott, a központi kormány helyzete egészen a régi maradt. A birodalmi államtanács és az úgynevezett imperiális kamara, a birodalmi miniszterek fenhatósága maradt érintetlenül — mint volt.

Hg Metternich, ki Ferdinánd császár uralkodásával mindinkább emelkedett hatalomban és kitől legnagyobb ellensége sem tagadta meg az egyenes lelkiismeretességet — a hg birt annyi belátással, hogy elismerje, miszerint a Ferencz császár által adott biztositék után Magyarországgal és kormányzásával a régi módon elbánni nem lehet, és hogy az alkotmány ünnepélyes helyreállitása bír elutasithatlan következményekkel a kormányzás rendszerére nézve.

Az sem kerülte ki hg Metternich figyelmét, hogy az 1830-ki Magyarország, mely még a franczia és belga forradalmak kitörésének benyomásai alatt a legloyalisabb ovatiók közt királyt koronáz Pozsonyban és katonaságot szavaz meg a királynak, nem is egész évtized alatt egészen más jelleget ölt, és az egész országban elterjedt politikai mozgalom hatalmas hullámokat hajt, s ezen változással, ha a birodalom bensö szilárd voltát a külföldön kétségbevonatni nem akarja — okvetlenül számolnia kell.

Ily hangulatban találta gr. Dessewffy Aurel a herczeget, midőn neki a magyar ügyek rendezéséről közleményeket tett, és eszméi a herczegnél igen kedvező fogadtatásra találtak.

Nem lehet kétségünk, hogy hg Metternich és gr. Dessewffy többször értekeztek ügyeinkről és végkép szabatosan meghatározott megállapodásokra jutottak.

Ez alig lehetett máskép, mint hogy gr. Dessewffy Aurel eszméit a teendőkről részletesen kidolgozott memorandumban nyujtotta be a herczegnek. Határozottan állitották Bécsben avatott emberek később, hogy az administratori rendszer ezen memorandum egyik részlete, sőt terveinek tengelye is.

Ezen memorandum szerint egy actio vala Magyarországon megkezdendő, melyben a kormány venné át a megindult és már-már túlcsapongó reform-mozgalmak vezetését.

Ezen actio élére, mint természetes, gr. Dessewffy Aurel lett kijelölve, ki az adott időben a magyar főcancellári hivatalba lép, és megkezdi a kitervelt működést.

Csakhamar elterjedt gr. Dessewffy cancellárságának hire. Ezen előzmények nélkül e hir oly szokatlan és rendkivüli esemény lett volna az osztrák rendszerben, hogy t. i. valaki gr. Dessewffy akkori szerény állásából főcancellári méltóságra egyszerre emeltessék, hogy midőn őt általánosan a jövő főcancellárnak hirdették, és erre épen önmaga adott irataiban elmagyarázhatlanul okot, bizonyosak lehetünk, hogy ő ez iránt biztositva volt, s mint akkor a dolgok állottak, hg Metternichel ezirânt egészen tisztába jött.

Gr. Dessewffy Aurel élete előttünk nyilt könyv. Épen ezért állithatjuk, hogy amaz időben a Széchenyin kivül egyedül ő volt, ki hazája ügyeinek reformját illetve rendszeres programmot állitott, és birt e mellett kiviteli taktikával is, és czéljaira átgondolt tervvel dolgozott és útain józan számitással haladt.

Kétszer kisérlette meg az alsóházba jutni. 1832-ben a zempléni, 1839-ben a sárosmegyei követségre pályázott. Nem sikerült.

Belépett tehát a magyar felsőházba és már a 1832/6-ki országgyűlésen rövid jelenléte alatt feltünt, és már ekkor egy kis főrendi töredék élén állott.

1839-ben a főrendiházban megjelenvén, fellépésének rendkivüli hatása alatt a kormánypárt vezetését ragadja magához, és a főrendi osztály majdnem minden hivatottabb ifju tagját maga köré vonja és compact pártot állit össze.

Kora fiatalságától kezdve mivelte az irodalmat, és föllépett Pestmegye akkor hires közgyűléseiben. S midőn 1841-ben a *Pesti Hirlap* Kossuth Lajos szerkesztése alatt megindult, a *Világ* czimü lapot megszerezvén, annak élére állt s azt pártjának közlönyévé tette.

Ezen eljárásban mint tükörben láthatjuk gr. Dessewffy Aurel politikai actiójának egész rendszerét és nem lehet, hogy őszinte nyilt pályája minket s az utódokat mély tiszteletére ne ragadjon.

Ő, ki az országgyűlésen ritka tehetségeinek hatalmával a kormánypárt vezérletére emelkedik s onnan mint a kormány jövendő feje volt kilépendő, ennek tudatában az irodalom és közélet leghevesebb tusái közé veti magát, és mind a sajtóban mind az akkor országra szóló pestmegyei gyűléseken a küzdők első sorába lép —

ily szerepet nem választhat oly államférfiu, kinek rejtett czéljai, hátsó gondolatai, eltakarni való törekvései vannak.

Mennyi önbizalom, önmagával s czéljaival való tisztában létel es törekvéseinek helyességében való erős hit kell ahhoz, hogy valaki annak tudatában, hogy maholnap szavának ura kell hogy legyen, így kiálljon a legélesebb politikai küzdelmek legnyiltabb piaczára, hol a közélet ezerágú ügyeiről nyilatkoznia és magát teljesen feltárnia kell, és alkalmat adni, hogy maholnap mint a kormány vezetőjének minden lépésénél saját szavait ráolvassák.

Az ő egész politikai működésének összegezéséből lehet-e más eredményre jutnunk, mint azon meggyőződésre, hogy előtte törekvéseiben egy alkotmányos miniszter eszményképe lebegett, mint ő ezek csábító példányait az akkori Francziaországban látta.

Nem lehet kétségünk, hogy ha a sors életének kedvez és ő törekvéseiben czéljáig haladhat, állami szervezetünk épen azon ágában lett volna a nagy átalakulás megteremtője, mely, a forradalom esélyét kivéve, rendes úton a legnehezebb, t. i. a magyar kormány emancipatiója a birodalmi kormány nyűge alól, minek rendszeres megalapitása amaz időben a legmerészebb politikai conceptio volt.

Igaza van azonban Csengery Antalnak jeles művében «*Magyar szonokok és statusférfiak*»-ról, midőn kiemeli, hogy gr. Dessewffy Aurel rendszere nincs tetemes hézag nélkül.

«Rendszerében — így szól Csengery — fel van állitva és szépen kifejtve az «*erelyes kormány szüksége*», de . . . a felelősségről Dessewffy gyönyörü czikkeiben nincs csak egy sor is. Alig lehete másképp. Ismerjük el állása nehézségeit.»

Ó t. i. tisztában lévén törekvéseivel és számba véve helyzetünk nehézségeit, működésének súlypontját egy *erős kormány* alakitására fektette, ettől várt mindent, e nélkül rendszeres fejlődés helyett csak kétes kimenetelü rázkódásokat tudott képzelni.

Nem volt amaz időnek komoly reform-kérdése, mely iránt pártolólag ne nyilatkozott volna. Házi és hadi adó, közlekedések, urbéri váltság, városok rendezése, hitelintézetek, ősiség stb. reformját maga is hirdette.

De a minden legcsekélyebb haladásnak mereven ellenszegülő felsőház és a haladási láz által felizgatott megyék küldötteiből alakuló alsóház mellett nem látott sikert lehetőnek, hacsak egy erős

kormány meg nem ragadja erélyes kézzel a vezetést, és mind két félt a kifejlés helyes útjára nem tereli.

Ezért gr. DESSEWFFY AUREL rendszerében első és mindent megelőző szükség egy *erős kormány* szervezése lett.

Ámde erős kormány nem képzelhető, ha csak hatalma mind fenn, mind lenn nem érezhető. A kormány a reformokat nem vezetheti, azok határait nem szabhatja meg, hacsak az országgyűlésen döntő befolyása az az *többsége* nincs. Mindez kétszer kettő.

Az országgyűlés alsóházában pedig csak a megyék követei számítottak, a káptalanok és városok nem jöttek számba.

Az országgyűlési többség megnyerését tehát csak a megyékben lehete keresni, mert ezek adtak utasításokat a követeknek, s így minden gondot a megyékre kelle fordítani, hogy azokban a kormány magának befolyást s ez által többséget szerezzen.

De mikép és ki által szerezhet vala a kormány magának befolyást a megyékben, mikor ez időben ott a kormány úgyszólva képviselve sem volt?

Mert igaz ugyan, hogy idealiter a főispán képviselte volna a kormányhatalmat a megyében, de a főispánság a megyék fejlődési folyamatában, hovatovább puszta méltósággá törpült, mely a hatalom külfényét, de nem befolyását képviselte.

Ez állásukban a főispánok többnyire távol laktak megyéjöktől, azok gyűlésein nem elnököltek, s e ritkán látott *szemérmes* főurak igen ovakodtak a megyei éles párttusákba elegyedni, nagyobb része nem is viseltetett rokonszenvvel ez új kormánypárti törekvések iránt. A főispánok által tehát a mint voltak, a megyékre hatni nem lehetett.

Őket azonban méltóságaiktól megfosztani épen nem volt volna tanácsos, de némely megyékben az örökös főispánokat megcserélni törvény sérelme nélkül úgysem lett volna lehetséges.

Nem volt tehát más mód, mint a főispáni méltóság meghagyásával helyöket administratorokkal pótolni, s ezeket gondosan megválasztott oly egyénekből kinevezni, kik vagy már a megyében nagy befolyással birtak, vagy azt tehetségeik és erélyök által megszerezni képesek és a kormány támogatására vállalkoznak.

Ennyiből állott a hirhedt administratori rendszer, mely hivatva volt volna a kormányt a megyékkel állandó kapcsolatba hozni, a a kormánynak a megyékben minél nyomatékosabb befolyást és

ez által az országgyűlésen többséget, otthon tekintélyt és engedelmességet szerezni.

Nem tagadhatjuk mi sem, amaz idők leghatározottabb municzipálistái, kik ama küzdelmekben közvetlen részt vettünk, hogy ezen gr. Dessewffy Aurel által tervezett actio, mely első sorban hatását a megyék fékezésében éreztette volna, magok a megyék által provokált és túlkapásaik által megokolt intézkedés volt.

Tagadnunk ugyanis nem lehet, hogy a megyék ekkor már magokat a központi hatalom alól sokkal nagyobb mérvben emanczipálták, mint ez egységes rendezett államban megtűrhető; más részről a megyék az országgyűlések eredménytelensége által felzaklatva, túlmentek a statutarius jog minden józan korlátain. Ez állapotot a magunk soraiban is constitutionalis anarchiának neveztük el.

Ezen túlkapások elleni küzdelem képezi gr. Dessewffy Aurel hirlapi működésének fénypontját, s ebben készitette magának hatalmas kézzel a talapzatot, melyre mint kormányfőnök lépendő volt.

Mindezen kilátásoknak véget vetett az 1842 év február 9-ke. E napon gr. Dessewffy Aurel váratlanul meghalt. Az egész ország osztatlan részvéte kisérte kora sirjába, hova annyi szép reményeket magával vitt.

E váratlan katasztrófa megfosztotta az ifjú kormánypártot vezérétől és legerősb oszlopától, de hivei a hazafi kötelesség érzetében összeszedték magokat. A párt élére gr. Apponyi György, a pártlap élére előbb Andrássy ht. tanácsos, utóbb gr. Dessewffy Emil lépett és ha fenn Bécsben kilátásaik halványultak is, itthon a párt tevékenysége nem lankadott.

Alig lehet kétkednünk, hogy ha gr. Dessewffy Aurél életben marad, a tervelt actio nem sokára megindul, és ha a közelebbi országgyűlés már az ő kormányzása alatt rendeztetik, egészen más lefolyást nyer. Igy azonban ezen nagy remények közt megnyilt országgyűlés oly szerencsétlen kimenetelű lett, hogy az országban az általános elkeseredést tetemesen fokozván, hatalmasan előkészitette a katasztrófát, mely 48-ban kitöréshez jutott.

Az 1844-iki országgyűlés eredménytelensége miatti közfelháborodás, az országgyűlés végnapjaiban a magyar kormány ellen kifejezett bizalmatlanság, az országos védegylet keletkezése, az országgyűlésről az egész országra elterjedt forrongás nem maradhatott Bécsben sem hatás nélkül.

Kevéssel az előtt történt már az is, hogy az orosz nagykövet Metternich herczeget czárja nevében bizalmasan 50 ezer fegyveres segélyével megkinálta a magyar háborgások fékezésére, felhozva a horvátok miatti pozsonyi zavargásokat.

Az öreg herczeg nagy felháborodással vette ez ajánlatot, és nem is igen udvariasan utasította — mint mondatott — vissza.

Azonban ilyféle felfogások mindinkább ösztönözték, hogy végre történjék is valami Magyarországon, nehogy a birodalom szilárd állása a külföld előtt belzavarok látszata által compromittáltassék.

Már 1844-ik év május 9-kéről irta Metternich hg Pozsonyba a fhg nádorhoz amaz emlékezetes levelet, melyben a Magyarországon teendőket kijelöli.

Az itt emlitett okmány teljesen felvilágosit minket azon eszmék irányáról, melyek, mint emlitettem, a gr. Dessewffy Aurelleli megállapodásokat képezték.

Méltán lehet csodálkoznunk, hogy derék történészünk Horváth Mihály hg. Metternich levelét, melyet fentebb emlitettem, oly egyoldalú élesen megrovó birálat alá veszi. Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy hg Metternich ezen levele egészen alkalmas arra, hogy személyével s a viszonyokkal kevésbbé ismeretes hazánkfiai előtt is a herczeg iránti általános előitéleteket szétoszlassa s őt elibünk mint mélyen látó és hazánkhoz sok jó akarattal hajló oly államférfiút állitson, minő csak kivételesen és ritkán fordul elő az osztrák államférfiak közt a történelem folyamán.

Utóvégre pedig legyünk igazságosak önmagunk és mások iránt. Saját menthetlen hibáinkért ne háritsuk a felelősséget igaztalanul más vállaira.

Ferencz császár — mindenki tudja — önfejű és makacs akaratú fejedelem volt. Nehéz tusát vivott önmagával, mig 1825/7-ben a magyar alkotmány helyreállitását elhatározta. E tusában minő szerepe volt hg Metternichnek, nem tudom, de azt tudom, hogy voltak és pedig még a magyar főurak közül is, kik óvták a császárt 1825-ben: ne tenne az országgyűlésnek professziókat a történt törvénysértésekről, mert csak vérszemet fog adni az ellenzékeskedésnek, azt pedig hiszem, hogy ha akkor hg Metternich is befolyását ellenünk veti a mérlegbe, alig történhetett volna, hogy a minden alkotmányosságtól irtózó császár arra szánja el magát, a mit végkép még is megtett.

Horváth Miháy maga elismeri, hogy Ferencz császár alatt a herczeg hatalma korlátolt volt, de azt jegyzi meg, hogy a császár halála után a herczeg «1835-től mindenható vala».

Ez némileg megközeliti a valóságot. De ez sem egyszerre ment, a ki az akkori viszonyokat Bécsben ismerte, tudja, hogy hg Metternich a külügyekben volt mindenható, a belügyekben pedig Kollowrath gr. és legfőkép a kimerült és elfásult Lajos főherczeghez kelle fordulni. Csak később állott be, hogy a birodalomban minden fontos belügyeiben is hg Metternichhez kezdtek fordulni, és ő tényleg ezekben is döntő hatalommá vált.

Azt pedig mindenesetre érdemül kell felróni hg Metternich javára, hogy midőn hatalma döntő lett és gr. Dessewffy Aurel Magyarország alkotmányos kormányzását illetőleg talán az első nagyobb szabású tervvel hozzá fordult, őt az elfogadásra nemcsak, de arra is készen találta, hogy túllépve a hivatali hyerarchia és osztrák rendszer szűk korlátain, erélyes rendszabályokkal támogassa, sőt azt is, hogy a gr. Dessewffyvel megállapitott rendszert még azontúl is fentartotta, midőn ez már nem volt többé.

A történésznek nem szabad, hogy bizalmas levélben világosan kifejezett jóhiszemű törekvéseket a kelepcze szinében állitson elő az utókornak ott, hol a bekövetkezett tények e felfogást nem igazolják.

Csak néhány idézet hg Metternichnek a nádorhoz irt leveléből, megismertet annak szellemével és végczéljaival.

«Az általános békével — igy szól a hg — oly korszak állott be, melyet Magyarország kifejlesztésére kellett volna felhasználni, mely azonban az én hatástalan, de jó szándékú előterjesztéseim ellenére fel nem használtatott».

«A bajok oka onnan eredt, mert két elem állott egymással harczban: a magyar alkotmányos és a német kényuralmi. Egyik elem sem haladt az igaz uton...

«A nyilvános élet Magyarországon meg van bénitva...

«mert a kormányzat igazán véve az ötvenkét vármegyében létezik; — oly helyzet, mely maga elég az ország általános javát pium desideriummá változtatni;

«mert a demokrata elem a magyar viszonyok összegével — a birtokviszonyoktól kezdve — merő ellentétben áll;

«mert végre nem létezik lehetőség, hogy a kormány az alsó táblánál magának az országgyűlésen többséget biztositson; és egy

képviseleti alkotmánynyal biró állam fenn nem állhat, hanem szükségkép elvesz, ha kormánya mellett többség nincsen.

«Magyarország nem új, csak most alakítandó állam, ha nem egy ódon, rég elavult törvények alatt létező a természetnek kitűnő kedvezményeivel megáldott ország, melyben a kormány földje ugarkint hever, mialatt más földeken a jó magot gyom fojtja el.

«Itt segélyre van szükség! És honnan jöjön az? Ha az felülről nem jő, úgy az országnak csak egy út marad nyitva bajaiból szabadulni: a szoczialis forradalom útja. Oly államban, hol a leglényegesebb elemek egymással ellentétben állnak, hol a nemzetiségi érzelmek egymást ellentétesen érintik, a privilegiumok magoknak a kiváltságosok törekvéseinek gátat vetnek, hol a harmadik rend még csak csirájában létezik, hol az országgyűléseken gyakorlatiatlan eszmék és életérdekek közt élénk harcz foly, — — ily országban csak felülről jöhet a segedelem» — —

Tessék bárkinek is ezen éles felfogású világos eszmemenetből a kelepczét kiokoskodni, én nem birom.

Legnagyobb ellensége azt mondhatná: a herczeg elvénült már, neje és veje — magyarok.

A szabatosan megjelölt teendőket ezekbe foglalja:

Biztos többség alakítása az alsó táblán.

A lehetőség megszerzése, hogy ezen többség a kormány által vezettessék.

Erre szükséges, hogy a megyék más vezérlet alá jussanak, mint minő alatt eddig voltak.

Ebben van kifejezve az administratori rendszer.

Elmondja továbbá a herczeg, hogy a kormánynak kész törvényjavaslatokkal kell az országgyűlés elé lépni, mint más alkotmányos országokban, ezen törvényjavaslatokat a kormány megbizottjai terjeszszék elő, világositsák és védjék az országgyűlésen.

Levelét a herczeg épen meghatóan fejezi be.

«Ez, fenséges uram — így szól — az igazság képe, és beszédem nyiltszívűsége által tanusitom fenségednek, hogy nem kételkedem, mikép nagy veszélyek forognak fenn.

«Végén állok egy hosszú pályának, mely nagy bajok elleni harczokkal volt tele; a természet rendje szerint még csak keveset hajthatok végre; de annál világosabban áll szemem előtt a kötelesség, hogy mit elfogulatlan szemem a trón és ország érdekében

igazság gyanánt jelöl ki, azok előtt el ne rejtsem, kik eszközökkel birnak, melyek nálam hiányzanak.

Kelt Bécsben, 1844 máj. 9. Metternich.»

Mily szabású kelepcze rejlett ezen törekvésekben, magyarázatát kapjuk a nádor válaszának következő passussában:

«Nem kevésbbé fontos, hogy a kormány különös gondot forditson arra, hogy az előterjesztendő törvényjavaslat olynemü legyen, mely az országnak a kormány atyai szándékában való bizodalmát öregbitse, mert meggyőződésem szerint minden javitás csak úgy lehet sikeres, ha a közvéleménynyel találkozik és helyeslést nyer» stb.

Ezen itt részletezett eszméket fel kelle idéznem, ha azt akarom, hogy Széchenyi gróf állását a kormány irányában indokaiban felmutassam.

Előtte, mint ki mindezeket jól tudta és látta, hogy a kor hatalmas szellemének befolyása már a döntő köröket is áthatotta, már ott is elmagyarázhatlanul nyilvánul, és épen evvel csaknem egyidejüleg az országban a kedélyek elmérgesedése fokozódik, előtte elutasithatlan kötelességnek tűnt fel a kormány elleni szilaj kikelések ellen felszólalni, és mindent elkövetni, hogy a kormánynál e fordulat erősödjék és meg ne semmisüljön.

Adjunk hozzá mindezekhez még egy, tán legnevezetesebb, körülményt, melyet Széchenyi grófon kivül kevesen vettek az országban figyelembe, az ellenzék pedig teljesen ignorált, azt t. i., hogy

miután a dynastiát és a bécsi birodalmi kormányt egy század történelme — Mária Terézia megvédése, a franczia nagy forradalom eszméinek hatástalan elvonulása a magyar nemzet felett, végre a legnagyobb forrongások az országban, melyek 1823-ban az alkotmány megsértése miatt kitörtek és azontúl időnkint megújultak, hogy mindezek a dynastiát és bécsi kormányt arról győzték meg, hogy a magyar nép a hajdani szakadási hajlamoktól teljesen megtisztult, és hogy második Rákoczy Ferenczben a fejedelmi olygarchák utolsója letűnt, e részben tehát aggodalomra nincs ok.

Ezen vonalon túl a dynastiának és a bécsi birodalmi kormánynak a magyar reform-kérdések nagyobb része ellen nemcsak kifogása nem lehetett, de azokat minden erejével elősegitendi.

A mint a politikai helyzet, úgy a politikai nézetek is teljesen átalakultak fenn Bécsben.

Vegyük a helyzetet a mint volt.

Ha az örökös tartományokban a közteherviselés nagy elve rég fenn nem áll, a dynastia és birodalom nem volt volna képes Európában azon nagyhatalmi állást sem elfoglalni sem fenntartani, melyet az I. Napoleon korszakábani világháború alatt és azután is fenntartott.

Félhetett-e tovább a dynastia és birodalmi kormány a magyar erő-kifejléstől, midőn e válságos hosszú harczokban is Magyarország híven áldozott legdrágább kincsével — vérével — bőségesen, de azon elhirhedt nemzeti elve szerint: «vitam et sangvinem, sed avenam non» adott katonát eleget, de pénzt nem, azon egyszerű okból, mert nem volt.

A dynastia tehát s azzal teljesen azonosult birodalmi kormány a közadózás elvének behozatalát Magyarországon nemcsak nem ellenezhette, de óhajtotta, sőt kényszerűleg óhajtania kellett, mert adandó alkalommal ő is vehette hasznát.

Pedig a közteherviselés nagy elve volt azon tengely, mely körül Magyarország anyagi fejlődése forgott, mert annak a hiteltörvények, ősiség módositása, közlekedések, gazdasági ipar fejlesztése elmaradhatlan folyományai.

A nagy gróf tehát, midőn az alkotmány talapzata ismét visszaállittatott, a magyar nyelv és irodalom fejlődése minden vérmes reményeket meghaladó lendületet vett, kitüzött politikája szerint minden erejét és gondját az ország anyagi kifejtésére forditotta: miben ha a birodalmi kormány végkép el nem idegenittetik, annál nemcsak ellenzésre nem számitott, de ellenkezőleg támogatást várt.

Egész addigi tapasztalata hazafi pályáján csak megerősitette számitásainak helyességében. Meg kelle ennélfogva szilárdulni saját politikai rendszerében vetett hitének és önbizalmának.

De épen ezért Széchenyi gróf azon egész actiótól, melyet gr. Dessewffy Aurel meginditott, távol állott, abban semmi része nem volt, és ha nyilván nem ellenezte is, de kedvére nemcsak nem volt, sőt következéseitől tartott.

Természetesen. Szechenyi gróf az akkori helyzetben a társadalmi s ezekben az anyagi reformokra fektette az egész súlyt, ezekben pedig a dynastiát és birodalmi kormányt ha nem szövetségesül, legalább is jóakaratú támaszul tekintette.

Azt is tudta, hogy mihelyt a közjogi természetű kérdések szőnyegre kerülnek, és a hatalmi viszonyt a dynastia, kormány és

nemzet közt szabályozni kell, a conflictus kimaradhatlan, és a jó viszony azonnal felzavarodik.

Az ő rendszerében tehát e kérdéseknek akkor legalább helye nem volt. Ezen kérdések szőnyegre hozatalának idejét ő akkor látta alkalmasnak, ha a nemzet anyagilag izmosodva, társadalmilag az ellentétek némileg kiegyenlítve vannak, és legalább attól nem tarthatunk, hogy a nemzet zilált benső állapota az osztályok ellenszenve a közjogi nehéz tusában kizsákmányoltassék, és fajunkra az elhamarkodásban veszélyeket hozzon.

Nem lehetett ennélfogva barátja gr. Dessewffy Aurel kezdeményezésének, mennyiben ez a hatalmi positiók nehéz tusáiba vezetett, de miután ellene nem akart és nem tett semmit, vette azt mint adott dolgot, melyet ha már meg van, számba venni és lehetőleg utilizálni kell.

Állitani nem merem, de több mint valószinű, hogy Dessewffy József elleni éles czáfolat mellett a gróf ezen közönye, sőt nem is takart ellenszenve a Dessewffy Aurel által inaugurált politika ellen okozta azon állásfoglalást, melyre ez a Széchenyi és Kossuth közti nagy vitában helyezkedett, és noha Kossuth politikáját tehetségeinek egész erejével ostromolta, s ebben a nagy gróffal egy csatavonalban állott, még is fegyveres erejének részét a gróf ellen forditotta, és leggyengébb oldalát véve támadási pontul, nemcsak általános feltűnést okozott, de a grófot is kedvetlenül érintette.

Midőn azonban gr. Dessewffy Aurel váratlan halála bekövetkezett, Bécsben e tervekkel egyelőre felhagyni látszottak.

Az 1843/4-ki országgyűlés zajos folyamata, az ellenzék vezetésében a fejetlenség, a kormány részéről a habozó határozatlanság még világosabban mutatta a fennálló állapotok tarthatatlanságát.

Nem volt országgyűlésünk e században, mely nagyobb remények közt gyűlt volna egybe, nem volt országgyűlésünk, mely nagyobb elveket hangoztatott volna és még is kevesebb eredmények nagyobb elégületlenségek közt oszlott volna szét.

Végül gr. Apponyi György kineveztetett alkanczellárrá s e kinevezés jelezte az ifjú kormánypárt föllépését és diadalát.

Széchenyi gróf viszonya gr. Apponyihoz határozottan bensőbb volt és lett mint gr. Dessewffyhez a «Világ» megjelenése után lehetett.

Gr. Apponyi saját kormányának támaszt keresvén legelsőben

is Széchenyi grófot igyekezett megnyerni, a gróf pedig az ország anyagi erejének kifejtésében nagyobb szabású kezdeményeket akarván meginditani, a kormány erélyes támogatására szorult.

E támogatásra mind hg Metternichet, mind gr. Apponyit nemcsak készeknek találta, sőt belátták, mennyi jó szolgálatot tehetnek a grófnak sikerült nagy vállalatai magának a kormánynak az ország hangulatában, ha ezen vállalatok bár részben is a kormány czégét viselhetik.

Széchenyi pedig számitotta az eszközök nagyságát és tehetőség intensivitását, ha a kormány által ajánlott állásból inditja meg nagyszabású terveit.

Innen keletkezett belépése a magyar királyi helytartó-tanácsba, hol egy külön osztály állittaték számára — az országos közlekedések osztálya.

A viszonyok ily világos kapcsolatából és a kölcsönösség kényszerűségéből folyt e belépés annyira pedig, hogy a gróf, ki nagy czélokért kis tekinteteken és köznapi felfogásokon túlemelkedett, nem is az lett volna, a mi volt, ha nem úgy cselekszik, a mint tett.

A kormány törekvéseinek tengelye a *többség* megnyerése lett, e czélra mi sem készithette elő hatalmasabban a talajt, mint a gróf sikeres működése a közvállalatok terén, ha azok létesitésének erkölcsi osztalékából a kormány magának veheti az oroszlán részt.

Képzelhetni-e kedvezőbb víz-áramlatot a Széchenyi malmára?

Kezébe vette ennélfogva habozás nélkül az ajánlott eszközt, s azontúl utilizálta is tehetsége szerint, fegyverzetének hatalmát nem kissé növelte még adandó esetben az ő visszalépésének botránya is, mit az erősödést kereső kormány a legnagyobb áldozatok árán sem koczkáztathatott volna akkoron.

Köznapi felfogásban tehát a gróf — mint mondták — *eladta magát a kormánynak,* saját szótára szerint ő utilizáltatta magát, hogy viszont ő is utilizálhassa a kormány bőséges eszközeit.

Mi czélra?

A hazának felvirágzására!

Kemény Zsigmond beszéli el Wesselényi életiratában, hogy Zsibón mulatva, maga Wesselényi «azon színben kivánta előtte Széchenyit feltüntetni, mint ki az embereket csak eszközöknek tekinti».

Nekem is gyakran elmondák barátaim, hogy engemet is a gróf mint czitromot kifacsar és aztán eldob.

Ezt jól tudta és hallotta, s igen gyakran emlegeté nekem, ha valami munkával megbizott; mondván: még van leve a czitromnak, még facsarhatunk belőle. Jó Isten — tevé hozzá — mily higeszű felfogás! bár találkoznék valaki, ki belőlem is kifacsarná a legutolsó csepp nedvet, mi bennem van a haza számára, de azt csak magamnak kell tenni saját magammal.

Azt is mondják az emberek — így szólt tovább — hogy koczka a játék, melyet velünk űznek. Jó Isten, hát nem koczka-e egész létünk nemzetünk egész történelmében?

Bízzunk Istenben, nemzetünk önfenntartó erejében és bízzunk önmagunkban. Ha erőnk és önbizalmunk megfogyatkozik és nem merünk mozdulni sem, úgy elkerülhetlenül elvesztünk.

A gróf tehát vette a viszonyokat a mint alakultak, és ezekre fektette számitásait változatlan czéljainak eléréséhez.

Az adott időben a *többség* eszméje lett az uralkodó jelszó, s ő ezt elfogadta s derekasan felhasználta és e mellé csatolta mindig saját maradásának vagy visszalépésének feltételét is. Ez döntő érv volt akkor, mely mindig sikerre vezetett.

Engemet Széchenyi a Tisza ügyben hg Metternichhez küldött megbeszélni a dolgokat, s volt alkalmam hozzá, ezen ügyben felterjesztéseket írni.

Egyszer Bécsben egy ily felterjesztésnek fogalmazványát el is tettem. Ez így történt.

Széchenyi gróffal gőzösön Bécsbe érkezvén, másnap szállására mentem megtudni, mi lesz a teendőnk.

A gróf azt mondá: most legsürgetőbb egy előterjesztést irni hg Metternichhez, hogy 400 ezer forintot a Tisza-szabályozás számára folyóvá tétessen. Ezt késziteném el ma, mert holnap maga akarja átadni és a herczeggel végezni.

Ezzel asztalánál ülve elővett féliv papirt és tollát. Feljegyzem, mondá, a felterjesztés pontozatait, és németül, szokása szerint schlagwortokban következőket jegyezte a papirra, hangosan mondva a szavakat, melyeket leirt:

A Tisza-szabályozás nagy művét sikerült meginditanom.

Az érdekeltek részvéte és fogadása minden várakozásomat túlhaladta.

Most csak a pénztől függ a felcsigázott reményeket kielégiteni —

Erre egyelőre, de rögtön 400 ezer forint kell.

Ezen összeg halasztás nélküli folyóvá tételét kell kérnem herczegségedtől —

A kormány erélyes és rögtöni támogatása nem lehet, hogy eltéveszsze békitő hatását az országra —

Igy — és csak igy lehet remélni a többség megnyerését az országgyűlésre —

Ha pedig ezen pénz megtagadtatnék vagy csak késnék is, ez esetben

ist meine Stellung durchaus unhaltbar, und ich muss mit bangem Gefühle ausrufen:

L. m. i. A. SZÉCHENYI.

Az utolsó négy betű igen trivialis német szójárás, kitalálását az olvasóra bizom, kiirni nem lehet.

A 400 ezer forint ki lett azonnal utalva b. Sina, Arnstein-Eskelesz és Rothschild bankházakra s számunkra b. Sinánál folyóvá téve, ki a gróf által értesitve lett, hogy a pénzt az általam kivánt öszszegekben felhivásomra fizesse ki, és mi módot nyertünk nemcsak a tiszai osztály-társulatokat ellátni a szükséges tőkével, hanem időközileg pesti intézeteknek is segélyére lenni.

Meg kell végre jegyeznem, hogy a mint a grófnak őszinte törekvése volt a kormányt és nemzetet egymáshoz közelebb hozni, és az anyagi fejlődés terén együttműködésre birni; a mint szerette volna a kölcsönös elkeseredést a pártok közt kiegyenliteni, és egy józanabb, bár szilárdabb pártműködést lehetővé tenni, úgy a majoritás érvét fenn mint nagyértékű folyó pénzt használta, de sokkal felette állt oly szereplésnek, mely azt lenn is korteskedésre használja, vagy eszközül használtassa magát bárki által.

És tudja az ég miként történt — de az tény, hogy noha a gróf mint kormányhivatalnok, mint annak küldötte lépett a tiszai nép közé, és akkor a kormány elleni elkeseredés magas fokon állott, mégis az ő ajánlatait teljes bizalommal fogadták, és odaadással kisérték, éreztetve vele, hogy mi tőle jő, az csak jó lehet. Ez nem is csekély aggodalmakat keltett fel a szélső hazafiak táborában, mint ezt KEMÉNY ZSIGMOND elbeszéli a Zsibón KOSSUTHtól vett levelekből.

VI. FEJEZET.

Alapfelfogás, mely a grófot az ellenzéktől elválasztá. B. Wesselényi Miklós és Széchenyi gróf. Bécsi camarilla és a mefisto-szarvak. Herczeg Metternich a Kossuthali eljárásról.

Bármint kerülném is, hogy az előmbe tüzött idő korlátain túl ne menjek, különösen a korábbi évek eseményeire vissza ne nyuljak, ez lehetetlen.

Én visszaemlékezéseimben egy 23 éves, nagyszerü életdrámának három utolsó évét választottam tárgyul, hol már a bonyolitás teljesen kész és az események rohamosan haladnak a tragikai befejezés felé.

Megállva e korlátoknál, bármit tegyek is, alig menthető homályt engedek elterülni emlékeimen és a fődolgot, az átlátszó világosságot hagyom figyelem nélkül.

Visszaemlékezésem tárgya hazánk legnagyobb fia, kit menynyire félreismertek kortársai, hiven ecseteli Kemény Zsigmond ekkép:

«Midőn Széchenyi a hatás czélpontján állott, és mély belátása és óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágyából és az egészség forrásaihoz vezeté vissza — bámulta a magyar őt, de nem merte tartózkodás nélkül egész önátengedéssel szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagunak tartja, akárhonnan vétetik is, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatio hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számitó, jó hazafi, de meleg kedély nélkül és erényes, de szivtelen ember.»

Jó ég! minő fagyasztó kép ez a legnemesebb szivről, mely valaha emberi kebelben dobogott. Azonban ne csodálkozzunk, a politikai szemüveg csak bálványokat és torzképeket mutatott mindenkoron.

Alig is lehetséges a gróf állását kortársai és a koreszmék irányában megjelölni, általában szellemvilágunk akkori áramlataiban a különböző irányok és ellentétek indokait felismerni, ha csak azon végkülönbség forrását ki nem jelöljük, mely a grófot politikai felfogásaiban kortársaitól egészen máskép útra terelte. Kövessük ezért őt felfogásainak forrásáig.

Hazai állapotainkról ama kor felfogását, miben mindannyian egyetértettünk, legjobban Széchenyi gr. elhiresült szavaival fejezhetem ki ekkép:

«*Mindenben hátra vagyunk.*»

Akkoriban Magyarországon a hazafiak aránytalan nagy részét ha kérdeztük volna, ki ez általánosan érzett bajnak az oka, igy felelt volna minden habozás nélkül — *Bécs vagy a becsi kormány.*

A grófot ha kérdeztük, ő igy felelt: *minmagunk.*

Első tekintetre világos, hogy e két alapnézet forrásából egészen két különböző politikai áramlatnak kelle fakadni, mely a hazafiak eszméinek és működésének különböző irányt jelölt ki.

Az egyik minden bajok kutfejeül Bécset és a kormányt tartva, csak Bécscsel, a kormánynyal és a némettel bajlódott. Ennek ostromához hengergette a Sysifus követ.

A gróf politikai fellépésének első órájában az alkotmányt mint működési talajt megnyerve látván, a másik főkérdésnél — a nemzetiség ügyénél — már az *önsegély* terére lép és a magyar tudományos Akadémia megalapitására egy évi jövedelmét, 60 ezer frtot megajánl. Példáját azonnal követik a hazafiak és az Akadémia meg lett alapitva.

A ki önmagában találta a baj forrását, az másokkal keveset törődve, önmagában keresi a bajok orvoslásának eszközeit is és bizonyosan meg is találja. A ki önmagát hiszi a hátramaradás okának, az ha önmagában bizik, lázas sietséggel fog előre törni, hogy elmaradását helyre hozza.

Ellenkezőleg, a ki másban látja a bajok okozóját, annak activ működése bénitva van, elkeseredik, ostromol, harczol és ebben meriti ki erejének javát. Működik ez is és pedig erélylyel sőt szenvedélylyel, de munkája passiv, romboló és nem alakitó.

Alig tudnék e két politikai irány megjelölésére alkalmasabb kifejezést találni, mint ha az egyiket passiv, a másikat activ politikai rendszernek nevezem.

Hogy nálunk az időben a hazafi érzelmeket egészen, a szel-

lemi tehetségek javát a passiv politika foglalta le, ez helyzetünkből folyó kényszerűség volt.

A gróf lépett első az új politika élére s meginditotta az activ, az alakitó és mindig active működő politikát és személyében a folytonos küzdés a hatalom ellen, még akkor is, midőn már az az alkotmánynak meghódolt, meddő erőpazarlás, annak pályabére az olcsó dicsőség lett. De sem tanai, sem fényes sikerei, sem példája míg köztünk élt nem birta megtörni a nemzet megkövesült hajlamát. Utána még évtizedeken keresztül csak úgy szidtuk a németet mint egykoron Básta és Karaffa korában: quo semel est imbura recens servabit odorem testa die.

Ezen felfogási alap, mely Széchenyit kortársaitól elválasztá és politikai életében őt elszigeteltté tette, sokkal mélyebben behatott nemzeti fejlődésünk egész későbbi folyamatára, hogy sem ne érdemelné meg annak végelemzésébe bővebben is pillantani.

Csak e szempontból fog lehetni a gróf egész politikai működését, pártok közti állását, a régi — 1840 előtti — conservativektőli idegenségét, az ellenzék elleni harczát, a kormányhozi viszonyát megitélni és elég világosságban látni.

A sorsnak különös iróniája volt, hogy két az alapfelfogásban oly ellenkező polust, minő Széchenyi és Wesselényi volt, vezetett össze és saját hazájuk regeneratiójának meginditására egyesitett.

Egymást lelkesitve, együtt szánták el magokat a tettre, együtt indultak, de a mint a gyakorlat terére léptek, azonnal elváltak az élet útain, hogy életpályájuk végén a kétségbeesés érzelmei közt találkozzanak ismét.

Mindkettő neve nagy és ünnepelt lett a hazában kortársaik előtt. De mig Szechenyi évek után saját megfutott pályájának nagy sikereire mutathatott és az országban elterjedt kaszinókra, a lóversenyre, a hajókkal ellepett Dunára, a lánczhid nagyszerű oszlopainak emelkedésére és sok minden tényekre hivatkozhatott — Wesselenyi egészségében megtörve, szemeinek kialvó világánál egyszerű martir-koszorút vethetett a mérlegbe, mint egy megtévesztett élet szomoru vivmányát.

A ki a grófot szive mély megindulásában beszélni hallotta barátja fátumáról, és keserű panaszra fakadni a felett, hogy ennyi elszántság, ennyi akaraterő igy pazaroltatik positiv siker nélkül, az megértette őt, és ha ekkor keserűsége, hogy soha tanácsaira hallgatni nem akart, sarcasmusokban tört ki, csodálhatjuk-e? Ilye-

sekért lázadtak fel aztán a kesergő kedélyek ellene és szivtelennek nevezték, pedig tudnunk kellene, hogy épen szivünk mély fájdalma tesz néha kegyetlenekké azok iránt, kikért épen szivünk kinosan vérzik.

Ehhez járul még, hogy a gróf a politikában a hazafifájdalom áradozásait, mely panaszszal és keserüséggel tölti el a kedélyeket, nagy akadálynak tartotta közmivelődési és politikai fejlődésünkben, ezt fajunk káros hajlamai közé sorozta s hol csak lehetett, komolyan megrótta, sarcasmusaival ostorozta. Így lett belőle a lelkesedés ostorozója és a szenvedések gunyolója.

Úgy volt ő a hazafifájdalom ömlengéseivel a politikában, mint van ma a jobb izlés a beteges világfájdalom áradozásaival a költészetben. Hol ezek divatoznak, ott szellemi fejlődés még gyermekkorát éli.

Hol hiányokról és mulasztásokról volt szó, a gróf mindig azon kérdést intézte magához: mit tettünk mi? megkisérlettük-e a mennyiben hatalmunkban állt, segiteni a bajon?

Hazánk szomoru állapotaira Széchenyi a nemzeti mulasztások bünös tudatával, amazok a német és a kormány elnyomási szándékának keserüségével tekintettek.

E felfogások folyományai kézzelfoghatók. A gróf lázas tevékenységre s az adott viszonyok közti ernyedetlen munkára lett hangolva. Amazok lelkök keserüségében kikeltek a kormány ellen, azt mindenben gáncsolták, magok és a kormány kozt a legelkeseredettebb viszonyt hozták létre; nem tettek, de nem is tehettek semmit.

Hiában rimánkodott a gróf Wesselényinek, ne segitse elő Reviczky magyar érzésü főcancellár megbuktatását. Nem használt semmit, s kaptuk a politikai üldöztetéseket és Pálfy Fidel főcancellárságát, ki magyarul sem tudott.

«*Minél rosszabb az állapot, annál jobb nekünk*» lett a politikai jelszó, és ez ismétli magát s uralma alá veti a nemzetet, 48 után is a Bach-rendszer alakulásánál s megteszi végzetes hatását ekkor is. Összeomlik minden rossz szükségkép, de ki számitja fel az áldozatok nagyságát?

Széchenyi politikájának sarkelve volt: megalkudni a körülményekkel, s azokat mennyire lehet, minden viszonyok közt utilisálni a nemzet számára. Ő nem ismert időt és viszonyokat, melyek közt a hazafi munkásságnak szünetelni szabad. Ő ezen elvet annyival több önbizalommal hirdethette és követhette, mert daczára

a 1836-ki országgyűlés után igen megnehezült viszonyoknak, daczára a reactio fényes diadalának és a föllépett üldözési rendszernek az ő vivmányai érintetlen fennálltak és folyvást gyarapodtak.

Néhány év előtt — a 70-es évek közepén — egyik barátommal hosszan elbeszélgetve hazánk épen nem vigasztaló körülményeiről, látta, miként a deákpárti alkotások semmikép nem birnak meggyökerezni és a hanyatlás közügyeink folyamatában el nem vitatható, végül azt mondá nekem, barátom: meglátom, hogy nem megyünk semmire és csak szenvedni fogunk, ha nem birjuk feltámasztani a nemzetben Széchenyi cultusát.

E nézetnek — mélyen meg vagyok győződve — nagy jelentőségü értelme van, minek kifejtését alább lesz alkalmam megkisérteni.

Hazánkban a közélet terén még mindig nagy — aránytalanul nagy — túlsúlyban van azon politikai rendszer, mely ellen a gróf oly elszántsággal vivott, s nagy kisebbségben az ő követői.

Innen közéletünk folyamatában ma is és mindenkor az elkeseredett harcz, s hol politikai elvek nem választanak el többé egymástól, hol az alakításokban legfölebb jóakaratu tévesztésekről lehet köztünk szó, még is személyes viszonyaiban a küzdő pártok elmérgesedettebbek mint valaha, a sajtó hangja izgultabb mint bármikor, a kedélyek nem kevésbbé háborgók, mint az elnyomás nehéz napjaiban.

És ha ma a nagy halott sirjából felkelne s kérdenők ki oka mindezeknek?

Ma is azt mondaná, mit 50 év előtt — *minmagunk!*

Az az a correctivumot önmagunkban keressük. — Ezt mondja el mindenki személyenkint önmagának, nyuljon komoly elhatározással lelkébe és bajainkon segítve lesz.

Nem tudom sikerült-e nekem Széchenyi politikai felfogásának sarkelvét elég világosan feltüntetni? Ha igen, akkor fogjuk megérteni az ő állását kortársaival szemben.

Az ő legőszintébb rokonszenvét a magyar ellenzéki értelmiség birta, ezekben hitte és látta a hazára nézve a regenerationális erőt.

De látta világosan a tévutat is, melyre ezen erő jutott s látta

azon felbecsülhetlen erőpazarlást, melyet e tévesztés a hazának hoz.

Előtte állt fiatal ábrándjainak osztályosa szövetségese, kit ő hazafi pártjának élére szánt a — szerinte — javithatlan Wesselényi.

Wesselényiben a politikai élet küzdelmei a hazafi elkeseredést folyton fokozták, a harczvágyat emelték, míg maga az üldözés tárgya lett.

Már akkortájban Pesten a belátó politikusok e két hazafi szerepének hasonlatot keresve a világtörténelemben, miután esztei Ferdinánd főherczeg erdélyi küldetésében az Alba herczeg nevét szerezte meg, Széchenyit oraniai Vilmosnak, Wesselényit Egmont grófnak jellemezték. Az egyiket mindenben siker, a másikat vértanuság várta.

Oly lelki tehetség és egyenlőn lángoló hazaszeretet mellett, minővel mindkettő birt, világnézetök, életbölcseségök, érzelmeik különböző forrásából más eredmények alig állhattak elő, mint minőket a következés mutatott.

Széchenyi százrétü tevékenységében számtalan tényezők támotására szorult. Ő tehát a befolyások szövevényeit gondosan tanulmányozta s ha az egy komorna alakjában merült is fel előtte, nem hanyagolta el, s mennyibe tőle telt, felhasználta.

Ez volt ő nála az utilisatio rendszere.

Ő a hatalomhoz, bárminő alakban találta, közeledett, avval viszonyt szőtt, az érintkezést cultiválta és alkalmilag fel is használta.

Csak igy lehetett élénk gőzhajózást teremteni, lánczhidat épiteni, hajógyárt és hengermalmot telepítni, Pestet fővárossá alakítani, később Tiszát rendezni stb.

Gondjainak egyik főtárgya a főváros volt. Megismerkedett a főváros minden tényező emberével, belépett a választó polgárok sorába, mindenki ismeretségét cultiválta, felkereste befolyásos polgártársait házaikban, családi körükben, mindenkit ébresztett, buzditott, mindenütt hatott s ha szüksége volt, mint volt is elégszer, mindig kész támogatásra talált.

A gróf az embereket olyaknak tartotta, mint minő valóságban — gyarló lényeknek. Wesselényi hazafitársait merő angyaloknak, a hatalom embereit merő ördögöknek hitte, kikhez közeledni is — bűn.

Egykor, midőn már a gróf palyájának délpontján állott, a Dunaparton sétált Wesselényivel, gyönyörködve nézték a lánczhid emelkedő oszlopait és a vigan lejtő hajókat. Szokásuk szerint beszélgetésök tárgya a haza ügyeire fordult.

Épen egy esetlen kormányrendelet, mely Bécsből küldetett, került szóba, mi Wesselényi epéjét felkavarta és a felháborodása keserü kiömlésekben nyert szabad folyást.

És kijutott a folyton hazánk előmenete ellen titkos ármányait szövő bécsi camarillának, melynek főoszlopait megnevezte s végül a grófhoz fordult, mondva:

Csodálom, hogy te, ki oly gyakran forogsz köztük Bécsben, nem látod rajtok a kecskelábakat és mefistószarvakat.

A mi a lábakat illeti — felelé a gróf — azok mint láttam, épen nem kecskelábak, némelyeknél nagyon is emberiesen talpasak. De a mi mefistószarvakat illeti, miután annyiszor figyelmeztettél, csakugyan gyanakodni kezdtem, közelről szemügyre vettem és jól megnézve, tudod-e mit találtam?

Mit — kérdé Wesselényi.

Szamárfüleket — felelé a gróf.

Ez ártatlan beszélgetésben találjuk — képletben kifejezve — két nagy politikai sarkelv végkülönbségét is, mely a magyar nemzeti fejlődés történetében e század alatt közéletünk felett uralgott. Egyik felfogás legfölebb szánalmat gerjeszt és segitségre buzdit, másik gyülölésre visz és harczra keltet.

A gróf, ki fiatal éveit Bécsben töltötte és töltötte Bécsnek legfelsőbb köreiben, ismerte szinről szinre a mefistószarvakkal képzelt camarilla tagjait és nemcsak ismerte, de sokkal közülök folyvást érintkezett is.

Ma már Naplójának Zichy Antal által közzétett töredékei kezünkbe adják bécsi tág összeköttetéseinek egyes szálait is. Onnan látjuk, hogy érintkezései épen a hatalom befolyásosabb elemeivel — a magasrangu hölgyekkel — igen élénkek voltak, és ez megnyitott neki minden ajtót.

Képzelhetjük, hogy oly ember, ki a befolyásokat gondosan tanulmányozza, annak nemcsak a mi történik, de azt is tudnia kell, ki által s minő indokokból történt valami.

Innen volt, hogy a gróf igen jól tudta, mily kevéssé ismerik Bécsben a magyar viszonyokat és mi kevéssé tájékozottak hazai állapotaink felől még saját ott lakó főuraink is. De azt is tudta,

hogy e tájékozatlanság, mely forrása annyi fonák és esetlen rendelkezéseknek, nekünk gyakran hasznunkra van. Érintkezve hg Metternichel s a többiekkel, kik ügyeinkre befolyással vannak, tudta, hogy viszás rendszabályaik épen nem is lehetnek valami eszes ármánynak, hanem egyedül tájékozatlanságnak következményei, ezért az eredmény is többnyire — felsülés.

A mit a gróf tehát a mefisztószarvakról mondott — az jobbadán a tényekre nézve valóság is volt, mit ő alkalmilag, ha már lehetett, meg is mondott.

Metternich herczeg egyik estélyén ez különösen kézre fogta a grófot és véleményét akarta hallani Kossuthról, ki épen akkor a herczegnél járt Béesben egy uj hirlap kiadhatását szorgalmazva.

A herczeg bizalmas beszédben öszinte véleményt kivánt a gróftól, s elmondá neki azon gyanuját, mikép úgy látja, hogy a kormány Kossuth irányában nem találta el a helyes útat, miként ily emberrel bánni kellett volna, és épen mást ért el, mint a mit czélzott.

Ha már meg kell mondani az igazat — feleié a gróf — a kormány Kossuth irányában négy megbocsáthatlanul nagy, bocsánat a szóért, de máskép nem nevezhetem, mint bécsiesen ostobaságot követett el.

Az első és fő: hogy Kossuthot befogatta.

A másik: hogy ha már befogatta — ismét kibocsátotta.

A harmadik: hogy Kossuthnak kezébe hirlapot engedett adni.

A negyedik: hogy ha már hirlapja volt, azt tőle elvonta, elvonta pedig akkor, mikor már tovább alig győzte volna «szuszszal» fokozott étvágyát kielégiteni, és a józanabb elemek már kiábrándulni kezdtek.

Dies ist mir ganz einleuchtend — felelé a herczeg — úgy látom én is, hogy ez okos szó, no de már most adjon még hozzá okos tanácsot is, mit kell a kormánynak tennie, hogy e hinárból kijusson?

A történtek után — válaszolá a gróf — sajnálatos, de csak egy alternativát hagyott fenn magának a kormány.

És ez alternativa? — kérdé a herczeg.

Utilisiren oder aufhängen! — felelé a gróf.

A ki a két beszélgető magánjellemét ismerte, nem fog e szók értelmén megtévedni, még ha komolyan venné is.

A herczegről még legnagyobb ellensége sem állitotta soha,

hogy jogtalanul gyilkoltatni tudna. A gróf pedig épen azt vitatta mindig, hogy fajunk számban oly ketségbeejtőleg kevés, hogy nekünk az apagyilkost sem szabad megöletni s az élet kimélésének nálunk nincs határa.

Ezen beszélgetést hg Metternichel én a gróftól magától részletes előadásban hallottam. Ki őt ismerte, felismeri már modorában a hűséget. Ezt ő, Pestre jőve, elbeszélé hiven magának Kossuthnak is. Igen sajnálom, hogy ezen beszélgetést Kemény Zsigmond előadásában épen Kossuth levelének nyomán vád gyanánt találom, egészen más szinben előadva, mint az valósággal történt.

VII. FEJEZET.

Politikai működésének sorozata. Activ politika. Kedvező politikai helyzet. Kossuth fellépése 1840-ben. Elfajulása a politikai helyzetnek. Deák és az ellenzék vezérlete. Deák és a gróf ellentétes egyénisége. Politikai bátorság hiánya nemzetünknél. Gróf Pálfy, gróf Majláth és gróf Apponyi cancellárok alatti viszonya a grófnak a kormányhoz.

A gróf annyiszor hirdetett politikai rendszeréhez hiven: miután az alkotmány helyreállítva, a nemzetiség fejlődésének útja biztositva lett, tőle telhető erőnek minden utolsó parányát a nemzet anyagi felvirágzására forditotta.

Kereste és megkapta a megbizatást, hogy az Aldunán a hajózás útját elzáró sziklacsucsokat szétrepesztesse s útat nyisson a vizi forgalomnak a fekete-tengerig.

Egyidűleg szárazon a Duna magyar partján azon mű-útat készittesse meg, mely Orsováig — délkeleti határunk széleig — vezet, és valóságos monumentalis mű.

A magyarnak alig volt névleges fővárosa, pedig ha mint önálló nemzet létezni akarunk, kell oly pontnak lenni, hol a nemzet értelmi s anyagi ereje központot találva, ez termékenyitőleg kihasson az egész országra.

Nekünk tehát fővárost kell teremtenünk mindenek előtt Pestből és Budából, hogy az a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem és a kormányzás gyúpontja legyen az országra nézve.

Első baj már az volt, hogy e két város évenkint hónapokig el van zárva egymástól, és nem is egy. Mindenek előtt szükség volt tehát, hogy Pest és Buda állandó hiddal úgy köttessék össze, hogy valósággal Budapest az az tényleg és névleg egy lehessen. Mint Páris, Bécs s a többi európai fővárosok.

Hogy továbbá, ha a Duna hajózásra alkalmassá tétetik, ne is hiányozzanak közlekedés eszközei, a dunagőzhajózási társulatot kelle alakitani és a Dunát hajókkal benépesítni.

De hogy ne kellessek a hajószükségletért a külföldnek milliókkal adózni, egy nagyszerű hajógyárat, melyet a gőzhajózási társaság önérdekében felállitani akart, ide kelle szerezni az ó-budai partra.

És mert kereskedésünk legértékesebb tárgya gabna lehet, hogy ez árcsökkenések esetén is kivitelképessé legyen: Pesten egy műmalmot kelle alapitani, mely megkészitse az útját összekötettései állal a kifejlendő malom-iparnak és lisztkivitelnek.

Nem folytatom tovább, mert csak azért emlitem ezeket fel, hogy kitüntessem szándékait és szándékaiban a fejlesztés logikáját.

Mindezen vállalatok kezei közt megizmosodva nagygyá nőtték ki magokat.

Mindezen kezdemények úttörő s minden részeikben előkészitő vállalatok voltak, ha sikerülnek, felébresztik a nemzetben a vállalkozási szellemet és teremtenek kész tanult erőket. Ha felsülünk, velök elöljük jó időre nemcsak itthon a vállalkozási kedvet, hanem a külföld tőkéit és értelmi erőit idegenítjük el.

És mi az időben nem csak a külföld tőkéire, de a külföld értelmi és betanult munkás erejére voltunk utalva. Ezt mind nagy gonddal és áldozattal kelle ide édesgetni és itt lekötni. Itt a tőkének bő nyereményt, a külföldieknek kényelmes életet biztositni.

A tőkét Bécsben és kezdetkor csak is Bécsben lehete szerezni más tényezőket pedig a külföldön.

Lehetett volna-e a grófnak valamit e dolgokon lenditeni a bécsi kormány ellenkezése mellett?

B. Sina és Bécs többi pénzemberei még szóba sem állnak vele, ha csak gyanitják is, hogy törekvése a kormánynak nincs inyére vagy az által csak görbe szemmel nézetik is.

Az angol, ki a lánczhid tervét készité s idejött megépiteni és segédeivel a művet átvenni, szóba sem állott az ajánlatokra nézve, míg követsége útján biztositékokat nem nyert. És az angol követség Bécsben értesülést csak hg Metternich útján nyerhetett.

És a ki ily activ, az ország anyagi erejét kifejtő működésbe fogott és sikert akart, helyezkedhetett-e a kormány irányában, melynek jóakaratára minden lépten szorult, oly állásba, mint — Wesselenyi és ellenzéki társai?

Az activ politika, melyet a gróf követett, kérlelhetlen következetességgel kényszeritette öt a megférhetés politikáját is követni,

hogy alászállítva a hatalom ismert aggályait, a magyar nemzeti erő kifejtésében áthághatlan akadályokra ne találjon.

Ezen, mindenki által világosan látható politika ösvényén, hogy a reactio fényes diadala 1836-ban, a politikai perek s üldözések megkezdése, az általános elkeseredés és forrongás az országban, a megtorlás lábrakapott rendszere Bécsben, hogy mindez nem segítette elő útjában a grófot és csak akadályozta czéljainak kivitelét, ezt mindenki beláthatja.

Sajnálta a helyzetet és türte annak súlyát. De mindent elkövetett, hogy minélelőbb túltegyen a válság idején és csendesedettebb viszonyok álljanak elő az országban.

Az elmérgesedett közélet nyugtalanságai és a politikai pör izgalmai rútul megviselték Wesselényi egészségét. Miért is — elitélve bár — engedélyt nyert üdülést keresni Gräfenbergben. Magát politikai halottnak vallva, letünt a közélet szinpadáról, hol személye és üldöztetése a kedélyeket folytonos forrongásban tartotta.

Megtörött azonban csakhamar a reactio szelleme is Bécsben. Megnyiltak a börtön ajtai, a politikai perek meg lettek szüntetve, az 1839/40-ki országgyűlés kibékülést hozott és kölcsönös kiengesztelődés nyilvánulásai közt rekesztetett be.

Úgy látszott, hogy Bécsben belátták a megkisérlett erőszak helytelenségét sőt veszélyeit, mely a bajt csak növelte. Az ország is fájdalommal látta Wesselényit közel a világtalansághoz, Lovasy Lászlót őrülten kikerülni az üldözések zivataraiból.

Az 1840-ki dieta szerencsés eredményei előidézésében két uj tényezőt illeti az oroszlánrész, kik közéletünk szinpadára lépve, döntő befolyást nyertek és azt értékesiték is.

Egyik Deák Ferencz az országos ellenzék vezére, ki bölcs mérsékletével lehetővé tette az 1840-ki dietán a szerencsés megoldást.

Másik gr. Dessewffy Aurel, ki mint az uj kormánypárt vezére, Bécsben sikerrel működött jobb belátás és józanabb kormányzati nézetek diadalra jutásában.

Kézzelfogható dolog, hogy gróf Dessewffynek és az uj kormánypártnak a diadal Bécsben, főleg és tán csak épen az által sikerült, hogy a magyar ellenzék Deák Ferencz által uj vezérlet alá jutva, imponáló szilárd, de teljesen bizalmat nyerő oly állást foglalt el, mely nem tágit, de nem keserit, mely értelmi súlyával,

fellépésének szilárdságával, de józan mérsékletével is mindig és mindenütt diadalra jut.

Herczeg Metternich akkor már Bécsben döntő hatalom — Magyarországban egy uj æra megkezdésének teljesen megnyerve lett, a kormánypárt gr. Dessewffy Aurel, az összes ellenzék Deák Ferencz vezetése alatt — még képzeletben sem lehete kedvezőbb viszonyokat gondolni, mint melyek alakultak és a helyzetben megszilárdulást, a nemzeti fejlődésnek igéző jövőt igértek.

A gróf politikai életének ezek voltak legboldogabb napjai. Tetszhalott nemzetének felébredését, az uj pezsgő élet első fellobbanásait végig szemlélve, rövid tizenöt évi forrongás és befejezett erjedés után oly helyzetet látott alakulni, mely legmerészebb ábrándjait túlszárnyalta. Ideáljait látható és kézzelfogható alakokban minden csalodást kizáró valóságban látta megtestesülve és minden ábrándjait valósulva.

Hogy is ne?

Bécsben a hatalom körében nemzeti fejlődésünk legveszélyesebb akadályát — t. i. erőnk gyarapodásában a szakadás aggályait — teljesen elháritva látta.

Gr. Dessewffy Aurelben egy magyar önálló kormány előharczosát, oly kormányét, melynek credójában a *magyarság* első hitágazat volt, és mely minden felmerült reformkérdésben azok szükségét s előmozditását proclamálta.

A magyar ellenzéket Deák Ferencz döntő hatalmában és oly állásban, mely erejének súlyát a helyes mértékben tünteti ki és megalkudni tud a viszonyok kényszeritő hatalmával.

E közben még az élet terhe alatt roskadozó nádor s sok hajlamot mutatott hosszu pályáját emlékezetre méltó alakulásokkal berekeszteni, és fiának, István főherczegnek útját a nádorsághoz egyengetni.

Ily kilátások boldog érzetében a gróf elérkezettnek hitte az időt, hol szép reményeinek gazdagon felszerelt hajóját teljesen kifeszitett vitorlákkal s kedvező széllel bocsáthatja a nagy tengerre, melyen az anyagi erőkifejlés aranygyapját biztosan meghozandja szeretett hazájának. Így álltak a dolgok, ez volt a helyzet 1840 végén.

E perczben, a teljesen megtisztult derült ég boltozatán mint czikázó villám tünik fel egyszerre Kossuth Lajos programmja és a *Pesti Hirlap* első száma 1841 jan. első napján.

Megitélhetjük könnyen az előzményekből, minő hatást gyakorolt a grófra e programmnak *«vértek ha lehet, kirűletek söt ellenetek, ha kell»* fenyegető hangja.

Felidézve látta közéletünk egén az eddigieknél veszélyesebb alakban a vihart, a nemzetet a kormánynyal, söt osztályt osztálylyal harczra felhiva.

Ebben látta előre az ellenzék vezérletét Deák kezeiből kisiklani, az általa megszüntetett harczot fenyegetőbb alakban feléledni és minden reményeit meghiusulni, terveit feldulatni.

Tévedhetett-e tovább Kossuth egyéniségének megitélésében? Az alig kiszabadult fogoly a kormány kibékitő engedélye mellett a sajtó hatalmas fegyverét veszi kezébe, és fellépésének első perczében merész kihivást intéz a kormányhoz és a nemzet még épen meg nem tört hatalmasaihoz, kik útjába állni merészelnének.

Mennyire megdöbbent e fellépés utóhatásaitól — a *Kelet Népét* olvasva — átérezhetjük.

Megijedt méltán, hogy Bécsben valamely erőszak eszméje támadhat és a megszokott ügyetlen lépés az országot ismét forrongásba, a reactio elemeit fenn befolyásra segiti, ezért félretett minden más gondot és fenn elterjesztve, hogy sajtó által okozott bajt csak sajtó által lehet orvosolni, neki fogott és a *Pesti Hirlap* néhány czikke ellen egy vaskos kötetet bocsátott körre a *Kelet Népében.*

«Feljajdulás volt ez — igy szól Csengery Antal — a legőszintébb hazafikebel fenekéről, keveset figyelve, miképp a felriadás kitörései kimélőbbek, az intés szavai kevésbbé keserűk is lehettek volna.»

Tekintsünk el hazafi aggodalmainak adott élénk kifejezéseitől e könyvben, és vegyük a tényleges politikai helyzet valóságát s úgy fogjuk találni, hogy a nagy grófnak ez igen éles és markirt fellépése nemcsak lelke mélyéből és egész multjából folyó, hanem a helyzet által szigorúan előirt kényszerűség volt, mi elől ő sem nem akart, de nem is tudott volna kitérni.

Emlékezzünk vissza, hogy még 1825-ben Ferencz császár előtt két ellenkező nézet vivott hazánk sorsa felett. Egyik állitá, hogy minden engedés csak vérszemet ad a fékezhetlen erőnek, lendületet az ellenállásnak és a hatalmat a megfélemedés szinében mutatja. Másik ajánlá a császárnak az engedést, állitva, hogy igy ébreszti fel a nemzetben ujra a ragaszkodás és loyalitás érzel-

meit és az, t. i. a nemzet, ősi hagyományos hűségével járuland a trónhoz.

Szerencsénkre Reviczky Ádám gr. ez utóbbi nézetére tért — hajlamai ellenére — a császár.

A magyar nemzeti erő fejlődésének sorsa jó részt attól függött, hogy Bécsben ezen erőgyarapodásról mit hisznek, vajjon az a dynastia és birodalom előnyére vagy kárára fog-e felhasználtatni. Megerősödve bensőnkben, vajjon hivei maradunk-e a dynastiának, jobb meggyőződésünkből szövetségesei a birodalom többi népeinek, vagy pártütő nép és elszakadó ellenség.

Mindkét ellentétes nézet mellett lehetett találni a bécsieknek nemzetünk történelmében példát, mire hivatkozhattak.

Régebben — mint fennebb is emlitém — szomszédink nemzetünk embereinek csak két faját ismerték, a feltétlen hódolókat, kik dynasticusabbak voltak a dynastiánál és németebbek a németnél, vagy a kik csak alkalomra várnak, hogy feltámadhassanak és fegyverökre hivatkozhassanak.

Ujabbi időben Nagy Pál, Sopron hires követében, ki a kormány önkényét hatalmasan ostromolta, de I. Napoleon csábitó ajánlatait erélyesen utasitotta vissza, Széchenyi, Deákban s az ellenzék szine-javában oly hazafiakat láttak, kik erélylyel követelik a törvények szentül megtartását, az alkotmány uralmát, de fegyveres actióra nem gondoltak soha, semmi viszonyok közt. Másrészről a conservativ oldalon oly uj elmeket kezdettek ismerni mind az alsó- mind a felsőházban, kik odaadással szolgálják a dynastiát, de megkövetelik a törvények megtartását és az alkotmány épségét, ezen túl rájok számitani nem lehet.

Szóval Magyarországon uj nemzedék mutatkozott, melynek jobbról-balról szine-java politikai credójában első ágazatnak ismerte: a korona egységét és alkotmány épségét és egyenlő buzgalommal és kötelességérzettel karolta fel e két elválhatlan tételt.

Azt, hogy találkoznak a nemzet nagy tömegében hazafiak, kikben a régi háborgó emlékek élénkebben feltámadnak, és régi vágyakat táplálnak s a megférhetést a bécsiek és köztünk kérdésesé teszik, ez nem nyomhatott magára nagy súlylyal a mérlegben, még ha ezen aspiratiók Kossuth hatalmas egyeniségében találnának is hangadóra.

Minden attól függött akkor is mint később: láttat-e a nemzet elegendő bensö erőt önmagában, mely a végletek veszélyeitől meg

birja óvni a nemzetet úgy mint a birodalmat, vagy nincs a nemzetben elég ellenállási erő és a hatalomra hárul a mentési kötelesség?

A grófnak tehát elegedhetlen kötelessége volt erélyesen fellépni és szavát felemelni, miután ő ismerte jól a fenn uralgó nézeteket s ekkor népszerűségének délpontján állott, egész nemzetétől őszintén ünnepeltetve. — Őt illette meg az első tiltakozás oly törekvések ellen, melyek hazáját az európai forrongás közösségébe vonhatnák.

Azonban bármi hatalmas hangnak vétetett is szava az országban, azt senki sem vehette azon párt nyilatkozatának, melyen az ország ügyei megfordulnak. Az ellenzék nevében csak Deák volt jogosítva nyilatkozni. Ő pedig hallgatott.

Ellenben gr. Dessewffy József a veterán ellenzék, és báró Eötvös József a fiatal szabadelvű ujszabásu ellenzék embere sikra szálltak Kossuth mellett és röpiratban feleltek Széchenyinek.

Sőt maga gr. Dessewffy Aurel is, ki a leghelyesebb eszközt választá a dolgok ellensúlyozásra és maga is lapot szerezvén, annak élére állt, e harczban Széchenyi és Kossuth között catói pártatlanságot mutatva, beegyeledett és a grófnak felemlegeté egykori agitatori szerepét.

Pedig senki sem értette jobban mint épen Dessewffy Aurel, hogy könyvekben a szunnyadó nemzet felébresztésére agitálni mennyire más dolog, mint napi lapban a már úgy is fokozott izgalmak közt s a mi fő dolog a gróf agitatióiban az aristocrata nagybirtokos szólt aristocrata és birtokos társaihoz, míg Kossuth izgatásaiban a demokratia mennydörgése hangzott a birtokos osztályhoz és aristocratiához.

Minő érzések tették Dessewffy Aurel tiszta felfogásait ez ügyben elfogultakká — fennebb kifejtettem.

Az tény, hogy Széchenyire ezen teljes elszigeteltség kinos hatást gyakorolt, bizalma a nemzetben megrendült és reményeit lehangolta.

Csak ő volt az egyedüli, ki a politikai helyzetben e rögtöni fordulat végzetes következéseit belátta, más senki. Szét lett robbantva szerencsés tömörülése a pártelemeknek, mely az 1840-ki országgyűlés után alakulni kezdett. A conservativek ugyan szorosabban egyesültek, és közlönyeikben fokozott erővel keltek csatára a *Pesti Hirlap* ellen.

De az ellenzék noha Deák Ferenczet ismerte vezérének, de a sajtóban Kossuth által lett képviselve, és mert a *Pesti Hirlap* mindennap szólt a közönséghez és sem Deák, sem más az ellenzékből ellene nem szólt, a hang, a mit a *Pesti Hirlap* adott, a magyar ellenzék általános egységes hangjának vétetett.

Természetesen folyt ebből, hogy a világ mást nem hihetett, mint azt, hogy Deák és Kossuth teljesen egyetértenek, vagy ha nem egyek, a tényleges vezér, ki irányt ad, Kossuth és nem Deák.

E közben még azon csapás is érte hazánk ügyeit, hogy gr. Dessewffy Aurel váratlanul meghalt. Ő, ki Deákkal intim viszonyban állt és határtalan tisztelője volt, és soha eszébe nem jutott, Deákot Kossuthal identificálni, ha él, belátta volna, hogy csak az hozhatja ismét helyes vágásba a magyar közügyeket, s állithatja helyre a kölcsönös békülékeny hajlamokat, ha a következő országgyülésen Deák jelenléte által az ellenzék vezérletében az előbbi állapot vissza áll s Deák bölcsesége és mérséklete vezeti az alsó táblát.

Dessewffy halála után annyi belátása nem volt a magyar kormánynak, hogy ezen egyedüli mentő szerhez nyuljon, ellenkezőleg engedte, hogy Forintos korteskedései által Deák választása Zalában megzavartassék, és noha Zalamegye minden lehetőt elkövetett, Deáknak ez országgyülésről el kelle maradni.

A szerencsétlen vetés meghozta az átkos termést. Az országgyülés a legelkeseredettebb izgalmak közt, a várakozásokhoz mérve, csekély eredménynyel oszlott szét, oszlásánál még súlyos szavakban fejezte ki rosszalását és bizalmatlanságát a kormány iránt és ekkor proclamáltatott az országos védegylet is, és ennek igazgatójává Kossuth Lajos választatott.

Ezekből láthatjuk, hogy a dolgok természetes folyamata lendületet nyerve a kormány menthetetlen balfogásai által, egészen megváltoztatta a politikai helyzetet az országban. Deák befolyása az ellenzékre láttatlanul tünedezni kezdett, mig Kossuthé szembeszökőleg nőtt.

És ezen állapot legkevésbbé eredt onnan, mint rendesen szokott, mintha e két hazafi egymással versenyre kelt volna, ellenkezőleg épen onnan eredt, mert egymással nem versenyzett soha.

Pedig akkor a magyar ellenzék ha nem is tömegében, de

legalább is összes értelmiségében minden kérdés felett vezérének Deákot vallotta, s ha ő megszólal, az ellenzéknél senki más szava ő ellenében nem jöhet számításba.

Ám vegyük kezünkbe az ellenzék akkori vezérférfiainak névsorát, kik a megyékben e pártot vezették — az 1836- és 1840 ki, úgy 1844-ki dieták ellenzéki fejeit. Egytől-egyig Deák feltétlen hivei és megingathatlan követői voltak.

A mint pedig tudjuk, hogy ez időben Deák volt az ellenzék feje, kire e párt, ha megszólalt, egyedül hallgatott, ezer kérdés tolul önkéntelenül fel lelkünkben: mi állást foglalt ő el a bekövetkezett fejlemények irányában?

Es e kérdések tömkelegébe tévedve, nála vagy a politikai helyzet megitélésében, vagy befolyásának tétlenségében juthatunk tévutra, mitől minket is, az utókort is csak az óvhat meg, ha Deákot a valóságnak megfelelő egyéniségében állitjuk magunk és az utókor elibe, reá azon mértéket illesztve, mely őt történelmünkben megilleti.

Deák nem Magyarország, de az egyetemes világ történelmében egyetlen sajátlagos alak, melynek nem párját, de hasonlóját is hiában keresnők. Erényeiben mint gyarlóságaiban — mert hibái nem voltak — egyiránt nagyszerű. Véralkatában és egész valójában épen ellentéte a nagy grófnak. A viharos Atlanti tenger mellett a Csendes-oczeán.

Ha Isten a pártoskodások által szétdúlt emberek közé, hogy józanodjanak, békitő angyalát akará küldeni emberi alakban, az köztünk csak Deák lehetett. E részben valóságos remeke az alkotásnak. A magyar östypus e nemben oly bevégzett példánya, minő nem volt soha, és nem is lesz soha, mert ez alak ő benne végkép kiveszett.

Őt csak azon kor méltányolhatja kellőleg, mely nem mint mi a képzelet erejével eszményít, és faragott képet csinál magának róla, minő ő nem volt és nem is lehetett, hanem mely őt páratlanul sajátos egyéniségében fogja előállitani kortársainak.

Előttünk egy Széchenyi és egy Deák áll, és mindkettőhöz egyenlő mértéket akarunk illeszteni. Benső értéküк súlyát egyenlő mértékre venni. Mi már a felfogásban képtelenség.

A mi rajongásunk, melylyel a *legnagyobb magyar* emlékét fenntartjuk, és a mély kegyelet, melylyel a *haza bölcse* sirhantjára koszorúinkat helyezzük, alig veszi számba, hogy korunk e két nagy

történelmi alakja életökben kortársak, lényegökben ellentétek voltak. Egyek a haza lángoló szeretetében, de ellentétesek egyéniségökben, hivatásukban, és életök egész lefolyásában, kiválókép pedig működésük egész rendszerében.

Kevéssé veszszük még azt is figyelembe, mekkora mély különbözést jelölt meg azon elnevezés, mivel őket korunk józan ösztöne felruházta.

Pedig a kor ösztöne felismerte őket és igazi mértéket adott kezünkbe, midőn a *haza bölcsét* és *legnagyobb magyart* kijelölé nekünk.

A *haza bölcse* nemzetének oraculuma volt, az oraculum pedig megszólalt, ha nagy válságokban hozzá járultunk, és tanácsa mindig áldásthozó volt.

A *legnagyobb magyar* nemzetének activ vezetője volt. A nemzet ordinariusa — mint magát nevezé — közéletünk üterén mindig rajta tartá kezét s a baj elhárításán teljes működésben volt, mikor mi a bajt még alig sejtettük.

Ez a lázas activitás páratlan példánya, amaz a passivitás remeke.

Mindkettő teljesen bevégzett magyar typus, de egyik az önmagából itthon fejlett legmagasabb miveltségű magyar ember, másik az európai modern culturát magában assimiláló, de szinte teljesen magyar ember.

Magyar mindkettő minden átomjában, de egyik már csak a multé lehet, és vele letűnt e typus örökre, a másik — adná az ég — legyen a jövő példányképe, mert csak ebben teljesülhet az ő jóslata, hogy

Magyarország nem volt, de még lesz!

Ha mi Deákot nem egyéniségének sajátos, de korunk nagy államférfiainak világitásában állitjuk az utókor elé, alig képzelhetjük mennyi méltatlan kételyeket háritunk akaratlanul emlékezetére előttök.

Kik nem birják egyénisége és a helyzetek sajátságait magoknak felidézni, nem fogják tudni, mit tegyenek vele, midőn befolyásának nyomait kutatják a nemzeti fejlődés válságos éveiben — és nem találják.

Olvasni fogják történelmünk leirásaiban, hogy a hosszú 1832—36-ki dietán Zalának igen tekintélyes követe, Deák Antal megunván a sikertelen küzdelmeket, haza megy és leteszi mandá-

tumát, a megye pedig helyébe testvéröcscsét a még ismeretlen DEÁK FERENCZET küldi fel.

Ez uj követ alig lép társai közé, senki sem tudja miként és mi által — központjává lesz az alsóházi értelmiségnek, kit jobbról és balról felkeresnek, és ki körül csoportosul az ellenzék; vezéröknek nem teszik, de akaratlanul is elismerik, kinek szava dönt, ki előtt elnémul önkénytelenül az egyéni ambitiók ingere, melyet hosszu tapasztalás az öreg követekben, vagy önhittség a fiatalokban támaszthatna.

Ő született vezér volt. Azzá lett az első benyomás bűvölete által és az maradott, mig földi pályáját bevégezte — utolsó leheletéig.

Ő a vezérséget soha sem kereste, söt eleinte tán kerülte is látszatát, de birta mindig valóságban. Őt az ellenfél szintoly tisztelettel s szeretettel vette körül, mint saját pártja. Ennek nyitja ritka szelid, felette kedveltető, páratlan békitő egyéniségében rejlett. Ő volt a reconciliatio, — az engesztelődés — megtestesülése.

Midőn 1839—40-ben a második országgyülésen megjelent, már az országgyülés minden mozzanata rajta fordult meg, minden eredményét ő döntötte el, és soha békülékenyebb, összesimulóbb hangulatban országgyülés nem oszlott szét, mint épen ekkor. A kormányon a reactio megtörve, megnyilnak a börtönök ajtai és a politikai üldözések beszüntetve lettek. Soha a békés fejlődésnek jobb kilátásai nem voltak. Ez pedig DEÁK müve volt. Mert hiában volt volna a kormányban bármi jóakarat, azt az erőszaktól a jóban is csak DEÁK vezérsége óvhatta volna meg. Nem a sikert teremthette ő, de annak *malasztját* egyedül ő adhatta meg. Csak ő általa lehetett a mi lett, egyszersmind áldásthozó is.

Korunk világtörténelmi válságos bonyodalmai közt a nagy államférfiú eszményképe csak BISMARCK hg lehet, nem annyira sikereiben, mint conceptióinak nagyszerűségeiben. Kinek juthatna eszébe BISMARCK hg mértékével DEÁKhoz közeledni?

Hasonló hibába estek az angolok, midőn rajongásukban WELLINGTON herczeghez a nagy NAPOLEON vezéri mértékét illesztették. Mire oly elmésen jegyzi meg HEINE «mintha a kő imádást követelne, mert rajta nagy ember botlott meg».

Kinek a gondviseléstől saját hivatás méretett ki, annak megvan saját mértéke is a történelemben.

A magyar történész csak azt kérdheti magától, megvolt-e Széchenyinek, megvolt-e Deáknak saját missiója s betöltötte-e azt teljesen? És ha igy kérdez s ennek fonalán keresi az események kulcsát, nem tévedhet meg. Mihelyt a történtek köréből, a valóság teréről a conjecturák eszményi világába lép, nemcsak az események forrásainak kulcsát veszti el, hanem itéletében megtévedve hamis Isteneket farag és bálványokat teremt vagy nemzeti büszkeségünk legszebb emlékeire vet akaratlanul sötét foltokat.

Ne lépjünk tehát mi is ki a rideg valóság korlátain túl. Tekintsük Deák fellépésének fényes sikerét és azon politikai helyzetet, melyet működésének első hét éve közéletünkben teremtett.

Ne kérdjük, mit tett ő a következő hét évben 1841-től 1848-ig, hol pesti tartózkodásán és szentgroti beszédén kivül szellemének hatásai eltűnnek.

Hanem kérdezzük: ő-e az oka, vagy bárki más, hogy békés fejlődésünk e pillanatában uj hatalmas tényező jelenik meg, ki a Deák által teremtett politikai szélcsendben viharokat idéz föl, és kedvező szélben biztosan evező hajónknak kormányát megragadva, azt uj ismeretlen partok felé tereli.

Egykor még vádolhattuk önmagunkat, hogy mint nagyon impressionabilis nemzetnél a szónoki varázslat inkább hat reánk, mint az ész hatalma. De mióta a szónoki bűvölet körutat tett a világ két részén és hatását láttuk Amerikában úgy, mint az angoloknál, le csendesülhet az önvád minmagunkban is.

Hiában jajdult fel a nemzet ordinariusa, jelezve a fenyegető vészt. A nemzet mohón szivta be az illat édes mérgét és elkábitva, süketté lett az intő szavára.

Ha Deák active lép fel, eltekintve attól, hogy ez természete ellen volt volna, kétségtelenül elmérgesedik a helyzet. Mert noha rendes alkotmányos formák közt ez által csak egy párt két árnyalata válik szét, a balközép a szélső baltól, de az ellentétek könynyebben összeférnek végkép — mert les extremes se touchent — mint az árnyalatok, melyekben a repulsio ereje nagyobb, az elválás mindig mérgesebb. Az időben pedig a hatalommal szövetkezett conservativ párt sokkal veszélyesebb ellenfél lett, hogy sem az ellenzék megoszlásának felelősségét akár Deák is elvállalta volna, ha még akarta volna is.

Igy lett Kossuth a *Pesti Hirlap* által a magyar ellenzék hang-

adója, és Deák lett 1845-ben Szentgróton a védegyleti ügyben — az ő *viszhangja.*

Ezentúl mint a változott politikai helyzet kényszerűsége a nagy gróf előtt tisztán állott a jövő képe, úgy mint annak alakulnia kellett.

Fokozta aggodalmait Kossuth egyénisége. Ő Kossuthot buzgó hazafinak, szelid hajlamú jó embernek tartotta, a szónak olyatén értelmében, kinek jó szive, hatalmas szenvedélyei vannak, de kiben az erős érzemények ösztöne, a benyomások ingere a számító értelem erejét messze túlszárnyalja. Az okos számitó emberrel — mondá a gróf — végelemzésben meg lehet alkudni, avval találhatni állapodási pontot, de kit «*keblének istene*» — melyet én mindig rosz tanácsadónak tartok — sodor magával, az nem tudja soha, hova jut és még sem bir megállni soha.

Tisztán látta ennélfogva, hogy Kossuthban és általa hazánk jövője a véletlen kezére lesz játszva.

Tudniillik: ha kibontakozásunk rendes folyamatát külbonyodalmak hullámcsapása éri, vagy bármikép a dynastia és birodalmi kormány hatalma megrendül, Kossuthot «keblének istene» végletekre ragadja s ő a nemzetet rántja magával szükségkép. Vagy ha neki nem sikerül, bizonyos ponton megállapodni és a hatalom ismét túlsulyra jut, a félrevezetett nemzet fog bünhődni az ő túlkapásaiért.

Ezt a gróf szószerint elmondotta: *Politikai programmtöredékeiben,* senki sem hitte, nem is sejtette e jövőt.

Megkisérlette irodalmi téren a gróf, mint láttuk, Kossuth hatását a közvéleményre alászállitani, de a mint az 1844- és 1845-ki állapotok meggyőzték, siker nélkül, sőt e tusában, úgy hitte, saját népszerűségét fogyasztotta el egészen.

Végkép ily tisztán látva a jövőt, melynek jőni kell, mit tehetett egyebet, mint a kormánytól ajánlott eszközöket elfogadni, az ország anyagi kifejtéséhez egész erélylyel hozzáfogni, e közben az ország lakóival élénk érintkezésbe lépni s működéseinek sikere, érintkezéseinek hatása által előkésziteni a kiengesztelés talaját, melyen talán sikerülni fog a válság óráiban Kossuth lehető túlkapásait ellensulyozni és a dolgok lefolyását oly vágásban megtartani, mely a hatalmat és nemzetet a végletek veszélyeitől — a forradalom vagy elnyomástól megóvja.

Látni fogjuk későbbi eseményeknél, mennyire ingatlan követ-

kezetességgel haladt e pályán, mely őt kiszámított politikai rendszerének ösvényéről nemcsak le nem téritette, sőt inkább az azon útoni sebes haladás fontosságát még emelte is.

Igy inditotta meg 1846 végén a Tisza-völgy rendezésének nagy művét, melyben eltekintve az anyagi nagy érdektől, a tiszai megyékkel és népével jött érintkezésbe, mely megyék pedig a magyar ellenzék táborába tetemes hadosztalékot szolgáltattak.

Ezentúl kedvteléssel utazott a Tisza-völgy népe közt, s én, ki őt ezen utain folyvást kisértem, és mindazok, kik ezen utazás társai voltak, meggyőződhettünk, hogy a gróf személye iránt az elismerés kegyelete nem hanyatlott épen semmit, s uj fellépése által ismét uj lángra éledt.

Kemény Zsigmondnak Wesselényi jellemzéséből ismerjük, minő «nagy volt Zsibón az ingerültség» a felett, hogy a gróf tiszai utján «e vállalataiért egekig lett emelve». Kossuth pesti levelei után lett értesitve Wesselényi Zsibón, minő aggodalmakat keltenek Pesten a gróf sikerei a tiszai megyék ellenzéki tekintélyeinek és népének meghóditásában.

És valójában a gróf iránti mély ragaszkodás és mondhatni rajongás oly egyhangú vetélkedésben nyilvánult az egész Tiszamentén, hogy némely helyeken szinte megható jelenetekben nyert kifejezést a nép között, és én különösen nagy elégtételt nyertem, ki mindig mondám azelőtt a grófnak, hogy ő népszerűségének teljes megfogyását csak képzeli, ez nem valóság — meglátja, ha ott köztök lesz.

Úgy is lett. Ámde ő, ha erre figyelmeztettük, szomorúan rázta fejét s megjegyzé: e népben én soha sem kételkedtem, a nép minél romlatlanabb, annál igazságosabb és ragaszkodóbb, de ez mit sem nyom a latban ott, hol dolgaink eldőlnek. A nép fejei, az értelmiség, ki ma irántam oly elismerő és szinléstelen jó akarattal vesz körül, nem változik hiszem ezen érzületében, de mit ér ez is?

Nincs mi bennünk politikai bátorság. Csatában nem bátrak, de vakmerők vagyunk, ha kell, de ha a közélet homokán koczkáztatnunk kell *«virátokat»*, véghetlenül — gyávák vagyunk.

És ebben rejlik veszedelmünk titka.

Ha nekem a magyar nép és ellenzéki vezéreinek jobb meggyőződésére lehetne számitanom, mit vesződném én Kossuth-tal és handabandáival. Nyugodtan, minden aggály nélkül jár-

nék saját utamon és megmutatnám, hova jutok én és velem a nemzet.

Ámde mindez máskép fog lefolyni az időnek nehezedő napjaiban. Kossuth fog szólni szavának ismert hatalmával. Mindanynyian megdöbbenünk eszméinek merészsége miatt. De minél nagyobb lesz megdöbbenésünk, annál csekélyebb lesz bátorságunk magunkat elkiáltani: «hazafiak, veszélybe rohanunk!» én — én megteszem e szomorú kötelességet, de szavaim elhangzanak a pusztában mint eddig. Érteni engemet senki sem fog és adná az ég bár ne értenének soha és volnának aggodalmaim csalfa agyrémek.

A Pálfy Fidél kormányától a gróf távol állott, e fajta embereknek infensusabb volt, mint bárki más az országban.

A rákövetkezett Majláth Antal kormányával hideg viszonyban élt. Ezeknek rendszabályaiban látta azon Mefistó-szarvakat, melyeket fentebb idéztem. E kormánynak, szerinte, menthetetlen hibái voltak. A Kossuthali idétlen elbánás, a horvátországi izgalmak szitása, a Deák elleni zalai zavargások keltése vagy elnézése stb.

Lehet — így vélekedék — maga Deák is a *Pesti Hirlap* izgalmainak hatásaitól aggodalomba ejtve, közbeveti szavát, mindenesetre megjelenvén az 1843—44-ki országgyűlésen, ő veszi át az ellenzék vezetését és a *Pesti Hirlap* Kossuth kezében vagy szabja magát azon mértékhez, melyet Deák az országgyűlésen az ellenzék törekvéseinek józan bölcsességgel kiszab, vagy kiválik az ellenzék sorából és az ellenzék szine-java Deákkal marad. Szóval vagy egyesülés józan alapon vagy üdvös kiválás okvetlenül bekövetkezik.

De a Majláth kormány egy részről Landerer által kivétette a lapot Kossuth kezeiből, más részről elnézte, ha nem okozta a zalai korteskedéseket, melyek Deákot az országgyűléstől elvonták, és a politikai helyzetet egészen feldulták.

A nagy gróf tehát a magyar kormányhoz csak gr. Apponyi György előzékenysége által közeledhetett, melynek következéseit fentebb láttuk.

VIII. FEJEZET.

Első tiszai kirándulása a gőzhajón. Rendkivüli ingerült állapota. Szentiványi Vincze helytartótanácsos kémkedése. A tiszai nép ovatiói. Simonyi obester kedvelt főnöke a huszároknál. Debreczeni nagygyűlésen tartott beszéde. B. Kemény Zsigmonddali alkudozások egy nagy politikai lap szerkesztése iránt.

Kisérjük már most Széchenyi grófot tiszai kirándulásának első kisérletén.

Az első tiszai nagygyűlés meggyőzte őt, hogy tervei a Tiszavölgy rendezése iránt az érdekeltek részéről minden telhető módon támogattatni fognak és egyelőre csak az ügy technikai nehézségeivel kell megküzdenie.

A technikai feladat első sorban más nem lehetett, mint a Tiszafolyó árvizeit fékezni, a folyó erejét központositani medrében és a folyót közlekedési vonalunk egyik hatalmas tényezőjévé tenni élénk hajózás által.

Ez utóbbi országos érdek czimén adott a kormány évi 150 ezer forint segélyt a Tiszaszabályozásra.

A duna-gőzhajózási társulat úgy hitte, hogy neki a Dunán és mellékfolyóin gőzhajó-forgalomra patentalis kiváltsága van.

Ehhez tordult tehát Széchenyi gróf, mint melynek ügyeiben közvetlenül oroszlán része volt, és figyelmeztette a társulatot, hogy megindulván a tiszai mozgalom, az is tegye meg a maga részéről kötelességét, és rendezzen a Tiszán gőzhajó-forgalmat s ennek meginditására tétessen kisérleti útat és tegye meg a szükséges előintézkedéseket. Ő maga kész az első kisérleti gőzhajózást személyesen vezetni, és számit az érdekelt hatóságok és lakosok egész mérvü támogatására.

A dunagőzhajózási társulat készségesen fogadta tanácsait, tudatá, hogy a kivánt czélra Pannonia gőzösét felszereli és általa kijelendő szolgálati személyzettel rendelkezésére bocsátja.

A Pannonia gőzös tehát a tavasz derekán a gróf által kedvelt Pelegriny hajóskapitány vezetése alatt válogatott személyzettel indulásra várt Pesten.

Elvégezvén a tiszai központi választmány Pesten, második összejövetelekor üléseit, Széchenyi úgy intézkedett, hogy a gőzhajó Szegedre induljon előre s ott őt és társait bevárja, honnan az előre kitűzött napon kémútját fel a Tiszán megkezdi. Erről az érdekelt hatóságokat eleve értesitette.

A pesti oszlás és szegedi összejövetel közt csak néhány nap köze lévén, minthogy a Dunát Pesten alól még nem utaztam meg, a Pannoniára szálltam magam is többekkel s azon utaztunk Szegedre.

A kitűzött napon megjött ő is kiséretével Szegedre, a központi választmány alelnöke Patay József, gr. Szapáry és Illésy választmányi tagokkal és a tiszai társulat központi hivatolnokaival.

Másnap reggel útnak indultunk a Tiszán. Ma is élénk emlékezetemben vannak azon aggályok, melyek közt útunkat megkezdtük. A gróf komoran sétált a fedélzeten, mi csoportban ültünk együtt. — Vajjon fogunk-e délig hajózni — kérdé tőlem, mikor akadunk fel valamely zátonyon?

A hajóskapitány nagyon óvatosan bocsátotta hajóját, mindig állványán vigyázott, egy matróz folyton mérte a viz mélységét és kiáltotta a lábak számát. Hajónk óránkint gyorsabban evezett, eljött a dél és mi vigan ebédeltünk, a kapitány ott hagyta állványát s már ekkor annyira fel volt hangolva a társaság az akadálytalan haladás által, mikép arról kezdtünk beszélni, hogy Tisza-Ujlaknál fogunk-e megállni mint útunk határán?

A hatóságok és községek minden intézkedést megtettek útunk biztonságára. Minden község oda állította legjobb halászait a partra, egy határról másikig; ezek álltak kormányosunk oldalán A sekélyesebb helyeket a folyón karókkal jelölték ki a községek. Félnapi hajózás után láttuk, hogy aggódni nincs épen semmi ok. Sokkal mélyebben járó hajó is bizvást haladhatott volna a folyón.

Leirhatlan az öröm, melylyel a Tisza népe az első gőzöst folyóján megpillantotta.

Diadalmenetet, minőt itt a nép rögtönzött, képzelni alig lehet. A tiszaparti községek szószerint a partra költöztek s ünnepi köntöseikben ott várták a hajó érkezését. Távolabbi községekből tömegesen jöttek a folyó partjához. Önkéntes banderiumok álltak ki és

a part mentében kisérték lóháton a hajót, míg lovaik birták. Arról, hogy elhaladjunk a községek mellett megállás nélkül, szó sem lehetett.

Minden hatóság minden község telhető fényes küldöttségben üdvözölte a grófot. Míg a hajónk megállt s a küldöttségek elvégezve üdvözletöket, hajónkon megszálltak, a nép is bebocsátást kért s bámulva nézte meg a hajó minden részét. Széchenyi kiment a nép közé és keresztül járt a sokaság sorain, beszélgetve velök.

Megható jeleneteknek, a nép őszinte örömének voltunk tanui és magunkra is eláradt e közérzelem, melynek részesei lettünk.

Ezen csábitó kezdet, a tiszai nép nagy örömének fokozódó nyilvánulásai áthatottak bennünket is — első tiszai argonautákat.

Hajónkon folytonos lakodalom volt. A hatóságok fényes küldöttségei nemcsak ott üdvözölték Széchenyit, de kisérték a hajón kisebb-nagyobb távolságra.

Láttuk a tiszai értelmiséget és a népet egyiránt lelkesedve a kezdemény feletti örömben. A vállalat megindulásának első benyomása felülmulta minden várakozásunkat.

A közöröm ily nyilvánulásai meghatották első időben magát Széchenyi grófot is. De csakhamar azt láttuk, hogy felette komorrá, türelmetlenné és szeszélyessé lesz. A parton váró küldöttségeket nem akarja fogadni, s midőn rimánkodásunkra felvettük a küldöttséget a hajóra s ő látható türelmetlenséggel meghallgatta hálálkodó üdvözléseiket, oly modorban válaszolt, hogy mi alig birtuk a lehangoltságot vendégeinknél elsimitani. A közebédhez — mert a küldöttségeket mindig a hajón vendégeltük meg — noha ő volt a vendéglátó, nem akart kijönni, s ha köztünk volt is, felette komor, izgatott, szóval élvezhetlen volt.

Senki kisérői közül — én sem — tudtuk még csak sejteni sem e változás okát. Nekem meggyült a bajom. Társaim Patay s a többiek csak engem zaklattak s küldtek nyakára: menj s szólj a grófnak, tudd meg mi a baja? utóvégre fenyegetőztek, hogy odahagyják a hajót, nem vesződnek tovább szeszélyeivel.

A mily felhangolt, közlékeny, mulattató volt az előtt s mindig köztünk volt, ép oly zárkozott és mogorva lett s kerülte bennünket.

Nekem a helyzetem lett szinte türhetetlen. Bajának okát nem is sejtettem. Neki egyre rimánkodnom kelle, hogy ne növelje a

lehangoltságot, s ne zavarja meg a dolgok kedvező folyását, társaimat egyre csillapitani s csendesiteni kelle, hogy türelmöket fentartsam s ott ne hagyjanak. Már-már csüggedni kezdtem s aggódtam, hogy az oly szépen indult tiszai utazás igen kedvetlenül fog végződni s a várt tömörülés helyett bomlással befejeztetni.

Szerencsére találtam időt, hogy vele magára lehettem, s ő kilépett zárkozottságából, s kiöntve lelke keserűségeit, csillapodott s én is befolyhattam csendesitésére.

Láttam, hogy túlaggódó természete s pessimistikus hajlamok teljesen uralmok alá vetették kedélyét s azoknak nyomása alól nem bir lelkének minden erejével kiemelkedni. Eleinte az ő felette sensibilis felfogásának s élénk képzelődésének tulajdonitottam baját, de oly körülményeket mondott el, hogy magam is aggódni kezdtem s bántott a dolog.

Neki a kivételesen alkotott tekintélyes állás, discretiójára lett ajánlva a kormánytól. Tőle semmi kötelezettségeket nem kivántak. Ő bona fide hitte, hogy a kormány bizalmával kiséri működését, s nem vetemedik azon aljas gyanura, hogy ő a kormány által nyujtott alkalmat s eszközöket saját hiuságának kielégitésére s Isten tudja miféle czélokra fogja kiaknázni.

Ezen jó hitében indult el tiszai útján és elfogultság nélkül engedte át magát a fogadtatás első örömeinek. Egyszerre csak úgy látja, hogy ő működésében a legszemesebb felügyelet alá van helyezve, melléje kém állitva, s róla folyvást mennek tudósitások Budára.

Csak a ki gr. Széchenyi felette sensibilis természetét s idegességét ismerte, lehet fogalma, mennyire kihozta őt sodrából ezen felfedezés bántó hatása.

Szégyelte és röstelte is, hogy igy kelepczébe juttatta magát s ebből hirtelen — botrány nélkül — kibontakozni nem bir, s tűrnie kell a tűrhetlen helyzetet.

Azon ürügy alatt, hogy oly halmaz munka és ezer gondjai közt ő nem érhet rá, de a hivatal mechanismusában egészen járatlan is, mellé adatott segédül egy helytartósági tanácsos, Szentiványi Vincze, ki őt hivatalos eljárásaiban pótolja.

Ezen intézkedést ő gyöngéd előzékenységnek vette, s hogy segéde, kit igen kevéssé ismert, ezen hivatásnak megfeleljen, bona fide elfogadta ajánlatát, hogy őt minden utaiban kisérje minden

működésénél jelen legyen s minden intentióit ismerje s mindenbe beavatva legyen.

Ezentúl a helytartótanácsos mint helyettese ott szerepelt nagygyűlésünkön, a központi választmány mindenkori üléseiben s nemcsak árnyékkép kisérte őt minden tiszai utazásaiban, de minden érintkezéseiben még velünk is folytonosan figyelemmel kisérte; nem egyszer ha a gróf kabinjába mentem, benyitott a tanácsos úr is s alig szólhattam vele magamra.

A tiszai útra készülvén, a gróf megigérte a nádornak, hogy őt az ott történendőkről részletesen fogja értesiteni. Ez okból mindennap irt levelet a nádorhoz az indulás első jeleneteiről.

Midőn első levelét átadja a gőzhajón levő tisztviselőnek Puskás Ferencznek, ki a postai küldeményeket kezelte, ez bizodalmasan mondja neki, hogy a nádorhoz már más levele is van elküldendő a helytartótanácsostól.

Ezt egyelőre nem igen vette számba. De más nap, mikor a magáét átadta, ismét volt levél a nádorhoz a helytartótanácsostól is.

Sokkal jobban ismerte a viszonyokat, hogy sem feltehette volna, hogy a helytartótanácsos mindennapi levelezést inditson a nádorhoz megbizatás nélkül s ez bántani kezdte. Azonban nyomára akart annak jutni: mi fajta levelezést folytat a helytartótanácsos úr, s megirva harmadik levelét is, mielőtt elküldené, elmegy a tanácsos kabinjába s azt épen levélirás közt találja. Azt mondja neki: én megigértem a nádornak, hogy útam minden részleteiről tudósitani fogom. Méltóságod is ir ő fenségének tudósításokat, nehogy értesitéseink eltérők legyenek, szükségesnek látom, hogy közöljük egymással, elhoztam levelemet s felolvasom méltóságodnak. Fel is olvasta a nádorhoz irt hosszú levelét.

A helytartótanácsos úr, noha láthatólag már jól előhaladt asztalán fekvő levelében, nem mutatott abból semmit, s mintha nem is értette volna a gróf felszólítását, nem is beszélt semmit saját tudósitásáról.

Sokkal gyöngédebb érzésü ember volt a gróf, hogy sem tovább valamit emlitett volna. Elment, de hitte, hogy a tudósitás épen nekie nem felolvasható s tisztába jött.

Már most képzeljük ehhez az ovatióknak azon áradatát, melylyel a tiszai nép a grófot fogadta, a túláradozó magasztalás, melylyel személyét elhalmozták, határt nem ismert, vig lakomázás közben, bortól felhevülten még — nagy megdöbbenésére — leendő

nádorságára is poharat is emeltek. Szóval nem gyanitva a kényes viszonyokat lelke mélyét dulták fel.

Ha már most mindezen sületlenségek — mondá nekem — a nádor tudomására jutnak, azt épen legérzékenyebb oldalán érintik, s vége az anélkül is gyenge bizalomnak s én támasz nélkül maradok s felsülök tiszai kezdeményemmel. Mennyi anyagot talál most a rosszakarat gyanu ébresztésére. Minden befolyásom tönkre lesz téve s nem tehetek semmit.

E feletti levertsége annál inkább fokozódott, minél zajosabbak lettek a fogadási ünnepiségek.

Én megértve a gróf baját, őszintén elmondtam társaimnak is, azok is nyugodtabbak lettek s valamennyien igyekeztünk szeliditeni a benyomásokat s oszlani aggodalmait.

Ezentúl nem vették zokon a gróf izgatottságát, felháborodásunk a helytartótanácsos ellen fordult, ki a nélkül sem volt kedvelt személyiség körünkben.

Lassanként beletörődtünk a helyzetbe, a gróf is csillapultabb lett s igy folytattuk a munkát a Felső-Tiszán.

Én tiszai útunkon valóságos diadalt arattam a gróf pessimismusa felett.

Ő komolyan hitte, hogy egykori népszerüségének vége van, sőt állitotta, hogy a Kossuthali éles összeütközése miatt nincs gyülöltebb ember az országban, mint ő. És ezt képzelte leginkább az ellenzéki szellemü tiszai népről.

Hiában állitottam ott fenn, hogy a tiszai nép nincs érintve a közte és Kossuth közt folyó vitákban. Az értelmiség pedig a tiszai megyékben és pedig Csongrádban: a Károlyiak, Békésben a Wenkheimok, Hevesben Almássy Pál, Zemplénben Lónyay Gábor, Beregben Lónyay János és fia Menyhért által vezetve épen hivei s lelkökben mind barátai. Tán Borsodban és Szabolcsban állhatunk gyengébben, de ott is vannak elég mérsékeltebb elemek, kikben biznunk lehet, s mint a következő idő mutatta, nem is csalatkoztunk.

Nem lehete a grófnak nem látni csalatkozását. A mint a csongrádi, szentesi, holdmezővásárhelyi nép közt megfordult, s a gőzhajóról kiszállva velök beszédbe egyeledett, a mély tiszteletnek és ragaszkodásnak oly őszinte szinlés nélküli nyilvánulásait látta, hogy felette meg volt hatva.

Hogy neve a Tiszamentén nem ismeretlen, látta világosan,

mert midőn a hajó haladt a Tiszán, munkában levő földmívesek otthagyva munkájukat, siettek a parthoz és lelkesedve hangoztatták nevét mindenütt.

Ilyenkor én mindig oldalánál voltam s nem szüntem meg gunyosan figyelmeztetni: nem látja-e a tiszai nép gyülöletét személye ellen?

Boldognak fogta volna magát érezni e csalódásában, ha nem gyötri azon kinos aggodalom, nem fogják-e a rokonszenv ezen nyilvánulásait, melyek tiszai útját diadalmenetté változtatták, ellenfelei az ügy kárára kizsákmányolni, s aggódalmai az által ébredtek fel s nyertek táplálékot, hogy kémkedéssel látta magát körülvéve s ebből következtette, hogy a bizodalom iránta mily gyarló azon körökben, melyeknek támogatása nélkül nem tehetett volna semmit.

Apponyi gr. támogatásáról biztos volt. De pénzt csak Metternich hg által szerezhetett, ez pedig a nádor akaratához szabta magát a magyar ügyekben. Ezért helyezett fősúlyt a nádor ő fensége támogatására.

Ritkán láttam grófunkat annyira sodrából kiforgatva, mint midőn egy nagy ebédünkön egyik vendégünk poharat emelt és jövendő nádorságára ürítette.

Elsáppadt, s mint ki hirtelen rosszul lett, otthagyta az asztalt. Én siettem utána. Szobájában felháborodásának féket bontott. Kell-e nekünk ellenség? Nem — mondá nekem — barátaink is elég ügyesek, hogy mindent tönkre tegyenek. Jó Isten! ha a nádor ezeket meghallja. A főherczeg nádornak nincs gyöngébb oldala, mint fiának, István főherczegnek következése a nádori méltóságban. Nem kell egyéb, mint hogy a nélkül is gyanura hajló kedélyét felizgassák s azután elmondhatom: Isten veled Tisza völgye! S még utóvégre akadhat bolond, ki elhigyje rólam azon őrültséget, hogy a nádorság inyemre volna. Még István főherczegnek is van egy nagy baja, hogy t. i. nincs a magyar nádorsághoz elegendő jövedelme. Neki a királyi udvartartás hiányát kellene nálunk pótolni, udvarához csatolni a magyar főuri osztályt. Ezek között azonban sokan gazdagabbak mint ő. Az ő tekintélyét egyedül főherczegi állása tarthatja fenn. Mit tehetne más, kinek annyi jövedelme sines s nem is az uralkodó ház családtagja? Csak nevetség és szánalom tárgya volna Bécsben is Budán is stb.

Igy itélt ő a nádori állásról.

A tiszai utazás diadalainak hire más táborban keltett komoly aggodalmakat, Kemény Zsigmond b. az időben Zsibón mulatott s olvasta azon leveleket, melyeket Kossuth b. Wesselényi Miklóshoz ez ügyben irt, s azokból látta, mennyire megijedtek a Széchenyi gr. tiszai hóditásaitól.

Az ellenzéki központ ezen aggodalmai kiszivárogtak, s nagy részben akadályozták féltékenységek felébredését az ellentáborban.

Mi azonban ezekről a hajón nem tudtunk semmit, és Széchenyi gr. aggódalmait láttuk s őt igyekeztünk csillapitani s szakadozó türelmét ismét helyreállitani

Mert ő már annyira idegessé lett, hogy Tokajnál csak nagy erőfeszitéssel birtuk megakadályozni, hogy komoly botrány ne történjék.

Kiszálltunk ugyan is Tokajban s mint másutt a partra mentünk. Gróf Széchenyi megszabta a mulatási időt, mire mindenkinek a hajón kelle lenni, mely harangozással jelt adott az indulásra.

Kiszállt velünk a helytartótanácsos úr is, s a városba ment, itt megyéjében volt s vagy nem figyelt a kiszabott időre vagy azt hitte, hogy nélküle nem utazhatunk, tovább maradt.

A kapitány megadta jelt, indulni is készült, de látta, hogy a hajóról még a helytartótanácsos hiányzik. Az indulással ezért késlekedett, ezt látva a gróf, parancsolta, hogy huzassa fel a köteleket s induljon. Mi rimánkodtunk a grófnak s zaklattuk a kapitányt, hogy késleltesse az indulást, nehogy azon botrány történjék, hogy a rendelkezésünkre álló hajóról elhagytuk a helytartótanácsost, kinek minden podgyásza is hajónkon volt. Szerencsére míg igy küzdöttünk a gróffal és a kapitánynyal, ki ujra meghuzatta a harangot, láttuk a parton sietni hajónkhoz a helytartótanácsost s ekkor engedett a gróf is s mi felvettük, de csak kicsibe mult, hogy ott nem hagytuk, minek okvetlenül kellemetlen következései lehettek volna.

Tokajon felül nem messze haladhattunk a Tiszán. Berczelnél hajónk majd fennakadt egy a mederben rejlő törzsökön. Tokajig a Tiszán minden lehető akadály ki volt jelölve, a parton mindenütt a legügyesebb halászok ki voltak állitva, s a kormányos mellett kisérték hajónkat határról határra. Biztosan haladtuk, sehol akadályra nem találtunk. Tokajon felül nem találtunk semmi óvó

intézkedéseket, s miután hajónk egy a mederben rejlő fatörzs ágán majd fennakadt, s csak erős gőzzel tudtunk leszabadulni, a gróf beszüntette a hajózást, és mi szárazon utaztunk Debreczen felé, hova a kihirdetett tiszai nagygyűlésre kelle összegyűlnünk.

Debreczenben Széchenyi gr. igen szivesen időzött. Ott ifjukori emlékei ujultak fel. Az életvidor Szoboszlay superintendens ifjukori barátja volt, mikor még kedves Simonyi obestere alatt kapitánykodott a Hessen-Homburg huszárok közt.

Debreczenbeni mulatása — mint mondá — életének nevezetes momentumát képezi. Ott kezdett megismerkedni fajának sajátos typikus alakjaival. Kezdé észlelni, hogy a magyar tán még is nem egy lassu halálnak hanyatló faj, de abban még van nagy életerő, mely felébresztve s ápolva nagy dolgokat mivelhet. Itt kezdett atyjának sötét hagyományaiból kibontakozni, s támadtak fel ifju keblében a jobb remények hazája ujjászületése iránt.

Drága emlékek fűzték őt Debreczenhez, még azon szeretetteljes kegyelet, melyet a hires katona Simonyi ezredes iránt táplált.

Simonyi obesterét mindig nagy előszeretettel emlegette. Ő is egyik kiváló példánya volt a typikus magyar alaknak. Korának első huszárja, kinek épen e miatt sok baja volt a bécsi zopffal. Simonyira még hivatalos dolgaiban is sokszor hivatkozott.

Egyszer Pesten szobájába lépve, nagy felindulásban találom. Kérdve az okát, mondja nekem, hogy igen sürgető rendeletet kapott a helytartótanácstól, hogy rögtön Fiuméba menjen, tudhatom, hogy ő most 8—10 napot nem szakithat a fiumei útra, ő bizony — nem megyen.

Legalább — mondám — fogja tudósitani a helytartótanácsot, hogy most nem mehet, s intézkedjenek más küldöttről.

Nem, én — felelé — hallgatok és maradok. Igy tanultam ezt Simonyi obesteremtől.

Ő is, kinek a bécsi zopfos tábornokok nem voltak barátai, egy kemény rendeletet kap a főhadi tanácstól, hogy bizonyos ügyben szabott idő alatt kimeritő jelentést adjon.

A dolog Simonyira nézve kényes volt, mert önhatalmilag járt el s épen ezért vonták volna felelősségre. A rendelet kemény hangon szólt s napokat tűzött ki válaszolásra. Elhivatta egyik meghitt barátját, egy kapitányt, kivel hivatalos dolgaiban tanakodni szokott.

Ez azt tanácsolá neki: ne válaszolj.

Rávette. Azonban alig telt le a kiszabott idő, egy már fenyegető uj rendeletet kap Simonyi s megröviditett határidőt a jelentés beküldésére.

Hivatja azonnal barátját s mutatja: minő hinárba vezette tanácsával.

Már most épen ne felelj — tanácsolá az vállatvonva. Nagy nehezen rávette erre is.

Megkapta végre Simonyi a harmadik sürgetést is, de már ezt rögtön felfüggesztés s más fenyegetések kiséretében, mely a jelentés tételre 3 napot tüzött ki.

Ismét hivatta barátját, de ez csak ismételte: már most épen ne felelj, annyira felliczitálták önmagokat, hogy a fenforgó ügyben fenyegetéseiket úgy sem tarthatják fenn.

És így lett. Ha Simonyi ma élne, ma is várhatná a további sürgetést.

Én is hallgatok és maradok.

Másnap, a mint meglátogatom, széles jó kedvében találom s egy rendeletet ad kezembe, melyben a helytartótanács egy más távoli helyre szinte sürgetve kiküldi. Igy megy nálunk — mondá — a dolog. Sokat parancsolnak, keveset fogadunk, ez magyar közmondás.

Visszatérve a debreczeni eseményekre: e nagygyűlésünk igen népes volt. A felső-tiszai megyék érdekeltjei nagy számban gyültek össze e fontos gyülésre, mely a társulati alapszabályokat volt megállapítandó.

Szabolcsmegye, különösen gr. Degenfeld Imre, Zoltán János és Elek Mihály alispánjai, Bonis Sámuel s több tekintélyes emberei által volt képviselve.

Addigi eljárásunkban, minthogy még alapszabályaink sem voltak, nem is tartottuk gyüléseinket a társulati rend szigoru formái közt. Gr. Széchenyi elnökölt nagy és választmányi üléseinkben a nélkül, hogy valaki ezen fennakadt volna.

A szabolcsiak ellenzéki szelleme ebben talált támadási pontot, s a gyülés kezdetén Elek Mihály másodalispán élénken támadta meg eljárásunk formaságait s vállalatunk legkényesebb oldalait hozta szőnyegre. Itt mi — így szólott — társulati önálló működésre lettünk felhiva, hogy szabályozzuk a Tiszát, én azonban actióban csak a kormányt látom, s noha a legnagyobb hódolattal hajlok meg gr. Széchenyi személye és érdemei előtt, de nem ignorálhatom, hogy ő a létező kormány magas hivatalnoka s annak

közege. A kormány tehát vezet, vezérel s elnököl társulati működésünkben. Ilyféle mixtum compositum ez, minőt még nem láttunk és minek sikerét én nem remélhetem, sőt inkább aggódni vagyok hajlandó: nem-e más czélok rejlenek e kezdeményben stb.

Első perczekben nem látszott Elek Mihály felszólalása nagy hatást kelteni a zsufolt teremben, én azonban nagyon megijedtem, ha e támadást valaki folytatná s vitatkozásunk az akkor igen kényes politikai térre vonatnék s abba a kormány elleni elkeseredés kezdene szerepelni, meg lehetne zavarni eddigi eljárásunk egész békés folyamát, a kezdeményt politikai pártok uralma alá helyezni s épen az történnék, mitől leginkább tartottunk.

Ebbeli aggodalmamban, hogy ily kényes insinnatiókat csirájában elfojtsam, szokatlan hévvel támadtam meg Elek Mihály felfogásait. Beszédének veszélyes vonatkozásait felderitve, nyiltan támadtam meg, s mintha mi a kormány rejtett czéljainak eszközei lehetnénk — teljes önérzettel utasitottam vissza. Fejtegetéseim a vállalat addigi vezetőit, de leginkább a grófot, ki csak felszólalásomból látszott észrevenni, hogy a támadás sajátkép őt érdekli, miután én sem mellőzhettem, hogy az ő viszonyát a kormányhoz ne érintsem.

Kikeltem hévvel a mixtum compositum kifejezés ellen, s annak gyanusitó vonatkozásait komolyan megróttam és élesen visszautasitottam. Beszedem közben az izgalom folyton nőtt, egyszerre látom, hogy a gróf felindultan hátralöki elnöki székét s feláll. Röviden befejeztem beszédemet s átadtam neki a szót.

Nem létezhetik toll, mely leirhatná a beszéd hatását, mely erre következett.

Soha sem őt, sem senki mást ily hatással beszélni nem hallottam. Mintha lelke legmélyében lett volna érintve, fenkölt önérzetének teljes fenségében szólott feldobva minden féket egyenlő szigorral a kormány és nemzete oktalanságairól.

Beszéde egész életének nyilt leplezetlen confessiója volt. A nemzeti regeneratio nagy munkájában addig tett minden kisérleteit magyarázta, mig most a viszonyok szövevénye által odajutott, hogy egy kétségtelenül nemzeties érzelmű, de sokkép korlátolt kormány s a nemzet alkotó eleme közt mint egyedüli közvetitő álljon. E két tényező, felhasználva a körülmények kedvezéseit, mindent tehet. Egymás ellen folytatva a meddő harczot, semmit. Mindenben hátra vagyunk, s ha nem sietünk minden erőnkkel

nagy mulasztásainkat helyrehozni, az általános haladás áramlata által okvetlenül elsodortatunk.

E veszélyt érezte ő működésének minden perczében, s felette szövevényes viszonyaink közt nem is mutatkozott számára oly állásfoglalás, melyből a nemzeti erő fejlesztésére nézve nagyobb szabásu sikereket teremthessen. Tétlenül álltunk, míg halad sebesen a helyrehozhatlan idő.

Most a kormánynak azon ötlete támadt, hogy ha gyarló személyemet körébe vonhatja, nem csekély erőgyarapodást nyerhet, s megkinált hivatalos állással.

Így lettem helytartósági tanácsos. Gondoljátok-e, hogy e czim reám, 53 éves emberre, birt valamelyes ingerrel? Oly hivatal, melyet ha utánajárók ezelőtt 25 évvel könnyen elérhettem volna. Vagy hiszitek-e, hogy Széchenyi István nevének becséhez e czim valamiben járulhat?

Jól tudtam én, hogy ez által az országban csak veszthetek, de a dolog nem ezen fordult meg.

Számomra a helytartótanácsnál uj osztályt rendeztek. Tőlem semmi kötelezettséget nem követeltek, szakomban teljesen szabad kezet ajánlottak. Kivül a politika körén az ország anyagi ereje kifejtésének vezetésével kináltak meg.

Mily nyomorult gyávaság lett volna tőlem, nem egész multamat tagadom-e meg, ha kicsinyes hiusági tekintetek miatt visszautasitom az ajánlatot?

Bizom-e a kormányban? kérditek. Erre én azt felelem: nem bizom meg senkiben, nem a kormányban, nem egészen a nemzetben, de bizom: Istenben és önmagamban.

Szemesé a játék. A kormány engemet, én a kormányt akarom utilizálni nemzetünk felvirágoztatására. Kinek fog ez sikerülni? Meglátjuk. Az alkalmakat nem mi teremtjük, azok előállnak a mi hivatásunk azokat felhasználni s megküzdeni sorsunkkal.

Hivatalba lépve, én a Tisza-völgy rendezésének nagy vállalatát inditottam meg. Ezt nemcsak a kiszámithatlan nagy anyagi eredményeiért karoltam fel, de ezt egy józanabb politika tengelyének tekintettem a jövőre nézve.

Nyiltan kimondom, én hazám regenerationális erejét a magyar ellenzékben látom. Jövőnk attól függ: lehet-e azt olcsó d csőségü meddő állásából kiemelni és alkotó tényezővé tenni az erő kifejtésében.

Ámde az ország erejének kifejtésében a kormány támogatása nélkül nem tehetünk semmit, mert pénzhez csak általa juthatunk. Már is évi 150 és 400 ezer frt kölcsönt felajánlott a kezdethez.

Én őszülő s hatalmasan gyérülő hajammal a járomba fogattam magamat! tán hogy 20 éven át nehéz munkával sok küzdelmek közt szerzett multamat beszennyezzem?

Mitől féltek ti? Hogy elfogadva a kormány anyagi támogatását, minélkül semmit sem tehetünk, ez levesz lábatokról, szolgájává lesztek minden törekvéseinek mint én azzá lehetnék a helytartósági czimért.

Kétségbe kellene esnem nemzetem felett, ha ennyi gyávaságot kellene látnom fiaiban.

Bizzunk Istenben s magunkban s járjunk eszünkön.

Feltártam előttetek lelkem minden gondolatát tartalék nélkül. Rajtatok a sor: itéljetek és válaszszatok. A haza sorsa kezetekben!

Ezzel megfordult s a háta mögötti ajtón szobáiba vonult. A terem zsufolva volt, a hallgatóság jó részét a collegiumi ifjuság tette. Ha a teremben marad, mindannyian lábaihoz borulnak. Ily hóditásról fogalmam nem volt.

Siettem én is utána. Hányta le magáról teljesen átázott ruháit. Komornyikja frakkjából vizet facsart ki fejcsóválva. Hamar átöltözött s mentünk a nagy bankettre.

Mindenki hozzá tolongott, elmondani határtalan hódolatát. Ebéd kezdetén első szónok, ki poharat emelt Elek Mihály volt, ki bünbánólag kért bocsánatot oly szivből jövő mély hódolattal, mely mindnyájunkat meghatott. Láttuk, hogy e magasztos hazafiság mélységét teljesen átértette s annak lelkéből meghódolt. A gróf lelkesülten hagyta ott székét, hozzá ment, megölelte s megcsókolta. Mi mindnyájan siettünk kezet szorítni vele. Ez volt Elek Mihálynak is legszebb napja!

Elek Mihály fellépése volt az első és utolsó ellenzéki kisérlet tiszai gyüléseinken, mely ily fényes eredménynyel végződött. Szabolcs is meg volt egészen hóditva ügyünknek!

Nem fejezhetem be debreczeni mulatásunk történetét a nélkül, hogy egy dologról ne emlékezzem meg, melyet Kemény Zsigmond Wesselényi életirásában megemlit és körülményesen elmond.

T. i. hogy a gróf által szövetségre és egy hirlap kiadására lett

volna felszólítva, mely lapnak czélja volt volna «az eszméket közvetítni s egy oly whig párt alakulását előmozdítani, Kossuth radikalismusa és a jobboldal közt állván, lehetségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül».

Mind a felszólítást, mind a kitűzött czélt Kemény Zsigmond szavaival idézem és elmondom mi volt a dologban.

A gróffali folytonos együttlétem alatt gyakran került szóba a sajtó akkori helyzete az országban. A körülményekkel józanul transigáló, de szilárd ellenzék meg volt tényleg az országban. Ott volt Deák, vezére a pártnak, kihez végesetben a magyar ellenzék aránytalan nagy része csatlakozik bárki ellenében. De ezen ellenzéki szinezetnek lapja és sajátképi journálja nem volt.

A *Pesti Hirlap* Kossuth kezében messze túlment azon korlátokon, melyet Deák a kérdések megoldásánál elfoglalhatott volna, izgató modorában pedig épen ellentéte volt Deák békitő szellemének.

Deák nem desavouálta a *Pesti Hirlap* túlkapásait s nem akarhatta megszakítani az ellenzék tömegét oly időben, midőn az országban a kormány és conservativ párt élénk működése által úgy is nem kevéssé fenyegetve volt.

Egy Deák vezérsége alatt működő szilárd, de loyalis ellenzék organuma a Kossuth *Pesti Hirlap*ja nem lehetett.

A mint Kossuth a *Pesti Hirlap*tól megvált, annak szerkesztését Szalay vette át b. Eötvös József közreműködése mellett, és ebben nem valami az országban már létező pártot akartak képviselni, de saját központosítási tanaiknak hiveket szerezni.

Tényleg nem volt tehát lap, mely a sajátképi létező ellenzéket az országban képviselte volna.

Ez igen gyakori tárgya volt beszélgetéseinknek. A gróf a mily kevéssé hitte magát hivatottnak az országban pártot alakitani és ettől mindig távol volt, úgy nem is akarhatta, hogy az ellenzéknek hiányzó organumát ő pótolja ki. De ohajtott volna egy nagy lapot erős anyagi bázison, mely birjon elegendő anyagi eszközökkel, hogy necsak mennyiség és minőségben eddigi lapjainkat felülmulja, de az irodalmi és publicistikai erő javát birja tekintélye és dijazásai által megnyerni.

Oly lapról volt tehát szó, melyhez évenkint tetemes tőkével járuljanak kezdeményezői, és mely anyagi alapjában erős, szellemi kiállításában is túltegyen a létezőkön.

A gróf néhány bizalmasabb barátját jelölte ki mint vállalkozókat és mert épen Bécsbe mentünk, hol akkor gr. Károlyi István lakott, megbizott: közölném e tervünket részletesen gr. Károlyi Istvánnal, és tudnám meg gyöngéden mit áldozna e czélra évenkint.

Elmentem azért gr. Károlyihoz elmondva a dolgot, miután mohó érdeklődéssel hallgatta, körülményesen megbeszéltem, azt is elmondva természetesen, hogy a gróf ezen erős alap kiteremtésében barátaira számít, kiket megválogatva állítna össze és kik bizonyos évi összeget biztosítva benne, ezenkivül a főszerkesztőbe és még legfölebb egy tagba megbiznának és a lapnak szabad folyást engednének.

Gr. Károlyi István teljesen egyetértett a gróf terveivel, felszólított engemet is, ne engedném ellankadni e terv kivitelét, ne is késsünk, de mielőbb tegyünk meg minden lehetőt, hogy készen álljunk és felléphessünk. Ő a maga részéről kéri magát évi 5000 forinttal — bejegyeztetni.

Találkozva a gróffal, elmondottam neki gr. Károlyival való beszélgetésemet és ajánlatát. Ő is a maga részéről szólott már futólag többekkel s mint nekem monda nincs oka kétkedni, hogy a szükséges pénzalap (évi 50 ezer frt) hiányozni nem fog.

Ennyire érlelvén tervünket, folytattuk alkalmilag a beszélgetést a kivitel részleteiről is.

E részletek közt beszéltünk a lap cziméről is, és a gróf igen pártolta a *«független»* czimet, mi ellen nem volt észrevételem, de ennek végeldöntését a megindítás idejére hagytuk.

Főkérdés, melytől az egésznek sikere függött, egy főszerkesztő választása volt. A gróf mint az Akadémia másodelnöke, de pesti érintkezéseinél fogva is ismerte személyesen a magyar irodalom akkori embereit, jobbadán ismertem én is.

Valamennyit fejenkint rostára vettük, de a kevesek, kik lehettek volna ily lap vezetői, más összeköttetésekben voltak és vagy multjok vagy jelen állásuk tette volna bajossá ily állás feszélytelen elfoglalását.

Nekem meg volt emberem, de hallgattam, mig a gróf a magyarországi irodalom emberein túlment; ezt a gróf nem ismerte, azonban én állásánál, multjánál s minden körülményeinél fogva az egyedülinek tartottam, kit e czélra választanunk kell és várakozásainknak megfelelhet.

Elmondtam a grófnak azon meggyőződésemet, hogy én őt tartottam első percztől nekünk való embernek ez állásra, s hogy csak egyedül rá kell forditania figyelmét.

Ez Kemény Zsigmond báró.

A gróf csak névleg ismerte, miután elmondtam az intim viszonyt, melyben évikig vele éltem, és elmondtam, hogy Erdélyben az 1842/3-ki országgyűlés alatt együtt szerkesztettük az *Erdélyi Hiradót* s ezen lap akkor sajátunk is volt, és igy már Kemény gyakorlott journalista, és elmondtam mindent, mit csak felőle elmondani birtam, megbizott: irnék neki nevében, és elmondva tervünket s elmondva őszintén szándékunkat iránta, kérném fel őt találna módot, hogy találkozhassanak, és ha jobb alkalmat nem tud, miután ő a debreczeni nagygyűlés alkalmával legközelebb lesz Erdélyhez, és ott több napot tölt, ha lehet választaná ez időt találkozásul.

Ez azon hirlap-terv, melyet Kemény Zsigmond megemlit, és mely annyi aggodalmat keltett Wesselényiben Zsibón.

Kemény Zsigmond ekkor még sokkal kevésbbé volt tájékozva a magyarországi — nem politikai, de személyi — viszonyokban, hogy sem egyszerre magát elhatározni birta volna. Ekkor még a között is ingott, vajjon nem egészen a szépirodalmi pályát válasz-sza-e mellőzve a politikai journalismust.

Ő még várni akart. Mi is kényszerülve vártunk, de ha ő hozzánk áll, lapunk 1847 január elsején bizonyosan megindul, mert más akadály alig volt.

IX. FEJEZET.

Sárospataki gyűlések. A tiszai osztályok rendezése Tisza-Dobon, Füreden, Tisza-Bőn, Szentesen, Szegeden, Ó-Becsén. Paleocapa Péter utazása a Tiszán. Látogatás Belgrádon, Orsován, Mehádián, visszautazás Pestre.

A debreczeni nagygyűlés után a gróf engedve hg Brezenheim szives meghivásának Sáros-Patakra hivta meg a központi választmányt, hogy ott, megbizatásához képest, a munka megindításához még hiányzó részletes előmunkálatokat állapitsa meg, és hozzákezdhessen a vízszerkezeti osztályok alakitásához.

Sáros-Patakon a nagy gonddal restaurált hajdani várban nagy számmal gyültünk egybe. Munka és mulatság közt megosztva időnket, igen élvezetes napokat töltöttünk a vendégszerető herczeg házában, hol kivált a herczegné, sz. hg Svarczenberg Karolin, házasszonyi kedvességben túltett bármely magyar háziasszonyon.

Itt készitettük el és állapitottuk meg a társulati működés részleteit, a technikai tervekkeli és pénzügyekkeli eljárás minden módozatait és a vidéki osztályok rendezésénél követendő szabályokat.

Miután minden előmunkálatokkal készen voltunk, szétoszlottunk nehány napra, hogy Tisza-Dobon gr. Andrássy Gyula meghivására egybegyüljünk és az oda egybehivott tiszai érdekeltséggel a társulati osztályok megalakitását megkezdjük.

Tisza-Dobra a központi választmány és az e vidéki érdekeltség szép számban gyült össze; ez utóbbiak közt az egri káptalan és Debreczen város küldöttei.

Ezen tisza-dobi gyűlés arról lett a Tisza-ügyben nevezetes, hogy ott először lépett a központi választmány a vidéki érdekeltséggel érintkezésbe, és itt kisérlette meg legelőször az osztályok alakitását és rendezte a munka tettleges megindítását.

A központi választmány és vidéki osztály gyűlésében felol-

vastatván a rendezést illető minden munkálatokat, felhivta a vidéki osztályt: venné részletesen fontolóra a felolvasott javaslatokat és tenné meg reá észrevételeit, mert miután a központi választmány is jelen van, a mi még módositandó volna, ezt még megtehetné!

Azonban a vidéki osztály egyhangúlag kijelenté, hogy az előterjesztett munkálatok a vidéki osztály óhajtásait minden részleteikben teljesen kielégitik, és azoknak azonnali alkalmazására örömmel vállalkozik.

Igy szól az erről felvett jegyzőkönyv s nekem a sok és hosszú viták után azon elégtételem volt, hogy szabályainkat nemcsak ott, de az egész Tiszamentén mindenütt a legnagyobb készséggel fogadták el minden észrevétel nélkül.

Igy megalakult Tisza-Dobon az első vidéki osztály, «alsószabolcsi osztály» nevezet alatt, megválasztotta a vidéki választmányt, pénztárnokát és jegyzőjét, előterjesztést tett a vidéki igazgatóra nézve és mi kineveztük, az osztály-mérnököket is megjelöltük, és ekként előállott a vidéki osztály egész személyzeti készülékével.

A megkezdendő munka terve — a dob-szederkényi átmetszés — már előre elkészülvén, elő lett terjesztve a mérnökök által, és miután mind Paleocapa, mind a központi és vidéki választmány a tervek felett helyszini szemlét tartottak, azt Paleocapa helyeselte, a választmány szinte elfogadta, annak végrehajtása és azonnali munkába vétele el lett határozva.

Hiányzott még a szükséges pénzalap. Miután még az ártéri munkálatok alapján semmi előszámitás nem volt készithető, a társulat pedig felállitott szabályai szerint csak garantialis szerződések alapján volt pénzutalványozásra felhatalmazva, Lévay püspök az egri káptalan részéről 50, gr. Andrássy Gyula 30, Debreczen város 25, Semsey család 16, gr. Dessewffy 5 ezer frtot mint garantialis összeget szerződvényben biztositottak, és a központi választmány a munka meginditására szükséges pénzt utalványozta és folyóvá tette.

Befejezve Tisza-Dobon és Polgáron az alakitás első munkáját és a rendezést minden részleteiben végrehajtva, Széchenyi gróf megosztotta a további munkát. Szentiványi Vincze ht. tanácsost Keczkés Károly társulati főmérnökkel és pár felvidéki választmányi taggal elküldte a Tiszán fölfelé, hogy az ott jelentkező osztályo-

kat alakitsák és a már életbe lépett cynosura után rendezzék. Maga pedig kiséretével a Tisza alsó vidékeire indult folytatni az osztály alakítás munkáját.

A központi választmány többi tagjainak szabadságot engedett a kétfelé oszlott társulati küldöttségnek azon részéhez csatlakozni, hova kedvök van. Én mint központi igazgató, a hely. főmérnök Sasku Károly, a társulati pénztárnok Országh (Reich), gr. Szapáry és Illési választmányi tagok a gróffal és Paleocapával maradtunk.

Rendezve ekként az ügyvitelt, a gróf kiséretével Tisza-Füredre ment. Ott is megalakitottuk a vidéki osztályt, megvizsgáltuk velök a munkába veendő tervet a helyszinen, és ez Paleocapa által helyeseltetvén, ezen osztályt is oly karba helyeztük, hogy a tettleges munkát minden halasztás nélkül azonnal megkezdhessék és a tél beálltáig már eredményt mutathassanak fel.

Tisza-Füredről Tisza-Bőre mentünk Almássy Pálhoz. Az idő rövidsége miatt azonban a meghivók nem juthattak a távolabb lakó érdekelt birtokosokhoz, és az osztály megalakitását más időre halasztottuk.

Siettünk Csongrád- és Szentesre. E községek saját erejökön kivánták a szabályozási munkákat megkezdeni, csak társulatilag szervezkedni és terveket kivántak és felhatalmazást a munka megkezdéséhez.

A munkába veendő tervek a helyszinén megvizsgáltatván, a felhatalmazás megadatott, a szervezkedési szabályok e vidéki osztálynak átadattak és a további intézkedések végett Szegedre lettek rendelve az osztály megbizottai.

Szeged nemcsak kiváló helyi fontosságánál fogva, de a Maros torkolata és mindkét parton történt beépitések miatt az Alsó-Tiszának legnevezetesebb pontját képezte és a gróf Paleocapa helyszini vizsgálatainak elegendő időt akart adni.

Szegeden együtt találtuk a csongrádi vidéki osztály tagjait nagy számban összegyülve, kik a grófot nagy ünnepélyességgel fogadták. Gyülésökben megértve a szervezkedési szabályokat, egész örömmel és készséggel ajánlkoztak a vidéki osztály szabályszerű megalakitására. Azonban a makói (csanádi) püspökség és földeáki uradalom már az előtt társulatot alkottak birtokaiknak a Tisza és Maros kiöntéseitől való megvédésére, és ezen birtokok fekvésöknél fogva a szegedi határral és megmentendő területtel egy érdekelt-

ségbe tartoznak, ezért felkérték a szegediek a gróf közbenjárását arra, hogy ezen összetartozó vizérdekeltségek egyesülését eszközölné.

E közbenjárást szivesen elvállalta, és megigérte, hogy a csanádi püspököt, Lonovich ő kegyelmességét rábirja, hogy a másnap tarandó gyűlésre személyesen átjövén, az egyesülésről vele értekezhessenek.

Gyűlés után nagy bankett volt. A nagy vendéglőben, hol mi szállva voltunk, sereglett össze Szeged és vidékének birtokossága.

A meginditott vállalat fogadtatásának és az evvel összekötött többféle czélok kivihetőségének a debreczeni nagygyűlés után Szeged képezte a próbakövét. Itt Békés, Csongrád, Csanád érdekelt birtokosai, nagy magyar községek küldöttei, még Bács és Torontál érdekeltjei is jelentek meg a gyűlésre — a politikai pártok minden szinezetéből.

Ha még a debreczeni nagygyűlésen az általam fentebb elmondott jelenetben mutatkozott a politikai pártállás halvány hullámcsapása, a szegedi gyűlésen, melyet épen megtartottunk, nem volt annak még csak árnyéka sem. Sőt oly egyetértést és őszinte vállvetést és vetélkedő készséget találtunk a felek közt, mit alig remélhettünk s mi a grófot rendkivüli jó hangulatba hozta. Ő is, az egybegyült vendégsereg is a legjobb kedvben jöttek a lakomához, melyet Szeged város a nap örömére fényesen állitott ki.

Ebéd előtt a közöröm és zajongás közepette borús homlokkal látom hozzám közeledni a grófot.

Engemet — igy szól — nagy gond emészt. A gyűlési előadásokon én is, ön is kimerültünk, most örömtől túlcsapongó társaságban, nagy lakoma, jó zene, felköszöntések, sok evés és még több ivás vár reánk. És nekünk ma még Lonovich püspökhöz levéllel lovas futárt kell küldenünk, és hogy czéljainkat vele megértessük, az egész ügyet kimeritőleg kell megismertetnünk, mert neki holnap délre itt kell lenni, hogy a délutáni gyülésben már részt vehessen. Én ily körülmények közt nem vagyok képes dolgozni; ha ön nem tud segiteni, én belerekedek. Szivesen elvonulnék, de tehetem-e ezt? Öntől sem fogadhatnám el, ki a munkában az oroszlánrészt viszi, hogy nélkülözze a társaság szórakozását, és ma is már a társulat minden előterjesztéseit végezte, kimerült, most még a lakoma vár reá, nem tudom, lehetne-e képes még a makói

püspöknek is levelet irni. De megröviditem a lakomát, elparancsolom ebéd után a zenét, vagy valahol nyugalmas helyet nézetek, hol csendességben dolgozhassék; — de vajjon így is lesz-e képes dolgozni?

Ha csak ennyi a baj — felelém — akkor csak üljünk neki és vigadjunk. Rendelje meg a futárt, hagyjon minden kedv csapongást mentére, szóljon a zene minél vigabban, csak siettesse az ebédet — a levél meglesz.

Elment jó kedvvel és jelt adott a tálalásra.

Vigan folyt a zene, a jó kedv és öröm alig lelt határt, a felköszöntésekből kijutott mindnyájunknak. Én végezvén az ebédet, visszavonultam a vendéglő másik szárnyán levő lakásomba, de a zene oly szép és igéző volt, hogy legényemmel az asztalomat és irószereimet a tornáczra vitettem s hozzáfogtam a levéliráshoz.

Ki az irodalommal foglalkozott, elképzelheti, hogy bizonyos ügy kifejtése és megirása, ha annak minden részleteit nemcsak ismerjük, de magunk dolgoztuk ki, s így nemcsak a gondolatok, de annak formulázása is készen van fejünkben — bizony nem óriási feladat és nem valami nagy fejtörő munka. Én kivált az ily improvisatiókhoz a sajtó alá szokva voltam és ha kellett tudtam sebesen dolgozni, természetesen a szabatosság és rövidség rovására.

A gróf, ki dolgaiban igen nyugtalan volt, és nem ismert nagyobb bűnt, mint komoly dolgokat mulatság kedvéért hátratenni, a mint csak szabadulhatott a körüle forgó zajos körből, keresett mindenütt, és nem találva a vigadók közt, lakosztályomhoz közeledett.

Háttal ülve, asztalomnál nem vettem észre jövetelét, székem mögött nézte mily sebesen halad tollam a papiron és mint telnek a sorok levelemen.

Istenért — szól bámulva — hogyan képes itt a zene és vendégek lármái közt csak egy szót is irni? ezt nem foghatom meg, ez nekem lehetetlen volna.

De mi — felelém — kik a megye iskolájában nevelkedtünk, mi megtanultunk lárma és zaj közt fogalmazni. Minél szebben szól a zene, vigabb a lárma, annál jobb gondolatok jőnek.

S ment a gróf a tánczra kerekedett társaság közé.

Elkészülvén a hosszú levéllel, utána küldtem, és asztalom-

hoz ülve átolvastam a levelet és ő megelégedéssel irta alá s expediáltuk azonnal Makóra.

A gróf komolyan csudálkozott az ily körülmények közti munka sebességén és mint állitá, sikerült voltán. Neki nem igen volt alkalma engemet munkaközben látni. Én napközben megbeszéltem, átgondoltam dolgaimat, este és éjjel dolgoztam, mig ő nyugodott.

Őt én gyakran láttam dolgozni, és ismertem nehézkes mechanismusát az irásban.

A gróf 17 éves korában lett katona, hét évet háborúban szolgált, azontúl 10 évig tanult és utazott, de mindig katonai szolgálatban volt 34 éves koráig. Az irói foglalkozást későn kezdette, de hogy szépen birta gondolatait kifejezni, arról fiatalkori Naplója tanuskodik.

Ő szobájába vonulva nagy csendben szokott volt dolgozni. Elővett félbe türt féliveket és kezdte gondolatait jegyezni, de gondolatainak gazdag áradatában nehéz volt rendet tartani. Feljegyezte azokat nehány ütenyszóban, a nem épen szoros kapcsolatban levőket az oldalra jegyezte és körülgyürüzte.

Ezért aztán tisztára ritkán fogalmazott egyszerre, hanem ezen első feljegyzéseket dolgozta át néha többször is, hogy a felhalmozott eszmetömegbe összefüggést létesitsen.

Fesztelen leveleiben, melyeket sebesen irt, irmodora a legeredetibb. Ezek legsikerültebbek is. Midőn gonddal irt, mint munkáiban, mindig fáradságosan dolgozott. Az eszmék gazdagsága nem engedte, hogy kitérések és néha nagy túlcsapongások nélkül beszéljen vagy irjon. Tisztázásnál valódi irtóháborút kelle viselnie feljegyzett eszméinek tömege ellen.

Képeiben és hasonlataiban mindig gazdag és találó, sarcasticus elmésségekben kifogyhatatlan volt. A figyelmet mindig lekötötte de nagyon kellett vigyázni, mert kitéréseiben a hallgató igen könnyen elvesztette az összefüggés fonalát, mire ő azonban mindig visszatért és tárgyát soha sem ejtette el.

Ha az ember ily első fogalmazványi lapokon végig futott, ott találta egyes tételek halmazát, mint egyes quadereket, de ezekből még alig lett volna képes az emelkedő épület formáit csak sejteni is.

A gróf, ha hozzáfogott valami irodalmi munkához, örömmel és kedvteléssel dolgozott, de nehezen volt formulatióiban

kielégithető. Felolvasta magában, nekünk is hangosan — nem tetszett neki, próbálta másként kifejezni, minket is szólított igazítanánk ki, de mi — Tasner, Helmeczy és én, — mindig tiltakoztunk az ellen, mely irályát megfosztotta volna azon eredetiségtől, mely annak épen sajátságos zamatot kölcsönzött.

Dolgozataiból szivesen olvasott fel munka közben és véleményt kivánt. A «Politikai programm-töredékek»-et, ezen utolsó magyar munkáját épen első tiszai utjában dolgozta és nekem gyakran olvasott belőle töredékeket, miket épen kidolgozott a gőzösön.

A gróf négy órakor reggel már iróasztalához ült, és dolgozott rendesen 8—9 óráig, mikor már mi is a fedélzeten voltunk és reggeliztünk.

Délig közönségesen velünk és vendégeinkkel maradt, kik sohasem hiányoztak a gőzösön. Ekkor végeztük hivatalos dolgainkat. Attanulmányoztuk a terveket és készültünk az előttünk álló gyüléshez.

Térjünk már most vissza a szegedi események elbeszéléséhez.

A sebes futár megvitte levelünket a csanádi püspöknek.

Másnap reggel a szegedi prépost-plébános a csanádi püspök nevében Sz. grófot s az összegyült vendégek válogatott részét ebédre kérte.

Megjelentünk. Már a csanádi püspököt, a magyar egyház akkori gyöngyét, kit Széchenyi végtelenül tisztelt és szeretett, ott találtuk s ő fogadott.

Lonovich püspök, ki a magyar ügyek minden mozzanatát figyelemmel kisérte, levelünkből megértve, hogy a nagy kezdemény már a létesités stádiumáig megérett, nemcsak őszinte örömmel szerencsét kivánt a grófnak eddigi sikereihez, és maga részéről egész készséggel járult a szegediekkeli egyesüléshez, hanem magára vállalta és jót is állt, hogy a földeáki uradalom érdekeltjei is készséggel fognak csatlakozni. Kérte is Széchenyit, hogy megkezdett utján törhetlen erélylyel haladjon, mint kinek vállalatain Isten áldása nyugszik.

A csanádi püspök e fogadása és buzditásai a már is felhangolt társaság kedvét még inkább fokozták. Ily hangulatban a gróf mielőtt ebédhez ülnénk hozzám jő s igy szól:

Én rettentő jó kedvben érzem magamat, szeretnék kirúgni a hámból. De délután nagy dolgunk van a makóiakkal tartandó ülésen. Egyikünknek józannak kell maradni és tiszta agygyal helyt állani a gyűlésen. Nekem egy propositióm volna, de legyen őszinte, mert én igen félek, hogy nagyon is sokat követelek. Mondja meg őszintén, van-e disponálva ma nagyot inni, mert nekem nagy kedvem volna? rá. Ha ön disponálva van, tegye, elég joga van rá, de akkor én vigyázva fogok mulatni és helyt állok a gyűlésen, de ha épen nem volna disponálva és magára vállalja a gyűlés terhét, úgy én bocsátok szabad féket kedvemnek és leveszem gondomat a délutáni gyűlésről. Szóljon őszintén.

A legőszintébben mondhatom — felelém — hogy semmi kedvem nincs nagyot inni, már is a nagy forróság és mindennapi lakomázás kimerítettek, Szentesen is már emlékezik, hogy pulsatillát erőltetett rám. Azért csak igyék bátran, helyt állok én a gyűlésen.

Áll tehát alkunk — válaszolá — és kezembe csapott.

Az asztalnál szemben foglaltam helyet, és tán épen mert ingerkedett velem, annál inkább kezdtem poharazni, Illéssy pedig, ki szomszédom volt és hallotta alkumat, gondoskodott, hogy poharam soha üres ne legyen.

Igy mulattunk nagy kedvünkben és lakomáztunk mindennap, de közben végeztünk annyi munkát, hogy az eredménynyel a legszigorúbb biráló meg lehetett elégedve.

Általában a gróf mindenben edzett, egész ember volt, és munkában úgy mint mulatságban túl tett mindjájunkon. Ő, ki a comfort valódi mestere volt, kinek asztala izlés és izletesség tekintetében minta lehetett, kinek Pesten legjobb borai és legkitűnőbb szivarai voltak, ki nemcsak ismerte a magasabb élvezeteket, de meg is szokta, alkalmilag azonban ha hiányzott, túltette magát és lakomát csapott ott, hol mi nem nyultunk az ételekhez.

Zentán is, hova a vendéglőbe váratlanul jutottunk és ebédünket feltálalták, mi beértük a piaczon talált igen szép gyümölcscsel, a gróf pedig kinevetve finyásságunkat, elbeszélgette a franczia hadjárat alatti huszárebédeit a táborban, és a nagy halmaz ételből egyedül lakmározott.

Sajnálta a gyengéket, kiket a legkisebb nélkülözés megvisel, vagy kiket a megszokott életrend legkisebb megzavartatása felháborit. Azokat pedig kigúnyolta, kik az efféle csekélységeket nehe-

zen tűrték, és ily aprólékosságoknak kedélyökre befolyást engedtek.

Különben pedig nem csekély szervezeti erő kellett, hogy ezen tiszai út fáradalmait kiálljuk. Rendkivül forró napok, folytonos lakomázás, folytonos gyűlésezések kimerítették erőnket. Cselédségünk sorba került ágyba, a gróf kedves komornyikját már Tisza-Bőn elhagytuk ideges lázban. Szegeden alul már csak az én legényem volt egyedül még épen a hajón, a többiek mind kidőltek.

Szegeden ismét gőzhajóra szálltunk. Innen lefelé már életünk csendesebb folyást vett. Kiséretünk nagy része elmaradt, a grófon, Paleocapán és rajtam kivül gr. Szapáry, Illéssy vál. tagok, Szalay István és Sasku Károly maradtak mindvégig úti társaink.

Engem a gróf komolyan féltett. Igazán is ily életmódhoz szokva nem voltam. A hol kiszálltunk, egyesek vagy községek csaptak vendégséget, hajónkon egyik küldöttség a másikat váltotta fel, ott is mindennap lakmároztunk. A debreczeni nagygyűléstől kezdve, pár napot kivéve, igy folyt ez mindennap. E mellett a grófon és rajtam fordult meg minden munka. A gyűlési előterjesztések, az alakitással járó magyarázatok és utasitások iránt, mindenki tőlünk kivánt felvilágositásokat, nekünk mondta el kétségeit.

Betegek nem lettünk, de kimerülve voltunk és éreztük, hogy nehány napi pihenésre szükségünk van.

Erre volt is alkalom, mert Paleocapának nemcsak a Tisza beszakadását a Dunába, de a magyar vizek nagy levezető csatornáját az egykori tenger áttörését az aldunai hegyeken, ezen az európai szárazföld egyik legszebb és geológiai szempontból legnevezetesebb vonalát meg kelle mutatni.

Tiszai feladatunkban még csak Ó-Becse és a csajkások kerülete Tittelben volt hátra. Kiszálltunk mindkét ponton, és mindeniken hasonló fogadtatásban részesülve, teendőinket bevégeztük. Azon örvendetes eredménynyel zártuk be tiszai működésünket, hogy nyomunkban sok ponton felszerelt erőket, életet és munkásságot hagytunk hátra és az évet már a megkezdés első sikereivel rekeszthetjük be.

Első tiszai utazásunk kedves emlékei közt nem volt utolsó Paleocapa Péter társasága.

Ő mély tudomány és szakismeret mellett ritka miveltséggel

birt, felette munkás, igen közlékeny és mindig kedves társalgó volt. Akkor a cs. kir. épitészeti osztály főnöke volt Velenczében. 1848 után közlekedési miniszter és később belügyminiszter is lett Olaszhonban.

Midőn őt utazásunk — ha jól emlékszem — második napján gőzhajónkon fogadtuk, mindnyájunkat aggodalom szállt meg, kivált Széchenyit törött beteges kinézése miatt. — Mi alighanem bőrével fogunk csak beszámolni utunk végén, igy szólt a gróf hozzám.

Szechenyin kezdve mindannyian mindent elkövettünk, hogy a köztünki tartózkodását kellemessé tegyük, kikérdeztük minden kivánságát, minden szokásait, de ő egészen igénytelen volt és semmi különczségei nem voltak, kivéve, hogy mig mi a rekkenő forróságban folytonos bágyadtságban és félkábult állapotban vánszorogtunk a fedélzeten, ő melegen öltözködve friss lett mint a hal a vizben és szemlátomást épült. Szobát is a gőzgep közvetlen szomszédságában választott magának, és időnkint napközben is a legjobb tokaji borunkból egy-egy pohárkával megivott.

Ezt látva a gróf — megijedt, kért, lopnám el asztaláról az erős tokajit, de biz én nem bántottam, és kedves vendégünk napról-napra épült és elevenedett.

Neki választást engedtünk a szobákban, ő, mint mondám, a gép melletti szobát mint legforróbbat választotta, mely legnagyobb is volt.

Az uj rendezés miatt én maradtam szoba nélkül és a gróf kivánta, hogy én hozzá költözzem, és megoszsza velem kabinját. Én tiltakoztam, mert mi legkevésbbé férhetünk meg együtt. Én késő éjjelig dolgozom, későn kelek, a gróf jókor fekszik igen jókor kel — hogy lakjunk mi meg egy szobában?

Paleocapa ki ott volt mig vitatkoztunk, kérdé tőlem mi felett folyik a vita és én neki megmondtam, mire ő a grófhoz fordulva: mi, úgymond, épen össze való emberek vagyunk; én is későig szoktam dolgozni, későn kelek és igen szeretem, ha valaki velem van, kivált kivel a munka alatt a dologról beszélni is lehet. Igy én hozzászegődtem és együtt laktunk a gőzösön.

Paleocapa minden szabad idejét munkában töltötte, de semmi szórakozást nem utasitott vissza. Mindig velünk szállott ki, és igen örömest forgott a tiszai nép között. Nem győzte eleget dicsérni ezen szép népet, és jól táplált erőteljes fajt. Szivesen elbeszélgetett velök tolmács által, és bámulta természetes józan

felfogását, azt állította: hogy ez a legértelmesebb földnép a világon.

A hajóra szállt küldöttségek mind óhajtották a szaktudóst látni s vele szólni. Ő tűrhetően beszélt németül s így könnyen érintkezett velők. Örömest mondta el nézeteit, szivesen adott felvilágosításokat kérdéseikre és mindig találóan oszlatta el kétségeiket.

Például mikor egyik küldöttségnek a töltésezés szükségét fejtegette, egyik tudákos tagja azon megjegyzést tette, hogy a töltések időnkint nagy károkat is okoznak, mint például Hollandiában, hol egy töltésszakadás milliókat pusztít el.

Hozzáfordult Paleocapa és mutatva a nagy tiszai sikság pusztaságára: tudja-e — így szólt — mi itt a sajátképi baj, a min épen segíteni kell? Mi? — kérdezé a megszólított. — Az — felelé ő — hogy itt nem pusztithat el milliókat a töltésszakadás. Szeretném én, ha tőlem valaki milliókat lophatna, akkor legalább volnának millióim.

Nagyot nevettek a hallgatók és megértették emberi küzdelmeink sorsát.

Midőn nekünk elbeszélte a hajón nézeteit a szabályozási munkák első feladatáról, a töltésezésről és annak fokozatos kifejtéséről a mint annak létesülni kell az időnek folytában, csak egymás szemébe néztünk, és egyikünk hangosan azt mondá: ha valami józan eszű falusi birót megkérdeztünk, az is ezt mondotta volna. Elmosolyodtunk.

Ő pedig zaklatott, mondanók meg, mi észrevételt tett társunk előadásaira, mi pedig, úgyszólva, általános benyomás volt egyszerü mesterkéletlen magyarázatára. Elmondtuk neki.

Úgy van, uraim — felelé — a tudomány feladata az, hogy a dolgok felfogását a maga egyszerű, természetes vágásába vezesse, ha megfigyeljük a természet működését, egyszerű józan észszel könnyen megtaláljuk, mit kell tennünk czéljainkra. A teendők alapfelfogására elég a józan ész és ez a legbiztosabb vezető. A kivitel részleteinél van meg a szaktudomány hivatása. «Nur nicht künsteln», mondja helyesen a német. Miért nekünk kezdetben a sok kétes átmetszés a Tiszán. Míg a folyó áradásainál ezer ágakban szerte barangol a rónán és koncentrált erejével nem dolgozik az átvágások kifejlesztésén, addig ezek mindig koraiak. Most töltés és töltés és mindig — töltés kell.

A mily higgadt és türelmes volt az ügyek megbeszélésében velünk laikusokkal, oly hamar feltámadt benne a heves olasz azokkal szemben, kik szakértők gyanánt szóltak vele.

Mesterkélt állitásaik azonnal kihozta sodrából. Mi óvtuk is a mennyire az lehetett ezekkeli vitától. Azonban ezek épen keresték az alkalmat nézeteiket előtte elmondani.

Igy voltunk az ungvári főmérnök, az öreg makacsfejü Lám Jakabbal, ki épen csak azért keresett fel bennünket Sáros-Patakon, hogy a hires behivott szaktudóssal beszéljen, és azt sok évi tapasztalásaiból felvilágositsa a magyar folyók sajátságairól. Lám ellentétes nézeteit röpiratban is elmondotta és voltak háta mögött a Felső-Tiszán a nagy nádasok és csikász vidékeken meghóditott pártolói is, ezek élén befolyásos egyének is.

Széchenyi félt ezen összejöveteltől, de nem akadályozhatta meg. Megkérte Paleocapát lenne türelmes a makacsfejü öreggel, s minket kért lennénk jelen, és közvetitsük s csillapitsuk a vitatkozást.

Ez nem állt hatalmunkban. Bevezettük az öreg Lámot Paleocapához, avval kezdte az öreg, hogy elmondja, mikép ő több évtizeden át gondosan gyüjtött tapasztalataiból alakitott magának szakismerettel nézeteket s ezekről kivánja őt informálni, hogy megóvja az itteni állapotok téves felfogásától, mert már is elhibázott úton látja a szabályozási ügy meginditását.

Ekkor elkezdé beszélni nézeteit és azoknak kezdetén mint a baj főokát megemliti a Tisza folyó természetellenes folyását — unnatürlichen Lauf.

A mint e szót *természetellenes* kimondá belekiált Paleocapa:

De hát ugyan ki csinálta? (Wer hat sie gemacht.)

Elbámulva kérdezi Lám: mit kicsinált?

No hát a Tisza folyását, feleli Paleocapa.

Hát a természet, mondja Lám.

De ha a természet csinálta a Tisza folyását, folytatja hevesen Paleocapa, hogy lehet folyása természetellenes? — És ezzel vége lett minden további informatiónak, Lám többé szóhoz sem jutott. Paleocapa mindig hevesebben kelt ki a szakértők azon mesterkélt felfogásai ellen, kik hibás alapokból indulva, a tudomány nevében félrevezetik a laikusok józan természetes észjárását, és mint Olaszhonban oly bajokat okoznak, melyeket azután a tudomány is alig bir megigazitani.

Mi siettünk az értekezést beszüntetni és az öreg főmérnököt elvinni, nehogy még jobban elmérgesedjék ügyünk iránt.

Paleocapa tanácsait a Tisza-szabályozást illetőleg, következőkben foglalom össze.

A Tisza, igy szólt, minden tekintetben nagy áldás az országra nézve, ha azt hasznositni tudjuk. A róna, melyet áthasit, egyetlen földrészünkön, úgy szintezési mint talajminőségi tekintetben.

A folyó — lomhasága miatt már — a legszebb természetes csatorna Európában, minőt emberi kéz nem állithat elő. Lassusága miatt fel és le csaknem egyenlő gyorsasággal járhatunk.

A Tiszavölgy alkata itt oly öntözési rendezést enged, minőt sehol a világon létesitni nem lehet. Öntözési csatornákkal behálózhatjuk a Tiszavölgyet és alkatánál fogva egy csatornából mérföldekre vezethetjük a termékenyitő vizet.

E folyónál a közlekedési érdekek csak alárendelt értékkel birnak azon nagy szolgálatokhoz képest, mi a gazdaságra az öntözéstől várható. Itt nemcsak a vizet, de a folyó gazdag iszapját is messze vezethetjük. Öntözhetünk és trágyázhatunk együtt, egyszerre. Ma nem is sejthetjük, minő jövőt készithet okosan vezetett munka a Tiszavölgynek.

Minden attól függ: nem fogja-e szűkkeblű fukarkodás, vagy jól át nem értett munka-sorozat a helyes kifejlésben megzavarni, és később alig helyrehozható bajokat előidézni.

Hogy ez ne történjék, óvakodjunk a jövendőséget ma anticipálni.

Itt most a föld olcsó, néhol értéktelen. Ne fukarkodjunk az ártérrel. Ebből két felbecsülhetlen hasznunk lesz:

Egyik, hogy töltéseinket biztositjuk a szakadások ellen, és ebben sok kártól megóvjuk a partvidéket.

Másik, hogy a folyó minden iszapját az ártéren kénytelen levén lerakni, az ártéri föld becse rendkivül fokozódik, és minél nagyobb árterületünk, annál több gazdag termő földünk lesz, melynek jövedelme — mint Olaszországban is — daczára az árvizeknek, mindig fokozottabb, mint az árvizmentes földnek.

Ha szűk térre szoritjuk a folyót a töltések közt és nem adunk elegendő sőt bőséges tért az iszapolásra, oly bajokat idézhetünk elő, melyeket semmi tudomány nem lesz képes orvosolni.

Hogy az áradások ereje gyakori töltésszakadások által nagy

károkat fog okozni, ez még a legkisebb baj. De nem lévén a folyónak elegendő tere, hova iszapját lerakja, a folyó saját ágyát fogja emelni, és a csekély esés miatt ez oly hamar megbonthatja a partvidék minden viszonyát, hogy ezen segiteni alig lesz hatalmunkban.

A folyó által elfoglalt és hatalmába vett terület mindaz, a mi kanyarulatai közt fekszik. A töltéseket tehát úgy kell vezetni, hogy azok közt a kanyarulatok tere bennfoglaltassék. Ebben nemcsak kár nincs, de nagy haszon van, és a folyónak marad elég tere, hova iszapját lerakja.

Idővel, ha a föld becse nagyon emelkedik, szűkebbre fogják a tért szorithatni, de mikor már az átvágások anyamederré váltak, és ez a számitásban előnyösebbnek mutatkozik. Ekkor a mostani töltések külső bástyákká válnak és másodsorban védik meg a partvidéket.

Engedjük ezért át az ügy fejlődését természetes menetének, ne előlegezzünk az időből, mert sokat markolva egyszerre, mindent koczkáztatunk. Ne higyük, hogy ez munkát kimél, ellenkezőleg oly bajokat idézhet elő, melyeket többszörözött munkával nem fogunk birni helyreütni.

A szabályozás általános rendszerére nézve a tudomány sem adhat más tanácsot, mint mire a természet érthetően utalja a józan gondolkodást.

Nem győzhetem ezért eléggé ajánlani a távol vezetendő töltéseket és az árterületek bőségét. És mert a Tsizavölgy alluvionális ritka föld, az a vizet nem nélkülözheti és csakhamar kényszerítve leszünk öntöző csatornákról gondoskodni. Ha már ezen csatornák által az árvizet megoszthatjuk, másodsorban eljön az idő az árterek szűkitésére. Ez mind magától fog jönni.

Használjuk fel a külföld e részbeni tapasztalatait. Ezt javasolja a józan ész, ennél okosabb tanácsot a tudomány sem adhat.

Ez volt körülbelől, mit ő nekünk a Tiszavölgy rendezéséről elmondott és lelkünkre kötött.

Bár követték volna utódaink hiven e tanácsot!

Tittelből lehajózva a Tisza torkolatához, a Dunán lefelé forditottuk hajónkat és eveztünk Ujvidék és Péterváradnak, ott

kikötve és megjárva e pontokat, Zimonynál kötöttünk ki és egy napot töltöttünk a szerbek fővárosában, Belgrádban. A belgrádi Szávaparton az osztrák követség titkára fogadta Széchenyit és elvezetett bennünket megmutatni a város nevezetességeit.

Innen tovább folytattuk utunkat Orsováig azon gyönyörű aldunai szorosokon át, a melyeknek alig van párja több a continensen.

Innen elmentünk tengelyen a határokon át a tulajdonképi Vaskapuig. Meglátogattuk az ó-orsovai török erősséget a Duna közepén. Megnéztük az erősséget, voltunk a török parancsnoknál, és bejártuk az egész szigetet. A török katonák egész csapatokban pedig barátságos indulattal kisértek bennünket.

Egy napot szántunk Mehádiának is és gyönyörködtünk a hely rendkivüli regényes szépségein.

Ezen kellemes útban kipihenve fáradalmainkat, visszautaztunk Pestre.

X. FEJEZET.

Viszonya a főherczeg nádorral. A magyar nádor hivatása Pesten. István főherczeg házassága. Szatmármegyei állapotok. Tisztujítás. Belépésem a tiszai központi igazgatóságba. A tud. Akadémia ez évi nagygyűlése.

Mielőtt emlékezéseimet ezen évről (1846) bezárnám, el kell némieket mondanom azon viszonyról, melyben Széchenyi az életének utolsó évét töltő agg főherczeg nádorhoz állott.

Korábbi érintkezéseiről csak annyit tudok, hogy a gróf fellépése az 1825-ki országgyűlésen, midőn a főrendi ülésben először szólalt meg hazai nyelvünkön, és mint activ szolgálatban levő huszárkapitány nem oly szellemben, mint akkor tőle nem csak várták, de követelték is egy izben a főherczeg nádor éles megrovását vonta magára.

E kemény megrovás nem érdeknélküli jelzője amaz időknek.

Hogy egy szolgálatban lévő katona, ha szinte a főrendiház tagja is, a főrendek ülésében magyar nyelven kezdjen szólani, és saját független meggyőződését kövesse, oly valami rendkivüli dolog volt, melyet mindenki merényletnek tekintett, minek következései nem maradhattak el.

Ezen akkori felfogásnak adott kifejezést a főherczeg nádor is, megrovásában jelezve azt is, hogy csak atyja nagy érdemeinek tulajdonitsa, hogy viseletének komolyabb következményei elmaradnak.

Katonai pályája itt véget ért. Tizenhét évi szolgálatában kapitányságig vitte. Ennyi eredmény oly összeköttetések és annyi kitüntetések mellett, minőkben részesült, igen csekély volt.

Eltökélve hazafi hadjáratát megkezdeni és erre már szövetkezve Wesselényi, Károlyi, Eszterházy fiatal grófokkal, csak hamar meg kelle válnia e törekvésekkel összeférhetlen katonai szolgálattól.

Mint az országgyűlésre meghivott magyar mágnás folyamodott szabadságidejének meghosszabbitásáért az országgyűlés tartamára.

Azonban nemcsak meg nem kapja azt, sőt azonnal visszarendeltetett ezredéhez. Mire beadta lemondását.

Uj pályáján az első kezdet eredményei a magas körökkel ellentétes helyzetbe juttatták. A nemzet regeneratiójának eszméivel foglalkozó hazafi tevékenységének a megyék szük körében alig lehete tért keresni. Működés gyakorlati eredmény nélkül a grófot nem elégithette ki. Azon körben pedig, melynek befolyásával eredményes működésre tért nyerhetett volna, neve rossz hangzásu, személye infensus lett.

Még az irodalmi téren is, hova reformeszméinek terjesztése végett lépett, volt elég alkalma érezni első időben a nehézségeket, melyek a magasabb kormánykörökben elterjedt nem kedvező hirekből eredtek.

A gróf a külföld culturalis állapotainak tanulmányozásából meritette eszméit a polgáriasodás követelményeire nézve.

Ki a Themzét látta elboritva és megrakva hajókkal, rajta a gőzösök sebes forgalmát — annak elkelle szomorodni a legszebb európai folyó — a Duna — üres voltán, a pesti partok néptelen puszta rondaságán.

De leginkább elszomoritotta az, hogy látva mindenütt és mindenben elmaradottságunkat, látta egyszersmind, hogy hiányoznak még egy lehető nemzeties fejlődés legnélkülözhetlenebb eszközei is.

Hiányzik főleg egy központ, mely a mindennemű mivelődés szétszórt tényezőit összegyüjtve, érintkezési és tömörülési helyül szolgáljon, hol a nemzeti szükségletek tudalomra ébredve, az erők egyesülése lehetővé legyen.

Nincs magyar főváros. A magyar társadalom alakulási rendszerében hiányzik a nap, mely vonzerejében összegyüjtve a termékenyitő erőket, melegének kisugárzásával áthassa az egész országot.

Egy kellő vonzerővel és megfelelő közlekedési eszközökkel ellátott központot teremteni az országnak és e központban minden kényelmekkel kinálkozó gyülhelyet késziteni mindennemű és rendü tényezőknek — ez vala kiindulási eszméinek alphája.

De ha a gróf nemcsak ezen szükségletek tudatára ébreszteni

akarta nemzetét, hanem azok kielegitésére tényleg is működni: akkor kettő okvetlenül szükséges volt rá nézni.

Egyik, hogy működésének szinhelye Pest legyen, és ott minden rendű tényezőkkel összeköttetésbe lépjen.

Másik, hogy a főhg nádornál és a hatalom akkori kezelőinél viszonyát más lábra állitsa, mint az országgyűlési szereplése után lett.

Mindkettőre hatalmasan befolytak szivének érzeményei is. Pestre és azon körökbe vala tehát vonatva, melyet Wesselényi és társai annyira kerültek.

Nem itt van helyén megvilágitni azon befolyást, melyet szivének hatalmas gerjedelmei hazafi pályájának buzditására, conceptióinak merészségére, működésének irányára gyakoroltak. Legyen annyi elég itt megjegyezni, hogy a gróf, mint a koreszmék hatalmas agitatora az országban, már nélkülözhetlen érintkezéseinél fogva sem tehette magát a hatalmi körökkel oly ellentétbe, mint a Wesselényi által vezetett ellenzék, melytől ama körök irtóztak.

És midőn Széchenyinek első nagy zajt előidézett munkája a «*Hitel*» megjelent, már ezt a nádor ő fensége és Metternich hg megdicsérték.

Később az aldunai munkálatok, melyeknek vezetésével a gróf lön megbizva, az országgyűlések a pestvárosi ügyek és egyéb vállalatai alkalmat adtak a főherczeg nádorali gyakori érintkezésekre.

Bensőbb viszony azonban a főhg nádorral csak azután szövődött, midőn a helytartótanács közlekedési osztályának élére kinevezve a helytartótanácsi ülésekben, melyeken a főhg nádor még mindig elnökölt, rendesen részt venni kezdett.

Azon év (1845) végén, mint szokás, a hajóhidat Buda és Pest között elszedték, és az átjárás lassu, néha bajos volt. Az ülés alatt a gróf a főhg nádortól egy irónnal irt czédulát kap, melyben a hid elbontását véve ürügyül, egyszer mindenkorra az ülések napjain magához ebédre hivja.

Következő tavaszon a hajóhid ismét be lett rakva, azonban az első ülésben a gróf ismét czédulát kap a főhg nádortól: a berakott hajóhid ne tegyen viszonyunkban semmi változást — ebédre elvárom, kijelentéssel.

Igy lett a gróf gyakori vendége a főhg nádornak és házivá a főhg családi körében, és nem sokára lett is alkalma igénybe venni a bizalmas viszonyt, melybe a főhg nádorral lépett.

A főhg nádornak mint tudva van, élte alkonyán egyetlen ohajtása volt, hogy őt nádori állásában fia, István főhg kövesse.

Midőn a harminczas években Széchenyi népszerűsége az országban óriási mérveket öltött, lehettek olyanok, kik a főhg nádorban gyanut ébresztettek iránta.

Ezen gyanakodására csakugyan némely meggondolatlan rajongók adtak is okot, kik túlcsapongásaikban mértéket nem ismervén, lakomázás közt még az ő nádorságát is szőnyegre hozták.

Széchenyi ugyan, mint a tiszai első nagygyűlésen láttuk, semmi alkalommal nem feledte el a főhg nádor érdemeire vezetni a közfigyelmet, és ez által magának lekötni folytonos pártfogását és leküzdeni gyanakodását ha volna, azonban mint láttuk, még a tiszai első körutján is igen kedvetlenül látta magát felügyelet alatt és ez igen bántotta őt.

Bizalmas körben azután el is mondá igen érthetőleg a nádorságróli nézeteit, és mennyire kárára vannak a meggondolatban beszédek nagy fontosságu érdekeknek. Mi őt illeti, eltekintve attól, hogy ő oly gazdag olygarchia körében, minő a magyar mágnásság, soha sem gondolhatna arra, hogy a nádorságot viselhesse, még magát István főhget is sokkal gazdagabbnak ohajtaná, hogy azon hivatásnak megfeleljen, melyet nekünk a nádorsághoz kötnünk kell.

«Ha mi nemzetünket mint egyik népcsaládot az európai népek közt akarjuk látni, akkor annak lassankint ki kell bontakozni a colonialis helyzetből, és mindenben önálló állami életet nyerni, hogy fajának egyéni sajátságait kifejthesse.»

«Hogy állami életet rendezzünk, ennek megvannak elutasíthatlan követelményei. Ezek közt nem utolsó a magyar nádorság.»

«A magyar nádor hivatása ezentúlra — ha nemzeti fejlődésünk nélkülözhetlen eszközeire gondolunk — az, hogy Budán a királyi székhely hiányát pótolja. Udvartartásával a magyar főúri osztályt maga körébe vonja, és a magyar nemzet culturájának központot teremtsen.»

«Erre Budapestnek ha fővárossá akar lenni, okvetlenül szüksége van. Ha már a király nem lakhatik ott, ezt legalább a nádori udvartartással kell pótolni.»

«Ez mind nemzeti, mind culturalis, politikai úgy mint közgazdászati fejlődésünknek egyik alapfeltétele s elengedhetlen követelménye.»

«E részben eddig misem történt. A főhg nádor Budán házias egyszerűségben elvonultabban élt, mint bármely más főuri család. Udvartartásra jövedelmei sem voltak elegendők, de Bécsben is gyanakodó szemmel nézték volna, ha ő ilyesmire gondolt volna.»

«Ez jövőre igy nem maradhat. A nemzet culturalis fejlődése megköveteli, hogy Budán magyar királyi udvartartás legyen. A magyar vagyonos osztálynak az országban kell kielégitést szerezni, hogy a külföldről visszavonassék. A magyar irodalom és művészet megerősödve helyét fogja követelni a palotákban is, és ha a következő nádor önként nem jő elibe és annak udvara nem lesz a szellemi erők, a jó izlés és a mivelődés gyúpontja — bármit tegyünk is, culturalis fejlődésünknek hiányozni fog leghathatósabb eszköze.»

«A nádorságot illetve, tehát jövendőben kettő okvetlenül megkivántatik.»

«Egyik, hogy az az urakodó ház tagja legyen.»

«Másik, hogy az képes legyen oly udvartartást rendezni, mely a királyi székhely hiányát pótolja.»

Hosszú volna e helyen mindazon ábrándképeket elsorolni, melyek a gróf agyában Budapest egykori felszereléséről és környékének rendezéséről megfordultak. Mindennemű nagy épületekről — Pest és Buda felékitéséről, a Margit-sziget és városliget közmulató helyekké alakitásáról, a budai erdőkben nagy vadaskert, a Csepel-szigeten nagy fáczányos előállitásáról, az Ó-Buda feletti völgy nyári villákká való kiosztásáról a közép és kereskedői osztály számára, sebes gőzhajójárattal minden fertályban — és ki tudná elmondani mindannyi tervekről.

A gróf, ki legkevésbbé vette igénybe a főváros élvezeteit ott, hol találta is, érezte legmélyebben, hogy ha Budapestből magyar fővárost akarunk alkotni, mi nélkül pedig magyar culturalis fejlődés képzelhetlen, oda a magyar vagyoni és értelmi erőket össze kell gyüjteni, ezek pedig ottani telepedésre csak úgy birhatók, ha vágyaikban kielégitést nyernek, ez pedig csak hosszu időnek és folytonos hazafi erőfeszitésnek lehet eredménye.

Hitte azonban, hogy van a főuri osztályban még annyi hazaszeretet, hogy ennek tudatára ébrednek, és hogy ez történjék, meg is tett mindent, mi tőle telhetett.

A mint a főhg nádornál is háziasabb lett, és ebédek után családi körében tovább mulatott, elkezdte a jövőröli eszméit fej-

tegetni, és a budai nádori udvar jövőbeli fényéről azon élénk szinezéssel beszélni, mely sajátja volt.

Ez gyakrabban is lett családi körben a megbeszélés tárgya a főhg nádornál, mely alkalommal nem mulasztotta el a gróf arra is figyelmeztetni a főhg nádort, mennyire fontos e czélokra ügyelni István főhg kiházasitásánál.

Nem sokára váratlanul kedvező alkalom nyilt ezen ábrándok megvalósitására.

Tudva van, hogy ezen évben Miklós czár az oroszok hatalmas ura kéz alatt bizalmas érintéseket kezdett egy házasság létrehozására a hires szépségü Olga nagyherczegnő és valamelyik osztrák főherczeg közt.

Ki tudná ma megmondani, mi volt valódi oka, hogy a tapogatódzások fonalán ezen osztrák vőlegény gyanánt István főhg lett czélbavéve, és a dolog annyira ment, hogy a kivánt feltételek egyes pontjai is kiszivárogtak a közönség tudomására.

Többek közt évi egy millió rubel hozomány, és a nádorság öröklési joga a főhg István családjában.

Elképzelhetjük e feltételek minő benyomásokat tettek Bécsben, hol még az udvar körében nem egészen mosódtak el az Orleans-ház-féle mesterségesen támasztott gyanakodások a multból.

E tervet hg Metternich egész hatalmával ellenezte. Ezen nem is ütközhetünk meg. Ő mint az uralkodó ház udvari és államcancellára belátta ennek a jövőben lehető kiszámithatlan eshetőségeit, melyekre a megjelölt feltételek világosabban látszottak utalni, mint akkor tán az oroszok czárjának szándékában lehetett.

A megindított házassági összeköttetés tervétől idegenkedett az egész udvar, és hogy a nádor családjában is elöljenek minden hajlamot ezen összeköttetésre, nem kiméltek semmi borzadalmas mendemondákat a pétervári udvar ledér krónikájából, melyben bőven kijutott a nagyherczegnőnek is.

Mint a haza sorsának nagy válságainál — leirhatlan izgatott tevékenységben láttam mozogni e napokon át a grófot.

Napjának jó részét Budán a főhg nádornál töltötte és ott minden vett hireket megbeszéltek.

A gróf látta a nagy akadályokat Bécs részéről, de hitte, hogy ha a főhg nádor bizonyos mérvü erélyre szánja el magát, végkép a császár személyes beleegyezését kinyerheti és az összeköttetés — daczára minden ellenzésnek — mégis érvényesülhet.

Vivott ennélfogva lelkének egész erejével ezen házasság mellett. Elmondta a főhgi családnak mennyire elutasithatlan e házasság István főhg részéről. Sőt ha azon igen világos czélzattal hintett rágalmak valók volnának is, azok mitsem nyomnának azon mérlegben, melynek egyik felén oly magas érdekek vannak.

István főhg mint magyar nádor budai udvarában saját jövedelmei mellé egy millió rubel évi pótlékkal, egy csodaszép nővel, ki e mellett a világ leghatalmasabb uralkodójának kedvencz gyermeke, oly állást foglalna el Magyarországon, melyet sok európai uralkodó irigyelhetne. A magyar nemzettől körülrajongva annak bálványává válnék.

Kérve-kérte az agg nádort, tenné túl magát a bécsi udvari körök kisszerű féltékenykedésein. A jövendő eshetőségei között úgyis az egyedüli biztositék azon bensőség és ragaszkodás, melylyel az uralkodóház tagjai a ház időnkinti fejével összefüggnek, a ki a közbirodalomnak magyar részét attól szétválasztani akarná, az az európai nagyhatalmakat idezné fel maga ellen, e részben tehát minden féltékenység puszta agyrém, mit ily nagyszabásu érdekek eldöntésénél számbavenni nem lehet.

Zaklatta azért a főhg nádort, küldené fel azonnal főhg Istvánt Bécsbe. Ott hivassa a főhg magához hg Metternichet, tegye magát főherczegi állásba, hagyja a herczeget kis ideig antichambrirozni, mig elfogadja s akkor jelentse ki határozottan, hogy ez ügyben, mely személyes ügye, nem enged semmi diplomatiai beavatkozást, ezt maga fogja a császár ő felségével végezni.

Azontúl szóljon magával a császárral, ki őt annyira kedveli, és fogadja az orosz követ bizalmas ajánlatait személyesen.

A dolog, mint látszott, nem lett volna a főhg nádor és neje ellenére — de a főhg nádortól, ki oly nyomott helyzetben őszült meg, ennyi bátorságot s erélyes fellépést várni — hiu remény volt.

Mig ezek folytak, a bécsi udvari körök idegenkedése a kényes ügyet igen elkeseredetté tette és a további érintkezések elejtettek.

Én ekkor épen Pesten voltam. S csak a 48-ki márcziusi napokban láttam a grófot oly felindulásban mint akkor.

Budáról mindig igen leverten jött haza, és elmondá mit mindent elkövetnek Bécsből a dolog megakadályozására, de mindez nem tenne semmit, csak ne hiányoznék a — bátorság a főhgben.

Mint természetes, ezen végzetes ügy kimenetele engemet is

folytonos feszültségben tartott, és izgultan vártam néha jövetelét Budáról.

Ott ültem szobájában csendes elmerengésben, míg ő nagy léptekkel járt fel és alá s végre megtörve a hallgatást, féket bocsátott gazdag képzelődésének és élenk szinezéssel kezdé festeni a megujult Mátyás udvarát Budán, egy oly magyar világ udvari képét, minő nem volt eddig — nem is lehet valóság — de minőt az ő képzelete teremthet.

Magát a szépséget és a szépség gyarlóságait is a nemzeti kifejlésnek gyümölcsöztette képzeletében.

Gondoljuk magunknak — igy szólt — a mindenkit elbájoló csodaszép nádornét budai udvarában, körülrajongva a magyarság szinejavától, úgy — ha valami — ez volna képes egy varázs-ütéssel Pestre gyüjteni a magyarság vagyoni és értelmi előkelőségeit, mert nemzetünk minden mások felett fogékonyabb a szépség benyomásaira.

Gondoljunk e nemzeti bálványzás visszahatására, kivált egy hiuságra hajló női kedélynél, ez által szükségkép egészen megnyeretik a nemzetnek és magát a magyar izlés, divat, művészet és költészet központjává és éltető szellemévé teszi — mi minden fogna kiáradni e gazdag forrásból!

És midőn váltig kigyönyörködtem magamat a szép jövendő bájos képein és átéltem képzeletemben az aranyjuezi szép napok gyönyöreit Budán — végre a földre szállva ismét nem állhattam meg, hogy meg ne jegyezzem: Mindezek bizony gyönyörü dolgok, de ily szoros összeköttetés épen Miklós czárral és az oroszokkal, — még is veszedelmes játék.

Istenem — felelé — ki kételkedhetik benne, hogy ez koczka — csak én látom leginkább, minő koczkajáték. Ámde egész nemzeti létünk nem volt-e koczka a multban és jelenben?

«Honfoglalásunk, megtelepedésünk itt, a tatárjárások, a török és német hatalmakkali összeköttetésünk, mely tartósabb és bensőbb volt — nem volt-e mind koczka nemzeti létünkre? Még is fennállunk. Ha van bennünk isteni szikrája az életrevalóságnak, felbirjuk használni a történelmi eshetőségeket, és javunkra forditani nagy conflagratiók esetében az oroszokkali összeköttetésünket is.»

«Mindez Isten kezében van. Ki láthat a jövő titkaiba. Én úgy érzem, hogy ez összeköttetés nem válnék fajunk kárára.»

Nem hiszem, hogy ezen napokról Naplójában ne volnának

igen érdekes feljegyzései. ZICHY ANTAL barátom adhat erről bővebb felvilágositást.

A fennebb elmondott házassági kisérletekhez ez időben igen érdekes epizódot képez, MIKLÓS czárnak nem sokára történt megjelenése Bécsben.

Nem tartozik ezen emlékezések keretébe a czár bécsi látogatásának eseményeiről irni. Annyit az előzmények illustratiójára meg kell emlitenem, hogy a hatalmas czár Bécsbe érkezve, nem is ment a Burgba, hanem követénél szállott meg, hg METTERNICHnek tartózkodás nélküli kiméletlenséggel adta tudtára a történtek feletti boszankodását, és egész bécsi mulatása alatt neheztelésének látszatát épen nem leplezte. Ezen két egymást követő esemény egyiránt mélyen sértette a két udvart, és mint láttuk még évtizedek alatt sem birt többé szivélyesebb viszony fejlődni a két uralkodóház között.

Ezen események után kevés mondani valóm marad a grófnak érintkezéseiről a főhg nádorral.

Annyit meg kell emliteni, hogy hivatalos körben a főhg nádornak, ki a hivatalos mechanismus nagy mestere volt, mindig nagy kedve telt a gróf genialis rendetlenségeit kellő vágásba vezetni.

A gróf utazásaiban is magán levelezés alakjában irta a főhg nádornak jelentéseit, és abban a mulatságos események közt kérelmet is intézett a főhghez bizonyos teendők iránt.

A főhg nádor pedig hivatta egyik bizalmas tanácsost és megjegyezve mosolygással: a jó gr. SZÉCHENYIből sohasem fogunk rendes hivatalnokot faragni, — átadta levelét, hogy kérelmeiből készitsen előterjesztést a közelebbi ülésre, mit aztán tárgyalás alá vétethessen és elintézhessen.

Ezen évben érte el a főhg nádor megválasztásának 50-ik évét. Betegsége nem engedte félszázados jubilæumát megünnepelni. Ezen évet csak napokkal élte túl és átköltözött ő is őseihez. Az ország pedig nádorságának érdemeit törvényben örökitette meg, fiát, ISTVÁN főherczeget még azon évben megnyilt országgyűlésen, egyhangu választással ültette a nádori székbe.

Emlékezéseimet ezen évről be nem fejezhetem a nélkül, hogy fel ne emlitsek még két dolgot. Az első hivatalba lépésem magyarázatául szolgál, a másik is érdekesebb, hogysem elhallgathatnám.

Mint olvasóim emlékezni fognak, a debreczeni nagygyűlés az én rendezési elveimet fogadta el. Ennek következtében a vidéki osztalyok, már is több ponton, ezen alapon lettek megalakitva, sőt az egyének megválasztásában is, döntő befolyásom volt. A tiszai út befejeztével természetesen követelte tőlem Széchenyi és pedig joggal, hogy az általam kiszemelt egyének közreműködésével, az általam alkotott rendszernek életrevalóságát én próbáljam ki, s belépve az előbb visszautasitott hivatalba, mint központi igazgató, abba életet öntsek és megszilárdulását eszközöljem.

E kivánság annyira jogos és méltányos volt, hogy ezt vissza utasitanom nem lehetett. Azonban két akadálya volt, melyeket figyelmen kivűl nem hagyhattam.

Egyik, hogy elődöm, ki épen ajánlatomra lett ezen állásra megválasztva s ki ezért előbbi hivatalát, megyei főjegyzőségét áldozta fel, kárpótoltassék.

Másik, megyém ellenzéki pártja iránt voltak kötelezettségeim, melyeket épen a küszöbön álló restauratio idején tekinteten kivűl nem hagyhattam.

Az elsőre nézve, a gróf és még inkább a főherczeg nádor komoly igérete megnyugtatott.

A másodikat nem könnyen lehetett megoldani. Ugyan is kivánságom az volt, gr. Apponyi által, hasson Széchenyi gr. Károlyi Lajosra, hogy a szatmármegyei választásokat hagyja szabad menetére, s ne avatkozzék bele, mert nagy pénzerejét s hatalmas befolyását döntőnek tartám a pártok mérközésében.

Már pedig csak abban az esetben vonulhattam vissza a választási küzdelmekből, ha az 1846-iki restaurátión jelöltjeink megválasztása felől nyugodt lehettem s ez által pártunk jövőjét biztositva láttam.

Különben senkiért és semmi körülmények között sem hagyhattam el azokat, kik oly hiv bajtársaim s ragaszkodó követőim voltak a megyei élet heves küzdelmeiben.

Már maga pártunk alakulása is sokkal megkapóbb volt, hogy sem épen én feledhettem és kötelezettségei alól kivonhattam volna magamat.

Kölcseynk váratlan halála 1838-ban, nagy aggodalommal töltött el a megye jövő szelleme iránt. Néhány fiatalabb barátommal szövetkezve elhatároztuk, hogy Kölcsey emlékét és elveit fenntartjuk a megyében. Kezdetűl a legközelebbi gyűlésen hangot

adtunk a mélyen érzett közveszteségnek, melyet a felett mindnyajunknak éreznünk kellett, s inditványoztuk kegyeletünk kifejezéseül emlékének megörökitését az által, hogy egy lehetőleg művészi kezektől festett arczképe megszereztetvén, a megyeház nagy termében helyeztessék el.

Ezen inditvány nem várt ellenzésre talált.

Véletlenül a főispán elnökölt a gyülésen, ki meglepetve az inditvány által, kegyeletünk kifejezését túlságosnak találta, s azon kifogást tette, hogy eddig a megyeház termében csak főispánok arczképei lettek elhelyezve.

Voltak, kik a főispán ellenvetését szolgailag pártolták s ez bennünk nagy elkeseredést szült. A vita élessé vált. S mi, inditványozók, köztük én is, nagy hévvel támadtuk meg az ellenzőket, nem kimélve a főispánt sem.

A jelenvolt köznemességet meglepte e bátorság. Néhány fiatal ember merte a főispánt és pártját élesen megtámadni. És ez annyira hatott, hogy azonnal hozzánk csatlakoztak s élénken követelték inditványunk elfogadását.

Követelésünk mindinkább fenyegetőbbé vált, úgy hogy csak hamar elnémult minden ellenzés s inditványunk a legnagyobb lelkesedés között határozatilag elfogadtatott.

Ülés után kilépve a teremből, az udvaron körülfog a jelenvolt nemesség, kikkel pedig azelőtt csak keveset érintkeztem s azt mondják: «Ilyen embert keresünk mi, a ki megmerje mondani a mit érez a megye hatalmasainak is. Ezután itt leszünk a gyüléseken, legyen vezetőnk s mi hüségesen fogjuk követni.»

Igy alakult meg az oppositio Szatmárban, hét fiatal ember kezdeményezésére. A nemesség emberül beváltotta szavát, segélyökkel sok basáskodásnak véget vetettük a megyében.

Ezen jó néppel vittük mi keresztül az ismert tizenkét pontot, melyekben a nemesség megadóztatásának nagy elvét is kimondtuk.

Éveken át erőnk megdönthetetlen volt s csak akkor sikerült ellenünk nagyobb pártot alakitani, midón a szövetkezett ifjak egy része, hét közül hárman követi állásunk miatt, hosszabban távol voltunk a megyétől.

Az első győzelmet az 1843—44-iki országgyűlés folyamán aratták felettünk, midón egy gyűlésen az általunk választott követeket vissza hivták s azután más pártiakat küldtek fel.

1846-ban kelle tisztujitásunknak lenni. Majdnem az egész évet a tiszaszabályozási ügyekben megyémtől távol töltöttem s ez alatt pártunk tevékenysége nagyon meglankadt.

Hogy azon párt, mely oly sok szép győzelemre segitett, fel ne bomoljék, forró óhajtásom volt, melyet csak úgy véltem elérhetni, ha saját kebeléből választott tiszti karával megerősödik.

Biztam is a győzelemben, csak az aggasztott, hogy gr. Károlyi Lajos igéretet tett a conservativeknek, őket a megyében teljes erejével támogatni. S ő oly hatalmas ellenfél volt, kinek segélyével a conservativek győzelme meggyengült pártunk ellenében csaknem bizonyos volt.

Kértem tehát Széchenyi grófot, irjon gr. Apponyinak s beszéljen a Károlyi grófokkal, engedjék a tisztujitás menetét szabadon folyni s ne avatkozzanak a választásba.

Apponyi gróf leveleiből, melyeket Széchenyi megmutatott, láttam, hogy ő kérésünket szivesen teljesitette volna, de gr. Károlyi Lajos a visszavonulásra kényszerithető nem volt.

Azon időben a pártok igen élesen állottak szemközt s a conservativ főurak egymást lelkesitve nem kimélték az áldozatot, hogy a megyei választásoknál pártjuk embereit juttassák diadalra.

Gróf Károlyi Lajos nem akart hátul maradni az áldozatokban s megigéré barátainak, hogy ezen kikiáltott ellenzéki megyét fogja meghóditani s ezen igérete folytán a megyei conservativekkel szoros érintkezésbe lépett.

Hiában kérte őt azután Széchenyi gróf, hiában óhajtotta maga gr. Apponyi is, gr. Károlyi Lajos a visszavonulásra birható nem volt.

Sokkal messzebb ment már, hogy sem visszaléphetett volna.

Nekem tehát választásokig megyémbe kellett vissza térnem, mert kötelességemnek tartám az időközileg szétbontott párt egyesitését megkisérteni s embereinkbe reményt s lelkesedést éleszteni, de különösen, helyt állani ezen nehéz küzdelmek napjaiban s minden esetre osztozni pártfeleim sorsában.

Elhagytam tehát Pestet, de azon igérettel, hogy legyen a tisztujitás kimenetele bárminő, választások után felhagyva a meddő megyei küzdelmekkel, felköltözöm Pestre s átveszem a tiszai ügyek vezetését, mint központi igazgató.

Nagy költekezéssel sikerült az ellenpártnak a választásokon győzelmet aratni. Jelöltjeik megválasztattak, de kénytelenek voltak elvekben nekünk concedálni s mint alább lesz alkalmam elmondani, a követi utasitásokban nekem teljesen szabad kezet engedtek.

Ezután igéretem szerint Pestre költöztem.

Pesti lakásom első évében 1846-ban azon váratlan megtiszteltetés ért, hogy a t. Akadémia deczemberi nagygyülésén a természettudományi osztály levelező tagjául választott be.

Széchenyit a választás igen kellemesen lepte meg.

Helmeczy volt valószinüleg a kezdeményező s Vörösmarty, Bajza, Toldy és Bártfay segitették. Ezekkel folytonos érintkezésben éltem s már a 30-as években ismerkedtem meg. Még mint selmeczi akademikus pesti tartózkodásom alatt estéimet társaságukban töltém el és akkor már kaptam a t. Akadémiától hivatalos felszólitást a bányászati műszótár ügyében, melyen azon időben nehány barátommal dolgoztam.

Az irodalomban sem voltam ujoncz, mert már 1842—43-ban, mint gyulafehérvári követ, az országgyülés folyamán Kolozsváron, Kemény Zsigmonddal az «Erdélyi Hiradó»-t szerkesztettük, mely lap akkor tulajdonunk is volt s ezután a «Pesti Hirlap» és «Jelenkor»-ban folytonosan dolgoztam.

A választásban tehát nem volt semmi különös, mind azáltal ugy véltem, hogy csekély igényeim mellett e kitüntetést annak köszönhetem, miszerint ezzel a grófnak óhajtottak örömet szerezni. Tán a gróf is igy érezte, mert midőn a választás kihirdettetett, kedves meglepetésének legélénkebb kifejezését adta.

Azonnal sietett is hozzám, hogy első legyen, ki nekem e hirt meghozza s valóban oly őszintén látszott örülni, mely egészen megható volt s előttem is nagyban emelte e váratlan megtiszteltetés becsét.

Azon időben a természettudományokat tágkörben még csak a selmeczi akadémián művelték s tudtommal a t. Akadémiának még addig más bányász tagja nem volt.

Pár nap mulva, szokásom szerint, folyó ügyeink megbeszélése végett reggel meglátogatom a grófot s őt a legnagyobb felindulásban találom.

Olvasta-e a mai lapokat? — kérdi tőlem.

Nem még — felelém.

No nézze, minő impertinens birálatot irt valaki akadémiai megválasztása felől. — S kezembe adja a «Pesti Hirlap»-ot s rámutat egy czikkre, mely a legujabb akadémiai választásokról szólott.

Azon czikkben megválasztásom Szechenyi korteskedéseinek volt tulajdonitva s azon csodálkozást fejezte ki, mikép volt képes Szechenyi belőlem, épen természettudóst formálni.

E támadás éle leginkább a gróf ellen volt irányozva. Nagyon zokon is vette s egy igen éles választ irt, melyet átadott nekem olvasni. Én elleneztem kiadását, de sok erőlködésembe került, mig rá vehettem, hogy ily kis dolog miatt ne üssünk lármát, s mig megnyugtathattam, hogy ne vegyük rossz néven senkinek, ha természettudományi ismereteimről tudomással nem bir, mert addigi összes munkásságom a politikai életben nyilvánult.

Végre meggyőztem a grófot s abban hagytuk a dolgot, de a választás feletti örömünk el volt rontva.

Ki rontotta el, nem fürkésztük és tán soha sem tudtam volna meg, ha 1849-ben önként be nem vallja.

Debreczenben az országgyülés alatt nehány képviselő társammal, családjaink távol létében, közös konyhát tartottunk s asztalunkhoz naponként vendégeket is hivtunk.

Egy ebéd előtt azt mondja Kemény Zsigmond: Ültesd ma T. Lenczi képviselőtársunkat és vendégünket magad mellé, úgy is jó barátok vagytok és áraszd el ebéd alatt, a legabstractabb természettudományi dolgokkal. Beszélj neki a vizözön előtti állapotokról, a földgömb alakulásának titkairól, a mindenség keletkezésének elméleteiről s több ilyen, de mentül-nagyobb dolgokról.

Nem értettem Kemény szándékát, de gondoltam, hogy valami czélja van kérésének, tán mint akadémikust akarja T. barátunkat megtréfálni s ezért Lenczi barátunkat magam mellé ültettem s elkezdtem nagy hévvel a természet csodáiról beszélni, annak titkait fejtegetve s az alakulás rendszereit birálva.

Barátom nagy szemeket mereszt s hüledez. Ezt látva, még inkább neki melegszem s áttérek Mohs crystalographiájára s derekasan reczitálom nyelvtörő görög nomenclaturáját.

Barátom mindinkább komolyodik, mind kényelmetlenebbül érzi magát s végre felém fordul s egész érzékenyen mentegeti magát egykori tévedéseért s rajtam elkövetett méltatlanságáért.

Ekkor meg én bámultam el, nem értve a mentegetődzés okát,

mig a közelünkben ülő Kemény nevetve meg nem fejti malitiáját, hogy igy akarta Lenczi barátunkat töredelmes vallomásra birni az egykori *Pesti Hirlap*-i czikk felől.

Jót nevettünk a sikerült tréfán, de engem a támadás s a reá következett idő viszontagságai kisodortak e tisztes positióból, hol ma már, hála derék utódainknak, csak felette szerény helyecskét birnék elfoglalni.

1847.

XI. FEJEZET.

Széchenyi, Kossuth, Deák szellemi örökségei, melyek ránk szállottak. Miért Széchenyi a legnagyobb magyar? Minő viszonyban állnak eszméi a mai tudománynyal? A nemzeti egyéniség kifejtése és hivatásának józan felfogása.

Nemzetünk majdnem ezeréves történelmében alig hiszem, hogy volt volna 40 év hasonló ahhoz, mely 1827-től az ősi alkotmány helyreállitásától, 1867-ig az uj alkotmány visszaállitásáig lefolyt.

Ezen nevezetes időszak közepére esik 48, az európai forradalom korszaka.

Mit hoznak fajunkra e kor válságos eseményei, azt a jó Isten tudja, annyit azonban tudunk, hogy nemzeti fejlődésünk folyamata 48-ban hatalmas lökést nyert, és kizökkentve addigi menetéből, uj ösvényre sodortatott, és ezen átalakulás annyira életbevágó, hogy kétségkivül határoz fajunk jövendő sorsa felett.

Helyesen és épen nem nagyitva az események fontosságát, mondja Lónyay gr., hogy ezen átalakulás mivel sem csekélyebb horderejü esemény, mint nemzetünk áttérése a kereszténységre megtelepedésünk kezdetén.

Az emberi mivelődés történelme ma már nem csekély világot deritett az emberiség fejlődésének folyamatára. Ismerjük az érdekeket, melyekért egykor az emberek sikra szálltak, ismerjük az eszméket, melyek az emberi szellemet időnkint áthatották és törekvéseinek irányt adtak, melyekért néha annyi nemes sziv elvérzett.

Mivé lettek ezen érdekek, mivé ezen eszmék a mai kor meggyőződéseiben!

Hiában, az ember sorsa életén át a tévedés. Lehet-e más az emberiségé is?

Ha mi az előhaladott tudományok mai álláspontjáról szánakodó részvéttel tekintünk előbbi korok nehéz küzdelmeire, gyakran

félreértett érdekekért csaleszmékért: meglehetünk győződve, hogy a későbbi korok épen így lesznek velünk is.

Ez azonban ne zavarjon meg. A mi hivatásunk az előzött események által meg van jelölve, minél helyesebben fogjuk fel azok jelentőségét, annál biztosabban választhatjuk meg haladásunk útját.

Nemzeti fejlődésünk történelmében 48 mint határkő áll. Az ó és uj világ választó pontja.

Minél jobban ismerjük a multat, minél mélyebben hatolunk az előzmények felismerésébe, melyek ezen nagy alakulást előidézték, annál könnyebben igazodunk el korunk óriás feladatának nehézségeiben, annál könnyebben találjuk meg a helyes útat, melyen járnunk kell.

Ezért kiváló fontossággal kell birni előttünk minden tanulmányozásnak, mely e nagy alakulási korszak eseményeire világot vet.

Tanulmányozásunk különösen akkor lehet termékenyitő, ha a mult és jelen közti szellemi kapcsolatot gondosan keressük, melyet könnyen megtalálhatunk, ha a letelt átalakulási mozgalomból kimagasló történelmi alakok szellemi hatásait, és mert fejlődésünk menetére döntőleg befolytak, azon szellemi örökséget is számba veszszük, melyet működésükben számunkra hátrahagytak.

Erre pedig mai helyzetünk mindig sürgetőbben int.

Miért? Elmondom.

Történelmünk fennt megjelölt negyven évi folyamatában három nagy alak emelkedik ki, mint kik az események alakulására döntőleg befolytak:

Széchenyi, Kossuth és Deák.

Ha már most menten minden rajongástól elfogulatlan történelmi szigorral, számba veszszük azon szellemi örökséget, melyet ezen nagy embereink mint szellemi tőkét a jelen számára hátrahagytak, ha keressük azon eszmekincseket, melylyel szellemvilágunk tőkéjét gyarapitották, és egybevetjük azon hattással, melyet szellemök a jelen alakulásaira gyakorolt, igen különös eredményekre fogunk jutni.

Merné-e tagadni valaki, hogy Kossuth szelleme nem kisért ma is hazánkban? Törvényeink oltalma alatt, szinleg loyalis formák közt a függetlenségi aspiratiók épen nem gyengülnek, sőt az utóbbi választásokban még gyarapodtak is.

A függetlenségi törekvésnek meg van a józan értelme, mely ép oly loyalis mint jogosult. De azon alakban mint az mint közjogi kérdés felállitva lett, végzetesen decomponáló eszme, melynek rendezési nagy gondjaink közt mi hasznát vehetnők — nehéz belátni. Azt azonban, hogy káros sőt veszélyes — könnyü kimutatni.

Általában pedig alig lehet kérdés vagy fejtegetés tárgya, hogy Kossuth szelleme és életének egész működése mindenben bomlasztó, semmiben sem volt alakitó természetü.

Hatalmasabb bomlasztó elemet nem ismertünk az anyagi világ vegytani rendszerében, mint volt az ő szelleme a magyar nemzet szellemvilágának alakulásaiban.

Deák hatalmas párttal birt az országban. Hivei még utóbb is értelmiségünk szine-javát képezék.

Az ő szelleme épen ellentéte Kossuthénak minden atomja nélkül a bontó erőnek, hatalmas alakitó tehetség volt.

De az eszmekör, melyben az ő alakitási működése forgott, nem terjedt túl azon kibékülési körön, mely közjogi viszonyainkat az uralkodással és birodalmi kapcsolatunkkal rendezte.

A benső államrendezési nagy alakitásokban pártja hét évi működés után önkényt abdicált s kisérletei felett az ország közvéleménye pálczát tört.

Tekintsünk el e mellett még attól is, hogy mind Kossuth, mind Deák működésénél, ha azon eszmék forrását keressük, mely általok és vezetésök által reánk szállottak, azokat mint önálló alkotásokat rájok nem vezethetjük vissza. Kossuth eszméit az akkor divott európai statustan chablonjaiból vette. Deák a pragmatika sanctio józan értelmezéséből szőtte közjogi megoldásait gyakorlati bölcs tapintattal.

Be kell azonban ismernünk, hogy Kossuth a létező elméleti formákat egyszerüen átvette, mig Deák a birodalmi kapcsolat formáiban a nemzeti assimilationalis igényeket is teljesen kielégitette.

A nemzeti benső regeneratió nagy feladatának megoldásához, mely e kor sajátképi hivatása, vezéreszméket, útmutató tanácsokat egyik mint másik örökségében hiában keresnénk.

Az állami és társadalmi benső átalakitások nehéz kérdéseiben Kossuthnál be nem váltott igéretekre, Deáknál meghiusult kisérletekre találunk.

Ha a forradalom veszélyei és az elnyomatás izgalmai közt nem jutott idő és nyugalom a recollectio elmélkedéseire,

ma már a rendezési vajudások tizenharmadik évében tán csak megjött ennek is az ideje, és kutatásaink becsét az elfogulatlanság mértéke adja meg.

Miután fennebb két nagy történelmi alak szellemi örökségét, melylyel korunk nagy feladatának megoldásához járultak, történelmi szigorral számbavettük, előáll még a harmadik kérdés:

Miként állunk szellemi öröklés tekintetében a legnagyobb magyarral?

Megilleti-e őt e czim teljes joggal?

Ha igen — a nemzeti közérzület ösztönszerű elismerését megtaláljuk-e az utódok méltánylatában?

Ezen' kérdések megvilágitása, melyeket pedig Szechenyiről szólva, alig lehet mellőzni, nem lehet, ha némileg sikerül, sem érdek sem gyakorlati haszon nélkül. Legyen ez mentség a türelemért, melyet igénybe kell vennem.

Épen félszázad választ el azon időtől, midőn Széchenyi gróf nemzetünk regeneratiójára politikai eszméit fejtegetni megkezdte, miután előbb a nemzetiség nagy ügyének hozott áldozatával magának ösvényt tört.

Ezen ötven év, a tudományok haladását tekintve, néhány század. Szellemi haladásunk ez időben oly óriási, minőt nem mutathat fel más kor, nem — századok összegezve.

Ötven év előtt a felfogások az állam és társadalom benső mivoltáról majdnem oly homályban voltak, mint planetaris rendszerünk körüli eszméink Galilaei és Kepler előtt. A statustan status garantiáival felette szük körben mozgott. A sociologia még névleg sem létezett.

Azon merész halandónak tehát, ki egy nemzet — és ne feledjük egy Európa belsejébe beékelt maroknyi keleti faj — regeneratiójának nagy feladatára vállalkozik, és nem csupán ephemer becsü eszméket hoz kortársainál forgalomba, hanem nemzedékek erejét igénylő munkára hasznavehető szellemi örökséget akar hagyni, e nagy alkotó szellemnek oly mélyen be kell vala hatolni a népélet és nemzeties fejlődés titkaiba, hogy a tudomány későbbi vivmányait előlegezze, és gyakorlati útat mutasson oly téreken, hova a tudomány világa még el nem jutott és hol még homály uralkodik.

E felfogás alapjából indult ki Kemény Zsigmond is, midőn *Forradalom után* czimű munkájában kérdi és kifejti:

«Volt-e a Széchenyi által képviselt iránynak plasticus ereje, mely a sürgetett reformot élővé, tartóssá és gyümölcsözővé tegye?»

«Volt-e remény, miként az átalakulási kisérlet feltartóztatása vagy elfajulása esetében is, az eszme, mely a reformterv eltérő és alakitó szellemévé lőn, nem semmisülend meg, hanem a legroszszabb történhetőség közt is, legfölebb más formákat fog magára ölteni?»

Ezen kérdések sikerült megoldásában rejlik a gróf szellemének átértese, ránk hagyott szellemi örökségének meghatározása és felismerése, melyet annál inkább fogunk méltányolni, minél igazabbnak kell elismernünk, a mit Kemény épen e kérdések kapcsában oly találólag mond:

«Hiszem, hogy a magyar nemzet tévedései nagy mértékben épen onnan eredtek, mert midőn cselekedetei és szenvedései által gazdaggá tette történetét, e kincs-szekrényt zárva tartotta, vagy legalább belőle nem meritett a jelen számára elég tanuságot: hanyag volt a visszaemlékezésben, és igy sem erejének, melylyel birt, sem a nehézségeknek, melyek ellen küzdött ismeretéhez nem juthatott.»

Szóról szóra elmondhathatjuk ezt ma is harmincz év multával napjainkról.

Ha nemzeti fejlődésünk alakulására a gróf szellemi működéseinek hatásait vizsgáljuk, azonnal szemünk elé lép azon tény, hogy ő

nemcsak az európai polgáriasodás modern eszméit vezeti be a magyar szellemvilág ismeretkörébe, és az uj eszmék körüli erjedést inditja meg,

hanem a *nemzeties fejlődés* irányát, mint egy uj, eddig öntudatos felismerésre nem jutott eszmét jelöl ki útmutató gyanánt.

A gróf tehát nemcsak a culturalis fejlődésben messze elmaradt nemzetének eszmekörébe vezeti be a többi népeknél kifejlett modern mivelődési felfogásokat, hanem önállólag is mint alkotó és teremtő szellem mutatja ki az útat, melyen jövőben a magyarnak haladnia kell, ha nemzeti hivatásának megfelelni s azt betölteni akarja.

Nincs a Kossuth által 48-ban inditványozott törvények közt

egyetlen egy sem, melynek elvét a gróf által forgalomba hozott eszmék közt ne találnánk.

Kell-e elszámlálnom a politikai és társadalmi reformok sorozatát, melyet ő a *Hitel, Világ* és *Stadium* czimü müveiben megjelöl a nemzeti ujjászületés elutasithatlan követelményei gyanánt?

Abból indulva ki: mikép mindenben hátra vagyunk, és hol állnak Európában a culturalis népek, oda mutat, mit kell saját bensőnkben tennünk, hogy fajunkat a polgáriasodás azon szinvonalára emeljük, hol mi is mint egyenjogu népcsalád léphessünk a többiek sorába, és mivelődésünk által mi is tényezőivé váljunk az emberiség egyetemes haladásának a nélkül, hogy nemzeties jellegünket elvesztenők.

És a ki pogány őseink eszmevilágába a kereszténység szellemét bevezette és valláserkölcsi fejlődésünknek uj, addig ismeretlen irányt jelölt ki, és szellemi haladásunknak a keresztény hit tanaiban uj forrásokat nyitott meg,

és a ki socialis szervezetünk ősi pogányságát megingatva, állami és társadalmi közéletünk szellemvilágába bevezette a modern culturalis intézmények eszméit, és mint Kemény találólag kifejezi: «kinek mély belátása és óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágyából és az egészség forrásaihoz vezette vissza»,

csalhatatlanul egyiránt epochalis alakulásoknak volt teremtője, nemzeti mivelődésünk történelmében.

Mi hasznunk volna kutatni, melyik nehezebb feladat, egy nep vallási fogalomkörét vagy állam-társadalmi rendszerét megcserélni egyszerre, lehet egyik nehezebb, másik válságosabb, nálunk mindkettőnek meg volt az ő Kupája. Az első mindenesetre kevesebb veszélylyel fejeztetett be mint az utóbbi.

A hivatás mind a mellett óriási s ennek teljesitésében nyerte és nyerhette csak Széchenyi a «legnagyobb magyar» nevet kortársainak közelismerése által.

A gróf eszméinek bonczolásában azt is találni fogjuk, hogy ő fejlődésünk vezéreszméjét, mely Kemény szerint «reformterveinek éltető és alakitó szellemévé» lőn, szabatosan meghatározta a jövő számára, hogy szemmel tartsuk fennállásunk létjogát es ne feledjük, mikép minden népnek meg van természeti hivatása, és fajunkra nézve ennek betöltése kényszerüség, ha mint önálló népcsalád létezni akarunk.

Ezen vezéreszmét, mely terveinek tengelye, minden politikai és társadalmi eszméinek kiindulási alapja és rendszerének éltető, alakitó szelleme, melyet mindig és mindenütt hangsúlyozott, mivel mindent szinezett, ezt kell napjainkban a közélet terén is uj életre hivnunk az az felélesztenünk ujra.

Mert birjuk-e tagadni napjainkban azon tényt, hogy mig Kossuthnak számos hivei vannak ez országban, Deáknak pártja csak nevet cserélt, de tényleg fennáll értelmiségünk szivében: addig a gróf emléke fényben áll a nemzet általános tiszteletében, de sem pártja, sem követői nincsenek a politikai terén működő hazafi erők csoportjában.

Pedig fentebb meg kelle emlitenem, hogy a jelen számára szellemi nagy örökséget nagy embereink között egyedül ő hagyott hátra.

Épen ezen vezéreszme befolyását keressük mi hiában az uj idő alkotásaiban, és ezen vezéreszmét nem a gróf alkotta a nemzeti tudás számára, ez alakitó szellem volt fejlődésünk egész történelmében; ő minket csak felismerésére és alakitó erejének tudalmára vezetett.

Ezen vezéreszmét illetőleg már most, ha annak becsét a jelen számára meghatározni akarjuk, tudnunk kell, nem tagadtatik-e az meg a tudományok ujabb vivmányai által, melyek tudásunk nagy birodalmának egyik tartományában sem romboltak annyit fennálló eszméinkben, mint épen a sociologia terén?

Tartsunk azért szemlét a gróf eszmevilágában a tudományok mai szövétnekével:

Már maga azon tény, hogy midőn a gróf belátta annak szükségét, hogy avatag és haladásunkat gátló állam- s társadalmi szervezetünket fel kell frissiteni és a más culturális népek közéletrendszerét behozni a magyar életbe is, felismerte ezen műtét nehézségeit és sajátszerű helyzetünkből folyó veszélyeit is, ha az bizonyos óvadékok nélkül kiséreltetik meg, — már ezen tény bizonyitja világosabban mint bármi más a socialis állapotok és társadalmi átalakulások mély és helyes felfogását.

Ha a gróf a tudományok mai álláspontjáról indulhat, ha ismeri úgy, mint mi ismerhetjük az anyagi és szellemi világ törvényeinek azonosságát és ebben a fokozatos és kényszerű fejlődés nagy jelentőségét,

ha ismeri mint mi ma, hogy az egyéniség kifejtése az ember

elévülhetlen természeti joga, és a népéletnek egyik leghatalmasabb ösztöne is,

ha ismeri mint mi, hogy az állam és társadalom élő és működő organismus, melynek saját önálló élete élesen megkülönböztethető az egyén életétől és a társadalom maga nem egyéb, mint collectiv ember,

ha úgy ismeri mint mi a culturalis állapotok, a kifejlett közlekedési eszközök alakító hatalmát, és átidomító befolyását, valamint azonosító hatásait,

nem csodálkozhatnánk felfogásainak mélységén, tanainak bölcseségén, mert a tudomány felderitései adták volna meg az alapot, melyre épitsen, ezeket csak felhasználnia kellett volna.

Ámde a tudományok mai vívmányai Széchenyinek nem állhattak rendelkezésére, sok igazság, mely ma megdönthetlen elv gyanánt férkőzik meggyőződésünkbe a téveszmék helyére, még akkor homályban volt, még nem is képezte a kutatások tárgyát.

Annyival bámulatosabb előttünk, hogy ő, ki ötven év előtt kezdi meg nemzeti ujjászületésünk nagy munkáját és kifejti teljesen ezen nagy átalakulás folyamatában követendő eljárásunkat, és ebben oly útat jelölt ki működésünk irányaul, melyet a tudományok mai világánál sem mutathatnánk ki helyesebben; és ha nem találjuk organisáló eszméit napjainkban, még kellőleg méltányolva utódainál, ennek nem az az oka, mintha ezen eszmék elavultak volna, sőt inkább mert a tudomány ujabb vivmányai nem mentek át még köztudalomba és értelmünknek még fejlődni kell, hogy azok jelentőségét átértsük és hasznositsuk.

Ezért van szükségünk a Széchenyi-cultusra, mely fajunk regenerátióját illetve azonos a társadalmi tudományok cultusával.

Kezünkbe adja ő maga a fonalat, melyen ujjászületésünk eszméit szőtte. Ezeket így találjuk feljegyezve munkáiban:

«A magyarnak napról-napra mélyebbre sülyedése, és azon remény nélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá annyi polgári erényekkel fénylő atyám oly sokszori keserű epedéseit.»

«Mióta ő mint ‚magyar‘ reménytelen szállott sirjába, azóta meg nem szünőleg hasonlitgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; mikép kiismerném: van-e még feltámadása körül remény, vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.»

«Mióta élek, kimondhatlan vágy létezik lelkemben Magyarország kifejtésére. A magyar nemzet feldicsőitése él minden csepp véremben. A nemzeti élet symptomáinak csalhatlan számai azt mutatják, hogy a magyar népnek csak most derül hajnala. Minden jelenetek jövendő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövendölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. . . .»

A más nemzetek életjeleinek a magyarnak életfonalával öszszehasonlitásából, a nemzeti élet symptomáinak gondos tanulmányozásából két eszme merült fel az ő éles szemei előtt, mely alakitó erejével minden regenerationalis törekvések alapjául egyedül helyesnek látszott:

Egyik: a nemzeti *egyéniség* kifejtése.

Másik: a nemzet *hivatásának* mint létjognak józan felfogása.

Míg nemzetének életjeleiben a feltámadás reményeit kereste, megtalálta ujjászületésének kulcsát is.

Látta nemzete multjából, hogy egy maroknyi nép, mely Isten tudja honnan a messze keletről ide vándorol és megtelepedve a német és olasz polgáriasodás tőszomszédságában majdnem ezeréves államot alapit, alkalmazkodik ügyesen a helyzet egészen idegenszerű viszonyaihoz, jelentőséget viv ki magának és összeköttetéseket szerez, felveszi mindjárt a kereszténységet, és hatalmas védfalat emel a barbár keleti berontások ellen.

E nép élete folytában szomszédaitól számtalan intézményeket vesz át, szokásokat kölcsönöz a nélkül, hogy saját typusát vesztené, sőt a mit átvesz, mindenre saját bélyegét nyomja félreismerhetlenül.

Az ily nemzetnek meg van a tehetsége és elég szivóssága az önálló fejlődésre, ebben a sajátosság ösztöne mélyen gyökerezett és eléggé kifejlett arra, hogy átalakulásainál érezze, mikép azt számitáson kivül hagyni nem lehet, sőt továbbfejlesztését csak ezen alapra lehet helyesen fektetni.

Ily felfogás alapján a vezéreszmét, melyre politikáját épitette, igy fejezte ki:

«*Fajunk biztositása és nemesb kifejtése.*»

«Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesitni erőit és erényeit, s igy egészen uj, eddig nem ismert alakokban

kiképezve, végczéljához — az emberiség feldicsőitéséhez — vezetni, ez a feladat.»

«Hivatásunk nem csekélyebb, mint a mivelt világot egy uj nemzettel gazdagitani meg, és képviselni — Európában egyedül heterogen sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátságait.»

Ezekben találjuk a nemzeti individulitás és nemzeti hivatás eszméit kifejezve.

«Ez volt politikájának alapeszméje, és változatlan sarkpontja.»

«Ez a kulcs Széchenyi megértéséhez» — igy szól Kemény Zsigmond.

Ha felfogásainak fonalán ezen vezéreszme forrásaig akarunk haladni, megtaláljuk azt könnyen.

Az ‚annyi polgári erényekkel fénylő‘ atyját a sir felé hanyatlani látta a magyarság elpusztulásának mély bánatában.

Maga is ezen sötét eszme nyomása alatt nevelkedik fel. Ezen lesujtó érzettől nyeri fiatal kedélye az első mély benyomásokat.

De hát miben képzelte fajának végpusztulását?

A magyar nép számszerinti pusztulásának nyoma sehol az országban nem mutatkozott. Sőt a Mária Terézia által megrendelt népszámlálás óta népünk számban a rendes mértéken túl szaporodott.

A közvagyonodás népünknél a franczia háboru alatt és helyreállt világbéke után nemcsak nem hanyatlott, de láthatólag emelkedett. Még az adósságokkal terhelt birtokos osztály állapota is a pénzérték nagy változásaiban sokat javult.

Nem azt hitte tehát, hogy mi mint emberszám veszünk ki vagy fogyunk meg. Nem — sőt tudta, hogy a természet rendén mint erőteljes faj és kedvező viszonyok közt élő nép szaporodni és gyarapodni fogunk számban és javakban.

Nem az emberszám, hanem az emberben azon szellem kipusztulásán aggódott, mely nemzetet alkot, mely önálló nemzeti életet tart fenn, állami és társadalmi életünknek minden mozzanataiban nyilatkozik, mely egy nemzet szellemi életét képezve, önálló alkotásainak sajátságaiban jelentkezik.

Megmaradnak, sőt szaporodnak az emberek, megmarad a nyelv is mint tömegek tájbeszéde, de elmosódnak a magasabb nemzeti sajátságok, melyek a mivelődés haladásával önálló eredeti-

ségben fejlődve, uj eredeti, mívelt népcsaládot állitnak elő a mívelt nemzetek sorában.

Nem az emberek kifogyásától félt tehát, hanem attól, mi felett ama kor egyik kedvencz költője feljajdul ekkép:

Romlásnak indult hajdan erős magyar
Nem latod Arpád vére mikint fajul. (Berzsenyi.)

Ezen kiindulásból mi természetesebb mint, hogy a minek hanyatlását látja, minek elpusztulásától félt, azt tette a nemzeti feltámadás, az ujjászületés alapjává.

Mélyebben mint ő nem észlelhette senki a nemzeti szellem hanyatlását a nemzet vagyonosabb és miveltebb osztályaiban. A főúri körök felvidéki része közt ritka tudott magyarul, Bécsben lakott, idegen oltároknál áldozott — még a vagyonosabb nemesség is a felvidéken el volt németesedve — a mívelt társalgás nyelve német volt.

Az elnémetesedéssel gyengült az alkotmányos érzület is és a nemzeti specialis érdekek érzéke kialudni kezdett.

Az alkotmány szünetelt. Országgyűlések nem voltak. Az adó és ujonczok ügyét patensek rendezték, ellenszegülő megyékben magyar biztosok hajtották végre katonai erővel a törvénytapodó bécsi rendeleteket.

Míg a franczia forradalom után a világháboru alatt egész Európában a culturalis fejlődésben hatalmas lendületet nyert a nemzeti öntudat és a francziáknál és németeknél nagyszerü erőkifejtésben nyilatkozott is, nálunk — hazájában — nemcsak elmaradást, de kétségbeejtő hanyatlást látott.

Csak midőn huszárezredével a Tiszántúlra vetődött, itt találta meg ismét a magyar népet, itt látta a magyar szellemet a nemzet minden rétegein elterjedve és merített hitet-reményt nemzete ujjászületéséhez.

És ezen ujjászületéshez a vezéreszmét mint annak éltető és alakitó szellemét nem kereste egyedül a magyar nép szaporodásában vagy anyagi gyarapodásában, hanem a nemzeti szellem felélesztésében és megerősödésében azon pontig, míg ez a köz- és magánélet minden mozzanatait áthatotta és uralma alá vetette a fejlődést a magyar földön.

A fennebbiekben tán túlságos részletezéssel igyekeztem a gróf politikai rendszerének egyik vezéreszméjét kifejteni és forrásaig kisérve megjelölni.

Legyen nekem azonban kegyesen megengedve ezen hosszadalmasság oly eszme körül, melyet én a magyar politika «delendam Carthaginem censeo» pontjának tekintek, és pedig két indokból, melyet meggyőződésem mélyéből mondok ki.

Egyik: hogy 48-ban ezen vezéreszme alakitó befolyását mellőztük s ezért fejlődésünk helyes vágásából sodortattunk ki.

Másik: hogy miután napjainkban a szervezeti vajudások világosan mutatják, hogy nemzeti organismusunk a felhalmozott idegen anyagot egyszerre assimilálni azon formában mint az elibe adatik, nem birja, és már többször tudvalevőleg operatiókra szorult, csak akkor leszünk ismét alakitási működésünkkel helyes vágásban, ha a gróf alakitó vezéreszméjére térünk vissza s attól áthatva teszszük lépéseinket az alakitás nagy munkájában.

Csak ez uton remélhetünk sikert és kielégitést.

Tisztába jövén az ő vezéreszméjének egyikével, át kellene térnem a másikra, «nemzeti hivatásunk» elemzésére, mielőtt vezéreszméinek a reformokra alakitó hatásairól a foganatositás modortaktikájáról és a tudományok mai vivmányaival való viszonyáról szólnék.

Azonban «*nemzeti hivatásunk*» körüli felfogásaiban ismét találkozunk azon éles antagonismussal, mely őt Kossuthtól elválasztá, és mert ez utóbbinak *Iratai az Emigratio*ból megjelentek, és abban ismét részletezve kiemelkednek az «*aldunai confoederatio*» ábrándjai, ezen tárgyat helyesebbnek látom egészen külön válva kezelni és megvilágitani.

XII. FEJEZET.

Atalakulásunk vezetésében a «modor és taktika». A nemzetiség érdekei mindenekfelett. Számító politika és eszmékérti rajongás. A gróf eszméiben anticipálta a tudomány mai vivmányait. Az egyéni és nemzeti individualismus tanulmányozása.

Midőn a gróf reformátori működéséről beszélünk, mindig ötven évvel vissza kell gondolnunk, hogy méltányolni tudjuk azon mély felfogást, melylyel ő a megindult európai fejlődési mozgalmak jelentőségét és hatásait megértette.

Gyakran járta meg az európai mivelődés központjait, csak Angliában tizenhatszor fordult meg, és látta a gőzerő sebes hóditmányait, az ipar és közlekedések óriás haladását. Látta az ujkori hatalmas áramlat első felvonulását.

Megértette, hogy vagy alkalmazkodnunk kell az elutasithatlan viszonyokhoz, vagy elsodor a civilisatio terjedő árja, mely visszatarthatlanul halad és ellentállást nem ismer. «Semmi sem állhat többé útjába a polgárosodásnak» — igy szól Naplójában.

Érezte mélyen annak elodázhatlan szükségét, hogy teljesen beilleszkedjünk az ujon fejlődő európai viszonyok szövedékébe, de ép oly mélyen érezte ezen beilleszkedés lehető veszélyeit is.

A közlekedési eszközök sebes fejlődése, ezek által a népek közti élénk érintkezés, a felcsigázott ipar és a kereskedelem terjeszkedő hatalma, a tőke mindinkább fejlődő solidaritása és minden hadseregeknél nagyobb hóditó hatalma — oly mozgalmak, melyeknek hatása elől lehetetlen hazánkat elvonnunk.

Mi pedig — mindenben elmaradva — minderre még készületlenek valánk. Pedig habozni és késni sem lehete tovább. A megindult szellemi áramlat hozzánk is elhatott és honositást követelt nálunk is. A mi helyzetünk azonban lényegesen más volt, mint más népeké, és ezen különböző heylzet éles felfogása és méltánylása az, mi őt a többi hazafiaktól megkülönböztette.

A gróf feladata nemzetével szemben nemcsak felette nehéz volt, de eljárásában is sok tapintatot követelt.

Ezen eljárásábani *«modora»* lett annyi félreértéseknek kútfeje. Még maga Kemény is, ki pedig őt minden cselekvéseiben átértette és helyesen fogta fel, a reformok körüli eljárásában megtéved, mert ebben látja az okot, mely hazánkban később lábra kapatta azon könnyedséget — hogy ne mondjam könnyelmüséget, — melylyel annyi eszme hozatott mint kor-követelés forgalomba, különösen a megyék reform-mozgalmaiban.

Azonban a gróf belátta, hogy az európai polgáriasodás intézményei hazánkra nézve is elutasithatlanok lettek, és ezért nagy tömeg uj eszmét kell vala bevezetnie a magyar felfogások eszmekörébe, még pedig olyakat, melyek az itt uralkodó nézetekkel ellentétesek, és így könnyen nagy ellenzésre találhatnak.

Más részt belátta, hogy ezen ujítások beillesztése a nemzeti szervezet fennálló szövedékébe nem járhat válság nélkül és így rendkivüli ovatosságot követel.

Igen, de ha Széchenyi mikor koreszméit kortársainak elfogadásul ajánlja, egyuttal aggodalmait is elsorolja, melyek a foganatositás hibáival járhatnak, ha elmondja ezen műtétel veszélyeit is, önmaga adott volna fegyvert önmaga ellen ellenzőinek kezébe és életbe vágó törekvéseit önmaga hiusította volna meg.

Nem mondhatta a kiváltságos osztálynak: mondjatok le kiváltságaitokról, oszszátok meg a hatalmat a néppel, ez ugyan veszélyes dolog, mert népünk két harmada idegen faj, nagy része még igen miveletlen stb.

A gróf tehát mit tehetett egyebet, mint az európai polgáriasodás eszméit, mint a kor elutasíthatlan követeléseit hazánkban forgalomba hozta, és nem hogy azok ellen aggodalmakat támasztott volna, ellenkezőleg lelke mélyéből állította, hogy azok foganatositása «ha kellő ovatossággal és józan számitással» történik, az ország minden osztályainak alig sejthető gyarapodására és a haza felvirágzására fog vezetni.

Széchenyi reform-ajánlatainak elfogadását nem a hazafi lelkesedéstől kivánta, nem az örök igazság nevében követelte, hanem azok elfogadását a reális haszon elvére fektette, előnyeit rideg számokban igyekezett kimutatni.

Csak mikor később nyomában támadtak oly követői, kiknek eljárásában sem a kellő ovatosság tekinteteit, sem a józan számitás

kellékeit nem látta, csak puszta rajongást az eszmékért, ez ellen szólalt fel és pedig mindinkább hangosabban a mint ezek a foganatositás módjára nézve a siker eshetőségeit kétségessé tették.

Ebben van a kulcsa a Kossuth és pártja elleni hosszú és élénk viadalnak, mely sohasem az elvek, de mindig a hirhedt «*modor és taktika*» körül vivatott.

«Senki sem tekinte mélyebben a szándékolt kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.» — Igy, szól a *Kelet Népé*ben.

Érezte is mint senki más, hogy a rendkivül nagy, de elutasithatlan feladatnak keresztülvitelénél rendkivüli óvatosság, öntudatos eszélyesség és higgadt kiszámitás kell.

És miben állhatott ez?

Kétségen kivül nem másban, mint az átalakulás azon módjában, hogy minden ujitást a *létező régivel* kellő kapcsolatba hozzunk, és a kivitelben a létező — nemzetünkre becses — érdekeket ne romboljuk le. Más szókkal

úgy illeszteni a polgáriasodás elveit saját intézményeink szövedékébe, hogy ez által nemzeti specialis életérdekeink ne sérüljenek — *ez a modor.*

A szerint vinni keresztül az átalakitás nagy feladatát, hogy a tényező osztályok attól el ne idegenittessenek, nehogy ellenszegülések által a siker kérdésessé tétessék vagy a nemzet beláthatlan zavarok örvényébe vitessék — *ez a taktika.*

Kivánjunk a magyar aristocratiától engedményeket a nép számára, például: közteherviselést, szabad földet, a birtok mobilisatióját stb., de kivánjuk és rendezzük ezt az utilitás reális alapján.

A haszon számokban kimutatható. Nincs áldozat, melyet a haza kiván, melynek recompensatióját ne találnók.

Ne követeljünk a romboló democratia nevében, mely visszariaszt, hanem adjunk józan számitással, hogy midőn a népet emelni és erősiteni akarjuk, a többi osztályok se gyengüljenek, mert ezen osztályok erőteljessége minden társadalomnak felette fontos, nálunk pedig épen vitalis érdek, mert ez időszerint nemzetiségünk egyedüli támasza.

Ne gyarapitsuk tehát egyik részt a másik rovására, mely mindenütt szomorú eredmény volna, nálunk épen veszélyes kisérlet, hanem emeljük és erősitsük az egész nemzetet minden rétegeiben.

A fennebbiekből megitélhetjük az ő felfogásának sajátságait és azon különbséget, mely közte és ellenfelei közt létezett.

Ezek a század úgynevezett nagy eszméinek csáberejétől megkapatva nem vették észre ezeknek a nemzetiség érdekeire válságos eshetőségeit.

Ellenben az ő felfogásában a nemzetiség érdeke állván mindenek felett, ő nem az elméletek elvont eszményi becsét, hanem azoknak a nemzeti érdekekkel összeférő értékesitését vette számba.

Például a szabadság eszméi, az egyenlőség követelményei, ha az egyéniség korlátain túl a nemzetiségek csoportjaira vitetnek át, ezek bizonyos mértéken túl a magyar fajra nézve válhatnak veszélyessé.

A hatalom súlyának áthelyezésénél a rendektől a népre, ha egyedül a rideg szám vétetik alapul, a magyar saját hazájában elvesztheti, legalább koczkára veti hegemoniáját.

A birtok mobilisatiója, a hiteltörvények tekintet nélküli megalkotása épen azon osztályokat teheti tönkre, melyek most a nemzeti érdekek egyedüli támaszai.

Szóval, a század nagy eszméinek mindenike az ő felfogásában a nemzeti érdekek által nyert sajátszerü irányt és ezek által nyert a kivitelben módosulást is.

A gróf felfogása volt a *magyar nemzeti érdek* megtestesülése.

Ezért láttunk nála minden gondolatot ez által nyerni szinezetet. Minden eszmét, melyet magába átvett, magyar sajátsaggal önmagában reproducálva adta vissza.

Ő volt a nemzeti assimilatio élő példánya is.

Ha mi előtte elvont dolgokról beszélgettünk és ő beleszólva, nezetét elmondta, ezen azonnal látható volt a nemzeti vonatkozásnak — mint mondani szokta — zománcza.

Igy történt aztán, hogy felfogásainak sajátsága gyakran első tekintetre különcznek tűnt fel, csak mikor a vonatkozást hazai érdekeinkkel megértettük, láttuk, hogy igaza van.

Például egyszer Kossuth komolyan panaszlá lapjában, hogy hazánk viszonyai mennyire terra incognita a külföld előtt, és ez mennyire nehezíti a külfölddeli ügyleteinket.

Ezt olvasva: Jó Isten — mondá a gróf — be nem is sejti, minő szerencse ez ránk nézve *még most.*

Tegyük fel, hogy a külföld ismerné jól hazai viszonyain-

kat, ismerné földünk gazdagságát, pénzetlen állapotunkat, gazdaságunk nyomorait stb., mi következhetnék ebből — elmondom.

Körültekintene birtokainkon. A mely birtok nálunk 6000 frtot jövedelmez, az nekünk megér 100 ezret. A holland- és belgának azonban kamatlába 2% s igy neki e birtok megér, az ő pénzlába szerint 300 ezret. De gondolná tovább: ezen birtok még egészen fejletlen, nincs felszerelve. Ha én kellő felszereléssel gazdálkodom, nekem behoz kétszer, sőt többször annyit. Midőn tehát én ezen birtokért, mely itt 100 ezret ér megadok 300—400 ezret, még mindig nagyon jó ügyletet csinálok.

Tessék aztán versenyezni a pénzgazdag külföldivel.

És ha a felhalmozott tőkék áramlata valahogy hazánkra vetné magát, ennek az lehetne következése, hogy pár évtized alatt a mai magyar birtokos, tisztartója, kasznárja, ispánja lenne a külföldinek, még bérnöke sem saját ősi portáján.

Csak maradjunk, mig eléggé meg nem erősödünk, nekiek: *terra incognita.*

Ha Kossuth és többi kortársai félreértették, ha a mostani nemzedék átérteni késik, csak onnan eredhet, mert felfogásaikban hiányzik azon vezéreszme, mely nála minden gondolata felett uralkodott: a nemzeti érdek mindenek felett.

Szerinte lehet valaki a szabadság felkent apostola, a nagy eszmék lelkes terjesztője lehet cosmopolita és philantrop, sőt az emberiség jóltevője — mindez nem elég arra, hogy hasznos tényező legyen a magyar politikában. Sőt lehet, hogy a nemes törekvései, fenkölt működése kárhozat lesz reánk nézve, ha eljárásában kifeledi a *nemzeti érdek* követelményeit és saját fajának biztositását.

Ezeket meggondolva, csodálkozhatunk-e aztán a gróf megdöbbenésén, midőn a legkedvezőbb politikai helyzet alakulása után 1841-ben egy uj hatalmas tényező felvonulását látta Kossuthban, ki beszédének úgy mint irályának páratlan varázsa által rendkivüli hatást képes gyakorolni impressionabilis nemzetére, de kinek eljárásában fellépésénél:

látta a felhevülő lelkesedést a század nagy eszméiért, de nem látott semmi aggályt saját fajáért — sőt még csak sejtelmét sem annak, hogy a kivitel hibái még veszélyesek is lehetnének;

látta azon modort, mely a szív gerjedelmeihez szól, és az érzéseket kelti fel, de elnémitja a higgadt ész tanácsait;

hallotta végkép a *«veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell»* fenyegetésben a tömegek mennydörgő szavát a többi osztályokhoz.

Lehet-e csak gondolni is valamit, mi az ő nemzeties törekvéseinek egész rendszerét, s ebben életének minden reményeit inkább fenyegette volna, mint e fellépés.

Fel is jajdult e miatt és mély aggodalmában kiáltott a nemzethez, hogy óvakodjék az érzés-politika örvényeitől; de az elveket nem vehetvén kérdés alá, a modor és taktika feletti aggályait nem értették meg.

És ezt valóban ma kevésbbé csodálom, mint akkor.

Hogy Széchenyi politikai rendszere szélesebb körben is méltánylásra találjon szükség, hogy maga a társadalmi tudomány ujabb doctrináiban nagyobb hóditmányokat tegyen a gyakorlati politika terén, és a társadalmi jólét általános hanyatlása a fennálló elméletek végzetes tévedéseit még inkább felderitse.

Épen napjainkra esik egy uj politikai korszak felavatása, mely szakitva az uralkodó nagy eszmék befolyásával, a közgazdászati téren érvényre emeli a *«nemzeti érdekek»* elutasithatlan követelményeit.

A szabadság balul értelmezett felfogása közgazdasági ügyeinkben megzavarta mindenütt a súlyegyent a mezőgazdasági s ipari fejlődes alakulásában, és oly társadalmi bajokat teremtett, melynek orvoslása a közelebbi idők legnehezebb feladata lesz.

Bismarck hg, korunk e legnagyobb államférfiui alakja, kezdte meg a végzetes harczot, nagy Németország vám-politikáját a nemzeti érdekek korlátai közé vezetvén vissza. Példáját, akarva nem akarva, követni kell a többi államoknak is.

A mi a közgazdaságban, a népek érdekeinek anyagi ágában történik, lehetetlen, hogy hatástalan maradjon szellemi érdekeiknél is.

Ezen áramlat befolyása alatt remélhető, hogy mi magyarok is felhagyunk az elvont eszmék bálványzásával, levetjük az álszemérmet és felismerjük a nemzeti érdekek életadó fontosságát a szellemi alkotásokban is.

És akkor azon helyre állunk, honnan a gróf ügyeinket szemlélte s az ő eszméi fognak mi bennünk feltámadni és — bár késő ne lenne — hű követőkre találni.

De ha már belemerültünk a sociologia ujabb felfogásainak

ellemzésébe, hogy kiderüljön azon összhang, melyben a gróf politikai rendszere ezekkel áll, menjünk pár lépéssel tovább is fejtegetéseinkben.

Noha sociologicus ismereteink még ujak és a társadalmi tudomány bevégzettségétől még távol állunk, sőt:

Conte Ágost, ki minden emberi tudás egymásból fejlődő sorozatát rendszerbe hozta, kimutatta, hogy sociologia tudásunk természeti fokozatában a legmagasabb polczon áll, mint a tudományok legbonyolultabb ága — sőt:

Herbert Spencer, a mai sociologok egyik legkiválóbbika nagy munkájában épen kimutatja, hogy egy alapos társadalmi tudomány kidolgozására nem birunk még elég alkotási anyaggal és ennek egy begyüjtésére egyesült nevezetes történelmi erőkkel,

mind e mellett a tudomány eddigi haladása is felbecsülhetlen igazságok birtokába juttatott, misem áll útjában, hogy e szellemi kincseknek gyakorlati hasznát vegyük.

A természettudományok nagyszerü vívmányai felismerési tehetségünknek egészen uj forrásokat nyitottak meg, az emberiség és benne egyes népek mivelődési történelme az államról és társadalomróli felfogásainknak egészen uj világot tárt fel, a tudományok solidaris összhatása nem maradhat tetemes befolyás nélkül e kor eszméire, és a mint ismereteink körét végetlenül terjesztette, úgy felfogásainkat lényegesen változtatta is.

A társadalmi állapotok körüli eszméink gyökeres átalakulása mellett a közeli időben, azt kellene hinnünk, hogy a gróf ötven év előtt a magyar nemzet regenerationalis működéséről elmondott nézetei legalább is elavultak és a fejlődésben már túlhaladottakká lettek.

Azonban közelebbről vizsgálva úgy kell találnunk, hogy a gróf helyesen fogva fel a kiindulási alapot: «*a nemzetiség érdekeit*» illetőleg egyedül jár kortársai között a helyes nyomon, hova bennünket a tudományok mai állása is vezet.

Ma már ismerjük az anyagi világ mozgalmainak sok törvényeit, ismerjük az anyagi és szellemi világ törvényeinek azonos voltát.

Tudjuk ma már, hogy állam és társadalom élő és működő szervezetek, melyek egymásra kölcsönös, meg nem szünő és folyvást alakitó befolyást gyakorolnak.

Tudjuk, hogy minél nagyobb az összhang az az kevesebb az

ellentét e két organismus működésében, annál rendesebb és békésebb a népélet, szabadabb a fejlődés, és megnyugtatóbb a siker.

Tudjuk már azt is, hogy a társadalom nem egyéb mint collectiv ember, mely csak számban különbözik az azt alkotó emberektől.

Tudásunk e fonalán hiszszük, hogy az állami organismusnak minden nép culturalis állapotaihoz alkalmazottnak kell lenni szükségkép és vannak, kik már sejteni kezdik, hogy angolos parlamentet nem rögtönözhetni sem Belgrádban, sem a bolgároknál.

És ki beszélt meg nem szünés nélkül nálunk is arról, hogy az európai culturalis intézményeket szoros összhangba hozzuk culturalis állapotaink és nemzeti szellemünk sajátságaival?

Ki beszélt mindig és mindig arról, hogy midőn nemzetünk az európai polgáriasodást magába veszi, gondunk legyen arra, hogy azt a magyar keleti sajátságai szerint önmagában reproducálja?

Ezek a gróf saját szavai, melyeket mindig és örökké ismételt.

A tudományok mai útmutatásai után tudjuk, hogy a népélet szervezete, melyet az intézmények képeznek, akként felel meg hivatásának, a mint egyes részei összevágó rendben működnek.

És midőn idegen szervi részeket, az az más népek institutióit kell saját nemzetünk állami szervezetébe illeszteni, ez csak úgy történhetik sikerrel, ha a beillesztendő ujnak a létező régivel összevágó működését biztositjuk. Mert egy nép életrende nem tabula rasa, melyre kényünk-kedvünk szerint irhatjuk paragrafusokban az uj életrendet.

Ime ebben is eljutunk a gróf annyiszor fejtegetett álláspontjához.

A mai tudomány tanitja, hogy valamint az embernek meg van élet és kórtana, és az élet tüneményei mutatják szervezetének ép vagy beteg állapotát, épen úgy van az állam és társadalomnak physiologiája és pathologiája s életjelenségei mutatják hogylétét.

Nem-e a gróf beszéli el magáról, hogy «életének legmélyebb feladata az vala, mikép meg nem szünőleg hasonlitgassa más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze?» Nem beszélt-e nemzete kórállapotairól, melyeket megjelölt, a javulás és lábbadozás örvendetes jeleiről? Nem magát nevezte-e a nemzet ordinariusának — házi orvosának?

Ezt azon időben bizar eszmének vették, és Kossuth kigu-

nyolja a *Kelet Népére* irt válaszában, pedig e beszéd a tudomány mai szinvonalán állott.

De menjünk egy lépéssel még tovább.

A mai államböleészet uj iskolája mint megdönthetlen tényt állitja fel, mikép a népek életében alig van mélyebben gyökerező ösztön, mint mit Bluntschli «a nemzeti sajátosság jogának» nevez, és állitja, hogy «nincs a népekre nézve nélkülözhetlenebb szabadság, mint sajátságaiban való akadálytalan fejlődés».

Nem ezen ösztön hatalmát láttuk mi is azon népfajoknál, hol sikerült a nemzetiségi érzületet feltámasztani és feltüzelni.

Adtunk 48-ban egyenlő szabadságot, adtunk szabad földet ingyen, adtunk polgári jogokat — és fellázadtak ellenünk az idegen fajok bősz szenvedélylyel.

Már évtizedekkel ezelőtt elmondotta Kemény Zsigmond, hogy «minden nép ellenállhatlan erővel vonatik saját intézményei felé, abban leli kielégitését és boldogságát, és alig volna nagyobb szerencsétlenség az emberiségre nézve, mintha valamely természetfeletti erő minden népet ugyanegy formák nyügébe szoritana» (korteskedés és ellenszerei).

Mit tesz mindez?

Nem egyebet, mint hogy a nemzetek életében is az individualismus mély természeti ösztön, és ennek létezését és jogát nemcsak el kell ismernünk, sőt önérdekünkben gondosan ápolnunk és fejlesztenünk.

Itt végre eljutottuk a mai tudományok fonalán a gróf politikai eszméinek sarktételéhez, minden működésének tengelyéhez.

Senki sem ismerte jobban a nemzeti sajátosság jogát, senki sem helyezte magasbra annak szellemi becsét, senki sem fogta fel mélyebben annak alakitó hatalmát, a nemzeti mivelődés folyamatára, mint Széchenyi.

A nemzeti individualitás eszméje nála szinte a rögeszme természetével uralkodóvá válik minden gondolatán. Iveket birnék összeirni életéből, hol minden legapróbb cselekménye ezen eszmétől nyert szinezetet és irányt.

Utálta például az elpuhultságot, a piperkőcz ifjakat, kiket jacquemare-keztyüs magyaroknak csufolt, kik t. i. a mivelődést a bécsi divat külsőségeiben keresték. Nem szerette a sujtásokat sem beszédben, sem a ruhán. A bajuszt és szakállt nem tartotta a civilisatio kinyomatának.

De ha azt kérdezte valaki: le kell-e hát vetnünk a sujtást, levenni a szakállt? Hohó! — felelte — ne oly gyorsan. Előbb tudnunk kell: megvagyunk-e már erre érve, az az benső valónkban megerősödött-e már annyira a nemzeti typus érzéke, hogy annak küljeleit nélkülözhetjük viseletünk alakján.

Ha valaki a gőzhajókon felemlitette azoknak pazar és fényes kiállitását, melyben a külföldi hajókon túltesznek. Ha mi angolok vagy amerikaiak volnánk — jegyzé meg ő — megmutatnám én, hogy kell tündökölni az egyszerüségben. De mi szegény ifju nemzet vagyunk. A szegény ifju is, ha előkelő társaságba lép, különösen gondot kell, hogy forditson külső megjelenésére is, a nagy urak mutathatnak pongyolaságot, nekik elnézi a világ, a szegényebbnek kifogástalannak kell lenni, hogy bevegyék és megtürjék.

Mindig azon törte fejét: milyen lesz a magyar nemzeti typusában a mivelődés magasabb fokára fejlődve s ennek megfelelő példányt keresett ismerői sorában. Magáról azt hitte, hogy ő ily tiszta magyar példány azért nem lehet, mert sokat vett fel a külföld ingredientiáiból. Hallottam sokszor elemezni: veheti-e ily példánynak b. Vay Miklóst, Szemere Bertalant? Sokat tudott felhozni mellette s ellene.

Átalában az individualismus tanulmányozása a grófnál határozott hajlam volt. Természetesen az emberekről kiterjedt egész népekre. Úgy volt ebben, mint Prudhon, korunk legnyugtalanabb szelleme, ki elmondá magáról: «A mit megfejteni nem tudok, azt a világon leginkább gyülölöm». A gróf is nem tudott nyugodni, mig emberben, ki őt érdekelte, valamit talált, mit megfejteni nem tud. És e megfejtésekben bámulatos éles látásig vitte.

Lesz alkalmam más helyen példákat felidézni e nemben, most legyen elég megjegyeznem, hogy magamat illetőleg is oly vonásokat mondott el magamról, melyeknek felismerésére s tudatára csak általa jutottam.

XIII. FEJEZET.

A nemzeti szellem önálló működése a multban. Legtöbb nyomaira találunk a sociologia terén. A «habeas corpus» és arany bulla. A magyar papság. A magyar katholikus szellem. 48-ki alkotásainkban miként tagadtuk meg egész multunkat?

Népeket a kulturalis fejlődés viszontagságos utain nemzeti ösztönük vezérli, és már messze kelle haladniok a mivelődésben, midőn a nemzeti szellem működésének öntudatára és méltányoló felismerésére jutnak.

Ezen öntudathoz és felismeréshez akarta Széchenyi vezetni nemzetét, mert úgy hitte, hogy a nagy átalakulás útján, mely előtt áll, ezen vezéreszmére van szüksége, hogy legnagyobb kincsének — faj-jellegének — koczkáztatása nélkül eljusson az igéret földéhez.

A gróf «más népek életjeleit összehasonlítva a magyar életfonalával,» felismerte, hogy nemzetének ujjászületése épen a nemzeti szellem felébresztésétől és életerős működésétől függ.

Ezért midőn mindenekbeni elmaradásunkat látta, és az európai polgáriasodás intézményei befogadásának elutasithatlan szükségéről meggyőződött, és saját tarthatatlan intézményeink ellen hadjáratot inditott, együtt és egyszerre ébresztette, hirdette és hangsulyozta a nemzeti sajátságoknak mint szent ereklyéknek megőrzését, és szeplőtlen minőségben kifejtését.

Nála tehát az ujitás szüksége és nemzeti sajátságok megóvása válhatlan kapcsolatban levő eszme volt.

Különválasztva, egyik haladásunkra, másik fajunk lényegére hozhat vala veszélyt.

Át kell tehát vennünk az idegen intézményeket, de mint mondja, azokat «keleti sajátságaink szerint önállóan reproducálnunk».

Ebben van alakító működésünk szellemi iránya kifejezve a mostani korra is.

Ezt tartom én többek közt legbecsesebb szellemi örökségének, mit reánk hagyott, melyet annál inkább fogunk tudni appræciálni, minél több meghiusult kisérletre fogunk mostani alakításainkból visszatekinteni.

És midőn a nemzeti érdekek tekintetének a reformeszmékre módosító hatásáról szólok, nem lehet emlitetlenül hagynom azon mély aggodalmat is, mely őt elfogta, ha a kivitelre gondolt.

Látta a mivelt külföldön megindult szellemi mozgalmat s ennek nyomában a fejlődések rohanó haladását. Itthon látta a megkésést, és a sietésben az egyedüli mentő eszközt. Azonban előkészitve mi sem volt.

A felső körök nagy részénél a minden ujitástól való irtózást látott, lenn elegendő hajlamot a reformok befogadására, de nem eléggé érlelt értelmi fejlődést azok megbirálására. Félt, hogy egyik rész a nemzeti érdekek ürügyeit használja rideg ellenzésének, másik a divatos eszmék mámorától sodortatja magát s nem gondol a nemzeti érdekek követelményeire.

Hazánk zaklatott viszonyai a mennyire lehet, sürgős működést, nagyszabású rendszabályokat, de ezekben helyes sorozatot követeltek. Azonban a tényező elemekkel a helyes mértéket és sorozatot megtartani, mi kilátás sem volt.

Kegyelettel emlékezett mindig őseinkről, kik bámulatos józan ösztönükkel vezették a nemzet ügyeit felette nehéz viszonyok közt, mindig megóva a nemzet érdekeit.

«De — igy szólt — a mostani nemzedéknél e józan ösztönre nem számithatunk. Egy részében a tényezőknek meggyengült a fajérzék, más részében, hol a fogékonyság ép, az egyszerű természetes felfogást megzavarták a vezérczikkek, melyeket velünk bekapattak.»

«Mi pedig eszmékért felette könnyen hevülünk, gyulékony természetünk mellett sok az ambitiónk, a «vivát»-ok reánk ellenállhatlan hatást gyakorolnak. Sőt minél féktelenebb valaki a hatalommal szemben, annál hunyászkodóbb a hallgatók szeszélyei iránt.»

«A regeneratio crisisei nagyok. Békés lefolyása szinte példátlan a történetben. Többnyire sok vérbe kerülnek. De a mi másutt legföljebb érvágás, nálunk halálos elvérzés lehet.»

«És még is meg van minden jel és bennünk minden tulajdon, hogy ezt ki ne kerüljük. Könnyen elragadtatunk és ha józan belátásunk felébred is, nincs bennünk egy csepp politikai bátorság.

«Nem tudom e gyávaság ösi fajhibánk-e, vagy csak ezen átmeneti korban fejlett ki mi bennünk, de bizonyos az, hogy ez maga képes válságos időben a hazát elveszteni.»

E szavak igaz voltára volt alkalmam váltig megemlékezni a debreczeni országgyűlésen.

Egyedül Széchenyi itélte meg helyesen és fogta fel azon lényeges különbséget, mely a magyar viszonyok és más kulturalis népek helyzete közt létezik. És mert ezen különbséget felfogta, látta világosan azon pontokat is, hol a kor eszméi a nemzeti érdekekkel összeütközésbe jönnek, és még a faj létezését is kétségessé tehetik.

Ezért követelte ő a magyar politika vezéreitől, hogy ne csak elvontan ismerjék a koreszmék hatásait az állam és társadalom viszonyaira, hanem a magyar specialis állapotokat helyesen felfogva, birják megitélni azon befolyást is, melyet ezen eszmék befogadása nemzeti fejlődésünk menetére főleg fajunk lételére gyakorland. Legalább legyen sejtelmök arról, hogy a koreszmék aggálytalan befogadása veszélylyel is járhat oly érdekekre nézve, melyek nála mindenek felett álltak.

Azonban nem lehet tagadnunk, hogy ötven év előtt azon egész eszmekör, melyben az ő politikai nézetei mozogtak, kortársainál nem találhattak előkészitett talajra.

Eszméi gyujtottak, ösztönszerüleg érezték igazságát, de kevesen értették.

Történelmünk nem mutat fel magyart, ki nemzetének szellemi mozgalmaira nagyobb hatással lett volna, mint Széchenyi gróf, nincs senki, ki nagyobb tőkével gyarapitotta volna a nemzet szellemvilágát.

De épen azon a téren, hol szellemileg leginkább hatott, nem maradtak fenn gyakorlati alkotásai. Midőn arra került volna a sor — mint alább látni fogjuk — egyedül állott, elhagyatva nemzetétől épen a válság nagy perczében.

Ő kimutatta ősi avatag intézményeink tarthatatlan voltát, kimutatta az uj emelendő épitmény körvonalait, de neki nem jutott ki az alkalom, hogy épithessen, ezt a sors más kezekbe adta.

Ha azonban arról meggyőződünk, hogy a rendszer, melyet Széchenyi alkotásaink alapjául kitűzött, az egyedül helyes, nekünk minden azótai állami és társadalmi alkotásokhoz az ő mértékét kell használnunk és úgy megbirálnunk.

Más szóval: ha Széchenyi politikai álláspontjára helyezkedünk és onnan szólunk az 1848-ki, az 1867-ki és azótai politikai alkotásokról, nem az a kérdés előttünk: állunk-e ezen alkotásainkkal az európai cultura szinvonalán, hanem az: hogy mig a cultura követelményeit kielégitettük, nem jutottunk-e a nemzeti érdekekkel ellentétbe?

Mert ez azon mérték, melyet ő a magyar politika irányára nézve állandón kitűzött, és mert most és jövőben a kor szellemével haladnunk kell, most és mindig is alkalmazandó lesz.

Lehet tehát politikai nézetünk szabadelvű, lehet conservativ, sőt radicalis is, de mindig specificus magyarnak kell lenni, az az a magyar érdek pontjánál nem szabad eltérnünk, e ponton egyeknek kell lennünk.

Ez volt, a mi annyi századon át nemzeti létünket fenntartotta, ez fogja fenntartani ezentúl is.

De hogy e nyomon járjunk, szükség, hogy a nemzeti szellem hatásait fejlődésünk menetére ismerjük a multban, és a nemzeties fejlődés érzékét fenntartsuk a jelenben és megerősödve adjuk a jövőnek.

Nemzeti mivelődésünk története még megirásra vár, azonban a törtenelem és irodalom és ennek nyomában a régészet gondosan gyűjti az adatok kincsét a jelen és jövő számára.

Hogy a nemzeti szellem a mivelődés bizonyos fokán az irodalomban nyerhet önállóságot és jut kifejezéshez — és ez irányban már a mozgalom meg is indult, csak egyesités kell, hogy a fejlődés sebesebb és gyümölcsözőbb legyen, — ezt Széchenyi már 1825-ben felfogta, ezért megragadta az első alkalmat, mely kinálkozott, a t. Akadémia megalapitására.

«Isten áldása van minden kezdeményen, a mit kezébe vesz», igy szólt Szatmár megye a hozzá intézett levelében. De ha ez valamely kezdeményére illik, egyre sem annyira, mint a magyar t. Akadémiára.

Az irodalmi erők egyesitése azon felette szerény eszközök mellett is, melylyel egy ily intézet rendelkezett, csodákat mivelt, és oly szellemi tevékenységnek lett gazdag forrása, melynek ered-

ményeire ma már hálás büszkeséggel tekintünk, mint sok viszontagságaink és aggodalmaink vigasztalására.

Valóban, ha napjaink szellemi életére vetjük szemeinket, nem lehet lelkünk emelkedéséval nem látnunk, mikép a nemzeti sajátossság érzéke felébredt, hatalmasabban mint valaha, és a nemzeti szellem működésének az irodalom, művészet és ipar terén tömeges kutatóira találunk.

Ott látjuk ma már dolgainkat, hogy nemzeti irodalmunk és zenénk mint igéző sajátosság kezd a többi népek közt hóditmányokat tenni. A tudományokat fejlesztő nemzetközi társulatok befogadtak bennünket is a munka közösségébe és kezdünk számot tenni az emberiség közös munkásai között.

Ezeket szemlélve, hányszor jut eszembe: Ki volna ma boldogabb ezeknek láttára, mint a nagy gróf, kinek szemében nem volt semmi csekély, ha nemzetének előnyére szolgált a külföld felfogásaiban.

Mennyire büszkévé tette volna csak Zubovics párisi lovaglása. Hát még a *Kincsem* diadalai az európai lófuttatásokon. A világ részvétét *Szeged* iránt oly vivmánynak tekintette volna, mire a magyarnak csak nagy idő után lehetett volna számitni.

Hányszor folyt vele vitánk a magyar lovakról. Ezért tudom elképzelni, hogy ha még azt rábirtuk volna is disputálni — noha fajára igen sokat tartott — hogy a magyar a leggyőzőbb lovas lehet mint Zubovics, de azt már, hogy Blaskovics saját nevelésű lova legyőzze az egész mivelt világ futó lovait, azt tán saját szemeinek sem merte volna elhinni, s ha még is kénytelen lett volna hinni — vele alig beszélhettünk volna nemzeti büszkeségében.

Épen mint az öreg Szemere Pál tudósunk, ki egész életében borotvált sima arczczal járt közöttünk s kit e miatt gyakran németnek tartottak, 1849-ben egyszerre bajuszosan lép szobámba és észrevéve bámulatomat e felett, büszkén, emelt fővel magyarázta nekem, hogy a nagy győzelmek után őt ez joggal megilleti, és restelné, ha ezután összetévesztenék.

Igy éreztek az ébredés korának hű emberei.

Visszatérve a nemzeti szellem önálló működésének tárgyaira, alig találunk a szellemi munkásságnak olyan terére, melyen nemzetünk productiv ereje önállóbban lépne fel, mint épen a politika mezején.

Európai megtelepedésünk óta mind az, a mi állami és társa-

dalmi szervezetünket tárgyazta, a magyar szellem önálló alakításának bélyegét viseli magán.

Ha a magyar sociolognak valamit sajnálni lehet, az azon eltagadhatlan tény, hogy számos derék kutatóink, kik sok gonddal és nemes buzgósággal keresik mindenütt a nemzeti szellem alkotásainak nyomait, épen azon térre forditottak eddig kevesebb figyelmet, mely a leggazdagabb aratással igérkezett volna.

És ez a sociologia tere. Majd ha ezen tér egykoron kellőleg kiaknázva lesz, fogjuk belátni mennyi felbecsülhetlen kincset találunk multunkban, és hogy sajátkép ez azon tér, melyen európai culturalis néptársaink alkotó tehetségével nemcsak mérkőzhetünk, de azokat túl is haladtuk.

Ezen elhanyagolásnak merném tulajdonitani azt, hogy átalakulási alkotásainkban még ma is eligazodni alig birunk, és hogy biztos rendszer helyett, a kisérletek országában tévelygünk. Végkép birunk még ma is ösztönszerü ragaszkodással a nemzetalkotta intézmények iránt, de hiányzik bennünk a tiszta öntudatos meggyőződés azoknak oly tulajdonságai felől, melyek az európai culturalis követelményekkel nemcsak nem ellentétesek, sőt ellenkezőleg egyedül volnának képesek az európai szervezetek számos illusióit velünk kikerültetni, és az állami élet kielégitőbb formáit rendezni.

Ezt bővebben fejtegetni, nem lehet itt feladatom. Itt csak érintenem kellett, hogy nemzetünk szelleme semmiben önállóbb és termékenyebb nem volt, mint az állami ügyek rendezésében, és sehol a nemzeti typus sürübb nyomaira nem találunk.

Nem hozom fel az alpári alkotmányt, mely minden esetre egy vándor nép culturalis állapotainak nem kis mérvü bizonyitéka.

Annál feltünőbb az arany bulla, az angolok magna chartájának iker-testvére, mely csak hét évvel ifjabb mint emez.

Ha e két okmány, mely két európai nemzet szabadságlevele, elfogulatlanul összehasonlitjuk, nem fogja senki bebizonyithatni, hogy a politikai miveltség fokán az angol nemzetnél hátrább álltunk volna.

Bátran kiállhatunk törvényhozási és végrehajtási rendszerünk önálló formáival is, nem különben birtokrendszerünk akkori időkhöz mért alakjaival, meg fogjuk mutatni, hogy a politikai jogosultság terjében előbb álltunk más népeknél, és a mi állami szervezetünkben az valóság volt, mi más alkotmányokban jogi fictio, sőt a status garantiái nálunk fejlettebbek és kielégitőbbek voltak, mint másutt.

De a magyar nemzeti szellem alkotó hatalmát sehol nem mutathatjuk ki eclatansabban mint a magyar kath. egyházban.

Mutasson bármely mivelt nép Európában kath. papságot, mely a nemzeti érdekekkel annyira összeforrt volna, mint a mienk, mely ezen érdekek súlyát még Róma ellenében is ennyire megóvta volna.

Sőt még ma is, hol a szoros kapcsolat állam és egyház közt megszünt, hol az egykori egység a tényező osztályok és papság közt igen sokat vesztett, a mi magyar egyházunk foglalt Európában oly állást az állam irányában, mely a felmerült culturharcz lehetőségét kizárja.

Még azt is elmondhatjuk mi magyar katholikusok, kik papi kezekben nevelkedtünk, mutasson bármely mivelt népe Európának felekezetet, mely felvilágosodásban és keresztényi türelemben a magyar katholikuson túltenne.

És e pontnál hova most jutottam, midőn a magyar katholikus nemzeti érzületéről szólok, melyről még igen sokat ellehetne mondanom, nem feledhetem el ismét a grófot.

Mélyebb vallásossággal alig birhatott ember mint ő. Ez nála családi sajátosság volt, fokozva kedélyének mélysége által.

Es miként szól ő az országgyűlésen e tárgyban?

«Az apostoli magyar király — úgymond — mindig megtudta magát constitutionalis nemzetével együtt óvni Rómának suprematiájától. A főméltóságu clerus status in statu soha sem volt és soha nem is lehet. A mily arányban fejledezik hazánk alkotmányos szelleme, annál türhetlenebb leszen egy külső hatalomnak ilyes befolyása nemzetünkre. Hol a törvény a nemzetet még fejedelmének önkényétől is biztositja, miként lehessen idegen önkénynek alávetve?» stb.

Ez a legbuzgóbb magyar katholikus érzülete.

Ezért nincs nálunk, s hála őseink szellemének, nem is lesz és nem lehet culturharcz.

Ismétlem, hogy szellemi működésünk egyik ágában sem voltunk productivebbek a multban, mint állami és társadalmi szervezetünk ügyeiben.

Az állami functiók gyakorlatának megvoltak nálunk teljesen szabatos formái, melyek nemzetünk életéből fejlődtek és 1848-ig intézményeink összességét képezték.

Természetesen ez más volt mint a többi európai népeknél

divott, és az európai statustan, mely a fennálló culturalis rendszerek alapján állíttatott fel, a mi formáinkról tudomást sem vett.

A 40-es években felmerült centralista párt tisztán az európai elméletek embereiből állt, kik mert soha gyakorlatban nem ismerték ősi rendszerünk belértékét, annak kinövései által félrevezetve, ellenségeivé lettek, és ősi rendszerünket nemcsak a napi sajtóban megtámadták, de a regényirodalom terén is pellengére állíták.

És már most ezen időszakból vegyünk két jelenséget figyelembe, mint nemzetünk fejlődésének folyamatában felmerülő sajátságokat, ugyanis:

A 30-as évek kezdetén fejti ki a gróf nemzeti ujjászületésünk egész rendszerét és ennek vezérelvéül tüzi ki, a mai tudomány nyelvén szólva: *a nemzeti sajátosság jogat*, t. i. a nemzeti typus gondos megóvását és kifejtését mint oly érdeket, mely mindenek felett áll.

És midőn épen a nemzeti szellem működéseinek mindenek feletti fontosságát öntudatra juttatja — támad a 40-es években legkitünőbb publicistáink vezetése alatt politikai iskola, mely doctrinái által a nemzeti szellem összes alkotásait a politikában halomra dönti, a multnak minden jogát tagadja, és egyszerün kinál az európai formák chablonaival mint az államélet legbevégzettebb alakjaival.

Másik nem kevésbé feltünő jelenség, az: hogy ha hazánk történelmében némileg jártasok vagyunk, fel kell ismernünk nemcsak hogy politikában volt nemzeti szellemünk legtermékenyebb és önállóbb, de azt is, hogy épen a 48-ki korszakot megelőzött időben volt ragaszkodásunk a nemzeti intézményekhez inkább a helyes mértéket meghaladó mint tágitott, még is ha a 48-ki politikai alkotásokban a nemzeti szellem befolyását nyomozzuk, azokban ugyan e befolyásnak legkisebb nyomára sem akadunk.

Ezen sajátságos jelenségekhez fejlődésünk történelmében sorozhatnék még egy harmadikat is.

Kossuth testestől lelkestől magyar municipalista volt. Merném állitani, miben sem volt őszintébb és erősebb, mint ez ősi rendszerhez való ragaszkodásában. Lelkének mélyéből mondá a pozsonyi országgyűlésen az alkotmányozás napján: hogy kész volna hazájából kivándorolni, ha ősi municipális rendszerünk megsemmisittetnék.

És még is épen Kossuth 48-ki alkotásai teszik tönkre a ma-

gyar ősi törvényhozási és végrehajtási rendszert csaknem helyrehozhatatlanul.

Senki sem állhatott pedig távolabb a centralisták magyar iskolájától, mint Kossuth, és midőn 48-ban az alkotás hatalma kezébe jut, megteremti a centralismus birodalmát Magyarországon.

«A centralisták helyett — így szól Kemény — természetes ellenségök, a decentralizatio legnagyobb mestere, Kossuth szabályozta a magyar kormányzat központositását; Kossuth a megyék bajnoka verte le a megyei rendszert; Kossuth, ki a birodalmi viszonyok irányában kezdet óta gyanus helyzetet foglalt el, illesztette be az uj alkotmányu Magyararszágot a szintén alkotmányosnak proclamált ausztriai birodalomba.»

Nem én állitom, mert már rég mondatott, de úgy hiszem nem volna nehéz feladat kimutatni, hogy ha a márcziusi törvények alkotásánál nem kölcsönzünk majdnem utánzói hűséggel az európai charták elméleteiből, hanem saját nemzeti álláspontunkból indulunk s a történelmi fejlődés alapjára épitünk, nem csuszhatik be annyi kérlelhetlen ellentét uj alkotmányozásunkba, és nem fejlődhetik ki oly végzetes sebességgel az összeütközés, mely véres válságokra vezetett.

És ha ennek kifejtését nem tartom nehéz feladatnak, mire a lefolyt események áttekintésénél mindenki rájöhet, ebből logikai következettséggel folyik az is: hogy ha mi 48-ki alkotásainkban a történelmi alapot, az az a nemzeti szellem addigi önálló alkotásait nem hagyjuk egészen figyelmen kivül, lehetetlen volt volna, hogy azon vitális alapot — a birodalommali kapcsolat ügyét — melyet pedig a 48-ki törvény is szentnek és sérthetlennek ismer el, a rendezés körébe ne vonjuk, és bár átmenetileg is oly modus vivendi-ről ne gondoskodjunk, mely míg a bécsi és pesti önálló nemzeti kormánynak a békés coexistentiát lehetővé tette volna, más részről az események kényszerű fejlődésének egészen más irányt adott volna, mint a minőt ügyeink menete vett.

Hogy ezen nem menthető mulasztásnak, ily indefiniált állapotnak kikerülhetlenül életbevágó összeütközéseket kelle felidézni, még pedig annál kényszeritőbbeket, minél élesebben tolták az események előtérbe a birodalmi érdekeket, és minél inkább lett az olasz háboru és a növekedő belzavarok által a birodalom fennállhatása kérdésessé téve — ez természetes.

És e pontnál jutunk a később kényszerű következetességgel

fejiett magyar forradalom sajátképi forrásához, melyről teljes történelmi hűséggel mondhatjuk:

Hoc fonte derivata clades.

Történelmünk pedig, mely a forradalom keletkezésének leirásában az események fejlődésének ezen alapforrását nem méltányolta kellőleg, egyoldalu és hézagos lett szükségkép és a keletkezett bajok felelősségét helytelen súlylyal hárítja személyekre, mellőzve a helyzet kényszerű behatásait.

«Az izgatottsági koron kivül — igy szól Kemény — nincs ember és közvélemény, azt be nem látó, hogy ha a márcziusi törvényekkel együtt nem kerekittetnek ki a birodalmi összeköttetést rendező szabályok, akkor majdnem felszólítás intéztetik a mellőzött és jövendőjük iránt kétséges érdekhez egy ellenforradalom által befolyásukat visszaszerezni. Mert minden nagy érdeknek joga van el nem türni, hogy a provisorie is kirekesztessék oly szervezetből, mely a többi érdekek iránt tekintettel volt. Ezt tagadni a történészet és az emberi sziv félreismerése.»

A márcziusi törvények kimondják a *«korona egységet és kapcsolat épségét»*, de ennek következményeivel tovább nem törődnek, a sanctió pragmatikának azon alapfeltételét, mely a korona egységének s kapcsolatnak indoka volt, a kölcsönös védelem kötelezettségét meg sem említik.

És e mulasztásban rejlett a magyar történelmi alap és a nemzeti hagyományok legeclantánsabb feledése vagy megtagadása, mely bár akaratlan mellőzés volt, mindenesetre a 48-ki törvények alkotóinak terhére rovandó fel.

És ha mi történelmünk egyik legfényesebb, de tragikus kimenetelü drámájában azon sokak által szépitő mentségnek, előttem inkább lealázó magyarázatnak látszó megfejtéssel megelégszünk, hogy a magyart a bécsi kamarilla hajtotta akaratlanul a forradalomba, ebben saját élhetetlenségünknek adnók bizonyitványát, épen annyira meg nem érdemeltet, mint a mennyire távoztunk a történelmi események hű felfogásától.

Én pedig, ki ezen «emlékezéseimben» hivatva vagyok a gróf magatartását életének — nemzetünk sorsának, legválságosabb napjaiban ecsetelni, mellőzhetem-e, hogy a későbbi fejlemények e gazdag forrását fel ne mutassam és ebben a szereplő egyéniségek helyét meg ne jelöljem?

A gróf, mint későbbi leirásomból látni fogjuk, a válság órájá-

ban az illetékes helyen megtette multjához hiven a maga hazafiui kötelességét, de a nemzet nagyjaitól és képviseleteitől egyhangulag megtagadtatott, és számára — mint látni fogjuk — nem maradt más választás, mint tétlenül várni az események fejlődését és lesni az ujabb alkalmat, ha kinálkozik, hazafi kötelességek teljesítésére.

A válság órájában ismét ő állott Kossuthal szemben kimutatni a nemzetnek a követendő politika irányát. A nemzet egyhangulag ellene döntött, és neki át kellett adni a tért győzelmes ellenfelének.

Kossuth lett ura a helyzetnek, lett alkotója a márcziusi törvényeknek.

Birt-e Kossuth a nemzeti hagyományok iránt érzékkel? E kérdésre alkotásaiból és minden tetteiből itélve, határozott nemmel kell felelnünk.

Nem nehéz előttünk fekvő életfolyásukból kimutatni, hogy a mint a gróf a nemzeti szellem *megtestesülése,* úgy Kossuth minden tettében annak *tagadása* volt.

Még azt is állithatjuk a megczáfoltatás minden veszedelme nélkül, hogy a gróf, mély kutatás útján öntudatos felismeréssel jutott a nemzeti individualitás cultusához, míg Kossuth akaratlanul, úgy szólva hajlamainak ellenére jutott az ellenkező ösvényre.

T. i. Kossuth — mint fennebb felemlitettem Kemény után — a centralisták természetes ellensége, a decentralisatio legnagyobb mestere decretálta a magyar kormányzat központositását. Kossuth a megyék bajnoka verte le a megyei rendszert.

Igen igazságtalanoknak kellene pedig lennünk, ha azt állitanók vagy elhinnők, hogy nagy előszeretetet valló nyilatkozatai, és a megyerendszer megóvására tett ünnepélyes fogadalmai nem voltak volna egészen őszinték. Kossuth a mit vitatott, azt mindig hitte is.

Hasonló igazságtalanság volna, ha a 48-ki törvények hiányaiért és kiáltó ellenmondásaiért egyedül Kossuthra háritnánk a felelősséget, gr. Batthyány, Teleky, Szemere, Eötvös, Szentkirályi, Pázmándy és mások, később maga a behivatott Deák is tagjai voltak azon szükebb körnek, hol a márcziusi törvények megalkotva az országgyűlés elé kerültek elfogadásul.

Visszaemlékezve a márcziusi napok izgalmas állapotaira, be

kell vallanunk, hogy a dolgok komoly megfontolására a leghiggadtabb fő sem talált nyugodt perczeket.

Meghozattak lázas izgatottság közepette rögtönözve a márcziusi törvények, a nélkül, hogy egyik vagy másik részről az okvetlenül válságot felidéző hiányok szóba hozattak volna.

És e pontnál az annyira vádolt udvar és bécsi kormány ellen fellehetne még hozni méltó panaszul, hogy e hiányokat talán készakarva hagyta elintézetlenül.

Szerencsétlenségünkre azonban mind az udvar, mind a bécsi kormány a kikerülhetlen összeütközések egyes pontjait észrevette, azonnal, még a törvények királyi megerősitése előtt sürgette azok elintézését és többszörös alkalommal kereste őszintén a megoldást, mely hol törött meg, későbben el kell mondanom.

Tény az, hogy 48-ban a márcziusi törvények megalkotásánál megtagadtuk — bár akaratlanul — a nemzeti hagyományokat teljesen, mellőztük a nemzeti szellem századokon kererésztül működő alkotásait, elvetettük magunk alól a történelmi alapot, és az idegen uton, melyre tértünk, mind közjogi, mind magánügyi viszonyainkat egy uj világnak oly tömkelégébe juttattuk, melyből, hogy kijutunk-e valaha és mily áldozatok árán, az még csak a jövendő titka.

Kimondtuk ugyan a márcziusi törvényekben «a korona egységét és kapcsolat épségét». Elismertük a «közös ügyek» létezését. Ezt tagadni vagy alterálni senkinek sem jutott eszébe, nem volt szándékában legtávolabbról sem — de:

a korona egységének elvét hatalmasan megingattuk, midőn a nádort a korona attributumaival felruháztuk, és jogilag oly helyzetet teremtettünk, hogy csak az ő akaratán mult, hogy más «törvényes» királyunk ne legyen, mint a koronázott közös fejedelem.

A kapcsolat épségének biztosításául egyetlen szót sem vesztegettünk a márcziusi törvényekben, megelégedtünk gr. Batthyány ünnepélyes kijelentésével és Kossuth magyarázatával a sanctio pragmatika kölcsönös védelmi kötelezettségeit illetőleg, de nem lévén ezen alapelv törvényeinkben garantirozva, csak kimondva, ez első alkalommal nemcsak kérdésessé tétetett, de határozottan megtagadtatott az olasz kérdésben.

Valóban gyanuba jöhetnénk közjogi alkotásaink körül a szándék őszintesége iránt, ha saját nemzeti intézményeink rendezésében még kiáltóbb ellentéteket nem találnánk a márcziusi törvényekben.

Nálunk az uj rendezés teljesen kifejlett élő és hatalmasan működő szervezettel állott szemben, és pedig nem túlélt, megunt, de oly szervezettel, melyet a nemzet osztatlan közvéleménye a szabadság és közélet palladiumának tekintett.

E miatt sem a felelős kormányzat elve, sem a ragyogó névsor, minőt nemzetünk csak ez egyszer állithat vala ki mint ministeriumot, nem volt képes elnyomni a mély aggodalom érzetét, mely önkénytelenül tükröződött vissza, és Kossuthnak egész szónoklati hatalmát vette igénybe, hogy némileg csillapittassék.

A márcziusi törvényekben pedig mig egyik §-ában «az ország minden törvényhatóságainak eddigi törvényes hatósága ezentúl is teljes épségben fenhagyatik», a magyar egész törvényhozási és végrehajtási rendszer confiscáltatik az uj intézmények számára.

Ezekből csak azon tanulságot merithetjük, hogy az izgalmak napjaiban, hol Kemény szerint «az állományi test agyveleje oly égetté lesz, mint a demagógoké», ne codificáljunk, mert semmi sem biztosit a tévesztések ellen, melyek későbbi válságok gazdag forrásaivá válhatnak.

A mélyen gyökerezett dynastikus érzület, a birodalmi kapcsolat épsége, s az ezen alapokon fejlődött nemzeti intézmények complexusa oly erősen összefüzött egészet képeztek nemzeti életünk fejlődésében, hogy midőn ettől megváltunk egész multunkat tagadtuk meg.

Megtagadva multunkat, önmagunkhoz az az nemzetünk ősi szelleméhez lettünk hűtelenek, minek első sorban az lett a következése, hogy a haza sorsa bizonytalan jövőnek lett martaléka, és csak az által jutottunk a nemzeti lét állapotaihoz ujra, hogy a sanctio pragmatika alapjára ismét visszaállva, összefüztük a jelent a nemzeti multtal, és ennek alapján alkottuk meg az uj közjog uj épületét 1867-ben.

Ki ezt ma sem látná be, az Kossuthként «az Istennek a históriában revelált ujját tagadná meg».

Ezen szép mondatot Kossuth ugyan épen ellenkező szellemben használta fel, de épen ebben feküdt azon mély kiengesztelhetlen antagonismus, mely őt a gróftól elválasztá, és melyet nemzetének nagy tömegében egyedül a gróf érzett át oly mélyen, és melynek öntudatára mi felszámithatlan áldozatok árán, annyi felidézett és nem sikerült katastrofák nyomán jutottunk.

El kell alább a maga helyén mondanom ezen mély antago-

nismus utolsó nyilvánulását, mely akkor lépett előtérbe, midőn 48-ban a válság órája ütött, és a nemzetnek választania kellett a «megvédés» vagy «megtorlás» politikája között; a gróf és Kossuth indítványai között.

Meglátandjuk később, hogy Istennek a historiában revelált ujja egészen máskép nyilatkozik a gróf tanácsaiban, sőt tizenhét évvel később Deákban is mint Kossuth minden tetteiben 48-tól maig.

Istennek a historiában nyilvánuló revelatióit pedig ne keressük egyes történelmi epizod sebessen lepergő eseményeiben, hanem kutassuk a nemzeti élet több százados folyamatában és nemzeti missióink félreismerhetlen jellegében, mely történelmünkön átvonul, és mint élő és alkotó szellem követel tőlünk elismerést és érvényesítést ma úgy mint 48-ban.

XIV. FEJEZET.

Nemzeti és birodalmi hivatásunk. E hivatásról voltak-e tiszta felfogásai Kossuthnak? A detronizatio. Hivatásunk a német népre vonatkozólag. A Habsburg-ház trónjára nézve. A nagy gróf ez időbeli élet folyása válhatlan kapcsolatban áll Kossuth közéletével. Kossuth mint népember. Előtte egyedüli hatalom a nép. Mit tart a nemzet értelmiségéről? Három történelmi nagy alak külön hivatással korunkban.

Azon messzelátó tág eszmekörben, melyben Széchenyi politikai felfogásai mozogtak, úgy fontosságban mint alakitó befolyásban nem csekély részt foglalnak el nemzeti hivatásunk körüli eszméi is.

«Eugen (savoyi) herczeg a zentai hős — igy szól Kemény — Ausztria nagyságának és dicsőségének érdekében VI. Károly császárnak azon bölcs, de akkor figyelemre nem méltatott tanácsot adta, hogy a birodalom központja Budára tétessék át.»

«Széchenyi egy századdal utóbb, bár a keleti viszonyok mostohábbá váltak, *Ausztria hivatására* nézve Eugen herczeg véleménye mellett volt.»

«E részben meggyőződése oly szilárd vala, hogy reformjainak és honreményeinek alapja rendült volna meg, midőn Ausztria állandólag leveszi kezét a keleti ügyekről.»

Széchenyinek ezen alapeszméje volt a plasticus erő, mely reformjait élővé tartóssá és gyümölcsözővé, sőt a magyar nemzetiség kifejtését birodalmi szükséggé, európai igénynyé tehette volna.»

Teljesen igaza van Keménynek, midőn a gróf politikai jellemrajzában nagy súlyt fektet nemzeti hivatásunk felőli felfogásaira és ezt gondos figyelemmel fejtegeti is.

E nélkül hiányzanék regenerationalis eszméinek legmélyebb alapja. A mélyen kutató lélek, mely nemzetének multját oly gondosan tanulmányozta, és jövőjével annyit foglalkozott, fel kelle, hogy keresse azon forrásokat is, melyek — ha léteznek — fajának

nemzeties kifejtését a közbirodalom érdekeivel és a többi culturalis népek igényeivel kapcsolatba hozzák, melyek ennélfogva a magyarságnak szilárd létalapot nyujtanak, egyszersmind későbbi válságok ellen, melyeket, mig az európai viszonyok fejlődésében kimaradhatlanoknak hitt, nemzetünket a veszélyektől megóvhatják.

Ha figyelemmel kisérjük Kemény elemzéseit, midőn a grófnak nemzeti hivatásunkróli eszméit fejtegeti, azonnal fel kell tünni előttünk, hogy ő «*Ausztria keleti missiójáról*» beszél.

Míg ezen hivatás ellemzésében a súlyt a magyarság keleti sajátságaira fekteti, tehát sajátkép Magyarország hivatását érti, még is Ausztria, az ausztriai ház missiójáról szól.

T. i. Széchenyi gróf felfogásában e hivatásra nézve az uralkodó ház, a birodalom és Magyarország érdeke teljesen azonos, csak válhatlan kapcsolatban képzelhető, és ezen hivatás betöltése a birodalom sulytadó befolyása nélkül a fennálló európai viszonyok közt — szerinte — nem is volt gondolható.

Széchenyi, Kemény, Deák és valamennyi magyar publicisták, kik ezen iskolához tartoznak, sőt — mondhatnám — minden magyar, ki a nemzeti hagyományok iránt is érzékkel bir, állami létünk azon alapeszméjéből indul ki:

hogy Magyaroszág a mai viszonyok közt mint önálló független ország magára nem állhat fenn,

ezért a fennálló dynastialis és birodalmi kapcsolat számunkra vitális érdek.

A grófban tehát és Deákban is, mint nehéz időkben volt alkalmunk látni, ezen dynastialis és birodalmi kapcsolathoz való mély ragaszkodás azon rendithetlen alap, mely jó és balsors között ingatlanul áll.

Azt magyaráznom sem kell, hogy ezen alap meggyőződes: miszerint a fennálló kapcsolat a mai európai viszonyok közt számunkra életkérdés, politikánkra is döntő befolyással van.

De épen ezen alap meggyőződés az, melynek nyomára Kossuth felfogásaiban, sem tetteiben soha nem találunk.

Már ebben is megjelölhetjük azon mély antagonismust, mely a gróf és Kossuth eszméi közt létezett, és köztök oly szakadékot képezett, mely áthidalhatlan volt.

Senki sem volt a hazában, ki ezen mély ellentétet úgy értette, annak következményeit úgy érezte volna mint Széchenyi, sőt mint láttuk azt is világosan előre látta, hogy ezen eltérés az alapban

fogja a nemzet sorsát eldönteni, ha a hatalom KOSSUTH kezébe kerül.

Az antagonismus ezen kérdése szorosan összefügg nemzeti hivatásunk józan felfogásával, hazánk negyedfél százados történelmével és átfüződik korunk minden eseményein, legkomolyabb alakban azonban csak KOSSUTH eljárásában itthon és a külföldön lépett előtérbe. Minélfogva meg is érdemli, hogy e kérdéssel behatóbban foglalkozzunk.

A történelmi fejlődések során minő jövő vár Európa népeire, ha a mindig sulyosbodó társadalmi bajok bomlasztó hatásaikkal uj alakulásokat idéznek elő, ki mondhatná meg.

Arról sem állhat senki jót, hogy a legjózanabb politikai combinatiót egy uj fergeteg, mely keletkezhetik, nem forgatja-e fel alapjaiban és teheti tárgytalanná.

Mindez azonban nem szabad, hogy megzavarjon. Politikai rendszerünket a tényleges állapotok basisára kell állitanunk s azokkal nem szabad a ki nem számitható eshetőségek ábránd világába tévednünk.

Az európai mai államrendszer mint politikai szükségesség, melynek szilárd tartósságában ma már szabad kétkednünk is, még azon korban, melyről irok — 30 évvel ezelőtt — oly ingatlanul állott a mérvadó hatalmak meggyőződésében, hogy azt politikusnak, kinek kezébe, KEMÉNY szerint a gondviselés e haza sorsát tette le megőrzés végett, sem félreérteni, sem ignorálni nem lehetett.

Magyarországnak Ausztriától elszakadása, más szóval az osztrák birodalom feloszlatása, az az a keleti nagy hatalom lételének megtörése a mai európai államrendszer létkérdése.

Ezen törekvés ellenében 1849-ben épen azon nagyhatalom sietett Ausztria segitségére fegyveres közbenjárásával, melynek ellenében Ausztria fennállása politikai szükségességnek tekintetett.

És mikor az orosz hatalom segitsége mellett a magyar forradalom véget ért, lord PALMERSTON, az angol miniszter volt első, ki köszönetet mondott az orosz czárnak Ausztria megmentéseért.

Ez volt 1849-ben az uralkodó európai nézet.

Európában az egyensúly rendszere az osztrák birodalom lételén nyugodott, nemcsak eszményben, de tényleg.

Ha Ausztria a franczia-olasz háboruban nem szenved vereséget, nem következhetik a porosz-olasz osztrák elleni háboru 1866-ban. Ha ez nincs, nem lehet a porosz-franczia háboru

1870-ben, és ha ez nincs, nem lehet az utolsó keleti háboru. Ausztria régi állásában nem engedheti meg a francziák megaláztatását a poroszok által, és nem türheti el a török hatalom megtörését az oroszok által.

A mint III. NAPOLEON 1859-ben Ausztria gyengitésére szövetkezett az olaszszal — saját bukását készitette elő kimaradhatlanul.

A súlyegyen rendszere tehát, mely Ausztria nagyhatalmi állásán nyugodott főleg, nem volt merő ábránd, hanem történelmi szükségesség.

A nagyszerű uj alakulások Ausztriát kibontakoztatták az olasz és német érdekkörből, hol már nincs mit keresni, és bezaklatták ujabb foglalásai által a keleti ügyek érdekkörébe közvetlenül.

Hogy egy egész századon át elhanyagolt természetes missiójának betöltésében nem késett-e meg most már, még csak a jövő fogja kideriteni.

Legyen ennyi elég annak megjelölésére, mily szoros kapcsolatban van Magyarország viszonya a birodalom iránt az európai érdekekkel, és hogy a mi birodalmi kapcsolatunk kérdése még annyi átalakulások után is az európai fennálló államrendszer életkérdése is.

Birodalmunk léte a korona egységén és kapcsolatépségén nyugszik.

E szép frázis az 1848-ki törvények szövegében egészen KOSSUTHra vall.

Találunk még ez évben, a nov. 22-ki országgyülési szónoklatában meleg szavakra, melyekkel az uralkodó iránti törhetlen hűségről szól.

Találunk 48-ban is a *Kossuth Lapja* jul. 4-ki számában tőle a kapcsolatról ily nyilatkozatot: «köztünk és Ausztria közt a pragmatikai sanctio kapcsa áll. Ennek rövid értelme: közös barát, közös ellenség.»

Azonban hogy ezen nyilatkozatok nem birtak meggyőződésében mélyebb alappal, arról ugyanazon hóban, 1848 juliusban, a sanctio pragmatika gyakorlati értelmezésénél eléggé mutatta.

Tény pedig az: hogy KOSSUTH 1848-ban sem azon kérdésről: fennállhat Magyarország önállólag az európai rendszerben; sem arról, hogy hazánk kapcsolata az osztrák birodalommal történelmi

szükségesség-e, sem ezen kérdések összefüggéséről a fennálló európai vitalis érdekekkel nem volt tisztában.

Noha úgy látszik nekem, hogy magyar politikáról beszélni sem igen lehet a nélkül, hogy az iránt tisztában ne legyünk magunkkal:

fennállhat-e Magyarország magára önállóan?

és ha nem: mely szövetség biztosithatja leginkább a magyar faj nemzeti létét és szabad fejlődését?

Még is azt kell ismételnem, hogy Kossuth e kérdéseket csak számüzetésében vette komolyabban gondolóra, míg itthon volt, ezen kérdésekkel aligha foglalkozott, és ezeknek mélyenható jelentőségéről fogalma sem volt.

Ilyesmit állitani sem merném, ha czáfolhatlan tények ezt nem bizonyitanák. Ezekben azonban nincs hiány.

Képzelhetjük-e, hogy a kinek az osztrák birodalom felbomlásának európai fontosságáról csak fogalma is van, az 1849. april 14-kén épen Debreczenben az akkori viszonyok közt ily kérdést felvethet és szőnyegre hozhat?

Mi, kik ezen eseményeknek szemtanui és állásunknál fogva részesei voltunk, alig tudtunk képzelni inopportunusabb időt, mint az volt, melyben Kossuth ezen kérdést szőnyegre hozta.

Ő a detronisatiót és függetlenségi inditványt is mint alárendelt csekélyebb fontosságu politikai rendszabályt kezelte, mint widdini levelében mondja: «hogy egy párttöredék fondorkodásainak útját vágja.»

Ezeket azért kelle itt felhoznom, hogy Kossuth felfogásait a gróf eszméivel szembe állitva, kiemelkedjék azon mély ellentét, mely köztök létezett.

Széchenyi mindenben a történelmi fejlődések hive volt. Ő politikát nem csinált, de tanulmányozta a történelemből, melyet mélyebben átértett, mint bárki kortársai közül.

Kossuth ellenben a történelem útmutatásaira nem figyelt. Ezért ő sem a dynastialis, sem a birodalmi kapcsolat iránt nem birt ragaszkodással, ennek európai jelentőségét nem vette számba, nemzetünkre vonatkozó szükségességét nem érezte.

Széchenyi úgy hitte, hogy Európa akkori constellatiója mellett nekünk mindezt keresni és ha nem volna, megteremteni kellene.

Ő ellenben ezt, mint ez idő szerinti kényszerüséget csak türni tudta, mig módunkban nem lesz attól menekülni.

Szóval a nemzeti hagyományokat számba nem vette, a nemzeti szellem negyedfél százados következetes működését ignorálta s nem birt a történelmi fejlődések iránti érzékkel.

Pedig senki sem hivatkozik még ma is sűrűbben mint Kossuth «Istennek a historiában revelált ujjára».

De mik hát ezen történelmi revelatiók a mi multunkban?

Bizonyára nem egyebek, mint a népek életében azon hivatás, melyet időnkint betöltenek, a nemzeti szellem működése, mely a nemzet cselekvéseinek irányt szab, és a fejlődések folyamatát eldönti.

Történelmünkben pedig e hivatás nagyon is érthető tényekben nyilatkozott.

Szemere Bertalan midőn «nemzetünk polgárositó hivatásáról a keleten» szakavatott felfogással értekezik, felveti azon kérdést is, birt-e a magyarság a német népre vonatkozva hivatással?

Történelmünk revelatióiból mire sem meríthetünk világosabb választ, mintha azt kérdezzük: mi hivatást töltöttünk be a német és szláv faj sorsára nézve és hova utal bennünket Istennek a revelált ujja?

Végig tekintve egy évezred történelmén és keresve magunk és a német faj közt az érintkezés pontjait, figyelmünk azonnal két történelmi nagy momentumon akad meg.

Egyik Szvatopluk nagy szláv birodalmának képződése a magyar honfoglalás idejében.

Másik Ottokár cseh fejedelem korszaka, a ma uralkodó Habsburg-dynastia keletkezésénél.

Az elsőt illetőleg így szól Horváth Mihály *Magyarország történelmében*:

«Árpád és népe a Tisza vidékein megtelepedének. Szvatopluk ekkoron hatalmának tetőpontján állott, és a nagy morva fejedelem igen veszélyessé vált a birodalomnak.»

«Követség jött Árpádhoz neki szövetséget ajánlva Szvatopluk ellen. Árpád örömmel fogadja a szövetséget, és hogy az uj haza határait nyugat felé kiszélesitse, meginditotta a hadjáratot.»

«A legyőzött, megalázott Szvatopluk nyomtalanul tünt le hatalma tetőpontjáról.»

«A német birodalomnak megbecsülhetlen szolgálatot tőn a magyar nemzet. Már honfoglalása által is más irányt adott Közép-Európa alakulásának.»

«Mi lett volna Németországból, ha e nagy szláv birodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szétdarabolt széthuzó német törzseket a frank s kivált a hohenstaufeni császárok egy szilárdabb egészszé egyesithetik? Mi lett volna Európa története egy évezred alatt, ha Dalmáczia déli határaitól s a Haemustól fel egészen az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig az egyesült szláv törzsek egy nemzetté olvadva, megszilárdíthatják akkoron hatalmas birodalmukat?»

«De a váratlanul megjelent magyar nemzet a készülőben levő nagy szláv birodalom alakulását meggátolta, és Pannoniát elfoglalván, a szláv lakosokat a Duna-vidékről elüzte, mint ék furódott be a szláv törzsek közé azok egyesülését mindenkorra megsemmisitve, igy a gondviselés rejtélyes végzései szerint uj irányt adott az európai nemzetcsalád történelmének.»

A magyarság tehát már a honfoglalás által döntött a német és szláv faj sorsa felett.

Hivatásunknak magokra végzetes voltát világosabban felfogták a szláv történészek, kik közül Kollár feljajdul a magyar honfoglalás eseménye felett, melyben, mint mondja, a magyarság kétélü pallos gyanánt hasitja ketté a szlávságot s annak megosztásában erejét töri meg és a hatalmas tömörülést dulja szét.

Palacky, a szlávok egyik legnagyobb tekintélyü történésze, erről így nyilatkozik:

«A magyarok berohanása és Magyarországba telepedése egyike a következményekben legdúsabb eseményeknek Európa történelmében.»

Szerinte a Holstein határaitól a Peloponnesus partjáig terülő szláv faju népességek, valamint belső ösztönük, úgy a külső viszonyok által kényszeritve csoportosulandók voltak a Rasztiszláv és Szvatopluk által alkotott morvaországi központ körül, mely a nemzeti és keresztény művelődés legtermékenyebb csiráit rejté magában, s Róma és Byzanc által egyiránt elősegitve és ápolva a legnagyobbszerü kifejlődést igéré. «E központból nyertek volna a szláv népek, ha államintézményeket nem is, de legalább kereszténységet s azzal együtt európai és nemzeti miveltséget, művészetet, ipart, nyelv- és irásbeli egységet. S a mint nőtt nagygyá nyugoton a római befolyás alatt a frank egyeduralom, épen úgy képződött volna keleten Konstantinápoly túlnyomó befolyása alatt egy hasonló szláv-birodalom, és Kelet-Európa ezer év óta egészen más jelentőséget nyert volna, mint a milyenben részesült. Az által azonban,

hogy a magyarok a még csak képződésben lévő államszervezetbe nyomultak és azt szétrombolták, az ily kilátások örökre megsemmisültek.» (SZABÓ KÁROLY *A vezérek kora* 1-ső füzet.)

A XIII. század második felében ismét hatalmas lendületet nyer a szlávság OTTOKÁR egyéniségében. Egyidejüleg hanyatlik a németség ereje. A büszke király Ausztriát, Stiriát és Karinthiát is hatalmába ejtette, sőt Magyarország felvidékén még a Dunán túl is foglalásokat tett.

Míg OTTOKÁR birodalmát a német tartományokkal szaporitotta, a választó-fejedelmek Németországban az igénytelen Habsburg-grófot, RUDOLFOT választották meg római királylyá oly feltétel alatt, hogy ez a német tartományokat OTTOKÁR kezéből visszacsatolja a birodalomhoz.

Mennyire válságos helyzet volt ez mind a német birodalomra, mind a megválasztott császárra nézve, onnan mérhetjük, hogy a történelem tanusága szerint még azon végzetes csatához is, mely a két fél sorsa felett döntött, a német császár nyolcz-tizezernyi sereggel birt kiállani, míg LÁSZLÓ magyar király hatvanezernyi segédhaddal csatlakozott a császárhoz és a Marchmezőn a nagy népcsatát diadallal eldöntötte.

Pedig a hatalmas OTTOKÁR, BÉLA herczeg sógora, közel rokonságban is volt királyi házunkkal, és mindent elkövetett, hogy a császár ellen a magyar szövetséget megkösse.

Ötszáz év előtt RUDOLF császár LÁSZLÓ magyar királyhoz irt levelében «semmi viszonytagságok által meg nem bontható szövetségről» tesz fogadást és igéri, hogy ügyeit mindenkorra saját ügyeinek fogja tekinteni.

Így szólt az első Habsburg. Az utolsó Habsburg leányági örököse még válságosabb helyzetbe jutott.

MÁRIA TERÉZIA szövetségeseitől elhagyatva, jogkövetelőktől környezve csekély eszközökkel rendelkezett.

Óriás veszélyek közt könyekkel szemében, karján csecsemőjével szólt a magyar lelkesedéshez.

És megmentve lőn trónja és hatalmasabbá mint bármikor.

Sőt e század első tizedében, midőn egy rideg kedélyü fejedelem alatt sötét napjaink voltak, a történelem egyik legnagyobbszerü világhóditója, I. NAPOLEON csábitó ajánlatokat tett a magyarságnak, hogy elszakadásra birja, és még arra sem nyert kilátást, hogy ez irányban komolyabb kisérletet tegyen.

Vajjon ha a népek életében válságos eseményeknél azoknak döntő közbelépése következetes összhangban jut századok során érvényre, lehet-e ez a puszta véletlen műve, nem-e nyilvánulásai ezek a népek közti válrokonságnak, nem-e ezekben kell keresnünk az ösztönszerű érdekszövetség kulcsát, nem-e ez útra terelte az önfentartás ösztöne nemzetünket századokon át?

Sőt ha történelmünk útmutatásainak mélyebb kutatásába bocsátkoznánk, meg kellene győződnünk, hogy valahányszor e természetes hivatásunkkal ellenkező útra tértünk, lett légyen felkelésünk bármennyire jogosult, mindig kegyetlenül meglakolt hazánk Szapolaitól Kossuthig.

És mert a népek viszonyaiban kölcsönösség van, épen ezt mondhatjuk az uralkodás és német kormány támadásaitól hazánk ellen. E törekvésekért azok is lakoltak mindig, soha sem súlyosabban, mint épen szemünk láttára korunkban.

Ha a fennebb elmondottak történelmi tények, akkor «Istennek a historiában reverált ujja» félremagyarázhatlanul mutatja: minő kapcsolatban kell keresnünk szövetségünket. Miként mutathat históriánkból Isten ujja a dunai confoederatio felé, azt ugyan magyar ember megérteni soha sem fogja.

Szerencsére a kétségbeesésnek e lázbeteg conceptiója nem birt legkisebb viszhangot kelteni sem Zágrábban, sem Belgrádban, sem Bukarestben.

Foglalkoznom kellett nemzetünk hivatásának ezen ágával is részletesebben, mert a dynastialis és birodalmi kapcsolat iránti érzületünk döntőleg foly be politikai felfogásunkra, és midőn Széchenyi politikai rendszerét megbeszélés tárgyává teszszük, abban e hivatásunkróli meggyőződés ép oly mérvadó alapeszme, mint a nemzeti individualitás elve.

Később pedig, midőn emlékeim során bele kell bocsátkoznom a forradalom fejlődésének részleteibe, világosan fogjuk látni, hogy e kapcsolat iránti felfogások, az iránti érzék hiánya mennyire befolyt azon végzetes események érlelésére, melyek hazánkat a forradalomba sodorták és annak tragikus kimenetelét előkészitették.

Meg fogjuk azt is látni, hogy a válság döntő órájában a ket épen e pontban ellentétes nézet képviselve, Széchenyi és Kossuth által, szemben áll egymással a nemzeti törvényhozás szine előtt.

Végül bármennyire szeretném ezen emlékeim köréből, melynek tárgya a gróf, kirekeszteni azon sok részletet, melyek

Kossuth felfogásait és eljárását illetik, de ezek oly mélyen függnek össze Széchenyi ez időbeli életével és sorsával, hogy mint alább tán sikerülni fog teljes világosságba helyeznem, Kossuth közpályájának kellő felderitése nélkül sem a bekövetkezett eseményeket, sem kiváltkép a Széchenyi 48-ki helyzetét és a tragikus kifejlést megérteni teljességgel nem lennénk képesek.

Olvasóim előtt, ha emlékeim feladatát teljesen nem téveszteltem. Széchenyi életének és tragikus sorsának mint nyilt könyvnek kell állani, melyben leirhatlan szenvedéseit és annak kimaradhatlan következéseit világosan olvashassák.

Az ő értelmi tehetségének rendkivüli élessége mélyebb bepillantást engedett a dolgok kényszerü folyamatának részleteibe, hogy sem mélyen érző és csak hazájáért dobogó szive a látottak nyomását elbirta volna.

Előre részletezve a bekövetkező fejlődések menetét s midőn a fejlemények bekövetkeztek, szeretett volna kétkedni belátásának helyes voltán, de az események lépésről lépésre lehetlenné tették a kétséget, mert igazolták jóslatait, és megborzadva látományain, megtörtént rajta, mit szinte előre látott és megjövendölt.

Hányszor mondá ő előre, hogy ha a jövendő neki adand igazat, «*a nyereség fájdalma miatt lehetetlen meg nem őrülnie*».

Már 1831-ben Wesselényihez intézett leveléből láthatjuk, mint aggódik bonyodalmas állapotainkból való békés kibontakozáson. Átalakulásunk csendes folyamatát, mint mondja, nem Tirannustól, de az Ardor Civiumtól látja fenyegetve.

Nem a hatalom nyomása, hanem a polgárok heve képezte aggodalmainak forrását.

Mert nálunk a polgárok heve az az a tömegek izgalmai fokozottabb veszélylyel járhatnak, mint bárhol más országban.

Nálunk akkoriban még annyi gyúanyagot látott felhalmozva, hogy ha a tömeg felizgattattik, mi nemcsak a parasztlázadás, hanem egyidejüleg a fajok közti harcz iszonyatosságait érhetjük meg.

És hogy a nemzet ily nagy válságot egyszerre megbirjon végkimerülés veszélye nélkül, ezt józan számitással ép oly kevéssé lehetett remélni, mint józan lelkiismerettel koczkáztatni.

Épen az akkor folyó év (1831) cholera járványa mutatá, mennyire nem vagyunk megóva egy parasztlázadás eshetőségétől. A fajok körében pedig mennyi izgató elemek léteznek, a közelebbi idő eléggé megmutatta.

Mitől sem remegett tehát hazájáért inkább, mint attól, ha átalakulásunknak a nélkül is nehéz küzdelmeibe a tömegek is valahogy bevonatnának, mikor aztán a véres bonyodalmak oly kimaradhatlanok, mint az életre a halál.

Természetesen ezen aggodalmai mindaddig mint alaktalan esélyek merültek fel lelkében, míg nem látott feltűnni hatalmas egyéniséget, kiben meg van minden tulajdon, hogy adandó alkalommal a feltámasztott néphatalom élő kifejezése legyen.

1841 jan. 1-jén egy hirlapi programmban egyszerre megjelent e hatalmas egyéniség. Mitől hazájáért leginkább remegett, a legveszélyesebb esélyek eszközei meg voltak.

A *«veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell»* fenyegetést, melyet Kossuth még 1862-ben is örökös mottójának nyilvánit, félreérteni nem lehete.

E szavakban félreismerhetlenül a tömegek, mondjuk — ha jobban tetszik — a nép szólott a netán habozó felsőbb osztályokhoz, melyeknek kezében akkor a dolgok eldöntése letéve volt. Európai nyelven szólva, a democratia fenyegető hangja a késlekedő aristocratiához.

A fellépés első perczében, az első hangoknál, melyek hazai légkörünket érintették, felismerte a gróf emberét.

Más ismerhet, de én nem tudok találni még a történelemben is halandót, kinek a vak sors annyi és oly tartós rajongást juttatott volna, mint népünknél jutott Kossuthnak.

Máskép áll a dolog azon kortársaival, kik gondolkoznak is.

De ezek közt nincs kivétel nélkül senki, ki Kossuth egyéni tehetségeit magasabbra helyezte volna mint épen Széchenyi.

Azon pillanattól kezdve, midőn Kossuth előtte a *Pesti Hirlap* első számában — mint a jövő embere — megjelent, éveken át csak a közélet váltakozó állapotait tanulmányozta oly megfeszitett mély érdekeltséggel, mint Kossuth egyéniségének kifejlését, politikai felfogásainak egész eszmekörét, érzelmeinek minden gerjedelmeit.

Csak azon mély meggyőződése, hogy Kossuth azon hatalmas egyéniség, kinek a végzet nemzetünk sorsát kezébe adja egykoron, csak ezen hit szolgálhat indokul, hogy éveken át törhetlen erélylyel vele foglalkozzék.

Épen azon meg nem szűnő éles harcz hevében, melyet Kossuth ellensúlyozására folytatott, és midőn e harczban saját

népszerüségét vetette habozás nélkül koczkára, mutatta a gróf, mily félelmetes hatalomnak tartja őt nemzetünk sorsának eldöntésében.

Valljuk be ma, hogy azon időben Kossuthot senki annyira fel nem becsülte, mint a gróf. Hisz azon felcsigázott képeknek, melyeket *Politikai programm-töredékei*ben akkor Kossuthról olvastunk, ha ő milliók élén intézi a haza sorsát, minden más halandó előadásában, Széchenyit kivéve, nevetséges fántomoknak, egy lázbeteg álmainak kellett volna látszani.

A mint ezen eljárásából látjuk, hogy ő Kossuth tehetségeit appræciálni tudta, azt is minden nyilatkozataiból láthatjuk, hogy jelleméről, szivéről igen jó véleménynyel volt.

Én pedig, kivel azon időben Kossuthról megszámlálhatlan alkalmakkal beszélt, és beszélt leplezetlenül lelkének mélyéből, ha ma Isten szine előtt tanuságot kellene tennem beszédeiről, csak azt mondhatnám, hogy hallottam róla őt beszélni tréfás humorral, aggódó fájdalmas hangon, néha keserüséggel is, de gyűlölettel, kicsinyléssel sohasem.

Különben is, a ki csak vele érintkezett, nem lehet, hogy ne észlelte legyen azon igen is felötlő sajátságát, mely őt a személyes ellen- és rokonszenvek fölé emelte, rendkivüli akaraterővel és kitartás mellett is, melyekkel birt, magát és az embereket is nagyobb hatásaikban eszközöknek hitte láthatlan hatalmak kezében, a személyre vonatkozó betudás ennélfogva nála igen szelid volt. Kossuthot épen a hivatás emberének tartotta, csakhogy e hivatástól remegett.

A ki Kossuth nyilvános szereplésének szemtanuja volt, és vele érintkezve felette impressionabilis természetét ismerte, annak volt váltig alkalma meggyőződni, hogy ő elszánásaiban jobbadán önkéntelenül sodortatik. Ő a benyomások hatásaitól veszi az irányt, e hatások viszik őt gyakran előtte is ismeretlen partok felé — ha maga nem mondaná is, be lehetne bizonyitani, hogy ő a benyomások hatása alatt állott, ezen hatásoktól nyert cselekvésre lendületeket, s ennek sugalmait követte. Az egyetlen oltár, melyeknél áldozott a «*Kebel Istenéé*» volt, a legmegbizhatlanabb, legszeszélyesebb bálványé, melynek ember oltárt emelhet.

Kossuthnak ezen tulajdonságát azonnal felismerte Széchenyi és mert felismerte irályának rendkivüli varázsát, később előadásában a szónoklati tehetség páratlan adományait, nem ismerhette

félre egyéniségének rendkivüliségét, egyszersmind adandó alkalommal végzetes hatalmát.

A mi Széchenyi aggodalmait szinte a lázas rémlátás fokáig emelte, két sajátság volt, melyet élesen látó szelleme Kossuthban felismert.

Egyik a mit fentebb is kifejtettem, hogy nem birt benne dynasticus érzületet és a fennálló birodalmi kapcsolat iránti érzéket felfedezni, sőt regebben Kossuth a kormány szerencsétlen balfogásai által üldözőbe vétetvén, ennek emlékeivel mély elkeseredést táplált szivében.

Másik az, hogy Kossuthnak egész valójából látta kirini a nép emberét. A szónoklat oly ritka adományaival megáldott ember, ki impulsussait mindig érzelmeiből és a benyomásokból meriti, és a gerjedelmekhez szól, s ellenállhatlanul vonatik a tömegek felé.

Valóban ha ma is a világtörténelem e nemű alakjait keressük, a népember hasonló bevégzett példányát mint Kossuth, alig találunk.

Érezte is ő ösztönszerűleg mindig, hogy az ő hatalmának forrása a nép — és nem a nemzet.

Első felszólása 1841-ben ama hires «Veletek ha lehet, nélkületek, sőt ellenetek ha kell» mottója eléggé világosan megjelöli a fentebbi különbséget.

De még ennél is tovább mehetünk és bátran állithatjuk, hogy Kossuth felfogásaiban egyedüli hatalom a nép, melynek ellenében a nemzet összes értelmisége nem nyom semmit.

Ha ki még erről kétkednék, ám olvassa meg Károlyi Gy. grófnéhoz 1862-ben épen a dunai confœderatio ügyében irt levelét.

E levélben ecseteli Kossuth Magyarország akkori hangulatát a vett tudósitások után. Ezen hangulatra nézve következő adatokat sorol elő:

«E tényt (a kialkuvás óhaját) confirmálták a hazulról vett hivatalos jelentések, — ezt legutóbb K. Sándor személyesen, ki kérdésemre: kik azok a mágnások, kik határozottan az elválást (Ausztriától) mint czélt, tehát a forradalmat mint eszközt akarják? alig volt képes nekem s azt is csak hosszu gondolkozás után, öt ilyen nevet emliteni.»

«Ez alkuvási hajlamot *kiáltják hangosan* két év óta. Európának a magyar közélet minden mozzanatai Széchenyi apotheosisa óta,

melynek az 1849-ki zászlót markirozottan desavouirozó szint adtak egész a mai napig.»

«Tudjuk, hogy Deák és pártja forradalmat nem akarnak, pedig a főrendi kar en masse, a conservativeken kivül, őt vallja vezérének, és még a conservativek is ő hozzá törleszkednek.»

«S ez alkuvó Deák-párt azonkivül is nagy. Minden megye, minden városi hatóság őt (Deákot) kiáltá ki a nemzet nemtőjének.»

«Sőt hitelesen tudtommal van, hogy még az úgynevezett határozati pártban is vannak töredékek le egészen Nyáryig, melyek a mi forradalmi törekvéseinkről tudni sem akarnak.»

Látjuk ebből, hogy Kossuth 1862-ben jól volt értesítve a magyarországi hangulatról. A forradalmat határozottan elutasitó elemeket igy sorolta fel:

Deák és nagy pártja,
a főrendi kar en mase,
minden megye, minden városi hatóság,
a határozati pártnak is egyes töredékei.

Tehát a magyar törvényesen hivatott értelmiségnek aránytalan nagy többsége — az az a jogosult nemzet — nem akar forradalmat, de alkura kész.

És mit mond erre Kossuth? elmondom azon leveléből saját szavaival:

«Én és az alkudni vágyók soha sem fogjuk hazánk ügyét egy szempontból tekinteni. Velök nem gondolok.»

Kire támaszkodik tehát a magyar földön?

«A nép más, igy szól, az lomha tömeg ugyan, mely lökést vár, de mely ha lökést kap, mint a hólavina úgy söprendi el útjából *az alkurasi velleitásokat* (az az a nemzet értelmiségét), hanem a nép csak karddal kezében adhat életjelt, különben fárad, vár és hallgat.»

Ezekben többet mond Kossuth maga, mint valaha róla a gróf a politikai programm-töredékek legélénkebb képeiben elmondott.

Szerencsénkre a sors a mennyire üldözte Kossuthot egész életén át a helyzet kedvezéseivel, ép oly fukar volt iránta vállalkozásainak sikerében.

Ebben rejlik bukásunk és utóbbi menekülésünk titka.

Hogy történelmünk nagy embereit, kiket a gondviselés hiva-

tással bizott meg, és ezt betöltötték, hogy nemzetünk kitünőségeit, mint szellemi életünk nemesebb termékeit megbecsüljük, emlékeiket a felekezeti vagy pártnézetek fölibe emeljük — ez önmagunk iránti kötelesség.

Ezen tulajdont annyival gondosabban kell nekünk cultiválnunk, mert fajunknál nem lehet félreismernünk az egyoldalu bálványozási hajlamot.

Egyetlen történelmi korszak hazánkban számos kitünőségek mellett három nagy történelmi alakot mutathat fel az utókornak, külön hivatással, egymással ellentéteseket, kik együtt éltek és a nemzet sorsára döntőleg hatnak: Széchenyit, a legnagyobb magyart, Deákot, a haza bölcsét, Kossuthot, a mai világ legrendkivülibb szónokát.

Mindhárman külön időben, külön hivatást töltöttek be nemzeti fejlődésünk folyamatában.

A mi hivatásunk személyes hajlamainkat féken tartva történelmi szigorral kijelölni mindenik helyét, működésük körét és eredményeit.

Hogy ezen hivatásom betöltésénél mennyi elfogultság nélkül sikerült kezelnem a történelmi igazságszolgáltatást, annak birálatát aggály nélkül bizom az olvasóra.

XV. FEJEZET.

A «Politikai programm-töredékek» megjelenése. A nádor halála, István főherczeg kineveztetése. Tiszaszabályozási társulat nagygyülése. A pártok szervezkedése. Pártprogammok. Nagy átalakulás az elvekben. Elfajulása a személyi viszonyoknak. Ezek daczára kedvező kilátások az országgyülésre.

Az 1847-ki év a mily változatos volt a hazára fontos eseményekben, miket történelmünk feljegyzett, oly kevés anyagot nyujt első kétharmadában emlékezéseim számára.

Nem mintha Széchenyi tevékenysége ez időben valamennyire tágitott volna, sőt inkább közeledvén az országgyülés még fokozódott is.

Ezen évre esett az országgyülés kihirdetésének törvényes ideje. Már az előzött év végén a conservativ párt szervezkedett és törekvéseinek irányát programmban jelölte meg. Az ellenzék országos szervezkedése sem maradhatott el.

Széchenyi a pártok mozgalmaiba soha sem elegyedett. Elmondá a *Politikai programm-töredékek*-ben saját nézeteit, azontul hagyta a dolgok fejlődését szabad mentére.

Januárban az agg nádor halála és István főhg kir. helytartóvá kinevezése foglalta le a közfigyelmet.

Februárban közkézre kerültek a *Politikai programm-töredekek*» melyek, bármit állitsanak ellenesei, mély hatást gyakorolt a kedélyekre.

Márcziusban az ellenzék is elhatározta, hogy programmot készit a párt egyöntetű működésére, azonban érezte, hogy ezt megnyugtatólag csak Deák békitő szellemétől várhatja, — különben is az ellenzék centralista és Kossuth-féle árnyalatai közt lényegesebb volt az eltérés, hogysem egységre vergődhettek volna.

E hóban tartotta a Tiszai társulat is nagygyülését, melyben az alapszabályokat és a rendezési intézkedéseket végleg megerősitette és már a nyolcz ponton megkezdett munkáról értesitve lett.

A hazai lapok is elkezdték a Tisza-ügyet kellő figyelembe részesiteni. A *Pesti Hirlap* részletesen vette birálat alá a Tiszavölgyi társulat alapszabályait és működési rendszerét és igen kedvezőleg itélt minden részleteiről. A conservativek közlönye a *Budapesti Hiradó* a Tisza-szabályozást «a reform conservativ modorának előfutójául kivánta tekinteni», noha *mint láttuk fennebb*, épen conservativ elvek legyőzésével lettek az alapszabályok és az egész rendezés megalapitva.

Eredményekről még ekkor a Tisza-szabályozás nem igen szólhatott, azonban még is nagy lendületet adott a megkezdett vállalatnak azon meglepő tudósitás, hogy a szentesvárosi osztály elkészitvén a teési pusztán mintegy 1900 öl hosszú töltést, az igy megmentett pusztát részletekben árverés utján bérbe adta, és noha épen az árverelés napján az árviz ellen nagy számu néppel kelle a még nem mindenütt elég magasságra emelt töltést védelmezni, mégis holdankint átlagban 6—8 forinton béreltetett ki oly föld, mely az azelőtti években nem hozott több jövedelmet holdankint 50 krajczárnál

A Tiszavölgyi társulat saját eddigi működéséről egy külön röpiratban «*A Tiszavölgy könyve*» czim alatt leszámolt a közönségnek.

Ez időben azonban a közelgő országgyűlés miatt a közfigyelmet és a tevékeny hazafiak minden gondját a politikai helyzet alakulása foglalta le.

És a politikai helyzet ez időben felette zavart volt.

A mi a közéletben legmegszomoritóbb, az történt épen ezen időben. A mily mértékben közeledtek a pártok az elvekben, anynyira távolodtak a személyes viszonyokban.

Innen következett, hogy a pártok eljárásában a személyes ellenszenvek jutottak döntő befolyásra. Az országos ellenzék élén gr. Batthyány Lajos ép oly ellenszenvvel látta gr. Apponyit a kormány élén, mint a hogy a conservativek Kossuthtól idegenkedtek. A pártszenvedély e két egyéniséget egymás megbuktatására kiszemeltnek kezdé tekinteni.

Ma már ez időtől egy egész emberkor választ el, és ez talán elegendő távolság a honnan a leélt multnak térképét emelkedéseivel és mélységeivel felfoghatjuk.

Előttem s azon számos ellenzékiek előtt, kik az időben e mozgalmak közepette éltünk és kik nem osztottuk a párt személyes

ellenszenveit, előttünk a szervezkedő conservativeknek sok érdeme tűnt fel, és ezt nem tagadhattuk el, valamint sok részben rokonszenvünket sem.

Ezt készségesen bevallva sem lehet felmentenünk egészen a kormánynyal azonosult conservativ pártot az akkori politikai helyzet elfajulásának felelősségétől.

A conservativ párt határozottan a haladás terére lépve, a kormány számára követelve a vezető szerepet a reformok keresztülvitelében. Ez uton, mely ellen jogos kifogást tenni alig lehete, ők kezdték meg a pártalakitást, állitottak fel pártprogrammot.

E programm hangja mindenesetre elhibázott volt. Tartalmában is mig a reformkérdéseken sebesen átsiklik, a pártállás megjelölésére fekteti a sulyt, és ebben elbizakodott és kihivó.

A conservativ párt éles állásfoglalása, és a vele azonosult kormány nyomása az administratorok által a megyékre nem engedhetett szelidebb hangulatot lábra kapni, sem oly pártalakulást az országban, mire minden anyag és hajlam különben készen volt.

Nem is képzelhetünk szerencsétlenebb ballépést azon időben, mint az administratori rendszer életbe léptetése és következetes fenntartása.

Mint fennebb előadtam, az adminisztratori rendszer életbeléptetése nem Apponyi müve volt. Az 1844-ki országgyülés végén támadt izgalmas állapot és ebből keletkezett védegyleti mozgalmak, és a kormány iránt igen keserüen kifejezett bizalmatlanság, végre hg Metternichet azon elhatározásra vitték, hogy a kormány actióját, melyre nézve már évek előtt állapodásra jutott, de gr. Dessewffy Aurél halála miatt szünetelt, és miről 1844-ben a főhg nádorhoz irt is, valahára meginditsa.

Azonban mint ez Bécsben mindig történni szokott volt, minden lassan ment, a rendszer el lett határozva, annak kivitelére gr. Apponyi mint a főrendi táblán a conservativ párt vezérre kiszemelve, s e czélra a m. udv. canczelláriához másodelnökké kinevezve.

Uj rendszer hozatott be tehát uj canczellárral, kinek nevéhez köttetett e rendszer, de még sok ideig megmaradtak Bécsben a régi befolyások, melyek e rendszernek épen nem voltak kedvezők.

Így történt aztán, hogy némely administratori kinevezések azon gyanut gerjesztették az országban, hogy nem a rendszer megszilárdítására, hanem annak meggyülöltetésére lettek intézve.

Tény az, hogy alig lehetett ingerlőbb anyagot kigondolni, mely a kedélyek folytonos háborgatásának gazdagabb forrását képezze, mint ez, mely a politikai szenvedélyeket nem engedte csillapodáshoz jutni.

Tény az is, hogy míg az uj rendszer behozatala rendkivüli felháborodást keltett az ország megyéiben, annak magában a conservativ pártban is sok titkos ellenei voltak. A magas aristocratia nehezen szivelte, hogy a főispáni méltóság, melyet előjogaihoz számitott, oly nehéz kötelességekhez köttessék, melyeknek teljesitésére nem volt sem hajlama sem hivatása.

Minden józan számitás szerint világos lehetett a kormány előtt, hogy az uj rendszer valószinüleg ellenséges indulattal, lármásan fenyegető alakban inaugurálva annyi ellenséges áramlat ellenében nem felelhet meg azon várakozásnak, melyet hozzá kötöttek, és még is oly hatalmas fermentumot képezett, mely a kormánynak minden jó szándékait és ezeknek minden hatását paralyzálta.

Szerencsétlensége volt e kormánynak, hogy e rendszer hóditmányaira sulyt fektetett, mely pedig csak ártalmára volt, és azon elvitathatlan hóditmányokat is, melyeket kétségtelenül az elvek terén tett, hatásában megsemmisitette.

Ha a kormány a látva fokozódó ellenhatást, melyet e rendszer az országban kelt és fentart, nem élesbiti a harczot a megyékkel, nem buzditja administratorait uj hóditmányokra a megyei autonomia ellenében, ha ezeknek erőszakos és szenvedélyes eljárását nem veszi egyoldalu pártfogása alá, ellenkezőleg engesztelékeny tapintatos eljárásra inti administratorait, és a kedélyek lecsillapitására működve, hóditásait az elvekben keresi, bizonyos dolog, hogy az ez időbeni pártalakulás egészen más irányt vesz és a politikai helyzetet oly kedvezővé alakithatja, hogy nyugodtan nézhetünk a bekövetkezett karasztrófák elé 1848-ban.

A közelebbi 1844-ki országgyülésen a közteherviselés elve mind a két táblán elfogadtatván, a birtok- és hivatalképesség már a törvénybe is igtattatván, a haladási kérdések legnehezebbjei már tulhaladott kérdésekké lettek.

A megyei conservativek körében csak az adómentesség kiváltsága birt nyomatékkal. A mint e kérdésben tulszárnyalva látták magokat az országgyűlés által, a többi haladási kérdésekre nézve sem okot nem láttak, sem hajlamot nem éreztek az ellenzésre erőt és költséget pazarolni.

Hozzájárult ehez még az is, hogy a mult évek nehéz küzdelmeiben kimerült pártok őszintén kezdték a békülést keresni. Majdnem minden megyében lábra kapott azelőtt a korteskedés, melyet elvi kérdések feletti szavazásra is használtak. Ez a mellett, hogy a pártoknak igen sokba került, némely megyékben véres harczokká is fajult, mely magoknak a párt fejeinek életét is fenyegette.

Ezen költségektől és veszélyektől mindenki ohajtott menekülni, az ellenzék, mert elveik már az országgyűlés által kimondattak, a conservativek, mert ellenkezésök fő tárgyán már tulhaladva látták magokat.

A megyék gyülésein kézzelfoghatólag meglátszott, hogy az elvi összeütközésekre már hiányzik az anyag, és csak jóakarat kell, hogy a pártok elvi egyetértéshez jussanak.

Ezen hangulat mutatkozott legvilágosabban az országgyülési utasitásokat készitő gyüléseken. Több megyében conservativ követeket választottak, mint Bihar, Szatmár, Csongrád, Temes és Torontálban, de utasitásaik egészen ellenzéki szellemben voltak adva. Más megyékben a mint a haladási utasitásokat elfogadták, követeket is közmegegyezéssel a két pártból jelöltek ki és választottak meg.

Ha a két országos párt közrebocsátott programmjában a reformok körül az elvi nyilatkozatokat összehasonlitjuk, azokban ugyan ellenmondást nem találunk.

Csak azoknak, kik ezen időben a mozgalmakban részt vettünk, lehet fogalmunk az eszmék gyökeres átalakulásáról, mely akkor nálunk néhány év alatt végbement.

Még 1843-ban véres harczok folytak a «nem adózunk» jelszó alatt, a köznemesség a megyékben az adómentességet a kiváltságok gyöngyének tartotta, melynek eltörlésével megszűnik a nemesség.

Ily felfogáson azonban alig lehet csodálkoznunk oly időben, midőn az ország egyik legtehetségesebb főúra, fhg nádor után első hivatalnoka — az országbiró — kijelentette, hogy inkább soha sem

lép életében a Buda és Pest közt állitandó hidra, hogy sem vámot fizessen.

A harminczas években az országgyűlésen megpenditett kérdés: a nem nemesek hivatal és birtokképessége még államveszélyes forradalmi eszméknek lettek nyilvánitva és üldözés tárgyává.

De az eszmékre nézve épen ez volt a szerencse. Az üldözések feletti felháborodásban megbarátkoztak az eszmékkel, és mig a szólás és vélemény szabadságát védték, magukévá tették az eszméket is melyekért a szólásszabadság megtámadva lett.

A nemesség megadóztatásának kérdése a szatmári 12 pont által került az ország megyéinek tanácskozási szőnyegére 1842- és 1843-ban vitattatott nagy elkeseredéssel az ország csaknem minden hatóságaiban. És már 1844-ben az országgyűlésen mind a két tábla által ki lett ünnepélyesen mondva a közteherviselés elve.

Ezzel a reformok elleni erősségnek fő védfala le lett rombolva, mert a többi kérdésekben a szavazók tömege személyesen már alig volt érdekelve, sőt például az örökváltság az úrbéri telkekre szorult nemességnek épen kedvező volt.

A reformoknak minden nagy küzdelem nélküli befogadására tehát a talaj egészen el volt készitve. Az előitéletek erős vára, melyet a gróf munkáiban ostrom alá vett, romokban hevert már, és ő teljes megelégedéssel tekinthetett az eredményekre, melyek az eszmék átalakulásában végbementek.

Mi sem hiányzott a békés megoldás és szerencsés kibontakozáshoz, mint hogy a nehéz politikai küzdelmekben lábra kapott pártszenvedély szelidebb hangulatnak adjon helyet, és azon nagy közeledés, mely elvekben ténynyé vált, a fennálló pártok személyes viszonyaiban is előálljon.

Ennek előállitása pedig ez időben egészen a kormány kezében volt. Ezt annyival határozottabban kell állitanunk ma is, mert e kormány volt első hazánkban, mely az alkotmányos kormány hivatását felismerve és nyilván vallva, kitűzte a haladás zászlaját, magának pártot alkotott, a vezetés tisztét magának követelte, kész törvényjavaslatokkal készült az országgyűlés elibe lépni és ott a többséget mint a kormányzásra nélkülözhetlen eszközt kereste.

Ily kormány, mely az alkotmányos kormányzat ösvényén alig várt hatalmas lépéseket tesz előre, melynek nyiltan szervezkedő

pártja programmjának élére a nemzetiség érdekeit és *«alkotmányos és kormányzati önállóságot»* tűzi ki határozottan, ha ily kormány az alkotmányosság fejlesztésére nyilvánitott szándékait nem hozza gyanuba az alkotmány megtámadásával az administratori rendszer térfoglalásaiban és horvátországi intézkedéseiben, nem történhetett volna, hogy ellene vihar keltessék fel, és az ellene intézett támadások országos viszhangra találjanak.

A gróf oldalán a Tisza-ügy vezetésénél volt alkalmam váltig a kormány döntő egyeniségeivel érintkezni, meg lehettem ennélfogva győződve, hogy sem gr. Apponyinak, sem pártjának *eszébe sem jutott* a megyerendszer törvényes hatalmának megcsorbitása. Hisz a mint később is láttuk, épen ők voltak még az 1848-diki alkotások ellenében is a megyerendszer helyreállitásában legmakacsabban kitartók.

Épen ezért nem lehet eléggé sajnálnunk ma is, a kormány azon végzetes ballépését, hogy többséget keresve az országgyülésre, ezt oly eszközzel vélte elérni, mely a visszahatás törvényeinél fogva azt épen lehetlenné tette, sőt a nagy elvi közeledés hatását paralyzálva, a pártok viszonyaiban a személyes ellenszenveknek adott tulsulyt, és ma elmondhatjuk, hogy a haza sorsa sokkép ezen személyes érdekek tengelyén fordult meg.

A kezdeményezés ebben is a conservativ pártot illeti. Első bocsátotta közre politikai programmját, és ez elbizakodott hadüzenet volt az ellenzéknek.

Jól tudta pedig a conservativ párt, hogy a mint saját kebelében is a haladók mellett sok maradásra hajló elem van, úgy az ellenzék is sajátkép három árnyalatra oszlik vala. A kis számu, de a doctrinákban legerősebb centralisták, a Deák- és Kossuth-féle ellenzék külön csoportokat képeznek, kiket azonban a kormány és pártjának kihivó állása kényszeritett egyesülésre és szoros öszszetartásra.

Ha a kormány és pártja eltávolitva minden külső nyomást, szabadon engedi fejlődni a megindult szellemi mozgalmakat, a centralisták csoportja, melynek a *Pesti Hirlap* került hatalmába, hatalmasan hajtja a vizet a kormány malmára, és mig elötünik okvetlenül ezen csoport és a Kossuth-féle municipalisták közt az engesztelhetlen elvi ellentét, ezen vitában ki nem maradhat a birodalmi kapcsolat érdekeinek tisztába hozatala is, és az országot ezen érdekek körül nem találja készületlen a 1848-ki katasztrófa.

Elmaradván a megvitatás, sem a municipalisták nem fejtették ki: miként tartják lehetségesnek a kormány felelős állását a mégyerendszerrel kiengesztelni, sem a centralisták nem mondották meg, miként férkőztetik be az osztrák birodalmi viszonyok közé saját ministerialis kormányzati elméletöket.

Így sem a közjogi, sem a közigazgatási téren az eszmék tisztázva nem voltak és az események rohama 1848-ban tulszárnyalva az eszmék állását, kikerült az éretlen megoldás, melynek felelőssége nem háramolhat egészen sem az ellenzéki pártra, sem egyedül Kossuthra, kinek az események a hatalmat kezére juttatták.

A politikai helyzet szabadalakulása meg lett akasztva, és a fejlődés természetes iránya rendes útjáról elterelve, pedig ha a kormány nem az administratorok pártoskodásában, hanem az elvek terén keresi a többséget, megnyeri azt azon szerencsés conjuncturák közt, melyek akkor a közhangulatra kedvezőleg hatottak és a fhg nádor kir. helytartó körutjában élénken nyilvánultak

Ha ma összegezzük az akkori kedvező kilátások egyes tüneteinek sorát, ha számbaveszszük azon hatalmas tényezőket, melyek soha az előtt ily együttesen hatalomban és szándékban nem nyujtották annyi biztositékát egy szebb jövőnek, alig lehet kétkedni a dolgok szerencsés végkimenetelén.

A trónon a legjobb szivű fejedelem, ki különös előszeretettel viseltetett fiatal tettvágyó nádorunk, István fhg iránt. Az országban az országos vállalatok terén Széchenyi teljes tevékenységben nagy sikereket aratva; Deák ellenzéki befolyásának ingatlan sulyával.

Ily befolyások mellett hinnünk lehete, hogy a kormány meggyőződve a választási eredményekben is, hogy hiú czélokért valódi sikert vetett koczkára, önmaga fog sietni megnyugtatni a kedélyeket az administratori rendszer által keltett aggodalmakban, és be fogja látni, hogy az elvekbeni közeledés a legbiztosabb eszköz a többség megnyeréséhez.

Más részről pedig az ellenzék józanabb része befogja látni, hogy a mely kormány a nemzetiséget és alkotmányos és közigazgatási önállóságot tűzi zászlójára, mely kész törvényjavaslatokkal lép a törvényhozás szine elé, a melynek elve: többséggel kormányozni, azon kormány az ország alkotmányos rendszerének kifejtésében már hatalmasabb avanceokat tesz, hogy sem annak megbuktatásán szabadjon dolgozni.

Sőt a többséggeli kormányzás elvében már benne van a többséggeli megalkuvás kényszerüsége, de a kormánynak tarthatlansága is, ha többsége nincs.

Mig azonban mi itthon minden körülményeket gondosan mérlegelve állitottuk fel a horoscopot, nem jutott eszünkbe azon eshetőség, hogy a megtestesült conservativismus Rómában inditja meg a mozgalmat és Párisban a *palais royal* ostroma halomra döntheti minden számitásainkat kilátásainkkal és reményeinkkel egyetemben.

XVI. FEJEZET.

István főherczeg körútjában Patakon találkozás. Szatmári látogatás. Az országgyűlés kihirdetése november 7-ikére Pozsonyba. Kossuth pestmegyei követ. A nagy gróf Sopronban elbukik, Mosonyban megválasztatik. Ir azonnal: válaszszassam meg magamat Szatmárban. Szatmári követválasztás; visszalépésem okai. Kossuth levele Eötvös Mihályhoz.

Ezen év nyarán szándékozék Széchenyi második szemle-útját megtenni a Tisza folyón a Pannonia gőzössel, egyszersmind megkisérleni a hajózást a Szamos folyón, és személyesen meglátogatni a Tokajon felül alakult vidéki osztályok munkálatait.

Utazásunk haladt és végre összeesett István főherczeg akkori körútjával.

Mi hajónkkal Sárospatakra értünk, mikor a főherczeg is ott mulatott és a szomszéd megyék küldöttségeit fogadta hg Brezenheimnál Rákóczy ódon várában.

Szept. 8-án István főherczeg Sárospatakon kiséretével hajónkra szállt, azon utazott a Bodrogon le és fel a Tiszán, a szabolcsi parton várta a megye küldöttsége és kisérte Berkeszre, honnan Beregbe és Szatmárba utazott.

Mi pedig folytattuk útunkat fel a Tiszán és eljutottunk Tisza-Ujlak alá Cserfalva tájáig, hol azonban több zátonyon nehezen hatolva át, egyikén hajónknak kormánykészülékét összetörtük. A további hajózással fel kelle hagynunk.

A Szamoson való hajózás kisérletével is fel hagytunk ez úttal; de mert Szatmár városnak megigérte Széchenyi látogatását, tengelyen folytattuk útunkat s Szatmárra szept. 12-kén jutottunk.

Szatmár város mindent, mi tőle telt elkövetett, hogy a gróf fogadásában a többi tiszai vidékek mögött ne maradjon.

E város fekvése, alakja, ritka szép piacza, sok zöld kertje és sebes fejlődése igen kielégitette a grófot. Jól találta itt köztünk magát, és a begyülekezett megyei elemekkel a szabályozás felett értekezletet is tartott.

Harmadnap megváltunk. Ő az alispán kiséretében utazott a megye határáig, én itt maradtam, kipihenni hosszu utazásaim fáradságait családom körében.

Alig ért haza a gróf, az országgyűlés ki lett hirdetve, és azon év november 7-kére Pozsonyba kitűzve

Ez természetesen az országban megindította a választási mozgalmakat. Ez Széchenyi figyelmét is minden más gondoktól elvonta és lekötötte.

Nekünk az országgyűlést illetőleg személyes terveink nem voltak. Azt tudtuk, hogy ez évben összehivatik; gr. Apponyi főcancellár sürün levelezett a gróffal s készületeiről értesitette, de a megnyitás ideje még megjelölve nem volt. A gróf́ra nézve e következő országgyűlés különös fontosásgu volt azért, hogy a közlekedési ügyekre nézve uj törvények alkotását várta, de másként nekünk is a folyók szabályozására nézve némely pótló törvényekre volt szükségünk. De mindezekre előkészülni még időelőttinek tartottuk.

A pártok az egész országban oly előkészületeket tettek, hogy a választások kimeneteléről alig lehete biztosat mondani. De a minket közelebb érdeklő ügyekre nézve teljes nyugalommal várhattuk a jövőt, mert a kormány részéről biztositva voltunk az ország általános óhajtása is mellettünk nyilatkozott s igy egyik párt részéről sem féltünk akadályoktól.

Arról, hogy a gróf vagy én cselekvő részt vegyek az országgyűlésen, köztünk annyival kevésbbé lehetett szó, mert roppant teendői mellett már a felsőházi tagságot is terhesnek tartotta s tudta, hogy ezzel az én dolgaim is tetemesen megszaporodtak és az akkori lassú és nehéz közlekedések mellett a már nagy terjet nyert tiszai ügyeket Pozsonyból kormányozni pedig épen nem lehetett volna.

A grófot is a fővároshoz oly soknemű érdek kötötte, hogy huzamos távollétre az országgyűlésen csak aggódva gondolt. Azt hitte azonban, hogy mint felsőházi tagnak mindig marad ideje az országgyűlési teendők mellett, a pesti dolgok intézésére is, és csak időnként lesz kötve Pozsonyhoz.

De ember tervez, Isten végez.

Pestmegyében megindultak nagyban a választási mozgalmak, az országosan alakult pártok részéről. Az ellenzék gr. Batthyány Lajos vezetése alatt Pestmegyében Kossuth megválasztását tűzte ki. E czélra a párt minden erejét mozgásba hozta.

Gróf Batthyány szabadelvű és ellenzéki volt egész valójában, és már a mult országgyűlésen a felsőházi ellenzék vezére, most az országos ellenzék elnöke lett. Elveiben azonban a Deák-féle ellenzékhez tartozott. Kossuthtól már a vállalati ügyekben is visszavonult, a tömegekre ható izgatásnak pedig barátja épen nem volt, nem is lehetett.

Leirhatatlan ellenszenvvel viseltetett azonban az Apponyi gr. főcancellársága ellen, és megbuktatásának érdekében kivánta az ellenzéktől Kossuth megválasztását Pestmegyéből.

A mint akkor a dolgok álltak, ott más mint ellenzéki választás nem is volt gondolható, azonban az ellenzékiek közt Kossuth kitűzése és megválasztása egyedül gr. Batthyány fellépésének s erélyes működésének tulajdonitható.

A gróf figyelmesen várta az események fejlődését Pesten. Azon év február havában bocsátotta világgá *Politikai programmtöredékeit*, melyekben világosan megjelölte annak következéseit, ha Kossuth venné kezébe a politikai pártvezérkedést. Kossuth pedig megválasztása által Pestmegyéből oly állásra lett helyezve az ellenzék által, hol a vezérlet többé kérdésbe sem jöhet és az országgyűlés lehető eredménye sokkép az ő akaratától tétetik függővé.

A pártok mozgalmaiba a gróf sohasem keveredett. Mihelyt látta azonban, hogy Pestmegyében Kossuth megválasztása alig lehet kérdéses, azonnal tisztába jött magával és elhatározta:

Mindenesetre megválasztatni magát is követül és az alsó táblán egyenlő állásban helyt foglalni politikai ellenfelével; ez annál elutasithatlanabb kényszerüségnek látszott előtte, miután Zalában Deák megválasztása, értesülései után, nem volt minden kétségfeletti.

A mint a gróf elhatározta fellépni követjelöltül, azonnal irt nekem is, tudatva velem szándékát azon igen határozott felhivással: választassam én is meg magamat Szatmárban.

Mint fentebb emlitém a gróf kevéssel azelőtt Szatmárról a megyei alispán, Korda Lőrincz kiséretében utazott el, és attól tudakozván a megyei hangulatról, úgy értesült, hogy ha fellépek, megválasztásomnak mi sem áll útjában, sőt neki az alispán azt mondá, hogy ő maga is szándékozik föllépni, de csak társaságomban szeretne megválasztatni. Ezt később az alispán nekem is, de mindenkinek mondotta.

A gróf váratlan felhivása nem csekély zavarba ejtett.

Számot vetve komolyan helyzetemmel és teendőimmel, úgy láttam, hogy a követség és tiszai igazgatás együtt meg nem férhetők, egyiket okvetlen fel kell áldoznom. Ismertem jól természetemet, ismertem még inkább a polittkai élet izgalmait és minden erőt felemésztő veszélyeit, gondoltam azon nehéz küzdelmekre, mely a pártok elkeseredett állása mellett reánk vár, ez a személyes vágynak minden gondolatát elűzte.

Megvallva az igazat, kedvem a helyzet ily cseréjére egy csepp sem volt, azt is hozzá tudva, hogy családomat bizonytalan időre elhagyni, vagy alkalmatlan időben Pestről Pozsonyba átköltöztetni, oly áldozatokkal járt, minőkre hajlamot nem érezhettem.

Sok évi politikai küzdelmek után megváltam azoktól és igen jól kezdtem érezni magamat ezen izgalmak körén kivül háladatosabb téren.

Hogy a már oly szépen megindult tiszai ügyekezelést más kezekre bizzam, és a további kifejtésben megzavarni engedjem a már meglehetősen összevágó és jól működő gépezet rendszeres forgását, kivált miután az általam körömszakadtáig vitatott rendszer felelőssége rám nehezedett — még gondolni sem akarhattam.

Azonban gondoltam a gróf önfeláldozó elszánásaira. Képzeltem őt heves küzdelemben ellenfelével szemben, ismertem felette sensibilis természetét, és eleven képben álltak előttem helyzetének óriás kedvetlenségei.

És ő hivott megosztani sorsát a küzdtér sorompóin belül!

Felhivó levele néhány sorból állott. Nem is indokolta kivánságát. Röviden azt irta: Kossuth meg lesz választva Pesten, én is megválasztatom magamat követnek — és mintha ezen lépésének kényszerű folyománya volna, intimálta nekem: választassa meg magát Szatmárban.

Feltette rólam, hogy értem eljárásának indokait.

Ha a gróf hitte, mit a *Politikai programm-töredékek*ben oly élénk szinezésben elmondott, és nemzetét valójában féltette azon bonyodalmaktól, melyekbe Kossuth politikai vezérkedése sodorhatja, ezen hit szabta reá visszautasithatlanul azon kötelességet is, hogy ennek ellensúlyozására oly helyzetet foglaljon az országgyűlésen, melyből ő ezt a siker némi kilátásával tehesse.

A grófnak tehát azon térre kelle állnia, hova Kossuthot a pesti választás helyezé, t. i. a követi padokon helyet foglalni az

alsóházban. Mérsékelni és túlkapásoktól megóvni a politikai fejlődések folyamatát csak úgy lehete, ha minden mozzanatnál helyben van és hasonló állásban a dolgok menetére befolyhat.

Megmutatta eléggé az országgyűlés folyamatában, hogy nem versenyzést, nem küzdelmet keres, nem is hitte soha győzelmét a szónoklat hatalma ellen, ő csak az országgyűlés higgadtabb elemeire való befolyásával mérsékelni akart, minden esetre mélyen érzett kötelességet teljesiteni.

Követségi fellépése politikai szükségesség volt.

Lépésének jelentőségét felfogta az ország értelmisége is. Sopronmegyében, hol először fellépett, a conservativek buktatták meg. Mikor Mosonmegyében pár nap mulva megválasztották, a magyar ellenzék akkor legtekintélyesebb lapja a *Pesti Hirlap* választását ovátiókkal fogadta, nem sokára Szemere Bertalan borsodi követ és Kemény Zsigmond is örömmel üdvözölték ez eseményt, méltatva annak politikai jelentőségét.

A követi állást elfoglalva érezte a gróf, hogy ha esetleg a dolgok mérséklésére kell befolyni, és a pártszenvedély tusáit szeliditeni, végre közvetitésben a sikert megmenteni, e czélra a követi karral, kivált tényező egyéniségeivel élénk és intim összeköttetést kell fentartania. Ehhez hiányzott neki a szükséges idő és kapocs.

Épen az ellenzéki elemek sokkal tartózkodóbbak és feszélyezettebbek, hogy sem ő személyesen naponkinti folytonos érintkezést fentarthatott volna. Ezek számára hasonállásu saját osztályukból való egyéniség kellett, kivel kötetlenül és fesztelenül érintkezhessenek. Csak igy remélhette azon összeköttetést követtársaival fenntarthatni, mire szüksége volt.

Ez volt oka, miért követté választásomat kivánta. Tudta, hogy öt teljesen értem, rám minden viszonyok közt feltétlenül számithat, és a követi karban, mely valószinüleg alakulni fog, a tényező személyekkel különben is már intim ismeretségben voltam. Végkép már meg is szokta az akkori politikai világ engemet mint a gróf elveinek feltétlen hivét és politikájának képviselőjét tekinteni.

Szóval a grófnak oly ember kellett, ki ha szükség, nevében szóljon, és a kikhez szól, ilyennek elfogadják. Ki elveinél és multjánál fogva az ellenzék oly jogosult tagja, mint bárki más, de a koczkáztatásnak nem barátja, a körülményekkel megalkudni kész, szóval ki az akkori pártviszonyok közt a haladó Deák-féle árnyalathoz tartozhatik inkább, mint az ostromló szélső ellenzékhez.

Így fogtam fel a gróf felhivását és félretéve minden személyes hajlamaimat, egész megadással indultam el kivánságát teljesiteni. E czélra eszemügyre kelle vennem a megyében a hangulatot.

Az utolsó, fentebb leirt tisztujitásban a megye tisztikara a conservativ párt választásából alakult. Mind a mellett teljes hajlandóság volt a conservativek részén is, mint a mi részünkön, hogy a pártküzdelmek felidézésétől óvakodjunk.

Az utolsó követválasztás rettentő leczke volt mindnyájunknak. A mellett, hogy mindkét fél vezetői végső erőfeszitéssel mindent elkövettek a fékvesztett tömegek lecsillapitására — ez nem sikerült, és 16 halott s néhány száz sebesült bélyegezte előbbi (1844-ki) követválasztásunkat.

Mindenki egyiránt irtózott alkalmat nyujtani ujabb küzdelmekre.

Sőt, hogy ezt megelőzze, maga a conservativ párt oly választásra látszott hajlani, mely mind két pártot kielégitse és már előre a pártok mérkőzésének elejét vegye.

Ezért még mielőtt a gróf felhivását vettem volna, már a megyében arról beszéltek, hogy az első alispán, Korda Lőrincz ohajtván követjelöltül fellépni s őt az egész conservativ párt elfogadván, épen az ő kezdeményezésére engemet jelölének ki másik követül és ebbe Uray Bálint k. tan. a conservativek feje készségesen egyezett nemcsak, de őszintén előmozditá párthiveinél, igy gondolván minden lehető pártmozgalomnak elejét venni, és a pártok közti kibékülést megszilárditani.

Ilyen volt a hangulat a conservativ pártban. Az maga előzött meg.

A választó nemesség részéről biztos voltam. Azoknak csak nyilatkoznom kelle. Annyi előzött választásokon vezettem őket, hogy ingatatlan ragaszkodásukról nyugodt lehettem.

Már most csak saját pártom fejeivel kelle tisztába jönnöm.

Ezeknek támogatásáról nem is volt szabad kételkednem, mert úgy hittem, hogy ezt sem elvi, sem személyes tekintetek miatt nem vonhatják meg tőlem, annyival inkább, mert oly helyzetben voltam, hogy tőlök semminemü áldozatot nem kivántam, csupán erkölcsi támogatásukra volt szükségem.

Leginkább egy pontban szorultam rájok. T. i. a követi utasitások tekintetében, mert elveimmel ellentétes utasitások mellett követséget nem vállalhattam volna.

Felkerestem azért pártunk fő embereit Eötvös, Darvay, Botka volt országgyűlési követeket és Domahidy Menyhért pártunk kijelölt alispánját, mostani főispánunk atyját.

Megtagadni kivánságomat egyik sem merte, ezt nem is tehette volna, mert mindenikért fejenkint annyit tettem a választásoknál, hogy én e kivánságommal még kamatját sem igényeltem annak, a mit előzőleg adtam. Azt még is nem lehete észre nem vennem, hogy — Domahidyt kivéve — valami nekem megfejthetlen tartózkodás és zavarodottság van viseletökben.

Ez különben engem legkevésbbé sem feszélyezett, kértem őket az utasitások megvitatására bejönni, és ebben nem hihettem, hogy hazafi kötelességökhöz hütlenek lesznek — a többi az én dolgom volt.

A megye akként intézkedett, hogy három nap a választási közgyűlés előtt az utasitások készitésére fordittassék. A közgyűlés első napján az utasitások állapittassanak meg és a rákövetkező nap legyen a választás.

Már csak néhány nap volt a választásig, és értesülésem szerint még a nép között semmi legkisebb választási mozgás nem volt.

Az utasitások megvitatására kitűzött időben bementem a megye székhelyére. A teremben nagy számmal volt összegyűlve a megye értelmisége. De mennyire meg voltam lepetve, hogy az ellenzék sorában harmad, negyed magammal találtam magamat, a többi egytől-egyig elmaradt.

Egy sereg conservativ táborban harmad magammal oly elvekért sikra szállni, melyek felett évekig elkeseredett harczot folytattam — mi kilátásom lehete?

Azonban az utasitásoktól függött követségem lehetősége s különben is elvi harczaimban soha sem vettem számba, lesz-e többségem vagy sem. Kötelességet teljesitettem.

Most sem tehettem mást. Közteherviselés, urbéri örökváltság, birtokviszonyok rendezése nélkül tisztességesen nem is vállalhattam volna követi megbizást. Megvivtam ezért teljes erőmből elveim mellett.

De minő nagy volt meglepetésem, midőn a nagy számu conservativ tábor, a legnagyobb előzékenységgel sorban fogadva el inditványaimat, és inkább az eszmek kifejtése mint ellenzése tartott fenn vitát és bámulatos egyetértésben készitettük el a megyei sza-

badelvü utasitásokat, mi közben egyetlen kivánságomat sem tagadta meg a nagy többség.

Az utasitási viták folyama alatt elég világosan adá értésemre a conservativ párt, hogy ezen utasitások számomra készülnek és deferensek akarnak irányomban lenni.

A választás előtti napig szó sem is volt más követségről, mint az első alispán s az én választásomról.

Az utolsó napon azonban kijelentettem ünnepélyesen, hogy én nem lépek fel, és nem használt azontúl semmi kisérlet, megérkezett barátaim és a begyült nép részéről, maradtam kijelentésem mellett.

Miként történt ez — hivebben olvasható a *Pesti Hirlap* akkori tudósitásában, mely ha részemre igen barátságos indulattal van is leirva, de ha ezen leirás után hozzá teszem a talány megfejtését is, hiven fogja előtüntetni az akkori idők signaturáját és a politikai müködő erők befolyását.

Ez által nyer a politikai akkori helyzet történelmi érdeket is.

A hivatolt tudósitás a *Pesti Hirlap* 1847 nov. 5-ki számában kivonatosan, de szó szerint igy adja elő a dolgok lefolyását Szatmárban :

«Az ellenzéki pártot egy nagy tisztujitási bukás napjaiban még azon veszteség is érte, hogy vezére a tiszai ügy igazgatására vonatott el. E veszteségből nem tud kiüdülni.»

«E pártban ellenséges természetek, össze nem férő egyéniségek voltak, s hogy ezek egy kenyeret ettek és talis qualis békességben megfértek, azt csak oly fáradhatlan szellem eszközölhette, mint Kovács Lajosé, ki nem restelt soha utánok járni és megbecsülte őket. Ez az ember vezér volt a nélkül, hogy annak valaha kereszteltetett volna.»

«A szónoklat kiváló erejét együtt birta sokoldalu alapos miveltséggel, és a pártok politikájában nagy mértékben jártas lévén, ha öt ember állott oldalánál, már hatalommá tudott emelkedni, és ügyét szerettetni tudta még akkor is, midőn elvesztette.»

«Innen nyerte azon felsőséget, mely barátai és ellenei által egyiránt elismertetett, és önzetlensége által, miszerint az eljárás dicsőségét és hóditmányait mindig társainak nyujtotta, megszerezte elvrokonainak ragaszkodását, melyet meg is tudott tartani.»

«Mióta K. L. a tiszai ügy igazgatása végett elköltözött közülünk, a párt tehetetlenné lőn, mint tehetetlenné lőnek minden idő-

ben és minden országban azon pártok, melyeknek ereje egyetlen emberben összpontosult.»

«És így folyt le az év.»

«És végre szeptember közepén megérkezének a regalisok. A conservativ pártból KORDA LŐRINCZ első alispán jelölteték ki követül. Ez a politikában ujoncz lévén, ohajtása volt oly névvel szövetkezni, minő KOVÁCS LAJOSé, melynek frigyében magának szebb pályát igérhetett. E pályára most itten minden ember K. L.-t szánta, az ő követsége nem pártnak mivelete, hanem köz. megyei óhajtás volt.»

«Így lőn, hogy a megyében kihirdetett választásnak semmi jelensége nem mutatkozék, hanem mindenütt a legnagyobb csendesség uralkodott.»

«Ily körülmények közt nyiltak meg az utasitást késziti választmány ülései. A conservativek URAY BÁLINT kir. tanácsos vezérlete alatt helyeiket elfoglalák. Az ellenzéknek székei pedig üresen maradtak, csak K. L. és N. IG. jelentek meg félreménynyel és félkedvvel, miután elvbarátaiknak kimaradását látták, de erős határozattal, hogy az elvekért mindent megtegyenek.»

«És három szép nap következék egymás után, melyeket bizony nem igértünk magunknak. A reformkérdések akként vétettek vitatás alá, mintha pártok nem is léteznének. K. L.-ban ellenfelei nem a pártvezért hallgatták többé, hanem az országlati ismeretekkel biró szónokot. URAY BÁLINT minden reformkérdést ép úgy pártolt, és a küzdelemnek ily módoni bevégzése előtte is kivánatos volt.»

«Negyedik napon a közgyülésen a választmány javaslatai elfogadtatának. Az országos ügyek közé sorozta a megye még a Tisza-szabályozást, és elhatároztatott, hogy gr. SZÉCHENYI ISTVÁN ő excellentiájának a megyei rendek hálafeliratot küldenek.»

«Mig ekkép a választmányban és közgyülésben az elvek kiengesztelődését és diadalát örömmel láttuk, a termen kivül a követség iránti megállapodással foglalkoztak.»

«KENDE ZSIGMOND makacsul kezdé követelni pártjától, hogy őt támogassa. Ez a párt pedig végre más útat és módot nem találván, KOVÁCS L. hazafiságához fordult, hogy a megye nyugalmáért és a korteskedés megszüntetéseért mondjon le igényeiről és ne lépjen fel.»

«Ez nem vala méltányos kivánság, miután hasonló okért

hasonló kérésre már 1839-ben Kovács Lajos Kende Zsigmondnak e pályát átadta. Azonban K. L.-ra e felszólítás mégis nagyon hatott, mert az utasitásokban már csalhatatlanul mutatkozó kiengesztelődés felbontásának felelősségét nem kivánta elvállalni. De mindenek felett fájdalmasan lepte meg azon részvétlenség, melyet barátaiban, kikkel együtt állott az ellenzék élén, maga iránt tapasztalt, kik közül a jobbak mig ő a választmányban és közgyülésben az ellenzék elveinek diadalt szerzett, nem hallva és nem kérdve, az ő megváltozásáról suttogtak.»

«Mindezen körülmények összejövén, K. L. ünnepélyesen szavát adta, hogy fellépni nem fog.»

«E pillanatban elleneinek teljes elismerését nyerte meg, és barátai, kik félreismerték, a dolgok megváltoztatásáról kezdének tanakodni, az ellenzék szárnya pedig, ez a serge a jó és hiv embereknek, kik a székvárosban és vidéken értesültek az ellenzék élének viseletéről és K. L.-nak e miatt történt lemondásáról, megkeseredtek sziveikben, ezen eljárás felelősségét egy pár emberre vetvén, megszomorodva visszavonultak és érezték, hogy lehetnek órák, melyekben az ember azon indulatokat érzi keblében, melyekkel Byron küzdött.»

«K. L. dicsőségesen ment el nem Pozsonyba, hanem a Tiszavölgyére. Szebb napon nem válhatott volna el, mint épen ezen, melyen a választók többsége a publikalt lemondás daczára, ott a választási téren is mellette nyilatkozott, és az által csalhatlan tanuságot tett arról, hogy nem vágy, nem álom volt az, a miről ő lemondott.»

«És Szatmármegye székes városából e napon nem ment ki ünnepeltebb ember mint ő. Ellenei által elismerve, barátainak megbánását látva, pártjának hiv maradványa által megkönyezve, miután elveinek diadalával egy hosszas küzdelmet befejezett, és a kiengesztelődést egy fényes pályanak feláldozásával megváltotta. Úgy ment el, mint a régiség azon embere, kiről irva vagyon, hogy sok szolgalatainak jutalmául a szent olajfának egy galyán kivül egyebet nem vitt el.»

Ne rója fel kérkedésnek, t. olvasóm e tudósitás szószerinti közlését, mely — mint hiszem — Papp Endrének a *Pesti Hirlap* akkori levelezőjének költői tollából került.

Eötvös, Darvay, Botka viselete rám nézve váratlan, a közönségnek megfoghatatlan volt. Mind a három választásánál az

előtt én a legnagyobb tőlem telhető erélyt fejtettem ki s eltekintve az elvi szemponttól, személyem iránt tartoztak annyival, hogy mit én nagy anyagi áldozatokkal is tettem értök, legalább erkölcsi támogatásaikkal viszonozzák.

Érezték is e kötelezettség súlyát, és kivált Eötvös és Botka, kik a történtek után felkerestek és igen érzékeny megbánással vallották be cselekvésök indokát.

Kossuth, ki Eötvös Mihálylyal az 1832-ki országgyűlésen mint követtel intimebb barátságba lépett, a mint pesti megválasztása kitűzetett, irt Eötvösnek és a haza érdekeinek nevében felkérte minden lehetőt elkövetni, nehogy ezen országgyűlésre én, mint a gróf hive, követűl megválasztassam. Ezt levelében annyival nyomósabban lelkére kötötte Eötvösnek, miután Pesten kiszivárgott a grófnak azon nyilatkozata, hogy ha Pesten Kossuth megválasztatik, ő is beválasztatja magát az alsóházba.

Így tehát épen azon indok, mely fellépésemet okozta, lett közvetve okozója visszalépésemnek is.

Szerencséjökre azonban Eötvös és társai a dolgot egészen titokban tarták és csak néhányan voltak beavatva, nekem pedig az események gyors lefolyása alatt nem volt időm és alkalmam a dolognak nyomába jőni, mert ha csak sejtelmem van a valóságról, nincs hatalom, mely a lemondásra birjon.

Nem a megváltozásomról való suttogás mint a levelező és vele a közönség jóhiszemüleg gondolta, volt az ok, hiszen erről meggyőződhettek volna az utasitási vitákban, de a fentebbi levél okozta teljes elvonulásukat.

Csak a ki itt a személyes lekötelezettségeket ismerte, lehet fogalma azon befolyás nyomásáról, mely az ellenzéki vezetők ezen közönyösségét okozta. Eötvös azonban jól tudta, hogy a felszólitással csak néhány igen jól kiválasztott emberre hathat, ha nagyobb körben tudomásra jő, épen visszahatást keltett volna, és mind visszalépésemet, mind pártunk nagy részének belenyugvását lehetetlenné tette volna. A mint hogy be kell vallanom, hogy Domahidy Menyhért pártunk kijelölt egyik alispánja utolsó perczig hiven megválasztásom mellett buzgolkodott s megtudva a dolgok valódi állását, Eötvösnek éles szemrehányásokat tett.

A választás fátumáról azonnal tudósitottam a grófot. Megnyugtattam avval, hogy ezen eredmény által legalább tiszai ügyünk nem szenved hátramaradást és e mellett én mindent elkövetek Pesten, hogy dolgaimat úgy rendezzem, hogy minél több szabad időt nyerjek, s azt Pozsonyban oldalánál tölthessem, és a miben lehet neki és a közügynek szolgálatára legyek és a hézagot a mennyire lehet, pótoljam.

E miatt siettem is Pestre, hogy ott elintézve dolgaimat, Pozsonyba mehessek, hova a gróf családjával együtt az országgyűlés megnyitására felköltözött s magát berendezte.

XVII. FEJEZET.

Az országgyűlés magyar nyelveni megnyitása a felség által. A meglepetés leirhatlan hatása. Királyi előadások. Az ellenzéki pártvezér. Deák és Kossuth mint pártvezérek. Kossuth eljárása a közpályán. Titkos ellenszenvek pártvezérkedése ellen. A válaszfelirati viták. Az ellenzék többsége az alsótáblán. A főrendek ellenzik az alsótábla fogalmazványát. Az alsótábla leteszi a válaszfelirati ügyet. A pártok állása elmérgesedik.

Az 1847-ki országgyűlés eseményei nemzetünk fejlődésében egy uj örökreható korszak alapját vetették meg, egyszersmind a gróf nyilvános életének utolsó évi cyclusát foglalják magukban, és valamint a későbbi fejlemenyek sorát, úgy Széchenyi fatumát is előkészitették. Ez követeli, hogy ezen országgyülésnek, nem szokásos történelmi lefolyásával, mi nem az én feladatom, de benső életével, úgyszólván coulissák mögötti ügyeivel részletesebben foglalkozzam.

Mint fentebb is emlitettem, úgy rendeztem pesti dolgaimat, hogy időmnek nagy részét az országgyűlésnek szentelhessem, ott a grófnak, a mennyire tőlem telik, segitségére lehessek.

Ott is voltam, mig deczemberben véletlenül egy nagy munka nem kényszeritett Pestre sietni, s ott néhány hetet tölteni, miről alább leend alkalmam szólani.

Pesten Pozsonyból távollétem alatt az országgyűlés benső dolgairól és fontosabb eseményeiről majdnem naponkint volt tudósitásunk a gróftól. Ő felváltva Tasnernek és nekem körülményesen irt, s mi, mint ő kivánta, kicseréltük leveleinket. Ezen levelezéseket Kemény Zsigmond mind olvasta nálam. Sőt a gróf a kormánynak egyes törvényjavaslatait megküldötte nekem azon utasitással, hogy azokat Keménynyel, Eötvössel stb. közöljem, az ősiségről szólókat Gosztonyi septemvirrel, ki épen ez időben munkát adott ki az ősiség eltörléséről, és észrevételeinket küldjem fel neki, hogy ő ezeket a kormánynál értékesitse.

Ezen incidensből tartottunk mi Pesten gyakori értekezleteket nálam s annak eredményeiről én értesitettem is a grófot.

Az országgyűlés eseményeiről tehát részben mint szemtanu mondhatom el észleléseimet, mert kezdetén jelen voltam, és deczemberben vonultam csak Pestre, honnan elvégezve munkámat, ismét siettem januárban az országgyűlésre s folytonosan ott voltam a márcziusi napokban történt dolgok végkifejlésé ig, midőn Széchenyi megbizásából rendezve a közlekedési miniszteriumot. visszasiettem Pestre.

Ezen országgyűlés benső dolgairól a leghívebb leirást Kemény Zsigmondtól birjuk. Őt követte jobbadán Horváth Mihály is. Érdekesebben a dolgot összeállitni nem lehet. Sajnálnunk kell, hogy leirása oly kevéssé részletes, minélfogva midőn őt követem, sokban pótolnom, sokban megvilágitnom kell homályosabb rajzait.

Az országgyűlés, mint fentebb emlitém, ezen év nov. 7-kére lett kitűzve.

E napra sereglettek össze az ország rendei Pozsonyban.

Soha még a kormány annyi gondot nem forditott a kedvező hangulat és ez által a siker előidézésére, mint ezen országgyűlés előkészületeinél és megnyitásánál.

Semmit sem vett kicsibe, mivel a jó hangulat emelkedését fokozhatta, és szándékai iránt a bizalmat növelhette.

Ilyen igen hatályos eszköznek tünt fel egyszerre a főherczeg nádori helytartó legmeghittebb körében — melybe a gróf is tartozott — az országgyűlés *magyar* nyelveni megnyitása a felség által.

Nem tudom kinek volt ez első gondolata, de annyit láttam, hogy a mint felmerült, ezen ohajtás ama magas körben oly hatalmassá lett, hogy attól elesni már nagy levertséget okozott volna, a felhagyásról pedig szó sem lehetett. A főherczeg helytartót mind hevesebben ostromolták a kivitelért.

A királyi udvar nov. 11-kén érkezett Pozsonyba.

A vágy, hogy az országgyűlés megnyitásánál három századot meghaladó idő után népéhez magyarul szóljon a magyar király, annyira fokozódott a beavatott körben, hogy ennek kiviteléhez szinte babonás hittel kezdtek ragaszkodni.

Pedig a császár teljesen gyakorlatlan lévén a magyar kiejtésben, a dolognak már az idő rövidsége miatt is, sőt tán csak épen e miatt nagy nehézsége volt.

A főhg kir. helytartó azonban magára vállalta a közvetitést, és

elmondván a jó Ferdinándnak e meglepetés rendkivüli hatását, a császár azonnal kész volt megtenni, és a főherczeget magához rendelte, hogy az ünnepélyes megnyitás rövid mondókáját vele betanulja.

El is vitte a főherczeg a másnapi megnyitásra szóló felette rövidre szabott beszédet a császárhoz, hogy a kiejtés hibátlanságát megkisértse. A beavatottak, köztök a gróf, a legfeszültebb várakozásban lesték a főherczeg visszaérkezését a császártól, bizonyosságot nyerni a felől, hogy sikerült-e?

Én is felhangolva e remény által, a gróf szállásán vártam hazajövetelét a főherczegtől, hogy megtudjam az eredményt.

Este jó későn megérkezett a gróf igen leveretve a hirek által.

A főherczeg mindent elkövetett, a császár minden módon erőlködött, több izben ismételve megkisérlették a felolvasást, a császár olvasta, a főherczeg igazitotta a kiejtést — sikerülni nem akart. Végkép elkedvetlenedve mondá a császár: hiába erőlködöm — nem megy. Minden további biztatás sikertelen lett.

A főherczeg lehangolva távozott, s megvitte a hirt a várakozóknak.

Így boszulja meg magát egyik nemzeti gyarlóságunk. Az udvar körében még évtizedek mulva is élénk emlékezetben tartotta fenn magát a monda József főhg nádor beszédéről a felkelő magyar sereghez — és mily nevetségessé lehet a szavak értelme a magyarban a kiejtés hibái által. Ettől tartott a császár is, és többszöri kisérlet után csüggeteg lett és vonakodott.

A nem sikerülés hire, mintha az országgyűlés kilátásainak magas árfolyamát egyszerre felére csökkentette volna, annyira lehangolta a beavatott kört.

Szerencsére, nehogy e lehangoltság általános legyen és a felkeltett vágyak meghiusulása épen ellenkező hatást tegyen, a dolog mély titokban tartaték.

Másnap nov. 12-kén a megszabott órában megkezdeték az ünnepélyes megnyitás. A király fényes kiséretével a terembe jövén, trónján helyt foglal.

A főkorlátnok szokás szerint előadá a felség kegyes szándékait és ezeket fejtegető indokait, mely után következett a király felszólalása.

Meg is szólal a felség trónjáról, ezeket mondva magyarul:

«Magyarország rendeit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizodalommal.»

A hatás leirhatatlan volt.

Nem igen jegyezhet fel a történelem szebb jelenetet nemzetünk életéből, mint az általános meghatottság e pillanatai voltak a pozsonyi primási teremben.

Ott áll a megszólaló király előtt a trón alján a gyönyörű tisztes ősz Keglevich Gábor gr., udvari méltóságánál fogva a pallost tartva kezében, és míg a király szólt, ősz szakállán végig omlottak könnyei, mint a hazafi öröm legszebb gyöngyei.

A hatás delejes áramlata betöltötte az egész termet. Mélyen meg volt hatva mindenki. Természetesen e delej elterjedt magára a királyra is, ki tanuja volt e meglepetés váratlan benyomásának, mi pedig épen őt szembeötlőleg lepte meg, noha István főherczeg lehetőleg élénken adá elő a hatást s épen ez okozhatta, hogy a császár azon gondolatra jött, hogy magát István főherczeget és avatott környezetét is meglepje és vonakodást szinleljen.

A látott hatás után már a nádorválasztást követő azon napi királyi megerősitésnél semmi hatalom nem vehette volna rá a jó királyt, hogy más nyelven mint magyarul szóljon.

És midőn az országbiró István főherczeget, mint már megválasztott nádort az országos rendek teljes kiséretében a primatialis épület trónterméb e vezette, és ott a királyi széket ismét elfoglalt felségnek bemutatá, kérve a k. k. megerősitést, ő felsége láthatólag neki bátorodott hangon mondá el magyarul k. királyi megerősitését.

A mai nemzedék, melynek most már annyi kijutott az erkölcsi vívmányokból, mint szegény apák gazdag öröksége, e nemzedék, mely a haza nyelvén érintkezik a királyi család minden tagjával, nehezen képzelheti az érzelmeket, melyek a szükölködő atyák kebleit áthatották ily eseménynél, melyről álmodni sem mertek, és kik még azon időben éltek, midőn magyar főúrnak a főrendi teremben magyarul megszólalni a merénylethez hasonló cselekmény volt. És íme most már annyi század óta a trónról is hallák zengeni a hazai nyelvet, és e cselekvényben feltéve látták hosszu küzdelmek után a nemzeti nyelv diadalívének utolsó zárkövet is.

E jelenet hatása soká nem mosódhatott el, még Kossuth is tiz nap mulva az országos űlésben így szólt:

«Az első magyar szó, melyet a nemzet több század bánatos

sovárgása után királyának ajkairól hallott lezengeni — a felszólitás volt: fogadjuk bizalommal atyai szándékának e jeleit — a királyi előadásokat.»

«Lehetetlen, hogy kettőztetett készséggel ne adjuk meg, mire a magyar király hű magyarjait magyarul szólitá fel — a törhetlen bizodalmat felséges személye és atyai szándoka iránt.»

A közöröm, mely ellenállhatlan áramlatként szétterjedt, még a város lakosságán is visszatükröződött minden arczon, cseppet sem lüktetett csendesebben magának a jó királynak szivében sem.

Egész napon át csak erről beszélt, evvel mulatott. A német katona főtisztektől, kiket fogadott, kérdezé: tudnak-e magyarul? és midőn ezek sajnálkozásukat fejezék ki, hogy biz ők nem beszélnek magyarul, «no lássák — mondá önelégülten — én ma szónokoltam is magyarul, bánom, hogy nem beszélek jól, mikor ennek annyira örülnek a magyarok». Gyermekded örömmel fogadta ha faggatásaira biztositották, hogy kiejtése hibátlan és érthető volt.

Igéző szép napja volt ez a magyarnak, mivé kelle ennek változni egy rövid év alatt.

Az országgyűlés elé adott kir. előadások a nádorválasztáson kivül következő reformpontokat foglaltak magokban:

A katonai élelmezés ügye.

A szabad kir. városok benső és országgyűlési rendezése.

A nemesi birtokok biztonsága, telekkönyv, állandó törvényszékek, hitel-viszonyok.

Urbéresek örökváltsága.

Belkereskedés és műipar.

Közlekedések kiállitása és erre országos pénzalap alkotása.

Büntető törvénykönyv.

Partiumbeli megyék visszacsatolása.

Az országgyűlés magyar nyelveni megnyitása, a nádorválasztás, a királyi előadások tartalma igen kedvező hangulatba hozta az országgyülést.

Fentebb emlitettem, hogy maga Kossuth az uralkodó iránti törhetlen hűségről szónokolt. Az ellenzék egy másik kitünősége — Szemere — igy szólt a nádorválasztásról: «nem csoda, ha a rendeket a lelkesedés túlragadá István főherczeg iránt, nem a főherczeg magas születése miatt, de mert hozzá annyi reményt köt a haza, mennyit 300 év óta egy élethez sem kötött».

A kedvező hangulat emelte természetesen a kormánypárt önbizodalmát, mely teljesen organizálva lépett fel az országgyűlésen, az alsótáblán vezetve oly rokonszenves egyéniség által mint Somssich Pál, ki ritka tehetsége s jártassága mellett kiválólag békitő szellemmel tünt ki Babarczi Antal türelmetlen élessége mellett.

A kormánypárt szervezett ereje természetesen szoros összetartásra kényszerité az ellenzéket, de ezen pártban a fegyelem mindig nehezebb feladat.

Függ ez főleg és leginkább a vezér egyéniségétől.

A gondviselés kegyelme adott ugyan hazánknak épen ily nehez viszonyokra termett, és már kipróbált vezért Deák Ferenczben, kinek csak megjelenni kell vala, hogy az ellenzék vezetése kérdésbe se jöjjön.

De mint fentebb elmondottam, Deák ez országgyűlésről elmaradt, nem a választás, de gyengélkedése miatt.

Vezér lett Kossuth, nem a párttagok önkéntes meghódolása által, hanem mert magát azza tette, természetében fekvő «veletek ha lehet, nélkületek söt ellenetek» elvénél fogva.

«Kossuth — igy szól Falk Miksa — az országgyűlés vezetésében Deák örökségét akarta átvenni. De Deáknak nem volt ellensége, Kossuthnak számos nyilt és titkos ellenei voltak, nemcsak politikai, de személyesek.»

«Deák nagy lett szerénysége, Kossuth kisebb hiusága által.»

Azon bűvös hatalmon kivül, melyet Kossuthnak rendkivüli szónoki tehetsége adott, benne egyetlen tulajdont sem ismerek, mely őt vezéri szerepre qualificálta volna.

Valódi nagyság és szellemi felsőség tekintetében a közélet terén korunkban a gróf állt oly magaslaton, mint senki kortársai között. Midőn kezdetben csak nyolcz-tiz egykoru társai közt vezérségről volt szó, külső és benső sajátságainak számos oldalait sorolta elő, melyek őt a vezéri szerepre alkalmatlanná teszik. Sem pártot alakitni nem volt képes, sem pártvezérkedésre nem volt semmi szükséges tulajdona.

De mert ezt maga ismerte fel legjobban, meg sem kisérlette soha.

Politikai pártvezéri tulajdonok ideálját alig képzelhetünk magunknak személyesitve máskép, mint Deákban találtuk.

Nemcsak szellemi benső tulajdonai, de külseje, polgári állása vagyoni helyzete, életmodjának antik egyszerűsége minden, de

minden arra qualificálta őt, hogy a magyar ellenzék irigység nélkül fesztelenül és önkéntesen meghódoljon neki, vezérségét ne elismerje, de keresse.

«Deáknak — igy szól Kemény — szellemi felsősége ritka szerénységgel párosult.»

«Eszméi határoztak a kérdések felett.»

«Ő oraculum volt — de a négy fal közt. Ugy rendezte a párteljárást, hogy az inditványt, mely sajátlag az övé volt, más tette, az eszméket s adatokat, melyeket ő gondolt ki, többen használták fel a vitatkozások vezetésére.»

«Sőt oly gyöngéd és körültekintő vala, hogy az individualitásokat nem igyekezett hátraszoritani, és örökké a szónokok legerősebb oldalait, legfényesebb tulajdonait engedé kitünni.»

«Deák többnyire csak akkor nyilatkozott, ha más már nem pótolhatta vagy keserüségek támadtak, és a kedélyeket lecsillapitani kelle vagy a szavak vagy a kérdések módositása által.»

«E proculæusi jellem, mely gazdag lelki örökségét testvérei közt ujra meg ujra megosztá, semmi irigységet nem támaszthatott, és lefegyverzé a rosszakaratot is.»

«Az emberek a nagy dolgokban örömmel engedelmeskednek annak, ki az élet kicsiny viszonyai közt szellemi felsőségét nem érezteti, és a hiuságot másban nem sérté, magában nem vételé észre.»

Deák politikai ellenfelei csaknem vetélkedtek párthiveivel a tiszteletben és szeretetben. Egyénisége, társalgása annyira vonzó és rokonszenves volt, hogy tőle nem idegenkedett senki, őt mindenki kereste.

Kossuthtal a dolog épen ellenkezőleg állott.

Már a conservativ párt programmjának éles, kihivó hangja senki által félre nem értett kifejezése volt a Kossuth ellen érzett idegenkedésnek.

«Sokkal felötlőbb — mondja Kemény — az ellenzék szónokainak és befolyásosabb egyeneinek visszatartózkodása Kossuthtól.»

«E párt tekintélyeit többnyire nagyobb vagy kisebb nyilt vagy eltitkolt szakadás választotta el azon férfiutól (Kossuthtól), ki a pozsonyi országgyülés kezdetekor barátai körében is magánosan állott, de már hat hónap mulva az események csodás hatalmánál fogva ellenségeit megalázta, és a vetélytársakban gyakran hizelgőkre vagy vak eszközökre talált.»

Minő forrásból eredt az oppositio több tekintélyének idegenkedése iránta? Kemény így fejti meg:

«Némelyt Széchenyi barátsága vont el Kossuthtól.

«Mást a hatáskör féltése.»

«Volt, ki politikáját veszélyesnek, jellemét kétségesnek tartá.»

«Volt, ki meggyőződék, hogy csak destructióra van hivatása, mert semmi positiv irányhoz szeretettel nem viseltetik, és szelleme mint a vészmadár a zivatart keresi.»

«Voltak ócsárlói haszonlesésből, különczködésből és nagyúri bornirozottságból.»

«Mindenesetre a követválasztás alatt Batthyány Lajos gróf erős karja tartotta fenn Pestmegyében, különben nem a conservativ párt, de az ellenzék buktatta volna meg.»

«Eleinte az országgyűlésen a mérsékeltet játszotta elvek, és az engedékeny pártvezért az ellenzék irányában.»

«Egyik sem használt.»

«Multjából mindenki azt következtette, hogy a mérsékletteseg nem lehet komoly szándéka.»

«Mi a pártvezérlést illeti: itt még több elfogultságot, visszatartózkodást, sőt ellenszenvet kellett volna levívnia, hogy felsősége oly kiterjedésben váljék elismertté, mint minő a Deáké volt.»

«Kossuth nem az ellenzék főnökei közt tudott hóditani, hanem szónoklatának rendkivüli varázsával a karzatot ragadta el, a nők szemeiben fakasztott könnyeket, s az ifjak kedélyét hurozta fel.»

«Kezében vala a közönség szive.»

«Az utczai vélemény, mint a Memnon szobrának hideg ajka, csak az ő lángeszének sugárai és melege által nyert hangokat, és ő eléggé hiu volt a népkegy ezen jeleit naponkint mind többre becsülni, és nem sokat törődni a régibb tekintélyek elégületlenségével.»

«Az ellenzéket saját talentumának zsámolyául kivánta használni.»

Deákot senki által kétségbe nem vont szellemi felsősége emelte pártfeleinek fölébe. Deák mindig az értelemhez szólt, ő az értelmiséget hóditotta meg.

Kossuth szónoklatának rendkivüli erejére támaszkodott, az érzeményekhez szólt, övé volt a karzat, az utczai vélemény, a közönség tapsa. Az értelmiség meghóditását kicsibe vette, ezen uralkodott a közönség fanatismusa által.

Kossuth szellemi felsőbbségéről Kemény ezeket mondja:

«Hat vagy hét befolyásos képviselő — a felsőházi tagok közül Batthyány Lajos és Teleki László grófok szakadatlanul megállapították az ellenzék teendőit.»

«Szentkirályi éles esze és nagy munkássága, Szemere és Pázmándy európai és parlamentaris míveltsége — mert a Kossuthé inkább csak magyar és megyei eruditio volt — sokkal jobban valának e conferentiákban használhatók, mint a czifra szavak és virágos eszmék.»

Kossuth a titkos conferentiákban néha nem vitt activ szerepet, s inkább ő kölcsönzött elvbarátaitól véleményt s adatokat, mint azok tőle.»

«Kossuth csak akkor vala irányadó, ha a szenvedélyek kérdései kerültek elő, és szükség volt ostromot, vagy rohammali megtámadást rendezni. De midőn a reformok felől s a felmerült tárgyak megoldásáról kellett intézkedni, Kossuth nem annyira a hitelező, mint a kölcsönvevő helyzetében volt.»

«De midőn a kifőzött tervek életbe vezetése volt a feladat, midőn egy kérdésnek a nyilvános tanácskozmány elébe kellett vezettetni, akkor Kossuth mindent magához kivánt ragadni.»

«Kossuth mihelyt a pártconferentián megállapodás eszközöltetett, s már az egész párttal kelle az elfogadott nézetet közleni, vagy a kerületi ülésekbe átvinni, — legott kapott alkalmat egyéniségének feltolására. Az inditványt megteheti valamelyik közülünk, vagy megtehetem *én* — a kérdés kifejtését magamra vállalhatom — ezen nyilatkozatok ritkán maradtak el, midőn a szőnyegen levő ügy karzattapsokra igényt formálhatott.»

«Önként folyt tehát, hogy Kossuth a magánconferentiák rendezett eszméire, mint egy talajra lépvén fel, az országgyűlésen kitűnő szónoki tehetségével rendkivüli hatást gyakorolt.»

«Néhány hét alatt övé lőn minden karzattaps, minden figyelem.»

«Nemcsak legszebb szónoknak, de a legtanultabb és legbölcsebb statusférfiunak kezdé a közönség tartani.»

«Eddig csak hires hirlapiró és hires megyei orator volt, most felfedezték benne a nagy országlárt, ki a gyökeres reformok politikáját egyedül képviseli. A közönség óriásnak hitte, és bálványoztatván a karzatok által, a conferentiát mindig kényszerithette az agitationalis kérdésekben az ő extrem nézeteit pártakarattá emelni.»

«Hogy ily helyzet veszélyét a többi tekintélyek átlátták, természetes.»

«Igyekeztek a szokatlan nyomás alól menekülni.»

«Némelyek talán irigyelték, mások gyülölték az uj pártvezér babérait.»

«Mások — mint Szemere — Kossuth egyéniségétől tartván, óhajtott az ellenzékből egy párttöredéket, mely őt fékezze.»

«De senki sem akart ily párt vezére lenni.»

«Hatalmasaink féltek a népszerütlenség töviskoronájától.»

Az elmondottakból megitélhetjük az ellenzék benső összefüggését és a pártvezérség alakulását.

Ezen alakulás egyes apró eseményeiben találjuk folyamatát azon képződésnek, mely természetes kényszerü fejlődésében azon tényleges dictaturát előkészitette, mely haladásában mindig ellenállhatlanabb lőn, a nemzet sorsát korlátlan hatalommal intézte, és végleg a világosi mezőkön lelte határát.

Később az események során lesz alkalmam elmondani, hogy ezen alakulások ellen történtek szövetkezési kisérletek, de mig már kezdetben hiányzott a szükséges erély, később midőn e hatalom már nyakukra nőtt, az ily bátortalan törekvések csak ellenkező eredménynyel végződhettek.

Ne kicsinyeljük azonban a helyzet rendkivüli nehézségeit. Hol a többség hatalma legfölebb három-négy szavazaton fordul meg, ott néhány elszánt hazafi sokat tehet. De kik saját pártjuk balirányu működésén aggódtak, nem láttak garantiákat a következményekért, ha a hatalmat az ellenfél kezébe juttatják.

A helyzet ezen szerencsétlensége füződik át egész 1848-ki és 1849-ki történelmünk minden eseményein.

Igy például:

A Batthyány-Kossuth miniszterium 48-ban csakhamar belátta az együtt megférhetés lehetetlenségét. Mi sem lett volna könnyebb mint e végzetes bajon lemondás által segiteni. Azonban általános volt a hit: ha e miniszterium lemond, hogy egyöntetü kormány alakulhasson, más teljes számu miniszterium Bécsben nem fog megerősittetni, elmarad a pénz és honvédelmi miniszter, és maradni kellett a miniszteriumnak mindent decomponáló hatásaival együtt.

Debreczenben a békepártnak kétségtelen többsége volt. És noha Kossuth mindent elkövetett, hogy a békét lehetetlenné tegye — nem vihette Kossuthtal a dolgokat törésre, mert ellenség-

gel szemben, mely elbizakodva kijelentette, hogy: lázzadókkal nem is alkuszik, nem volt szabad a nemzeti erőt megosztani és a hatalom erejét zsibbasztani.

Az események közbejötte és a helyzet szövevénye voltak eleitől végig Kossuth hatalmának legerősebb támaszai.

Sajátszerü szövedék mutatkozott az általa nyert impulzusok és bekövetkezett események közt. Hinni kezdék az emberek, hogy vele szembeszállva, az események hatalmával kelnének alig kétes tusára. Még maga, a gróf is végkép azt mondá: láthatlan hatalmakkal látszik szövetségben lenni. Szerencséje túltesz minden képzeleten.

Különben pedig Kossuth túlfeszitett követeléseinek szélső határa is még eleinte sokkal mögötte állt annak, a mi 48-ban márcziusban tényleg eléretett, s mindenki úgy okoskodék, hogy a váratlanul kivivott nagyszerü siker a nemzet számára, és a dolgok uj alakulásában általa elfoglalt hatalmi magas állás, a legtúlfeszitettebb becsvágyat is képes kielégiteni — ennélfogva ő is rendkivüli szerencséjével beérni, és az elért helyzetben nyugpontot fog találni, sőt keresni.

Ez időben még a vágyak nagy birodalmában hazánkra nézve a képviseleti törvényhozás és felelős kormány eszméjén a legkicsapongóbb képzelet sem mert túlhajtani.

De térjünk vissza az országgyűlés eseményeihez.

Az első kérdés, melyben a pártok mérkőztek, és melynek az országgyűlési többség állását ki kelle deriteni, a válaszfelirat ügye volt.

Az inditványt a conservativ párt vezetője, Baranya követe, Somsich Pál tette. Kiemelve a dolgok kedvező fordulatát a politikában, ajánlatának lényege abban állt:

Fejezzék ki a rendek hódolatteljes hálájukat ő felségének a nemzeti nyelven történt megnyitásért, a nádorválasztás megerősitéseért és a nemzet reformohajtásainak a királyi előadásokban foglalt inditványozásáért, jelentsék ki a rendek, hogy ezeket azonnal tárgyalni készek s kérjék végül ő felségét, hogy a mult időről elintézetlenül maradt sérelmeket orvosolja.

Az ellenzék részéről a válaszfelirat tervét Kossuth adta elő. Egyetértett az ő felségének kifejezendő hála iránt a fent elősoroltakért, de a sérelmeket illetőleg mindenek előtt kivánta, hogy a fennálló kormány által az utolsó országgyűlés óta elkövetett sérel-

mek élénken felpanaszoltassanak és fejeztessék ki a nemzet mély aggodalma oly kormány szándékai iránt, mely az administratori rendszerben és horvátországi intézkedéseiben a sérelmek számát még szaporította.

Ez természetesen az Apponyi kormány egyenes megtámadása volt. Ez által a kérdés egészen személyes ügygyé lett és a kormánypárt minden erejét megfeszitette, hogy az országgyűlés első fellépését ne a kormány elleni súlyos panaszszal kezdje, és épen a kormányt vádolva, annak befolyását Bécsben az országgyűlés kezdetén gyengitse.

Napokon át folyt az élénk vita közeledés nélkül a pártok között. A viták vége felé a gróf kisérlett meg egy közvetitő tervet, mely a Kossuth inditványát csak annyiban módositotta, hogy annak a kormány ellen intézett élét szeliditette, és a fősúlyt a lehető sérelmek ellen jövőre a Pesten évenkint tartandó országgyűlés behozatalára fektette.

Midőn a kérdés szavazásra került, Baranya követe visszavonta a grófé ellenében inditványát és a szavazat csak a pesti és mosonyi inditványok közt forgott, mindazáltal a pesti négy szavazattal győzött.

A felsőházban a kormánynak többsége biztos volt. A vita azonban rendkivül élénk volt és szinte napokig tartott. Végül azonban az alsóház válaszfelirati terve elvettetett és az alsóházi conservativpárti válaszfelirathoz hasonló terv fogadtatott el.

Visszakerülvén a feliratí kérdés az alsóházba, Kossuth váratlanul azon inditványt tette, hogy a válaszfelirat küldése ejtessék el. Daczára az igen éles ostromnak, melyet ez előidézett, a többség a kérdés letételét elfogadta.

Ezen első vitában s annak kimenetelében tükröződött az országgyűlés egész további folyamata.

Két igen sajnálatos tény lépett ebben elő, mely a kilátásokat igen lehangolta.

Egyik: hogy a kormány elleni személyes ellenszenv kelleténél nagyobb súlylyal fog nehezedni az országgyűlés menetére.

Másik: hogy a pártok nemcsak transigálni nem hajlandók, de arra még az alkalmat is kerülik.

Igaz, hogy a conservativ párt mondta ki elsőben a felállitott programmjában, hogy az ellenzékkel transigálni nem akar. Ez leginkább Kossuth ellen volt irányozva.

De Kossuth is látván az ellenzéki többséget az országgyűlésen, már az első kérdésnél tényleg megmutatta, hogy ő sem transigál.

Az országgyűlésen a pártok alakulásának személyes jellege azonnal még kirivóbban kitünt, midőn a feliratí vita után a haladási kérdések kerültek a tárgyalás szőnyegére.

A közteherviselés kérdésében, mely általánosságban nagy többséggel elfogadva lőn, midőn annak alkalmazása a hadi és házi adóra került szavazás alá, világos lőn, hogy több conservativ követek szavaznak a legszélsőbb engedményekre, míg ellenzékiek például a hadi vagy házi adó vállalása ellen adták szavazataikat.

Mindinkább kiviláglott tehát a haladási ügyek tárgyalásaiból, hogy elvek nem képezik a pártok elválásának indokát, sem a tárgyalások menetére a felgerjedések legkisebb anyagát.

A pártok éles elválása, a viták izgatott folyamata csak azon tárgyaknál lépett elő, melyek személyes vonatkozásban voltak a kormánynyal.

Hol Apponyi gróf a kérdés által érintve volt, ott Batthyány gróf a felsőházban, és Kossuth az alsó táblánál engesztelhetlen volt.

Az ellenzék számos tekintélyben álló tagja nem osztotta, mert erre okuk nem volt, a személyes ellenszenvet Apponyi gróf ellen, szerették volna a siker érdekében, ha a viszony a kormány és ellenzék közt némileg szelidül, s nem mérgesedik el mindinkább.

Egy kellemetlen incidens is okul szolgált a személyi viszonyok elkeseredését még terjeszteni. Bizonyos ide nem tartozó okok miatt egy delnő a magasabb körökből a nádor főherczeg estélyeire meghivást nem kapott. Ez által a főrendi ellenzék egyik tagja sértve érezte magát s ezen bántalmat többen magukévá tették. Ebből kerekedett azon kivánalom, hogy az alsóház ellenzéki tagjai is maradjanak el a főherczeg nádor estélyéről s e módon történjék tüntetés a főherczeg nádor ellen is.

Mindezen okok együtt hatottak arra, hogy az ellenzék több tagja nyügnek kezdé tekinteni a párt-fegyelmet és vezérletét, s magok közt módokról kezdének gondolkozni, hogy önállóbb helyzetet készitsenek magoknak, és ha szükség, elkülönitett állást foglaljanak el.

Ezen törekvések a dolgok további fejlődésében odáig érlelődtek, hogy egyezmeny történt titkon a felett is, hogy az izgalom fő-

tárgya — az administratori rendszer — egy békitő és megnyugtató felsőbb nyilatkozat által az útból eltakaríttassék.

Mindezen mozgalmak azonban a következő évben lettek komolyabbak, miért is azok érintését a maga helyére kell halasztanom.

Engemet egy nagy munka néhány hétre Pesthez kötött és csak levélben érintkeztem a gróffal, őt is közben azon fatum érte, hogy kanyaróba esett, pár hétig az egész világtól elzárta magát.

Ily körülmények közt virradt reánk a végzetes 1848-ki év, melynek eseményeihez míg áttérnék egy kis kitérésre kell engedelmet kérnem.

XVIII. FEJEZET.

Széttekintés Széchenyi kedélyvilágában.

Mielőtt az 1848-diki év és ebben a végzetes öt hó eseményeinek leirásához fognék, szükségét látom annak, kik eddig jobbadán a gróf értelmi világának tág körében mozogtunk, betekintsünk érzelmeinek világába is, valójának azon gazdag tárházába, honnan végleg életének minden viszontagságai fakadoztak s hol a sziv martirjának tragicus sorsához a megfejtés elemeit keresnünk kell.

A kutatás szelleme, mely korunkat az ismeretek minden ágában megragadta, nincs kielégitve ma már nagy történelmi alakok egyéni életének külső jelenségeivel, utat keres a benső élet titkaiba is, hogy a cselekmények rugóit legbensőbb forrásaiban is megtalálja.

Távol legyen tőlem, hogy kutatásaink ezen ágának kiváló érdekessegét és lélektani fontosságát el ne ismerjem, mi is lehet vonzóbb, mint egy nagyszerű életkép kiszinezésénél a lelki és testi szervezetben rejlő számos tényezők hatásainak utolsó szálait is felderiteni s elönkbe állitani. De azt sem szabad soha felednünk, hogy kutatásaink ez ágában jutunk a legkényesebb térre, hol felderítéseinkben minél kevésbé vagyunk tartózkodók, annál kevésbé lehetünk felfogásainkban megbizhatók.

Rendkivüli ész, gazdag képzelődés, mély érzemények felette izgékony idegrendszer — oly benső életnek vetik meg alapját, melynek titkaiba biztosan csak őszinte confessiók fonalán juthatnánk.

És a confessiók a grófnál hiányzanak. Azon nyilatkozatokból, melyeket munkáiban találunk, vagy kortásai feljegyeztek, sőt három évtizeden túl vezetett naplójának töredékeiből a képzelet erejével alkothatunk magunknak képeket kedvünk szerint, de ezek benső

életének összefüggő részleteit nem adják vissza, a confessiók hiányát egészen nem pótolhatják.

E részben mennyivel van több értéke a Naplóban feljegyzett gondolatoknak a másoknak elmondott nyilatkozatok felett, meghatározni nehéz. Miután a gróf Naplója önmaga számára látszik irva lenni, melynek czélja más alig lehetett, mint önmagát a mult idők eseményeiben és érzelmeinek hullámzásaiban tájékozni, nem pedig mások előtt benső életének titkait feltárni.

A mennyit én ezen Naplóról tudok, és pedig abból, miket nekem belőle személyesen időnkint felolvasott, én ezen Naplókat korunk történelmére nézve a legnagyobb anyagkincsnek tartom, de csak úgy, ha még élő kevés kortársai irják meg hozzá a commentárokat. E nélkül kétlem, hogy utódaink hasznát vehessék.

A mik belőle előttem ismeretesek, azok épen nem elbeszélései vagy feljegyzései bizonyos eseményeknek, hanem az események által nyert benyomásoknak rövid mondatokban foglalt utóhangjai. A ki azután az események folyamatát ismeri, az megérti rövid feljegyzéseit, de más számára feljegyzései rejtélyek maradnak.

Ha ő azon eseményekről, melyeknek részese volt, nézeteit és érzelmeit akarta volna Naplójába feljegyezni, vagy chronista akart volna lenni, azon időben naponkint iveket kellett volna összeirnia.

Erre természetesen ideje nem volt. Rövid sententiákban jegyezte fel az események feletti érzelmeit és néha oly részletről, melyeket csak ő tudott.

A miket itt fentebb elmodottam, ezek természetesen a magyar közélet eseményeire vonatkoznak, melyekről egyes töredékeket Naplójából nekem is felolvasott. Hogy Naplója nem volt a világnak szánva, közzétételre nem is gondolt, onnan tudhatom, mert többször mondá nekem: «Naplómat — meghagyom — Tasner és ön olvashatják, ha nem leszek többé.»

Tasner volna az, ha még élne, ki Naplójához a leghivebb commentárokat tudná irni, mert ő ismerte minden részleteiben az eseményeket is, mikre Naplójának rövid feljegyzései vonatkoznak.

De a mint erről megvagyok győződve, úgy arról még inkább, hogy szivvilágának benső hányattatásairól maga Tasner sem tudna semmi biztosat mondani.

Oly felette izgékony és rendkivül sensibilis véralkatnak, minővel birt, folytonos emótiókra volt szüksége. Rá minden benyomást tett; hol mi a fulánkot észre sem vettük, már ő szurásától vérzett.

Kedélye viharzásainak szabad folyást engedni, örömeit és bánatát bizalmas körben kiönteni rá nézve életszükség volt.

A mint mesterileg tudta érzeményeit hol kellett eltakarni, oly kötetlen és nyilt volt bizalmasai előtt, nemcsak, de tőlem is követelte szavamra, hogy mindent, mi társalgásunkban rám kiválókép kedvetlen benyomást tesz, azt azonnal mondjam meg.

Kereste, hogy őt kedélyének minden viharzásaiban átértsük és félre ne ismerjük, ezért határtalanul közlékeny volt.

Saját ügyeiről elmondott mindent, még háztartásának apró-lékosságait is. Szeretett bepillantani vele összeköttetésben lévők magán ügyeibe is, gyöngéden kikérdezte ügyeiknek menetét, s kereste nem talál e rést, hol segiteni kellene, vagy lehetne.

Mindig mondotta nekem, hogy hivatalnokainktól nem kivánhatjuk, miszerint teljes lélekkel szolgálják az ügyet és dolgozzanak, ha anyagi gondok nyomják és erejöket zsibbasztják. Azért gondoskodjunk tisztességes ellátásuknak megfelelő fizetésekről. Elve volt: semmi jutalom munka nélkül, de egyszersmind semmi munka jutalom nélkül.

A grófot minden embernek, kit a sors vele összeköttetésbe hozott, minden magán ügye is, különösen jóléte és megelégedése mélyen érdekelte. A ki cselédségét látta, megitélhette gazdájuk szellemét. Ő pedig büszkélkedett jó kinézésükben és módosságukban, kiket pedig — komornyikját és huszárját kivéve — ezenki jobbágyainak fiaiból szedett és nevelt ki, de udvariasabb és csinosabb cselédsége Pesten senkinek sem volt.

Mint már fennebb mondám, a gróf mindenben egészen nyilt és közlékeny volt. Elmondott ügyeiről mindent, csak egyben volt mindig tartózkodó, miről soha sem szólt s ezek szívviszonyai voltak. Ez volt a szentély benső életében, hova senki sem lépett.

Benső életének ezen ágában egyedül Naplótöredékeire vagyunk utalva. Ebben is csak azon közleményekre, melyet Zichy Antal szemelvényei után birunk.

Ezen szemelvények szerfelett nagy érdekkel birnak azok számára, kik a grófot minden más viszonyaiban ismerték. Ezek által vagyunk csak képesek kedély-világában némi tájékozási pontokat megjelölni.

De ezen Naplótördékek olvasásánál felette vigyáznunk kell felfogásainkra, mert ezekből lép elönkbe, mint Acsádi helyesen feljegyzi, «a wertheri természet, tele sentimentalismussal és beteges

érzékenységgel, mi egész valójából folyt, és nem szinlelés, üres képzelődés volt».

Ily képet nyerve a Naplótöredékekből a grófról, különös zavarban találhatjuk magunkat, olvasva Kemény rajzaiban azon képet, melyet hatásainak délpontján felőle a magyar világ magának adott, melyet így ecsetel Kemény:

«Mindent fonttal mér, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilisatió hideg tanának apostola, a lelkesedés ostora, nagy önző, okos számitó, jó hazafi, de meleg kedély nélkül, és erényes, de szívtelen ember».

Ime, két rajzban két egészen különböző alak. Egyik a sentimentalis, beteges érzelgésre hajló sziv-ember, másik a teljesen bevégzett ész-ember. A mély érzésű, meleg kedélyű Széchenyi Ferencz és ama korban legkiválóbb ész-ember a rideg, minden érzést kigunyoló Festetics György, a Georgicon alkotója, egy személyben.

Ki tudná megmondani, nem vezethetjük-e vissza a gróf kettős természetét magára származására és a faj sajátságaira. Atyja gr. Széchenyi Ferencz, anyja a Festetics György nővére, Julia volt.

Deák Ferencz elbeszéléseiből számtalan vonásokat ismerünk a Festetics György jelleméről. Rendkivüli értelemmel és tevékenységgel birt, de mély megvetéssel az érzelmek gyarlóságai iránt, és mindent kigunyoló hajlamának nem birt ellenállni még legmagasabb személyekkel szemben sem. E hajlamának kielégitésénél nem vette számba az áldozatot mibe néha kerültek. Az ész rideg embere volt, ki a sziv gerjedelmeire szánalmas megvetéssel tekintett.

Két vonás a gróf egyéniségében az éles sarcasmus és a kedvtelés, melylyel néha szivén zsarnokoskodott, vagy a politikában az érzelmeket ostorozta, anyai nagybátyjára gr. Festetics-re utalnak.

Ezen vonásoknak még csak halvány árnyékát sem találjuk atyjánál, a mély vallásos érzelmű és meleg kedélyű, Ferencz grófnál, mindazok után, miket róla a hagyomány számunkra fenntartott.

Ki tudná ma már biztosan megjelölni a lélektani hatások egész szövedékét, melyek Széchenyi Ferenczet rendkivül fényes életpályája végén a kétségbeesés örvényébe sodorták. Tény az, hogy fajának, nemzetének jövője iránt hitét vesztette, s ezen érzelmek sulya alatt menedékel a pietismusban keresett, a mély vallásos érzést a rajongásig hangolta fel.

Atyjának sötét felfogásai fiára a grófra mély benyomásokat hagytak, és ő e reménytelenséget atyjától örökölte.

Mindazon megbizható adatok, melyeket atyjáról birunk, arra mutatnak, hogy az mély európai miveltségü, széles látkörü, nagy szabásu hazafi volt. Már 22 éves korában hivatalos pályán találjuk őt, és négy uralkodó: Mária Terézia, József, Lipót és Ferencz császárok idejében koronként nagy kitüntetésekben részesült. E kitüntések az arany gyapjuig terjednek, nagy hivatalainak sokfélesége, úgy azon szerep, mely az 1790/1-iki országgyűlésen neki jutott, általánosan elismert nagy érdemekre mutatnak.

A nagy franczia forradalom korszakát kezdettől harminez éven átélte. Bizonyára átértette egészen az uj korszak keletkezésének nagy jelentőségét. Látta felvonulni az uj világot az európai cultur-népek életében, romba dőlni a régi állami s társadalmi viszonyokat, és keletkezni uj alakulásokat az uj időben.

Az általános szellemi áramlatban, mely áthatotta Európa népeit egyetlen népet látott érintetlenül élni napjait, s ez saját nemzete volt. A Martinovics-féle mozgalom silánysága, lehet a mély titokba burkolt olygarchai conspiratio szelleme, a lábra kapó servilismus a magasabb körökben, a teljes elnémetesedés a felsőbb osztályokban, mely a Dunán túl még a középosztályt is megragadta, az apathia, mely az egész nemzeten erőt venni látszott, minden de minden arra látszott hatni, hogy a mélyen gondolkozó és tünődő hazafi a nemzeti elfajulásnak és végkimerülésnek jeleit lássa, és nem birván a regenerationalis erő semmi nyomát felfedezni, mélyen aggódó kedélye elboruljon és vallásos hajlamánál fogva az oltár zsámolyán keressen enyhületet.

Azon keveseknek köztünk, kik az 1825-iki országyülésen voltak, és ott a főrendi tábla kinézésére emlékeznek, lehet némi fogalmuk, mint volt akkor a magyarság képviselve az ország nagyjaiban, és ha ma még azon alakokra visszagondolok és képzeletemben feltámadnak azon idő benyomásai, legkevésbé sem csodálkozom, ha oly aggódó hazafi kedély, minő a gr. atyjáé volt, elborult és kétségbe esett.

Nemzetünk halott már!

Lehet-e ennél lesujtóbb gondolat, lehet-e szomorúbb örökség, annál borzasztóbb, ha ezen örökséget megbizható drága kezekből veszszük.

A gróf határtalanul tisztelte atyját, hozzá végtelenül ragaszkodott, belátásában, itéletében megbizott. Nekem még Döblingben is, hol atyjának sötét töprengései ismét feltámadtak benne, atyjának sok terveiről beszélt, a magyarság kifejtésére, a magyar ifjuság

fegyverbeni gyakorlására nézve, melyek mind kegyes ohajtások maradtak.

Képzelhetjük már most egy tehetségekben gazdag ifju fejlődését oly átok terhe alatt, mely faját veszendőnek nemzetét már halottnak hiszi.

Szerencsétlenségére pedig e benyomásokat azon időben nyeri, mikor azok legmélyebben tapadnak kedélyünkbe, és midőn azok emlékeit az élet minden tapasztalásai nem birják eltörölni soha, s ama veszélynek tesznek ki, hogy az élet válságaiban fel-fel ébredeznek ujra és irgalomnélküli kegyetlenséggel marczangolnak, mint vele történt.

Bocsássa meg nekem a mai fiatalabb nemzedék, ha ezen dolgok megirásánál mindig a kétkedés aggálya száll meg, vajjon megfogok-e általok némileg értetni?

Mi a régi nemzedék maradványai közöttök, egészen más nevelésben nőttünk fel, kevésbbé realisticus légkörben töltöttük gyermek s ifju napjainkat. Életünk e szakaban annyi mély benyomásokat vettünk, melyek szellemvilágunk azótai haladásában teljesen elmosódtak értelmünk tábláiról, de kedélyünk világában ma is élnek, nem mint hitünk tárgyai, de mint rögzött fogalmak, egy boldog idő értéktelen, de drága emlékei.

És mert mi sokkal eszményibb életet éltünk, és mélyebb benyomásokat is nyertünk, nemcsak értjük könnyebben, de érezzük is mi nehéz — mondhatnám lehetetlen — e korai benyomások uralma alól az életben menekülni.

Igy vagyok, ha a gróf kedélyvilágáról kell beszélnem. Nem tudok abban tájékozási pontot gondolni is, ha csak első benyomásainak sötét alapját nem veszem számba.

Azon mély bánat, a keserü epedések, melyekbe atyját elmerülni látta, e szomoru hagyomány képezik kedélyének alaphangját, ez magyarázhatja csak meg a sötét és borongó szellemet, mely Naplótöredékeiből szól hozzánk. Máskép alig volna érthető, mikep a sors minden adományaival pazarul elárasztott ifju, kihez az élet komor üldözései nem is közelitnek, már 23 éves korában az öngyilkosság eszméivel tépelődik, és a megsemmisülés gondolatával foglalkozik.

Ha Zichy Antal barátom által közrebocsátott Naplótöredékekben a commentáló gyöngéd vezetése mellett figyelemmel végig kisérjük az ifju sziv kinos hányattatásait, csak az által válik az elöt-

tünk érthetővé, ha azt hozzá gondoljuk, mit Zichy is igen helyesen «tragicus háttér»-nek jelöl meg.

«Oh mily sokszor látám — így ir maga a gróf — még mint gyönge fiu szegény atyámat búba merülve, — — akkor nem birtam felfogni bánatait. Be nagyok lehettek azok! később tudám s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. Tán nem tulajdonitott a mindinkább lankadó testnek elég erőt és életet halálos álmaiból kibontakoznia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám mint *‚magyar‘* reménytelenül szállott sirjába».

Ekkép ecseteli ő maga azon szomoru benyomásokat, melyek gyermeki kedélyére mélyen hatottak és abban gyökereket vertek.

Adjuk ehez még, mit Kemény neveltetéséről mond, «nem lehetetlen, hogy a túlbuzgóság, mely egy csalódásokkal terhelt és reményeiből kifosztott élet természetes asyluma, az öreg Széchenyi által a nevelés propilæumává tétetett, melyen át kelle gyermekeinek az ismeretek adattáraihoz jutni».

«Igen hihető, miként István-nak első kiképzésében nem az által történt hiba, mert kevésre taníttatott, de talán, hogy olyanra is, mi az egyszerü vallásos érzésnél valamivel több volt.»

«Zsenge éveiben a Széchenyi család vallásos kedélyével tekintett a házi oltárra, hol a lépcsőkön térdelve tört szívvel imádkozott szünetlenül a tisztes családfő, ki egykor a hon oszlopa, a trón kegyeltje volt s a tömeg által szerencsésnek tartaték, mert dús vala».

Ezekben kapjuk azon benyomások képét, melyek a gyermeki és fiatal kedély fejlődésére a legfogékonyabb korban hatottak, és megteremték a sötét, borongó szellemet, mely Naplótöredékeiből előnkbe tárul.

Mondhatnánk a Széchenyiekről, de ily messze miért nyulnánk vissza — annál bizonyosabban mondhatjuk Szechenyi Ferencz-ről és fiáról hogy nálok két tulajdon különös éles vonásokban lép előnkbe: a mély vallásosság és mély hazaszeretet. E két tulajdon martirja az atya úgy, mint fia.

Az atyát nem ismerhettem, de fiához oly közel álltam, mint kevesen, a ma élők közt — fiain kivül — tán senki. A vallásosságról és hazaszeretetről ábrándos kedélyemmel alig volt fogalmam, míg ezekkel általa meg nem ismerkedtem, pedig mélyen vallásos embernek és hű hazafinak hittem magamat azelőtt is.

Távol volt a gróftól a bigottságnak még csak gondolata is, a türelmetlenségnek még látszatától is irtózott, nem csuszott térdein

imáinál, utálta a vallásosság külső tüntetéseivel figyelmet gerjeszteni, de benső vallásosságot mélyebbet, mint nála, nem ismertem soha, sokkal mélyebb volt, hogysem adandó alkalommal végzetessé ne váljék.

Wesselényi elbeszéléseiből, melyeket Kemény leirt, tudjuk, hogy Francziaországban utazva a gróf, a chartauziak klastromában három napot töltött imádság és vezeklés között, s mint Wesselényi magát kifejezi: «atyja vakbuzgóságával csókolja a feszületet».

Albach-ali gyakori érintkezései, Naplójának idevágó tanuskodásai mind ezt bizonyitják.

Lonovich érsek is, kit a gróf kiválókép szeretett és tisztelt, megkisérlette Döblingben is hozzá közeledni, s ismerve mély vallásosságát benne ezen érzelmeket támasztani fel, de a gróf mély fájdalommal sohajtott fel s válaszolá neki: «csak imádkozni tudnék Istenemhez — meggyógyulnék!» — Beteg, gyógyithatlan beteg volt kedélye, mert hitében megfogyatkozék.

Fennebb, Vásárhelyi Pál véletlen halálának alkalmával, emlitettem azon felötlő sajátságát, hogy mig az emberek ellenállása, míg a természetes akadályok törekvései ellen csak edzették erejét és fokozták erélyét, — ereje azonnal megtört, erélye megzsibbadt, mihelyt a felmerült akadályban nem birta a természetes okot feltalálni s azt láthatlan hatalom intelmének, Isten ujjának — vélte.

Képzeljünk már most magunknak a vallásosságra különben is hajló kedélyt a fent megjelölt benyomások alatt s e mellett még egy sötét eszme uralma alatt fejlődni — és meg lesz előttünk fejtve a Zichy által is észlelt «tépelődésre és önkinzásra hajló természet».— «Egy szép lélek fejlődésének, tévedésének és vezeklésének szemlélete.»

Még természetesebbé válik Wesselényi kérdése Kemény elbeszélésében, midőn a fiatal huszártiszt első kicsapongásairól szól:

«Mentséget keresett e sötét eszmében gondatlan életéért, vagy azért volt élete gondatlan, mert a mit mondott, azt komolyan hitte?»

Fájdalom, nagyon is komolyan hitte!

És e komoly hitében, üldözve ily sötét eszme által el kelle vesztenie az életezélra nézve reményeinek horgonyát, és még szerencse volt, hogy 17 éves korában a katonai pályára lépett és a nagy háboru izgalmaiban élte le ifjuságának több évét.

Ki oly ritka tehetségekkel születik mint ő, kinek hozzá még annyi demona van és nincs előtte életczél, nem bir felfedezni komoly hivatást, és nem bir a mai cosmopolitismusnak még csak sejtelmével sem, annak nyugtalan lelke hiában keres kielégitést, és ha érzéki élvezetekben ki nem meriti erejének javát és korán blazirttá nem válik, sőt még fiatalkori kicsapongásai közt sem veszti el érzelmeinek nemesebb zománczát és nem válik érzékivé, az, mert fiatal és szive romlatlan, ennek érzeményeiben keres kárpótlást az élet terheiért.

De az oly kedély, minő az övé, annyi idealismussal s oly mértékével a sentimentalismusnak, épen e téren lép oly világba, mely számára alig teremhet örömeket, de annál gazdagabban töviseket. Nála pedig, fájdalom, az első komoly gerjedelem életének boldogságát vette áldozatul.

Mert bármi boldog családi viszonyok közt láttuk a grófot később benső megelégedésben élni, és a sorsnak e kárpótlását senki sem érdemelte meg inkabb mint ő, mindemellett első tévedéseinek fulánkját mindig szivében hordozta s csak ő mondhatná el a kinokat, miket egy életen keresztül szenvedett.

Mi csak annyit tudunk, hogy ez mérgezi meg a 23 éves ifju zsenge életét, ez üldözi végzetes döblingi utjában es kisért lelkében ottani magányában is.

Már elbeszéléseim kezdeten emlitettem, mikép a gróf intim érintkezése velem annyira vonzó és magával ragadó volt reám nézve, hogy fokozódó érdekeltséggel és kedvteléssel tanulmányoztam rendkivüli egyéniségének minden nyilvánulásait.

Az értelmi erő rendkivüli élessége, hatalma, deductiv szellem, páratlan bonczoló tehetség oly kutató hajlammal, mely kételyeket nem tűr még a mindennapi élet apró jelenségeiben se — mindezek iránt hamar tisztába jöttem, és kifejtőzött előttem azon sajátságos egyéniség, melynek megközelitő mását az életben soha nem találtam.

Észleléseimnek azon ágában, mely benső életére és kedélyvilágára vonatkozik, soha sem birtam biztos tájékozást nyerni.

Egy látszott nekem kétségtelennek, hogy «a politikai sakkjáték nagy mesterének, a hideg számitó és nagy önzőnek» egyéniségében Kemény felfogásával egyetértőleg épen a sziv mély érzelmeiben kell keresnünk a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elboritó elemét.

«Egész élete — igy szól Zichy — martyrium volt.»

Valóban ez azon benyomás, melyet reám is egész életfolyása gyakorolt.

Ha mind azt, mit életfolyásáról saját szemeimmel láttam és pedig oly időben, midőn a fiatal sziv hányattatásai már lecsendesültek, és a családi körben boldogságot talált, sőt működéseiben is nagy sikereket mutathatott, — ha a látottakat összegezem, több volt az, mint a mennyit a rajongó hazaszeretet szenvedélye megmagyaráz, az félreismerhetlenül az önkinzás szinét viselte, mondhatnám ‚vezeklés' volt.

Családjához mélyen ragaszkodott. Annak körében mindig üdülést talált. E jótékony hatást annyira ismertem, hogy Pesten 1848 augusztusban kérve kértem, ne küldené családját falura. Le is mondott e szándékáról egy időre, de fájdalom, egy reggelen egyedül találtam, s azontúl rohamosan haladt végzete felé.

Házi rende oly bölcsen vala elintézve, hogy családja őt semmiben sem feszélyezte. Semmiben sem hátráltatva általok, csak örömére voltak azon rövid idő alatt, melyet nekik szánhatott, többnyire ebéd és délutáni kávézás alatt.

Tudom mennyire vágyott sokszor közibök. Mégis hónapokig el volt vonva tőlök, és tavasztól őszig alig jutott pár nap néha Czenkre is.

Nyáron a gróf Pesten háztartását beszüntette. Többnyire otthon ebédelt, a caszinóból étkezett. Minthogy nekem naponkint sok végezni valóm volt vele, többnyire ebédje idejét választottam s ha ebédhez ült hirt adott nekem komornoka s én asztalához ültem vele dolgainkat megbeszélni.

Étkezéseiről kettőt jegyeztek meg. Egyik azoknak frugalis egyszerűsége. Másik, mikép a mellett, hogy velem fontosabb dolgainkat megbeszélte, közbe felpattant székéről s a mellette lévő szobába futott iróasztalához s néha jegyzetet tett, vagy ebéd közben kivette zsebkönyvét és feljegyezte benne azokat, mik végzendők volnának.

Szóval étkezése is csak a munkának folytatása volt, s úgy végezte, mint ki ebben rámért kötelességet teljesit és nem élvezetet talál. Pedig a jó asztal nagy mestere lehetett volna, és épebb, egészségesebbek étvágyat alig láttam, mint az övé.

Így volt az alvással is. A kötelesség, mit komornoka legpontosabban teljesitett, a felköltés volt. Órája mindig másodperczre egyezett komornoka órájával s minden nap fél négykor felköltette magát álmából s elhagyta ágyát.

Pedig oly egészséges álma volt, hogy 7—8 órát élvezettel eltudott volna aludni. Volt egyszer eset a gőzösön, hogy fél négykor azt mondta komornokának: engedj még fél órát, ez elteltén, ismét fél órát kivánt s félóránkint felzavarva aludt $7^1/_2$ óráig.

Mikor aztán néha igen fáradtan feküdtünk le még késön is, és a gróf az én alvásom iránt annyi figyelemmel volt, mondtam én is komornokának: hagyja őt magát kialudni s ne verje fel oly jókor, de az felelé: Isten mentsen, uram, nem maradhatnánk együtt semmiben sem követel oly szigorú pontosságot, mint épen ebben.

A gróf, ki az élet élvezeteit, miket vagyon, finomabb izlés szerezhet Európa fővárosaiban és a legmagasabb körökben, ismerte és használta is, ki a comfort mestere volt, kinek asztala minta lehetett, borai Pesten a legjobbak, szivarjai a legkitünőbbek voltak, ki annyira ismerte s becsülte a mi jó — néha huzamosan szinte asceticus életet élt s még az alvást is megvonta magától, és csak a munkában keresett élvet és csak a fáradozásban volt fáradhatlan.

E szertelen eláraszttás munkával és gondokkal oly embernél, ki mulasztást nem engedett magának, e folytonos lemondás az életnek nemcsak örömeiről, de kényelmeiről is, ez örökös törődés és küzdelem, mely életét betölté, minden kétségen kivűl martyrium volt és nem egyéb.

Ennek forrását pedig másutt mint a fiatal kedély fejlődésében és korai képződésben alig kereshetnők.

Ha már most neveltetésének túlbuzgó szellemét összefoglalva a korai sötét benyomások hatásaival a kedély fejlődésére tekintetbe veszszük, megtaláltuk lélektani megoldását azon sötét borongó szellemnek, mely kedélyvilágán uralkodik, valamint azon «beteges érzékenységnek» is, mint Acsádi igen helyesen jeleli, mely a gróf egész valójának egyedüli Achilles sarkát képezi és őt egész életén át ádáz konoksággal üldözi.

És midőn a minden izületében ép és erős alak — *egyedüli* gyöngéjéről ily határozott véleményt mondok, bevallom, hogy ezt nem örömest teszem.

A mit ő maga, ki lelkét és szivét oly készen tárta fel előttünk, szentnek és illethetlennek tartott, az nekem is az marad.

Ha most némileg a kegyelet tartózkodását megszegem, e kényszerűséghez a közlött Naplótöredékek adják meg a magyarázatot.

Vannak életünkben események, melyek eltörülhetlen nyomo-

kat hagynak, de melyek annyira bensőnk legmélyebb rejtekében folytak le, hogy azokról kivülünk másnak egész világosságot nyerni teljes lehetetlen. Ezekben a félhomály annál kényesebb, minthogy ma már egy egészen átalakult nemzedékkel állunk szemben.

A mai realisticus világban kevésnek adatott meg az előbbi korok idealismusát egészen átérteni.

Zichy szemelvényeinek commentatora Acsádi egészen átértette, midőn mondja: «Széchenyi nem termett Don Juannak, szerelmében is komoly volt a komorságig, s bármely infernalis erővel dultak szivében a szenvedélyek, tisztán maradtak azok a kéj, az érzékiség salakjától».

Gondoljuk hozzá ehez még az emberi természet azon sajatságát, hogy erkölcsi sülyedésből birunk ugyan lelkünk erejével kiemelkedni, és megtisztulni az időben, de szivünk gyöngéd zománczát, ha a korai élvezetek elfajulásai letörülték, azt helyre nem állithatjuk soha. Szóval a ki érett férfi korában annyira ideális és platonikus érzelmeiben, az nem lehetett ifjuságának virágában a kéj és érzékiség rabja.

S valóban én, ki őt az élet minden viszonyaiban láttam, ki annyiszor voltam kedélye kicsapongó hangulatának tanuja, a szokásos frivolitásnak még csak árnyékát sem láttam soha, ellenkezőleg családja körében a már 60 év felé közeledő férfiuban is a szeretetteljes sziv oly gyöngédségét tapasztaltam, mely kedélyünkre mindig jótékony meleget áraszt.

Egyéniségének ezen jellemző sajátságait soha sem szabad szemelől hagynunk, ha kedélyvilágában bolyongunk, kivált ha szövétnekül Naplótöredékeinek homályos világitását használjuk.

Ezen Naplótöredékek fonalán indulva utnak, komor meglepetéssel látjuk, hogy a serdülő élet tavaszán sem találjuk sehol a zöldellő kikelet első virágait. Kedélyvilága már ekkor komor és sötét, az előttünk feltárt ajtó küszöbén már az öngyilkosság rémeivel találkozunk. (1814 nov. 3.)

És e rémes hang kisér bennünket majdnem húsz éven át, hiába keresünk változást, hiában a derület egyes pontjait. Mintha csak egy világfájdalomtól üldözött költő ábrándvilágába tévedtünk volna.

De a kedély ezen sivár alaphangját származtathatjuk-e a szivviszonyok hányatásaiból?

Ez senkinek sem juthat eszébe. E feltevést épen Naplója czáfolja meg legmeggyőzőbben.

Az alaphang meg volt, mielőtt fiatal szive a komoly szerelemnek megnyilt volna, ennek eredetét másutt nem kereshetjük, mint serdülő éveinek benyomásaiban.

Már maga az a fátumok egyik legmegszomoritóbbika, midőn a serdülő ember egy sötét eszme nyomása alatt lép az életbe, mint a gróf. Mily kétségbeejtő hang az lelkében, midőn Wesselényi hazafias biztatásaira igy felel: «jobb ne ébreszszük fel az alvó magyart, ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsosodás bűntudatát, és muljék ki csendesen, nem is gyanitva, hogy sorsa — szemfedél és koporsó».

Ez és mind az, mit atyjának mély bánatáról oly meghatóan elmond, adják meg kedélyének azon komor alaphangot, mely kiséri őt azon időben midőn életczél nélkül még csak a sziv világában él, és nem hagyja el akkor is, midőn kielégitést nyerve, boldog házi körben találjuk őt, sőt kórállapottá válik a haza válságos napjaiban.

Az első benyomások hatása a kedély fejlődésére oltották bele úgyszólva azon állandó kóranyagot, melytől nem birt menekülni soha.

Az orvosok is döblingi baját, mély kedély elborulásnak állitták, az agyszervek bomlásának minden nyoma nélkül, a mint hogy kedvezőbb benyomások hatása alatt teljesen ki is épült, és azok, kik Döblingben vele időztek, a kiállott hosszú kórállapotnak semmi nyomát sem birták volna rajta felfedezni. Sőt gr. Dessewffy Emil, ki mint emlékszem 1857-ben látogatta meg először Döblingben és vele huzamosb időt töltött, azt mondá nekem állapotáról: «neki úgy tünik fel most a gróf szelleme, mint az elzárt forrás, melyben a viz meggyült s egyszerre nyilást kapván, annál hatalmasabb sugarakban tör a felszinre, társalgása mindig szellemdus volt, de most szellemének fakadása egész áradat».

Én nem vagyok orvos, következőleg nem lehet véleményem a fennebbi orvosi nézet igaz volta felől, de az világos előttem, hogy a grófnak rendkivül ép egészséges és erős szervezetében az egyetlen gyönge pont kedélyének sötét hajlamaiban keresendő, és ezt serdülő éveinek mély benyomásaitól nyerte.

És ez adja legmegbizhatóbb kulcsát kezünkbe mindazon tüneményeknek, melyek Naplótöredékeiből kinosan meglepnek.

«A tépelődésre és önkinzásra hajló természetnek», mint Zichy megjeleli, a «sivár, mélabús eszméknek, agyrémeknek és rögeszméknek, melyekkel élénk képzelődése lelkét időnkint benépesiti. Ebben találhatjuk nyitját azon sulyos önvádnak is, melylyel magát terheli, melyet képzelődése sötét hajlamában agyrémmé kiszinez, talán hogy nagy elszánásaiban a kinzásig vitt önmegtagadásnak inger-eszközét találja fel benne».

«Egész élete egy martyrium volt», így szól Zichy. Ebben igaza van, de ezen martyriumban a nőkkeli viszonyának semmi része. Ennek egyedüli forrása a hazaszeretet rajongása.

Hogy az önmegtagadás, a lemondás gyakran nehéz próbara teszi lelki erőnket, azt mindenki tudja. Hogy nagy czélokért erőnk gyámolitására eszközöket keresünk, az is természetes. Hogy az ‚önvád‘ legendaszerü eszköz a lemondás és önmegtagadás gyakorlatára, azt sem fogja senki kétségbevonni.

És ezen önvádra való hajlam mondhatnám typicus a gróf egyéniségében, mely egészen összetalál szellemének azon sajátságos irányával, mely a részvétével történt dolgok alapokát önmagára vezeti vissza.

De ezen hajlamnak, ha rögeszme volt is, köszönjük alapfelfogásainak épségét és áldásos életének nagy sikereit.

És e ponton vissza kell vezetnem t. olvasóm emlékezetét azon fejezetre, hol az alapfelfogásról szóltam, mely a grófot az ellenzéktől külön választotta.

Wesselényi és az ellenzék a haza bajainak alapokait a bécsi nyomásban és a kormányban látta.

A gróf hanyatlásunk és elmaradásunk okait «minmagunkban» kereste.

Ezen typicus «önvád» volt activ politikájának forrása, ösztöne és vezetője.

E hajlamáról meggyőződni számtalan alkalmam volt. Ha mi tudtával vagy részvétével történt és tévesztett lépés volt, magán kivül soha sem hibáztatott mást. «Ti felfogástok szerint tettétek ezt vagy amazt, de én vén fejemmel beláthattam volna» stb., vagy «ha én nem láttam a hibát, mit követeljem tőletek, hogy jobban lássatok, mint én, ki már annyit tanulhattam életemben».

Kétségtelen dolog, hogy ezen komor hajlam, mely fiatal éveinek mély benyomásaiból fészkelte magát lelkébe és kedélyének alaphangjává lett az élet csalódásaiban sok táplálékot nyert.

«Annyi szeretettel — így ir ZICHY által közlött Naplójában — birtam-e boldogitani csak egyet is, ellenben boldogtalanná tettem többeket.»

Így tépelődött élete tavaszán. Láthatjuk ebből mennyi része van itt a sötét hajlamnak és az élénk képzelődésnek.

De hogy ezt teljesen átértsük és önvádjainak valódi súlyát ismerjük, idéznem kell sok közül egy példát.

Megtörtent nem egyszer, hogy együtt ültünk elmerengve gondolatainkban, s én ámulattal vettem észre, hogy mélabús bánatos kifejezéssel rám néz s nem tudván okát találni, kérdeztem mi ennek oka.

«Lássa, nekem fatumom van, a ki körömbe kerül, azt én megrontom.» Ezt pedig reám vonatkozva mondotta.

Nagyot kaczagtam volna, ha hangja s kifejezése nem volt volna oly meghatóan komoly, azt pedig láttam, hogy beszéde viszonyunkra vonatkozik.

Bámulattal néztem szemébe, várva a magyarázatot s ő így folytatá: «szegény barátom, ön is körömbe került, dolgozik éjjel és nappal, feláldozta nyugodt életét otthon, félretolta családját és mit nyert ez által?»

«Barátai már is görbe szemekkel nézik, mint politikai apostatát; eddig ünnepelték, ezután szidni fogják, eddig a ‚vivátok' zajától nem szólhatott, ezután le fogják zugni, s mind ezt miattam!»

Máskor ha a felszaporodott munka meglátszott rajtam, vagy megtudta, hogy pár napig szobámat sem hagytam el, élénk szemrehányásokat tett e miatt, és mondá:

«Ha így tesz, nem birhatja soká, s itt kell engem hagynia, s ebben is elér fátumom.»

És a ki a grófot — e hideg számitót, e nagy önzőt, mint a világ hitte — ismerte úgy mint én, az tudta, hogy érzelmeivel nem játszik soha, és a mit mond, azt érzi is, és csak sajnálta a komor hajlamot, mely ily tépelődésekre viszi.

De ha még kételkedtem volna, vagy néha tréfának néztem volna e töprengéseket, az aztán valóban megható volt, mennyire mindent tett a világ előtt, hogy nekem ezért kárpótlást nyujtson.

Ha valamely dolgozat került a nyilvánosság elé, melynek pedig minden eszméjét ő adta, én csak feldolgoztam és formuláztam, ezért magától elutasitott minden részvétet, az egész érdemet mindig rám erőszakoltat a közönség előtt.

Kinevezéseknél, vagy valami szolgálattételnél másoknak, kedvezéseknél stb. hozzám küldé az illetőket, azt mondva nekiek, igyekezzenek engemet megnyerni, azontul biztosak lehetnek, mert ha én ajánlom, meglesz. Minden tőlem függ.

Hiában magyaráztam én aztán az illetőknek, hogy vegyék a gróf szavait helyes értelemben, ő meghallgat benünket, figyelembe is veszi ajánlatainkat, de végkép minden az ő akaratán dől el, mert mi ennek ellenére nem tennénk semmit, még ha tehetnénk is.

Hivatali körömhöz tartozó ügyekben pedig épen elutasitott magától minden befolyás szinét is. Azt mondta nyilván rólam az illetőknek: «ő az eredményekért felelős, ne pancsoljunk bele a főztibe, mert kozmás lesz az étel».

Az igaz, eleinte a nagy és kis dolgokat megbeszéltük együtt, de a mint látta, hogy teljesen átértettem őt, alig lehetett fontosabb dolgokban is rábirni, hogy előlegesen valamit meghányjunk vessünk együtt, s ha még is néha zaklattam, lamentálni kezdett, hogy nem akarom kimélni szegény gondterhelt agyát, pedig tudja, hogy magam is megtalálom nélküle is a helyes útat.

Kedve telt benne a világnak azt mutatni, hogy nálam nélkül nem végez semmit. Pedig az egész világ nagyon is önfejünek tartotta, és teljes joggal, mert erős akarata volt, s akaratának mindig erős alapja volt saját meggyőződésében. Végkép pedig e meggyőződést, mint fentebb kifejtém, mindig önmagából meritette és nem más okoskodásaiból.

De szeretett minden dolgot megbeszélni, s sokszor mondta nekem: gondolkozzam erről vagy arról, a mi előfordult, s ha megállapodott nézetem lesz, beszéljük meg a dolgot.

Vagy kérdezte: «értek-e ehhez a dologhoz?» s ha azt mondtam, én bizony ehhez nem értek, jól van, hát szerezzünk embert, a ki ehhez tud. Ő is keresni fog, én is keressek s ha leltünk, üljünk össze és magyaráztassuk meg magunknak a dolgot. Így is történt.

Semmibe sem szeretett hirtelen belemenni. Minden elhatározásra időt kivánt, és közben nem kimélt semmi fáradságot arra, hogy tisztán lásson, mielőtt valamire elszánta magát. És mert minden elhatározását igen megfontolva tette, gyakran ürügyül használta azt időnyerésül, hogy azt mondta az illetők zaklatásaira: «erről mindenesetre elöbb beszélnem kell Kovácscsal».

S a ki az ilyesekre aztán valami észrevételt koczkáztatott, az épen megjárta. Egyszer ugyan is egy nem épen jó emberem azt

jegyezte meg a grófnak, hogy hisz ezen ügy nem is az én körömbe vágó, evvel hivatalosan semmi közöm, de akkor a gróf azonnal véget vetett a további megjegyzéseknek avval: «igaz, hivatalosan nincs köze e dologgal, de én megszoktam mindent vele közölni és vele elintézni».

Így szoktatta rá az embereket, hogy minden dolgukban hozzám forduljanak, a mit a gróffal végezni akartak, velem közöljék, s engemet, akarom vagy nem, közvetitőül tekintsenek.

E viszony természetesen a grófot sok alkalmatlan zaklatásoktól mentette meg és sok időt gazdálkodott meg, én pedig hiában szabadkoztam az emberek előtt, a gróf megerősitette feltevéseikben.

Történt azután, hogy e viszony némelyeknek nem volt inyére, és szerették volna megbontani, de azzal épen felsültek. Egy eseményt e nemből nem hallgathatok el.

Egy este a sétából hazatérve, jó kedvvel lép szobámba s mondja: «mulatságos történetem volt a Dunaparton, nem tehetem, hogy el ne mondjam».

«Sétálni mentem, hogy találkozzam X-el, azonban nem volt ott, de alig jutottam a Dunához, láttam magam felé közeledni ő méltóságát. (Igy nevezte köztünk Szentiványi Vincze helytartótanácsost.)»

«Nem kerülhettem már ki, ő pedig azonnal hozzám csatlakozott s kisérni ajánlkozott sétámban. Alig kezdtünk beszélgetni, azonnal a szót a Tiszára vezette, s eleinte mindjárt sejtettem — mert a szót ő vitte — hogy valamit rejteget begyében.»

«Tiszáról természetesen ön került szóba, kurucz barátom, és már gyanitani kezdtem, hogy önről lesz valami mondandója, mert eleinte mindjárt nagyon kezdte dicsérni s nekem bókokat mondott ezen szerencsés aquisitióért.

«Ekkor már tisztába voltam s érdekelni kezdett a dolog, vajjon tehát hova lyukad ki. Én is tehát megismertem sok jó tulajdonait, de mondám, hogy bizony van még sok kurucz felfogású tempója, a mit lassan át kell alakitani stb.»

«Az igaz, felelé nekem, még vannak gyengéi, barátai köréből én is hallottam ilyesekről, no de hisz fiatal ember, és excellentiád maga kapatta így el, nem lehet csodálni azt a kis hiuságot.»

«Végre láttam, hogy kiüti magát a szög a zsákból, de még nem tudtam, hogy sajátkép mi hát az, azért komoly képet vágtam s faggattam ő méltóságát, mondaná meg mit hallott.»

«Nem valami nagy dolog — felelé — inkább megfontolatlan kérkedés az egész, melylyel barátai előtt szépiteni akarja elpártolását az ellenzéktől.»

«Erre már csakugyan komoly lettem s komolyan kérdeztem, hogy mi ez? mondaná el.»

«Ő pedig látszólagos örömmel komolyságom felett, beszélt nekem önt mentegetve, hogy bizony barátai között azzal szokott kérkedni, mikép engemet egészen zsebre dugott és annyira a papucs alá keritett, hogy nala nélkül nem csinálok semmit, mindent ő vele végzek, s Isten tudja sok ilyeseket.»

«Én egészen komor arczczal szembe allva vele, kérdeztem ő méltságát: és csakugyan ilyeseket beszélt volna rólam Kovács?»

«Tudja excellentiád úgy barátai körében eldicsekedett ezekkel.»

«No ha mondta, felelém én, Maria ugyse igaza van. Én nem is tudom ez a fiatal ember mit csinalt velem, de az tény, hogy egészen megbabonazott, s ha azt mondta, hogy zsebre dugott és papucs alá jutottam, teljesen igaza van.»

«És ekkor elkezdtem neki magyarázni, hogy mióta mellettem, van annyira elkapatott, hogy még gondolkozni sem tudok magamra, s tele beszéltem fejét mindenféle bűvöletekkel, melyek már nekem is szegett ütöttek fejemben, de jól találom magamat e viszonyban és a világért sem változtatnám meg, mert azóta fejemet sokkal könnyebben érzem.»

«Már most ő méltsága bámult; azt képzelte a balga ember, hogy ilyesekkel hathat reám.»

Jót nevettünk s a gróf elhagyott.

Így járt a gróffal, a ki hivatlanul érzelmeire hatni akart.

Mint erős akaratu embernek mély meggyőződései voltak, és ezeknek meg kelle lenni szilárd alapjoknak. Hol azután saját szemeivel láthatott és éles értelmével itélhetett, megingathatlan volt.

Ezer terveiben, annyiféle vállalataiban számtalan ember közreműködésére szorult. Nem közeledett soha senkihez készületlenül.

Mielőtt valakivel csak beszédbe eredt is, kipuhatolta gondosan még csak gyöngéit is, hogy teljesen tájékozva legyen az iránt, kivel van dolga, vagy kinél valamit el akart érni.

Ebben rejlett sikereinek kulcsa. Tanulmányozta az embereket és tanulmányozta a dolgokat, mielőtt valamihez fogott.

Tanulmányait pedig páratlan éles látása mellett bámulatos türelemmel üzte, siker fejében soha sem számította az áldozatot és fáradságot.

A mit Vas Gereben egyik napi lap tárczájában a gróf modoráról elmond, az teljesen igaz.

«Az 1844-ki országgyűlésen voltunk — igy szól neki a gróf — zsebem tele volt mindenféle vállalattal, jobbról, balról embert kelle fognom, s észrevettem, hogy az emberek némelyike örömest kikerült, nehogy vállalkozásba hivjam. Mindenkori szokásom megismerni emberemet, mielőtt megközelítem. Kikérdezem erős és gyenge oldalát, hogy onnan kerüljek, honnan legbiztosabban hozzájuthatok.»

«Mondom, az 1844-ki országgyűlés alatt szükségem volt egy keményfejű uri emberre, kit csak az országgyűlésből ismertem, és bármennyire törekedtem olyan nyugalmas találkozásra, hogy tervemet egészen kifejtsem, nem kedvezett a szerencse — rávadászni pedig épen lehetetlen vala.»

«Szokásom szerint senkit sem kicsinylék, minden ember jó valamire — kitűzött emberem sokra; de gyanitám, hogy egy gróf vagy báró sem áll gratiájában, következőleg én sem. Vigyázva kérdezgettem emberemnek szokásait, s egyszer azt mondja valaki, hogy nagyon szereti a tormás kolbászt.»

«Megvan! gondolám, s egy hét alatt szerencsésen szemközt jött emberem. Egyenesen feléje mentem, és szememmel jeleztem, hogy meg fogom állitani. Így a történt s bizalmasan kérdezém:»

«Hova, kedves barátom?»

«Megvallom, gróf úr — felel ő — én nagyon szeretem a tormás kolbászt, és — —»

«Hála Istennek, hogy találkozunk — mondám — ezúttal olyan embert találok, a milyen nekem kell. Lássa ön, én kimondhatlan szeretem a tormás kolbászt, és megvallom gyengeségemet, hogy ezt ritkán élvezhetem, mert otthon nem izlik, egyedül pedig röstellek valami ‚lebujba' menni. Ne nevessen ki ön, én is rabja vagyok egy és másnak, s bár rég kirugtam magam alól az emberek véleményétől való tartózkodást, ez egyben nem tudtam önállóságra vergődni.»

«Tudja mit, ha épen jó étvágya van, menjünk együtt, de valóságos lebujba, a tormás kolbász ott izlik legjobban.»

«Emberem jó izüt nevetett, elmentünk egy lebujba. Itt tárgya-

mat szerencsésen kifejthetém, és mire a hatodik pár kolbászt lenyeltem — majd megbetegedtem tőle — már emberem egészen az enyim volt.»

«Itt a titok kulcsa — mondja a gróf — annyi a befolyás, a mennyi tormás kolbászt tud valaki enni.»

Ebben ecseteli leghivebben önmaga saját eljárásának modorát, igaz az is, mit ez alkalommal mond, hogy «nem kiméli száját és lábát és nincsen előtte sem utczai távolság, sem emeleti magasság».

Tőlünk is megkivánta, hogy ha valakit ügyünknek meg kelle nyerni, ne rontsunk. mint mondani szokás, az ajtóval a házba, hanem előbb tanuljuk ki a terrenumot, melyre lépnünk kell és tájékozottan fogjunk a dologhoz.

Az emberek ismerete kedvencz foglalkozása volt. A typikus alakok különös vonzerővel birtak nála, különös előszeretettel viseltetett fajunk sajátságai iránt, nem szerette a nyers betyárságot vagy idegen puhultságot.

Az emberek sajátságait nemcsak azonnal felismerte, de nyugtalan volt és békétlen, mig ezen sajátságok benső okait meg nem találta.

Különösen becsülte például Szentkirályi Móriczot, de mert kitűnő szép tulajdonai s rendkivüli munkássága mellett folytonosan ideges és felette szórakozott volt, e mellett gyönge alkotásu és beteges, a rendkivül szép lelki tehetségek mellett, mint mondá, hibázik egy és más, mi egy erős egész férfihoz kell.

Honnét jöhet ez, ezen soká törte fejét. — Nézem, mondá, e pompás emberi alkotást, mennyi ész és munkaerő, mennyi szorgalom s önzetlenség, de van valami, a mi ezen alkotásból hibázik, a mi az egészet megcsorbitja s nem tudom meglelni e hiány okát.

Sok idő mulva egyszer azt mondja nekem: Meg van. Tisztában vagyok már Szentkirályival, tudom már okát az ő bajának.

Mi? — kérdém én is kiváncsian.

Két hónappal kevesebb időt töltött anyja méhében, mint kellett volna.

Kinyomozta, hogy hét hónapos szülött s innen gyengébb testalkata, idegessége stb.

De ez nem élcz volt a grófnál, hanem komoly felfedezés, legalább ő hitte.

Magamat illetőleg is elbeszélte nekem többször, hogy irán-

tam bizonyos vonzalmat érez, melyet ő megmagyarázni nem tud, és hogy ennek nyitjára nem juthat, ez nem hagyja nyugodni.

Sorra veszi minden tulajdonaimat, s nem talál egyet sem, melyet számtalan ismerősei közt ne talált volna, némelyeket még fokozattabban, és még is meg van győződve, hogy bennem kell lenni bizonyos sajátságnak, melyet másban nem talált, s ebben kell rejleni vonzalma okának.

Én mosolyogtam a gróf fürkészeteire, s csak vártam, felfogja-e bennem azon sajátságos valamit fedezni, miről annyiszor beszél nekem.

Egy idő mulva azt mondja nekem: Meg van. Tisztában vagyok önnel is. Tudom már mi okozta nálam azon sympathiát, melyet eddig megmagyarázni nem tudtam.

Ön bizonyosan maga sem tudta, mert bensőjét nem vette úgy bonczkés alá, de én most már mondhatom, hogy találtam egy oly sajátságot, mely legritkább az embereknél, s ez volt reám különös hatással.

Elképzelhetni, mennyire kiváncsi lettem a gróf e felfedezését ismerni, mert a komoly hang, melyen beszéltünk a dologról, láttatá, hogy nem valami tréfa akar lenni, a mit mond.

Nézze — igy szól hozzám — van önben két tulajdon, mely különválva igen sok embernél található, de mert ellentétes tulajdonok egyben egyesitve felette ritkák, önnek épen az kiváló sajátsága, s ez az, a mi engemet eddig öntudatlanul lekötött.

Önnek igen sok dämona van. Nyugtalan lelkü emberek természetesen izgatók, hajlamuknál fogva felzaklatják, feltüzelik az embereket, de ön mióta már hosszu ideje együtt vagyunk nemcsak soha nem izgatott mások ellen, sőt az én felette susceptibilis ideges véralkotomra mindig csillapitólag hatott s gyakran sok sikerrel.

Ebben van, lássa, a rejtély. Ember kell nekem, kinek mint magamnak sok dämona legyen, de mellette oly végtelen reconciliáns természetü, mint ön. Ebben fekszik az ön jó hatása reám. Az ön mint az én természetem Isten adománya, de e kettő igen jól össze talál, s már most érthetjük, miért férünk meg oly jól egymással.

Az én heves, könnyen lázadó véralkatomnak szüksége van csillapitó elemre, de közönyös, flegmaticus ember még csak bőszitene, ön ép oly hévvel érzi, mi engem fellázit, de szerencsés optimisticus hajlamánál fogva mindjárt talál szeliditő szint, s ez reám is csendesitőleg hat.

Nem engem illet megitélni, mennyire volt e felfogásban igaza a grófnak, de már azt volt alkalmam eleget tapasztalni, mennyire volt szüksége arra, hogy legyen valakije, ki előtt háborgó kedélye viharzásait szabadon kiönthesse, ki iránt azon hitben volt, hogy őt átérti, érzelmeiben osztozik, azonban egy nagy előnye van felette.

T. i. nem oly sötét szinben látja a dolgokat, és véralkatánál és szerencsés hajlamánál fogva optimista.

És ezen szóban optimismus jelölte meg a gróf legtalálóbban azon ellentétet, mely köztünk létezett, de egyszersmind önmaga sajátságát t. i. a pessimismusra való hajlamot.

Ezen hajlam nála nem hiszem, hogy szervezetében rejlő okokból eredt volna, mert felette könnyü vérü volt, mint mondani szokás, de egyedül kedélyének első fejlődésében nyerte, bánatos és borult irányból tápláltatott.

Ugyanazon alaphang kora ifjuságában és harmincz évvel később:

«én az életben boldog nem lehetek,»

«hogy is merek vágyodni boldogság után,»

«annyi szeretettel birtam-e csak egyet is boldogitani, ellenben boldogtalanná tettem többeket,»

igy szól Naplójában a 23—26 éves ifju.

«Nekem tatumom van, a ki csak közelembe jő, azt én megrontom.»

Igy szól gyakran 56 éves korában is. Ugyanazon alaphang az életen keresztül.

Nem bizott a szerencsében, nem bizott a dolgokban és emberekben.

Együtti müködésünk kezdetén, komolyan hitte, hogy nincs gyülöltebb ember az országban mint ő. Kivált a tiszai megyékben, az ellenzék fészkében, azt hitte nincs hazafi, ki megtudná neki bocsátani Kossuth elleni támadásait.

És valóban idő kellett, hogy ezen sötét felfogásából kiépüljön. Tiszai utazásainkban mind az értelmiség, mind a nép részéről annyi szinléstelen, néha megható nyilvánulásokban jelentkezett az irántai tisztelet és szeretet, hogy végkép be kelle látnia tévedését.

Én nem is mulasztottam el a grófot figyelmeztetni mindannyiszor tévedéseire és hevesen keltem ki pessimisticus feltevései ellen.

Hevesben, Zemplénben, Szabolcsban, Beregben, Csongrád-

ban, Békésben az ellenzék szine-java sietett köréhe s úgyszólva tenyerén hozá szivét elibe.

Nem tagadhatta tévedését. Később nem egyszer mondá nekem, ki vagyok lelkemben fáradva, jerünk felüdülni a Tisza népe közé. Ott érzem magamat jól, ott uj erőt szivok munkámhoz.

De noha felismerte tévedését, és boldognak láttam annak szemléletében, hogy az emberek mély elismeréssel vannak hazafias törekvései és fényes sikerei iránt, a végén még is ha ezek felett kiderült kedélye, azonnal átesett bánatos alaphangjába s felsohajtott szomoruan:

«Mit ér ez mind! látom, az emberek mennyi jó akarattal viseltetnek irántam, de ha eljő a próbáltatás órája, és ő megszólal, elfordulnak tőlem, felejtik tanácsaimat és rohannak az örvény felé, magukkal sodorva e szegény hazát.»

Láthatólag épült, ha pessimismusát okokkal ostromoltuk, de soha sem sikerült kedélyének typikus alaphangját leküzdeni.

És ezen alaphang mindannyiszor előtört nála komolyabb felfelhevüléseinél is, úgy hogy felette élénk vitáinkban, néha igen magas hévpontra jutottunk, s a végén elegikus hangon végeztük.

Már másutt elmondtam, minő viharos viták közt éltünk, de azt is, hogy ezen viták közt éreztette velem legmélyebben hozzám való jó indulatát.

Volt például esetem, hol bizonyos dologban megkérdezett: miként fogom én azt elintézni?

Elmondám neki röviden indokolva nézetemet.

Igen — felelé — de én így akarnám azt végeztetni, — s épen ellenkező nézetet mondott.

Ez nem lehet — válaszolám — mert nem helyes.

A helyes és nem helyes feletti vita neki hevitett, mert hisz én is harmincz és pár évvel fiatalabb voltam, s 1848-ban éltünk, midőn soha sem voltunk már higgadt normális állapotban. A vita hevében asztalára ütött s röviden mondá:

Utóvégre én vagyok miniszter, és egyszer annak is kell törtönni, a mit én akarok.

Ha én miniszter volnék — válaszolám — mindig annak kellene történni, a mit én akarok, s az történik nálunk is, kivéve, ha a miniszter olyat kiván, a mit az osztályfőnök nem akar végrehajtani. Ez pedig épen olyan, a mit így nem hajthatok végre.

De mi fog hát történni? — kérdé tőlem.

Semmi más — válaszolám — mint vagy eláll a miniszter kivánatától, vagy megkérem a minisztert, bizza másra a végrehajtást és mentsen fel engemet egyszer mindenkorra oly dolgok végrehajtásától, melyekre semmi kedvem.

Ha épen erre van kedve, Isten neki, legyen meg — válaszolá komolyan.

Elkomorodtunk mindketten. Nem akartam azonnal elmenni, más közömbös dologra tértem át s kissé várva bucsuztam.

Elválásnál megszoritá görcsösen kezemet s azon typicus bánatos hangján mondá:

Nekem az életben oly kevés igaz ragaszkodó barát jutott, hogy hiszem-e hogy ő megtudna tőlem válni? nem érzem-e én is úgy mint ő, hogy egymás nélkül megélni nem tudnánk, hogy tehetünk mi egymással ily beszédet stb. És a ki őt egyszer is e hangon hallá beszélni, annak lehetett fogalma érzéseinek mélységéről.

Ekkor elkezdé nekem mondani, hogy ő a miniszter-tanácsban meglepetve s zaklatva félig igéretet tett a dologban s némileg feszélyezve van ez által épen Kossuth irányában. Ezért zaklatott ennyire, de ha épen helytelennek tartom, ám tegyem azt, a mit meggyőződésem elömbe szab.

A pessimisticus hajlam nyomása a hol csak rést talált, mindenütt felszinre jutott a grófnál.

Ha dolgaink menetében váratlan akadályok gördültek utunkba, türelmetlenül panaszlá: tán ő egyedüli a világon, kinek ennyi akadályokkal kell küzdenie, más meglehet játszva keresztülvinné.

Ha ellenkezőleg igen jól indult dolgunk és minden körülmény kedvezőn alakult és én egész lelkemből örültem a dolgok menetének, ez a sok szerencse — mondá nekem — a mi miatt remegek. Meglássam, belerekedünk. Soha semmi sem sikerült neki, a mit nagy küzdelemmel nem vivott volna ki, ez a szerencsés fejlődés őt elijeszti.

Hogy ezen sötét alaphang culminatiójáról is némi fogalmunk legyen, csak azt emlitem meg, hogy midőn már javulni kezdett állapota Döblingben, és a kórállapot aggasztó tünetei engedtek, rohamai megszüntek — 1856-ban beszéltünk hosszan együtt. A pesti állapotok, a hangulat s ilyesek voltak beszélgetésünk tárgyai. Akkor még alakján, beszédén és szobáján a betegség minden nyomai nagyon is láthatók voltak.

Egyszerre csak azt kérdé: ha engem Pest utczáján látnának menni, nem ütnének-e le mint egy kutyát?

Megrémültem a gondolat ily sötétségén. Azt képzelte, hogy mint ő maga, az egész világ őt tekinti a bajok okozójának. A mint csak tőlem telt zaklattam, vessen véget e zárkozottságnak. Bocsásson magához embereket, kiket egykor szeretett s kiknek fáj, hogy elzárja magát tőlök s makacsul megtagad minden találkozást. Én is csak meglepetés és félerőszakkal juthattam be. Ebből következnek azután oly szerencsétlen gondolatok, minőket elmondott.

Beszéltünk még tovább, sőt hosszan e szerencsétlen gondolat fonalán, melynek fenekén azon eszme gyökerezett, mikép ő volt oka nemzete bukásának.

Én jó jelenségnek tekintettem, hogy már vitába bocsátkozik, és legalább meghallgatja élénk megtámadásomat ily felfogások ellen.

Láttam, hogy nem győztem meg, de még is tünődik valamin, mert mintha valamit ohajtana, de nem merné mondani — úgy szól habozva.

Nem tágitottam. El sem megyek — mondám — mig nem mondja ki kivánságát.

Szeretném — mondá — valamire kérni. Évek óta elszakadtam a világtól. Nem hiszem, hogy valaki rám gondolna. Ön jót tett, hogy eljött. Pedig én sokszor gondolok egykori barátaimra. Gondolok a pesti casinóra.

Ezzel felkelt székéről s a másik szobából papirosba takarva behozott egy sakkszekrényt s előmbe tette:

«Nem tudom, jól teszem-e, de arra akartam kérni, vigye ezt Pestre és adja át a casinónak nevemben, ha gondolja, hogy elfogadják.»

Mit — felelém — elfogadnák? Csak ha a régi szabadságot vihetném le egy manifestumban, azt fogadná a casino becsesebb ajándék gyanánt, mint ezt a küldeményt.

Át is adtam azonnal a casinónak és ez azonnal elhatározta, hogy küldöttei által viszonozza s tolmácsolja örömét ezen érintkezés felett, s ez lett első fonalszála a külvilággal való érintkezésének.

Sokat elmondtam észleléseimből és élményeimből, hogy némileg tájékozást nyujtsak e rendkivüli egyéniség benső sajátsá-

gairól is, és nemcsak értelmi de érzelmi életére is némi világot derítsek.

Nem lehet nem látnom, mily felette kevés és hézagos az, mit ebben az olvasó talál azon felette gazdag tárházhoz képest, melyet értelmi világából birunk.

Azonban Naplótöredékeinek olvasására ellenállhatlan ösztönt éreztem elmondani nézeteimet kedélyvilágának sajátságairól is.

Nem tudom, sikerült-e elég világosan kifejteni azon meggyőződésemet, hogy

mint Kemény hiszi, a grófnál «épen a sziv mély érzelmeiben kell keresnünk a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elboritó elemét»,

továbbá, hogy kedélyének sötét, borongó szelleme, melyből mint forrásból az önvádra és pessimismusra való hajlam fakadozott és nála typicussá lett, egyedül a korai benyomásokból fejlődött és meg volt már, mielőtt a szivélet első mozzanatait érezte és feljegyezte.

Azon időben, melyről az én emlékirataim szólnak, a gróf szive már csak a hazában élt, kielégitve boldog családi körében, szivének minden dobbanása a nemzeté volt.

Ha valaki, ő bizonyosan birt tudalmával azon nagy küldetésnek, melyet a gondviselés vállaira tett, felismerte azon óriási forradalmat, melyet eszméi mint hatalmas áradat fajának szellemvilágában előidéztek.

És mert ezt felismerte remegett folytonosan annak lehető elfajulásától.

Látta jól, hogy a megelőzött idők nagy mulasztásai, melyek a nemzetet csaknem a sir szélére sülyeszték, nem engedik meg a normális fejlődés lassuságát. Hatalmas lendületekre van szükség, a szellem azon dämoni erejére, mely csak hosszu kinos tapasztalatok árán tud mérsékelt lenni és mértéket tartani.

Nemzete pedig még ifju volt. Ezt ő jól látta, hisz fajának ezen ifjuságán élednek fel lelkében a jövendő reményei, de aggodalmai is.

Két évtizedet meghaladó időn át követte példátlan erőfeszitéssel nagy hivatásának feladatát, és elmondhatá joggal magáról:

«Semmit sem tettem rögtönzésként vagy pillanatnyi felhevülés következtében, de minden lépteim minden tetteim egy előre kiszámitott messzeható tervnek szüleményei.»

És egy egész életen át gondosan érlelt óriási regenerationalis művét, mely — Kemény szerint — már-már sikerült és övé vala, látta romba döntetni kiméletlenül és szétoszlani, mint lázbeteg álmát.

Lelkének értelmi működésében, észleléseiben nem vala pessimista. Hányszor mondá nekem: «fajunkban sok az élelmesség, bajban kivágja magát. Dobjátok a vizbe, uszni nem tud, de meglássátok kivergődik a partra».

De bárimly mélyen hitte, hogy kivergődik a partra, nem volt volna lelke rá, hogy vizbe dobja, sőt érzelmeiben a végletekig remegő volt s félt a koczkáztatásnak még árnyékától is.

Volt elég alkalmam bámulni, hogy a személyében bátor és felette határozott ember, mennyire remegő és aggódva fontoló a haza ügyeiben.

És e sajátságos vonás említésénél találkozunk ismét a korai benyomások s ezekből folyó alapfelfogások egyikével.

Emlékezzünk vissza, hogy a gróf magát mindig a nemzet ordinariusának — házi orvosának nevezte és tekintette, a nemzetet, pedig dermedt, érzéketlen állapotában — tetszhalottnak.

És szólt később annyit s annyiszor lábbadozó, javuló állapotáról. «Ne legyetek türelmetlenek — igy szólt — hogy ma már a verbunkost nem járja, alig kis ideje, hogy még mozdulni sem birt dermedtségében.» «Én, ki annyi évek óta virasztok a beteg mellett, jól tudom, mennyit bir meg üdülő állapotában. Ha ti quacksalberek, kik tegnap óta vagytok a beteg körül annyi stimulantiákat bekapattok vele, ezt még meg nem birja, és okvetlen megölitek a drága beteget.»

Atyjától örökli az eszmét, hogy nemzete halott. Saját észlelései később azon gyanura vezetik, hogy csak tetszhalott — mint ezeket elmondja — ekkor erős behatásokkal uj életre ébreszti, és szemléletére az ifju pezsgő életnek megremeg lelke a következések felett, mert ez eleven pezsgős átmenet a dermedtségből, lehet egy kórállapot változó tünete.

Így uralkodnak a korai benyomások felfogásain a nemzeti állapotok minden stadiumain át.

Csak ha képzeletünkben az ő felfogásainak álláspontjára helyezkedünk, vagyunk képesek sejteni azon remegéseket és aggodalmakat, melyeket a hazáért kivált 1848-ban átszenvedett.

Tudta jól, hogy az óriás szellemi forradalom, melyet felidé-

zett, egy többé nem fékezhető nagy átalakuláshoz viszi feltartózhatlanul a nemzetet. Viselte kezdettől az öntudatosan felidézett válság felelősségének óriási terhét. «Senki sem tekinte mélyebben — így szól — a szándéklott kivitelnek lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint én.»

«Szédül a fejem, égni érzem agyvelőmet, ha arra gondolok, mikép fogunk végkép kibontakozni.»

Valahányszor azonban ily tűnődések elhatalmasodtak lelkében, mindannyiszor láttam csillapodást találni mély vallásos érzelmeiben.

«Mi halandó férgecskék eszközök az égi hatalom kezében, megfutjuk küldetésünk útját, és a ki annyiszor mentette meg már nemzetünket, és nem hagyta elveszni a multban, most sem fog cserben hagyni, midőn emberi hivatásunk legnemesebb harczát vívjuk.»

Fájdalom, volt valami uj és pedig nem ismert körülmény az 1848-ki mozgalom fejlődésében, mely egy láthatlan erőt juttatott egyszerre felszinre, és mielőtt annak mérveit ismerve, számitásba lett volna vehető, mindent hatalmába kerített és a helyzet ura lőn.

A gróf mélyebben tanulmányozva nemzeti állapotainkat, mint bárki más, mindenkinél élesebben látta helyzetünk sajátságait. Bámulta a multban őseink szerencsés ösztönét, mely culturalis fejlődésünk folyamatában megtalálta a helyes ösvényt és annyit véve fel európai intézményekből nagymérvű assimilatióinál megóvta mindig fajunk typusát.

Ez lelkében felette magasra emelte becsét Verbőczy nemzetének, mely napjaiban is annyi fogékonyságot mutat az uj eszmék és uj cultura befogadására.

Ezért ő nemzetének regenerationalis erejét a nemességben hitte, nem mert kiváltságolt, hanem mert kiválólag magyar és fényes multja miatt.

A democrat elemek uralmát mindenütt veszélynek, nálunk gyilkolónak tartotta, mert polyglott.

Hazánk történelmében a democrat elem mint társadalmi tényező a politika terén először lép elő 1848-ban, és pedig egy hatalmas egyéniségben: Kossuthban.

Az előtt míg minden súly Verbőczy nemzetének kezében volt, Kossuth agitatori szerepében csak a forradalom szellemét képviselhette, és ha a népre veti magát, legfölebb Dózsa szerepe juthat számára.

E felfogást mint helyzetünkből folyót megtaláljuk a gróf 1847. munkájában, a *Politikai programm-töredékei*ben szó szerint.

Ámde az 1848-ki mozgalom a képviseleti alkotmányban előállította a népet mint hatalmas politikai tényezőt egyszerre. Azontúl az óriásilag változott helyzetben a hatalmas népemberre egészen más és magasabb szerep várt, melyhez hasonlitásul a történelmi alakokat csak a franczia nagy forradalomban kereshettük.

Szóval a talapzat, melyre a nagy agitator állhatott, nem lázongó jogtalan tömegek, hanem a politikailag jogosult democratia lett, mely hazánkban ugyan az időben még életre sem ébredt a nép körében, de létezett annak képviselője és pedig a hatalom polczán, oly bevégzett nagyszerű példányban, minőt a történelem másutt alig mutathat fel.

Látta tehát a gróf nemzetünk fejlődésében ezen eddig ismeretlen uj erő felvonulását.

Látta, miként hódol meg feltétlenül ez uj hatalom első felléptére mindenki és lesz az a helyzet korlátlan ura.

A helyzet ezen óriás átváltozása nálunk perczek műve volt. A nemzeti hatalom előbbi tényezői, kik fajunk fejlődését a történelem viszontagságos utain addig vezették, egyszerre abdicáltak az uj hatalom első megjelenésére, és lerakták lábaihoz fegyvereiket a küzdelem minden gondolata nélkül.

Soha a világtörténelemben a democratia gyöngébb hátfedezettel és még is nagyobb, mondhatni mindent elboritó hatalommal nem lépett fel, mint nálunk.

Csodálhatjuk-e, ha ily körülmények meglepetésére a politikai számitások nagy mestere nem találja a mértéket azonnal, melylyel az uj ismeretlen hatalom hatásait latolhassa.

Eltüntek egyszerre a józan számitásnak minden elfogadható elemei. A jövő homályba borult.

Várni kelle, míg az uj hatalom első indulásában megjelöli az irányt, mely felé vezetendi a nemzetet; addig aggodalmaink ellen menekvést keresni a hit malasztjaiban kelle, melyet nemzetünk a magyarok Istenében annyiszor feltalált.

Körülbelől a kedélyhangulat ily állapotában ment neki a gróf ama végzetes öt hónak, melyen át a kormány rudjához lánczolva kezdetben hiában küzdött a veszély elháritása ellen, és végkép hitében megtörve, kedélyében elborulva elindult végzetes utjára — Döbling felé.

Ilyszerü élet ilyetén befejezésének szemléletén megrendül bennünk a lélek, és menekvést csak az ó-világ legendáiban kereshetünk:

Isten küldé őt, hogy vezetné népét a puszták sivatagain át az igéret földéhez —

és megosztá előtte a tengert, és hullatá mannát, és forrást fakaszta a sziklából —

de ő hitében még is megfogyatkozék —

és nem adatott neki, hogy meglássa népével az igéret földét.

TARTALOM.

GRÓF
SZÉCHENYI ISTVÁN
KÖZÉLETÉNEK
HÁROM UTOLSÓ ÉVE 1846–1848.

KOVÁCS LAJOSTÓL.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1889.

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1848.

I. FEJEZET.

Bevezetés. Szoros viszony a gróf életfolyása és az események alakulása közt. Fatumának lélektani indokai mint ő maga megjelölte. A történelmi igazság csak nyerhet, ha az ő fatumának szempontjából világíttatik meg. Mert mellőzni kell minden más tekintetek befolyását.

Midőn a gróf nyilvános életpályája utolsó szakának, az örökké emlékezetes 48-ki év nagy eseményeinek leírásához fogok, nagyon is érzem elutasithatlan szükségét annak, hogy miután az események minden mozzanata az ő életének viszontagságaival szorosan összefügg, t. olvasóimnak némi tájékozást nyujtsak azon sajátságos álláspontról, melyet elfoglalok, midőn a 1848-ki eseményeket Széchenyi gróf életének látköréből kell ecsetelnem.

Mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy e munkámban a magamnak kitüzött főczél nem az 1848-ki történelmi események elsorolása, hanem Széchenyi gróf életfolyásának leirása.

Ezért az események benső indokainak és fejlődésének elsorolásánál nem téveszthetem soha szem elől azon felfogást, melyben az események és annak következményei az ő lelkében feltüntek, sem azon benyomásokat, melyek kedélyére nehezedtek.

De mert hazai történelmünk legnevezetesebb eseményeit egészen sajátságos egyéni látkörből megvilágítva kell elmondanom, könnyen azon gyanut támaszthatom saját előadásom iránt: vajjon ezen egyéni világítás nem térit-e el az igazságtól, és nem vezet-e tévútra?

Hogy azonban ez nem történik, kettőre hivatkozhatom:

Egyik mert hiszem, mikép elbeszéléseim fonalán sikerülend kimutatnom, hogy a gróf felfogásainak és fatumának fonalán közelithetjük meg leginkább a történelmi igazságot is.

Másik az 1848-ki korszak legmélyebb felfogásu és legalaposabb birálójának, Kemény Zsigmondnak tanusága.

Kemény mint szemtanu látta az események fejlődését és lefolyását, a képviselőház tagja volt, vezette a legelterjedtebb akkori lap szerkesztését.

Ismerte azon eszmekört, melyben akkori szellemvilágunk mozgott. Ismerte akkori vezérférfiaink tehetségeit, tévedéseit, erényeit és gyarlóságait.

Az ő tanuskodása számomra nélkülözhetlen, mire minduntalan hivatkozom is, mert azt hiszem, hogy hazai történelmünk egykori megirásánál az ő érintései lesznek a legalaposabb és legtisztább kutfő, melyből az utókor kutatásaiban legtöbb világosságot merithet.

Pedig az utókor nyomozó történészei korunk eseményeit egészen más szempontból fogják birálat alá venni, mint mi azt eddig tettük.

Mi a nagy események lefolyásához még oly közel vagyunk, a szereplő egyéniségekkel oly szoroc érintkezésben álltunk, hogy a nyert benyomásoknál a személyes viszonyok infascinatioiból kibontakoznunk alig lehetett. Ennek bizonyságát minden nap szemlélhetjük.

Bennünket nemzedékünkre nézve az önigazolas ösztöne is tévútra vezethet, szeretnök a hadi dicsőség vivmányaival fedezni a politikai tévesztések felelősségét.

Utódainknak korunk emberei ép úgy tisztán történelmi alakok lesznek mint nekünk a Báthoryak, Bethlenek, Zrinyiek Rákóczyak stb.

Ők kit-kit megillető helyére fognak állitani, és befolyását kora eseményeire megfelelő hatáskörében kimutatni. Hadi eredményekért nem a politika embereit magasztalni, politikai baleredményeket nem Világosvárra utalni.

Ők korunk eseményein végig tekintve, nagy megoldandó problemákat fognak találni, alig megmagyarázható helyzeteket, a tüneményeknek oly ellenmondó sajátságait, melyeknek kielégitő felderitését mostani történészeink feldolgozásában hiában keresnék.

Az utókor nyomozó történésze az anomáliák oly tömkelegében fogja magát találni, miből hogy kijusson, a fonalat még is csak mi adhatjuk kezébe.

Előtte fog állni például az 1848-ki forradalom. Oly forradalom, mely mind keletkezésében, mind terjében, lefolyásában úgy, mint befejezésében és következményeiben példátlan és sajátságos.

Mely nemcsak fajunk és nemzetünk egész jövendő fejlődésére határozott, de még az európai viszonyok későbbi alakulásaira is messze kihatott.

Melyben nem egy elnyomott nép töri szét lánczait, és keres felszabadulást, ellenkezőleg, mi akkor sodortattunk forradalomba, midőn nemzeti állásunk és jövendő fejlődésünk minden biztositékait békés és törvényes uton már megszereztük és élveztük.

Nemzetünk ezer viszontagságai közt, számtalan szabadságharczaiban, a hadi szerencse minden változatai közt állami létét megbirta menteni mindenkoron, ezt sohasem vesztette el. Kétségbe ejtőbb helyzetben a szabadság ügye alig lehetett valaha hazánkban, mind például a szatmári béke idejében, és még is sikerült annyi vereségek után is államiságunkat nemcsak megmenteni, de szilárditani is.

Ellenben nem volt szabadságharczunk, mely fényesebb diadalokat mutathatna fel, mint az 1848-i. — Magyarország és Erdély fellázzadt idegen faju népei ellen harczolva egyszersmind két európai nagyhatalom hadseregével kelle megküzdenünk — legyőzettünk, de nem a fegyverek hatalma, hanem benső egyenetlenség és önhibáink által.

És annyi fényes diadalok eredménye lett: véres boszú, mely több áldozatokat kivánt mint többi szabadságharczaink összevéve s ezenkivül államiságunk elvesztése.

Ha már most kutatni fogják utódaink e nagy forradalom keletkezésének indokait, a gyúanyagok roppant felhalmozódását — az előzményeket igy fogják találni:

Századok óta soha Magyarország trónján szelidebb szivü, jobb indulatu uralkodó nem ült, mint 1848-ban.

Századok óta a magyar nemzet királyához hivebb és őszintébben ragaszkodó nem volt, mint 1848-ban.

Birodalmi kormányunk élén a mostani dynastia egész uralkodása alatt nemzeti érdekeinkhez simulóbb és befolyásosabb miniszter nem volt, mint épen ezen időben.

A magyar kormány sem közeledett soha azelőtt annyira a nemzet kivánalmaihoz, mint épen 1848-ban.

Márcziusban még a trónhozi törhetlen hűségről szónokolt maga Kossuth is, áprilban a hála és ragaszkodás megható jelenetei közt válik el a nemzet királyától Pozsonyban, és mint Kossuth egyik

országgyülési beszédében mondja: «a márcziusi sympathiák juliusban gyülöletté változnak», szeptemberben nyakig forradalomba merülünk.

Már csak az itt elsorolt történelmi tények ezer megoldandó kérdések forrását képezik, melyeknek felderítése nélkül korunk eseményeit megérteni lehetetlen.

De haladjunk ez uton kissé tovább még.

Az utókor nyomozó történészei nem lehet, hogy ne lássák, miképp épen e korban, a nagy események közepette élt azon kimagasló egyéniség, kit kortársai a «*legnagyobb magyarnak*» neveztek.

És e legnagyobb magyar folytonosan eláraszta a nemzetet tanácsaival, oldalánál virrasztott érdekei felett, intett, óvott és védett.

Olvasni fogják a legnagyobb magyar könyveit, köztök a *Kelet Népé*t és *Politikai programm-töredékek*et és bámulattal fogják látni, hogy a veszély, mely a nemzetet érte, nem vala váratlan, mert a legnagyobb magyar mintha a sors könyvéből olvasott volna, oly apró részletességgel elmondja mi várja a nemzetet.

Olvasván a legnagyobb magyar munkáit, mint Kemény mondja, «meglepetve tapasztalandják, hogy krisiseink épen azon stadiumon mentek át, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt siket füleknek».

Végül azt is olvasandják munkáiban: «hogy ha a jövendő neki adand igazat, e győzelem feletti fájdalmában meg kell őrülnie».

Mindez szóról-szóra megtörtént.

Bármit mondjunk, bármit irjunk mi, a legnagyobb magyar közéletének tragicus befejezése ez idő történelmének egyik legmegkapóbb epizódja, mely a történelmi kutatások gazdag forrását nyitja meg utódaink előtt.

A gróf iratainak és megrázó fatumának árán adja a fonalat nyomozó utódaink kezébe, mely őket e kor eseményeinek homályaiból a világosságra vezesse.

Midőn már mindent megnyertünk mi csak nyerhető volt és már csak vesztenünk lehete —

a forradalom történelmi szükségesség volt-e, melyet a nemzetnek sem belátása, sem józan mérséklete nem háríthatott el?

És ha már meg lett a forradalom, de lefolyásában oly fényes diadalokat vivott ki, nem volt-e mód a végveszélyt és oly mervű csapást, minő soha nem érte a nemzetet, elháritani?

E kérdések utódaink előtt a mily természetesek, ép oly elmaradhatlanok lesznek.

És a történelmi nyomozások e lonalán vezetve juthatnak ők az események tiszta felfogásához, ez uton kerülnek a kor emberei is a történelmi igazságszolgáltatás biréi széke elé.

E kérdéseken dőlt el a nemzet sorsa. E kérdéseken fordult meg a gróf fatuma. E kérdések szigorun igazságos megfejtésében fog nyilatkozni a történelmi igazságszolgáltatás is korunk emberei felett.

Szánandó nemzet volna az, mely fajának kitűnőségeit megbecsülni és emlékezetöket az utókornak fentartani nem tudná.

Éreznünk kell, hogy minden kitűnőség vagy egyéni nagyság a nemzet szellemi productiv erejének egy-egy példánya.

Cicerot a classicus ékesszólás nagy mesterét nem állitja-e a mivelt világ a római történelem nagy alakjai közé, noha politikai jellemének gyarlóságait a nyomozó történészet előttünk ma már egészen felderitette.

Ha a régi római nép utódai volnánk, inkább méltányolnók, mint kortársai egykoron.

Azonban a mint megadjuk önérdekünkben is fajunk kitűnőségeinek és az egyéni nagyságnak elismerésben a köteles adót, a a történelmi igazságszolgáltatásnál egészen más feladatunk van.

Itt nem az egyéni nagyság vagy kiválóság constatálása a kérdés, hanem az: történelmi emberünk, kit tulajdonai és az események magasra emeltek, a hatalom mekkora mértékével rendelkezett, és működése mi befolyással volt a nemzet sorsára?

Világra szóló nagy rázkódásokat ember, legyen az bármi nagy, magára nem improvizálhat. Azok az emberiség életében készülnek elő.

Napoleon lángesze nagy hóditásainak eszközeit nem teremtette, a már kész anyagot használta fel és az előzött események által vitetve csinálta azon világtörténelmet, mely nevéhez kötve van.

Forradalmat, melybe egy egész nemzet majdnem kivétel nélkül bevonassék, sem egyes ember, sem egy udvari párt nem csinálhat. Ezer körülmény összejátszása, ezer hatások és ellenhatások szövevénye érlelik oda a dolgokat, hogy végzetes elszánások támadjanak és tettre vezessenek.

Sokan, és pedig korunk történészei jobbadán a magyar forradalom keletkezését az udvari camarilla és bécsi kormány ármányaira háritják.

Ez, ha annyira igaz volna, mint mennyire nem, ama tényezők nagy ügyessége mellett bizonyitana, de minket együgyüségünk miatt méltatlanul sujtana.

Mások Kossuthot okozzák, hogy a forradalmat csinálta.

Legyünk meggyőződve, hogy a dolgok máskép alakulnak, ha ő forradalmat csinálni akart volna.

Maga a gróf előre megjósolta, hogy Kossuth *akarata ellenére* fog sodortatni a forradalom örvényébe és ez egészen igaz is.

Csak annyi tény az események szövevényében, hogy ezer balfogások és tévesztések mellett is, melyek egyik mint másik részről elkövetve lettek, Kossuth nélkül magyar forradalom nincs — nem is lehet.

Épen ebben fekszik az igazság és ezen igazság kideritésében ezen munkám feladatának minden nehézsége és kényessége. Mert :

Azon felfogásokban, melyekkel történészeink nyomán a forradalom keletkezésének indokairól birunk, nagy tévedéseket kell szétoszlatnom, — kimutatnom a történelmi igazságot és helyreállitanom a való hű képét.

Mennyire fog e nehéz feladat nekem sikerülni, nem tudom, de arról meg vagyok győződve, hogy nem ezen uton indulva, egyrészről a kor eseményeinek történelmét megérteni lehetetlen, másrészről a gróf életének szomoru befejezésében hiányzanék minden lélektani indok.

A lefolyt események és Széchenyi fatumának ezen sajátságos összefüggéséről azonnal meggyőződik t. olvasóm is, ha az alábbiakat némi figyelemmel kiséri.

A gróf viszontagságos életének folyása a márcziusi napokig nyilt könyv az utókor előtt is, melynek olvasásánál alig tévedhet meg.

Ezer adat mutatja előttünk a való képét. A hazai események minden mozdulatánál ott találja a gróf részét. Avatkozásából, nyilatkozataiból megleli helyét, kimutathatja állását a fejlemények alakulásában.

Máskép vagyunk azon időközzel, mely 1848-ban márczius végétől szept. 5-kig lefolyt, t. i. azon végzetes napig, melyen Pestet örökre elhagyta.

De épen ezen rövid öt havi időszak az, melyben hazánk lerázva a mult minden emlékeit, uj egészen más világba lép.

Ezen öt hóban bontakozik ki szemeink előtt az uj világ irányadó szelleme és fejtőzik ki annak méhéből a magyar forradalom.

Ezen öt hóban kisérli meg még a gróf a végküzdelmet a hazáért, és elvesztve minden hatását, merülnek el fokonkint reményei is.

Ezen öt hóban jut a hazája feletti félelem és remény hullámzásai közt a kétségbeesésig és — áldozatul esik.

Épen ezen öt hó az, mely emlékezetének legfontosabb része, mely a catastrofát megérleli és egyszersmind mely leginkább homályban van.

Ezen időről találunk legkevesebb nyilvános adatra, mely életének e szakaszát megvilágitaná és utmutatást nyujtana a fejlemények helyes felfogására.

Ezért csuszhattak be mind a gróf fatumára, mind az e korbeli események felfogására nézve nagy tévedések.

Ama végzetes napoktól, melyeken a grófot a catastrofa érte, maig 40 év választ el bennünket. Azóta mennyiszer tünt fel emlékezete nemzeti ünnepélyeken és irodalmunkban — és fatumának lélektani indokai még mindig sötét homályban vannak.

Ott áll ő történelmünkben és kortársai emlékezetében mint a faját és nemzetét ért csapások — áldozata.

Pedig épen ezen felfogás az, mi ellen ő utolsó napjaiban oly élénken tiltakozott előttünk, meghittebb emberei előtt.

Ezen feltevés magyarázható volna, ha őt a catastrofa a világosi napok után éri.

De arról meg már jót merek állani, hogy ha idegeinek ereje a világosvári napokig kitarthat, azontúl nincs az országban épebb agy, kitartóbb kedély mint az övé.

Sőt mikor a grófot a baj érte, még a csapások sulya nem is nehezedett reánk, ezen időt még egy fényes év követte addig, míg a szerencsétlenségek napjai a nemzetre bekövetkeztek.

A fentebbi feltevésben fatuma csak kicsinyhitüségében lelne magyarázatot.

E tévedés homályos pontot hagyna emlékezetén.

És midőn én a gróf ez időbeni életének folyását ecsetelem, lehetett-e e tévedést érintetlen hagynom?

Vétenék elengedhetlenül drága emléke ellen, ha ki előtt lelkének minden tűnődéseit, szivének minden bánatát elmondotta,

és a ki kisértem lépésről lépésre észleléseit az események egész lefolyásán keresztül, elhallgatnám kétségbeesésének valódi indokait.

De midőn én a gróf életének befejezésében a lélektani szempontokat az ő saját utmutatásai után helyreállitom és az igazság szinében felmutatom, ez által az 1848-ki események egész lefolyása, a forradalom keletkezésének egész történelme más, eddig ismeretlen világitásban lép előnkbe.

Szóval midőn fatumának ő általa adott lélektani indokait akarom az eseményekből kifejteni, fel kell forgatnom a történelem idevágó eddigi előadásait, és a forradalom keletkezésének egész folyamatát más, az eddigiektől eltérő szinben felmutatnom.

Kivételt kell azonban tennem Kemény Zsigmondra nézve, kinek előadásaihoz annál szorosabban csatlakozom és készséggel bevallom, hogy nem csekély felbátoritást érzek e felette kényes munkánál az ő tanuságában, és nem lehet t. olvasóimnak is félre ismerni annak mérhetlen erkölcsi súlyát, ha korunk eseményeinek elmondásánál egyfelől Széchenyi felfogásaira, másfelől korunk legmélyebb politikai capacitásának — Keménynek — tanuságára hivatkozhatom.

Mindkettőre pedig lesz szükségem ama végzetes öt hó eseményeinek történelmi kezelésénél.

Hogy a fentebb mondottakat feladatom iránt teljes világosságba helyezzem, engedje meg t. olvasóm, hogy egy a mai társadalmi állapotok közt naponként előforduló példával éljek:

feladatul tüzné ki valaki magának, hogy egy hatalmas bankar vagy kereskedő fatumát, mely öngyilkosságon végződött, hiven az igazsághoz adja elő

Ismerve fatumának minden benső indokait, jól tudja, hogy kezébe a gyilkoló fegyvert nem az anyagi csapások, melyek vagyonát tönkre tevék, adták, hanem magának vagy környezetének oly cselekményei, melyek vagyonával nevének jó hirét is elmeritik, nem hamisitaná-e meg az igazságot, ha fatumának indokát az anyagi veszteségek nyomására és nem a compromittáló cselekményekre vetné?

Ha erőnk az élet fényes kényelmeiről való lemondásban törik meg, vagy hitünk a létérti küzdelemben hagy el és életünkre kezünket emeljük — mindig gyávaság.

A felhozott példa miben sántikál, mindjárt elmondom.

A gróf tevékenységben páratlanul gazdag életének minden adatait birja és ünnepli a nemzet. A tragikus befejezésnek utolsó öt hava, mely a catastrofát megérleli, homályban maradt előtte.

Nekem jutott a nehéz feladat e homályt felderiteni. És midőn maga adja elmagyarázhatlan szavakban fatumának kulcsát kezembe — járhatok-e más uton?

Vagy jellemének teljes félreismerését kellene szememre vetnem, vagy a lélektani indokokat és ebben a történelmet meghamisítnom, ha az erkölcsi indokok teljes összegét tekintet nélküli szigorral nem mutatnám ki.

Legyünk meggyőződve, hogy ha nemzetünket oly fatum éri, melynél mi nagy, emberileg menthető hibánkon kivül háboruba keveredünk, és e viszontagságok közt multunkhoz hiven és nemesen harczolva leveretünk — a kielégitett nemzeti büszkeség és teljesitett kötelesség érzetében talál a gróf is elegendő lelki erőt a csapások elviselésére és őt catastrofa ép oly kevéssé érheti, mint minket megkimélt.

A «*nagyszerü halál*» dicsőségét — maga mondá — isteni kegyelem gyanánt tört szivvel, de magát megadó ép lélekkel fogadta, és törhetlen keresztény resignatióval viselte volna.

Ez pedig, ha maga nem mondja is, egész valójából következő lélektani eredmény lett volna.

A gróf fatumának indokai mások.

Ő, éles szemeivel az események műhelyébe volt helyezve, látta, hogy a fejlemények egészen rajtunk fordulnak meg, igy a következményekért a felelősség súlya jobbadán reánk nehezedik, érezte, hogy oly cselekményekért kell a felelősséget hordoznia, melyeket míg magáról elháritni nincs módjában, jogérzetének és nemesebb indulatának elviselni lehetetlen. Látta, hogy annyi jó akarat annyi bölcseség mellett vezetőink balfogásai végzetes utra terelnek, holott csekély elszánással sorsunkat ellenkezőre fordithatnánk; végkép látta, hogy eljárásunk hibáiban még csak a perfidia látszatát sem birjuk elkerülni és saját meggondolatlanságunk odajuttatják a nemzetet, hogy azt egy kalandor katona összeszedett ütközni sem akaró népével leverje, és a világ szine előtt örökre meggyalázza.

Hogy kik a török és tatár áramlásoknak dicsőségesen ellentálltunk, most Jellasich horvátai által leigáztassunk, és hogy míg harczi hirünket tönkre teszszük, erkölcsi csorbát is ejtünk a nemzet

hirneven; s míg mindent vesztünk, a becsületet sem birjuk megmenteni.

Ez a mit elviselni nem birt, a mi lelkét megtörte.

Hogy lelki állapotát némileg feltüntessem, idéznem kell szavait, melyeket az utolsó napokban annyiszor ismételve elmondott:

Ha — igy szólt — a gyarló embernek a természet hatalmával kell szembeszállni, és — eltiportatik,

ha jól felszerelt hajó népe a tenger viharaiban végső erőfeszítéssel küzdve végkép — elmerül,

ha nemzet hatalmas ellenséggel küzdve a túlerő nyomása alatt — elvérzik,

mind ennek meg van nagyszerűsége, a küzdelemben dicsősége, és az ember meghajolhat a végzet nyomása alatt és tűrheti elhárithatlan sorsát keresztény megadással:

De hogy míg őseink a tatár és török óriás rohamainak ellentálltak, míg a nagy oceán viharaiban nem merültek el, mi most egy nyomorult mocsárban veszszünk el — hogy a világ szeme láttára esztelen elbizakodásunk bűnét csak óriás meggyaláztatásunk mulja felül, —

ez az, mit elviselni nem birok!

Ezek saját szavai és ezekben adta kezünkbe fatumának kulcsát.

A gróf rendületlenül hitte, hogy forradalom, legyen annak kimenetele bárminő, nemzetére nézve csak — végzetes lehet.

A forradalom kitörése pedig már elhárithatlan lett.

Látott nálunk számitás nélküli elbizakodást felülkerekedni és ezzel szemben hasonló elbizakodást b. Jellasichban. A horvát betörés annál bizonyosabb lett, minél gyarlóbbnak mutatkozott ellentállási erőnk.

Az olaszországi hadjárat jobbra fordulta, Szent-Tamásnak — e nyomorult sárfészeknek mint Mészáros Lázár nevezte — ismételt sikertelen ostroma megadta a végső lökést a horvát betörésnek.

Ezzel a koczka el lett vetve. A Dráva-mentén nem volt annyi erőnk, hogy az átkelést csak nehezitsük is. Onnan Budáig nyitva volt az út. A fővárost csak csoda mentheti meg a horvát megszállástól és feldulástól.

Mindezt elhárithatjuk vala, ha politikánk kevésbé kihivó, hadviselésünk a szerbek ellen csak némileg imponáló lett volna.

Megtagadtuk ősi hűségünket, megszegtük alaptörvényeinket, fitymáltuk az ellenségek hatalmát, ősi vitézségünk nyomai pedig 33 éves béke után nem mutatkoztak még.

Eljárásunk oktalansága és következményeinek egész súlya nehezedett a gróf kedélyére.

Ő ki magát nemzetével mindig teljesen azonositotta — élő halott lett nemzete hibáiért.

Az 1848-ki események birálatánál ezen alapokból indulva ki, azon alternativánál találjuk magunkat, hogy vagy a gróf lett tévedéseinek szomoru áldozata, vagy a mi eljárásunk volt menthetlenül — kárhozatos.

Ezért volt mindig mély meggyőződésem, hogy Széchenyi élete és nemzetünk ez időbeli történelme közt oly kapcsolat létezik, hogy egyiket a másik nélkül megérteni alig lehet.

Nem állitom, sem vitatni nem akarom, de mély hitem, hogy a ki leghivebben fogja Széchenyi István életének ezen szakaszát megirni, az fogja a magyar történelemben az igazságot is leginkább megközeliteni.

II. FEJEZET.

«A közlekedési ügyek rendezéséről» czimü munka keletkezése és hatása a pozsonyi országgyülés hangulatára. A Kossuth elleni ellenzéki titkos coalitio az administratori kérdésben megbukik.

A mint a m. kir. helytartótanácsnál az országos közlekedések osztálya rendezve és annak élére a gróf lőn állitva, a közlekedési ügyben teendők iránti gondot a kormány reá bizta.

Az országgyüléshez adott k. királyi előadásokban is megemlittetett a közlekedési eszközök kiállitása és e czélra szükséges pénzalap előállitása, sőt a kormány kimondotta, hogy a kir. előadásoknak tárgyalási alapjául kész törvényjavaslatokat fog előterjeszteni, a közlekedési ügyeket illetőleg azonban a részletezést egészen a grófra bizta, őt szólitva fel, hogy kimeritő tervet készittessen, melyet mint törvényjavaslatot lehessen az országygyülés elé terjeszteni.

E megbizáshoz a kormány maga részéről semmi elvet, nézetet vagy ohajtást nem csatolt, a grófnak a közlekedési ügyek teendőire úgy mint kezelési rendszerére teljesen szabad kezet hagyott. De erről csak az országgyülés kihirdetésekor értesült.

A kormány ezen figyelme, az ország egyetemes várakozása, melynek a napi sajtó is kifejezést adott, egyiránt nehéz feladatot mért a grófra.

Erre készülve nem voltunk.

Az országban a közlekedés ügyei teljesen chaoticus állapotban voltak. A közlekedés külön nemeinek egymáshozi kapcsolatával nem gondolt senki.

A gróf midőn az ország anyagi és szellemi felvirágoztatását tüzte czélul, meg volt győződve, hogy nemcsak anyagi, de szellemi fejlődésünknek is első rendü tényezői közé tartoznak a közlekedési eszközök.

Mást nem tehetett egyelőre, mint a meglevő nagy közlekedési ereket, a folyókat, felhasználni. A dunai gőzhajózás után a Tiszát és mellékfolyóit felélénkiteni — a Duna alsó részén a hajózásnak utat törni — többre nem igen mehetett.

E törekvései végre a kormányt is arra ösztönözték, hogy a közlekedési ügyeket valahára figyelembe vegye, és a kormányzat ezen ágában is tegyen valamit.

Mindenek előtt tehát rendszert kelle a közlekedési ügyekbe hozni, és ezen az egész országot befoglaló rendszernek körvonalait megállapitani.

Ezt várta a kormány és várhatta az ország Szechenyitől, kit erre eddigi működése után leghivatottabbnak tartott.

Azonban a kormány megalkotván a közlekedési osztályt a m. kir. helytartótanácsnál, a többit bizta a gondviselésre és csak midőn már az országgyűlés elibe kellett volna lépni kész tervvel, akkor tudatta a gróffal, hogy e nagy munkát tőle várja, készittesse el.

A gófnak óriás elfoglaltsága mellett ily nagy munkára gondolni sem lehete kivált ily időben, hol még a választási és országgyűlési gondok is igénybe vették idejét.

Nem tehetett ennélfogva egyebet, mint felszólitani helyettesét Szentiványi Vincze helytartósági tanácsost, hogy az illető osztálylyal a terveket dolgoztassa ki.

Ez szokott dicasterialis uton megadta az utasitást egyik vizszabályozási főmérnöknek, hogy a kivánt tervet dolgozza ki.

Ha jól emlékezem, deczember hó elején Pozsonyban vette a gróf e dolgozatot. Nem volt ideje, hogy bele is tekintsen, hanem a mint nála voltam, egy csomag iratot ad kezembe: ez — úgymond — a közlekedési osztály dolgozata az országgyűlés elibe terjesztendő közlekedési ügyek iránt, nézze át s mondja meg, mit tegyünk vele.

Ekkor mondá el nekem a gróf, minő megbizást kapott a kormánytól, s ő azt osztályának megküldötte kidolgozás végett. Ime itt a munkálat.

Megrémültem a dolog felett. Ismertem körülbelől az erőket, kiktől e munkálat kerülhetett. Gondolva azon várakozásra, melyet az ország e munkálathoz jogosan köt, alig hihettem, hogy feladatuk tudatával végezték volna a munkát. Végkép pedig e feladat megoldását dicasterialis felfogástól és feldolgozástól várni — képtelenség volt.

Hamar végeztem dolgaimat a gróffal és siettem szállásomra, hogy e munkálatot átolvassam.

Midőn növekedő felgerjedéssel a husz ivnyi munkálaton keresztül gázoltam — a földhöz vágtam.

Találtam néhány vizszabályozási munkáról egy tudós technikai értekezést.

Minél tovább gondolkoztam a dologról, annál inkább növekedtek aggodalmaim.

Az országgyűlés a közteherviselés kérdésénél az országos alap felállitását szinte egyhangulag megszavazta már. Elvileg tehát el volt fogadva az alap alkotása. Mit, mennyit, mi czélokra fordittassék a megszavazott alap, erre nézve várták az előterjesztést a kormány részéről azon hitben, hogy ez iránt a kormány is a gróf által előadott alapokon fog indulni.

Az országgyűlés tagjaival állandó érintkezésben lévén ismertem a várakozásokat. Tudtam, hogy a közlekedési ügyekre nézve a gróftól várnak egy rendszeres tervet, mely az egész nagy horderejü ügyet mint egy összefüggő egészet felkarolva, országos közlekedési rendszerünknek megvesse állandó alapját.

Szóval a kormány úgy mint az országgyűlés oly valamit várt, a mi a gróf nevének megfeleljen.

Ily feladatra csak ő maga vállalkozhatott. Ez pedig neki akkori helyzetében teljes lehetetlen volt.

A grófnak, ha az országgyűlés alapot kiván, melyen tárgyalásait megkezdhesse, azzal állni elő, hogy nem volt időm terveket késziteni miből előterjesztést tehessek — ez lehetetlenség volt volna.

Előállni egyes részletekkel, minden összefüggés nélkül, épen a grófnak, ki minden aprólékos foltozgatásoknak ellensége volt, ott, hol nagy egészet kell teremteni — erkölcsi lehetetlenség volt.

Láttam a hinárt, mibe jutottunk, és nem láttam a menekülésre kivezető utat.

A mint a helyzet kényes voltát átgondoltam, oly élénken rohant meg a lehető megszégyenülés félelme, hogy sok ideig nem birtam elfogadható józan gondolathoz jutni. Bátorságom egészen elhagyott.

Elképzeltem, minő alkalma nyilik politikai ellenfeleinknek e helyzetet ellenünk forditni és kihasználni. A gróf, ki egész életében azt kiáltotta a nemzetnek, hogy mindenben hátra vagyunk, a mit ő eddig tett, azok csak foltozgatások voltak, egy ország kifejtése ege-

szen más összevágó, nagyszabásu alkotásokat követel stb. És most a kormány és ország együtt hozzáfordult és kezére bizza: mondd meg hát mit tegyünk, részletezd terveidet, add elő a nagy egészről tanácsaidat — mi ime áldozni készek vagyunk s tőled várunk terveket.

És mi nem tudunk adni — semmit.

Lehetett-e képzelnem ennél szégyenletesebb felsülést.

E fenyegető veszély nyomása alatt nem gondoltam a feladat nehézségeire, hanem kétségbeesve szántam el magamat — nem látva mást — megbirkózni a nehéz munkával.

Volt annyi önbizodalmam, mikép érezzem magamban, hogy én a grófot eszméiben, felfogásaiban, törekvéseiben teljesen megértettem, az ő szellemét fölfogtam — de leszek-e képes a felette rövidre mért idő alatt nemcsak egy összevágó egészet, mely minden érdekeket kielégitsen, előállitani, hanem ezen munka minden részleteiben az ő tanait — azaz egész szellemét — kifejezésre juttatni, szóval oly művet előteremteni, mely nevéhez méltó, mely fényes multját ne compromittálja, a jövő reményeit kielégitse.

Ezt magamnak igérnem nem lehetett.

Azonban meg kelle lenni. Haboznom nem lehete.

Elmenni a grófhoz, és elmondani lelkem gyötrelmeit, a legszerencsétlenebb dolog lett volna. Az annyira mindig előre járó gondossága a grófnak ezen ügyben épen megfoghatlanul, nyugodtan hagyta őt.

Megmondani, hogy a beküldött munkálat csak compromittálhat, elmondani a várakozásokat, mikor láttam, hogy ő magát most munkára nem szánhatja el, de az ily munkánál szükséges segitség és adatok Pozsonyban teljesen hiányoznak is. Így eltölteni aggodalmakkal a nélkül is felette sensibilis kedélyét — ezt nem tehettem.

Azt igérni, hogy megpróbálkozom e nehéz munkával, s legyen nyugodt, mindent elkövetek, hogy tisztességgel megoldjam a feladatot — sem elég bátorságom nem volt, sem elég elbizakodottsággal nem birtam.

Nem tehettem ennélfogva mást, mint azt mondani kérdezősködésére a beküldött munka iránt, hogy csak nagyon futólag nézhettem bele, de épen sürgetnek, hogy haladék nélkül menjek Pestre, ott az ügyet azonnal komolyan átdolgozom, és meghiva Clarke Ádámot és másokat átvizsgáljuk a dolgot s neki kimeritő tudósitást küldök, addig legyen türelemmel.

Megnyugodott. Én Pestre siettem.

Megérkezve Pestre azonnal Tasnert és Clarke Ádámot, a gróf legmeghittebb embereit magamhoz kérettem és eléadtam nekiek a dolgok állását, és a helyzet fenyegető voltát.

Közöltem velök a közlekedési osztály munkálatát. Átlátták mint én, annak lehetetlenségét, hogy avval a gróf elé álljunk.

Elmondottam nekik elhatározásomat is, hogy a munkával megpróbálkozom, azt is, hogy mindezekről a gróf nem tud semmit, nem mertem előre nyugtalanságot támasztani, sem igéreteket tenni, melyekbe bele is rekedhetek.

De e nagy munkánál Clarke segitségére, közben Tasner betekintésére van szükségem, mit mindkettő teljes lelkéből megigért.

Clarkeot azonnal megkértem, hogy minél hamarébb állitsa nekem össze a külföldön már kiépitett vaspályák és csatornák statistikáját, az átlagos épitési költségek kimutatásával. Mihez ő hozzá is fogott, és nekem részletenkint beküldötte.

Minden más hivatalos dolgaimat a titkár és segédszemélyzetre bizva, magam egész erőmmel hozzá fogtam a nagy munkához.

Magam mellé vettem Sasku Károlyt, a gróf kedvencz mérnökét, földimet, s legmeghittebb emberünket, Csányi fiatal mérnököt, igen szép rajzolót, Burián János akkori tiszai hivatalnokot.

Elővettem a térképeket és megvontam rajtok a vaspályák fővonalait a külföldi összeköttetések számára, Pestet az ország szivét központnak véve fel.

Azután a létező vizi utakat vettem figyelembe.

Végkép Heufler igen jeles nemzetiségi térképét használva illumináltattam magamnak több térképet a nemzetiségek szerint, s azon jeleltem ki az összeköttetéseket a már megjelelt főközlekedési arteriákkal akkint, hogy azok mindenütt a magyarság felé vonassanak és lehetőleg egyetlen vidék se maradjon összeköttetés és kielégités nélkül.

Meglevén az egész hálózat állapitva Sasku kiszámitotta a ráforditandó költség tőkéjét s elkészitette a táblázatot. minden egyes megyére mennyi jut a kiállitandó közlekedési eszközök minden fajából.

Mig ezeket társaim dolgozták, én elkezdettem összeállitani az egész munkát, a mint kész volt egy része, Burián igen szép irásával tisztázta.

Igy keletkezett néhány hét alatt azon könyv, melynek czime:

«Javaslat a magyar közlekedési ügyek rendezéséről.»

A kéziratot a gróf inye szerint félivekre folio formátban egy oldalra irattam és tárczaszerű tokba szépen bekötve elkészittettem.

A mint készen voltam, egész munka-személyzetemmel Pozsonyba siettem.

Időközben a gróf gyöngéd leveleiben sürgetett: mennék Pozsonyba, de én mentettem magamat; közben himlőbe esett és elzárkozott minden érintkezéstől családján kivül. Mikor én januárban Pozsonyba érkeztem, már lábbadozó volt, de még napokig senkit sem fogadhatott.

Igy magunkra voltunk, s én felérve azonnal átadtam a kész munkálatot, és elkezdettük figyelemmel átolvasni.

Előbb elmondottam a grófnak kiállott aggodalmaimat, midőn a közlekedési osztály munkálatát átadta s láttam, hogy azok nem is képesek valami elfogadhatót kiállitani.

Elmondottam, miért siettem Pestre s ott miként fogtam a munkához és miként állitottam össze,és most egész irodai személyzetemmel eljöttem, hogy a mi még szükség kipótoljuk s azonnal közrebocsássuk, ha megállapodunk.

Miért irjam le kölcsönös kielégítésünk érzelmeit az olvasás alatt.

A gróf egy az egész országot magában foglaló, a közlekedés minden eszközeit felkaroló, mind Pestet mint az ország szivét, mind az ország nemzetiségi viszonyait kellőleg méltányló nagy egészet látott a munkában, elmagyarázhatlanul olvastam szemében megelégedését, s többször ismétlé — olvasásom alatt — hogy erejét érzi visszajőnni s észrevehetőleg épül hallgatás közben.

A gróf látható megelégedése által meg voltam munkámért jutalmazva.

Átlátta a gróf, hogy ezen munkának csak úgy lehet hatása, ha neve alatt kerül a közönség elé, s azért minden habozás nélkül irta oda nevét, és irta meg az ajánlatot a *«felséges házához»*.

A munka nem volt sem tartalmára, sem alakjára nézve az, mire sajátkép a gróf megbizatott, t. i. az országgyűlésnek előterjesztendő javaslat. Előkészítője volt ez az országos közlekedési ügyek rendezésénél tekintetbe veendő eszméknek s elveknek, az alap, miből egy törvényjavaslati munkálat készülhet.

A munkát sebesen kinyomattuk, már február elsejére elkészült.

Hozzá térképet készittettünk s egy részét e térképeknek Heufler után a nemzetiségek szerint illumináltattuk is.

Nyomatva lévén a munka hozzá fogattam a kiosztás- és szétküldéshez. Pozsonyban az alsó- és felsőház tagjainak, minden megyei s városi hatóságnak, szerkesztőségeknek s ismerőinknek 800 példányt szétküldöttünk s osztottunk.

Pár nap alatt elárasztottuk az országot a munkával.

Sem a grófnak, sem nekem sejtelmünk sem volt, hogy e munka a körülmények sajátságos találkozásánál fogva minő fontos szerepre lesz hivatva.

A munkát megküldve Szalay Lászlonak, a gróf felkérte egy barátságos levélben, hogy ezen munka alapján készitsen ő egy szabatosan formulázott törvényjavaslatot, melyet a gróf az országgyülés elibe terjeszszen. Ezen levelére a grófnak Szalay igen kimerítő választ küldött is két levelében, melyben a gróf egész politikájáról teljes elismnréssel és maga részéről egész egyetértéssel nyilatkozik. E leveleket a gróf nálam hagyta.

A munka szétküldetése után csakhamar mutatkoztak hatásai.

A munka egész tartalmában és szellemében megtámadta — bár akaratlanul és implicite — Kossuthot legkényesebb és leggyengébb oldalán.

Kedvencz, éveken át ápolt, vitális tervét tette tönkre.

Hogy e munka által felidézett szellemi mozgalom ez irányt veszi, és néhány nap alatt a gróf és Kossuth közti kérdéssé alakul a közvéleményben, azt oly kevéssé kerestük, mint eleinte sejtettük vagy ohajtottuk.

A *Pesti Hirlap*, akkor az ország legtekintélyesebb ellenzéki lapja, febr. 10-kén kezdette meg a munkának ismertetését és négy vezérczikkében azt egészben és részleteiben magasztalva az ország figyelmébe ajánlotta.

A mint ezt végezte, megkezdte a harczot Kossuth vukovári emlékiratából a vukovár-fiumei vaspálya-tervezet ellen, elemzi mind az eszme mind a kivitel számtalan gyalróságait, szembe állítja a gróf tervével, melyben csak a pest-fiumei összeköttetes foglalhat helyt, és kimutatja a Kossuth tervének tarthatlanságát a gróf központositott összevágó hálozata ellenében.

A *Pesti Hirlap* igy szembe állitván a kétféle tervet, az ország hatóságaiban is kezdették mérlegelni az egyik előnyeit, s felfogni a másik hátrányait, és mert számos megyék adtak pártoló utasitáso-

kat a vukovár-fiumei vaspálya mellett, — most a gróf munkáját vévén s abból meggyőződvén annak káros voltáról, elkezdettek pótló utasitásokat küldeni követeiknek egyenesen és határozottan a gróf terve mellett.

Hire ment csak hamar Pozsonyban, hogy már a megyék a gróf tervei mellett nyilatkoznak, és a vukovár-fiumei terv kivihetetlen, és többségre nem számolhat.

Nem volt pedig kérdés, melyhez Kossuthot több s fontosabb érdek kötötte volna, mint a vukovár-fiumei vaspálya kérdése.

A mi a gróf által közrebocsátott közlekedési tervek által keltett mozgalmaknak még különös jelentőséget adott ez időben, az volt, hogy épen a megelőzött napokban érte el a Kossuth vezérkedéséveli elégületlenség a követi kar mérsékeltebb ellenzéki tekintélyei közt azon magas fokot, mikor már annak fékezéséről és megdöntéséről kezdettek tanakodni.

Két tárgy látszott különösen arra hivatva lenni, hogy Kossuthnak sokak előtt elviselhetlen hatalmaskodását megdöntse.

Egyik az administratori rendszer ügyében a felségnek egy megnyugtató nyilatkozata, mely kielégítvén az országgyűlési többség nézetét, az aggodalmakat megszünteti, s ez által kiveszi Kossuth kezéből a kormány elleni izgatásnak legélesebb fegyverét.

Másik a gróf terveinek elfogadása, mire már a többség kétségtelen volt. Megbuktatása t. i. a vukovár-fiumei tervnek, azon kérdésnek, melyhez Kossuthnak két évi agitatio után egész erélyével és minden befolyásával ragaszkodnia kelle.

Elzárása egy igen sikeres izgatási térnek, és megbuktatása azon tervének, melyhez egész erélyével és befolyásaval ragaszkodott, oly csapással fenyegette Kossuth hatalmát s vezéri állását, mely ha sikerül, egészen megváltoztatja Pozsonyban a helyzetet és a dolgok fejlődésének egészen más irányt szab.

A kiengesztelődési titkos alkudozások czélját Kemény Zsigmond ekkint fejezi ki:

«A pártok gyülölete megszünik, a haladó-conservativ és a mérsékelt ellenzék kezet nyujt egymásnak az alkotmány reformálására, összpontosul minden alakító erő, a csökönyösök visszavonulnak a szélső jobboldalra, Kossuth a baloldal szélén marad egy becsületes, de a vezényletre nem való pártocskával, a centrum pedig kitüzvén a haladás zászlóját, bátor, de nem koczkáztató politikával viszi a magyar nemzetet át azon a crisisen, melyen kereszt-

tűl kell esnünk, midőn a feudalismusról a szabadságra törekszünk.»

«Ezen szép álmakba ringatták magokat az uj liga avatottjai.»

Ez kétségen kivűl az akkori helyzetben tisztán elvi párttömörülés fogott volna lenni. Mert a közteherviselés, örökváltság és más reformkérdések tárgyalásánál a nagy többség ellenzéki és conservativ vegyüléke kitűnt és az országgyűlés sikeres működésének útjába csak a személyes elkeseredés a pártok között, és kiválólag a pártfegyelem nyüge állt, melyet Kossuth erős kézzel fenntartott.

A szakadás az ellenzék benső körében nyilvános titok volt.

E szakadás kezdetét Kemény is a válaszfelirat tárgyalási módjára vezeti vissza.

Az intransigens letétel sokban komoly aggodalmakat támasztott az országgyűlés eredményei iránt.

Ha az alsó tábla a főrendek első módositó felszólalására a kérdést leteszi, és az alkudozások útját is elzárja, a siker lehetetlen.

Ily eljárás a tárgyalásban elmérgesitheti a viszonyt a főrendek és alsó tábla közt, és végkép elkedvetlenitheti a kormányt.

Ily megoldást dictálhat a szenvedély, de nem menthet ki a higgadt megfontolás.

Hogy az országgyűlés tárgyalásainak első kérdése, a válaszfelirat, igy intéztetett el, ez a heves vita után, melyet keltett, csak Kossuthnak tulajdonittatott. A helyzetet pedig igen elmérgesitette.

Mindjárt erre a reform főkérdései kerülvén szőnyegre, a szavazás kimutatta, hogy az elvekre nézve a pártok közt elvi eltérés alig van, a siker útjában ennélfogva csak a személyi viszonyok elmérgesedése állna.

Ily eljárásból gr. Apponyi megbuktatása világosan mint pártczél emelkedék ki, és e törekvésben mint czélban sokan vonakodtak részt venni.

Nem lehettek barátai azon eljárásnak, hogy mig a reform kérdéseiben annyi közeledést láttak, a sérelmek túlvitt izgatásai által a tractatusok békés alakulása megakasztassék és a kormány közeledése lehetetlenné tétessék.

A conservativ párt belátó tagjainak is igen kivánatossá lett, hogy a sérelmi izgatások legtermékenyebb forrása, az administratori rendszer akkép intéztessék el, hogy az aggodalmak megszünte-

tése által ne fenyegesse tovább az országgyűlés békésebb folyamatát.

Érintkezésbe léptek ennélfogva az ellenzék elégületlen tagjaival. Ennek folytán bizonyos megállapodás jött is létre, s egy kir. leirat lett fogalmazva, melyet állítólag az ellenzéki párt egyik tekintélye — Szentkirályi Mór — szerkesztett.

E leirat czélja volt: elvi megnyugtatás mellett a kormánynak a tisztességes visszavonulást lehetségessé tenni, s ebben annak országgyűlési elfogadása által egy hatalmas agitationalis tárgyat beszüntetni.

A közbenjárást a főherczeg nádor vállalta magára.

Az egyezkedések nagy titokban folytak, és mint állították, a kibékülő terv keresztülvitelének *huszonkét* ellenzéki követ volt megnyerve.

A fatum úgy akarta, hogy ezen közvetítő mozgalmak élén az ellenzék részéről épen Kossuth követtársa Szentkirályi, az országgyűlés egyik legtehetségesebb és legmunkásabb tagja álljon, ki akkor Pest megyének első alispánja s egyhangulag megválasztott követe volt.

Szentkirályi és a beavatott ellenzékiek nem lehettek az iránt csalódásban, hogy Kossuth mint ellenzéki pártvezér e tudtán kivül rendezett megoldást egyenesen maga elleni merényletnek fogja venni, és izgalmas természeténél fogva végletekre ragadtathatik, midőn aztán az éles összeütközés a követtársak közt alig lesz kikerülhető, mely esetben Pest megye jutna azon igen kényes helyzetbe, hogy követei közti kérdésben döntsön, mely döntés azonban az elmérgesedett viszonyok közt egyik követnek állását mindenesetre tarthatlanná tette volna.

A körülmények ezen szövevénye miatt a helyzet felette kényessé lett, következéseit alig lehete megmérni. Sulyosodott a dolog még az által is, hogy gr. Batthyány az országos ellenzék elnöke ezen gr. Apponyit oly közel érintő kérdésben Kossuthot egész befolyásával támogatta, és feltehetőleg a végletekig vitt harcztól sem tartóztatta volna vissza.

Szentkirályi azon erős állásban, melyet Pestmegyében mint alispán és egyhangulag megválasztott követ, de már régibb követségében is szerzett érdemeinél fogva elfoglalt, bizott megyéjében, hogy az végső esetben is őt cserbenhagyni nem fogja.

Mindenesetre magát tájékozandó Pestre sietett, hogy ott

meghitt barátait, kik a megye élén állnak, az ügyek állásáról felvilágositva, az eshetőségekre előkészitse és velök értekezzék.

Meg lett azonban igen váratlanul lepetve Nyárynak, Pataynak, Ráday gr. stb. azon egyhangú nyilatkozatai által, hogy az administratori kérdésben minden közvetitő megoldástól ők magok is megtagadják részvétöket, annak elfogadása is a megye rendeinél az uralgó hangulat mellett lehetetlen.

E váratlan felfedezés lehetlenné tette Szentkirályinak a további activ fellépést e kérdésben, melynek megoldásánál neki jutott volna a vezéri szerep. Most már folytatni a megoldás körül meginditott utat annyit tett volna, mint megyéjének szellemével magát tudva és akarva ellentétbe helyezni, és bizonyos bukás esetében Kossuth diadalát annál fényesebbé, hatalmát annál félelmetesebbé tenni.

Ily helyzetében tétlenséget választott.

E közben azonban Kossuth a történt mozgalmakról értesülést nyervén, azok ellen fenyegetéseivel oly fergeteget keltett, hogy mire a kir. leirat a megállapodás szerint Pozsonyba érkezett és felolvastatott, már a conservativ párt sem merte kielégitését hangosan nyilvánitani.

A beegyezett ellenzékiek pedig, Szentkirályi távol maradván, a roppant izgatottság elől meghátráltak, kivéve egyetlent, Bereg ifju követét Lónyay Menyhértet, kinek helyzete e kérdés körül a többiekénél sokszorta kényesebb volt.

Megyéjére és követtársára teljes biztonsággal számitva, miután a kibékitési alkudozásokat nagy részben atyja Lónyay János b. titkos tanácsos vezette, ezáltal ő is a kibékitési actióban mélyebben lett érdekelve, hogysem becsülettel visszaléphetett volna.

Midőn tehát febr. 5-kén a kir. leirat szőnyegre került, meg is tette Bereg követe inditványát, kijelentve, hogy a kir. leirat aggodalmait eloszlatta, s abban megnyugszik.

Leirhatlan az izgatottság, mit ez inditvány épen egy ellenzékiekhez számitott követ által előadva felkeltett. A karzatok lármás avatkozása fékezhetetlen lett.

Ezen befolyások nyomása alatt oly felizgatott vitatkozás fejlődött, hogy több megye követei egymást nagy felindulás közben szavazták le, és másnapra több párbaj keletkezett.

Végre a beregi inditvány nagy zaklatások közt egy szavazattöbbséget nyert.

Az ezen eredmény által keltett zivatarban az elnök sem volt képes a csendet helyreállitani, az ülés a legnagyobb izgatottságban oszlott szét, a végzés ki sem mondatott.

Még napokig folyt ezután a megtörtént szavazás daczára is az ingerült vitatkozás. Kossuth a szavazás veszteségét a felirat formulázásában akarta helyreütni, mi a vitatkozást mindig jobban elkeseritette.

Meg kell azt is jegyeznem, hogy e kérdés tárgyalása előtt Kossuth is jónak látta abba beleegyezni, hogy a kir. leirat ne ridegen vettessék vissza, hanem elismertetvén a felségnek a nemzet megnyugtatására irányzott szándéka, keressék az orvoslat rögtöni megkezdése és oly feltételek köttessenek az aggodalmak megszüntetéséhez, melyek a leirat czélját teljesen meghiusitották volna.

Ezért mondá Kossuth a vitatkozások folyamatában elkeseredett hangon: «Ám vessenek számot magokkal, kiknek tetszett a dolgot igy élére állitani; e szavazat következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet. Legyen hát harcz, miután az engesztelődés ajánlatát visszautasitották — és lesz harcz az utolsó perczig.»

Végre sok elkeseredett viták és közbejött értekezletek után egy felirati szerkezet lett előállitva, mely az ellenzéki inditványt jó részt helyreállitotta és ez tizenhárom szavazattöbbséggel elfogadtatott.

Ezen harczokból Kossuth hatalma megszilárdulva emelkedett ki. Az ügy kimenetele Kossuthot elbizakodottabbá, a kormányt és pártját a cserbenhagyás miatt elkeseredettebbé, a mérsékeltebb ellenzékieket csüggetegebbekké és a helyzetet még válságosabbá és nehezebbé tette.

Volt e harczoknak mindezeknél még veszélyesebb eredménye is.

Kossuth, ki ezen mozgalmakat egyenesen maga ellen intézett törekvéseknek tekintette, nem lehet hogy ne látta legyen, hogy azokba az ellenzéknek nevesebb és tekintélyesebb tagjai be vannak keveredve.

A hatalmára féltékeny pártvezér belátta, hogy a tömör conservativ párttal szemben saját ellenzéki társaira sem számithat, látta elmagyarázhatlanul, hogy az országgyűlésen többsége nincs a hivatottak benső meggyőződésében, ezt csak erkölcsi nyomás tartja fenn. E helyzetben mindinkább a karzatok és közönség felé sodortatott, melynek fanatismusa lőn hatalmának tényleges oszlopa.

Ez uton mindinkább vesztette mérsékletét, az izgalmak fenntartását hatalmi eszköznek tekintette, a karzatot, benne az ifju óriást a politikában tényezői szerepre emelte, az értelmi elemekkel a követek körében mindinkább feszült állásba jött.

E fatum kiséri Kossuthot közpályájának egész folyamatán, Pesten úgy mint Debreczenben. Többsége a jogosultak — a törvényhozói kar — meggyőződésében nem volt sem Pozsonyban, sem Pesten később, sem Debreczenben, és uralkodott még is a helyzeteken azon erkölcsi nyomás által, melyet a karzat és utczai vélemény izgalmaiban magának teremtett.

Szükség ezen küzdelmek benső lefolyását egész részletességben kisérnünk, hogy lássuk, miként képződött fokonkint amaz erő, mely az ország sorsát a közel jövőben eldöntendő vala, és melyet az apró csaták meghiusult kisérletei mindinkább emeltek a hatalomban, hogy végre midőn már kivívott sikerekre is mutathatott, ne birjon vele senki, és ne állithassa meg útjában a világosvári befejezésig.

Kemény egyes jellemző vonásokban igy rajzolja a lefolyt pozsonyi harczokat:

«Kik Kossuth túlnyomó befolyását veszélyesnek tartották — az ellenzék tekintélyeiről szólott — nem jó taktikát választottak, midőn azt *úgy* akarták korlátolni, hogy maguk semmit se veszithessenek, és a nemsikerülés esetében mystikus homályba borithassák czélzataikat.»

«Ily eljárás ritkán arathat sikert.»

«Mert a tekintélyt csak tekintély, az erélyt erély által lehet fékezni, nem pedig oly kétértelmü mozgalmakkal, melyeket bevallani senki sem mer, s folytatni a legkisebb akadályok után mindenki röstel.»

«Széchenyi mély meggyőződésből meríté ellenszenvét Kossuth közpályája iránt, és nem is késett, azt előkerülő alkalmakkor bevallani.»

«A többieknek — az ellenzékieket érti — vagy nem volt elég hitök a nagy izgatónak politikai hibái felől; vagy nem volt elég bizodalmuk saját nézeteikben; vagy nem volt elég lélekerejök a divatos vélemények árja ellen küzdeni; vagy végtére igen nagy bizodalmuk volt a véletlen különös protectiójában: hogy majd lejárja Kossuth magát, és akkor ők fáradság nélkül vehetik kezökbe a hatalmat és hatást.»

«A születésök alatt meghalt kisérletek rendre elhagyatták Kossuthtal azon mérsékletet is, melyet addig tanusitott, és szertelen népszerűségét, melyet — mint gyanitható — előbb csak magáért ezen népszerűségnek kéjes és ideg izgató gyönyöréért kedvelt, most már mint védsorompót kellett a lehető megtámadások ellen használnia.»

«Így folytak a dolgok egy darabig.»

«Végtére az administratori kérdés határozottabb irányt tűzött ki.»

«A conservativek főnökei az administratori rendszer sikamló teréről szép móddal visszavonulni akartak.»

«Feláldozták volna a lényeget, ha az illedelem formáit megtarthatják.»

«Az ellenzék néhány főnökei vévén észre a conservativek egyezkedési szándékát, hajlamot mutattak az administratori kérdésben a mérséklettségre.»

«Lassankint az értesülések — bár kéz alatt — útba indultak.»

«A közelités megtörtént.»

«Egyik ellenzéki tekintély, — ha jól vagyok értesülve — maga készitette meg a szerkezetet, mely mint királyi leirat vala az országgyűléshez intézendő, s melyben az ellenzék törekvésének szolgáltatik igazság, de a kifejezések és nyilatkozatok által kitelhetőleg óva van a kormány méltósága.»

«A leirat visszavonulás lett volna a megveretés nyilt bevallása nélkül.»

«A nádor, kinek befolyásával történt mindez, jelentést tett a kiengesztelés sikeréről s várta a felső határozatot.»

«Bécsből hamar megérkezik a kir. resolutio a szerint, a mint elintézve volt».

«Szentkirályinak vezetni kellett volna az ügyet a kitűzött czél felé.»

«De Kossuth sejteni kezdi, hogy valami forraltatik kéz alatt és titokban kezd nyomozni.»

«Fölvilágosul.»

«Dühösségbe jön. Az álarcz levonásával, nyilt fellépéssel fenyegetőzik. Hogy közte és Szentkirályi közt választani kell Pestmegyének, s hogy minélelőbb itélni fog a botrányos ügy felett a haza, ezen fenyegetések megteszik hatásukat.»

«Szentkirályi a királyi leirat tárgyalása elől Pestre szalad, s

az annyira bálványzott népszerűségét úgy teszi semmivé, hogy érette sem a jók tisztelete, sem a bátrak becsülése nem adhatott kárpótlást.»

«A többiek Szentkirályi távozásáról értesülvén, szintén nagy iparral kezdenek kibontakozni a kellemetlen helyzetből, melyben vezér nélkül maradtak.»

«A zavar iszonyu.»

«Az anonymokból álló tábor katonák nélkül marad.»

«Egy fiatal követ Lónyay Menyhért felfogta az odahagyott ügyet, és a karzat iszonyu zaja közt védte, a hogy lehetett. A többi követek pedig rábámultak. Feliratták magukat ellene. Nevetségessé tették állításait.»

«Kossuth győzedelme határozott volt.»

«Fájdalom, e diadal az ő irányára kártékonyabban folyt be, mint első perczre gondolható vala.»

«Mindig koczkáztatobbá lőn.»

«Szerencsejátékot űzött a politikából.»

»Szünetlenül árverezte magasbra az eszméket, mert mellőzhetlen szüksége volt a karzatra, s csak a közönség fanatismusa által tarthatta félelemben az elszakadni kivánókat.»

«A közéletben a bátorság hiányát bünteti leginkább a nemezis.»

«Nálunk is minden, mit a jószándéku, de határozatlan emberek Kossuth ellen, vagy tulajdonkép az ő személyében a destructiv irány ellen tettek, — csak növelte Kossuth népszerűségét és közelebb hozta a forradalmat.»

«Pedig mennyi kilátás volt a februári napok előtt, mennyi bizonyos remény, hogy Kossuth hatalma a természetes korlátok közé szoríttatik vissza. Mennyi kezesség a győzelemre, ha azok eléggé bátrak, kik a mérsékletet akarták, kik nem annyira a jelen percz szélsőségeitől féltek, mint a jövendő iránt kétségbeestek, míg a nemzet szive és tettereje — mint a játékszer — egy agitator kezében van.»

«Annyi kötelességérzet, mint a mennyivel a katona a sánczot, melyen áll, védi, — ah, ennél sokkal kevesebb, Kossuthot visszaszorította volna egy ünnepelt szónokká és a hazát megmenti vala.»

III. FEJEZET.

A közlekedési ügyekben uj csatára készül s Széchenyi gróf munkáját zászlóul használja. Kossuth befolyása komoly veszélyben van. Sikerül azonban a közfigyelmet egészen más térre vinni át s ujra diadalmaskodik s az események fordulata által urává lesz a helyzetnek.

Elmondottam az előbbi fejezetben tán több részletességgel mint t. olvasóim helyeslik e küzdelmek lefolyását.

Széchenyi-ről maga Kossuth mondja, hogy a kor üterén tartotta ujjait és megértette annak lüktetéseit.

Most is látott mindent, mert be volt mindenbe avatva, de egyedül volt, ki épen akkor hozzám irt levelében, mire Kemény is vonatkozik, egyenesen kimondja, hogy nem bizik az emberek szilárdságában, kétkedett az emberekben és a dolgokban.

«Mikor még ideje volt volna — igy ir — Ti Eötvös & Comp. cserben hagytatok, magamra maradtam, és nagygyá neveltétek. Most midőn hatalma oriásivá nőtt, akarjátok fékezni. Hiu ábránd. Bármit tesztek, ő betölti vészteljes hivatását.»

A miket a gróf ezen események lefolyásában látott, mind csak arra szolgált, hogy megszilárditsa benne a hitet, hogy minden esemény csak Kossuth javára üt ki, és mindinkább növeszti azon hatalmát, mely őt ellenállhatlanná teszi, és csak az események fejlődésétől függ mivé legyen a haza sorsa az ő kezében, mert dönteni ő fog. A hibás küzdelem csak növeszti erejét és sietteti a kifejlést.

Mind e mellett a haza érdekében küzdenünk kell, — igy szólt — mert a küzdelem kötelesség.

A küzdelemre alkalom ismét önmagától tolta fel magát a gróf közkézen forgó közlekedési javaslatában.

Fennebb minden részletességgel elmondottam e munka keletkezését, mert midőn a munka hatásai kezdtek sebesen mutatkozni, s annak élét a lapok mindinkább Kossuth tervei ellen kezdették irá-

nyozni, sokan azon gondolatra jöttek, hogy e munka ezen küzdelem számára kiszámitással lőn megalkotva.

Még maga Kemény is, ki a munka keletkezését igen jól ismerte, azon tévedésben van, hogy e munka Pozsonyban kiszámitásból lőn a küzdelem alapjává választva és rendezve.

Pedig ez a körülmények esetleges találkozásából önkényt fejlődött, és az országban hirtelen nyilatkozó közvélemény által nőtte ki magát azzá, hogy Kossuth egész országgyűlési befolyását a legkomolyabban fenyegesse, és ha ő a csatát e kérdésben is szokott erélylyel és a végletekig menő szenvedélylyel viszi, bukása kimaradhatlan lett volna.

Kossuth mint a vukovár-fiumei vaspályatársulat felhatalmazottja már jóval előbb hogysem a gróf *Javaslata* megjelent, beadta az országgyűlésre a vukovári vaspálya terveit, és kérte azok tárgyalását.

Az országgyűlés szokott módon annak tárgyalására bizottságot küldött, melynek elnökéül Széchenyi lett kijelelve. A bizottság munkálatát a gróf betegsége miatt csak februárban kezdhette meg.

A vukovár-fiumei vaspálya már évek előtt került szőnyegre s utóbbi években Kossuth speciális működésének tárgyát képezte, úgy hogy ezen kérdés egészen összeforrt Kossuth nevével és csaknem általános pártolásban részesült az országban.

A dunai gőzhajózás évenkint élénkülvén, az volt az alapgondolat, hogy a Dunának valamely alsó pontja a magyar kereskedés érdekében összeköttessék az egyetlen magyar tengerparttal — Fiuméval, mely törekvés felkeltette az osztrák tengerpart — Triest vetélkedését, s ezáltal az ügy nálunk még nagyobb lendületet nyert.

Eddig a terv mint a magyar tengerparttali összeköttetés kérdése szerepelt az ország előtt minden tekintet nélkül az ország közlekedési összes rendszerére, és mint ilyen pártoltatott a hatóságok által, pedig a terv alapjában elhibázott volt nemcsak, de a magyar érdekek szempontjából káros, sőt veszélyes, és pedig elannyira, hogy a mint a Széchenyi ellentétes terve a közönség kezébe került, azonnal megsemmisült a vukovár-fiumei eszme iránt minden rokonszenv, a hatóságok belátták tévedésöket s siettek határozott utasitásaikban követeiket a gróf tervének elfogadására és ebben a vukovár-fiumei terv elvetésére megbizni.

Minthogy t. i. előbb többnyire a vukovár-fiumei terv mellett

nyilatkozott a közvélemény, most annál inkább siettek a megyék utasitásokat küldeni a gróf tervei mellett, mely a vukovár-fiumeinek ellentéte volt.

E vukovári vaspályáról igy szól Kemény:

«Kossuth terve mint élet és halál kérdést sürgeti a rácz és illyr vidékeknek a magyar tengerparttali összeköttetését, mert, mint a régi *Pesti Hirlap*ban fejtegetve volt — e mentő tény nélkül mindig gyarmati helyzetben maradunk.»

«Csudálatos szerepe van a történésznek, ha az évek nyugalmával visszatekint a lelkesedésre, melylyel egykor fogadtattak oly tervek, miknek létesitésén nem azoknak, kik sürgették, hanem azok ellenségeinek kellett volna örvendeni.»

«Ilyen a vukovár-fiumei vonal, melyet Kossuth különös előszeretettel karolt át, és tudtomra Rajasich ő szentsége nem pártolt.»

Annyira kivivó volt a gróf és Kossuth tervében az ellentét, és annyira szembeszökő a gróf felfogásának helyessége, hogy mikor a gróf a vukovár-fiumei bizottságot összehivta, a többség már e vaspálya tervnek ellene volt.

A vukovár-fiumei tervnek többségre még a bizottmányban sem volt kilátása. Ezt látva Kossuth, ki mint a társaság meghatalmazottja jelent meg a bizottság üléseiben, két eszközhöz nyult, hogy legalább a bizottságban vigye keresztül tervét.

A febr. 16-ki ülésben kérte a rendeket, hogy a vasuti bizottsághoz sorolnák még Szerém és Pozsega megye követeit. Megadták a rendek e kivánatát.

Ezen két megye közvetlenül érdekelt megyék, melyeknek területén a vukovári vonal áthalad, ennélfogva biztos két szavazat.

Azt is megkisérlette, hogy a bizottság üléseibe hallgatóságot hozzon. Egyik ülés kezdetén néhány fiatal ember jelent meg s bebocsátást kivánt a bizottság ülésébe.

Azonban a gróf mint elnök oly határozottan megtagadta a hallgatóság bebocsátását, hogy tovább zaklatni nem merték az ügyet.

Másik ülésben azonban megjelen két akkor legifjabb követ gr. Andrássy Manó és Csuzi Pál, kik nem voltak a bizottság tagjai, de mint hallgatók akartak jelen lenni.

A gróf ezen kezdeményben is a hallgatóság bevezetésének czélját gyanitván, mert hisz ezután az absentium követeit sem lehet

kizárni, ez ellen is felszólalt, és a két fiatal követ felháborodással hagyta oda az ülést.

Én ez időben épen Pesten távol voltam és ezen eseményekről csak a gróf körülményes értesitéséből vettem tudomást.

Ezen levelében panaszol épen a gróf Kossuth elbizakodásáról és fenyegető állásáról, melyet a gróf javaslata ellenében vesz. Irja továbbá, hogy ő, ki nem bizik sem az emberekben sem a dolgokban, kérte Kossuthot: ne rontanák egymást, inkább egyeznénk meg a tervek felett. De Kossuth mit sem akart hallani az egyezségről, ő a magáét kiviszi.

Pedig bármily elbizakodottnak látszott is, a megyék egymást érő utasitásai és a mindennap hangosabbá emelkedő közvélemény mély aggodalmakat keltett fel benne.

A mely perczben valaki a közlekedési ügyek kérdését szőnyegre hozza, a gróf «Javaslata» nagy többség által elfogadtatik, az ő vukovári terve elbukik s ha ő a kérdést erőszakolja, mint az előzményeknél fogva alig tehet egyebet, ezen kérdésben hatalma és befolyása szenved okvetlenül hajótörést.

«A vezéri szerep — igy szól Horváth Mihály — kényuralommá kezdett válni kezében, s társainak nagy része látszólag szabadulni ohajtott már a minden lépten érzett nyomástól.»

«Követtársainak ezen növekedő elidegenedése nem maradhatott titok Kossuth előtt. Tapasztalta ő azt több alkalommal, tapasztalta különösen az administrátori kérdés tárgyalásakor kifejlett pártoskodásban. A Széchenyi-nél tartott tanácskozmányok folytában pedig a közlekedési eszközök rendszere tárgyában oly igen csökkenni látta tekintélyét, hogy nem lehetett többé kételkednie, miképen bármi nagy is a közönség előtt szónoklatának varázsa, a törvényhozó karban kevés idő alatt más kezekbe kerülend a vezéri pálcza, hacsak valamely véletlen esemény fel nem élénkiti nimbuszának halványodó sugarait.»

«Egy levelében, melyet február vége felé Pestre rokonai valamelyikéhez intézett, a reménytelenség, sőt csaknem a csüggedés hangján irt a közel jövő fejleményeit illetőleg.»

Az elvitathatlan tény, hogy rá nézve a helyzet kétségbeejtőleg kezdett alakulni.

Az administratori kérdésben nyert diadalai épen e napokban helyreállitották látszólag a fegyelmet az ellenzéki pártban, de csalhatatlanul nevelték a titkos elégületlenséget is.

A gróf közlekedési terveinek sebesen haladó hóditásai a közvéleményben kapós ürügyet szolgáltattak az elveszett győzelem visszaszerzésére. A gróf javaslatának élét mindinkább Kossuth terve ellen kezdék forditani, és ez néhány nap alatt pártzászlóva lett, mely körül az ellentétes erők csoportosulni kezdettek félelmetes tömegben.

Az országgyűlési többség már kétséges sem lehetett.

Pestmegye, mely mint láttuk az administratori kérdésben Kossuth mellett döntött volna még Szentkirályi ellen is, úgy volt hangolva, hogy a közlekedési ügyekben határozottan a gróf tervei mellett fog utasitást adni.

Képzelhetlen is, hogy mikor a kérdés igy áll: Pest-Fiume vagy Vukovár-Fiume, valaki találkozzék Pestmegyében, ki Pest ellen Vukovár mellett szavazzon.

Kossuth helyzetét azon veszély fenyegette kikerülhetlenül, hogy saját évek óta egész erélylyel védett tervét kelletik leszavazni megyéjének utasitásából.

Ő pedig tervéhez az előzményeknél fogva annyira kötve volt, hogy annak felhagyásától vagy bukásától függött egész reputatiója.

Mig a Széchenyi vállalatai: gőzhajózás, hajógyár, hengermalom, lánczhid, lóverseny, casinók stb. naponkint nyertek dimensiókban és virágzókká lettek, addig oly vállalatok, melyek Kossuth nevéhez voltak kötve, élő cadavereknek mutatkoztak.

A védegylet inkább csak nagy port vert fel és a vidéken csak panaszt lehete hallani, miként zsákmányolja ki néhány pesti kereskedő a hazafi-lelkesedést. A házalók pedig a ‚honi‘ bélyeggel ellátott külföldi kelméket annál drágábban adták el.

A kereskedelmi társaság nagyhangú igazgatójának eltünése után nem volt többé felépülhető. A gyáralapitó társaság sem birt eredményre vergődni.

Most végre a vukovár-fiumei vaspálya, mely valahára sikert igért és a magyar terményeknek biztos és olcsó utat a tengerre — nézett bizonyos bukásnak elibe, nemcsak mint technikai felfogásban hátrányos, hanem a magyar nemzeti érdekeknek felette káros terv.

Kényesebbé lett a dolog Kossuthra nézve az által is, hogy utóbbi időben a vukovári társulat meghatalmazottja gyanánt attól évi dijat kapott, annak ügyét, ha szőnyegre kerül, nem hagyhatta

cserben. Ha pedig ezt nem tenné, megyéjével és a közvéleménynyel, az egész országban jő igen éles összeütközésbe.

A helyzet hatalmára nézve kétségbeejtő volt. A kérdést sem mellőzni, sem megkerülni nem lehetett, és méltán tarthatott attól, hogy ellenesei első alkalommal szőnyegre hozzák és ez által a számára válságos harczot előidézik.

E helyzeten segiteni alig volt számára más mód, mint elvonni minden áron a közfigyelmet a közlekedések ügyétől, és a közérdekeltségnek oly tárgyat vetni fel, melynek izgalmaiban felejtse az anyagi érdekeket teljesen.

Ez időnyerés volt minden esetre és a véletlen hozhatott segítséget. Hozott is a párisi forradalom kitörésében és annak sebes terjedésében.

A meghiusult siker nem von le semmit ezen események érdekességéből. Ellenkezőleg csak ezek által nyerhetünk világosságot azon végzetszerű hatalom keletkezéséről, melylyel Kossuth a nemzet ügyeit kezébe véve, fátumszerű következetességgel vezette Világosvárig.

A most leirt országgyűlési epizódot Kemény sokkal érdekfeszitőbben rajzolja, hogysem elhallgathatnám :

«Széchenyi munkálatának — igy szól — alapelvei valának : kapcsolatba hozni Magyarországot az európai nagy vásárpontokkal és Nyugot-Európát Kelet-Európával hazánkon át minél egyenesebben összekötni ; továbbá a magyarországi vasuthálozatot Pestből inditani ki és Pestre vezetni vissza ; végre Magyarország idegen ajku lakosait a magyar elemmel gyakori és mellőzhetlen érintkezésbe hozni.»

Az első pont némi áldozatot igényelt volna költség tekintetéből, s tán egy darabig valamennyiben csökkenté vala a pályák jövedelmezését ; de Magyarhon európai fontosságára nézve nagy hatással birandott.»

«A második pont, t. i. a hálózatnak Budapestről kiinditása e várost félszázad alatt világvárossá emelhette volna.»

«A harmadik pont, t. i. az idegen ajku lakosoknak a magyar elemmeli gyakori és mellőzhetlen érintkezésbe hozása, a provinciális érdekeket néhol sértette, de a kedélyek kiengesztelésére, a haza felvirágzására, a magyar név becsültetésére nézve minden emberbarátaink és minden népszónokaink ömledezéseinél százezerszer inkább befolyt volna.»

«Széchenyi munkájának oly sok ragyogó oldalai valának, hogy mielőbbi felvételét méltán lehetett várni. Különben is épen azon idő körül szemlátomást kezdett a közönségben az anyagi haladás kérdései iránti érzék kifejlődni és a megyék a Tiszaszabályozás ügye miatt gyakoribb érintkezésbe jövén a gróffal, belátni kezdették, miként másé lehet ugyan a szép szavak dicsősége, de ő egyedül a tett és virágzó vállalatok embere.»

«Kossuth rendkivüli zavarba jött a közlekedési elnök emlékirata által. Látta, hogy ha Széchenyi tervei elfogadtatnak, a viszonyok szövődésénél fogva jövedelme és országgyülési hatása egyiránt van koczkáztatva.»

«Mert Kossuth egyedül csak a vukovár-fiumei vasuttársaságtól kapott fizetésből élt, suprematiája az ellenzék elégületlen tagjai fölött egy megveretésen tul nem tarthatott.»

«A megveretés pedig bizonyosnak látszott.»

«Mert a Széchenyi tervébe a pest-fiumei vasut vala egyedül beilleszthető.»

«Kossuth bámulói közül sokan annyit bevallottak, miként a közlekedési elnök mellett szól a nemzet valóságos érdeke, és a vukovár-fiumei vonal legfeljebb az ellenséges irányok összpontositására czélszerű és arravaló, hogy Fiume mentől kevesebb ideig legyen magyar tengerpart.»

Kossuth ellenségei még azt is állíták, hogy a vukovár-fiumei vaspálya előmunkálataiban több szakismereti botlások vannak; a költségvetés pedig szédelgős és kalandori, mintha a közönség mystificatiójára volna készitve. Ez nem lehet igaz.»

«Országgyülési hatását tehát végveszély fenyegette.»

«Előbb magában Pestmegyében, melynek képviselője volt, azután a többi törvényhatóságoknál pótlékutasitásba akarták tétetni Széchenyi munkájának elfogadását.»

«Legfelebb 16 megyében vala lehetséges az ellenkező irány diadala».

«Aztán mit használt volna minden vidéki rokonszenv a vukovár-fiumei vonal iránt, ha Pest határozata Kossuthot vagy ezen kedvencz eszméjének pártolásától, vagy a követségtől elmozditja?»

«Pedig Nyáryn, Patayn és Szentkirályn kezdve a tekintélyesebb egyének nagy többsége Széchenyi munkálata mellett volt.»

«Látván a pozsonyiak a fővárosban jelentkező szellemet, látván a vidékek kedvező hangulatát Széchenyi terve iránt, a pest-fiumei

és vukovár-fiumei vonalokból mindinkább kezdettek életkérdést csinálni.»

«A két terv már nyilvános pártzászlónak tekinteték.»

«Kossuth érzé naponkinti gyengülését.»

«Sejté a titkos czél egész dimensióját.»

«Elébb a vasut kérdése felett akart mielőbbi ütközetet, mert az ellenzékben még a pártfegyelem teljes felbomlását nem hitte, és csak egyes desertiókra számolt.»

«Később félt, hogy magában a karzatban is, — mely a Kossuth elleni engedetlenkedés boszulója és a gyöngébb jelleműek ingadozásainak fékezője volt, — scissió uralkodik».

«Elállott tehát szándékától.»

«Midőn pedig a hirlapirodalom kivétel nélkül feltámadt, és a vukovár-fiumei vonal legfelebb a *Heti lapok* kevesektől pártolt hasábain számithatott ügyvivőkre, Kossuth tökéletesen belátta, hogy helyzetének megtartására nincs más eszköz, mint oly izgatási anyagot dobni a közönség közé, mely a támasztott mozgás átalánossága miatt háttérbe szoritson minden más kérdést, és a politikai szenvedélyek légkörébe sodorván az embereket, mint Oberon sipja, ha megfuvatik, öreget és ifjat a hangok ereje által forgasson».

«Egy tanácskozmányban jelenti tehát, hogy inditványt fog tenni oly tárgyban, melyet még a válaszfeliratkor sürgetni akart, de elvbarátainak kivánságára elhalasztott.»

«A figyelem felébredett.»

«A pártárnyalatok különböző körei a szándék tudomásához jutván, mozgani kezdettek.»

«A rokon- és ellenszenvek remény és aggodalom közt hányattak.»

«Szóval megint Kossuthra vala szegezve minden szem.»

«A megpenditett anyagi kérdések, mihelyt a szenvedélyek szeszes pohara az izgalmat keresők ajka elébe tartatott, rögtön feledve valának.»

«És Kossuth diadalmaskodott ellenfelein.»

Nemzetünk történésze Horváth Mihály mind az administratori kérdés, mind a Széchenyi munkája által felidézett mozgalmakat jobbadán Kemény nyomán irja le Kossuth pártvezérkedésének árnyoldalait élesen kitüntetve és az ellene támadt elégületlenséget élénken ecsetelve.

E mozgalmakból kerekedett ki azon inditvány, melyet Kossuth

folytatva a márczius 3-ki kerületi ülésben eléadott, mely a később mindent magával ragadó lavinának első induló hógolyója volt, egyszersmind az események sebes rohama által egy kezdődő korszaknak első kiindulását képezte.

E pontról kezdődik az uj világ.

E ponton azonban még senki sem tudhatta biztosan mérlegelni az eredményt.

Szédelgő koczkajáték volt ez megindulásában, mert a hatalom a birodalomban még meg nem támadva teljes erőben állott: Bécsben keletkezhető forrongásnak még csak sejtelmével sem birtunk.

Sokan aggódtak a hatalom erélyes közbelépésén.

A főherczeg nádor többek zaklatására Bécsbe sietett.

A mi ezután történt, az események nyomása alatt lett.

Tény pedig az, hogy e nehéz küzdelmekből Kossuth diadalmasan emelkedett ki, és lett néhány nap alatt — a helyzetnek ura.

El kelle ezeket mondanom egész részletességgel, mert ezekben látjuk egy hatalom szülemlésének vajudásait. Megismerjük e hatalom benső természetét és eszközeit. Kimérhetjük e hatalom képződése körül igazságosan az osztályrészét úgy az emberi gyarlóságoknak, mint az események befolyásának. Végre pedig a későbbi események áramlatának ellenállhatlan folyamata is érthetőbb lesz előttünk.

Elképzelhetjük már most mindezen események hatását a gróf érzékeny kedélyére. Minndanyiszor látta tornyosulni a nehéz fellegeket annak feje felett, kitől a haza sorsát rendületlen hittel féltette, és mikor annak helyzete alig birt kilátással a menekülésre, az események hatalma ragadja ki és emeli magasabbra mint azelőtt valaha.

Meg kelle győződnie, hogy az ellene kötelességből vivott harczban a fátummal áll szemben, és csak a fátum az egyedül, mi menthet, nem pedig emberi erő, hol a hazafiság minden erőlködése, az ész minden számitása az események váratlan fordulatain megtörik.

IV. FEJEZET.

Indítvány az országgyűlés teendőiről. Ennek hatása a közhangulatra. Tárgyalása a követi és felső táblánál. A bécsi forradalom híre. Országos értekezletet hí össze a főherczeg nádor. Ebben Széchenyi gróf fellépése. Senki által sem pártoltatik. Bécsbe márcz. 15-én küldöttség megy és meghozza a gr. Batthyány miniszter-elnökségét.

Az előbbi fejezetben elmondottak megismertettek a helyzet azon kényszerűségével és a benső indokokkal, melyek Kossuthot arra birták, hogy egy nagy fontosságu uj inditványt jelentsen be, mely a közfigyelmet egészen a politikai ügyek terére vonva, a számára veszélyes helyzetnek egészen más fordulatot adjon.

Ezen inditvány, mely *«az országgyűlés teendőiről»* czimet nyert általa, azon perczben midőn felhozatott, minden kétségen kivül előlegezett volt, és csak a fennebb elsorolt körülmények miatt lett Kossuthra nézve halaszthatlan.

De mert a nagy események közbelépését tiz-tizenkét nappal megelőzte, nem csuda, ha ebből is nem kis értékű tőke alakult a nagy agitátor számára.

Mai nyugalommal birálva az inditvány egész szövegét, láthatjuk abban elvitathatlan merészsége mellett is, két különböző idő befolyásának vegyülékét.

A követelmények sora a kitört európai válság előérzetére vall. A szerkezet hyperdynastikus hangja tizenkét nappal később Kossuthot egészen más szinben mutatja fel a történelem előtt.

Ha ő nem a régi formák kényszerűsége alatt, de a bécsi forradalom kitörése után szól e hangon a dynastiához, rámutathatnánk e lépésére, melyben a gróffal és Deákkal egy szinvonalon állna.

Tartalma minden esetre olyan volt, mely a külföldről szallongó hirek nyomása alatt magához ragadta a közfigyelmet és alig képzelhető mértékben felizgatta a kedélyeket.

Olaszországból már február hó elejéről voltak hirek felkelési mozgalmakról, melyek Rómából nyertek lendületet.

Márczius 1-én már a párisi forradalomról is szállingóztak homályos hirek. Azonban sem Olaszországból, sem Párisból érkezett hirek nem voltak különös hatással a pozsonyi hangulatra. Aggodalmas hatásuk leginkább az agio sebes emelkedésében nyilatkozott.

Ez volt oka, mely miatt Győr megye conservativ követe felszólalt, megkéretni inditványozván ő felségét, hogy a lehető pénzbonyodalmak iránti aggodalmakat az által eloszlattatni kegyeskedjék, hogy a banknak meghagyassék, mikép a forgalomban lévő pénzjegyek fedezetéről felvilágositást adjon.

Ezen inditványnak felvétele márcz. 3-kára tüzetett ki. Megtétetvén az inditvány, Kossuth ehez füzte saját előadását, kérve a rendeket, hogy a fennforgó körülmények közt emelkedjenek az események szinvonalára és ne álljanak meg csekély részletnél, milyen a pénzjegyek kérdése.

Feliratí inditványának lényege következő volt:

Legujabb időben kifejlett események mulaszthatlan kötelességünkké teszik figyelmünket arra forditani, miket felséged iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkiván.

Felséged minket reformok létesitésére hivott egybe — mi buzgó készséggel fogtunk a munkához.

Elhatároztuk, hogy közös teherviselés alapján a nép terheiben részt vegyünk.

Elhatároztuk, hogy az urbéri viszonyokbóli kibontakozást kármentesitéssel összekötve — eszközöljük.

A katonai élelmezés és szállásolás megkönnyitése főgondunk.

A városok és kerületek rendezése halaszthatlan.

Földmivelésünk, ipar és kereskedelmünk sikeres lépéseket követelnek.

Honvédelmi rendszerünk gyökeres átalakitást kiván.

A magyar állam jövedelmeinek számbavételét és felelős kezelés alá tételét tovább nem halaszthatjuk, mert csak igy birunk felséged kir. székének diszéről, hazánk közszükségeiről és minden jogszerű kötelességeknek fedezéséről gondoskodni.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkali érdektalálkozás kiegyenlitésének szüksége forog fenn, mire, önálló nem-

zeti jogaink és érdekeink megóvása mellett, örömest nyujtunk segédkezet.

Mindezek csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden mástól független nemzeti kormány lesz megbizva — ezért szükséges a collegialis kormányzatot magyar felelős miniszteriummá alakitani.

«Ekként fogtuk fel hivatásunkat.»

«Lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a pragmatica sanctiónál fogva velünk egyesült birodalom egyes részeiben mutatkoznak, és melyeknek sulyát a küleseménvek beláthatlan fejleményei sokszerűn nevelhetnék.»

«A jelentkező bajok valódi kutfejét, saját elmaradásunk főokát a birodalmi kormányrendszer természetében találjuk. Felséged a bekövetkezhető balesemények legbiztosabb óvszerét, magas trónjának rendíthetlen támaszát abban találandja, ha fejedelmi székét a kor szükségei által mulhatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal környezendi.»

«Aggódunk magunkra nézve, hogy a collegialis rendszerszülte hosszadalmasság munkálatunk sikerét késleltetendi.»

«Kérjük azért felségedet, méltóztassék a fenforgó rendkivüli körülmények tekintetbe vételével a magyar kir. helytartó-tanács tagjai gyanánt a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyülésre, mint legkegyelmesebb királyi akaratának teljhatalmu organumait utasitani, kik országgyülési tárgyalásainkban közvetlenül részt vegyenek, és kiknek, mint ilyeneknek személyes felelősségük alá lesz a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő. Ezek felséged királyi szándoka iránt az országgyülést tájékozva, a kellő felvilágositásokat megadva a kérdések megoldását akkép mozdithatják elő, hogy a hozandó törvények gyors előterjesztését lehetővé teszik, hogy így a jelen körülmények bármi fordulatának esetére is biztositva legyen hazánkban a béke, és kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben felséged tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövendő minden eseményei között királyi székének legrendithetlenebb támaszát fogja feltalálhatni.»

Ez ama hires márczius 3-ki felirat kivonata «az országgyülés teendőiről».

Kossuth előadásában mondja, hogy inditványában «dynas-

tikus szempontból indul ki» és a hüség ösztönét különös erélylyel hangsulyozza.

Tizenkét nap mulva előadva, ez volt volna a legloyalisabb nyilatkozat, mit egy alkotmányos nép uralkodójához intézhet a válság nehéz óráiban.

Így is a külesemények beláthatlan fejleményeire és a trón ingatlan állása körüli aggodalmakra alapitva, miután a küleseményeк felőli hirek már feszült várakozásban tarták a kedélyeket, az inditvány nem talált ellenszegülésre.

A kerületi ülésben minden vita nélkül egyhangulag elfogadtatott.

Másnap márcz. 4-kén a felirat az országos ülésben felolvastatván —

az alsótábla elnöke a királyi személynök Zarka sem kivánt vitát előidézni, csak felszólitani kivánta a rendeket,

hogy az egyes kivánalmak elsorolását tán hagynák el, ne hogy láttassék, mint ha hüségöknek árt akarnának szabni, —

hogy a többi országok alkotmányossága, a be nem avatkozás elvénél fogva mellőztessék —

a kivitelre nézve a szokásos mód, — a nádori közbenjárás — vétessék igénybe.

Ezek ellenére a rendek mellőzve minden vitát, a feliratot a mint volt, egyhangulag elfogadták.

A felirat azonnal átküldetett a főrendekhez tárgyalás végett.

A főherczeg nádor távol levén, az országbiró mint elnök kijelenti, hogy e nagy fontosságu tárgyat a nádor saját elnöklete alatt kivánja felvétetni.

Ez ellen gr. Batthyány Lajos szót emelt ugyan, de sikertelenül.

Ez alatt érkeztek a hirek a franczia forradalom győzelmeiről, Lajos Fülöp leköszönéséről és távozásáról, az ideiglenes kormány megalakulásáról stb.

Márczius 7-én már a hirlapok is megerősiték a franczia trón bukását s a király távozását az országból, és a köztársaság kikiáltását.

Az e naponi ker. ülésben inditványoztatott, hogy az országbiró szólíttassék fel, hogy az átküldött felirat tárgyában ülést tartson és vétesse fel.

Az országbiró azt válaszolta, hogy a főherczeg nádortól utasítást vár.

Márcz. 8-kán ezt jelentvén a megbizott ker. elnök MADARÁSZ LÁSZLÓ inditványt tesz, hogy a rendek hathatós intézkedést tegyenek a felirat tárgyalására a főrendeknél.

Mire KOSSUTH indítványozza, hogy a ker. elnök azonnal küldessék ki: az országbirót felszólitani a főrendi ülés rögtöni összehivására — nem találván az országbirót, keresse fel a tárnokot és hivja fel azt a főrendi ülés egybehivására.

A ker. elnök visszatérvén küldetéséből jelenti, hogy sem az országbirót, sem a tárnokot nem találta meg. Bécsbe lettek felhiva.

Erre KOSSUTH inditványozá, hogy a felirat — a főrendek mellőzésével — egy rendi küldöttség által vitessék Bécsbe.

Ezen inditvány azonban PÁZMÁNDY felszólalására mellőztetett.

A türelmetlenség és izgalom nőttön nőtt.

Így folyt ez márcz. 13-káig, midőn végre a nádor s a Bécsben volt országnagyok megérkeztek.

Ezen idő alatt míg a nádor tájékozásul Bécsben volt, a gróf is felrándult Bécsbe már nem emlékezem meghivás folytán-e, de valószinüleg igy, nekem pedig meghagyta, hogy időközben vigyek hirt a történtekről. El is mentem Bécsbe én is, és oda érvén este felé sietve felkerestem a grófot szokott szállásán. Ott azonban komornyikja várt azon üzenettel, hogy a mint megérkeztem, úgy a mint vagyok menjek azonnal a császári várlakba, ott ISTVÁN főherczeg szállásán keressem fel.

Azonnal el is hajtattam a várlakba s ott épen értekezlet tartatott a magyar ügyek felett, hol LAJOS és ISTVÁN főherczegek, METTERNICH herczeg és a magyar főurak voltak együtt.

Kihivatván a grófot a mellékterembe elmondottam a pozsonyi békétlenséget, és hogy szükség volna minél előbb e bizonytalan helyzetnek véget vetni.

«Épen ezen erőlködünk — válaszolá a gróf — épen jó, hogy érkezett, jöjjön be velem az értekezletbe adja ott elő tudósitásait és pedig minél élénkebben, tán segitni fog.»

Azonban én véletlenül az uton még sáros is lettem, s annyira nem voltam ahoz öltözve, hogy ily gyülekezetben megjelenjek, hogy a gróf unszolásának sem engedtem.

Minden esetre ott maradtam még egy ideig, ha netán valamiben szüksége volna rám.

Egy idő mulva Zsedényi udv. tanácsos jött ki a teremből s vele én is távoztam. Ő mondá nekem, hogy nincs mit várni az értekezlettől. A kivánt motu proprio nyilatkozatra nem voltak a főtényezők rábirhatók.

Alig birjuk ma elképzelni azon tompa fásultságot, melylyel akkor a birodalom hatalmát kezelő két főember a keletkező fergeteget nézte. Egyik a végleg elaggott Lajos főherczeg, másik a szinte nagyon megvénült Metternich herczeg.

Bennök s általok mintha a birodalom maga jutott volna az aggság kimerüléséhez. Erő, mely a fergeteg közt megmentse a hatalom tisztességét, nem mutatkozott sehol. Elfásultnak, kimerültnek látszott minden.

Végre márcz. 12-kén már Bécsben is érezhető volt a párisi események hatása és kétkedni tovább nem lehete, hogy a birodalom fővárosa is besodortatik az elindult általános mozgalomba.

Ekkor a főherczeg nádor és a magyar főurak Pozsonyba siettek. A nádor megérkezésének hire általános megnyugvást és csillapodást keltett a felizgult kedélyekben, melyeket már most csak a bécsi dolgok tartottak feszültségben.

Márcz. 13-kán még aggasztóbb hirek szárnyaltak Bécsből. Nagy események felvonulásának sejtelme töltötte el a kedélyeket remény- és félelemmel. Vártunk a pattanásig fokozott feszültségben, nem tudva mit.

A tűrhetetlen bizonytalanság engemet a grófhoz kergetett, hol különben is napom jó részét töltöttem. Lakásába lépve mondja komornyikja, hogy sürgőleg a főherczeg nádorhoz hivaték és még nem tért haza.

Helyet foglaltam szobájában és növekedő feszültséggel lestem megjövetelét.

Végre megjött délután, és hirtelen közlé velem a nádortól vett hireket a bécsi forradalom kitöréséről és mondá egyszersmind, hogy estére a felső és alsó tábla tagjai össze fognak hivatni a nádor által közös értekezletre. Igen jó — mondá — hogy itt kapott, és vártam reá, mert szüksége van rám.

Elhallgattunk egyideig mély merengésben.

Soha sem láttam a grófot hasonló felindulásban. Látszott rajta, hogy ez életének legválságosabb vajudása, mert ma a haza

sorsa felett vettetik el a koczka. A felmagasztaltság állapotában járt fel és alá szobájában, a halvány remény és mély aggodalom kinyomata váltakoztak arczán. Végre kért, ülnék iróasztalához, figyelnék az elmondandókra, és mert ő most nem képes semmit irni, foglalnám nézetét rövid inditvány gyanánt irásba, és késziteném azonnal el, hogy magával vigye.

E hóban, midőn ezt irom, épen 32 éve telik, mikor ez történt. Ki volna képes elmondani mindazt, mi ez ünnepélyes órában a grófnak meghatottan lelke mélységes fenekéről ajkaira szállt.

Érezte élénkebben mint bárki más, hogy a hazára elérkezett a végzetes óra. Érezte, hogy ez órában senkire sem nehezedik sulyosabban mint reá a kötelesség szavát emelni és tanácsot adni honfitársainak. Érezte, hogy ez utosó tanácsa lesz hazájának fiaihoz, tán elszálló hang a pusztában, melyet senki sem hallgat meg, de érezte jobban mint soha az előtt a hazafi nehéz kötelesség parancsszavát s azon felelősséget, melyet tanácsában a jelen és utókor előtt elvállalnia kell.

Nekem — igy szólt —, ki a nemzeti felébredésnek és erre keletkezett nagy szellemi mozgalomnak felelősségét nem utasithatom el magamtól, a válság e komoly órájában a nemzet színe elé kell állnom, hogy elmondjam, mit kell most tennünk, mi nemzetünk multjához méltó, jelenünket a veszélyből kivezeti és jövőnket biztositja.

Kettő bizonyos előttem, az t. i., hogy ezt tőlem mindenki várja, és az, hogy ezt senki követni nem fogja. Pedig ez az egyedüli mentő út.

A mitől mindig remegtem, megtörtént. Kitört az európai forradalom, mely Párisból indulva elboritja az európai száraz földet és épen szerencsétlen időben hozza reánk a legkomolyabb válság veszélyeit.

Fajtánk sorsa soha sem volt annyira koczkán, mint lehet most. A válaszút pontján állunk. Minden attól függ, mely útra térünk.

Az egyiken hazánkat alig sejtett hatalomra és nagyságra emelhetjük, a másikon igen kétes jövő örvényébe sodorhatjuk.

Mi sem bizonyosabb, mint hogy az általános mozgalomba, mely birodalmunkra nézve Olaszországban megindult, Bécsben is kitört, bevonatik Prága és valószinüleg Krakkó és Lemberg is. Mindezen lázadások a magyar érdekeknek gyümölcsözhetnének, ha eszünkön járunk.

Minél inkább indulnak forrongásnak a birodalomnak absolutismus által elfojtva tartott többi részei, annál inkább lehet Magyarország rendezett és szilárd állapota által a dynastia és birodalom támaszává, és állandó sulypontjává.

A Habsburg-ház és birodalom megmentése ma inkább kezünkbe jutott, mint KÁROLY császár halálával MÁRIA TERÉZIA trónra lépténél. A veszedelem az uralkodásra és nemzetünkre nézve is ma lehet nagyobb, de a megmentés munkája ma biztosabb és felette könnyű.

Akkor fegyverrel, ma józansággal épen azon nagy munkát vihetjük végbe. Eljárásunkkal pedig nemcsak a birodalmat, de az egész mivelt világot hódithatjuk meg, és hazánkat tehetjük egy nagy európai érdek sulypontjává, fajunkat e sulypont fő oszlopává.

A forradalom mint máskor is ha nagyobb dimensiókat vesz is, hagyhat nagy nyomokat az államok benső szerkezetében, de az európai állam rendszert aligha alterálja, hogy felforgassa, nem hiszem.

Le fog ez is peregni, mint a többiek, végkép a dolgok visszatereltetnek régi vágásukba, az veszi hasznát, a ki eszén járt és a körülményeket utilizálta.

Nekünk nem szabad félreismerni az európai helyzetet és abban hivatásunkat. Európának itt a keleten egy birodalom kell, mely a sulyegyent fenntarja. Az osztrák birodalom feloszlását Európa nem engedhetné meg. Ha mi Ausztriától szakadni akarnánk, nemcsak Ausztriával gyűlne meg bajunk, de Európa fordulna ellenünk és hódítana vissza.

Ausztriához mi válhatlanul kapcsolva vagyunk. Szakadásra csak őrült gondolhat. E helyzetben pedig nekünk a dynastiát mindinkább magunkhoz kell csatolnunk, hogy biztonságának alapját bennünk találja.

Erre a mostan kitört általános mozgalom adhatja kezünkbe a legjobb eszközt. Az elnyomás alatt létezett örökös tartományokban halomra gyűlt a gyuanyag. Ott, ha egyszer kitör a forradalom, annak mérveit, tartamát és elfajulását alig lehet előre belátni.

Nálunk *gyuanyag nincs*. Dynastiánkkal semmi bajunk. Szidjuk a német kormányt. Bajunk a fenálló kormány-rendszer. Ezt a forradalom ha erőre kap úgy is elsepri.

Nekünk önálló nemzeti kormány kell. Ez számunkra minden eshetőségek közt kimaradhatlan eredmény. Mindenik uton hozzá jutunk.

Mert képzelhető-e, hogy ha Bécsben miniszterium alakul és alkotmány hirdettetik, Magyarországban a régi rendszer maradhasson. A bécsi miniszteriumnak elmaradhatlan corollariuma a magyar miniszterium.

A kérdés most csak az, hogyan jutunk ahoz.

Ha Bécs után Prága is fellázad, mit én bizonyosnak hiszek, nem marad az uralkodás számára csak Pest hova vonulhat s hol mint uralkodó székelhet.

Ha mi oly állást foglalunk az uralkodással szemben, hogy az most is bennünk találja és pedig már most nem a külellenségek ellen, de saját lázadó népei közt uralkodó házának és birodalmának támaszát, okvetlenül karjainkba veti magát kényszerüleg és mi leszünk tényleg a sulypont.

Az események kényszerüsége önkényt adja kezünkbe sorsunk irányát, csak megérteni tudjuk.

Ez az egyik út.

Ellenben ha a forradalom megrenditi a trónt és egy időre megtöri a hatalmat, mi pedig a szorult helyzetet felhasználva a megtorlás ösvényére térünk, azaz a követelők sorába lépünk — a dynastia szorult helyzetében megfog adni mindent, mit sem megtagadni, sem mérsékelni nem képes. De mig magunkat is kiteszszük egy eléggé meg nem fontolt és a helyes mértéket tulhaladó átalakulás veszélyeinek, a dynastia is a szorultságában adott engedményeket kicsikartaknak fogja tekinteni. Erejének helyre álltával feltámadnak benne a recuperationális vágyak és meglesznek az új válságos összeütközések, melyekre az alkalom hiányozni nem fog. Pedig mind azt, a mire vágyunk, elérhetjük kényszer és válság nélkül is, minden erőködésünkön kivül.

A dynastia valószinüleg oly állásba jut, hogy hatalma teljesen megtörik. A teljes megadásban fog mentő eszközt találni, mert ellenállni nem bir. A népek a követelésben, az uralkodás az engedésben nem fognak találni határt. De bizhatunk e aztán az ily vivmányok állandóságában?

Hasonló baj fenyegeti hazánkat benső viszonyainkban is.

Nem az ma Magyarország, a mi volt eddig. Egy uj elem, eddig hangtalan és nem ismert vegyül most — bár még burkoltan — közügyeink intézésébe és a forradalom által juthat hatalomra. Ez uj erő, mely érvényre jut, módosithatja a magyar faj egész lényegét.

Az én szavam — meglehet — a régi magyarság utolsó hangja.

Ezen uj erő oly körülmények közt lép életre, midőn érdekek kiegyenlítéséről, békés, biztos átalakulásról nem lehet szó. A forradalom nyomása alatt születik ez és nálunk is magunk közt a megadás kaphat lábra. Egyik fél meghódol feltétlenül, a másik parancsol korlátlanul. Ezen állapot megnyugvásra nem vezethet. A megadást feleszmélés és megbánás követi, a hatalom, mely természeténél fogva forgandó, felváltva a megtorlás eszközévé válik ellenfelek kezében, de mindig apasztja a nemzeti erőket. Megujul a régi átok rajtunk, nem lehetünk erős egyesitett nemzet, minden rétegeiben virágzó egységes ország, a népek közt a legjózanabb legéletrevalóbb faj.

Tudom, megértette: mi fekszik lelkem fenekén. Az én nézetem az, hogy szóljunk így uralkodónkhoz:

A kitört forradalom veszélylyel fenyegeti a trónokat, és mi aggodalommal látjuk tornyosulni a fergeteget felséged és saját uralkodó házunk felett is. Ősi hűségünk e veszélyekkel szemben arra ösztönöz bennünket, hogy félre téve most egyéb gondunkat, mint egy ember gyülekezzünk a trón körül és annak védelmére minden eshetőségek ellenében egész erőnket felajánljuk. Ezért járulunk felségedhez.

Hogy azonban a fenyegető veszélyek ellen magunk is kellőleg felkészülve legyünk, hűségünkből folyó bizodalommal kérjük felségedet, hogy mellőzve minden szokásos formaságokat küldöttei által tegyen bennünket ez országgyűlésen oly helyzetbe, hogy mindazon intézkedéseket halasztás nélkül megtehessük, melyeket hazánk belbiztonsága és fenkijelelt hivatásunk betöltése — felséged trónjának megvédése — tőlünk követel.

Ez volt körülbelől javaslatának lényege, miből formulázott inditványt kelle készítenem.

Én asztalán megirtam az inditványt határozati javaslat alakjában röviden és felolvastam, miután megállapitottuk, tisztára leirtam és a gróf a tisztázott példányt magához vette előterjesztés végett.

Ezen emlékezetes okmány meg kell hogy legyen ma is két példányban. Egyik a letisztázott, melyet a grof magához vett és melyet másnap nekem mutatott is.

Másik a fogalmazvány, melyet asztalánál fél iv papiron kék tintájával irtam.

A tisztázott példányon 21 vagy 22 aláírással az értekezlet

jelenvolt tagjai sajátkezű aláirásukkal bizonyitják, hogy a gróf ezen inditványt ezen ünnepélyes alkalommal tette és azt is, hogy ez senki által nem pártoltatott.

A fogalmazványt évek multán egy alkalommal Érkövy Adolf iratai közt találtam. Valószinüleg ma is hagyatékában lesz.

Ezen okmány már azért is különös fontosságot érdemel, mert mind Horváth Mihály, mind még Kemény is megemliti, de mindketten hallomásból, futólag és hézagosan.

Pedig ezen okmányt a fennebbi indokokból ezen válságos alkalomra én fogalmaztam, én tisztáztam le s mindkettő az én kezem irása.

Ezen okmány bizonyitja: miként fogta fel a gróf a válponton a helyzetet és miként teljesitette hazafi kötelességét.

Ez volt az utolsó alkalom, hol a gróf az országgyűlés előtt saját politikai rendszerének szellemét szembeállitotta a Kossuth által inaugurált politikával. Az ország választott, és neki azontul szerepe nem volt, mig a dolgok ujra bizonyos alakot nem öltöttek és neki is helyt kelle foglalni az uj kormányban.

Ha a gróf a bécsi forradalom hirére közös országgyűlési értekezletre meghiva — tanácsaival elhallgat, egész multját tagadja meg, ép úgy, mint ha máskép szól és tanácsol, mint a mint tette.

Ezen conferentiában hangzott el — mint maga mondá — a régi magyarság utolsó szava. Ez választotta azon utat, melyen a dolgok egészen uj rende kezdődött.

E ponton feneklik meg a mult, és kezdődik a jövő. Ez a határkő két külön korszak közt, hol politikánkban két ellentétes irány elválik egymástól, elhal a régi és születik az uj.

Az események lépésenkinti fejlődésének során lesz módunk látni mindazon következményeket, melyek az itt elfogadott politika nyomán keletkeztek. Ennek tehát bővebb taglalásába most nem is bocsátkozom, kevéssel alább lesz ennek helye.

E helyett térjünk vissza a pozsonyi eseményekhez.

A közös értekezlet éjfélkor oszlott szét és következő napon márcz. 14-kén délután 3 órára a főrendi ülés össze lett hiva a felirat tárgyalására.

A kitüzött órában nádor ő fensége a közbizodalom és szeretet viharos, szünni nem akaró nyilatkozása közt — igy szól a tudósitás — elfoglalja elnöki székét.

Szólt ezután egyedül a főherczeg nádor, mondván, hogy a

felirat tárgyalásának ezen elhalasztásából meri reményleni, hogy a főrendek magokévá teszik azon javaslatomat, hogy a rendek feliratа úgy a mint van elfogadtassék.

Erre következett az egyhangú elfogadás.

Midőn a főherczeg nádor ezen egyhangú végzést kimondotta, azon forró óhajtását is fejezte ki, hogy az országgyűlés eredménydusan végződjék. Mit ma igérhet — igy szólt tovább — az, hogy személyes és hivatalos befolyását önálló szilárdsággal fogja használni. Most leginkább van szükségünk összetartás és egyetértésre, erre a főrendeket legnagyobb bizodalommal felszólitja.

A főrendi határozat azonnal megvitetik az alsótáblának.

Visszatérve az alsó-táblától az itélőmester jelenti: hogy a rendek e feliratot külön országgyűlési küldöttség által kivánják ő felségéhez juttatni, mihez képest kérik a nádor ő fenségét, vállalná el ezen küldöttség vezetését, a főrendeket pedig, hogy maguk részéről a küldöttséghez járuljanak. A főherczeg nádor e felhivást elfogadta.

Így az alsó-táblától 10 megyei, 10 városi, 4 egyházi és 2 kerületi követek jelöltettek e küldöttségbe.

Az alsótábla 26 küldöttéhez a főrendek 13 tagot adtak, köztök Lonovich püspököt, ifj. Majláth Györgyöt, gr. Batthyány Lajost, br. Wenckheim Bélát, gr. Teleky Lászlót, Rajasich karlóczai érseket stb.

Az alsótáblán ezen küldetés alkalmával még azon sajátságos határozat is kimondatott: hogy ha ő felsége a rendek küldötteitől külön értesitést kivánna, erre Kossuth Lajost bizzák meg.

E napról még a követi kar küldőihez az ország hatóságaiba együttes nyilatkozatot menesztett a történtekről.

Ebben mondatik, hogy Bécsben márcz. 13-kán vér folyt a szabadságért, a százados bureaucratia megdőlt. Metternich herczeg és Apponyi cancellár lemondott. Ő felsége megadta a sajtószabadságot és alkotmányt a bécsieknek.

Másnap márcz. 15-kén reggel 10 órára volt a bécsi küldöttség meghiva, hogy a «Ferencz Károly» gőzösön induljon Bécsbe.

E küldöttség megtérve Bécsből meghozta a magyar felelős miniszterium engedélyezését, és hogy ő felsége gr. Batthyány Lajost bizta meg a magyar miniszterium alkotásával.

V. FEJEZET.

Széchenyi gróf indítványának elemzése. Különbség az ő és Kossuth indítványa közt. Ennek következései. A magyar miniszterium megalakulása. A névsor hatása Bécsben. Deák megérkezése Pozsonyba. Széchenyi nyilatkozata a «Pesti Napló»-ban.

Midőn emlékeimet megirni kezdettem, csak homályos sejtelmem volt a feladat nehézségeiről.

Szándékom csak az volt, hogy avatottabb hiányában leirjam a gróf három utolsó évi életpályájának folyását, mely időt több nyire közvetlen érintkezésben töltöttem vele.

Haladva a munkában mindinkább látnom kelle, hogy saját-kép nemzetünk ez időbeli történelmének részleteivel kell foglalkoznom, és pedig nem a történelmi események elsorolásával, mi ép oly könnyü mint felesleges munka volna, hanem az események születésével, azaz azon ágával a történelemnek, mely legnehezebb, és a mily sikamlós ép oly kevéssé háladatos, sőt most még a kivitelben annál kényesebb minél elfogulatlanabb.

Az események fatumszerü lebonyolodásának elmondása épen nem fogná feltárni szemeink előtt sem azon küzdelmeket, melyeken a gróf áthatolt, sem reményeinek azon fokonkinti elborulását, melynek végkép áldozatul esett.

A műhelyt, melyben az események készültek, kell felkeresnünk és az abban folyt munkát kutatnunk, hogy fogalmunk legyen azon lélekállapotról, melyben a gróf folytonosan sodortatott a kétségbeesés felé.

Tisztelt olvasóm pedig, ki némi igényekkel veszi kezébe e munkát, méltán megvárja attól, hogy egy drága élet folytonos hányatásait lépésről lépésre állitsa szemei elé, és az események alakulásában, a helyzet reménytelenségében lássa indokolva a catastrofát, mely lélektani kényszerüséggel bekövetkezett.

Ebben is ezer nagy és apró körülmény összegéből domborul

ki a gyászos eredmény. Ezek jó részét mellőzte a történész, másokat csonkán és nem a gróf életével vonatkozásban jegyzé fel, holott reá közvetlenül hatott. Fogunk találni még kósza híreket is, melyeknek forrását akkor is hiában kuttatuk, ma pedig épen leleplezhetlenek, de közhitre találván signaturái az időnek, jelzői a helyzetnek és mert mindenki hitte lehetőségét, valóság gyanánt nehezedtek a kedélyekre és hatásukkal hatalmasan elősegitették a rombolás művét.

Csonka és alig menthető volna fáradozásom, ha nem annyi részletezéssel mennyi csak emlékezetemtől telik, és minden benyomásokkal, melyekről tudomásom van, nem igyekezném felderiteni a hatást e szomoru drámában.

Mig ebben fáradozom, azt is kell látnom, hogy némely esemény felfogásában egészen más utra kell térnem, mint melyen történészeink eddigelé járnak.

Ilyen kiválókép a többek közt azon értekezleti inditvány, melyet a gróf a döntő perczben tett s miről a közelebbi fejezetben részletesen szóltam.

Ha Kemény ezen momentosus esemény részleteiről egészen értesülve van, a gróf e fellepését nemcsak nem feledheti ki kellő világitásba helyezni, sőt mint a ki a 48-ki idők egész Európábani szomoru jellegét oly behatólag ecseteli, ez eseményt mint idő jellemzésének legeclatánsabb példáját idézi fel, monumentalis dolgozatának egyik fénypontját alkotja belőle.

Erre pedig a felhozott inditvány nemcsak indokainál és azon válságos alkalomnál fogva, mikor tétetett, hivatva van, de behatóbb méltánylást már azért is joggal követel, mert utolsó eset, hol az ország szine előtt szemben állott a gróf Kossuthtal, szembe állitotta vele politikájának egész szellemét, és közöttök döntésre hivta fel az országgyűlés egyetemét. Ez volt a gróf — hattyudala.

És amaz idő jelzésére lehet-e valami kirivóbb jelenség, mint a mi ekkor történt.

A legnagyobb magyar, a magyar nemzeti politikának alkotója és nagy mestere, korának legmélyebben látó politikusa a nemzetnek egy nagy válság ünnepélyes órájában tanácsot ad.

És e tanács a nemzet atyái közt egyetlen visszhangra sem talál.

A gróf minden tanácsa, mit kortársaink adott, bölcs és mélyen átgondolt volt. De nem volt egy sem bölcsebb, mélyebben átgondolt, következményeiben végzetesebb mint ez, miről épen szó van.

Azt gondoljuk: hogy az ország annyi bölcs, hazaszerető, dynastikus érzelmü férfiai közt, kik e nagy értekezletben jelen voltak, ne lettek volna számosan, sőt nagy többség, kik a grófot mélyen átértették és vele éreztek?

De innen képzelhetjük, a helyzetnek mekkora nyomása alatt kelle az embereknek állaniok, hogy egyetlen hang se merjen emelkedni az egyetlen józan tanács mellett.

Csak a ki ily időket maga átélt, lehet fogalma ily nyomások hatalmáról, mely sokban hasonlit a merevaléltság azon állapotához, midőn a halottnak képzelt ember mindent hall és ért, de életének és tudalmának legkissebb jelét sem birja adni.

Igaza van azonban Keménynek, e merev fejetlen állapot a februári idők általános jellege Európában.

«A ki a megfélemlést és habozást — igy szól Kemény — mely mint egy nagy betegség elterjedt egész Európában, figyelemre veszi, nem fog bámulni, ha a pozsonyi conservativek is úgy elvesztették szivöket és eszméletöket, mint Lajos Fülöp és Metternich és mint a belga királyon és angol országlárokon kivül, a többi világ.»

«Senki sem volt a résen.»

«Mindenki visszavonult.»

«S nem szerencsétlenség-e, hogy egész Európában szétterjedvén a mozgalom, majdnem mindenütt ingatag, erélytelen, habozó és az események idegenszerüsége miatt megrémült emberekre talált.»

Ez amaz idők hű signaturája mindenütt.

Ezen előzmények után vegyük az inditványt elemzés alá, hogy annak történelmi fontosságát megjelöljük.

Mert ha méltányoljuk is a mozgalmas idő számba vételével az elfogadás emberi nehézségeit, de hogy módositó befolyást nem engedtünk a gróf tanácsainak, az mindenesetre menthetlen hiba volt, és gazdag forrása lett a későbbi válságoknak. A nyomás megmagyarázhatja, de nem menti a tényt.

A mozgalom megindult a birodalomban. Kezdetét vette a legveszélyesebb ponton, az uralkodó székhelyén Bécsben.

Az első kitörés éle a türhetetlen absolut rendszer megdöntésére volt irányozva; az uralkodásnak sem jogát, sem tekintélyét nem is érintette.

A mozgalom jogosultsága e ponton és e keretben kifogás alá nem jöhetett. A sikert minden jóravaló ember és a gróf is bizonyára csak óhajtotta.

De ahhoz sem kellett különös éles tekintet, hogy előrelássuk, mikép a mozgalom, melynek élén Bécsben az Aula áll, erejének magvát a sok ezernyi Arbeiterek képezik, oly ponton nem fog állapodást nyerni, mely az udvar környezetét képező elemek megnyugvását is megnyeri és tovább haladva előbb vagy utóbb magával az uralkodással is összeütközésbe jő.

Ezen valószinü eshetőségek közt minő állást foglal el Magyarország, ettől függött a nemzet jövője.

Ha a mozgalom természetes fejlődésében az uralkodás tekintélye megtámadtatnék, a birodalom állása megrendülne: ezen eshetőségre a magyarság az uralkodás védői vagy ostromlói sorába lép-e, barát lesz-e vagy ellenség, ettől függött a jövő.

A kérdés a mozgalom első stádiumában épen nem állott ily élesen, de politikusnak tovább kell látnia, mint mit a percz mutat, ma a holnapot is számba venni.

És a kérdés a gróf és Kossuth inditványaiban épen e körül forgott.

Végelemzésben a két inditvány abban különbözött: minő állást foglaljon el Magyarország a megindult mozgalom alkalmából az uralkodással szemben.

A gróf azt inditványozta: ajánljuk fel védő szándékunkat az uralkodónak, hogy az minden eshetőségekre egy ország kipróbált véderejére támaszkodhassék, mint egykor Mária Terézia a nagy Frigyes, I. Ferencz, Napoleon, úgy most V. Ferdinánd lehető ellenségei ellen.

Kossuth inditványában, mely a márcz. 3-ki felirat volt, épen nem álltunk mint ellenségek sem a dynastia, sem a birodalom érdekeivel szemben, de időközben a helyzet hatalmasan változott, az uralkodás és birodalmi kormány ereje megtört, és mi ott álltunk a követelő népek sorában mint követelő fél, melynek a mit kiván, megtagadni nem lehet.

Lássuk a két inditvány elmaradhatlan következéseit.

Midőn Magyarország felszólalásával az uralkodó szine elé juthatott, már Bécsben az alkotmány ki lett hirdetve.

A mint Bécsben a birodalmi kormány helyére egy specificus osztrák miniszterium lép, mely az örökös tartományok országgyülésének felelős, már a régi kormányrendszer megdőlt, s ezen osztrák miniszterium hatálya az örökös tartományok határán túl természeténél fogva nem terjedhet.

A magyar önálló nemzeti kormány tehát a bécsi alkotmány kihirdetésének elmondhatlan következménye.

Sőt az is a képtelenségek sorába tartozik feltenni, hogy midőn a császár Bécsben az örökös tartományok számára elállt a kormány collegialis rendszerétől, akkor annak fentartását Magyarországon követelhette volna.

A bécsi osztrák miniszteriumnak tehát a magyar miniszterium megalkotása elmaradhatlan következése lett volna minden kigondolható esetben.

A magyar miniszterium tehát létesül az események kényszerűségéből, akár Széchenyi, akár Kossuth útjára térünk.

Ezentúl válnak el a kényszerű következmények.

Ha az uralkodás védelmére felajánljuk nemzeti erőnket, mint a gróf tanácslá — következik szükségkép:

ha az európai forradalom fejlődésében haladt, és Bécs is tovább megy, az uralkodás zaklatva menhelyet keres — Prága is lázong, mint történt is, nincs a közmozgalomban nyugalmas pont más, mint *Budapest.*

Ha mi védőként állunk a fejlődő mozgalom közepette a dynastia oldalán: nem lehet horvát, szerb, oláh és szász lázadás.

A horvátok zavaroghatnak meg, de nem nyerhetvén sem pénzben, sem fegyveres erőben támogatást, nem lehet mozgalmaiknak számbavehető következése, mely csak az által válhatott komolylyá, hogy Bésből támogatást nyerl.

Ha az uralkodó Innsbruck helyett Budapesten van, a horvát betörés gondolata sem támadhat. Rajasich örül, ha Karlóczán nyugodtan székelhet. Szerbia mozzanni sem mer.

És mi minden erőnket az átalakulás békés lebonyolitására fordíthatjuk. Nincsenek dicső győzelmeink, de nincs fajirtás, nincs egymást pusztitó harczunk a birodalomban és nincs — Bach-korszakunk, és ennek nyomában sok évi küzdelem és pusztulás, melynek hatásait mikor és miként épüljük ki, még a jövendő titka.

A dynastiához ragaszkodás tehát a grófnál nem a sziv gerjedelmeiben, de a józan számitó ész tanácsaiban lelte forrását úgy, mint 1865-ben Deáknál, ki daczára azon szerencsétlen rendszernek, mely mindent elkövetett az országban a dynasticus érzület kiirtására, még is kimondotta hires husvéti levelében, hogy reményünk egyedüli támpontja csak az lehet, ha az uralkodó szivéhez

és jogérzetéhez fordulunk és vallásosságától várjuk ügyeink jobbra fordulását.

És érezzünk bár miként sziveinkben, de a dynastiához szoros ragaszkodás a magyar politika elutasithatlan követelménye marad mindaddig, míg Európának fennálló rendszere gyökeresen meg nem változik és ez más, ma még nem is sejthető conjuncturák uj világát teremti.

1848-ban márcz. 13-kán, midőn a gróf inditványa nem pártoltatott, mi ezen politika alapjáról tértünk le és Kossuth feliratával léptünk azon lejtőre, melyen, mint a későbbi fejlemények mutatták, nem volt megállás Világosvárig.

A Kossuth fogalmazta feliratnál azonban aligha lehet képzelni is dynasticusabb érzelmű okmányt, el annyira, hogy ő felsége is erre adott válaszában elismeréssel szól az abban kifejezett érzelmekről. Tény mind a mellett az, hogy a dynastia szorult napjaiban, midőn a bécsi nép ellenében annak minden ellenállási ereje megtörött, állott elő a magyar nép is és követelte mindazt, mire a kedvező idő ösztönözte s ott létében a magyarság a bécsi mozgalom győztes elemeivel testvéri contestatiókat váltottak.

Ezt azért emlitem fel, hogy megjegyezzem azt is, mikép Kossuth szónoklatai a bécsi nép nagy tömegéhez és a neki hozott ovatiók épen nem voltak arra alkalmasak, hogy a magyarok iránt az udvarnál bizalmat gerjeszszenek, vagy azon hitet ébreszszék, hogy mi bennünk komoly eshetőségekben támaszt találhatnak.

Elrontva azonban még semmi sem volt. Nem léptünk fel mint barátok, de nem is mint ellenségek. Lett volna még résünk elég, kijózanodva a mozgalom első mámorából helyreütni a mulasztásokat és biztositni a jövőt.

Az alkalmakat mikép és mire használtuk fel: később meglátandjuk.

A gróf csak azt látta eltelve mély fájdalommal, mi minden volna hatalmunkban és mennyit szalasztunk el, mikép cseréljük be olcsó dicsőségért a haza nagy érdekeit, mint az uj világ vad népei csillogó üvegért a drága aranyat.

Győzvén határozottan Kossuth az országgyűlésen, felirata egyhangulag elfogadtatott és a grófnak ez időben, mely szinte magára öltötte a mozgalom szinét, activ szerepe megszünt.

Magába vonulva kémlelte az események rohanó folyását.

E napokban a grófot herczeg Eszterházy Pál, egy meghitt

embere, kereste fel naponkint, és értekezett a dolgokról vele hosszasan és behatóan.

Zaklatta gróf Batthyány mint már miniszterelnök a herczeget, lépne a magyar minisztériumba, mint a felség melletti miniszter. A herczeg sokáig habozott. Meghittje által a gróffal tanakodott, ki minden kitelhető okokkal támogatta belépését.

Végre gr. Batthyány felkérte a grófot is, vállalná el minisztériumában a közlekedési tárczát.

Azonnal tétova nélkül elfogadta.

És pedig soha életében ellenkezőbb akarattal de nagyobb készséggel nem szánta el magát valamire, mint épen erre.

De habozhatott-e egy perczig is, midőn egyedül abban látott még lehető békés kibontakozásra reményt, ha István főherczeg körül a kormányban gyarapodnak a mérséklő erők, és a felség mellett oly hatalmas befolyás mint hg Eszterházy működik mellettünk, ez pedig utóvégre belépését az ő elhatározásától tette függővé.

Nem is lehet tagadni, hogy midőn márczius 23-kán az országos ülésben gr. Batthyány a megalkotott minisztérium névsorát leolvasta, a hatás Pozsonyban leirhatatlan volt.

De mindezen hatást messze túlszárnyalta azon kedvező benyomás, melyet e miniszteri névsor Bécsben a magas udvari körökben keltett.

Azon értesülések, melyeket a gróf Bécsből vett, felhangolták őt magát is. Ezen esemény ismét Magyarországra vonta az udvari körök egész figyelmét. A nemcsak csillapodni nem készülő, de terjedni indult mozgalom tengerében Magyarországot kezdék tekinteni azon pontnak, mely kivánalmaiban kielégítve a szorongatott dynastiának és fenyegetett környezetének nyugpontot és biztos menekvést igér.

Ezen miniszteri összeállítás kedvező hatása elmosta a magyar fellépés és bécsi küldöttség keltette aggodalmakat, és egészen más véleményt teremtett ott a dolgok alakulása iránt.

Bécsben az udvar körében, midőn a császár a fellázadt tömegek követelményeinek engedett, és elé állt a magyar küldöttség és kivánságait előadta, Magyarországot ép úgy mint Ausztriát forradalmi terrenumnak tekintették. Hallottak is pesti és pozsonyi mozgalmakról.

Azonban míg Bécsben a clubbok mindinkább lehetetleniteni

kezdették a normális viszonyok helyreállitását, és azoknak izgatásai mellett a mozgalom mindinkább szélső democraticus, sőt socialisticus irányt kezdett ölteni — az alatt érkezett Magyarországból a miniszteri névsor.

Oly forradalom, mely szabad alakulásából a hatalmat herczeg Eszterházy, gr. Széchenyi, gr. Batthyány, Deák, Eötvös stb. kezébe teszi le, az udvari köröket bámulattal lepte meg és a bécsi mozgalmaknak mutatkozó gyors elfajulásánál nagy reményekkel töltötte el. A kormányzati formák változataival keveset törődtek, a társadalmi rendet ingatlannak látták a magyar földön.

Az oly mozgalom, mely önként magától a dolgok vezetését az ország legdynasticusabb, legbölcsebb és vagyonosabb embereinek kezébe adja, mi aggodalmat támaszthat oly időben, midőn Bécsben épen a túldemocraticus vagy epen socialisticus iránytól lehetett komolyan félni.

Figyelme az udvarnak mindinkább Magyarországra irányult és naponkint erősbödött udvari körben ama hit, hogy a birodalomban egyedül Magyarország azon pont, honnan az európai mozgalom társadalmi elfajulásai ellen megvédhetik úgy a dynastiát, mint a birodalmat.

Minden még képzelhető aggálynak tárgyát Kossuth hatalma képezte, kinek egyéniségében nem biztak.

Azonban két igen sulyos indok eloszlatta jobbadán ezen aggodalmakat is.

Egyik, mert hitték, hogy Kossuth a kivivott nagy eredmények után rendkivüli hatalomra és népszerüségre jutván, ebben és az elfoglalt magas állásban nyugpontot fog találni a becsvágy további incselkedései ellen, és a babérokat azontul a nyeremények megszilárditásában fogja keresni.

Másik, mert hitték, hogy ha Kossuthot vérmérséklete a helyes vonalon tulragadná is, István főherczeg körül gr. Batthyány rendkivüli erélye, Széchenyi előrelátó éles szeme, Deák bölcsessége és békeszeretete úgy a többi miniszterek befolyása mindig elegendő ellensulyt fognak képezni lehető elfajulások ellen.

Ilyen volt Bécsben az udvari körökben a nézet Magyarországról, e miatt annál fokozódóbb reménynyel várták a dolgok alakulását nálunk, minél fenyegetőbbé lett a helyzet Bécsben.

A gróf mint mindig, úgy most kiváltkép a bécsi alakulásokra függeszté szemeit és értesülései mindig biztos forrásból voltak merítve.

Lajos gróf — a gróf fivére — az udvarnál volt alkalmazva, és mint Zsófia főherczegasszony főudvarmestere mindenről tudomással birt, a mi e magas körökben történik.

Általa közöltetett a gróffal két igen jelentékeny emlékirat is, mely a bécsi mozgalom kitörését megelőzött napokban Zsófia főherczegnőnek nyujtatott be.

Az első igen fontos javaslatokat tartalmazott azon rendszabályokra nézve, melyek a kitörést megelőzvén, azt tárgytalanná tehették és elháríthatták volna.

A másik — mint bevezetéséből látszott — azon felette kegyes helyeslő fogadtatás következtében iratott, melylyel az első a főherczegnő részéről találkozott.

Ezekből és Lajos gróf értesitéseiből tudtuk, hogy az udvari körök már tultették magokat az alkotmányos formák elleni idegenkedésen, nyugpontot abban keresnének, hogy azok mellett a birodalom összetartását és a megingott uralkodói tekintély helyreállitását biztosithatnák.

Erre azonban a bécsi hangulat semmi kilátást nem nyujtott. Ellenben Magyarország nagy reményekkel biztatott.

Annak látása, hogy a helyzet alakulásában még nem hagyott el a szerencse, felélesztette némileg a gróf reményeit is a lehető kibontakozás iránt.

A feléledt jobb remények egyik órájában irta márcz. 27-kéről azon nyilatkozványszerü czikket, mely a *Pesti Hirlap*ban megjelent, és akkori érzelmeit tolmácsolja.

«Mi lesz belőlünk magyarokból?» kérdi.

«Bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb láthatlan hatalmak látszanak szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapra fektették hazánk jövőjét, melyet velem együtt mi hangyamunkások tán soha, vagy generátiók után lettünk volna képesek megalakitani; — mely alapon bizonyosan felvirul fajtánk, ha csak nem vagyunk önmagunk iránt hütelenek, és ha nem döfjük saját magunk a megsemmisitő gyilkot keblünkbe.»

Inti tehát a nemzetet: tanuljon engedelmeskedni. Legyen hazánk a szabadság és rend olyan őre, minő volt hajdanta mint a kereszténység védfala.

Mi sziklák és zátonyok közt küzdve, kell, hogy összetartsunk. Sok a sértett érdek. Mindenik ember positiója változott. Istenért tartsunk rendet, s egyesitsük erőnket, hogy vivmányainkat megszi-

lárditsuk, és szerencsesen kibontakozzunk a bonyodalmak özönéből.

«A mi engem illet — igy szól — ez lesz most eljárásom:

Ő felsége gr. Batthyányt bizta meg: képezne magyar miniszteriumot. Ő engem is felszólitott lépnék be. Én tétova nélkül elfogadtam.

Okát adja miért, de sajnálja, hogy nem inkább mint egyszerü napszámosa az ügynek mehet példával elől az engedelmességben és a rend szigoru fentartásában.

Ki-ki tehát becsületesen állja meg helyét önmegtagadással. Ne adjon minden kritikának hitelt, inkább gondolja bele magát a nagy nehézségekbe, miket le kell küzdeni még.

«Közkatona sorban állni, s kitüntetés nélkül gyakorolni a polgári erényt néha ép oly dicsőséges állás és szintoly szent kötelesség, mint állni a dolgok élén.»

Ezen időben valósággal is minden attól függött, bir-e az uj kormány az országban szigoru rendet és nyugalmat teremteni, a dolgok normalis folyamatát helyreállitni és ebben a közélet uj alapját megszilárditni.

Azonban kivéve a már akkor javában folyó horvát mozgalmakat, benn az országban sem a vágyaknak, sem az ambitióknak további tárgya nem volt és kételkedni sem mertünk, hogy oly fényes összeállitásu kormány a bölcsesség és erős akarat annyi összegével csillapodást fog eszközölni és birni azon jelentéktelen hullámokkal is, miket inkább csak a közöröm és a helyzet ujdonsága korbácsolt fel.

Meg kell még itt emlitenem, hogy márcz. 20-án délben Deák Ferencz is mint Zalamegye követe Pozsonyba érkezett, engedve azon felhivásnak, mely hozzá márcz. 14-kéről számos alsó- és felsőházi tag aláirásával intéztetett. Követi helyének elfoglalásával és a miniszteriumba lépésével tetemesen fokozván a jobbak reményeit szerencsés kibontakozásunk iránt.

E fejezetben elemeztem a gróf márcz. 13-ki inditványát, mint nagyobbszerü jelentőséggel biró felszólalásának utolsó actusát.

Tennem kelle ezt, mert történészeink Horváth Mihály és Kemény is, mint mondám, csonkán és csak futólag emlitik, pedig a gróf méltán nagy súlyt fektetett ez eseményre s másnap nekem

mély megindulással mutatá a sok aláirással ellátott okmányt és benne az idő szomoru jellegét.

Felidéztem márczius 27-kéről Pozsonyból irt szózatszerü nyilatkozatát is a hazafiakhoz.

Ez is utolsó nyilatkozata a lapokban, miről tudomásunk van.

Ez a gróf politikai pályáját befejező catastrofa előtti időből utolsó nyilvános kifejezése jobb reményeknek. A jobb jövő lehetősége iránti hit utolsó felvillanása.

És ez életében nevezetes forduló pont. Innen túl Dante bűvöletes világába lép, hol megtört hittel, feldult reményekkel kétségbe esve halad pályáján az inevitabile fatum felé.

Láttuk a grófot addig mélyen átgondolt és jól megválasztott ösvényen haladni öntudatos tervvel és ingathatlan kitartással.

Láttuk őt a végzetes napig — márcz. 13-káig — egész pályáján nagy törekvéseinek nehéz feladatában minden tőle telhetőt megtenni, hogy elveinek diadalt, törekvéseinek sikert szerezzen.

Láttuk utolsó perczben is a helyzet kedvezéseit úgy megválasztani, hogy a hazának végzetes erő ellen a diadal alig lett volna kétes.

De mint 1840-ben a legszerencsésebben megalakult politikai helyzetet egyszerre feldulja Kossuth fellépése a *Pesti Hirlap*ban — mit akkor csak ő egyedül lát és érez át, más senki.

Épen úgy 1848-ban a márcziusi napokban a bizonyos győzelem perczében — közbelép az európai forradalom — és kigunyol minden emberi számítást.

A gróf útjába mindig a fatum lépett.

Ha mi hazánk történelmében Széchenyi korszakról beszélünk, az 1848-ban márcz. 13-án be lett fejezve. E perczben veszi kezdetét egy uj korszak, mely egyedül Kossuthé.

Széchenyinek márcz. 27-ki nyilatkozatában látjuk a jobb reményekre ébredett lélek felszólalását, hiszszük, hogy egész erejével kész az uj pályán, az uj és nehéz munkára vállalkozni, mert a nemzet sorsát a haza legválogatottabb embereinek kezében látja és ebben az erők oly összegét a dolgok élén, minőt e haza alig állithat ki meg egyszer. Még a külesemények is számunkra látszanak hatni és helyzetünket emelni.

E remény azonban hamar elhalványul. Megindulnak a nehéz küzdelmek a nemzeti hatalom benső körében, és a mozgalom szelleme folyton diadalmaskodik a béke erőfeszitései felett, a mérsék-

let kigunyoltatik az események által, míg végre nem marad hangja csak a szenvedélynek.

Ez nyakunkra idézi a horvát betörést, és annak szabad előnyomulása a haza állapotát oly kétségbe ejtővé teszi még azok szemében is, kiket sötét sejtelmek nem üldöznek évek óta, mint a grófot — ekkor a nagy nemzeti megaláztatás megtöri erejét és orvosának unszolására útra kel — a végsőre azon hely felé, melynek kapuin láthatja maga számára felirva DANTE neki oly kedvencz mondatát:

Lasciate ogni speranza.

Annyit tud mindenki hazánkban, hogy lelke állapotának minden fázisai szorosan összefüggnek a hazai események benső fejlődésével.

De épen ennek megitélésénél juthatunk tévedésbe, mit csak akkor kerülhetünk ki, ha az események benső fejlődését az ő személyével vonatkozásban részletezzük, e közben az ő küzdelmeit és kisérleteit megjelöljük, és a reménytelen állapotok fokonkinti nehezedését az ő kedélyére kimutatjuk.

De, hogy ezt tehessem, nem kerülhetem ki, hogy az 1848-ki forradalom keletkezésének és öt havi lefolyásának benső történetét ne ecseteljem még pedig azon világitásban, mint ezek előtte feltüntek és benyomásaikkal rajta uralkodtak.

Bármint tünődöm is ennélfogva a feladat kényes természetén, ezt megkerülnöm nem lehet. Mind a mellett nem nyomhatom el a feletti aggodalmamat, vajjon ezen fáradozás nem korai-e még, azaz a letelt három évtized és megváltozott viszonyaink lettek-e már elég higgadtakká, hogy korunk hibáiról, tévesztéseiről és nemzeti bálványaink gyarlóságairól hazafi-kegyelet mellett történészi szigorral és teljes szabadsággal szólhassunk.

Megtette ezt harmincz év előtt feledhetlen bajtársam KEMÉNY ZSIGMOND néha több szigorral mint tán érdemeltük, miért ne kisérthetném én is meg három évtized után.

VI. FEJEZET.

A 48-iki engedmények készületlen találták a feleket. Bécsben azonban nem sokára észrevették a hiányokat és ő felsége márczius 31-ki k. leiratában elmondja nehézségeit s elsorolja a pótló intézkedések részleteit. Joggal nem vádolható ezokért, hogy a reactio anyagát előkészítette volna. Forradalmunk fejlődésében a horvát mozgalmaknak jutott a főszerep. Ennek kezdete, fejlődése és jellege.

A bécsi küldöttségnek tett engedmények, voltakép gróf Batthyány rögtönzött kinevezése miniszterelnökké az átalakulás egész özönét árasztotta reánk.

Ezen áradat kiseretében két nagy baj is járt.

Egyik, hogy nem számitva ily mérvü átalakulásra az ezerágú részletek még tisztába hozva nem voltak, nem is lehettek s igy készületlenek voltunk.

Másik, hogy annyira izgalmas napokban jött reánk a szervezés nagy munkája, midőn higgadt megfontolás és a létező viszonyok gondos mérlegelése lehetetlen volt.

Ez magyarázza, ha nem menti is az 1848-ki törvények nagy hiányait.

Rövid három hét alatt az állam uj rendét szervező törvényeket elkésziteni, az országgyűlési tárgyalásokon keresztűl vinni és a kir. sanctio alá felterjeszteni, még teljesen felkészülve és nyugodt időben is hirtelen munka lett volna.

Kossuth lett a helyzet ura. Az ő személyében központosult a hatalom minden ága. Az ő közvetlen befolyása alatt egy igen szük körü comité készitette a törvényeket s onnan kerültek az országgyűlés elé, mint akkor lehete, inkább hirdetésül, mint tárgyalásul.

Míg a magyar országgyűlés ekkép önmagával elfoglalva szervezeti ügyeivel bajlódott, Bécsben feleszméltek az első meglepetés mámorából, latolgatni kezdék a történt dolgok lehető következményeit.

Megadatott Bécsben az örökös tartományok számára a miniszterium, az államfunctiók minden ágára — és megadatott Magyarországnak is, a független miniszterium hasonló kör- és hatóságban.

A mily jogos, ép oly természetes volt tehát a feleszmélő udvar előtt a kérdés: két egymásmellé, egyforma jogkörrel felruházott, egy birodalomban de külön térre utalt kormány miként fog egymással megférni? Megvan-e abban már, a mi eddig történt, a birodalom egységének és kapcsolat épségének garantiája?

Világos pedig, hogy e kérdésen fordul meg az uralkodó ház és birodalom érdeke, és mert ezen fordul meg a nagyhatalmi állás ebben fekszik az európai érdek sulya is, erről pedig a rögtönzésben megfelejtkeztek.

És midőn a gróf, a két birodalmi részben kinevezett miniszteriumok sorsáról szólt, felsohajtott: Istenem, mi lesz ebből? vegyes házassági viszonyunk türhetlenné vált, meginditottuk és meg is nyertük a válópert. Az osztrák császár és magyar király elváltak. Egységben a leghatalmasabb úr volt uralkodónk Európában, lehet az a válás után is, még tán erősebb helyzetben, de hogy az lehessen, erre még nem tettünk semmit.

És e pontnál lép elő legkirívóbban a gróf és Kossuth politikai felfogásának ellentétes mivolta.

A gróf abban jelelte meg hazánk jövőjének alapját, ha az a birodalom sulypontjává válhatik, mire hivatva van, mert ez által válik a magyarság kifejtése dynastialis és birodalmi, sőt ebben európai érdekké.

A mint a gróf első perczben belátta — soha sem volt arra kedvezőbb alkalom, mint Bécs fellázadása, hogy Magyarország, mint a birodalom fenntartója foglaljon állást.

T. i. az események alakulásában úgy állott a helyzet, hogy az, egyedül Magyarországtól függött.

Meg lett alkotva a bécsi és a magyar miniszterium egyenlő hatóságban, de hiányzottak a kapcsolat minden biztositékai a jövőre.

Arra tehát, hogy Magyarország váljék az uralkodási érdek és birodalmi kapcsolat sulypontjává, első kellék lett volna, hogy a magyar miniszterium a birodalmi állás érdekeit magáévá téve vegye kezébe, vagy is álljon élére a kapcsolat kérdései rendezésének.

Az olasz lázadás, a bécsi növekedő zavarok, a prágai moz-

galom által szorongatott dynastia kényszerüleg ott keres menhelyet és hatalmának támaszt, hol ez őszintén kinálkozik.

Ezen állás elfoglalását ajánlotta a gróf Magyarországnak — mint láttuk, eredménytelenül.

Magyarország első fellépése által márcz. 16-kán Bécsben, még csak az állásfoglalás erkölcsi előnyeit vesztette el, mert mellőzte saját érdekeit a dynastia és birodalom érdekeivel azonositva felfogni és felmutatni.

Azonban miután Bécs a mozgalomban nem csak meg nem állapodott, sőt mindig tovább ment, Magyarország még mindig elfoglalhatta volna azon állást, mely a dynastiának és a birodalomnak megszilárdulását eszközli.

Minden attól függött: minő állást foglal el Magyarország a dynastiális érdekek és kapcsolati garantiák kérdéseiben.

Mert hogy ezeken fog megfordulni a háború vagy béke kérdése előbb-utóbb, azt csak az nem látta, kinek vagy a politikai helyzetről semmi felfogása, vagy azt látni nem akarta.

Ez lett pedig minden bekövetkezett szerencsétlenségek egyedüli forrása.

Ebből fakadozott a félreértéseknek egész sora, mely az izgalmaknak folytonos tápot, a meggondolatlan dicsvágynak tág mezőt nyitott, és bennünket nemcsak a legszomorubb fajharczba, de gyászos kimenetelű forradalomba is sodort.

E pont körül zavarodik meg történelmi felfogásunk higgadtsága is. A reactio rémlátásai támadnak fel bennünk, és elhomályositják az események egyszerű természetes felfogásában a világosságot.

Maga Horváth Mihály is nagy történelmi munkájában noha felismeri a hiányokat, melyeket a kapcsolat kérdéseire nézve elintézetlenül hagytunk, és az udvar e miatti habozását a miniszteri törvény megerősitését illetőleg, még is már márcz. hó végéről úgy emlékezik, hogy a «reactio megkezdette alattomos, de annál veszélyesebb fondorlatait».

Mi több: élénk panaszt emel az udvar ellen, hogy a közös ügyekre nézve egy uj alapszerződést nem hozott inditványba.

Nem lehet azonban eléggé csudálnunk azon felfogást, mely épen a mi biztonságunkra mulaszthatlan intézkedések kötelességét az udvarra háritja és bennünket felment. Holott önmaga is elismerni kénytelen, hogy az udvar minket mindjárt kezdetben ezekre

nemcsak őszintén figyelmeztetett, hanem azok rendezését ki is kötötte.

Ő felsége ugyanis a magyar miniszteriumról szóló törvénynek megerősítése iránt kiadott márcz. 31-kén kelt kir. leiratában így szól:

A pénzügyminiszteriumra nézve: «addig is, míg az összes monarchiát illető közös költségek aránya iránt a jövő törvényhozás királyi megegyezéssel intézkedhetnék, a királyi udvar fenntartására, a közös diplomatia, a közös katonai testületek, mérnökség, tüzérség stb. ellátására szükséges költségekről, jövendő beszámitás iránt, ideiglenes rendelkezés tétessék.»

A hadügyminiszteriumra nézve ő felsége megjegyezte: «hogy a honvédelmi szervezet és hadi ajánlatok körüli rendelkezés a törvényhozás köréhez tartozik, benn az országban a rendes hadsereg elszállásolását és béke idejébeni alkalmazását a kir. helytartó intézi a felelős magyar miniszterium utján, de a hadseregnek az ország határain kivüli alkalmazását, valamint a katonai hivatalokra való kinevezéseket a szükséges birodalmi összhangzás végett legfelsőbb királyi elhatározásának tartja fenn, és ezt a személye körüli miniszter ellenjegyzése mellett fogja intézni. Bizton várja Ő felsége a hű karok és rendeknek a királyi ház és a pragmatica sanctióval szentesített birodalmi kapocs iránti hű ragaszkodásától, hogy ezt belátandják.»

Az udvar tehát még márcz. 31-kéről adott leiratában megjelöli azon ügyeket, melyek a birodalmi kapcsolat elengedhetlen feltételei, melyek ha kellő időben elintéztetnek, a lehető összeütközéseknek alkalma is eltávolittatik és a birodalom két fele közt a háború és ez által a nemzetiségek harcza ellenünk — lehetetlen.

Ha tehát mi elfogulatlan történészeti szigorral nem kedvezve sem magunknak, sem ellenfeleinknek, vizsgálni akarjuk az 1848-ki forradalom keletkezésének és fejlődésének indokait, nem elégedhetünk meg egyik vagy másik fél rovására felhozott általános vádakkal, melyek be nem bizonyíthatók, hanem látni akarjuk lépésről-lépésre, melyik fél minő állást foglalt el, mit tett, és mit nem tett, s ez által minő befolyással volt a gyászos eredmény előidézésére.

Ezt pedig a történésznek tenni magában is elengedhetlen kötelessége, nekem pedig épen feladatom, midőn a gróf fátumának indokait kell felderítenem.

Rémlátásaink elvesztik történelmi becsöket, ha azokat czáfolhatlan adatok nem bizonyitják, sőt ha azoknak a tények ellentmondanak.

Hogy a bécsi udvar és a bécsi kormány ármánykodásai szerepeltek forradalmunk keletkezésében, ez kétségtelen, de nem mint létező önálló tényezők, hanem mint nálunk uralgó feltevések, melyeket a hajdani ellenzék felfogásaitól örököltünk, és sokan bona fide hittek, mások az izgatás eszközeül sikeresen felhasználtak.

E feltevés ép azon rossz szolgálatot tette egykor az ellenzéknek, mint most az önálló nemzeti kormánynak.

Pedig, hogy ennek hitelt nem adott a magyar kormány, mert semmi adattal nem birt, ezt alább látni fogjuk.

Átalában szerencsétlenségünk volt 1848-ban, hogy az akkori izgalmak nyomása alatt sem saját helyzetünkről, sem a bennünket környező mozgalmak természetéről higgadtabb felfogásra és világosabb nézetre nem emelkedhettünk, és elvesztve a megfontolás nyugodtságát, a felizgatott szenvedély s ez által a véletlen uralma alá jutottunk.

Minthogy pedig forradalmunk keletkezésében a főszerep csakugyan a horvát mozgalmakat illeti, nem tehetem, hogy ezt is megbeszélés tárgyává ne tegyem, s annak is egy kevés tért ne nyissak emlékiratomban:

Hogy a történelmi igazság kiderítését ne az utczai beszédek és az izgalmas idők felfogásaiban keressük, hanem a helyzetből s annak megfelelő tényekből meritsük, szükség, hogy a horvát és szerb mozgalom mivoltára s az ez által teremtett helyzetre is némi figyelmet forditsunk.

Egy lényeges körülményt nem akartak 1848-ban figyelembe venni, és azután történészeink sem látszottak rá sulyt fektetni:

Ez pedig az: hogy a horvát és szerb mozgalmakat úgy vették, mint tisztán bécsi csinálmányt, melyet a reactio keltett, s melynek az feltétlenül parancsol is.

Pedig ez *végzetes tévedés* volt. Meggátolta a helyzet tiszta felfogását és minden szenvedélyt Bécs ellen zuditott és a közeledést lehetetlenné tette, mire akkoron annyira szükségünk lett volna.

Azt láttuk: hogy 1848-ban a márcziusi napokban az uralkodás és a birodalmi kormány hatalma megtörött.

Engedett az uralkodás Bécsnek, mert engednie kellett.

Engedett nekünk, mert mást nem tehetett.

Mi azt kivántuk: ne engedjen a horvát mozgalomnak, fejtsen ki oly erőt, melynek hijával volt.

A horvát mozgalom már 1836-ban indult meg és már az 1843/4-ki országgyülésen Pozsonyban hullámokat vetett. 1848-ban már januárban Varasd megyében ujra előtérbe lépett és nyilatkozott és márcziusban az európai események befolyása alatt mint másutt itt is nagy lendületet nyert, és veszélyes törekvéseit kimutatá.

Ezt megelőző években a kormány balfogásai által az illyr mozgalom erősödni kezdett és midőn a márcziusi napokban törekvéseivel előlépett, annak délszláv jellegét félreismerni nem lehetett, és hogy annak veszélyeit Bécsben ne ismerték volna, az lehetetlen.

Ha nem kerülik ki figyelmünket az illyr mozgalom márcziusi első kitörésének jelenségei, különösen pedig azon szellem, mely 1848-ban juniusban a nemzeti gyülésen Zágrábban nyilatkozott, azt kell mondanunk, hogy csak br. Jellasich egyénisége mentette meg Horvátországot azon szerencsétlenségtől, hogy a mozgalmak természetes elfajulásában nem jutott tulkapásai által a Balkán félsziget szláv népeinek közösségébe, t. i. oltalmat még mindig a birodalom bensejében és nem azon félelmetes hatalomnál keresett, melynek támogatását megnyerni nagyon könnyű és magától is kinálkozik, de befolyásától menekülni még nem sikerült soha.

A zágrábi junius 21-ki ülésben, midőn megtudták a horvátok, hogy br. Jellasich Bécsben elejtetett, és onnan tovább oltalmat a magyar kormány ellen nem várhat, az izgatottság a dynastia ellen fordult, és inditványoztatott az egész nép fegyverre-szólitása, a szomszédos törökföldi szláv nép felhivása segélynyujtásra, a muszka oltalom megszerzése, ügynökök küldése az olasz táborba, hogy ott a horvát katonaságot hazatérésre izgassák, végkép hat tagu ideiglenes kormány is neveztetett ki a bán hazaérkeztéig.

Két lényeges körülményt nem akartak látni 1848-ban, noha Kossuth az olasz kérdésben nyilván is mondotta: «Carlo Albertonak a lombardvelenczei nép szabadságharczába semmivel sincs több joga avatkozni, mint például a muszka czárnak azon harczba, melyet a pártütő horvát-illyrek vivnak a magyarok ellen.»

Egyik körülmény az, hogy ápril és május hónapokban a horvát mozgalom már oly komoly alakot öltött, s annyira ment, hogy avval Bécs többé nem birt, de mi sem.

A bán t. i. dictatorrá kiáltatott ki, megszakított minden függést a magyar kormánytól, minden közjövedelmek Zágrábba rendeltettek, az ország minden közigazgatási, törvénykezési, pénzügyi hatósága, minden katonai erő a bán kezébe lett központositva, a békésebb elemek minden hivatalokból kiküszöbölve és minden hatalom illyr-forradalmi kezekbe áttéve, különösen a szláv papság tömegesen a mozgalom érdekébe bevonva.

E közben Bécs a májusi forradalom által teljesen lángba borítva önmagával sem birt. Mi pedig azt sem birtuk meggátolni, hogy az alvidéki szerb lázadás ne terjedjen, és veszélyesebb positiókat ne foglaljon.

Másik körülmény az: hogy ha br. Jellasich az udvartól eldobatik, az a horvát mozgalom erejét épen nem töri meg, sőt elfajulásra viszi kényszerüleg.

A horvátok elszakadva tőlünk és eltaszitva Bécstől a viszonyok hatalmánál fogva sodortatnak a küloltalom örvénye felé. A mozgalom nemcsak nagyobb mérveket ölt, de sokkal veszélyesebb alakot nyer.

A horvátok nem törnek ugyan be Magyarországba, a mi, mint a következés mutatta, sokkal kissebb baj lett, hanem tudva, hogy mi sem vagyunk oly helyzetben, hogy Horvátország ellen hóditó hadjáratot kezdhessünk, minden erejöket a szerbek támogatására fordítják, hogy haderőnket közvetve lekössék és gyöngitsék, de akkor helyzetünk sokkal nehezebbé válik, az alvidéki hadjárat sokkal vérengzőbbé és az ország pusztítása óriásivá fajul.

Így a horvát mozgalom végkép br. Jellasich vezetése alatt egy reactionarius ellenforradalmi felkelés lett és nem fajult egy messze kiható veszélyes délszláv forradalommá. És ez a bán érdeme a birodalomra nézve.

A bán rendkivüli befolyását a horvát népre csak úgy szerezhette meg, ha a létező áramlattal uszott, sőt eleinte szitotta is a mozgalmakat, s annak kicsapongásait türte.

Lelkének fenekére senki sem láthatott, az bizonyos, hogy az illyrekkel mélyebben bele bocsátkozott, mint a reactio czéljaival megférhető volt.

Eleinte ő sem tudhatta, hogy a terjedő forradalomban végkép hova dőlhet el a dynastia és birodalom sorsa. Lavirozott ő is, és lavirozott az udvar is.

Ha végkép a dolgok rossz fordulatot vesznek, és a horvát for-

radalom nem bizik a dynastia és birodalom támogatásában, okvetetlenül külhatalomnál keres oltalmat, és bár visszakerüljön a birodalom kapcsolatába, de több mint valószínű, hogy ma oly befolyás alatt állna, mint nem rég Szerbia, Bulgária és Rumélia, most Montenegró.

Végkép a bán a reactio szolgálatába lépett és hűségét a dynastiához és a birodalomhoz megóvta.

A szerep, mely a bánnak a történelemben jutott, kétségen kivül igen megvetendő. Mert egy nemzetnek, még pedig saját nemzetének hatalmát vette kezébe és azzal idegen érdekeknek szolgált, de elvégre megóvta a horvátokat egy veszélyesebb és messzebb kiható mozgalom kiszámithatlan következéseitől.

Ebben a birodalomnak és közvetve nekünk is hasznunk van, legalább panaszra okunk nincs.

És ha ezt belátjuk, nem fog előttünk Bécsnek a bánnali viszonya oly sötét szinben mutatkozni, azt is látni fogjuk, hogy Bécs a horvát mozgalommal nem birt, és szigoruan visszautasító eljárást a bán ellenében nem követhetett a nélkül, hogy magának is nekünk is ártalmunkra legyen.

Mindezekről gyakran beszélgettünk a gróffal azon napokban, és sajnáltuk, hogy Bécsnek a bánnali viszonyából annyi fegyvert készitettek nálunk a kedélyek felháborítására.

Fel kelle ezeket itt hoznom, hogy a helyzeteket kellő világitásba állitsam, és hogy, ha higgadtan akarjuk a dolgokat birálni, belássuk, mikép sem az udvar, sem a bécsi kormány nem bánhatott el oly könnyedén a bánnal, mint mi kivántuk, és ha ezt nem tette, erre más oka is volt, mint az, hogy őt ellenünk felhasználja, és ha a bánnal némi óvatossággal bánt és nem akarta eldobni és a végletekig elkeseriteni, ennek indokai mások is lehettek mint az ellenünk forralt reactio.

És ha e szempontból biráljuk az udvar eljárását, el kell ismernünk, hogy a felség a bán ügyében kiadott fejedelmi rendeletek során inkább tulment, mint innen maradott az óvatos politika korlátain.

VII. FEJEZET.

Miként látta el magát a magyar miniszterium a hatalom eszközeivel midőn a kormányzást átvette. Minő volt a helyzet az ország bensejében? mi volt ennélfogva az egyedül lehető józan politika? Miben álltak a dynastiának és bécsi kormánynak követelései? Az olasz segély, az állam-adósságok, a közös terhek viselésének kérdései. Mit tettünk ezek körül?

Az európai forradalom kitörése 1848-ban számunkra mindenesetre korai esemény volt, egészen készületlenül talált. A rendkivüli lendület, mit a forradalom a politikai alakulásoknak adott, minket is kisodort a fejlődés rendes vágásából, és a reformok ösvényéről a codificáló alkotmányozás terére taszitott.

Miért ne vallanánk be, miután a tények elvitathatlanul ellenünk bizonyitanak, hogy oly mérvü kormányzati átalakulásra, minőhöz 1848-ban váratlanul jutottunk, eszméinkben felkészülve, nézeteinkben megérlelve nem voltunk.

A centralisták, kik az európai alkotmányosság formáit — a felelős miniszteriumot — nálunk szőnyegre hozták és ennek befogadását előkészitették, odáig sem haladhattak fejtegetéseikben, hogy egy magyar felelős miniszterium helyzetét a birodalmi kapcsolat viszonyaival szóba hozhatták és megfejtés tárgyává tehették volna.

Igy történt, hogy midőn az események rohamában márczius 13-kán a bécsi miniszterium megalkotása az ausztriai tartományokra kimondatott és márczius 16-kán a felelős miniszterium Magyarországnak megadatott, a birodalmi kapcsolat követelményeire nem gondolt senki, és az ez által megszületett osztrák-magyar egészen alkotmányos birodalom leglényegesebb kérdései a bizonytalan jövendőre lettek utasitva.

Mi még a márczius 14-kén országgyűlésünkön elfogadott és küldöttség által ő felségéhez felterjesztett feliratunkban a történelmi alapon és a reformok terén álltunk. Mi kivántuk ezen feliratban, hogy eddigi kormányzati rendszerünk átalakittassék, de ennek

rendezésére kir. biztosokat kivántunk az országgyűlésre küldetni és tárgyalások utján megállapitani.

De Bécsben már ekkor annyira fejvesztett állapot kapott lábra, hogy észre sem vették az ország feliratában kinálkozó előnyöket, megadták a minisztériumot a létező viszonyok minden tekintete nélkül.

Bécs tanácstalan állapota nem csökkenti részünkön a felelősséget, hazánk biztonsága első sorban a mi kötelességünk lett volna.

Nálunk a mozgalom mint természetes az ellenzéket juttatta diadalra, és a hatalmat az vette kezébe.

Az ellenzék élén Kossuth állt, őt illette a döntő szó mindenben. Hatalma az események által dictatorság lett.

A következő alakulásoknak dicsősége mint felelőssége őt illeti.

A gróf márczius 13-kán tartott esti conferentiában befejezte politikai szereplését. Ő azontul visszavonult és átengedte a tért a győztes ellenfélnek.

Kossuth midőn ama nevezetes feliratot inditványozta, felhivta az ország rendeit «hogy emelkedjenek az események szinvonalára».

Most, az események lezajlása után, nekünk kell megbirálni: állott-e az inditványozó maga, kinek a sors hazánk ügyét kezébe adta, az események szinvonalán, azaz az alkotási képesség azon fokán, hogy a mit kivivott, azt megszilárditani is tudja?

Mert hisz egy népnek szabadság utáni törekvése hatalmas erők küzdelmeit feltételezi, és maga e küzdelem bir a legnagyobb történelmi érdekkel legyenek az eredmények bárminők.

Nekünk látnunk kell: miként álltak elő az események, ki mit tett és mit nem tett, mi az események alakulására befolyással volt.

Csak ha a sokféle ellentétes erők működését világosan megjeleljük és ezekből látjuk a bekövetkezett eseményeket kényszerüleg fejlődni, mondhatjuk, hogy megértettük azokat.

Sőt ma már követelésünk a történelemtől sokkal tovább megy. Ennek mint az ebből meritett drámának megvannak nélkülözhetlen alakjai. Mi nemcsak az eseményeket tudni és megérteni, de az alakokat természeti valójukban megismerni, és azon részesedést is, mely az eredményekben ezeket megilleti, kimutatva akarjuk látni, hogy kinek-kinek ki legyen szigorun szolgáltatva az igazság.

A kortársak természetes elfogultsága osztogathat babérokat

vagy tövis-koszorút, a történelem tiszte a szigoru igazság kiszolgáltatása.

De térjünk az események felsorolásához.

Felhoztam, sőt kivonatban közöltem is azon feliratot, mely a Bécsbe kinevezett magyar küldöttség által az uralkodónak átadatott, s melynek alapján a magyar felelős miniszterium megadva lett.

Sem a követelmények összeállitásában, sem azok kivivásában nem követelhet senki magának hazánkfiai közül nagy erkölcsi osztalékot.

A követelmények lajstromát a megyei utasitásokban feltaláljuk, a megnyerés érdemét az események hatalmának rovására kell jegyeznünk.

Ezen a vonalon túl kezdődik azon politikai actio, mely a magyar kormányé és mely birálatunk tárgya most.

Megnyertük hazánknak önrendelkezési jogát, mely törvényeinkben biztositva, de tényleg nem létezett, mert a kormányzat régi formáiban nem is létezhetett, de most kineveztetvén a független magyar miniszterium a hatalom kezelése Magyarországon egészen e miniszterium kezébe került, hogy azt a magyar király nevében gyakorolja a magyar királyság egész területén.

Lássuk már most miként látta el magát a nemzeti kormány a hatalom azon eszközeivel, melyek nélkül nincs állami hatalom a világon, mely fennállhasson — és miként kezelte e hatalmat?

A ki akkori helyzetünk sajátságaiba nem birja magát belegondolni, nem is igazodhatik el az események tömkelegében. Államférfiaink feladata pedig épen az, hogy a helyzetet minden időben felismerjék, és azokhoz mérve intézzék a nemzet ügyeit.

Ahhoz nem kelle különös bölcseség, hogy belássuk, miként az államhatalom fenn nem állhat két nélkülözhetlen eszköz hiányában.

Egyik a pénz, másik a fegyveres erő.

Lássuk, minő helyzetben voltunk ezen eszközök tekintetében az önállás kezdetén s miként gondoskodtak erről vezérférfiaink.

Az európai válság kitörésével az érczpénz egyszerre eltűnt a forgalomból. A forgó pénz nálunk a bécsi nemzeti bank pénzjegye volt, oly pénzintézet bankója, melyre mi semmi befolyással, sőt felügyelettel sem birtunk, összeütközések esetében pedig e pénzjegy egészen hitelét vesztheti az országban.

Biztos pénzünk csak az volt, a mi bányatermelésünkből az állam pénztárába befolyhatott.

Az állam-pénztár készlete 400 ezer forint volt.

Ez volt a pénzügyi helyzet 1848-ban.

Lássuk, hogy álltunk a fegyveres erővel?

Volt ekkor az országban mintegy 18 ezer rendes hadseregbeli katona, nagyrészt idegen nemzetbeli. Ezen fegyveres erő idegen, hazánkhoz semmi hűséggel nem kötelezett tisztek kezében. Valamennyi vár és erősség, minden fegyver-tár, felszerelési eszközök stb. oly kezekben, melyek nem függtek tőlünk.

Minden anyagi erő, mivel hatalmának fentartására kormányunk intézkedhetett, a nemzetőrségből állott, mit Pest és más városok önkényt állitottak és a megalkotott nemzetőrségi törvény megadott.

A hatalom eszközeinek ennyire gyarló állapota mellett nézzük az országban a helyzetet:

Forradalmi időket éltünk. Ennek jellegét félreismerni politikai hiba volt.

A forradalom szelleme Párisból áradatként boritotta el az európai szárazföld nagy részét. Az elnyomott népek szabadság utáni törekvései fenyegető követelésekké lettek és a megfélemedett hatalom meghátrált ezek előtt és engedésben keresett nagyobb következésektől menekülést.

Ezen események nyomása alatt jutottak az osztrák tartományok alkotmányhoz, és nyerte meg Magyarország is mind azt, a mit csak követelt a dynastiától az ország független kormányzatára nézve.

De a mint a mozgalom láza áthatja a népeket és elnyomott vágyaiknak rést mutat a kielégitésre, épen ez történik más kisebb érdekcsoportokkal is. Mindenik eljöttnek hiszi az időt, hogy valódi vagy képzelt bajain segitsen. Feltámadnak a közizgalomban természetesen a nemzetiségi ábrándok, kiválókép az egyéni dicsvágy kiséretében, és tért keresnek a kielégitésre.

És pedig minél több sikert mutathat fel eleinte a megindult mozgalom, annál több reményeket kelt más érdekek és törekvések iránt is.

Ez a dolgok természetes folyamata.

Így történt nálunk is. A már januárban Varasdmegyében megindult horvát mozgalmak a bécsi és pozsonyi események hirére lendületet nyertek és egészen veszélyes alakot öltöttek.

Horvátország márczius 25-dikére nemzeti gyűlést hivott egybe. Ott a nemzet fejévé b. Jellasich ezredest horvát bánna megválasztotta és formulázván ellenünk lázadó követelményeit küldöttséget menesztett Bécsbe az uralkodóhoz, azok elfogadását követelni.

A horvátok tehát teljes lázadásban voltak már márcziusban az anyaország ellen.

Hasonló mozgalom indult Ujvidéken és Karloviczon, hol a szerbek képviselői összegyülekezve nemzetiségök érdekében az önállóság oly követelményeivel léptek fel, melyek a magyar államiság érdekeivel megférhetlenek és küldötteik már ápril első napjaiban Pozsonyba jöttek követeléseiknek érvényt szerezni, vagy ha nem találnának kielégitésre, azt Bécsben keresni.

A felvidéki tót nép kebelében is támadtak izgatók, kik az alkalmat felhasználni akarták, de nem sokra mehettek.

Az oláhság és a szászok még csendesen voltak, de senki sem kételkedhetett, hogy rés mutatkozván actioba lépnek kivált az erdélyi oláh nép, melynek vezetői készen várták az alkalmat fellépni.

E mellett még a szerb mozgalom a velök szomszéd Szerbiára támaszkodék, az erdélyi oláhság a szomszéd Oláhországban nyert hátfedezetet.

Ez volt a helyzet a magyar korona területén 1848-ban.

Látjuk ezekből, a veszélyes anyagoknak mily tömege volt koronánk területén felhalmozva ez időben, és ezekkel szemben kimutattam a hatalmi eszközök kétségbeejtő gyarlóságát is, melyet a magyar önálló kormány fellépésekor talált.

Az is természetes, hogy a nemzetiségi aspiratiók csak addig remélhettek túlzott követeléseiknek kielégitést, vagy lehető legnagyobb engedményeket, mig a magyar kormány saját érdekeit a dynastia és kapcsolati érdekekkel teljesen összhangba nem hozza és ez által a magyar felsőség meg nem szilárdul.

Hogy az európai közmozgalomban feléledt nemzetiségi ábrándokat a magyar engedmények kihirdetése azonnal kielégitve lecsillapitja, ezt csak Kossuth hitte, ki egy szépen hangzó frázisban «*Szabadság a legjobb forrasztékk*» megnyugvást talált.

Hogy a nemzetiségi érzelmek felébresztése a tömegekben adandó alkalommal az egyéni hiuságnak és az emberi dicsvágynak tág mezőt nyit a tevékenységre, és mint izgatás anyaga és hatalom

eszköze nagygyá tud nőni alkalmilag — az a dolgok természetében fekszik, valamint az is, hogy a szabadság és egyenlőség eszméinek kiséretében a nemzetiségi vágyak felébredése kimaradhatlan.

Így volt ez másutt, így nálunk is. Ezen szellemi erő létezését és természetét félreismerni, vagy veszélyeit kicsinyelni magyar politikusnak nem lett volna szabad.

Annyit tisztán láthattunk és tudhattunk, hogy hazánkban a nemzetiségi törekvések önmagukra hagyatva, külső támogatás nélkül komoly jelentőségre alig emelkedhetnek, legalább nekünk magyaroknak komoly aggodalmakra alig adhattak okot.

De a mint a nemzetiségi vezérek érdekében állt magoknak Bécsben szövetséget keresni: úgy nekünk is nem kevésbé érdekünk lett volna tőlök e támogatást megvonni, és a szövetkezést Bécscsel lehetetlenné tenni.

Ebben a helyzetben meg volt jelölve a mi számunkra az egyedüli józan politika, mit követnünk kell.

T. i. megnyugtatni a dynastiát, hogy jogos érdekei mi bennünk támaszt találnak, és megnyugtatni az örökös tartományokat, hogy a sanctio pragmaticából folyó kötelezettségeinket nemcsak szóval elismerjük, de ezeknek tettel is megfelelni készek vagyunk. Az elintézetlen nagy kérdések gyors rendezése lett volna tehát az egyedül józan politika számunkra.

Képzelhető volt ezen kivül még más politika is, mely ha nem józan is, de legalább merész és sikerre vezethetett volna.

És ez lett volna: legnagyobb erőfeszitéssel, úgy szólva, gőzerővel fegyveres erőt teremteni, és a szerb mozgalmak sebes elfojtásával nem engedni, hogy azon mozgalom szervezhesse magát és megerősödjék, és a horvátoknak betörésre, a többi nemzetiségeknek felkelésre bátorságot adjon.

De ezen politikához hiányzottak eszközeink. Nem volt sem pénz, sem fegyver, sem hadi felszerelésünk. Az állami pénztár állapotát fenn előadtam.

Pest városa a nemzetőrséget 1500 fővel emelte s a budai fegyvertárból nem birt 500 darab fegyvernél többet azok számára kapni.

Ezen politikát, mint még lehetőt csak azért említem fel, mert később — hetek mulva — csakugyan a fegyveres erő előállításához fogott a kormány, de már akkor a szerb mozgalom időt nyerve nagy mérveket öltött és oly erővé fejlődött, hogy hónapok mulva

is kétségbeesetten tudósitá Kiss Ernő tábornok a kormányt, hogy a forradalom fékezésére legalább még 40 ezernyi haderő kell.

E politikával tehát megkéstünk, mely azonkivül is csak úgy számithatott sikerre, ha meglepő sebességgel vivhatunk ki imponáló eredményeket.

A fentebbiekben igyekeztem lehető világosan ecsetelni a helyzetet az országban és helyzetét a kormánynak ezen vészekkel szemben, és pedig azon eszközökre tekintettel, melyekkel rendelkezett. Ezen vészteljes helyzettel szemben megjelöltem az egyedül lehető józan politikát, mely annyira egyszerü és világos volt, hogy csak az nem látta be, a ki nem akarta, t. i. minden áron forradalmat akart.

Ezeket megjelölve, mielőtt azon politikát fejtegetném, melyet mi valóságban követtünk a dynastiával és osztrák kormánynyal szemben, szükség, hogy szemlét tartsunk és szabatosan megjelöljük a követelések minőségét és mérveit, melyeknek kielégitésével szemben álltunk, és a mi végkép a békés fejlődés biztonságának úgy szólva ára lett volna.

A nagyhatalmi állás Európában — ez volt a dynastia érdeke, ezen érdek miatt tartatott a birodalom fennállása európai szükségességnek. Ebben rejlett tehát a birodalom létjoga.

Ezen állásnak megvannak elutasithatlan feltételei. De nemcsak e nagyhatalmi állás, hanem a létező viszonyok közt a kölcsönös védelem kötelezettsége is megköveteli bizonyos hadsereg fenntartását, ennek szükség esetén gyors mozgósitását és egységes összevágó működését.

Ezen hadsereg, az udvartartás, a birodalom képviselete a külhatalmaknál sat. költségeket követel, melyekből Magyarország sem vonhatta ki magát.

1848-ban mint az előtt és azután is maig, mi a kölcsönös államkötelék alapjául a sanctio pragmaticát ismertük el. Ennek értelmében a birodalom európai állása és integritása ép úgy kötelességünkké vált, mint a birodalom többi népeinek. Sőt minthogy Magyarország a birodalom legnagyobb országa, minket a birodalmi érdekek megvédésében a többieknél nyomatékosabb rész is megilletett volna.

Ezen érdekek megóvása a dynastia lételével összeforrva lévén, lássuk minő helyzetbe jutott a dynastia ezen érdekekre nézve a 1848-ki események által.

Lombardia és Velencze szakadásra törekvő lázadásban volt. Csehország oly forrongásban, hol a birodalomban addig idegen szláv törekvések léptek előtérbe.

Magyarország és a vele egyesült Erdély a legszerencsétlenebb állásba juttatta magát, oly állásba, melyben nem tudhatták biztosan, barát-e vagy ellenség.

A dynastia mind saját fennállása, mind a birodalmi érdekek megóvása tekintetében egyedül a bécsi miniszteriumra lett utalva. Abban talált egyedüli támaszt.

Csodálhatjuk-e, ha e helyzetben a dynastia a keze ügyében levő érdekeit egyedül képviselő bécsi miniszteriumra bizta sorsát s ez által a bécsi kormány ismét mint a birodalmi érdekek egyedüli fenntartója és intézője foglalt kényszerüleg állást, és az osztrák tartományok miniszteriuma helyett tényleg birodalmi kormány lett, mint volt az előtt.

Mig igy az örökös tartományok számára kinevezett miniszterium tényleg ismét birodalmi kormánynyá alakult, mi itthon sem a dynastia szorongatott helyzetével, sem a birodalom növekedő bonyodalmaival nem törődtünk, mintha Bécs, Prága, Milanó és Velencze számunkra nem volna más, mint Páris és Frankfurt.

Pedig elfoglalt positiónk fonákságát azonnal láthattuk volna, midőn ő felsége fennebb idézett márczius 31-ki leiratában figyelmeztetett közösügyi elintézetlen kötelezettségeinkre, s azoknak bár ideiglenes rendezését sürgette.

Nekünk látnunk s éreznünk kelle, hogy ezen elintézetlen indefiniált viszonyokban rejlik az összeütközések forrása, melyből a béke vagy háboru fakadozik szükségkép.

Lássuk már most azon követelmények minőségét és mérveit, melyeknek elintézése tőlünk ez időben kivántatott, és a miktől végelemzésben a béke vagy háboru függött.

E részben mi sem a dynastiát, sem a bécsi kormányt nem vádolhatjnk, hogy őszintén és határozottan meg ne jelölték volna a békés megférhetés feltételeit, és nekünk ne nyujtottak volna módot az összeütközések anyagainak elhárítására.

Három ügy volt főként, melytől viszonyunk a dynastiával és bécsi kormánynyal függött, és pedig:

az olasz háborura adandó katona-segély,
az állam-adósságokbani részesedés,
a közös költségek viselésének rendezése.

I. Az olasz hadjáratnak adandó segély — minden kérdésen kivül a sanctio pragmaticából folyó kötelezettségünk volt. Ez iránt biztositotta is magát a dynastia.

A mint t. i. a magyar miniszterium engedélyezve és gr. Batthyány Lajos miniszterelnökké kinevezve lett, hozzá azonnal még akkor Bécsben kérdés intéztetett az iránt, miként értelmezi a sanctio pragmaticát a fenforgó olasz kérdésben.

Miután gr. Batthyány Kossuthtal és a küldöttség tagjaival egyetértve megadta a magyarázatot s ez a bécsi felfogást teljesen kielégitette, az kivántatott tőle, hogy ő Pozsonyban az országos ülésben az ország szine előtt mondja ki ezen magyarázatot, azért is, hogy ez iránt az országban mindenki tisztában legyen, tán azért is, hogy ettől némi hatást vártak úgy az európai vélemény, mint az olaszországi ügyekre nézve is.

Így is történt. A mint a bécsi küldöttség Pozsonyba visszaérkezett, a legközelebbi országos ülésben a rendek házában gróf Batthyány következő határozott nyilatkozatot tette a somogyi követ interpellatiójára :

A pragmatica sanctio alapján egyesült országok szövetségi viszonyából folyó kötelezettség az, hogy ha a birodalom bármely része külellenség által megtámadtatnék, azt az egész birodalom minden népe köteles megvédeni a támadás ellen.

De a kölcsönös védelmi kötelezettségből folyik az is, hogy mindnyájan a birodalom integritását megvédeni kötelesek.

Magyarország tehát csak azon esetben tagadhatná meg seregeinek felhasználását, ha azzal más vele szövetségben élő nemzet szabadságának elnyomása czéloztatnék, de ha a birodalom bármely része attól elszakadni vagy más által elszakittatni szándékoltatnék, kötelezve volna Magyarország a pragmatica sanctiónál fogva ezt minden erejével akadályozni.

A miniszterelnök nyilatkozata az országos rendek egyhangu jóváhagyásával találkozott, és igy úgy szólván egyezményi nyomatékkal birónak tekintetett és teljesen kielégitette a dynastiát.

Kossuth még később julius hóban saját lapjában saját neve alatt a sanctio pragmaticát röviden igy magyarázza meg: «közös barát, közös ellenség».

Lombardia és Velencze lázadásának jelszava volt: szakadás Ausztriától.

De nemsokára a szárd király Carlo Alberto állt élére az

olasz forradalomnak és megtámadta Ausztria seregeit a birodalom területén.

Az előzmények után tehát kérdés tárgya sem lehetett nálunk: tartozunk-e a dynastiát az olasz háboruban segiteni, miután nemcsak a birodalom integritása lett megtámadva, de külellenség is intézte ellene e támadást.

A dynastia az olasz háboru sikeres viteléhez 40 ezer főnyi hadsegélyt kivánt. Ezen kivánságát a dynastia valahányszor a magyar miniszterium kivánataival ő felségéhez járult, mindannyiszor megujitotta, és ezt a magyar kormány ismételve meg is igérte, sőt midőn Innsbruckban nemcsak a magyar küldöttség, de külön arra a czélra küldött minisztereink ő felségét zaklatták, hogy közénk Budapestre jöjjön, e jövetelnek egyenes feltételeül szabta a dynastia ezen haderő megajánlását. Ez határozottan több izben meg is igértetett.

Minket tehát nemcsak a sanctio pragmatica határozott értelmezéséből folyó kötelezettség, hanem kormányunknak ismételve adott utógondolat nélküli igérete kötött.

II. Sokkal kényesebb természetü kérdés volt az osztrák államadósságokbani részvétünk.

Ezen kérdés felvetése a dynastiára és bécsi kormányra nézve a körülmények kényszerüsége által életkérdéssé és égetővé vált.

Az osztrák birodalom benső jogviszonyaival ismeretlen külföld ezen adósságokat a birodalom közös adósságainak tekintette, melyért tehát az egész birodalom szavatos.

Egyszerre 1848-ban az olasz tartományok fellázadnak, a magyar korona országai mint a birodalom hasonfele kiválik a közös kormányzat kötelékéből és önnálló független kormányzatot nyer.

A birodalom hitelére nézve ennélfogva életkérdéssé lett: mi történik a fennlevő államadósságokkal? osztoznak-e benne a különvált részek is?

Az állam-hitelt épen azon időben fenyegette a legkomolyabb veszély, midőn a dynastia minden oldalról lázadásokkal szoritva még a szárd király által is megtámadva háboruba kevertetik.

Ezen indokokból ő felsége mindjárt 1848 április 7-kéről irt István főherczeg nádornak Pozsonyba és felszólitja ezen sürgős kérdés elintézésére.

Ő felsége ezen kivánatát a birodalom nyilvános hitelének

fenntartásával s azzal indokolja, hogy ez által eltávolíttassék minden ok «a tartományaim eddig testvérileg egyesült népei közti kivánatos egyetértés megzavarására».

A részesedés arányát ő felségének levele tiz millió évi járulékban jelelte meg. Az államadósságok akkor mintegy 1000, Horváth Mihály szerint 1200 milliót tehettek. Tőlünk 200 millió 5% adósság elvállalása kivántatott.

A még Pozsonyban létező magyar kormány érezte is ezen körülmények nyomósságát, de a felette izgalmas hangulatban tartózkodott ez ügyet egyenesen szőnyegre hozni, azért a főherczeg nádor által azon választ adta ő felségének, hogy az országgyűlés épen a szétoszlás perczében lévén, de másképp is rendi összeállításánál fogva aligha volna illetékes ily teher elvállalására.

Erre azonnal ismét egy leirat érkezett a kormányhoz, melyben ő felsége méltányolván a felhozott indokokat, azt kivánta, hogy a nádor és miniszterek okmányilag kötelezzék magokat, hogy a még az év folytán összehivandó képviseleti országgyűlésen minden erejökkel azon lesznek, hogy az ország a statusadósságok megjelölt részét elvállalja.

A nádor és magyar miniszterek nem is késtek ő felsége ebbeli kivánatának azonnal megfelelni, és kijelentették, hogy noha ezen államadósságokra nézve elvileg nem ismerhetnek el sem közösséget, sem kötelezettséget, de méltányosságból készek elvállalni, miszerint mindent el fognak követni a kivánt részesedés elfogadására, ennek fejében remélik is, hogy ezen készségök viszonzásaul ő felsége és a bécsi miniszterium is mindent megteend a magyar állapotok megszilárdulására s hogy a béke minden oldalról fenntartassék és meg ne zavartassék.

Az udvar tehát az államadósságok kérdésében is határozott igéretet birt a magyar kormánytól.

III. A harmadik mindezeknél bonyolultabb ügy volt, de a kölcsönös érdekek tekintetéből épen oly lényeges, t. i. a birodalom két fele közt fennálló közös ügyek rendezése.

E pont körül el kell ismernünk a megoldás természetes nehézségeit.

A viszony, melybe Magyarország a birodalom másik felével az 1848-ki engedmények által lépett, annyira új és meglepő volt mindnyájunknak, hogy noha a közös ügyek létezését jól ismertük, sőt törvényeinkbe is foglaltuk, de azoknak természetéről, kezelési mod-

járól, az abból folyó kötelezettségek helyes arányáról tisztába hozott nézeteink nem voltak, azok iránt tájékozva sem voltunk.

Így volt evvel kétségkivül a másik fél — az osztrák kormány — is. Ez azonban sürgősnek tekintvén az ügyet, hamarább mint mi beleereszkedett ezen kérdések taglalásába és nem késett nekünk megjelölni azon pontokat, melyek a köztünki békés megférhetés biztosítására elintézést követelnek.

Ezek azon kérdések, melyek végre az 1867-ki kiegyezésben megoldást nyertek és ma a kapcsolati viszony közjogi formáit képezi.

Hogy ezen kérdések 1848-ban helyes megoldást nyerhessenek, arról szó sem lehetett. Arról azonban lehetett szó, hogy kölcsönös jóakarattal egy ideiglenes modus vivendi megalapittassék, mely a bécsi kormánynak a birodalomra nehezedő körülményeiből eredett sulyosabb terheit részvétünk mellett elviselhetőbbé teszi, és a kölcsönös közreműködésben a két — bécsi és pesti — kormány közt a szövetséges viszonyt megszilárditja.

Ezen kérdések pénzügyi ágának jó részét ő felsége már márczius 31-i leiratában elsorolta, és az országgyűlés azoknak jogosultságát elismerte.

Történt is annyi, hogy ezen közös terhek fedezésére a magyar kormány három millió forint fizetését elvállalta. Ennél többet nem.

Ezek voltak tehát azon követelmények, melyeket a dynastia és bécsi kormány Magyarországtól várt azon engedmények fejében, melyeket az uralkodó tett.

Még azt sem szabad elhallgatnom, hogy körülbelől mindenki tudta és meg volt győződve, hogy ezeknek teljesitésétől függ egészen a jövő, mert a bécsi kormány — a körülmények kényszerüségénél fogva — teljesen ettől függeszté fel magatartását irányunkban.

Nem feladatom, annyival kevésbé lehet szándékom azon szerencsétlen politikát, melyet ellenfeleink követtek, saját hibáink felderítésével menteni, vagy szelidebb világításba helyezni.

Mert oly borzasztó eszköz, minő a faj-gyűlölet szitása és nemzetiségek felbujtása, sokkal erkölcstelenebb, hogysem bármi körülmények közt menthető lehetne.

De miután a történelem annak elég példáját mutatja fel, hogy hol csak alkalom nyilik ilyféle küzdelmekben a felek egymás

ellenében az ártalom minden eszközeit felhasználják a lelkiismeret szorongása nélkül — e tényeket nem volt volna szabad nekünk is ignorálnunk és csak akkor tarthatjuk magunkat a következmények felelősségétől felmentve, ha magunk részéről minden lehetőt megtettünk ennek elhárítására.

És ezen ponton szakitanom kell nemzeti történészeinknek — Kemény vázlatait kivéve — mind előadásával, mind felfogásával.

Mindazon sötétben font ármányok mesterséges szövedéke, melyeknek szálai az udvarnál folytak össze majd egyik majd másik, néha több fenséges kezekben.

Mindazon példátlan rosszakarattal és vérlázitó perfidiával működő bécsi camarilla tevékenysége,

a feltámadt reactio mindazon törekvése, mely a márcziusi napokban mindjárt a had- és pénzügyminiszteriumtól bennünket megfosztani, később az egész alkotmányosságot tőlünk elcsikarni akarta,

mindezen elbeszélések, melyekkel ez idő történeteit rendesen felélénkitve olvassuk, részleteikre nézve a mesék országába tartoznak.

Elég szomoritó tény az, hogy ezen mesék akkori időben terjesztve hitelre találtak és az izgató anyagnak kiapadhatlan forrását képezték és a kedélyek oly mérvű elmérgesedését hozták létre, mely első sorban Kossuth ingerlékeny természetét feltüzelve a szenvedélyek oly áradatát hozta reánk, melyen István főherczeg minden jó akarata, gr. Batthyány ismert rendkivüli erélyessége, Deák bölcsesége, gr. Szechenyi minden erőfeszitése és a mersékelt elemek minden készsége hajótörést szenvedett és a dolgokat ellenállhatlanul törésre vezette.

Ha mi az akkor létező helyzetet pontosan és világosan magunk elé állitjuk, és ebből a dolgok természetes fejlődését és kényszerű lefolyását egyszerűn következtetjük könnyű lesz ezen elbeszéléseket valódi értékökre szállitni, és azoknak történelmi hatását azon térre szoritni, hol a valóságban a hangulat felbujtására és elfajulására befolytak.

Ha a helyzetet természetes fekvésében áttekintjük, ezt a fentebbiek után igy találjuk.

A bécsi és magyar kormányok közt a közös viszonyokat rendező kérdések elintézetlenül hagyattak.

E közben az udvar és birodalom nehezedő terheinek egész sulya a bécsi kormányt és az örökös tartományokat nyomta.

Ez szorongatva lévén mind szükséges haderő, mind pénz tekintetében, sürgette a magyar kormányt az ügyek rendezésére, hogy a szövetségben segélyt nyerjen.

Vett is határozott igéreteket a magyar kormánytól, de hite a kérdések békés megoldásához az idő haladásában mindinkább gyengült, joggal-e vagy jogtalanul, azt később meglátandjuk.

Az általános mozgalom nem hagyta érintetlenül a koronánk területén létező nemzetiségeket sem, a horvátok és szerbek, mint fennebb láttuk, velünk egyidejüleg léptek tevékenységbe, a többiek várták az alkalmat túlcsigázott vágyaik érvényesitésére.

Ezek ellenünkben állván érdekeiknek támaszt Bécsben keresték, felhasználván tölünk telhetőleg a pesti és bécsi kormányok közti rendezetlen viszonyt, és felajánlván szolgálataikat ellenünk.

És ekkor az történt nálunk is, a mi hasonló viszonyok közt mindig történni szokott volt.

T. i. az udvar és bécsi kormány ezen ajánlatokat sem határozottan elfogadni, sem erélyesen visszautasitni nem birta, nem is nézte talán görbe szemekkel, ha bonyodalmaink tornyosulnak, ebben látván eszközt, melynek nyomása által bennünket alkalmazkodóbbakká teszen és szövetségök keresésére kényszerit.

És ebben találta el fenforgó izgalmas időkben a legszerencsétlenebb politikát, melylyel t. i. a nemzetiségi bujtogásoknak minden gyülöletességeit magára idézte, a czélt pedig, melyet elérni akart, nemcsak tévesztette, de a meghiusulásig nehezitette.

Ily válságos időben ez mindig természetes következése a habozó, ingatag, határozatlan politikának, melynek baleredményei az által fokozódtak még, hogy részünkről is hasonló szerencsétlen politikával álltak szemben.

Ezen mostoha állapotokból keletkezett azután egész lánczolata a kölcsönös gyanakodásnak, ingerléseknek, midőn a félreértések halmozódnak, jelentéktelen dolgok nagyra fuvatnak fel, a perfidia vádja kölcsönösen szóratik egymásra és a rajongók és mindazok kiknek a zavarok kedveznek, tág mezőt találnak az izgatásra és végkép oly atmosferát teremtenek, melyben elmérgesedik minden és az ingerültség mindenik oldalon oly magasra hág, hogy a józan beszéd inkább árt, mint használ, és végre el kell némulni minden mérsékletnek, és rohannak a dolgok ellenállhatlanul a bizonytalanság örvénye felé.

Ez volt épen az 1848-ki állapot a magyar önálló kormányzás kezdetétől a forradalom kitöréseig.

De mikor a kölcsönös elkeseredés néhány hó alatt ily fokot ér el, mely mellett a kiegyenlités lehetősége felett kétségbe esik a józanság, ily állapotok fejlődésénél misem bizonyosabb mint hogy

ilyacos intra muros peccatur et extra.

Épen ezért válik a történelmi igazságszolgáltatásban a szigoru részrehajlatlanság felette nehézzé.

Azonban elmondom én is Keménynyel:

«Be kell vallanom, miként semmi több ingerrel előttem nem bir, mint a tények okainak és az események értelmének megtalálása.»

«S hiszem, hogy a magyar nemzet tévedései nagy mértékben épen onnan eredtek, mert midőn cselekedetei és szenvedései által gazdaggá tette történetét, e kincsszekrényt zárva tartotta, vagy legalább belőle nem meritett a jelen számára elég tanuságot: hanyag volt a visszaemlékezésben s így sem erejének, melylyel birt, sem a nehézségeknek, melyek ellen küzdött, ismeretéhez nem juthatott.»

VIII. FEJEZET.

A bécsi camarilla működésének hiányzik minden alapja. Miből eredhetett a had- és pénzügyi tárczák visszavételének híre. A miniszterium Pozsonyból áttelepedik Pestre s megkezdi ott működését. A pénzügyi tárcza Kossuth kezében. A Széchenyi minisztersége.

Az eddig elmondottakban legnagyobb gondot forditottam a helyzetek hű és pontos megjelölésére, a mint azok 1848-ban megalakultak.

Mert ha az eseményeket s azok fejlődését megértetni és a történelmi betudást helyesen kezelni akarjuk, gondosan külön kell választanunk elbeszéléseinkben a beigazolható tényeket a felfogásoktól, melyek lehetnek ép oly tévesek, mint jogosulatlanok.

Ha azután az események indokait nem a tényekből, hanem a felfogásokból = hirekből állitjuk elő, egészen tévútra jutunk a történt dolgok keletkezése felől, és ha lelünk is magyarázatot, de azt a mi a történelem valódi feladata — az igazságot — nem.

Pedig nálunk a felfogások sajátságára különös figyelmet kell forditanunk, és nem felednünk, hogy ezzel nem 1848-ban találkozunk először, hanem ott találjuk mint jellemző vonást, melyet maga helyén eléggé kiemeltem, a magyar ellenzék felfogásában kezdettől 1848-ig.

A reactio körüli tulfeszitett rémlátások ugyanazok ezen időben, mint egykor Wesselényi felfogásában a Mefistó szarvak, csakhogy a helyzet vált sokkal komolyabbá, és az ördög, kit annyiszor a falra festettünk, most elé is állhatott valóságban.

És épen ettől félt Széchenyi. Ő, ki a bécsi dolgokról mindig jól volt értesülve, tudta, hogy ott a helyzet ez időben sokkal szorongatóbb, hogysem visszaszerzési gondolatok támadhassanak — de épen ezen szorongatott helyzet miatt attól tartott, hogy ha mi önálló kormányzatunk eljárásában meggyengitjük a hitet szövetsé-

günk őszinteségében, épen azok találnak meghallgatást Bécsben, kiknek minden reményök a bécsi és pesti kormányok feszültségében van és mindent el kell követniök, hogy e feszültség fennálljon, sőt nevekedjék.

Arról pedig meg lehettünk győződve, hogy a bécsi körök, melyek csakhamar belátták a cseh mozgalmak Ausztriára válságos szláv irányait s azzal szembeszálltak, sem a délszláv, sem a dacoromán törekvéseknek nem lehettek lelkökben barátai, a mint hogy tartózkodó állásából akkor lépett ki a bécsi kormány, midőn a magyarországi események miatt minden reményét elvesztette a szövetkezéshez és előzőleg meg is intette a magyar kormányt, hogy a semlegességet felhagyja, más részről Jellasich bán személyében és nyilatkozványában biztositást nyert, hogy a horvát mozgalom délszláv szellemű elfajulásától nem kell tartania.

Ezeket és az udvarra valamint a bécsi kormány magatartására vonatkozó minden részleteket azért kell emlékeimben kiváló gonddal és figyelemmel kiemelnem, hogy történelmi elbeszéléseinkben kibontakozzunk valahára a történt dolgok indokolásának azon téves kiindulásából, mintha az udvar körében és különösen az uralkodó ház tagjai közt lettek volna már 1848 márczius végén egy ellenforradalmi szövetkezés elemei.

Horváth Mihály nemzeti történészünk pedig épen ezen feltevésből indul ki, és ennek lépésenkinti működését átszövi az 1848-ki események egész folyamatán.

Ő állitja márcz. végéről, hogy «a reactio megkezdette alattomos de annál veszélyesebb fondorlatait» s ezen reactio czélját határozottan a régi absolut-rendszer visszaállitásában jelöli meg.

Hogy léteztek az udvarnál és annak környezetében a régi állapotok iránti vágyak — ez igen természetes és azért megfogható: de hogy ezen régi állapotok visszaállitására komoly törekvések léteztek volna — a helyzetet számbavéve az első hónapokban — szinte lehetetlenség.

Ezen feltevést minden tények megczáfolják.

Ha az udvar körében ily ellenforradalmi összeesküvés létezett volna, ily törekvéssel transactio nem lehetséges.

Akkor azonban gr. Batthyány és társainak erőfeszitései a kiegyenlitésre mind hasztalan erőködések és tévesztett kisérletek lettek volna. Egyedül Kossuth törésre vezető eljárása volt volna helyén.

Akkor a többször cserélt bécsi miniszterium valamennyi tagjai árulók lettek volna, kik alkotmányos miniszterekül kineveztetvén, az udvarral a kényuralom helyreállitásán dolgoznak.

Akkor a forradalom kimaradhatlan kényszerüség lett volna, s kormányunknak azt kellene felróni, hogy hónapokig késett és nem szövetkezett a bécsi forradalommal májusban.

Ide kell okvetlenül tévednünk, ha a pártok gyanakvó feltevéseit történelmi alapokul veszszük.

A helyzet oly egyszerű és világos volt, hogy ha azokat az elvitathatlan tényekkel egybevetjük, az események természetes fejlődése iránt nem maradhat kétségünk, és az egész dráma természetes lefolyása teljes világitásban fog előttünk állani.

Ezért volt szükség mindenek előtt a helyzeteket szabatos pontossággal megjelelni — ezek igy álltak:

Márcz. 16-án, a bécsi igen komoly szinezetű forrongások harmadik napján, midőn egyrészről a csillapodásra, másrészről a feleszmélésre idő sem lehetett — előáll a magyar országgyűlési küldöttség és követeli a független önálló nemzeti kormányzat megadását.

Kossuth mondotta márcz. 31-én a pozsonyi országgyűlésen, és azóta ismételte többször irataiban, hogy a fennebbi napon Bécsben «néhány óráig azon helyzetben volt, hogy kezében tartotta az osztrák trón sorsát».

Minden okos ember tudja, mit tarthat e kérkedő szavakról az akkori európai constellatiók közt — azt minden esetre még is jelezi, minő volt a Kossuthnak hálálkodó tömegek hangulata Bécsben.

Mit tehetett az udvar? Megadott mindent, a mit kivántunk. Mást nem is tehetett.

Később a mint némileg feleszméltek Bécsben, azonnal látták, hogy a már engedélyezett két miniszterium t. i., a bécsi és magyar közt nincs semmi összekötő kapocs, és a birodalom kétfelé lett választva a nélkül, hogy az összetartás garantiáiról gondoskodva volna.

Első sorban pedig főleg a birodalmi haderő egységének és összeműködésének szükségérzete támadt fel, valamint a közösen viselendő terhek kérdése.

Ez természetesen az országos had- és pénzügyi miniszteri kör némi megszorítását feltételezte, mint ez az 1867-ki végelintézésben meg is történt.

Innen keletkezett a hir Pozsonyban már a márcziusi napokban,

hogy Bécsben a hadügyi és pénzügyi tárczát meg akarják tagadni. Az is következett ebből, hogy később is Pesten állandóan hitték, hogy ha a magyar miniszterium leköszönne, többé uj miniszterium teljes számban nem fogna kineveztetni.

Tény ebből annyi, hogy ő felsége a had- és pénzügyi dolgokra modositó figyelmeztetéseit márcz. 31-diki kir. leiratában elmondotta, és az országgyűlés ezt épen Deák és Kossuth fejtegetései nyomán teljesen kielégitőnek találta. Az is tény, hogy Jellasich br. az általa előadott alkupontok közt a had- és pénzügyi tárczák átadását követelte. És midőn a miniszterium Pesten csakugyan lemondott és a második névsor teljes számban felterjesztetett, sem a főherczeg nádor, sem más nem tudott semmit azon szándékról, mintha Bécsben csonkitott miniszteriumról volna szó.

Azon nevezetes okmány pedig, mely 1848-ban augusztus 31-kéről kelt kir. leirat mellett a bécsi miniszterium által a magyar kormányhoz küldetett és a vitás kérdéseket kifejti, ezekben a birodalmi érdekek által követelt módositásokat megjelöli, nem az országos miniszteriumok számának apasztásáról, hanem a had- és pénzügyi tárczák módositásáról szól.

Semmikép nem bizonyitható tehát, hogy Bécsben két miniszterium megszüntetését czélozták volna, noha e feltevés egész időn át fenntartotta magát és még a miniszteri körökből is terjesztve lett, sőt Kossuth országgyűlési beszédeiben is szerepel.

Tény tehát csak az, hogy midőn a két országos miniszterium kineveztetett, sem egyik, sem másik fél nem gondolt a kapcsolati érdekek követelményeire.

De ezeknek szüksége csakhamar eleállt s akkor az uralkodás és a bécsi kormány egy részről, a magyar miniszterium más részről, mint egyezkedő felek álltak szemben.

Ő felsége már 1848 márcz. 31-kéről, később april 7-kéről kelt leiratában megjelöli azon tárgyakat, melyek a békés megférhetés érdekében megoldást követelnek.

Az előnkbe adott követelmények voltak, mint láttuk:

az olasz háborura adandó segélyhadak;

az államadósságokbani osztakozás, és

a birodalmi közös költségek viselésének aránya és módozatainak rendezése.

Mindezeknek teljesitésére a magyar kormány határozott igéreteket tett — mint fennebb elmondottam.

Be kell ismernünk ezen tényekből kettőt:

Egyik, hogy ezen kérdések elintézése nélkül a birodalmi kapcsolat és azt szentesitő sanctio pragmatica csak üres hang.

Másik, hogy Bécs részéről nyiltan és határozottan előnkbe lettek adva a kérdések, melyeknek megoldásától függött a békés megférhetés.

Ezen pontig tehát Bécs a történelem birói széke előtt igazolva van ellenünkben. Az okmányokból és beigazolható adatokból tisztán áll, hogy Bécset még a mulasztás vádja sem terhelheti az iránt, hogy jogosult követelményeit elő nem adta és ne sürgette volna, sőt még az iránt sem érheti panasz, hogy követelményeiben a méltányosság mértékét — egyetlen pontot kivéve — meghaladta volna.

Ennek ellenében a magyar kormány készséges igéreteket mutathat fel, azt is, hogy ezen követelmények jogosultságát elismerte, elismerte az államadósságokra nézve a méltányosság tekinteteit — de mentségül fel kelle hoznia, hogy e követelményeket csak országgyűlésen rendezheti. Ezt tehát be kell várnia.

Ezen pontig a dolgok a két fél között helyes vágásban mozogtak, leszámitva azon mindkét félt egyiránt terhelő mulasztást, hogy a legégetőbb közösügyi kérdéseket nem mindjárt első alkalommal hozták szóba és intézték el.

Már most miután az elintézendő ügyek kezünkbe voltak letéve és a cselekvés kötelessége minket illetett, más kérdés jogosan nem tehető a nyomozó történész által, mint kutatni.

Mit tett a magyar kormány ezen tul?

Az elibe adott jogosultaknak elismert kérdéseket miként oldotta meg?

Mig az országgyűlés jul. 2-kára hirdetve összegyülhetett, minő szellemben vezette az ügyeket, különösen melyek a dynastia és birodalom érdekeit érintették?

Más szóval: mielőtt mi magyarok a történelem itélő széke előtt, mert más bíránk alig van, vádat emelnénk az uralkodó ház és bécsi kormány ellen, hogy azok koronánk területén létező ellenségeinkkel szövetkeztek és nekünk a köztünk fenforgó vitás kérdések békés megoldását lehetlenné tették, mielőtt mi e vádat emelnők, azon kérdés támad eldöntendő: vajjon a mi eljárásunk független önálló helyzetünkben megfelelt-e a kapcsolati érdekek követelményeinek, vagy nem épen olyszerű volt-e, mely a békés

megférhetés és a birodalmi érdekek megóvása iránti reményeket megsemmisitve az udvart és bécsi kormányt nem kényszeritette-e ellenségeink szövetségét végkép elfogadni?

Csak ha ezen kérdésekre tekintet nélküli szigorral keressük a valóságnak megfelelő választ, fogjuk az események valódi indokait felderiteni és a történelmi igazságot megtalálni.

E feladat pedig Széchenyi választott devise szerint — mint a hazafiság — nehéz, de nem lehetetlen.

E czélra szükséges, hogy mi a szemen szedett első magyar független és felelős miniszterium benső életműködésébe mélyebben betekintsünk, annak önkebelébeni küzdelmeit kellőleg földeritsük, az ügyekbeni eljárását telhető részletességgel kifejtsük, hogy kitünjék: minő állást foglalt el a magyar kormányzat az uralkodással és kapcsolati érdekekkel szemben, és állásfoglalása mit eredményezett az események alakulására nézve.

Az első magyar miniszterium életfolyása ápril közepétől szeptember hó elejéig kell, hogy nekünk a fennebbiekre feleletet adjon.

Az örökre emlékezetes 1847/8-ki országgyülés elvégre ápril hó 11-kén a szentesités ünnepélyével berekesztetett.

A mint gr. Batthyány márcz. 23-án a magyar miniszterium névsorát eléadta, még azon napon felszólittatván a főherczeg nádor által: hogy a főváros izgalmas állapotára forditsa figyelmét és a rend fentartásáról gondoskodjék, Szemere és Klauzál minisztereket leküldötte Pestre, hogy ott az ujon alakult kormány nevében intézkedjenek.

E két miniszter már márczius 25-én este megérkezett Pestre s nagy ünnepélyességgel fogadtatott.

Ápril 13-kán leérkezett Deák és Eötvös is.

Végre ápril 14-kén kiszálltak a gőzösről gr. Batthyány, gr. Széchenyi és Kossuth.

Így a hadügyminiszter Mészáros Lázárt kivéve az egész magyar felelős kormány elfoglalta helyét a kormányzás székhelyén a magyar fővárosban, és meg kelle indulnia az uj, töretlen, nehéz pályán.

Ha egy miniszterium összeállitásánál az ország kormányzatának sorsára az adná a mértéket, mennyi szellemi erőt birunk azon miniszteriumba bevinni, akkor a gr. Batthyány által megalkotott

első magyar miniszterium olyan volt, minőt Magyarország culturális állapotaihoz mérve másodszor alig volna képes kiállitani.

De épen ez volt ezen miniszterium szerencsétlensége.

Három — korszakot alkotó — egyéniség vegyüléke volt e miniszteriumban, és e háromságban két oly szellemi irány, melyet nincs hatalom, mely együtt megférhetővé tegyen.

Már fogamzásában meg volt az eredendő bűn.

Az események hatalma KOSSUTHOT tette a helyzet urává márcziusban. Kivüle miniszteriumot alkotni és nélküle kormányozni ép oly képtelen merészség volt volna, mint képtelenség vele kormányozni akarni.

A semmit koczkáztatni nem akaró, ridegen számitó gróf BATTHYÁNY, gr. SZÉCHENYI, DEÁK, a mindent koczkáztató féktelenül szilaj KOSSUTHtal, ki pedig igen is érezte, hogy ő lett a helyzet ura, egy uton nem járhattak, lényöknél fogva megférhetlenek voltak.

Hogy ezt fel nem ismerte, volt gr. BATTHYÁNYnak fatuma.

E tévedésért azonban még csak vigasztalhatnók magunkat, hisz SZÉCHENYIn kivül nem volt senki az országban, ki ily egyéniség elemi sajátságait átértette volna, és még neki is voltak eleinte perczei, hol kétkedni kezdett előbbi nézetein és hol reményei támadtak.

Sokkal sulyosabb tévesztésnek kell megjelölnünk azt, hogy a miniszterium megalkotásánál gr. BBTTHYÁNY a pénzügyi tárczát engedte át KOSSUTHnak.

HORVÁTH MIHÁLY nemzeti történészünk különös érdemül és mesterfogásul emliti fel gr. BATTHYÁNY kormányalakitásánál, hogy ő KOSSUTHnak, ki a belügyi tárczát sürgette magának, ezt tőle megtagadta és neki a pénzügyi tárczát juttatta.

Erről mi az alakulás idejében semmit sem hallottunk. Sőt (érdemetlenül) sujtaná BATTHYANYt e dolog, ha ez igy lett volna. Ez való nem lehetett.

Akkori helyzetünkben, t. i. a bécsi és pesti kormányok teljesen indefiniált viszonyai közt csak két tárcza volt felette kényes és következéseiben mély hatásu, t. i. a hadügyi és pénzügyi.

A hadügyi tárczáról KOSSUTHOT illetőleg természetesen szó sem lehetett, de a pénzügyi tárcza kezelése volt kiválólag az, mely a leghiggadtabb felfogást és leggyöngédebb és óvatosabb elbánást követelte, mert ez határozta el a két kormány közti viszony mivoltát.

Egyik miniszterium kezelése sem követelt annyi tapintatos

óvatosságot, mint a pénzügyi, ez érintette legtöbbször a bécsi kormányt és pedig a bécsiek legkényesebb érdekeiben. Ettől függött leginkább a két kormány közt a barátságos vagy ellenséges viszony.

Ezen felette kényes tárczára a miniszterek közül annak természeténél fogva legingerlékenyebb tagját, kinek kedélye a bécsi kormány ellen a multakból annyi keserűséggel volt eltelve, a leggyanakvóbb és legizgathatóbb embert megbizni, alig megmagyarázható balfogás volt.

Továbbá mind Horváth Mihály söt maga Kemény is és úgyszólván velök az akkori világ azon nézetben volt, hogy gr. Batthyány azért sürgette Széchenyit miniszteri csoportjába belépni, mert a grófban Kossuth ellen támaszt keresett, ki őt ellensulyozni segitsen.

Én gr. Batthyány e lépésének más indokait ismerem. Egy részről herczeg Eszterházy belépése akkori viszonyok közt felmérhetlen értékünek látszott mindenki előtt s a herczeg csak akkor fogadta el a tárczát, mikor a gróf is belépett.

Más részről emlékezzünk vissza azon hatásra, melyet kevéssel azelőtt a Széchenyi közlekedési javaslata az országban tett.

Nem volt miniszterjelölt, ki szakmájára nézve annyira általánosan elismert és tényekben bizonyított hivatással birt volna, és ki a követendő rendszerről épen most az országnak kimeritő tervet nyujtott kezébe. Őt a kormány már előzőleg e szak élére állitotta, az ország is legavatottabbnak tekintette. A közlekedések ügyében mint szakember is páratlanul állt versenytárs nélkül.

Ezek elegendően indokolták gr. Batthyány választását, eltekintve attól, hogy a gróf neve az alakitandó miniszterium fényét és sulyát felmérhetlenül emelték az országban, úgy mint azon kivül.

Oly éles és kiegyenlithetlen ellentét volt azonban Széchenyi és Kossuth politikai nézeteiben, hogy a világ gr. Batthyány ezen választását természetesen oda magyarázta, hogy ebben Kossuth lehető tulkapásai ellen keres ellensulyt.

De a kik ily indokot hittek, alig vették észre, ebben mennyi hibáztatás rejlenék azon balfogást illetőleg, hogy gr. Batthyány a pénzügyi tárczát épen Kossuthra ruházta.

Ha gr. Batthyány tartott volna attól, hogy Kossuth elválva társaitól önálló politikát fog üzni, akkor menthetlen hiba volt volna neki épen az eszközöket, melyekkel e czélját érheti, t. i. a pénzt kezébe adni.

Tény az, hogy gr. Batthyány e felett nem aggódott. Söt, mint

később lesz alkalmam megemlíteni, még mikor már megtörtént, hogy Kossuth teljesen megvált működésében társaitól, még akkor is bizott Batthyány önmagában, hogy végkövetkezményeit e végzetes politikának el birja háritni és Kossuthot utjában megállásra kényszeríteni.

És ezen bizakodás volt szerencsétlensége.

Forradalmunk történelmében a Széchenyié mellett nincs tragicusabb kép, mint a gr. Batthyány sorsa.

A legnemesebb erőfeszitéssel és a legmostohább mondhatni kétségbeejtő körülmények közt kitartó bátorsággal és törhetlen erélylyel küzdött a kiegyenlitésért és mert a sors megtagadta a sikert áldozatul esett.

A következés eléggé kiderítette, mennyire balfogás volt Kossuth megbizása a pénzügyi tárczával.

Számokban kifejezett minden kétséget kizáró adatok nincsenek ugyan rendelkezésünkre, de annál több tények, melyek kétséget alig engednek az iránt, hogy Kossuth azon politikának érdekében, melyet önállólag követett és előkészitett, sok költséget is tett.

Tudjuk például, minő dimensiókat vett akkor az országban a kémrendszer, a mi bizonyosan igen sokba került.

Ha még a felügyelet a kétes szellemű vezénylő német főtisztek eljárására volt volna intézve, és erre alkalmas tapintatos egyének megbizva — ez érthető lett volna.

De nem volt az országban küldetés s annak élén a legmegbizhatóbb hazafi, kit megbizásában Kossuth kémei nem környeztek volna.

Midőn szept. végén a honvédelmi bizottmány megalakult és annak hivatalos tagja lettem, akkor lettünk meglepetve a sok tudósitások és ezek minősége által.

Kossuth távol volt Pestről. Nyáry elnökölt a honvédelmi bizottmányban. Az előbbihez érkezett tudósitásokat a bizottmányba hozták.

Ekkor volt alkalmunk bepillantani ezen gazdálkodásba, és hogy némi fogalmunk legyen, a sok közül megemlítem, hogy olvastunk igen aljas értesitéseket gr. Batthyány Kázmér baranyai kormánybiztos eljárásáról és Nyáry kimélet nélkül kelt ki ezen rendszer ellen, mely még gr. Batthyányt sem kiméli, s magyarázta nekünk, hogy ezen referensek némelyike olyan egyéniség volt, kit mint pestmegyei alispán hivatalos minőségben ismert. Különösen indigna-

tióval kelt ki azon fiatal egyéniség ellen, ki gr. Batthyány Kázmér felügyeletével volt megbizva és róla küldött tudósitásokat Kossuthnak, kit igen kétes jellemű fiatal embernek jelzett. Ilyen fizetéses kiküldetésekben jutalmazza — igy szólt — Kossuth a pesti kávéházakban és utczákon hősködött fiatal embereket, kik kerülik a por szagát és ilyen gyanusitásokban keresik a hazafiságot.

Ezen kémredszer ellen kel ki élénken Mészáros Lázár is emlékirataiban, azoknak az alföldi táborban káros hatásait ecsetelvén.

Sok pénzbe kellett kerülni a sorezredbeli katonaságnak tömeges áttéritése a magyar zászlók alá.

Br. Wenckheim Béla nádori főudvarnok mondotta, hogy a budai őrségi tisztek közül csak két tisztre számithatnak biztosan. A nádor egész környezete — szolgálati személyzete — meg volt véve. Ezért a főherczeg elhalmoztatott névtelen levelekkel, úgy mint az orosz czárról olvassuk a közelebbi időkben.

Végkép az is tény, hogy mikor a magyar miniszterium szeptemberben lemondott és e lemondás után gr. Batthyány ismét miniszterelnökké kinevezve átvette a kormányzást, Pesten nagyszámu katonatiszteket talált, kik már egyenruházva és fizetésben voltak, de kikről melyik hadtesthez tartoznak, sem gr. Bathyány, sem Mészáros, sem senki nem tudta.

E mellett feljelentetett gr. Batthyánynak, hogy tetemes fegyverkészlet van pinczékben elhelyezve és készen tartva. Gr. Batthyány ezen fegyvereket kézhez is vétette, de ezekről azelőtt nem tudott semmit.

Mindezen tetemes kiadások a pénzügyminiszter által fedeztettek, és pedig gr. Batthyány tudta nélkül.

Ezekben akartam feltüntetni azon balfogás következéseit, melyek támadtak azon körülményből, hogy Kossuth épen a pénzügyi tárczával bizatott meg.

IX. FEJEZET.

A gróf tanácsai a rend megszilárdítására nézve Pesten. A vas- és öntő-gyárt átalakíttatja fegyvergyárrá. Gr. Battyhányt unszolja 1000 2000 válogatott magyar rendőr felállítására. A lánczhid- hajógyár, fegyvergyár, hengermalom igazgatóit összehíja s a munkák fokozására zaklatja. Munkát és foglalkozást keres a tömegeknek. A clubbok izgatásait figyelembe venni kivánja. A kétfejű sasok és fekete-sárga színek elleni hajsza. Br. Lederer budai hadi kormányzó elleni tüntetés véres kimenetele. Innen eredő rendkivüli izgalom. A «márczius Tizenötödike» lap működése. Befolyása a lapok és clubbok eljárásának Kossuthra. Kossuth kibontakozik a kormány solidaritásából a közönség előtt. Rendszabályai a pénzügyek körül. Az érczpénz kivitelét betiltja.

Ápril 15-kén tehát együtt volt a magyar kormány Budapesten és meg kelle kezdenie a kormányzást.

Nem lehet kicsinyelnünk a nehézségek özönét, mely előtt kormányunk állott.

Mindenki érezte, hogy ki lett sodorva előbbi positiójából, kereste az ujat, hogy beilleszkedjék. Alakitók úgy mint alakitandók egyiránt ujonczok valánk. Idő kellett arra is, hogy némileg helyünket megtaláljuk a dolgok uj rendében.

A merre szemeinket vetettük, mindenütt romokat, felbomlott viszonyokat, alaktalan állapotokat láttunk.

Ily helyzetben a dolgok folyását rendezett vágásba hozni még akkor is nagy munka lett volna, ha magunkra hagyatva csak önmagunkkal kell vala bajlódnunk, és külső és benső bonyodalmak nem gördítnek előnkbe sulyosbodó akadályokat.

A jó kormányzás normalis időkben is nagy feladat, feldult viszonyok közt, forrongás közepette — a rendes formákban nem lehetséges. Itt csak dictatura vagy anarchia közt lehet választás.

Ezt nem látszottak 1848-ki vezérférfiaink átérteni, és a ki értette, arra nem hallgattak.

Pedig nálunk a dolgok természeténél fogva feldult viszonyok lettek. A régi egészben és mindenben megdöntetett, hogy az uj

épület emelkedhessék, szilárd talajra volt volna szükségünk, azaz hogy a forrongás megszünjék.

Ez sem volt — fájdalom — eszközeink gyarlósága miatt hatalmunkban az egész ország területére nézve, de arra már a legegyszerübb mindennapi ész is utalt, hogy csendet és rendet legalább is saját házunkban, azaz otthonunkban teremtsünk.

A kormánynak minden erejét meg kell vala feszíteni, hogy a főváros, mint kormányzati székhely csendes és fékezett legyen.

Megszüntetése a forrongásoknak, melyeknek már anyaga és tárgya úgy is hiányzott, visszatérés a rendes foglalkozásokhoz, eltávolitása az izgalom minden anyagának és tényezőinek — ez kellett volna, hogy fő és mondhatni mindenek feletti gondja legyen a kormánynak.

Fájdalom, a kormány ezt kevés figyelemre méltatta, a csillapodást az időtől várta, az pedig ellenünk volt.

Hogy a mulasztásokról némi fogalmunk legyen, el kell mondanom azon dolgokat, melyeket Széchenyi az akkori körülmények közt mint előre látó és számitó hazafi ajánlott s mi tőle függött, tett is.

A mint miniszter lett, kezdé mélyebben vizsgálni a helyzetet, melynek előállitásában, mint fennebb láttuk, része nem volt.

Megrémülve látta, hogy az eszközök, melyek a hatalom gyakorlatára nélkülözhetlenek, majdnem egészen hiányzanak és a magyar kormány mondhatni üres pénztárakat talál és fegyveres erőt — a pesti nemzetőrségen kivül — mondhatni semmit, mire biztosan számithatna.

A rendes katonaság, a várak és erősségek, minden fegyvertár és felszerelés, hadi készletek magyar területen a magyar kormány rendelkezésén kivül. Ezek felett a magyar miniszteriumnak semmi hatalma.

Ismerte az osztrák hadseregbeli katona-szellemet. Tudta, hogy a közös hadsereg megnyerése az alkotmányosságnak sokkal nehezebb feladat leend, mint a dynastia meghóditása volt.

Nekünk még csak annyi fegyverünk sem volt, hogy pesti nemzetőrségünket puskával ellássuk. Többi városaink nemzetőrségének ellátásáról szó sem lehetett.

Irt tehát még az első napokban Pestre Fehr Vilmos hengermalmi igazgatónak, igen meghitt emberének; azon kérdést intézve hozzá, vajjon azon vasműgyárt, melyet a hengermalmi társaság

Pesten a hengermalom tőszomszédjában kiállitott, nem lehetne-e sebesen fegyvergyárrá alakitani?

Erre azon választ kapta, hogy ha erre elegendő tőkét kaphat, melyet terjéhez képest 25, esetleg 50 ezerre számit, pár hét alatt az átalakitást rendezheti, és a fegyvergyár kész lesz.

Azonnal 1848 ápril 7-éről ir nekem Pestre a gróf és tudatja velem, hogy a pesti vasműgyárt azonnal fegyvergyárrá kell átalakitani, és e czélra én azonnal fizettessek ki a kezelésem alatti pénztárból Fehr Vilmos, ki nálam jelenkezni fog, kivánságához képest 25 vagy 50 ezer forintot. Most nincs idő — mint irja — formaságok után járni, tekintsek én is el mindentől, fogadjam el magam fedezésére az ő személyes és vagyoni kezességét.

Alig kaptam a gróf levelét, beállitott hozzám Fehr Vilmos és a gróf meghagyására utalva kivánta az 50 ezer forintot, én kiadattam.

És a fegyvergyár meglett. Később a magyar kormány átvette s bizony nagy szolgálatokat tett.

Tudva, hogy a miniszterium katonasággal egyenesen nem rendelkezik, a nemzetőrökre a gróf mint régi katona nem sokat adván, hogy a kormány épen székhelyén ne legyen minden katonai fedezet nélkül, mindjárt első napokban kérte és sürgette gróf Batthyányt, állittana fel 1000—2000 embernyi csendőr-csapatot, melyet válogatott szolgált katonákból magyar lábra, jó fizetéssel ellátva, alakitatna, ez egyenesen a miniszterelnök rendelkezése alatt különösen a fővárosi rend és biztonság fentartására volna felállitva és rendezve.

Kedvvel és gonddal foglalkozott ezen miniszteri csendőrség ruházatával, felszerelésével és ellátásával. Nem vihette keresztül.

Később volt alkalma elég gr. Batthyánynak megbánni, hogy nem hallgatott a gróf szavára, midőn aztán az utczai kravallok nyakunkra nőttek, és ő saját lakásán is nem egyszer háborgattatott a csődületek által, és odáig jutott, hogy Kossuthot szólitotta fel: oszlatná el az idecsődített népet, így ő nem tanácskozik és lakását odahagyta.

Mi is az ország képviselői később az országgyűlési épülethez csődített és felizgatott csőcselék közt voltunk kénytelenek — néha insultusok közt — magunknak utat törni az ülési terembe, es önvédelmünkre voltunk hagyatva annyira, hogy egyik képviselőtársunk Szunyogh Rudolf látván Madarász Lászlót a terem előtti

nép között és meghallgatván izgatásait ellenünk, karon fogta öt és zsebéből kivéve pisztolyát mellére szegezte s kényszeritette, hogy vele menjen lakására.

Ez lett pedig Kossuthnak később rendőrfőnöke.

Hányszor nem lett kénytelen az országgyűlés parlamentirozni a gyűlésteremből az utczán összecsőditett néppel. Ezeknél sem rendőrségnek, sem nemzetőröknek nyomát sem láttuk.

Továbbá Széchenyi a mint ápril 14-én Pestre jött, azonnal Clarke Ádámot, a lánczhid épitőjét, és a hajógyár, hengermalom, fegyvergyár igazgatóit magához hivatta, velök tanakodott, mikép lehetne mindenütt a munkát szaporitani, a munkások számát emelni, hogy lehetőleg minden munkatehető ember Pesten foglalkozást nyerjen és a munkanélküli csőcselék apadjon a fővárosban.

Maga részéről azonnal tervet készittetett egy nagyszerű fővárosi palota épitésére, melyet a mostani állami főrendőrség és István főherczeg vendéglő során a Dunaparton szerzett nagy telkére magának lakásul akart emeltetni.

Más városi ismert gazdag magánosokat felkeresett és sürgette őket, fogassanak rögtön épitkezési munkákhoz, részint, hogy a főváros népe foglalkozást nyerjen, részint hogy lássák, hogy a kivivott állapotokban biznak, és megkezdetik a rendszeres működést.

A munkák megkezdetésére unszolta a várost és a kormányt is, de ez akkor nagyon szegény volt.

Engemet is zaklatott, hogy minden vidéki igazgatóságok által a tiszai munkálatokat azonnal megkezdessem és meghagyjam, hogy a lehető erélylyel kezdjék meg és folytassák hol csak lehet a tiszai munkálatokat, hogy azok által lássa a nép mindenütt, hogy a rendes állapotok visszaálltak és az is munkája után lásson. E felett megkezdeni rendelte a pest-fiumei és szolnok-debreczenszigeti vaspályák terveinek elkészitését, a budai alagut előmunkálatait stb.

Figyelmeztette társait a kormányban, hogy a clubbok izgatásaira és a sajtó működésére komolyan ügyeljenek. A tanuló és már iskolát végzett ifjaknak foglalkozásáról és elhelyezéséről áldozatokkal is gondoskodjanak. A fővárosban meggyült foglalkozás nélküli egyéneket illetőségük helyére utasittassák. Szóval a háborgó elemeket mennyire lehet apaszszák.

Szerencsétlenség volt, hogy a grófot, kinek valóságos fátuma

volt az időket anticipálni, még a márcziusi napok óta rémlátónak kezdék tekinteni.

Midőn Pozsonyban az első eredmények hirére megindult hegyen-völgyön a lakodalom, örömében mindenki a hetedik égben uszott, őt mélyen aggódva, szomorúan látták, egyedül volt busongó a tombolók között.

Meghallgatták, és szinte megsajnálták rémlátásait.

És ezt alig csodálhatjuk. Mert valóban alig volt valami, a mi akkor képtelenebbnek tünt volna fel, mint ujabb forradalom lehetősége, melynek sem tárgyát, sem czélját nem birta senki még csak képzelni sem.

Csak a gróf látta és fogta fel, hogy míg a clubbok izgatnak, az utczai tüntetések tartanak, a hadseregbeli főtisztek és várparancsnokok ellen ingereltetik a tömeg, és mert a kormány azonnal nem parancsolja be a magyar ezredeket Olaszhonból, és mert nem űzi ki az idegen katonaságot az országból és mert nem csapja el a gyanus főtiszteket és Isten tudja miért mindenért a kormány is mind élesebben támadtatik meg, és a tömegek mindinkább izgulnak a fennálló kormány ellen, látta a gróf, hogy a kórállapot még tart, még senki sem kezd valamihez, senki épittetni, senki dolgozni nem akar, a biztonság érzete még nem tért vissza, hanem a közérzület fél és vár, az ily állapot esetleg könnyen elfajulhat, és ha most nincs is tárgya vagy czélja a kitöréseknek, de összeütközésekre vezethet és válságokat idézhet elő, melyek lehetlenné tevén a rendezett kormányzást, vagy elnyomásra vagy féktelenségre vezetnek.

Pedig láthattuk Bécs példájából, hogy ott a clubbok uralma megkezdődvén egyik miniszterium a másikat váltotta fel és a törvényes kormányzás lehetetlenné lett.

Nekünk voltak elég szabadságharczaink, ismerünk történelmünkből elég összeesküvéseket. De az ujabb szabásu forradalmak természetét senki sem ismerte. A kinek róla fogalma volt, arra nem hallgattunk.

A szellemi átalakulások azon folyamata, mely bálványait napok alatt cseréli és ma dicsőítve, holnap elátkozva megdönti, ismeretlen és hihetetlen volt előttünk.

Hogy a clubbokban fiatal rajongók vagy nagyra törekvő dicsvágyók az ország dolgait naponta szőnyegre hozzák, és egymást kölcsönösen feltüzelik, innen az ügyeket népgyülések elibe viszik,

és a tömegeket felizgatják — hogy ez uton a népben oly hangulat áll elő, mely észrevétlenül hatalommá válik és sokat magával sodor, az ellentállókat eltiporja — ezt a franczia nagy forradalom lefolyásából ismerjük.

Nálunk természetesen ama nagy forradalomnak sem előzményei, sem anyaga, sem elemei nem voltak, de voltak elég utánzói, kiket fiatal rajongás, másokat szereplési viszketeg, ismét másokat nemtelen érdek állitott a szószékre és a haza bonyodalmas ügyei, a fokozódó veszélyek, a követendő politika lett a clubb-beli szónoklatok naponkinti tárgya. «Mihelyt a Pestre megérkezett kormány igazgatni kezdett — igy szól Kemény — a pesti radicalismus, mely a tanácsházban, a forradalmi csarnokban, az utczákon és a helytartótanács udvarán szerepet játszott, felemelte fejét.»

Oda nem fajult nálunk a mozgalom, hogy a franczia példa után egymást valóságban gyilkoljuk, ez nem fekszik természetünkben, hanem igen is gyilkoltunk erkölcsileg eleget, és nem lehet, hogy Párisban egykor bővebben szórták volna az *áruló* czimeket, és a guillotine-t többet emlegették volna, mint bizonyos időben Pesten.

A mi kiválóbb fiatal népszónokaink jobbadán galambszelid emberek voltak. Ők nem is sejtették, hova kell ez uton a dolgoknak okvetlenül jutniok, de a kormánynak látni kellett volna.

Hazafi aggodalmaiknak első tárgyát az idegen katonaság főtiszteinek és várparancsnokoknak gyanus szelleme képezte.

A türelmetlen hadjárat, melyet fiatal rajongásból a kétfejü sas-czimerek és a feketesárga szinek ellen Pesten inditottak, már ingerlő helyzetet teremtett a katonasággal szemben, mely zászlóin és magán a kétfejü sast és feketesárga szint hordotta, és az uralkodónak, kinek hüségére esküdött, ez czimere és szine volt.

Szánandó inkább, mint elitélendő mind a két fél. A józanabbak minden részről szerencsének tekintették, hogy nálunk az egész mozgalom áldozata végkép csak néhány czimer és festett kapu vagy oszlop lett. Azt pedig mindenki tudta, hogy ezen czimerek- és szineknek gyermekies üldözésébe az uralkodás elleni tüntetésnek még csak gondolata sem vegyül legtávolabbról sem.

Természetes visszahatás volt ez egyszerüen a mult idők szerencsétlen rendszere ellen, mely minden katonai és kincstári tulajdonnál tüntetve mellőzte az ország czimerét és a magyar szineket.

Ezen kitörések a rendes katonaság tisztei által viselt czimer

és szinek ellen feszültebbé tette a viszonyt a felek közt, és gyanakvóbbakká egymás iránt.

Az ebből keletkezett ingerültség főleg a budai hadparancsnok br. Lederer ellen irányult, és táplálékot nyert a budai fegyvertár ügye s az által, hogy emlitett hadparancsnok a kivánt 1500 fegyver helyett csak 500 darabot adott a pesti nemzetőrök számára, a többi 1000 darabot, mint mondá, Komáromból fogja hozatni.

A katonai parancsnokság helyzete minden esetre felette kényes volt. Eljárására nézve semmi utasitást nem kapott illetékes felsőbbségétől, igy a dolog uj rendében nem tudta mit tegyen.

Csak midőn a bonyodalmak szaporodtak, májusban eszközölt ki gr. Batthyány ő felségétől rendeletet, hogy a magyar területen levő hadparancsnokságok a magyar kormánytól tétettek függővé.

A magyar kormány addig az állapotok ily indefiniált helyzetében a lehető kimélettel bánt a katonaság vezetőivel, nehogy a dolgot még rosszabbá tegye, és azoknak természetes idegenkedését az uj állapotoktól még nevelje. Parancsolni joga nem volt még, ezért nyilt ellenszegülésre okot adni nem akarhatott. Közvetitett, hol nem rendelkezhetett.

Ámde a nyugtalankodó hazafiaknak nem volt türelmök. Illetéktelen buzgalmuk csak növelte a bajt, kivált miután tehetetlenségöket érezve olyan gondolatra jutottak, hogy Budán a hadparancsnoknak macskazenében fejezzék ki nemtetszésöket, s ezt oly lármával üzték, hogy előre tudva lett.

Úgy állitották akkor, hogy a főparancsnok tiszttársai kapuja alatt és a szomszédos házakban fegyverzett katonákat tartottak készen, és mikor a főparancsnok lakása elé csoportosult a nép, azok kirohanva fegyverrel üzték szét a csődületet.

E véres kimenetelü összeütközés természetesen fokozta a svarczgelb katonaság elleni izgalmat, és mert a kormány nem adhatott azonnal a sértett ifjuságnak oly elégtételt, minőt a felizgatott szenvedély követelt, az izgalom, mint természetes, a kormány ellen fordult.

E közben a horvát mozgalom és szerb lázadás mindinkább határozott alakot öltött, az alföldön megkezdődnek a véres kitörések.

Előttünk lehet már most a helyzet világos képe.

A Horvátországból és az Alföldről folyvást érkező nyugta-

lanító hirek mindinkább fokozták a clubbok izgalmait és tevékenységét.

Az eleinte ártalmatlannak látszó clubbok — forradalmi csarnok, egyenlőségi, radical-körök — stb. mindennap hangosabban kezdék tárgyalni az ország veszedelmét, és mert a kormány e bajokon minden eszközök hiányában azonnal segiteni nem birt, mindegyre hangosabb vádak emelkedtek a kormány erélytelensége, sőt tehetetlensége miatt.

A clubbok izgatott érzülete átvitetett a lakosságra és ez uton képződött természetesen egy közhangulat a fővárosban, melynek nyomasztó hatása mindinkább érezhető lett.

Ily uton veszíti el mindenkor a kormány cselekvési szabadságát. Nem forditván figyelmet az izgatásokra és a közhangulat alakulására, annak vezetését a clubbok veszik át. A közhangulat nyomásának aztán annál inkább enged a kormány, minél szelidebb természetű és minél inkább népszerű akar lenni.

A kormány minden engedékenysége a közhangulat iránt a clubbok vívmányát képezi, és csak fokozza azok avatkozását a közdolgokba.

Így siklik át a hatalom a kormány kezéből észrevétlenül a clubbok befolyása alá a közhangulat által, és megvan az anarchicus állapot.

Ezen állapotok előidézésében főrésze volt többek közt a sajtó egyik uj szülöttének a «*Márczius Tizenötödiké*»-nek. Alig képzelhetjük el ma ezen kis lap hatását a közhangulatra. Meglepte közönségünket, mely a lapok hangjában a censura szigorú ellenőrzéséhez volt szokva, e lap kiméletlen merészsége. Szerkesztőjének fürgesége a hirek gyüjtésében vetélkedett ügyességével a feldolgozásban. Támadásaiban merészségét csak könnyelműsége a rombolásban multa felül.

Mészáros Lázár memoire-jaiban azt mondja, hogy Kazinczy Gábor és én erőszakos lépésekre unszoltuk volna a kormányt és ezen lap elnyomását tanácsoltuk volna.

Ez tévedése a derék emlékirónak. Mi — igaz — ohajtottuk volna, bár ilyen lap ne keletkezzék soha hazánkban, azt sem állitom, hogy ha azon izgalmas időben felelős minisztere lettem volna az országnak, nem lett volna-e bátorságom magamat tultenni a törvényes formákon — de engem senki sem kérdezett s én nem is avatkoztam ily dolgokba. Kazinczy Gábortól tudom, hogy ő megsokalva

ezen lap kicsapongásait, mikor ez egy alkalommal szóba került, ostromolta BATTHYÁNYT, ne hagyná ezt egészen mentére, hanem gondoskodnék ellenszerről is, mely e lap romboló hatásait paralyzálná. Hosszabb beszélgetés után végre hajlott gr. BATTHYÁNY arra, hogy hasonló lap alapittassék s erre szerkesztőül PÁKH ALBERTben lett is megállapodás, de ez akkor beteges állapota miatt fürdőben távol volt és nem történhetett semmi. Később az események rohamában elmosódott a terv. Debreczenben végre az *Estilap* által megmutattuk, hogyan kell az ilyféle sajtó-kinövést paralyzálni, és hatását ártalmatlanná tenni a közönségnél.

A «Márczius Tizenötödikét» illeti azon dicsőség, hogy a clubboknak mindig bőséges anyagot nyujtott az izgalomra és minden szónoklatokon tultett a kormány elleni galád támadásokban.

Feltűnő azonban az volt, hogy mig a clubbok és forradalmi lapok az ország legtiszteltebb embereit, magát DEÁK FERENCZET tekintet nélkül támadták meg — KOSSUTHOT úgy tüntették fel, mint ki erélyével bizonyosan segitene az ország bajain, ha collegáinak habozó és határozatlan, sőt tán a bécsiekhez szitó vagy félénk politikája nem nyűgözné le.

És mig a clubboknak sikerült a fővárosban a folytonoson nyugtalanitó lázadási hirek mellett igen izgalmas és elmérgesedett közhangulatot felidézni, és ezen közhangulatot a kormány ellen forditani, sikerült nekik egyszersmind egy másik sokkal veszélyesebb és következményeiben sulyosabb dolog, t. i. hogy a miniszteriumban a solidaritást a közönség előtt megbontották.

Mig a miniszteriumban gróf BATTHYÁNYT, DEÁKOT és társait a svarczgelb katonákkal való kiméletes elbánásért, a lázadások elnyomásában való késedelemért naponta élesen támadták meg — addig KOSSUTHOT mint a nép bálványát mindig úgy emlitették, mint ki, ha társai által nyűgözve nem volna, már rég kitakaritotta volna az országot a svarczgelb tisztektől és elseperte volna a lázadásokat, mintha nem is léteztek volna.

Nincs semmi adatunk rá, sőt őszintén nem is hiszem, hogy KOSSUTH kezdetben a clubbok vezetőivel valami összeköttetésben lett, vagy velök érinkezett volna. Sőt a debreczeni időkig a Márczius Tizenötödikével sem tudunk semmi összeköttetését.

De hogy már juniusban (1848) MADARÁSZ LÁSZLÓval, ki pedig az utczai mozgalmak főmestere volt és a radical-körben vezérszerepet vitt — érintkezéseket tartott fenn, ezt tudtuk és KEMÉNY is felemliti.

A kinek Kossuth jelleméről csak némi fogalma van, és e tekintetben nincs a nézetekben kortársai közt eltérés, az el fogja hinni, hogy a közhangulatnak fennebb vázolt alakulása nem lehetett Kossuthra befolyás nélkül.

Nem a clubbok szónokai keltették Kossuthban azon hitet, hogy egyedül ő van hivatva a hazát megmenteni, és azt nagygyá és virágzóvá tenni. E hivatásbani hitet a márcziusi napok benne teljesen megérlelték.

Hanem a clubbok működése keltette benne azon aggodalmat, hogy ha a kormány működése a bonyodalmakkal szemben nem mutathat fel sebes és döntő sikereket, a mint hogy ez nem is lehetett, és ő határozott solidaritásban mutatkozik minisztertársaival, az ezek ellen szórt mulasztások, erélytelenség és tehetetlenség miatti vádak őt is érintik és végkép lejárhatják, mig igy, ha ő különváltnak, sőt társainak többsége által lenyügözöttnek hiszik, az ő dicsősége társainak eredménytelen küzdelmeiben csak emelkedhetik.

Ebből természetesen fejlődött Kossuthnak azon eljárása, hogy előbb a solidaritás minden látszatát gondosan kerülte, hol pedig mint szakminiszternek cselekvőleg kellett működni, ott már világosan és elmagyarázhatlanul markirozta ezen solidaritás hiányát a kormányban.

A ki Pozsonyban, mint fennebb láttuk, a karzatok befolyását, az utczai véleményt, a közönség fanatismusát hatalmának eszközéül annyi sikerrel használta, az Pesten ugyanazon tényezőket, midőn önként támogatták, nem dobhatta el magától.

Különben is ez az agitatori szerepnek természetes fátuma. Felkelti a lelkesedést, mely a mint terjed, rajongássá válik, és ez tömegeknél az áradat természetét ölti fel. Az, a ki teremtette, csak ugy maradhat felszinen, ha vele uszik mint könnyű test, mely gátul nem szolgál, hanem általa sodortatja magát.

Így történt Kossuthtal is. Benyomásokra nagyon is fogékony kedélye mig az izgalmas közhangulattól nyert lendületeket s az által sodortatott, azt hitte, hogy ő vezeti azt.

A mint a clubbok szónokai az ő személyét külön választották minisztertársaitól, és mutatták a sötét árnyékot, melyet az események alakulása collegáira vet, ő társaitól valósággal külön is vált.

Előbb megelégelte, hogy roncsolt egészségének ürügye alatt

a miniszteri értekezletekben való jelenléttől mentessék fel, ezt kérte társaitól s nem tagadhatták meg.

Budára egy nyári villába költözött, és a közönség előtt úgy állott, mint ki egészségének helyreállitása miatt mindentől elvonta magát.

Ebben kettőt ért el. Minisztertársai, nehogy ő később minden felelősség alól magát elvonhassa, minden komolyabb ügyben vele is értekeztek és gr. Batthyány őt nyaralójában felkereste. Látszólag tehát az avatottak előtt nélküle nem tettek semmit. A nagy közönség pedig őt, mint ki semmiben részt nem vesz, felmentette minden felelősség alól.

Elvonulásában tehát a közhangulat jelzését követte. Igy minél válságosabb lett a helyzet társaira nézve, annál gyümölcsözőbb lett az az ő népszerűségének emelésére.

Midőn pedig mint pénzügyminiszternek szakmájában önállólag tenni kelle valamit, gondoskodott róla, hogy eljárásában kielégitse az izgalomban tartott közhangulatot, és erélyt mutasson társainak béküléken̈y kiméletessége mellett.

Feljelentetett például neki, hogy egy pesti kereskedőház egy bécsi háznak fizetésben érczpénzt küld a gőzhajón. Kossuth ezen érczpénzküldeményt a gőzösön lefoglaltatta és betiltotta, hogy az érczpénz az országból kivitessék.

Nem hihetem, hogy Kossuthnak magának sejtelme lett volna ily rendszabály kényes hatásairól.

A mellett, hogy ily tilalomnak nem lehet érvényt szerezni, hol a kormány a szükséges felügyeleti közegekkel nem rendelkezik, pedig nekünk Ausztria felé határőreink nem voltak, a rendszabálynak tehát sikere nem lehetett, ellenben ily rendszabály gyülöletessége által mondhatlanul ártott.

Nemcsak hogy Bécsben a tőzsde és kereskedelmi köröket rendkivül felizgatta, hanem magára a pesti kereskedés hitelére is kártékonyan hatott, mert azon időben épen fontossá vált, hogy fizetések fejében a kereskedők érczpénzt is kössenek ki és ez uton ahoz jussanak.

Továbbá a bécsi nemzeti bank, melynek jegyei épen kényszeritett árfolyam mellett voltak Ausztriában úgy mint nálunk forgalomban, a magyarországi érctermelést arany-ezüst alapjának gyarapitásánál egyik állandó forrásul tekintette.

E rendszabályban tehát a köz forgalmi eszköz — a bank-

jegyek — hitelének érdekét látták megtámadva, s ebben mindenkit sértve, ki csak bankjegyekkel birt.

Hogy az ily rendszabályok gyülöletessége a bécsiek és köztünk fennforgó érdekek kiegyenlitését felette megnehezitették, söt gróf Batthyánynak és társainak kibékitési erőfeszitéseit paralyzálták — ez természetes.

De e rendszabályok a clubbokban dicsőitésre találtak, és a miniszteriumban — a szakadást constatálták.

Ily conjuncturák közt közeledtünk a julius 2-kára hirdetett országgyűlés megnyitásához.

A kormány helyzetének bonyodalmai alig leirhatók.

A horvát ügyek békés kiegyenlitése többszörös kisérletek után sem sikerülhetett. De azon czélokat tekintve, melyeket báró Jellasics magának kitüzött és makacs kitartással követett, erre kilátás sem volt.

A szerb lázadás, melyet eleinte elnyomni nem birtunk, egyre terjedett, és terjedésben erősödött. Már a határőrvidékeket is belevonták lassan a mozgalomba és a szomszéd szerbektől is sokan belevegyültek a lázadásba. Több helyen erőditett táborokat állitottak és portyázásaikkal falvakat sanyargattak, magyar és német lakosságot pusztitottak.

Az országban jobbadán idegen katonaság volt kétes érzelmű tisztek vezénylete alatt, kik eleinte becsülettel teljesitették a rendeleteket és vitézül harczoltak a lázadó szerbek ellen, de a mint kormányunk viszonya a bécsi kormánynyal fokonkint feszültebbé vált, úgy lankadtak ügyünk iránt, mig végre elálltak tőlünk.

Az idegen katonától várni, hogy lelkesüljön ügyünkért, balgaság volt. Nekünk tehát magyar katona kellett és ennek kiállitásához pénz.

Katonát és pénzt rendes viszonyok közt csak az országgyűlés adhatott, de ez távoli segély volt, mig a baj folytonosan nyakunkon és naponkint terjedt és veszélyesebb lőn.

A kormány mit tehetett egyebet, mint a veszély által kénytszerülve katonát és pénzt teremteni, a mint épen lehetett.

Májusban megrendelte a kormány tiz zászlóalj kiállitását toborzás utján.

A költségek fedezésében az ország hazafiságához fordult es felhivást intézett az ország lakosaihoz, hogy kiki járuljon önkéntes adakozással a haza veszelyének elháritásához.

E felszólitásra a főváros úgy mint a vidék vagyonos osztálya halmazzal hordotta a haza oltárára ezüst készületeit és a közadományok azon helyzetbe hozták a kormányt, hogy pár millió forintig rendelkezhetett.

Ezen ércz-adományok alapjára, annak erejéig a kormány egy- és kétforintos bankjegyeket bocsátott ki, mely egyszersmind az apróbb pénz forgalmának is nagy szükségét pótolta.

Ezen lépésekre a fenyegető veszély kényszerüsége vitte a kormányt. Bécsben azonban a magyar lábon rendezett katona-erő, más szolgálati feltételek más felszerelés és magyar vezénylet alatt, mint a közös hadseregtől különvált haderő alakitása, csak növelte a gyanakodást és aggodalmakat.

Ezeket még mértéken tul is fokozta a magyar bankjegy kibocsátása.

Az időközben Pesten megfordult br. Sina György bankár javasolta Kossuthnak a kölcsönt és ennek megszerzésére közvetitését is felajánlotta, de Kossuth ismerte az erkölcsi osztalékot, mely épen a magyar önálló bankjegyek kibocsátásából neki is jutand, és a mellett maradt.

A hangulat a magyar fővárosban igen izgatott volt, mint fennebb kifejtettem.

A Horvátországból érkező hirek, a szerbeknek naponkint terjedő lázadása, az első csatázásoknak eredménytelen kimenetele — bőségesen szolgáltatták az anyagot a folytonos izgalmakra.

Nálunk minden bajok forrását Bécsben keresték. A «camarilla és ármány» minden szájon forgott, a bécsi érdekek iránt tekintettel lenni, őket kimélni — az árulással határos gyengeségnek tekintetett.

Es mig a clubbok által a sajtó közreműködésével a pesti közhangulat naponkint inkább elmérgesedett, e közben kellett volna a kormánynak a bécsi kormány és köztünki kiegyenlitések utját egyengetni.

Itthon az elmérgesedett hangulat csillapitására erélyes rendszabályokhoz kellett nyulni, melyek a veszélyek elháritására eszközöket teremtettek. De épen ezen eszközök erélyes kiállitása nevelte inkább Bécsben az aggodalmakat és gyarapitotta a kiegyenlités nehézségeit.

A közhangulat végső elkeseredése mellett a birodalmi kapcsolat követelményeiről szólni, a kölcsönös védelem kötelezettségét azon térre vinni, hogy mi az olasz hadjárat elősegitésére még had-

erőt adjunk azon hatalomnak, mely minket saját hazánkban orvul megtámadtat és pusztit — ilyféle beszéd azon időben hazaárulás volt volna.

Ellenfeleinknél Bécsben nem volt ismeretlen a magyar fővárosi hangulat. Nem volt okuk kételkedni István főherczeg nádor, gr. Batthyány, Széchenyi, Deák, Eötvös stb. őszinte szándékában, hogy kiegyenlitést ohajtanak, de ismerve a közhangulat elfajulását Pesten, látták, hogy gr. Batthyány társaival nem ura többé a helyzetnek, Kossuth pedig, a ki megtartotta a hatalmat, társaitól egészen ellentétes politikát űz.

Minden lépésében úgy bánik Ausztriával, mint idegen országgal, a kapcsolat érdekeit nem tekintve.

A birodalom közös megvédéséről, a sulyosodó közös terhek viseléséről tudni sem akar.

Ellenben haderőt állit, mely a közös hadsereggel semmi kapcsolatba nem hozható, mely egészen önálló és független lábra szerveztetik.

Önállólag bankjegyeket bocsát forgalomba, nem véve tekintetbe a fennálló közös pénz-rendszer lehető megingatását.

Ezen nagyobb és ezer apró tényekből, a pesti közhangulat kifakadásaiból, a sajtó ingerlő nyilatkozataiból ellenségeinknek az udvar körében és a bécsi kormánynál roppant tőkét lehete ellenünk felhalmozni.

Ellenségeink pedig váltig voltak ott, és hatalmas érdekeket képviseltek.

Első sorban mindazok, kiknek a birodalom fennmaradása és európai állása őszintén szivükön feküdt, és kik nem törődtek volna a magyar szabadsággal, ha az a birodalom érdekeit nem teszi semmivé.

Második sorban az osztrák hadsereg tiszti kara volt. Arra pedig még történészeink sem fektettek kellő sulyt, hogy Ausztria a hadsereg vezényletében oly erős kasztot képezett, hol az egység eszméje mint sehol másutt egészen kifejlett és érvényre jutott.

Volt a közös hadseregnek magyar, német, cseh, morva, horvát stb. katonasága, azaz legénysége, de tiszti karában sikerült a külön nemzetiségek minden nyomát eltörölni, és oly közös egységes testületi szellemet — karszellemet — teremteni, mely mint szervezet ép oly bevégzett, mint kitartásban szivós volt.

Ezen szellemet a legénységben is csak az ujabb ujonczozási

rendszer és rövidebb capitulatio törte meg. Azok, kik a közös hadsereg régi időbeli obsitosait ismertük, tudjuk, hogy azokkal még a hatóságok sem birtak, mint kiszolgált és hazakerült katonák sem akartak semmit tudni a polgári hatóságokról és polgári rendről.

Ezen egységes tisztikar volt az általános politikai mozgalmaknak leghatározottabb ellenese az egész birodalomban. A birodalom részeinek alkotmányos elkülönzésében ezen osztály látta a maga egységen nyugvó érdekeit veszélyeztetve, és hatékonyabb befolyást gyakorolt az ügyek végkifejlésére mint az annak idejében figyelemre méltatva lett.

Harmadik sorban álltak ellenfeleink közt a többféle nemzetiségek tulfeszitett követeléseikkel.

Hogy ezen nemzetiségi követelések kielégitése az udvarnak és bécsi kormánynak ép oly kevéssé állnak érdekében mint nekünk, s erre ép oly kevéssé hajlanak mint mi, ezt tudhattuk.

A későbbi idők pedig eléggé meggyőzhettek bennünket, hogy noha felhasználták erejöket, még sem lettek igényeik kielégitve.

Ne higyjük a német politikusokat oly rövidlátóknak, hogy ők a nemzetiségi mozgalmaknak a birodalomra nézve bomlasztó természetét félreismerték volna. Sőt nincs okunk feltenni, hogy be ne látták volna, mikép a nemzetiségi mozgalmak további fejlődésükben az örökös tartományokat sokkal kedvezőtlenebb állásban találják és mélyebben sujthatják, mint Magyarországot.

Több okuk volt ennélfogva a nemzetiségek törekvéseitől idegenkedni, mint nekünk.

Egyelőre azonban a nemzetiségek vezetőinek volt annyi politikájuk, hogy mig első sorban a magyaroktól akartak engedményeket kicsakarni, és erre magukat eléggé erőseknek nem hitték, hogy a bécsiekben szövetségeseket nyerjenek, a császár iránti hűséget és a birodalmi érdekek iránti teljes hódolatot szinlelték, sőt magukat a dynastia és birodalmi egység védőiként mutatták fel. Ennek kiáltó adatait alább látni fogjuk.

Ez okozta, hogy Bécs a nemzetiségek ajánlatait egyenesen és határozottan nem utasitotta vissza, sőt aligha bánta, ha a nyomás eszközei felettünk szaporodnak, ettől várván azt, hogy a környező veszélyek láttára nem tehetünk mást, mint feléjök fordulni és velök az ellentétes érdekeket kiegyenlitni.

Csak a történelmi igazság megtagadásával, az okmányok és tények feledésével szabadna a bécsi kormányról állitanunk,

hogy az, míg csak a velünk való kiegyezés reményét egészen nem vesztette a velünki szövetkezés kapuit mindig nyitva ne tartotta volna, a kiegyenlitést többször ne sürgette, sőt reményeinek enyészetével is még augusztus 31-kén ne tett volna utosó kisérletet a lehető békés kiegyenlitésre ;

hogy továbbá hozzánk eljutott és okmányokba foglalt követeléseiben a jogosság és méltányosság helyes mértékét — egy pontot kivéve — tulhaladta volna.

A bécsi kormány ellenségeinkkel való egyetértésének első bizonyitékát csak szeptemberről találjuk. Mészáros Lázár hadügyminiszterünk pedig mint leghitelesebb forrás a seregünknél vezénylő idegen tisztek visszavonulásának idejét októberre teszi.

A mint hogy a forradalom utáni hadi törvényszékek is a seregünkben szolgált közös hadseregbeli tiszteknél csak az október utáni szolgálatot veszik tekintetbe, az előtti időket nem.

Hogy a pesti clubbok, az izgató lapok, a közhangulat és ezután még forradalmunk nemzeti történésze is kezdettől a bécsi camarilla folytonos működéséről, a régi absolutismus visszaállitásáról, a had- és pénzügyminiszteriumok visszavételének szándékáról beszél — ezek sehol nem bizonyitott feltevések és pedig oly positiv okmányok és elvitathatlan tények ellenében, melyek e feltevéseket megczáfolják.

Azt sem kell felejtenünk, hogy ily mozgalmas időben nálunk is, túl is mindenki hivatottnak érezte magát politikát csinálni, és nem lehet minden egyesek izgatásait a kormánynak sem itt, sem ott felróni, de a nemzetiségi és kivált határőri lázitóknak saját feleik irányában, hogy sikerre számithassanak felsőbb megbizatásra kelle hivatkozniók és annak hiedelmét ébreszteniök.

Az pedig valóságos képtelenség, hogy a bécsi kormány az ellenünk fellázitott szerbeket, ha azok szövetségesei lettek volna, saját bennlevő katonaságával, mely tőle függött, akasztassa és csatákban pusztittassa.

A fennebb elmondottakból könnyen eligazodhatunk a történelmi tények és feltevések felett.

X. FEJEZET.

A julius 2-kára egybehivott országgyűlés minősége. Az ország békés hangulata. Megalakul a kormánypárt a képviselők nagy többségéből. Miként bánik el e párttal a magyar kormány. Batthyány gróf személyes tulajdonai. Ki volt oka a nagy kormánypárt felbomlásának? A gróf előintézkedései a kormánypárt szállására nézve az Ullmann házban. Kossuth állásfoglalása. Deák döntő nézete.

Ha az első magyar miniszteriumról a szellemi erők összegét tekintve elmondhatjuk, hogy hasonlót még egyszer Magyarország alig állithatna ki, —

elmondhatjuk az első magyar képviseleti országgyűlésről is, mely 1848 julius 2-kára Pesten összegyült, hogy ennél józanabb, hazafiasabb, higgadtabb és békésebb szellemü törvényhozást is alig volna ismét kiállitani képes Magyarország.

Mind az előbbinek, mind az utóbbinak épen ezen előnyeiben rejlett szerencsétlenség.

Ha a miniszteriumban az ellentétes erők nem tartják egymást egyensúlyban, hanem bármelyik veti alá magának a másikat s halad határozott irányban saját ösvényén, nem lehet sorsunknak oly gyászos kimenetele, sőt valószinüleg hamar mentve vagyunk.

Ha a képviselőtestület kiválóbb tagjaiban a hazafiság mellett több egyéni ambitio és nagyra törekvési viszketeg van — ismét egészen más fordulatot vesznek a dolgok.

Ezen képviselőháznak — ha egyszer hű történelmét birni fogjuk, meggyőződünk — épen abban állott bűne, hogy oly hazafiakat látván a dolgok élén, mint gr. Batthyány, Széchenyi, Deák, feltétlen bizalommal ragaszkodott hozzájok, és nem birt elég becsvágygyal önálló politikát csinálni, mig velök hiában próbált.

Ez pedig annál jogosabban állithatom, mert ezen képviselőház többsége Debreczenben, megfosztva mindannyi vezéreitől, elhagyatva sok kitünő tagjaitól, mikor már Kossuth nemcsak ha-

talmának tetőpontján, de vetélytárs nélkül állt, birt mégis az országgyűlésen önálló irányt kitűzni és azt Kossuth ellenében is fentartani, mi hogy sikerre nem vezetett, nem rajta mult.

Magyarország lakossága ez időben a hazafiság és józanság oly példáját mutatta fel, mit lélekemelő adat gyanánt jegyezhetünk fel és elmondhatjuk, hogy az ország népe s ebben kiválólag a magyar és német nép méltó volt azon állásra, melyhez jutott.

Mikor a márcziusi napokban Pest mint főváros a nemzeti átalakulásért mozgott, sorban érkeztek hozzá az ország többi városaiból a részvét és csatlakozás nyilvánitásai.

A mint az eredmények ki lettek viva és a törvények megalkotva, a megyék és városok az országban nem engedték magokat a fővárosban még mindig tartó zavargások által félrevezettetni, hanem minden erejöket az uj állapotok berendezésére és a rend és közbiztonság fentartására forditották — és midőn az uj világ rendében az uj elemekkel a megnyitandó első magyar parlamentbe követeket kelle választania, jobbadán minden vidéke az országnak nem az uj ismeretlen, hanem a multból józan higgadtságukról ismert hazafiakat választott képviselőkül.

Ily szellemü képviselőházban a mult időnek öt ellenzéki kiválóbb tagja találkozott: Nyáry Pál, gr. Teleky László, Patay, Zsembery és Kubinyi, kik az ellenzéki padokon foglaltak helyet, de ezek mindenike oly távol állott a felforgatási szándék, vagy elszakadás gondolatától, mint akár a leghivebb kormánypárti, sőt közülök gróf Teleky László, mihelyt dolgaink bonyolódni kezdettek, s belátta, hogy azon párt, melynek tagja volt, túlhajtani kezd, külföldre kivánt megbizást gr. Batthyánytól és kapott is, és Párisba költözve, elvonta magát azon körből, melyben tovább helyét nem találta volna. Nyáry megmaradt helyén, de befolyásával a mérséklők egyik legbuzgóbbika volt.

A Madarász testvérpár mintegy huszad magával képviselte a szélső baloldalt s köztök Madarász László egyedül volt a számbavehető sajátképi forradalmi elem a képviselőházban.

A többi aránytalanul nagy része a képviselőháznak, köztök számos Magyar- s Erdélyországban ismert kiváló hazafiak a kormány padjain foglaltak helyet, és a parlamentben példátlan többséget alkottak és szellemökben s állásfoglalásukban kirivó ellentétet képeztek a főváros akkori izgatott hangulatával.

Ezen többség nem alakittatott, nem várt csoportositásra,

megalakult önmagától és csak az kellett, hogy a kormány a magától szervezkedett nagy pártot kezébe vegye és vezesse kitűzött czéljai felé.

De mit tett a kormány?

Nem szabad a dolgokat szépítenünk, gyarlóságainkat a mint voltak, be kell vallanunk. Ezt követeli tőlünk a történelmi hűség.

Kormányunk fővezetői épen nem ismerték a parlamentaris kormányzat sajátságait, annak feltételeiről még csak fogalmuk sem volt.

Alig lehet nekünk ma megfogható, hogyan történhetett ez, azonban tény, és e messzeható ténynek okát nem szabad elhallgatnom, és pedig annál kevésbbé, mert ez lett későbbi bajaink főforrása.

Kemény kegyeletes kiméletttel igy rajzolja ezen állapotokat:

«A magyar tablabiró és a kiválólag józan szellemű magyar nép nem sokat hajtott a kávéházi demagogok zajára.»

«A követi kar közbecsültetésben álló és többnyire mérséklett gondolkozásu férfiakból alakult.»

«Majdnem kilencz-tizedrésze a képviselőknek. Pestre érkezésekor, még a Batthyány miniszteriumot pártolta.»

«Nyáry-Madarász alatt egy kicsiny töredék alkotá az ellenzéket. És e töredéknek is csak egy része volt, mely az országgyűlési szélső democrata pártot tevé.»

«A kormányt védelmező többség az Ullmann-házban néhány előkészitő gyűlést tarta.»

«Szelidebb s engedékenységre hajlóbb szellemet alig lehetett kivánni, mint a minő itt tanusult.

«S mi lőn e többségből?»

«Kértük a miniszteriumot, lépjen szoros viszonyba a mérsékelt párttal, hogy az korán disciplinaltassék.»

«Azon miniszterek, kikkel beszéltünk, válaszul adták, hogy a kormány nem akar semmi pártra *különösen* támaszkodni.»

«Ez rossz előjel volt.»

Pedig a magyar miniszterium tagja volt b. Eötvös és Szemere is, a magyar centralisták vezérei és a parlamentaris kormányzat apostolai.

Mennyire érlelte a centralisták iskolája hazánkban a parlamentaris rendszer ismeretét, innen elképzelhetjük. Maga a parlamentaris kormány sem volt még az iránt tisztában, hogy

mint többség emanatiója párt nélkül nem létezhetik, és hogy a párt létezésének megvannak elengedhetlen feltételei.

Ezt illetőleg igy szól Kemény a kormányról:

«A pártok és közszellem irányában sem látszott positiv állást foglalni a miniszterium.»

«Organumot sem keresett, mely által a véleményekre hasson.»

«Betakarva magát ártatlanságának palástjába, minden rágalmat úgy türt, hogy sem megczáfolni, sem meggátolni nem látszék eléggé eltökéltnek.»

«Ez keresztényi erénynek, samaritanusi alázatnak jó lehetett: de kormányzati taktikának nem vala mindig czélszerű.»

Pedig megvolt a lap is. Mert az akkori *Pesti Hirlap* Keménynek a képviselőház tagjának és Csengerynek vezetése alatt állt, és a képviselőház számos tagja, köztök magam is, rendes munkása voltam.

Mi igy is maguktól a kormányt támogattuk teljes erőnkből, a kormánynak csak nyilatkozni kell vala a közönség előtt, hogy annak közegeül tekintessék a *Pesti Hirlap*.

Párt is meg volt, magát szervezte, és az Ullmann-házban fényes gyülhelye volt.

De miniszteri pártot fentartani, ha azt a miniszterek ignorálják, avval nem érintkeznek, közibök soha sem jönek — lehetetlen.

Volt tehát parlamentaris miniszteriumunk, de ezen miniszteriumnak nem volt sem pártja, sem lapja, melyet elismert és elfogadott volna.

E megfoghatatlan «laissez aller» viselete a miniszteriumnak, elképzelhetjük, mennyire decomponáló hatással volt a képviselőház visszonyaira.

Gr. Batthyány miniszterelnök tehetségeinek és tekintélyének legnagyobb bizonyitéka azon csatlakozás, melylyel az ország első rendű kitűnőségei miniszteriumába léptek, de ő nélkülözte mind a politika mind a közigazgatás vezetésében a szükséges routine-t. Ezt megszerezni alkalma nem volt.

Ez mindig érezhető baj, de válságossá lehet nehéz időben.

E mellett volt még valami gr. Batthyányban, mit én kimagyarázni nehezen birok, de fátumának fő oka épen ebben rejlett.

Gr. Batthyány szellemi kitűnősége mellett kiválólag distingvált egyéniség volt. Rendkivüli erély és tevékenység mellett a vakmerőségig menő bátorsággal birt. Külső megjelenésében, alakjában

minden követelni látszott a — tekintélyt és bizonyos tartózkodást. Semmi, a mi közeledésre, bizalmasságra vonzana.

«Az antik fő — így szól róla Kemény — a görög nagy szellemek szobrairól látszott átvettnek. Nála csak az örökké halvány arcz, a szem égő tüze, s a vonalokban nyugvó dacz mutatta a szenvedélyek mélységét.»

De zárkozott ember volt, nem volt közlékeny és semmi sem volt benne, mi mást bizalmas közlésekre felhivott vagy hangolt volna.

Nem látszott keresni mások nézeteinek hallását, többnyire tartózkodók voltak mások is elmondani azokat, s ha kenyszerüségből tették, de önként ritkán.

Szemere miniszter-társa, Pázmándy a házelnök, a közügyek kezelésében legpracticusabb emberek belátták a bajt, — desperáltak — és hallgattak. Mindketten e miatt gyanuba is jöttek, hogy Kossuth és pártjával kaczérkodnak, pedig, mint tőlök maguktól tudjuk, csak hitök volt megingatva az iránt, hogy gr. Batthyány megóvhatja hatalmát a tulszárnyalástól. Pedig sorsunk attól lett ez időben függővé: kinek politikája jut tulsulyra: Batthyányé-e vagy Kossuthé.

Szerencsétlenségei közé tartozott gr. Batthyánynak még az is, hogy környezetében nem volt kiválóbb politikus fő — bizalmas emberét pedig a közéletben nem ismertünk. Így vele közvetlenül nehezen, közvetve épen nem lehetett érintkezni.

Minisztertársai közül is egyikkel sem volt köztudomásu intimitásban.

Deák tanácsait habozás nélkül követte, de Deák csak a politika komoly kérdéseibe avatkozott — felhivásra.

Széchenyitől — egyeniségök és vérmérsékök különbözősége, tartotta távol. A gróf élénk, meleg kedélye nem érezhetett vonzalmat a miniszterelnöknek ridegségig komoly és zárkozott egyeniségéhez. Daczára ennek a gróf eleinte megkisérlett mindent, hozzá közelebb férkőzni, de leverten panaszlá — eredmény nélkül.

A miniszterelnök két fő sajátsága az önérzetes büszkeség nem kerülhette ki a kicsinylés, önbizodalma az elbizakodás látszatát.

Nélkülözte egészen az udvari körök sima hajlékonyságát és a közéletben annyira szükséges szeretetre méltó nyájasságot. A kivel beszélt, megtisztelve érezte magát, de felmelegedve és leigézve nem lett.

Imponálni és parancsolni tudott, mint kevesen.

Ha az élet iskolája fejti ki hajlamainkat, az övé, mint korán árváé keserü lehetett, mert elfordította az emberektől és csak magában bizni tanitotta meg.

De térjünk vissza megszakasztott tárgyunkhoz.

Ha a helyzetet, melyet az 1848-ki első magyar parlament a fővárosban összejövetelének napjaiban a magyar közélet gyúpontján talált, fentebb helyesen ecseteltem és a t. olvasó nem feledte el — el kell ismernie, hogy:

Azon válságos helyzeten, t. i. a kormány zilált és a közhangulat elfajult állapotán és evvel az ország sorsán egyedül az országgyűlés segithetett volna.

Hogy pedig az országgyűlés e feladatának megfeleljen, soha sem volt égetőbb szükség mint ekkor, hogy igen erélyes, törekvéseiben markirozott, állásfoglalásában határozott pártalakulás történjék épen ez országgyűlésen.

Csak az országgyűlés határozott állásfoglalása mentheti meg gr. Batthyány hatalmát és békepolitikáját Kossuth és az elmérgesitett közhangulat ellenében, és az országgyűlés ilyetén állásfoglalása nem is lehetett kétséges.

És a képviselőház tagjai meg is tették e szükség érzetében az előkészitő lépéseket, többször összegyültek az Ullmann-ház tágas helyiségében, csak azt várták, hogy a kormány lépjen velök érintkezésbe és megértsék részletekben is a kormány törekvéseit, egyesitsék erejöket, bizonyos nézetben állapodjanak meg és tudják mit és miért kell védeniök az országgyűlésen.

Fentebb részletesen elmondottam, miként hatottak a clubbok izgalmai és a közhangulat a minisztérium solidaritásának megbontására.

A egységet a kormány kebelében ismét helyreállitani egyedül az országgyűlés lett volna képes, mert Kossuthról feltenni nem lehet, hogy ő egy erős képviselőházi többség ellenében a minoritásnak vesse magát karjaiba.

Gr. Batthyánynak tehát azért is, t. i. miniszteriumának megszilárditására okvetlenül szüksége volt a kormánypárt határozott állásfoglalására és megerősödésére.

És e ponton már most két kérdés merül fel előttünk mint olyan, mely történelmi érdekkel bir a fejlemények megbirálásánál, és pedig:

Ki és mennyiben volt oka a magától alakult nagy kormánypárt felbomlásának és szétmállásának?

Továbbá milyen szellemű volt ezen kormánypárt és mit lehete attól várni azon esetre is, ha a miniszterium kétfelé válik, és el kell magát határozni két irány között, t. i. gr. Batthyány és Kossuth között?

Fentebb Kemény idézetéből láttuk, hogy a párt megalakulva több gyűlést tartott az Ullmann-házban, s felhiva a minisztériumot lépjen a párttal szoros viszonyba, azon feleletet kaptuk, hogy a kormány semmi pártra különösen támaszkodni nem akar.

Kemény ennél többet nem mond. Ebből még nem tudjuk, miként és ki által jutott e nézet érvényre? Általános nézete volt ez akkor a kormánynak, vagy különösen a hangadók a kormány kebelében hitték ezt? Hogyan jutott a kormánypárt az Ullmannházba?

Az Ullmann-ház Pesten a mostani állami főrendőrség épülete, akkor magán lakásoknak szolgált.

Második emeletét és földszinti helyiségeit Szechenyi lakta családjával. Az első emeleten a Zrinyi-utcza felőli részén két magán szállás volt, melynek a dunai oldalhoz közelebbi részét én birtam, az első emeletnek dunai egész sora — az Ullmann család lakása — ép akkor üresedett meg, mikor a miniszterium Pozsonyból Pestre költözött.

Ezen egész Dunasorra néző első emeleti részt Széchenyi saját zsebére kibérelte s nekem azt mondá: a mily szerény apparatusból állhat még most a közlekedési miniszterium, kis helyen megférünk. Neki is, nekem is igen alkalmatlan volna naponkint Budára járni hivatalba. A technikai osztályokat helyezzük el Budán, mi maradjunk Pesten.

E czélból vegyek én magamnak a szállásom folytatásában fekvő szobákból annyit, mennyi segédszemélyzetemnek és magamnak szükséges, a nagy fényes terem s avval kapcsolatban lévő luxussal kiállitott helyiségeket tartsuk fenn az országgyűlésre.

A képviselőháznak ülésezési helyet mindenesetre itt a Dunaparton a hidfőhöz közel kell találnunk, és minthogy ily képviseleti parlamentben a kormány jól szervezett párt nélkül nem lehet, és minthogy még az is bir ilyenkor némi súlylyal, ha a képviselők számára csin és mindenféle kényelem kinálkozik, és hogy a helyi-

ség is, hol összegyülhetnek, kedvező fekvésű legyen, tartsuk fel e szállást a kormánypárt clubbhelyiségeül.

Kibérelvén a gróf ezen nagy épület-részt, a kijelölt osztályt fenhagytuk az országgyűlés megnyitásáig a kormánypárt számára.

Mikor aztán az országgyűlés tagjai junius hó utolsó napjaiban gyülekezni kezdettek és már találkozási és ismerkedési helyiségekre gondoltak, közhirré tettük, hogy a kormánypárti képviselők számára az összejöveteli és értekezleti helyiség kész es az Ullmann-ház első emeletén a főbejáró ezen helyiségbe vezet.

A gyülekező kormánypárti képviselőknek igy lett az Ullmann-ház clubb-helyisége a gróf gondoskodásából.

Sokan a képviselők közöl azon hiedelemben voltak, hogy maga a kormány gondoskodott pártja számára ily szép és kényelmes gyülhelyről. Csak midőn látták, hogy a miniszterek nem mutatkoznak, sőt gr. Batthyány és Deák a pártot kerülik, jöttek tisztába, hogy ez nem a kormány gyöngéd figyelme és én kérdezéseikre elmondottam a dolog állását, t. i. a gróf előző gondoskodását.

A gróf tehát, ki egész életében párton kivül állt, soha párt es pártoskodás ügyeibe nem avatkozott, azt, hogy parlamentaris kormány létezzék, párt nélkül képzelni sem tudta, és ezt annyira lehetetlennek tartotta, hogy a párt számára saját költségén fényes helyiséget bérelt és azt általam annak rendelkezésére bocsátotta.

Ez volt tehát a grófnak, mint egyik miniszternek a nézete a pártról az országgyűlésen.

Szemere és b. Eötvös emlékét nem sérthetjük meg azon be nem bizonyitható feltevéssel, hogy ők mint a magyar sajtóirodalomban a parlamentaris kormányzat úttörői azt nem tudták volna, hogy parlamentaris kormány csak többséggel kormányozhat, a többséghez pedig párt kell.

Herczeg Eszterházy és Mészáros Lázár távol voltak s ezen alakulásokban részt nem vehettek. A derék, szelid lelkü, szerény Klauzál ott hol gr. Batthyány és Deák szólhattak, befolyást ritkán vett.

Kossuth ha valamiben, bizonyára a pártpolitikában birt különös és kiváló ügyességgel. Ennek bizonyitékait már Pozsonyban az országgyűlésen eléggé láttuk. Ő természeténel fogva semmi sem volt inkább mint pártember, és mennyire birta a pártfegyelmet kezelni, megmutatta a pozsonyi országgyűlésen.

De KOSSUTHnak volt annyi belátása, hogy miután ő magára szeretett úr lenni, s ehhez a márcziusi események után teljes jogot tartott, s már mint fentebb láttuk, magát társaitól elkülönzött állásban mutatta, ő természetesen nem lehetett oly pártalakulásnak előmozditója, mely a szellemi erőket a kormány és nem az ő számára gyüjti össze és fegyelmezi, mely ennélfogva gr. BATTHYÁNY és társainak hatalmát szilárdithatja meg a képviselőházban.

A politika azon útján, melyre ő már ekkor a pesti clubbok és közhangulat befolyása alatt tért és indulni kezdett, ő már a kormány nagy többsége által nyűgözve érezte volna magát, és a kormánypártot nem tarthatta a maga pártjának, és annyi esze volt, hogy más számára esetleg maga ellen nem segit pártot alakitani és szervezni.

Adjuk hozzá még ezekhez, hogy KOSSUTHról már junius hóban tudva volt, miszerint MADARÁSZ LÁSZLÓval, a clubbok és utczák hősével folyton érintkezik. Már ekkor minisztertársaitól különválasztatott és mint a haza egyedüli reménye a környező vészek ellenében állittatott fel, midőn minisztertársaira a legféktelenebb kifakadások szórattak.

Végül ne feledjük azt is, hogy KOSSUTH, midőn az első magyar parlament julius 2-kára hirdetve lett, ismerve jól a hatalom kellékeit, egy politikai napilap meginditását hirdette ki *Kossuth Lapja* jellemző czim alatt és ez julius 1-ső napjan 1848-ban meg is indult.

A helyzet oly markirozott, oly világos volt, hogy azt félreismerni alig volt lehetséges.

KOSSUTHot a pesti közvéleményben a clubbok és izgató lapok külön választották társaitól — és ő elvonta magát nyilván a miniszteri tanácsoktól és nyaralóba költözött.

Azon elemekkel, melyek a fővárosi izgalmakat vezették és a kormányt — kivüle — élesen támadták, MADARÁSZ által folyton érintkezett, övé volt az utczai vélemény, a közönség hangulata, mely minisztertársai ellen mindinkább hangos és ellenséges lett.

Míg gr. BATTHYÁNY es társai békepolitikát űztek, KOSSUTH mint pénzügyminiszter mindinkább ellenséges állást foglalt a bécsi kormány, bécsi bank és annak emberei ellen.

Végül az országgyűlés összejövetelére önálló lapot inditott meg saját czime alatt, hogy külön állását minden attributumokkal ellássa és felszerelje.

Ha volt hatalom a világon, mely Kossuthot a lejtőn, melyre lépett vagy lépetett, megállásra birhatja, ez egyedül egy országgyűlési compact többség lehetett volna, melyre ő meglehet megpróbált volna a karzatok, az utczák és clubbok által hatni, mint Pozsonyban, de ha az helyét férfiasan megállja, természetes hajlamánál fogva eldobja a törpe minoritást és ennek élére áll, és mig az ország gyűlési többség által megjelölt úton elől jár, a vezérlet látszatát magának megmenti.

Kit a dolgok ily folyamatáról lélektani indokok nem elégitenének ki, annak szolgálhatnék számtalan adattal tényekben Kossuth nyilvános életéből.

Az országgyűlési első vita alkalmával Kossuth erős többséget látva maga mögött,a *«törpe minoritas»* bántó czimét oly megvetéssel dobta az ellenzék arczához, hogy az e miatti felzudulás csillapitásáraDeáknak kelle védelmül sikra szállni és hatását kiszelidíteni.

A debreczeni ülések alatt február 12-én az országgyülés többségének megnyugtatására, mely őt kényszerítette az akkori már tényleg forradalmi kormány politikájának előadására, kimondotta ünnepélyesen az országos ülésben, hogy:

szabadságharczunk tisztán védelmi harcz alkotmányunk mellett, és nem akarhatjuk, hogy a kiegyenlités hidját magunk mögött felégessük. Ha csak — így szólt — arról volna szó, hogy a sanctio pragmaticából folyó közös védelmi kötelességünket teljesitsük, a közös terhekben igazságos arányban részt vegyünk, ha csak azt kivánnák, hogy méltányosságból vagy *200 millió adósságot magunkra vállaljunk* a béke és egyetértés fejében — mindezekről lehetne szólnunk.»

Ezt mondotta Debreczenben a szószékről, miért nem mondotta volna el Pesten is, ha egy többség követeli, és akkor — mentve vagyunk.

Nem ismerek esetet, hol Kossuth komoly, határozott nyomásnak ne engedett volna.

Magamnak is voltak hivatalos ügyekben felszólalásaim, hol pedig már előzőleg rendelkezett mint kormányelnök, mind a mellett komoly, határozott felszólalásomra azonnal minden habozás nélkül engedett, és visszalépett elsietett rendelkezéseivel.

Ha valaki Kossuthnak ez időbeni magatartását és elmaradhatlanul törésre vezető eljárását öntudatos, átgondolt szakadási szándéknak tulajdonitaná, vagy magatartásának alapját egy meg-

fontolt, minden következéseiben meglatolt politikában keresné, az ismerné őt leginkább félre, és volna iránta ép úgy igazságtalan, mint felfogásában téves az eseményekre nézve.

Kossuth egyéniségének sajátságait és a fentebb ecsetelt helyzetet számbavéve be kellett volna látni gr. Batthyány és Deáknak, hogy egy compact országgyűlési többség és jól szervezett és összetartott erős kormánypárt az egyedül mentő eszköz a fennálló bonyodalmak közt.

Azért emlitém csak e két minisztert, mert a többiekről elmondottam, minő viszonyban álltak a kormánypárt alakulásához. A dolog tehát e két miniszteren fordult meg.

Nincs adatunk reá, miként vélekedett gr. Batthyány a kormánypárt szükségességéről, hogy nagy hajlammal viseltetett volna ily pártalakulás iránt, onnan kételkedhetünk, mert az érintkezésekben igen fukar és tartózkodó volt.

Azért hiszem, hogy ő ebben is mint másban habozás nélkül Deák nézeteit követte.

Deákról már positiv adatunk van. Ő ugyanis a julius 21-ki országos ülésben igy szólt:

«Hivatkozom a ház minden tagjára, az egész nyilvánosságra, az egész országra: van-e vagy volt-e miniszterium valaha, mely a képviselők megválasztásába kevésbé avatkozott volna, mint ezen miniszterium?»

«A miniszterium senkit különösen ki nem tüzött, senkit bármi tekintetnél fogva az én tudtommal nem ajánlott. Nem történt semmi, hogy a miniszterium a képviselők megválasztása által magának többséget szerezzen.»

Képzeljük-e: hogy találkozott volna Európában parlamentaris miniszter, a ki ilyféle magatartással mint érdemmel dicsekedett volna? Ebből itélhetjük meg, mennyire voltunk előkészítve a parlamentaris rendszer befogadására még ez időben.

De még ez nem minden. Deák igy szól tovább fennebbi beszédében:

«Felhivom a tisztelt házat, nem az volt-e a panasz a miniszterium ellen, hogy nem gyüjti össze az erőket, nem az volt-e a panasz, hogy nem akar értekezni, s őt valamely ösvénybe bele vezetni: nem volt-e ez a panasz hogy *szét engedi ernyedni azon többséget, a mely neki bizonyos volt?*»

«S miért tevé ezt a miniszterium?»

«Azért, mert nekünk nem csinált bizalom, nem szerzett többség kellett, nekünk magától fejlő bizalom kellett.»

Ilyféle pártelméletnek mennyi értéke van egy parlamentaris kormány számára — azt itélje meg a t. olvasó, én az elmondottakból két eredményt akarok mint tényt levonni.

Egyik az, hogy az országgyűlésen a megalakult igen nagy többségből álló kormánypárt szétbomlott, mert a kormány vonakodott a már szervezett párttal érintkezni és azt mint compact kormánypártot elismerni, és ezen kormánynézet Deák által kimondott elv volt.

Másik: hogy Deák ezen beszédében fényesen igazolta a képviselőház kormánypárti tagjait, kik panaszt is emeltek, mint ő beismeri, hogy a kormánypárttal érintkezni nem akarnak és szétbomlani engedik a többséget, mely a kormánynak bizonyos volt.

Ne csodáljuk aztán, ha ezen dolgok elbeszélésénél Keményt is elhagyja kegyeletes türelme és keserü gunynyal emliti, mikép a kormány «betakarva ártatlanságának palástjába samaritanusi alázattal minden rágalmat úgy türt, hogy sem megczáfolni, sem meggátlani nem látszék eléggé tökéltnek».

Felette megszomorító itélet biz ez a legfényesebb kormánynak, melyet hazánk valaha kiállithat, életrevalóságáról.

Ezért vonakodtak talán kortársaink közül annyi avatottak emlékezéseiket megirni, és a történelem anyagait a jövő számára gyarapitani, mert érezték, hogy történelmi szigorral fejtegetni koruk eseményeit felette fájdalmas munka, és vagy az igazságtól kell elfordulniok, mit lelkiismeretök nem enged vala meg, vagy sziveiknek drága emlékeket ideiglen feledni, mi ellen mély kegyeletök lázadt volna fel.

Egészen más és sokkép kedvezőbb állásban találom magamat e munkánál, mint más kortársaim.

A sors úgy akarta, hogy nekem jusson azon helyzet, hogy korunk legnagyobb emberének amaz időbeli életét közvetlen érintkezésből elmondhassam, és adott annyi kötelességérzetet is hozzá, hogy ezt meg is tegyem.

Tartoztam evvel első sorban a hazának, mely iránti hüségünk tizparancsolatának első czikkelye az, hogy őszinték, igazak, hivek legyünk előadásainkban, ha hozzá szólunk és számára dolgozunk.

De tartoztam szivem legmélyebb kegyeletéből a nagy gróf drága emlékezetének is.

Ő, ki nekem a megjelölt három éven keresztül megnyitá készen gazdag lelkének minden kincseit és dús kedélyének minden mélységeit, és hiven megosztá velem örömeit és fájdalmait, megvárhatja, sőt követelheti tőlem, hogy a mint őt ismertem és átértettem, ne engedjem, mennyire tehetem, a tévedés legkisebb szinét emlékén.

Állitsam őt erényeivel és gyarlóságaival azon helyre, mely őt felfogásom szerint valóban megilleti.

Kik azon végzetes napokban a hazát fenyegető események halmazában látják felmerülni a gróf catastrofáját is, a sokasodott benyomások alatt, azok előtt elmosódik az egyénben a lélektani szempont.

De én, ki nem azon események felsorolását, hanem épen az egyén életét tüztem czélul, nekem a lélektani indokokra kellene fektetnem a fősúlyt még akkor is, ha e részben saját felfogásomra volnék csakis utalva, és nem ő maga mutatta volna ki azon szenvedések forrását, melyek erejét végkép kimeriték.

Mi — azon kevesek — kik előtt lelkének minden aggodalmát, szivének minden bánatát feltárta, lépésről-lépésre kisérhettük őt észleléseiben az események egész folyamatán keresztül a márcziusi napoktól szeptemberig.

Nem volt ember, ki természeténél és szokásánál fogva a legkisebb jelenségekre is úgy figyelt volna, mint ő.

Ezen észlelési hajlam párositva a dolgok és emberi természet mély ismeretével, előre látási tehetségét a clair-voyance vagy látnoki magasságig fokozzák.

Kossuth magatartására nézve eleitől fogva teljesen tisztában volt. Az ő pályája másolhatlanul elő volt irva egyéniségében és az események fejlődésének természetes folyamatában.

Kossuthot felette impressionabilis és nagyon is befolyásolható embernek ismerte. Tőle csak akkor félt, ha gr. Batthyány és Deák nem birják kifejteni, vagy elvesztik reá befolyásukat, azaz ő talál felül kerekedni, mikor aztán természeténél fogva a clubbok és utczai vélemény befolyása alá kerül és sodortatik ellenállhatlanul a forradalom felé.

Szigoru figyelemmel kisérte ennélfogva gr. Batthyány es Deák magatartását Kossuthtal és az eseményekkel szemben.

Elmondottam fentebb, mi kevés figyelmet forditott gróf Batthyány a clubbok lármáira és az utczai zajongásokra, a sajtó

féktelenkedéseire. Kicsibe vette az izgatás első szárnypróbálgatásait, később tűrnie kellett, mert nem birt velök.

Elmondottam, hogy a gróf tanácsaira egy közbiztonsági gárda felállitása iránt, melylyel az utczai kicsapongásokat fékezhette volna, nem hallgatott.

És midőn megtörtént, a mit a gróf előre mondott és a clubbok működése nagyon is érezhetővé lett, engedte gr. Batthyány, hogy Kossuth a miniszteri tanácsokból visszavonuljon és magát a solidaritásból kivonja.

Gr. Batthyány ennek következéseit látva, később — hogy ezen segitsen, rávette Kossuthot, hogy ismét a városba költözzék, ennek fejében megigérte neki, hogy inkább a miniszteri értekezleteket hozzá hivja össze és nála tartja.

Növekedő aggodalommal látta a gróf, miként hanyatlik gróf Batthyány tekintélye a nagy közönség előtt és emelkedik a Kossuthé.

Megrémülve látta: mi kevés súlyt fektet gr. Batthyány oly apró cselekményekre, melyek egyenkint alig figyelemre méltók, csoportositva a mint táplálják és növesztik Kossuth elbizakodását, úgy az ő tekintélyét a tömegek előtt megsemmisitik szükségkép.

Már a Kossuth pénzügyminiszterségével sem tudott kibékülni. Később az érczpénz és bankjegyek körüli eljárása Kossuthnak még fokozta aggodalmait.

Látta az országgyűlésen a kormány nagy pártját, mely első névszerinti szavazás alkalmával 233 szavazatot mutatott 36 ellenzéki ellenében.

Ezen pártot nem a kormány alakitotta, de önmagától alakult meg és kérte a kormányt, vegye át a vezetést és járjon elől.

És a kormány gr. Batthyány és Deák szavára visszautasitja a pártot és felbomlásra kényszeriti.

Kezdetben minden reményét abba helyezte a gróf, hogy gróf Batthyány törhetlen erélye, Deák bölcsessége támogatva többi társai által birnak elég erkölcsi nyomást gyakorolni Kossuth gyarló hajlamai ellen és kibontakozhatunk a bonyadalmas helyzetből szerencsésen.

Azt látta azonban, hogy az egymást érő balfogásokban reményeinek egyes szálai lépésenkint szakadoznak és a tájékozatlanság ballépései szaporodnak, tényleg pedig Kossuth mindig szilajabb, egyre tért nyer, mig miniszter-társai a tért veszitik, igy szük-

ségkép a miniszterium és általa a nemzet oly cselekményekre ragadtatik, melyek nemcsak politikai érettségünket compromittálják, hanem eljárásunk kényszerü kétértelműségében még nevünket is beárnyékolják.

Ez képezte nehéz aggodalmainak állandó anyagát.

Ő felsége a király a magyar kormánynak kivánatait azon alakban, mely elibe terjesztve lőn, mindig teljesitette, de mindig kikötötte az Olaszországba adandó segélyt, és a kormány mindannyiszor határozottan megigérte.

Az államadósságokat illetve fentebb láttuk, hogy a kormány irásbeli kötelezettséget vállalt annak keresztülvitelére.

Pedig az olasz hadsegély és államadóssági osztozás ellen annyira fel lett izgatva a közhangulat, hogy ezeket még bizalmas beszédben sem merte megemliteni senki.

Igy mentünk neki az országgyülésnek, melynek a béke érdekében legelsőben is ezen kérdéseket kellett volna megoldani.

XI. FEJEZET.

Kossuth nem csinálta a forradalmat. De nélküle lehetlen lett volna a forradalom. A gróf jóslatai, hogy ö a forradalomba vezeti a nemzetet, csak egyéniségének mély ismeretéböl merített természetes combinatio volt, melyben nem csalódott. Mit tartott a gróf Kossuthról. Az olasz segélyhadak megajánlásának döntö fontossága. A miniszterek igéretei az elözött idöben. Az országgyülés megnyitása elötti napon nagy képviselöi értekezlet Kossuthnál az olasz kérdésben. Annak meglepö kimenetele. A «Márcz, Tizenötödike» ezen értekezletröl. A kormány viszonya Kossuthtal.

Kemény Zsigmond kibontakozásunk akadályairól szólva azt mondja:

«Ehez természetesen a Lajthán tul szilárdabb helyzet, a Lajthán innen rövidebb mámor, minden oldalról több mértéke a kölcsönös bizodalomnak, és Európában a forradalmi szellem gyorsabb csökkenése lett volna szükséges.»

Történelmi nagy események keletkezésének hü elöadása felette nehéz feladat. Ezer nagyobb és kisebb együttes vagy ellentétes hatások fonalaiból szövődtek az események és alig kerülhetjük ki, hogy a tényezők némelyikét ki ne feledjük, vagy a mi legnehezebb, a tényezök mindenikére csak annyi sulyt mérjünk ki az események elöidézésében, mennyi azt igazságosan megilleti.

Ha munkámnak tárgya az volna, hogy a forradalom keletkezésének történelmét megirjam, mindaz, a mit erről eddig elmondottam, mint történelmi vázlat felette hézagos és egyoldalu munka volna.

De nekem feladatom nem ez. Én a Szechenyi István ez idöbeli életfolyását elmondani tüztem magamnak czélul, és nagyon is részletesen megjelöltem azon korlátokat, melyek közt mozogni akartam.

El kell ugyan ismernem, hogy a forradalom keletkezésében számos tényezök voltak, melyeknek hatása az eseményekre épen nem csekély, és mint Kemény igen helyesen jegyzi fel: az európai

forrongás tartóssága, a bécsi lázadások fokozódó terjedése nem csekély befolyással volt arra, hogy Pesten a mámor tartson, és a márcziusban felkeltett izgalmak hamar csillapodásra ne jussanak.

Ez megmagyarázza a pesti clubbok működésének folytatását még azontul is, hogy hazánk minden kivánataiban kielégitve lett, de nem menti kormányunk mulasztásait a rend helyreállitásában, és a normalis állapotok visszaidézésében.

Igyekeztem fennebb részletesen kimutatni, minő végzetes hatással volt Kossuthra a Pesten csillapodásra nem jutott forrongási szellem, mely ápoltatván gondosan söt fokozódván a clubbok működése által, oly közhangulatot teremtett, melynek Kossuth természeténél fogva soha ellenállni nem birt.

Nagyon igazságtalanoknak kellene lennünk Kossuth iránt, ha öt avval gyanusitanánk, hogy e közhangulatot ő provocálta.

Hisz ő ép úgy mint a többi miniszterek, söt inkább mint azok, becsületével engagirozva volt a felség irányában az olasz segély és államadósság kérdéseiben.

Legnagyobb ellensége sem hihet el róla oly aljasságot, hogy mig magát egyfelől a felségnek kötelezte, másfelől oly közhangulatot provocáljon, mely neki a teljesitést lehetetlenné tegye.

Azt pedig legjobb barátja kénytelen róla bevallani, hogy ha bármely fogadása esetleg a közhangulattal éles összeütközésbe jő, ő előbb vallását is feláldozza, hogysem az utczákon nyilatkozó «Isten szavával» szembeszálljon.

«Most — igy szól Kemény a forradalom után — a ki Széchenyi különböző munkáit végigolvassa, meglepetve tapasztalandja, *hogy crisiseink épen azon stadiumokon mentek át*, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt siket füleknek.»

«Széchenyi már a *Kelet Népe*ben (1840) több mint husz sürü iven át igyekezett bebizonyitani, hogy Kossuth a nemzetet — *bár akaratja ellen* — egy nagy forradalom elibe vezeti, mely hazánk önállóságát semmivé teendi.»

Ez szó szerint megtörtént 1848- és 1849-ben.

Nagy forradalomba — minőt történelmünk előbb nem mutathat fel — keveredtünk, hazánk önállósága is semmivé lett.

Hogy Kossuth nélkül e forradalom képzelhetlen, azt senki tagadni nem fogja, ellenben sokan lehetnek, kik kételkednek, hogy Kossuth, mint a gróf állitotta, «*akarata ellen*» ment a forradalomba.

Pedig ez is szó szerint igaz.

Fentebb is elmondottam, balgaság állítani, hogy Kossuth csinálta volna a forradalmat, de az kétségtelen, hogy Kossuth nélkül a forradalom lehetetlen. E közt pedig nagy a különbség. E különbségben fekszik a történelmi igazság.

És ha mi a történelemben az igazságot keressük, e különbségnek felette nagy fontossága van. E fontosság pedig akkor emelkedik ki egészen, ha azt a gróf nézeteivel és jóslataival egybevetjük.

Azt megjósolni 1840-ben, hogy mit fog akarni és tenni Kossuth az 1848-ki események befolyása alatt, nincs emberi bölcseség és előrelátás, mely képes legyen.

Egy volt volna lehetséges emberileg, t. i. ha Kossuth előzőleg már 1840-ben oly helyzetben lett volna, hogy a nemzet nevében szólhat, és már akkor szakadási vagy törési szándékot árul vala el Ausztria ellenében, ez esetben meg lehete jósolni, hogy adandó alkalommal, ha t. i. az európai események és egy általános conflagratio rést mutat, Kossuth fel fogja használni az események nyomását, hogy ilyféle terveit keresztül vigye és a nemzetet forradalomba vezesse.

Ámde 1840-ben Kossuth helyzete ily feltevést csaknem nevetséges szinben mutatott volna fel, másrészről pedig Kossuth a szakadás vagy törés gondolatától is ez időben ép oly távol volt, mint maga a gróf és az egész nemzet.

Ilyesmit tehát sem előrelátni, sem megjósolni nem állt embernek hatalmában.

És még is megjósolta és előrelátta a gróf az eredményt és mint Kemény helyesen állítja «crisiseink épen azon a stadiumokon mentek át, melyekről ő a kétségbeesés rimánkodó hangján beszélt süket füleknek».

Arra t. i., hogy ezt tehesse, csak fajának impressionabilis természetét és Kossuth egyéniségét kellett mély felfogással ismernie, s elmondhatta : mi fog történni, ha oly hatalmas izgató és páratlan szónok a hang és irály hatalmával feltüzeli a kedélyeket, és ily állapotban a nagy izgató és feltüzelt közhangulat kölcsönhatásba lépnek és mozgalmas időben egymást ragadják oly irányok felé, melyekre kezdetben egyik sem gondolt.

Ez oly természetes fejlemény a dolgok folyamatában, melyet megjósolni és előrelátni lehet.

Ez történt pedig nálunk is.

A gróf nem valami emberfeletti látnoki tehetséggel volt a gondviseléstől megajándékozva, hanem fürkésző lelkét a haza ra-

jongó szeretete a viszonyok mély tanulmányozására ösztönözte, és ő ismerte jobban mint bárki más hazánk bonyolult viszonyait Ausztriával, fajának susceptibilis természetét, jó oldalait és gyarlóságait, ifjuságunknak a politikai rajongásra hajlamát és felismerte mint maga Kossuth sem, az ő egyéniségének sajátságait, és mind ezen tényezők természetes működését képzelve mozgalmas idők befolyása alatt, elmondhatta a mélyenlátó életbölcs pontosságával azt, a mi történni fog, a minek történni kelle.

Ha a grófot történelmünk fejlődésében az események változatai meglepik, talált volna magában elég erőt a kitartásra, borura derűt várva, kiállta volna az események nyomását.

De a gróf — mint Kemény is megjegyzi — kereste csalódásának jeleit, szerette volna felfedezni, hogy tévedett, de nem birta.

«Elővette naplóját — igy szól Kemény, — melyet folytonosan irt. Kikereste a Kossuthra és a napi eseményekre vonatkozó nézeteit. Összehasonlitgatá a helyeket. Vizsgálta itéleteit a lángeszü izgató felől. Mindig komorabbá lőn arcza. Nem, nem csalódhatom — mondá fájdalommal — Kossuth Magyarország rossz nemtője. És a nép imádni fogja őt, — sodortatik általa.»

Szerencsétlensége a grófnak az volt, hogy crisiseink azon stadiumokon mentek keresztül, mint ő előre látta és nem kételkedhetett a végeredményen sem.

Ha a gróf Kossuth magatartásában átgondolt tervet, a conjuncturák számbavételére alapitott törekvést, vagy csak határozott akaratot bizonyos czél felé, legyen az bármi nyaktörő — látott vagy felfedezhetett volna, többet bizik a jövendőben.

Számitó és megfontolással eljáró embert a nehezedő körülmények nyomása állapodásra birhat. Oly embert, ki az ellentétes erőket ismeri és mérlegelni tudja, bármennyire vakmerő legyen is, a végletektől visszatartóztatja az, ha a sikerre a kilátásnak még csak valószinűsége sincs.

De Kossuthban ő sem a számitásnak, sem az erők mérlegelésének nyomát felfedezni nem birta, csak azt látta, miként hajtatik merész elszánásokra a körülmények pillanatnyi befolyása által.

Látta, hogy Pozsonyban szorongatva az anyagi téren fenyegető vereség által, márczius 3-kán is oly inditványt hozott a köztanácskozás szőnyegére, mely ha tiz nap alatt ki nem tör a bécsi forradalom, válságokra vezethet, az országgyűlés továbbtartását teheti kétségessé, minthogy erről Bécsben komolyan volt is szó.

Tudta ennélfogva Kossuthról, hogy ő mindig a percz benyomásai alatt határozza el magát merész dolgokra és tudta, hogy őt a márcziusi sikerek már elbizakodottá, a tömegeket szerencséje iránt vakon hivőkké tette.

Látta az ifjuság folyton tartó felgerjedésében, a clubbok élénk működésében, a közhangulat emelkedő elkeseredésében kifejlődni azon áramlatot, mely első sorban is Kossuthot ragadja meg, ő pedig a nemzetet sodorja magával.

Reményeinek horgonyát gr. Batthyány erélyébe és Deák bölcseségébe vetette, különösen pedig Batthyányra számitott, mint kit a felkeltett vihar első villámcsapása érhet.

Mint sorsának osztályosa, mellé állt hű bajtárs gyanánt és unszolta a bajoknak kezdetben elejét venni. Gondoskodni a rend szilárd helyreállitására szükséges erőről, a clubbok és sajtó kicsapongásainak gátlásáról stb., mint láttuk, hiában.

Remélt még az országgyűléstől. De ennek kezdetekor is azt látta, hogy gr. Batthyány és Deák nemcsak nem keresnek támaszt egy compact országgyűlési párt hódolatot parancsoló fellépésében, hanem az önként ajánlkozó nagy többséget utasitják vissza, hogy ne formálhassa ki magát egy önerejében bizó és egymásra támaszkodó törvényhozási hangulat, hanem a szétszórt képviselők nem egyesithetvén nézetöket, a felmérgesitett utczai hangulatnak jussanak uralma alá.

Végre azt hitte még is, hogy ennyi balfogás után megtelik valahára a mérték, és eljő a kiábrándulás órája, ha az előzött tévesztések következményei kiáltólag előtérbe lépnek.

Lássuk, miként teljesültek e reményei is.

Fennebb ismételve elmondottam, hogy a miniszterek több alkalommal ő felségének határozott igéretet tettek, hogy az olaszországi háboru szerencsés bevégzéséhez segédhadakat fognak ajánlatba hozni.

Midőn a felség Bécsből Innsbruckba költözött, a magyar kormány azonnal István főherczeg nádort kérte fel és Széchenyi grófot és Eötvös minisztereket küldötte ki ő felségét kérni, hogy székhelyét Budára tegye át, arra is, hogy az országgyűlés megnyitására személyesen jelenjék meg.

Ő felsége egyenesen megigérte és fogadta, hogy most ugyan betegeskedése miatt nem jöhet, de mihelyt a magyar országgyűlés részéről az olasz hadsegély meg lesz ajánlva, azonnal Budára jő, és

az olasz hadjárat iránt megnyugtatva lévén, onnan fogja további intézkedéseit tenni a birodalmi rend helyre állítására.

Minisztereink megbizásuknál fogva a hadsegélyt megigérték. Később gr. Batthyány a b. Jellasich bán letételét és megfékezését követelvén, ő felségétől ezt meg is nyerte ismét azon határozott igéret fejében, hogy az olasz hadsegély meg fog adatni, és ez által az osztrák hadsereg Olaszországban oly karba jutni, hogy az eredmény kétes ne legyen.

Ily előzmények után csak az vala lehetséges, hogy a trónbeszédben a felség részéről az olasz háboru és birodalmunk megtámadása a szárd király által megemlittessék, és a sanctio pragmatica jogán tőlünk a segély kivántassék. Az országgyűlés pedig a trónbeszédre adandó válaszban a felség e kivánságára a szükséges segélyt megajánlja és ebben a sanctio pragmatica kötelmeit tényleg elismerje.

Meg kell itt még emlitenem, hogy a trónbeszédre adandó válaszban a segély megajánlása még csak elvi kijelentés volt volna. E közt és a kiállitás ténye közt még országgyűlési tárgyalásoknak kelle közbejőni a kiállitás módozatairól és annak feltételeiről, a kérdés tehát még azontul is a kormány és országgyűlés kezében marad, és a megajánlással elérendő czéljait érvényesítheti biztos alapon.

Ehez hozzá kell adnom, miszerint úgy valánk értesitve, hogy az udvari körök Magyarország haderő-ajánlatára különös sulyt fektettek.

Ha t. i. Magyarország a közös birodalmi hadsereg szaporítására 40 ezer katonát felajánlani nyilatkozik, elvben határozottan szakit a forradalmi szellem közösségével, a rend helyreállitásához sorakozik, ha pedig Magyarország a birodalomban mint az uralkodóház hive és mint a rend támasza áll elő, ez nem csak emeli Európában a hitet a birodalom fennállása iránt, de hatást gyakorol a német ügyek fejlődésénél Ausztria állására Frankfurtban és a birodalomban még dulongó forradalmi elemek reményeit töri meg, sőt magára az olasz ügyekre is kedvezőleg folyhat be, ottani seregünk bizalmát emelve, az olaszokét csüggesztve.

Végül ne feledjük még azon nem csekély fontosságu körülményt is, hogy b. Jellasich, az uj megválasztott horvát bán, akarva vagy engedve a márcziusi napokban kitört forradalmi szellemnek, mely világosan az anyaországtóli szakadást mondotta ki és önálló állami-

ságra dolgozott, a bécsi kormányt folytonosan zaklatta, hogy az olasz hadseregnél levő horvát katonaságból 24 határőri zászlóaljat az ország védelmére bocsássanak haza.

Ha tehát Magyarország részéről a 40 ezer ujoncz megajánlása megtörténik, ezen feltételhez lévén kötve a b. Jellasich letétele és pörbe fogatása és az eziránti kir. leirat gr. Batthyánynak átadva, ez által az udvar és bécsi kormány a fennebbi zaklatástól és a horvát katonaság hazabocsátásától is megszabadul és Magyarország tettleges csatlakozását nyeri meg a monarchia integritásának megmentéséhez.

Gr. Batthyány ez alkalommal is határozottan megigérte az olasz hadsegélyt, az udvar pedig ezen ajánlás után azonnali átköltözését Budára.

Ez volt tehát a helyzet.

Nemcsak a sanctio pragmaticának a magyar kormány által határozottan elfogadott értelmezése, nemcsak a kormány által több izben hátsó gondolat nélkül adott igéretek követelték gróf Batthyánytól, hogy az olasz kérdésben határozottan és daczolva minden más tekintetekkel lépjen az országgyülés elé, de követelte ezt a fentebb megjelölt helyzet, melyben politikáját a világ előtt határozottan kijelölni és minden félremagyarázástól megóvni kelle.

A kényszerüséget, hogy gr. Batthyány az olasz kérdésben határozott ingatlan állást foglaljon az országgyülés előtt, az elutasithatlan kötelesség fokáig növelte még az is, hogy épen e kérdésben mutatkozott határozottan Kossuth különválása többi társaitól, de ezen kérdésben már gr. Batthyány, Széchenyi és Eötvös, de az egész kormány, melynek vezetésével ő felsége gr. Batthyányt bizta meg, annyira engagirozva voltak igéreteik által, hogy ebben minden habozás vagy kitérés a perfidia látszatát vonhatta a kormányra. Végül nem is lehetett kérdés, hogy magyar miniszter, ki ő felségének hüséget esküdött és a sanctio pragmatica alapján áll, megtagadhatja-e királyának a segélyt, ha az külhatalom által megtámadtatik?

Ezer ok volt egy helyett, hogy gr. Batthyánynak az olasz kérdést a hazára nézve életkérdésnek, magára és kormányára nézve becsületbeli ügynek kelle tekinteni és hajthatatlan jelleménél fogja e ponton ingathatlannak lenni.

Minek mondanám el, mi történt még is a miniszterium kebelében e kérdés körül.

Ez birhatna történelmi érdekkel, de nem lehetne történelmi bizonyiték. Szigoru hűséggel csak a jelenvolt egyik vagy másik miniszter mondhatná el, mi történt a miniszteri értekezleten. Mi többiek csak hallomásból beszélhetnénk.

Horváth Mihály ugyan történelmében elég részletesen elmondja a miniszteri tanácskozmány lefolyását, ezen leiráshoz is méltó kétség fér és rám inkább a védbeszéd benyomását tette, és előttem jelentőségét az által nyerte, hogy maga nemzeti történészünk érezte, miszerint az eredményért erős védelemre szorulnak a miniszterelnök és társai.

Ez okból, hogy senkit ne érintsünk az igazság mértékén túl, tartsuk magunkat a bebizonyitható tényekhez, t. i. a köztudomásu és feljegyzett nyilvános tárgyalásokhoz e kényes ügyben.

Azt azonban mint tényt meg kell emlitenem, hogy a trónbeszéd feletti miniszteri tanácskozásokról és abban felmerült szakadásról bizonytalan hirek nyugtalaniták a közönséget, és ezek sajátkép táplálékot nyertek azon dementálás által is, mely a *Kossuth Lapjá*ban közölve lőn Kossuth kilépéséről roncsolt egészsége miatt. Ezen hir czáfolva lett ugyan, de olykép, hogy annak lehetősége annálinkább nyugtalanitsa a felizgatott közönséget.

Ez *tapintás* lehetett a közhangulat üterére, és az nagyon is lázasan vert.

Már emlitettem, hogy gr. Batthyány a miniszteri értekezleteket Kossuth szállására hivta össze.

Az országgyülés megnyitása előtti napon a képviselőknek nagyszámu csoportja hivatott conferentiára Kossuthhoz.

Össze lettek hiva mindazok párttekintet nélkül, kik a közéletben és irodalomban ismertek és feltehetőleg az országgyűlésen befolyással birhattak. Ott volt Kemény, ott voltam én is.

Ezen conferentiának czélja — mint előadva lőn — az volt, hogy a kormány tájékozza magát a képviselők nézete iránt az olasz kérdésben.

Kérdésül tételék: megemlittessék-e a trónbeszédben: miszerint ő felsége a szárd király Carlo Alberto által megtámadtatván, Olaszországban háborut folytat.

E megemlités természetesen a segély megajánlásával hozatott kapcsolatba. T. i. ha a megajánlás biztosittatik, akkor a trónbeszédben az olasz háboru meg fog emlittetni, különben — nem.

Még ma is, négy évtized mulva, szeretném széttörni tolla-

mat, s le nem irnám e dolgokat, ha már kinyomatva nem volnának, s adnám szivesen az örök feledésnek. Ha annyi szép és dicsőt e korból eltakar a homály, miért e foltokat nem.

A kérdés ilyetén kezelése a kormány által nem lehet, hogy ma is kinos érzést ne keltsen az olvasóban.

Nem úgy lép a kormány az országgyűlés válogatott tagjai elé, mint hozzá és hozzánk méltó lett volna, t. i. hogy elmondja mikép:

A sanctio pragmatica törvényeink által elismert statusalap. Ennek világos értelmezését az utolsó országgyűlésen közegyetértéssel megadtuk mi is. E szerint ha a birodalom integritása megtámadtatik, ha a külhatalom felséges királyunk ellen háborut indit, elengedhetlen kötelességünk segélyt adni. Mi ő felségének többszörösen határozottan igértük, hogy olasz hadjáratára, hol a birodalom integritása van koczkán, de már a szárd király által is megtámadtatott, segélyt eszközlünk az országgyűléstől.

Szóljatok — számíthatunk-e rátok?

E helyett Kossuth igy tette fel a kormány nevében a kérdést:

Megemlittessék-e a trónbeszédben: hogy Ausztria a szárd királylyal, ki által megtámadtaték, háborut folytat? Mert a megemlités a segély megajánlását vonná maga után az országgyűlés részéről.

Még ma sem birom megérteni a mély diplomatiai fogást, mely e kérdés forgatásában rejlik, azt éreztük akkor is, hogy ez eljárás lealázó.

Ez egészen Kossuth érdeme, ki a conferentiát a kormány nevében vezette.

Kossuth felhivására nyilatkozott mindenki őszintén és határozottan az adandó segély felől. Vetélkedtek a jelen volt képviselők abban, hogy a kormányban ne hagyjanak kétséget nézeteik felismerésében.

Miként állott a többség e conferentiában? én úgy hiszem, Kemény túlóvatosan jelöli azt meg, midőn ezeket mondja: «fel volt tárva mindenkinek legőszintébb politikai véleménye, és akarki láthatta, hogy ha e conferentián megállapodás történik, 300 szavazatból 40 sem leend az olasz kérdésben a válaszfelirat ide vonatkozó paragrafusa ellen.»

Nemcsak a segély megajánlása tehát, hanem a megajánlásnak óriás többsége biztositva volt a kormánynak e conferentiában.

Voltak azonban nehányan, de csakis nehányan, kik az adandó

segély ellen szólaltak fel és mert a jog és törvény ellenök volt, nézeteik indokolásában az érzelmekhez fordultak és az olasz nemzet elnyomásáról, Ausztria szabadság elleni harczairól, a világ előtti megbélyegzésünkről, compromissióról söt, prostitutióról és e félékről szóltak.

E beszédek Kossuthot sziven találták.

Eleinte látva a nagy többséget, Eötvös által is erélyesen támogatva többször felszólalt polemizálva és vívott a kormány nézete mellett, de végkép az ellenzék élénk ömlengései kiforgatták sarkából. Elfeledte a minisztert és előállt Kossuth.

T. i. látszólag kedvetlenül berekeszti a conferentiát kijelentve, miként a kormány e kérdésben teljes egyértelműséget várt, és miután ez el nem érhető, meg fogja a nádor ő fenségét kérni, hogy a trónbeszédből az olasz háborura vonatkozó passus hagyassék ki.

«Lesujtva valánk — igy szól Kemény — a többség ily megaláztatásán.»

«Csodálkoztunk a miniszterium tagjain, kik viszont Kossuthon csodálkoztak. De végre hazamenénk oly rossz sejtelemmel, hogy alkalmasint a magyar parlament sajátságai közé fog tartozni a többséget a minoritás helotájává tenni.»

«Úgy is történt.»

Mi volt oka Kossuth ilyetén eljárásának?

Kemény ezt igy magyarázta: «Kossuth észrevévén, hogy a minoritásból *két* vagy *három* egyén az országos teremben is — e conferentia daczára — a válaszfelirat ellen fog nyilatkozni: megdöbbent a tapsözön elősejtelmétől, melyet ezek a karzattól nyerhetnek, s talán épen az ő szónoklata ellenében. — Mert más ok a tapsféltékenységen kivül alig képzelhető, miután Kossuth véleménye az olasz kérdésben annyira határozott szinezetű volt, hogy háromszor tartá szükségesnek a miniszterium nézete mellett és többnyire polemizáló hangon felszólalni. Azonban miért vitatni egy szeszély vagy jól játszott szerep okait?

A *Márczius Tizenötödike* czimü forradalmi lap később 118-ik számában ezen értekezlet eseményeit így commentálja:

«A fővárosiak emlékezni fognak azon napra, melyben a legáltalánosabban terjedt el a hir, hogy Kossuth a miniszteriumból ki fog lépni.»

(E hirt czáfolta meg az akkor megjelent *Kossuth lapjá*nak 1-ső száma, de akkép, hogy a közönség még inkább elhigyje.)

«Gyanusítani nem szeretünk. De vajjon a tények és az ezekből folyó következmények nem a legnyilvánosabban mutatnak arra, hogy e napon a miniszteri tanácsban valami bajnak kellett történni.»

«Hinni lehet, hogy e napon állíttattak meg a trónbeszéd főbb elvei, ekkor hozták fel azt, hogy a kamara a válaszfeliratban az olaszok ellen segítséget igérjen.»

«Valószinű, hogy e napon a miniszterium Kossuth meggyőződése ellenében valóságos erőszakot követett el. Meglehet, hogy Kossuth szabadkozott attól, hogy az inditványt ő tegye.»

«Emlékezzünk vissza mi történt az országgyűlés megnyitása után pár nappal.»

«Kossuthnál pártszinezet nélküli conferentia tartatott. Ekkor jött napfényre először az olasz ügy. Kossuth azt mondta, hogy ezen ügyet úgy ohajtaná a kamarán keresztül vinni, ha ellene oppositio nem keletkeznék. És egy-két ellenkező szó miatt az inditvány viszszavétetni látszék.»

«Lapjainkban más napra ez ügyben egy czikk jelent meg, melyben az volt véleményünk, hogy itt Kossuth csak egy gyöngédtelenül rá erőszakolt szerepet vitt, és *hogy ő maga legjobban szerette azt*, hogy az inditvány ellen némi oppositio keletkezvén, azt visszavetette.»

«Igaz, hogy később az inditvány még is behozatott és keresztül vitetett a kamarán. De Kossuth úgy is tudta, hogy *az egész csak Spiegelfechterei,* a mint azt egyik beszédében ki is találta valahogy szalasztani.»

Kossuth jól ismerte a közhangulatot Pesten, melyet a clubbok izgató működése elmérgesitett, és az olasz segély ellen különösen feltüzelt.

Kossuth tehát azon fatalis helyzetbe jutott, hogy neki vagy a kormánynyal, melynek tagja, vagy a közhangulattal, melynek bálványa volt, kellessen szembeszállni.

Nem Kossuth volt volna, ha az utolsót választja.

Nyáry, ki a márcziusi napokban Pestnek legbefolyásosabb embere volt és a pesti mozgalmak élén állott, tekintélyével mind a kormányszék tapintatos eljárására, mind az ifjuság csillapitására nem csekély befolyással volt, már akkor felkeltette Kossuth féltékenységét. Ezt nem birta Kossuth elleplezni akkor is, midőn a pesti küldöttség, ennek élén Nyáry a pozsonyi országgyűles előtt

megjelent, ennek nevében Kossuth fogadta és Pestnek az országban hangadó szereplése ellen élesen kelt ki.

Most Nyáry a conferentiába az olasz segély ellen hévvel szólalt fel és Kossuth látta, hogy az országgyűlésben is Nyáry őt, mint a kormány nézeteinek előadóját élénken ostromolni fogja, a karzat tapsait, a clubbok dicsőítését és az utczák rajongását Nyáry ragadja el tőle, ő maradhat miniszter, de nem lesz a tömegek bálványa — Pesten.

Ez vitte Kossuthot oly eljárásra, melylyel lejárta minisztertársait, lejárta az országgyűlés nagy többségét, és vitte a nemzetet az események természetes fejlődésének fonalán lépésről-lépésre a forradalomba.

Bűne, hogy ez történhetett, a miniszteriumnak is, de igaz az is, mit Kemény mond:

«A mérsékelt többségnek a miniszterium hibái által nincsen lemosva bűne.»

«Lehetett volna önállóbb.»

Normális viszonyok közt könnyű volt volna az orvoslat. Meg nem férhető miniszterek leköszönnek. De ekkor Pesten általánossá lett azon hiedelem, hogy ha ezen miniszterium megbomlik, másodszor nem fog teljes számu miniszterium kineveztetni. E hiedelem annyira megerősödött, hogy az ellenzék is az országgyűlésen kinyilatkoztatta, mikép ha valaki most akarna miniszterválságot előidézni, az áruló volna.

Lemondásról tehát szó sem lehetett. A dolgok ez állása Kossuthnak vált előnyére. Mert miután ő a kormány mondhatni egyhangu nézetével nem birt egyetérteni, neki kellett volna lemondani. Lemondani azonban szabad nem volt.

Így Kossuth az óra ingájaként mozgott állásának kötelezettsége és hajlamai közt. A miniszteri tanácsokban fogadta a szemrehányásokat nyilvános magatartásáért és eljárásáért, az országos ülésekben elragadták hajlamai, feledte hogy miniszter, és lett ellenzéki népszónok — önmaga mint miniszter ellen.

Hogy pedig ez szószerint így volt, alább meglátandjuk.

Gr. Batthyány és társai Kossuthnak ezen gyarlósága ellen óvszert keresve, hogy őt erkölcsileg inkább a miniszteri állapodásokhoz kössék, őt bizták meg a kormány képviselésével, azaz a kormányszónoki tiszttel az országgyűlésen.

Így tetézte a miniszterium egyik ballépését a másikkal.

Kossuth lett kormányszónok a házban, és mint ilyen elmondotta a kormány nézeteit a háznak, állapodásuk szerint.

De a mint az ellenzék ostromolni kezdette a kormány álláspontját és a kormánypárti képviselők védelmében a vita élénkült, nem állhatta meg, hogy ne szóljon és ne magyarázza megtámadott álláspontját, és e magyarázatban többnyire tultett az ellenzéken is.

Minisztertársai bámultak és bosszankodtak, de nyilván a botrányt kerülve elnézték és a miniszteri tanácsban tettek szemrehányásokat, akkor Kossuth elkezdett panaszkodni, hogy ő mindig is mondotta, mikép nem való miniszternek, őt ez állás csak nyügözi, ő soha sem fogja magát bele találni, engedjék, hogy ő visszavonuljon.

Tudta természetesen, hogy ebbe társai nem egyezhetnek, de nem is jutott volna eszébe a hatalomról lemondani.

Be kelle végkép látni gr. Batthyánynak, hogy kormányozni Kossuthal vagy nélküle egyiránt — lehetetlen.

A legszomorubb és legvégzetesebb eredménye a kormány ezen állapotának volt az országgyülés teljes demoralisatiója.

Megvolt az országgyülés nagy többségében a leghazafiasabb szándék, az irtózat minden forradalmi cselekvénytől, a béke leghőbb óhajtása.

Az elmérgesitett pesti közhangulat ellenében is leltek magukban elegendő erőt, hogy az ország érdekét a clubbok lármái és az utczák zajongásai daczára megóvják.

De erőt és erélyt csak úgy fejthetnek vala ki, ha egyesülve, egyetértve és egymásra támaszkodva mindenik nem saját egyéni nézetét, de a köznegállapodásban a törvényhozók függetlenségét védelmezi a tömegek lealázó befolyása ellen.

Ámde a kormány nem akart pártot, az ellen Deák megyei puritanismusában, mint fennebb idéztem, julius 21-ki ülésben élesen nyilatkozott. ennek következése az lett, hogy a kormányparti képviselők nagy csoportja mint egy szétszórt nyáj egyes lézengői barangoltak — és a gyengébbek sorakoztak az erősbödő és szervezett ellenzékhez, az önállóbbak közül ment kiki a maga utján, de szétválva sem erőt. sem eredményt nem fejthettek ki.

Ezen alig megfogható mindenesetre menthetetlen állapotot igy itéli el Kemény:

«A miniszterium, mely előbb egy pártra sem akart különösen támaszkodni, a megnyitás után Kossuthot teszi kormányszó-

nokká — s igy magát minélinkább összevonja a szerénység árnyéka közé, hogy csak desperált keresés után lehessen hol létezését felfedezni.»

«S pedig mennyi történt volna másként, ha Deák tolmácsolja az igazgatás nézeteit.»

«És ki hozhatja kétségbe, hogy akkortájban, Kossuth varázshatalma mellett is a közérzület tisztességesebbnek találta, hogy Deák higgadt szónoklata tolmácsolja a minisztériumot, melynek már természeténél fogva sem kell még az oratoria mezején is hét mérföldes csizmával és a vihar hátán nyargalni a sokadalom előtt, mindent maga után hagyva, kifáradva, eltompitva, leverve.»

«Akármit mondjatok, a miniszterium azon hangulattól félt, mely nem volt meg, s melyet tétovázása idézett elő.»

XII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalása az országgyülésen. A pragmatica sanctio értelmezése gr. Batthyány által. A frankfurti képviselőnk, Szalay Lászlónak adott utasítás a védszövetség megkötésére nézve. Birt-e a magyar kormány az olasz kérdés tárgyalásánál e kérdés döntő fontosságának tudatával? Kossuthnak bevezető nyilatkozatai. Az olasz kérdés a válpont, melyen a béke vagy háború ügye dőlt el. Szemere nyilatkozata b. Jellasich pártolásáról Bécsben. A katonapárt ignoráltatik a történelem előadásaiban. Az államadósságok ügye a Frankfurtba küldött utasításban. A helyzet szemléje.

Et nunc venio ad fortissimum virum!

Ez az olasz segély kérdése a magyar parlamentben.

Hazai történelmünkben alig juthat a magyar történésznek kínosabb feladata, mint ezen akkortájban általánosan felismert életkérdésnek tárgyalásában a kormány és országgyűlés eljárását hiven előadni.

Én is kiküszöbölném szivesen emlékeimből az önkinzás e szomorú gyakorlatát és utalnám a dolgot történészeinkre, ha nem épen ezen dől vala el hazánk sorsa, és ezen jelentőségénél fogva nem épen ez volna a gróf kétségbeesésének fő forrása.

Ezen kérdés lebonyolitása után, midőn annak kétségbeejtő hatásai a helyzetet teljes félreismerhetlen világitásban álliták elő, a gróf is «lemondva minden reményről», átlépte Dante poklának küszöbét, és azontul pár hétig még küzdött rendkivüli erős szervezete a lelkét duló sötét rémlátások ostroma ellen, míg övéiért növekedő aggodalmában megfosztá önmagát a csillapitás minden jótékony eszközeitől, és végkép kimerülve erejében — áldozatul esett.

Hazánk sorsa és a gróf fátuma egy kártyára volt téve s azon dőlt el.

Ez az olasz kérdés volt!

Már fennebb szólottam ezen kérdés politikai mély jelentőségéről és azon fontosságról, melyet az udvari körök és a bécsi kormány ezen kérdés mikénti megoldásához kötöttek.

Az országgyűlés kilencz nappal előbb, hogy az olasz kérdés

szőnyegre került, 200 ezer ujoncz kiállitását szavazta meg. A meglevő magyar rendes hadsereg is a határőri sergeken kivül lehetett 40—50 ezer.

Ilyen haderővel rendelkező állam bármely részre álljon, döntő sulyt vethet a mérlegbe.

Ha Magyarország 40 ezer katonát megajánl ő felségének az olasz hadjárat szerencsés bevégzéséhez, ez által :

Magyarország tettleg, határozottan a terjedő forradalom ellen foglal állást, és a rend érdekei mellé szövetkezik támaszul. Ez által :

Az uralkodó ház egy rendezett állam t. i. a magyar korona egész haderejét nyeri támaszul és a bonyodalmakban megroncsolt tekintélye mind Európában, mind különösen a német mozgalmakban erősödik.

Az olasz háborut, melyet különben is saját erején diadalmasan befejezett, hamar bevégzi.

Az olasz hadjárat után elég haderővel rendelkezvén, a birodalom zavargó részeiben is a békét és rendet helyreállithatja és az uralkodó ház megtört hatalmát és a birodalom tekintélyét ismét visszaszerezheti.

E közben az uralkodó háznak támpontul sem Bécs, melynek zavargásai miatt Innsbruckba volt kénytelen vonulni, sem Prága, melyet a májusban kitört bécsi zavargások szitójának tartottak, nem szolgálhatott.

Erre egyedül csak Budapest volt volna alkalmas, ha Magyarország bár az alkotmányosság kikötése mellett a terjedő forradalmi szellem ellen határozottan nyilatkozik, és az uralkodó ház megtört hatalmának és a birodalom helyreállitásának ügyét az olasz segély őszinte megajánlásában tettleg magáévá teszi.

Ellenben : ha Magyarország bármi ürügy alatt megtagadja az olasz segélyt, ezen semlegessége által nagy lendületet nyer a forradalom mind Olaszországban, mind kivált Bécsben.

Előbbi esetben Magyarország az uralkodó ház főtámasza és a birodalom visszahóditója, másik esetben a birodalomnak még meghóditandó része lesz, mely szakadását nem mondotta ugyan ki, de melyet semmi elismert kapocs nem köt, miután a pragmatica sanctio kötelmeit megtagadta.

Az olasz kérdésben tehát tényleg a birodalmi kapcsolat vagy a szakadás kérdése dőlt el és ebben feküdt e kérdés vitalis jelentősége reánk nézve.

Továbbá az 1848-diki törvények, melyeken alkotmányunk ujabb alakja nyugodott, a pragmatica sanctiót ismeri el állami alaptörvénynek birodalmi kapcsolatunkra nézve, ez pedig elmagyarázhatlanul kötelez külmegtámadás ellen feltétlenül egymást kölcsönösen védeni.

Ha tehát mi ő felségének, miután a szárd király és némely más hatalmasságok sergei is megtámadták, a kivánt segélyt megtagadjuk, állami alaptörvényünket szegjük meg és tényleg kilépünk a törvényesség teréről s a forradalom terére lépünk.

A megtagadás tényét tekintve az őszinte és határozott megtagadás, vagy oly feltételes megajánlás közt, mely feltételek jogilag teljesithetlenek, e kettő közt lényegben csak azon különbség van, hogy az első meggondolatlan, de legalább nyilt, a másik lehet meggondolt, de mindig megszégyenitő és lealázó.

És mert e szomorú kérdésben történelmünk egy sötét lapját kell önkezünkkel betöltenünk, nem lehetünk eléggé óvatosak, miután kétségtelen az, hogy felfogásaink, érzelmeink az idő befolyása alatt állnak. Másképp fogjuk fel a dolgokat nyugodt idők higgadt légkörében, egészen másképp mozgalmas idők izgalmai között.

Továbbá igaz az is, hogy az 1848-ki átalakulás oly rohamosan és váratlanul lepett meg, hogy a minden oldalról felmerülő uj viszonyok iránt nem lehettünk tisztában. Mint hogy például a kapcsolati viszonyok sem formái, sem feltételei iránt nem voltunk még azontul évekig, sem innen, sem túl tisztában, sőt még a megférhetés lehetőségéről is kételkedtünk, míg némileg csillapodva, a kibontakozás fonalát épen a pragmatica sanctióban leltük meg.

Hogy tehát a felfogásra nézve még azon rendkivüli idők befolyását se mellőzzem, mielőtt az olasz kérdés tárgyalásának lefolyását előadnám, két kérdés iránt kell tisztába jönnünk, hogy a történelmi betudásban a méltatlankodás bűnébe ne essünk.

Egyik kérdés az: nem foroghattak-e fenn a pragmatica sanctio értelmezésében menthető kétségek és eltérések a kormány tagjai közt?

Másik: birtak-e akkoron a kormány és országgyülés az olasz kérdés életérdekű jelentőségének tudatával?

A pragmatica sanctiónak a kölcsönös védelmi kötelezettséget

illető pontjára nézve akkoriban az egész magyar világ teljesen tisztában volt.

De ha volt volna is valamely kétség vagyis inkább, ha lehetséges volt volna is valamely félreértés; azt gr. Batthyány a márcziusi napokban már mint miniszterelnök a somogyi követ interpellatiójára teljesen eloszlatta.

Ezen ünnepélyes nyilatkozványát fennebb elmondottam, az országgyűlés egyhangulag elfogadta.

Kossuth saját lapjában önmaga julius 4-kén így szól: «Bennünket Ausztriához a sanctio pragmatica kapcsa fűz. Ennek magyarázata: közös barát, közös ellenség.»

Mindezeknél nyomósabb bizonyíték ez:

A magyar kormány a középponti német hatalom székhelyére Frankfurtba követeket küldött. A német hatalommal szándéka volt védszövetséget kötni. A frankfurti magyar képviselőnek, Szalay Lászlónak a magyar kormány ezen szövetség iránt pontozatos utasitást küldött 1848 julius 19-kéről, az elötti napról, midőn az olasz kérdés tárgyalása a magyar parlamentben megkezdetett.

Ezen utasitás 2-ik pontja igy szabja meg a kölcsönös védelmi kötelességet:

«2. A segélyadás kötelessége csak azon esetben áll be, ha a szövetséget kötő hatalmasságok tartományai vagy külső ellenség által támadtatnának meg, vagy bár az anyaország alkotmányos szabadsága reájok is kiterjesztetik, mind e mellett is nyilt lázadás utján elszakadni törekednének.»

«3. Ezen emlitett esetekben a kért segélyhadsereget (százezer katonát) egymásnak három-három hónap leforgása alatt kiállitani magokat kötelezik.»

No már ha egy idegen szövetséges hatalom irányában így értelmezte a kormány a kölcsönös védelmi kötést, lehetetlen, hogy a velünk egy uralkodó alatt létező Ausztria irányában másképp értelmezze.

Sőt nem világos-e, hogy a segélynyujtás eseteinek fennebbi formulatióját épen az olaszországi eseményekből meritették. Benne van a kültámadás, és lázadás utjáni elszakadás esete is.

Kell-e több bizonyiték még, hogy kormányunk a sanctio pragmatica kötelmei iránt teljesen tisztában volt?

És ha hozzágondoljuk, hogy a pragmatica sanctiót mindig kétoldalu alapkötésnek és igy államalaptörvénynek kelle tekinte-

nünk, mint minek az 1848-ki törvények is elismerik, annál kiáltóbb tény gyanánt tünik fel előttünk, hogy Kossuth mint a kormány szónoka az olasz segély inditványozásánál (a jul. 23-ki országos ülésben) nemcsak a jog és törvény alapjára nem áll, de ismételve tiltakozik az ellen, hogy a kérdés a principium terére vitessék, és a sanctio pragmatica magyarázatába bocsátkozzanak.

Épen mintha az ellen tiltakoznék, hogy a kormány védői a legerősebb fegyvert ne használják.

De lássuk a másik kérdést: birt-e a kormány ez ügynek tárgyalásánál a kérdés vitalis jelentőségének tudatával?

A kormány reszéről az olasz kérdés érdeméhez a többiek közt két miniszter szólt: Kossuth mint kormányszónok és báró Eötvös cultusminiszter.

Eötvös a kérdés fontosságáról julius 20-diki beszédében igy szól:

«Az előttem szólott szónokok egyike emlékeztette a házat, miként fontosabb kérdés, mint a jelen, talán soha Magyarország törvényhozásának határozata alá nem bocsáttatott. Ez áll. Három század óta mint független nemzet most először nyilatkozik, és nyilatkozik oly ügyben, mely egész Európát érdekli. A pillanat, melyben ezt teszi, fontos, s e pillanat határoz azon helyről, melyet az európai politikában első pillanattól kezdve Magyarország elfoglaland.»

Kossuth az első és inditványozó szónok igy vezeti be a kérdést a tanácskozások küzdterére:

«A kérdés, melyről szólni fogok, európai fontosságu, talán az első európai kérdés, mely a magyar nemzet törvényhozási termében constitutionalis állásban tárgyaltatik.»

«Mielőtt a tárgyról szólnék, egy kis észrevételt akarok előrebocsátani. S az észrevétel ez: miként ott, *hol egy nemzetnek sorsa a határozat mérlegén méretik*, a magán-sympathiáknak hallgatni kell, valamint a magán-antipathiáknak is.»

Elismerte tehát Kossuth, hogy e kérdésben a haza sorsa dől el.

De menjünk tovább. Kossuth maga elmondja inditványozó beszédében ezen kérdés kényszerű összefüggését a birodalmi érdekekkel, és ha a bécsi miniszterium azon kényszerhelyzetbe jutott hogy végre is br. Jellasichcsal ellenünk szövetkezzék, ezen eljárásáért hathatósabb védbeszédet nem tarthatott senki, mint Kossuth

maga, ezen inditványozó beszédében — hol igy adja elő a bécsi alkudozásokat:

«A mult országgyülésen, mikor még alig volt miniszterium, hanem még is voltak annak jelöltjei, Bécsből azon kérdés intéztetett hozzánk: vajjon ha Magyarország a pénz- és hadügynek külön kormányzatot követel, hajlandó lesz-e megosztozni az ausztriai statusadósságokban? Kivántatott: nyilatkozzunk és terjeszszünk az országgyülés elibe valamit. Mi azt feleltük: hogy azt tenni nem fogjuk. Erre azt mondották: már most Magyarország nem akar részt venni a monarchia közös terheiben, más részről Olaszország el akar szakadni, az sem fog részt venni a terhekben, mi lesz tehát ebből? Lesz egy általános banquerott, melynek következményeit a magyarok is fogják érezni, mert Magyarországban 40, 50, 60 millió bankjegy van keringésben, következve akarnak-e segiteni az olasz háboru becsületes bevégzésére? Mi nem feleltünk mást, mint hogy ez lehetetlen.»

«A miniszterialis kormányzat megszületvén, lázadást tapasztalánk minden oldalról, különösen a horvát ügyben az ausztriai miniszterium s az ausztiai hatalom részéről ellenünkben nemcsak barátság nem, de egyenesen ellenséges indulat követtetik. Ha az ember kérdezé: miért van ez? azt mondák:

«Az Isten szerelméért Magyarország nem akar statusadósságot vállalni, Olaszország el akar szakadni, akkor mi nem birjuk az adósságokat, *tehát legalább az olasz háborut kell becsületesen bevégezni,* és erre Magyarország nem akar segiteni, Jellasich pedig segitséget igért, tehát őt pártoljuk, *különben existentiánk forog kérdésben, semmivé leszünk,* tehát a honnét a *segtség jő, a felé nézünk mi is barátságosan.*»

«S uraim! itt van azon lidércz, mely a magyar kormány eljárásának erején mindeddig átok gyanánt ült.» — — —

«Ha mi arra igényt tartunk — s méltán tartunk igényt —, hogy a magyar koronát megtámadók az ausztriai császár miniszteriumának pártfogásával ne dicsekedhessenek, ha kivánjuk és követeljük, hogy a dynastiának minden tagja a császár tanácsával egyetemben a magyar korona épségének, a nemzet jogainak és önállásának fentartásában minket hű szövetségesként segitsen, akkor hasonló tekintettel legyen a magyar király miniszteriuma is az ausztriai császár állása iránt, s ne mondjuk, ha az ausztriai császár megtámadtatik külhatalom által, a magyar király miniszteriuma

arról nem akar semmit tudni, vagy ne vegyük rossz néven, *ha az ausztriai császár miniszteriuma is arra fog fordulni, a hol Ausztria érdeke iránt barátságos közelítést lát.»*

Így szólt KOSSUTH a julius 20-ki országos ülésben, midőn az olasz kérdésben a kormány nevében a válaszfelirati vita kezdetén a kormány politikáját fejtegeté az adandó segélyre nézve.

Idéznem kellett KOSSUTHnak épen e beszédéből saját szavait, hogy semmi kétség ne maradjon fenn lelkünkben az iránt, hogy ő a kérdés minden részről jelentőségét, sőt vitalis fontosságát és a helyzet kényszerűségét egészen ismerte. Maga mondja, hogy a «határozat mérlegén a haza sorsa méretik», mondja «ez azon lidércz, mely átok gyanánt ült a magyar kormány erején».

Sőt mind ennél többet mond, t. i. Ausztriának existentiája forogván kérdésben, a honnan segitség jő, a felé kell néznie neki is barátságosan, és ne vegyük rossz néven, ha a bécsi miniszterium arra fordul, hol érdeke iránt barátságos közelitést lát. Még azt is kimondja beszédjében, hogy Magyarország az olasz háboruban 12 ezer, Horvátország 35 ezer katonával harczol.

Az eddig elmondottak a soknál is több azon általam felvetett két kérdés megvilágitására, t. i. foroghatott-e fenn kétség a sanctio pragmatica értelmezésére nézve, és birt-e kormányunk s különösen KOSSUTH az olasz kérdés életérdekü fontosságának tudatával?

Nincs emlékezéseim során esemény, mely gondosabb feldolgozást és óvatosabb tárgyalást követel, mint épen ezen olasz kérdés kezelése a kormány által a magyar országgyűlésen.

Ki az 1848-ki történelmi fejlődések előadásánál nem mint általam igen méltányolt nemzeti történészünk HORVÁTH MIHÁLY egy nem bizonyitható felvételből indul ki, t. i. hogy egy Bécsben még a márcziusi napokban alakult udvari reactio vezeti lépésenkint hazánkat a forradalomba, hanem el nem fogadva a sehol nem bizonyitott, sőt a tények által megczáfolt feltevést, egyszerűen a beigazolt tények fonalán kezeli a történelmet, ki így jár el az események indokainak felsorolásában, az előtt napfény-világosságban fog kitünni azon elvitathatlan tény, hogy 1848-ban:

Az olasz kérdés letárgyalása a magyar országgyűlésen, képezi a válpontot, melyen a béke vagy háború, a kiegyenlités vagy forradalom kérdése kikerülhetlenül eldőlt.

Ezen dőlt el a nemzet sorsa és vele a nagy gróf fatuma is.

Ezen innen megvoltak még Bécsben is, Pesten is a békés kiegyenlitésnek kilátásai. Ezen tul megszakadnak a remény utolsó szálai Bécsben és lép elő a bécsi kormány érezhetőleg nyomasztó hangulata, mely nem sokára határozottan és bizonyithatólag ellenségessé lesz.

Ezen tul Bécsben és Pesten csak a béke agoniáját láthatjuk, és a gróf életében a nehéz küzdelmet saját megjósolt fatumával.

Négy rövid hét és hazánk a forradalomba, a gróf a döblingi temetőbe merül el.

Mielőtt tehát ezen végzetes eredményű országgyűlési tárgyalás részletes előadásába kezdenék, a történelmi igazságszolgáltatás érdeke követeli tőlem, hogy mind az általam fennebb mondott előzmények igazolására, mind az akkori helyzetre némi világot vessek.

Felteszem, és erre váltig van okom, hogy sokan fennakadhattak az eddig általam előadottakon, midőn nemcsak kétségbe vontam, de határozottan az igazsággal ellenkezőnek, sőt a tények által megczáfoltnak állitottam azon sulyt, melyet történelmünkben az 1848-ki események indokolásánál a bécsi reactio működésének tulajdonitanak.

Horváth Mihály «Magyarország függetlenségi harczának története 1848- és 1849-ben» czimű nagy munkájában igy vezeti be az események alakulásának történelmébe olvasóit:

«A dynastiában nem volt őszinteség. A reactio Bécsben ugyanazon pillanatban kezdte meg alattomos működését, melyben a nemzet régi reformtörekvéseinek diadalát ünneplé. A reactio tűzhelyét a dynastia nehány tagjainak és a megbukott aristokratiának hozzájok szegődött köre képezé, kik a trón háta mögött, viszszaélve a fejedelem gyöngeségével, haladék nélkül két fő irányban kezdették fonni ármányaik hálózatát. Ezen irányok egyike a magyar miniszteriumnak a bécsi kormánynyal való viszonyaiban, másika az országban és melléktartományaiban lakó népségnek Bécsből fellázitott mozgalmaiban nyilatkozott.»

Ezen bevezetés után nincsen esemény 1848-ban, melynél a bécsi reactiónak nevezetes szerepet ne juttatna.

Elmond például számtalan esetet, melyek természetöknél fogva be nem bizonyithatók, mint br. Jellasich magánaudientiája Ferencz Károly főherczegnél s ott folyt beszélgetések és omlott könyek.

Ilyesek birhatnak annyiban történelmi érdekkel, hogy mint mendemondák hiedelemre találva, hatással vannak a hangulatra, de történelmi adatul el nem fogadhatók az események sorában. Igaz, hogy ezen szerencsétlen feltevések nagyban szerepeltek a clubbok gyüléseiben, az ellenzéki szónokok beszédeiben, sőt miniszteri tanácskozmányok jegyzőkönyveiben is nyomára akadunk.

A magyar ellenzéki felfogások e sajátságára volt alkalmam már az 1846-ki emlékezéseimben figyelmet forditni és annak történelmi becsét méltányolni.

Rendes nyugalmas időkben is a bécsi reactio rémei zsibongtak sok magyar ellenzéki főben, elgondolhatjuk mennyire fokozódott ez mozgalmas időkben.

Mi tehát a bécsi reactio működésében a valóság?

Az, hogy azon pontig, mig Magyarország a sanctio pragmatica kötelmeinek megtagadásában a törvényes tért el nem hagyta, annak bizonyitékára a legkisebb adatot sem találunk, ellenben minden okmány és cselekmény annak ellenkezőjét tanusitja.

Hogy ez így és nem máskép volt, minden a személyes viszonyokkal ismeretes kortárs kielégitő bizonyitékul fogja tekinteni Szemere belügyminiszter ünnepélyes nyilatkozatát a julius 21-ki országos főrendi ülésben, hol ezeket mondja:

«A közhir magas támogatásokat is emleget, melyekben a bán részesült volna. A kormány nem bir kellő tudással erről, ha birna, tisztének ismerné a nemzet képviselőinek a tényt bejelenteni.»

E kijelentés Kossuthot kivéve akármely más miniszter szájában kevésbé birna bizonyitó erővel, mint Szemerénél, ki az igazság, de nem a kimélet embere volt, ha arra okot talált vagy ismert volna.

Tény az, hogy a közhir, melyre Szemere miniszter hivatkozik, főherczeg Ferencz Károlyt, különösen Zsófia főherczegasszonyt jelölte ki mint a bécsi reactio központját és lelkét.

Nem szólok Széchenyiről, ki ennek ellenkezőjét egyenes forrásból ismerte; már említettem, hogy a gróf fivére Lajos épen Zsófia főherczegaszony udvarmestere volt, tudta tőle, hogy a főherczegasszony nemcsak reactiora nem gondolt, sőt ha rajta állnak a dolgok, kész volt volna nagy szabású engedményekkel megelőzni és kikerülni a márcziusi kitöréseket.

Nem szólok gr. Batthyány, Deák, br. Eötvös, Mészáros és Klauzál miniszterekről, kiknek dynastialis érzületök eléggé ismert.

Szólok Szemeréről és Kossuthról.

Hogy Szemere nem hitte a reactionalis mendemondákat az udvarról, azt kimondotta, mint fennebb láttuk, az országos ülésben.

Sőt, hogy a könnyen gyanakvó Kossuth sem hitte a fennebbi mendemondákat, eléggé világos abból, hogy ez időben lapjának egyik számában azon komoly és indokolt követeléssel lép fel, hogy ő felsége a trón biztonságának érdekében költözzék Budára, és ha ezt nem tehetné: ő felsége is volt ifjabb koronázott király még atyja életében. Erre több eset is van történelmünkben, adjon nekünk Budára főherczeg Ferencz Józsefben egy ifjabb királyt.

Képzelhetjük-e, hogy Kossuth ily gondolatra jöhessen, ha csak távolról is hiszi, hogy a bécsi reactio feje épen Ferencz Károly főherczeg és Zsófia főherczegasszony voltak?

Ezek eléggé bizonyitják, miként vélekedett lelkében a kormány az udvari reactióról.

Mi pedig a bécsi miniszteriumot illeti, ez négy hónap alatt már a harmadik miniszterium volt. A bécsi clubbokkal és az aulával folytonos harczban, viselnie kellett az olasz háború minden gondjait, és meggörnyedve annyi terhek alatt mire sem gondolhatott kevésbé, mint recuperationalis tervekre.

A hol valóságos reactionalis szellem uralkodott, ez az osztrák hadsereg főtiszti kara volt, mely osztályérdekeit látta a márcziusi engedményekben fenyegetve és a hadsereg egységének felbomlását tartotta magára nézve végzetes eseménynek.

Ezen specificus katonapártnak volt egyik legtevékenyebb és tehetségesebb tagja gr. Latour, és volt eszköze br. Jellasich, mint ki Horvátországban szerzett népszerüségénél fogva bánnak választatván, erre legalkalmasabbnak mutatkozott.

A bécsi miniszteriumnak Horvátországhoz és a bánhoz semmi köze nem volt, miután a márcziusi átalakulás után a magyar korona területe önálló kormányzást nyert. Horvátország azonban kimondván a szakadást Magyarországtól, a bán is, ki ezt leginkább szitotta, minden összeköttetést a magyar kormánynyal megszakitott. Azonban a határőri katonaság számára pénz kellett, és a bán a bécsi kormányhoz fordult, ez pedig leirt a magyar kormánynak, hogy miután a határőri katonaság nem hozzája tartozik, fedezze szükségleteiket a magyar kormány.

Hogy a magyar kormány a pártütő bánnak pénzt nem küldött, az természetes, de hogy a bécsi kormány a bán kivánságát magá-

tól elutasítva a magyar kormányhoz áttette, ez nem érdemelt oly felzudulást a bécsi kormány eljárása ellen, minővel Pesten találkozott.

Át kell már most térnem azon alkudozási nyilatkozatokra is, melyeket Kossuth annyi naivsággal elbeszél az országos ülésben, midőn az olasz kérdésről szólt, és melynek kivonatát szószerinti hűséggel fennebb elmondottam.

Ezen naiv elbeszélések csak azért birnak előttünk érdekkel, hogy kimutassák, miszerint Kossuth a bécsi kormány kényszerhelyzetét jól ismerte, nem pedig azért, mint ha igazak volnának.

Hogy a bécsi miniszterek a magyar kormánynak előterjeszteseket tehettek, hogy ha Magyarország és kapcsolt részei nem vesznek részt az államadósságokban, és Olaszország elszakadás által kivonja magát az államadósságok terhe alól, ezt állambanquerottnak kell követni, melynek következései Magyarországra is mélyen kihatnak, ez természetes és lehetséges.

Az is lehetséges, hogy bécsi miniszter arra is figyelmeztette kormányunkat, hogy ha Magyarország sem államadósságokat elvállalni, sem abban Ausztriát segiteni nem akarja, hogy legalább az olasz elszakadást megakadályozza, Ausztria kénytelen onnan segitséget elfogadni, honnan ajánlkozik, azaz kénytelen Horvátországot kimélni, melynek katonái most is az olasz sereg nyomatékos részét képezik.

Azonban, hogy a magyar kormány az államadósságokra nézve határozottan elutasitott volna minden részesedést, hogy az olasz hadsegélyre nézve is tagadólag válaszolt volna, ez — valótlan.

Már a pozsonyi országgyűlés utolsó napjaiban tettek a magyar miniszterek igéretet az államadósságokbani részvétre nézve.

Sőt Kossuth határozottan tagadta a julius 20-ki országos ülésben, hogy legkisebb részben magát a kormány kötelezve érezné az államadósságok fedezéséhez járulni, holott julius 19-kéről, tehát az azelőtti napról azt adja a kormány utasitásul frankfurti képviselőjének, Szalay Lászlónak:

«Ha az ausztriai statusadósságok egy részének Magyarország általi elvállalásáról kérdés intéztetnek önhöz: feleletében oda nyilatkozzék, hogy ezen adósságokból legfelebb csak a franczia háboruból származott magyar kamaralis kötelezvények elvállalásairól lehetne szó» . . . stb.

Az olasz segélyt illetőleg pedig minisztereink több izben positiv, határozott igéretet tettek. Azon küldetés alkalmával is, midőn

főherczeg István, Széchenyi gróf és br. Eötvös lettek ő felségéhez Innsbruckba menesztve, fel voltak hatalmazva és miután tőlök ez és csak is ez kivántatott, határozottan, minden fenntartás és utógondolat nélkül megigérték ezt mint kétségtelen és kérdésbe nem hozható kötelezettséget.

Ezek történelmi tények, melyeket sem elhallgatnunk, sem megtagadnunk nem szabad.

Vessünk már most még egy pillanatot az akkori helyzetre:

A horvátországi lázadás báró Jellasich erőszakos eljárása által nemcsak hogy Horvát- és Tótország területén szervezte magát és minden hatalmat kezébe vett, hanem br. Jellasich a zágrábi gyűlés által dictatornak kiáltatván ki, valóságos dictatori hatalmat gyakorolva tetemes haderőt vont össze, és erélyes készületeket tett, melyek kétségtelenné tették, hogy betörést és komoly hadjáratot készit elő.

A magyar kormány már május vége felé a határfolyó a Dráva-vonalra mintegy 5000-nyi serget küldött Ottinger vezénylete alatt, mert már akkor hitte, hogy br. Jellasich betörésre készül. E czélra a horvát haderőt a bán lehetőleg emelte, összeszedett lovassággal és ágyukkal ellátta és a határon Varasdnál tábort ütött.

A bán szándékán kételkedni alig lehetett. Magyarország akkor képtelen volt a horvátok ellen támadó harczot kezdeni. A bánnak nagy erélylyel és zaklatással folytatott hadkészületei a támadási czélt világosan elárulták.

Akkor a bán 14 határőri zászlóaljjal rendelkezett, ezeket szedett önkénytesekkel és nemzetőrökkel tetemes számra emelte. Ily erővel még sem merte volna talán Magyarországot saját területén megtámadni. Ezért folytonosan sürgette, hogy az Olaszországban hadakozó horvát ezredekből 24 zászlóalj bocsáttassék haza.

Mindezekről a magyar kormány értesülve volt. A horvát sereg számát legalább is 40 ezerre tették, melynek betörése ellen kellett a Dráva-vonalát őriznünk és ha birjuk, a berontást meggátolnunk.

A szerb lázadást illetőleg helyzetünk még válságosabb volt és a veszély égetőbb, mert a baj saját földünkön dulongott, és támadásaival a magyar és német lakosságot fenyegette saját országunkban.

Ha saját országos területtel, országos kormányzattal és határőri szervezésök miatt tetemes haderővel ellátott ország, minő Horvát-

és Tótország, lázadásban tekintélyes erőt bir kiállitani, ezen senki sem csudálkozhatik.

De a szerbek hazánkban sem önálló területtel, sem kormányzattal nem birtak, az alvidéken tizenegy hatóságban szétszórva, 688 ezernyi nép, mely 562 ezer oláh, 402 ezer német, 389 ezer magyar és 79 ezer másféle nép közt élt.

Hogy ily rendezetlen, szervezetlen nép birjon oly erőt kifejteni, mely hosszú időn át daczoljon a magyar kormány erőfeszitéseivel — ezen alig magyarázható, de megtörtént tény válságossá lőn mind nekünk, mind Ausztriának.

A lázadó szerbek már junius közepéig három erőditett tábort állitottak: Perlasznál, a római sánczok közt és Karlócza alatt.

Miként állottak ügyeink az alvidéken a szerb lázadással, leginkább megvilágitja Kis Ernő ezredes és bánsági vezérünk julius 15-kéről irt jelentése Vukovich temesi kormánybiztoshoz.

Kiss Ernő, ha valaki ismerte az alvidéki állapotokat, legmegbizhatóbb katonai parancsnokunk volt. Egy igen fényes diadalról tudósitva a kormánybiztost, igy végzi tudósitását:

«Szegény haza! ha Magyarország békét nem köt, veszve vagyunk. Mi tudunk is, fogunk is egyes harczokat kivivni, de arra, hogy őket (a szerbeket) egészen legyőzzük, ágyuk kellenek, és 40 ezernyi hadsereg» . . . . . .

Az alvidéki ellenséges haderő ellenében volt összesen hat ezer rendes katonaságunk Blomberg ezredes és Kiss Ernő ezredes vezénylete alatt, kik egyes helyi csatákban, fényes diadalokat vivtak ki, de erőditett helyek ostromához és bevételéhez sem elegendő sereggel, sem kellő hadi eszközökkel nem rendelkeztek.

Birták a szerbek által fenyegetett vidék lakosságát védeni, egyes támadásokat visszaverni, de a szerbek erőditett táborhelyeit szétdulni, gyülhelyeiket megsemmisiteni nem voltak képesek.

A horvát betörés ellenében volt 5 ezernyi rendes katonaságunk Ottinger vezetése alatt és a szélmegyék ujoncz nemzetőrsége.

Ez volt a helyzet. Soknál is több okunk volt, hogy az olasz kérdésben az udvar és Ausztria iránt őszinte szövetséges és békülékeny politikát kövessünk.

XIII. FEJEZET.

Az olasz kérdés tárgyalásának kezdete. Kossuth mint kormányszónok vezeti be a kérdés tárgyalását helyrehozhatlanul elrontva. Minisztertanácsi jegyzőkönyv felolvasása. Ennek tartalma. Kossuth ebben a kormány politikáját mondja eléadva. Kettős helyzete. Magyarázza politikáját s minden értékéből kivetközteti.

Forradalmi idők légkörében éltünk Pesten még márcziustól fogva szünetelés nélkül.

Sok történt a magyar kormányzat körében, mi a törvények által szentesitett kapcsolati viszony józan felfogásának nem felelt meg, s azt bomlasztotta.

Azonban mind Bécsben, mind nálunk a higgadtabb elemek tartózkodtak döntő sulyt fektetni egyes tévesztett cselekvényekre vagy a fővárosi zavargásokra, mert kivált nálunk igen világos és félreismerhetlen volt az ellentét azon hangulat között, mely a fővárosban és az ország többi vidékein uralgott.

Pest még teljes lázban volt. Az izgalom nem hogy csillapodott volna, de még fokozottabb lőn.

Ellenben az ország minden vidékei, kivéve hol a szerb lázadás nyugtalanitotta a lakosságot, teljesen csendes, és mint a választások lefolyása mutatta, békés, rendet és nyugalmat áhitó volt.

Nem volt alaptalan tehát a remény, ha az ily alapokon alakult országgyülés józan szellemétől sokat vártak Bécsben úgy mint Magyarországon.

E várakozások próbaköve volt volna az olasz segély tárgyalása a válaszfelirati kérdésben. Ettől függesztek fel Bécsben az itéletet a felett: mit várhatnak Magyarországtól a birodalom érdekeire nézve.

Kemény nemes hevében és a hazai nagy csapások első fájdalmában igen szigorún itéli el ezen országgyülés többségét, melynek ő maga is nem csekély befolyásu tagja volt. Szigorában azért ment tul a mértéken, mert önmagát is kelle vádolnia a többségben.

De Horváh Mihály egészen más szinben vádolja az országgyűlés többségét, és az ő vádja a mily méltatlan, oly valótlan.

«A válaszfelirati heves vitából — igy szól Horváth Mihály — az lett a tanulság, hogy Kossuth faltörő politikája mellett is, kénye szerint hajthatja szóhatalma által a ház nagy többségét s ha minisztertársaival meghasonlásba jő, bizton számithat a többség támogatására. Batthyány mindamellett is, hogy a miniszterek többsége nem szűnt meg osztozni véleményeiben, a Kossuthtól *függő kepviselőház által* lépésről lépésre leszoríttatott ama kiegyenlítő, békéltető politika mezejéről, melyet eddigelé a féltett haza érdekében követett.»

Ha valahol valóban, az ilyes történelmi előadások tévedéseinek helyre igazitásánál válik kinossá az igazság leplezetlen elmondása.

Mi, kik ama többség tagjai voltunk és az országgyűlést méltán érhető felelősség terhe alól nem vonhatjuk ki magunkat, és mint Kemény példában mutatta, nem is akarjuk, söt töródött szivvel fogadunk el osztályrészül többet is, mint illetne —

De azon vádat vissza kell utasitanunk, mint ha gr. Batthyányt és társait elhagytuk volna Kossuth ellenében és az előbbit leszorítottuk volna a kiegyenlítés ösvényéről.

Sőt fájdalommal kell elmondanunk nem magunk védelmére, de a történelem érdekében, hogy azon panaszok közt, melyeket Deák a julius 21-ki országos ülésben a kormánypárt részéről felhozott és melyeket fennebb idéztem, egyet elhallgatott, a mi köztünk legélénkebben felhozatott, azt t. i., hogy miután nem kételkedhettünk, hogy Kossuth utja bennünket háboruba visz, tegye gr. Batthyány nyiltan, határozattan próbára az országgyűlés többségét, hogy belássa: mi bir a képviselőházban többséggel, a béke vagy háború politikája, azaz Batthyány vagy Kossuth-e?

Még többet mondok. Midőn már a bajok nyakunkra nőttek, a veszély a küszöbön volt, és mi láttuk gr. Batthyány emberfeletti erőködéseit a forradalom ellen, még egy kisérletet akartunk tenni, ezért elküldöttük egyik társunkat az Ulmann-házi értekezletünkből — hova összegyültünk — gr. Battyhány után, öt kérve, jelenne meg köztünk.

El is jött közibünk. Elmondottuk neki a szerencsétlen következményeket, melybe a pártfeloszlás által a haza ügyei jutottak. Oda utaltunk, hogy itt nincs többé mit habozni, két ellentétes

törekvésnek kell megvivni egymással — még tán nem késő, álljon élére a pártnak, mi követjük a végsőkig őt, csak mentse meg a hazát és ne engedje a forradalomba vinni a nemzetet.

Ő ezt már megkésettnek tartotta az országgyűlés terén, de szokott erélyével azt mondá nekünk: legyünk nyugodtak, ha pisztolyt kell kezébe vennie is, a hazát mindenesetre megmenti.

Kemény, ki ezen értekezleten volt, mint én, ezt mindig «az összeesküvési jelenetnek» nevezte, s abban különös érdeket tulajdonitott azon közbejött eseménynek, hogy a tanakodás alatt egyszer gyülekezetünk helyén a kis terem üvegtalát eltakaró bársonyfüggöny meglebbent — mit nagy megdöbbenés követett. Azonnal többen kisiettek a kis teremből és keresték a gyanitott kémet, ki a függönyt félrehuzta és benézett, de semmi nyomára nem akadhattak.

Az országgyűlés azon tagjai, kik a forradalmat minden áron kerülni akarták és a képviselők kétségtelen többségét képezték, soha sem hagyták gr. Batthyányt cserben, annyival kevésbé szorították le a békés politika ösvényéről, ellenkezőleg ha van bűnök, épen az volt, mit Kemény is felró, hogy a kormányt megfoghatatlan ballépéseinél sem hagyták cserben és a kormány mellett szavaztak akkor is, mikor a hazát csak úgy lehet vala megmenteniök, ha a kormányt cserben hagyva önállóan hoznak végzést.

Mennyire érheti vád az országgyűlés többségét, leginkább megitélhetni magából az olasz kérdés letárgyalásából, melyen sorsunk akkoriban megfordult.

Az olasz segély a trónbeszéd és válaszfelirat által került az országgyűlési tárgyalások szőnyegére.

Megfoghatatlan, de tény, hogy e kérdés *helyrehozhatlanul megrontva* került az országgyűlés elibe.

Ha kérdjük, ki által rontatott el ekkép a kérdés megoldása? nem mondhatunk egyebet, mint

általánosságban: a kormány által — különösen: Kossuth vezetese és minisztertársai megfoghatatlan gyöngesége által.

Hogy ezt kellő világitásban lássuk, menjünk végig ezen tárgyalásnak egész során:

Legelső kérdés volt a kormánynál: miként foglaltassék az olasz segély kérdése a trónbeszédbe ?

Ha a rendes és szokásos alakot veszszük mértékül, ezt nem lehetett máskép felemliteni a trónbeszédben, mint elmondatni a felség

nevében: mikép olasz tartományai fellázadtak és a birodalomtól elszakadni akarnak, söt időközben ő felsége a szárd király és más hatalmasságok által haddal megtámadtatott, ennélfogva, a sanctio pragmatica kötelmeinél fogva felhivja az országgyűlést, hogy ezen háboru folytatásához hadsegélylyel járuljon.

Ezen egyenes felhivásra a képviselőháznak egyenes és határozott választ kell vala adnia, és a válasz kétség felett igenlő volt volna.

Kossuth ezt nem akarta. Nyomva egyrészről a szerfelett felizgatott közhangulat által, másfelől zaklatva az előzmények és minisztertársai által, abban keresett menedéket, hogy hivassék össze a képviselők közül egy nagyszámu conferentia és annak terjesztessék elibe az ügy, hogy igy tájékozva legyen a miniszterium is az országgyűlés hangulata iránt.

Itt lépett elő mindjárt elsőben is Deák ama szerencsétlen felfogásának «*nem kell párt*» a következése. Nem volt ennélfogva, s nem lehetett a kormány a képviselők nézetei iránt tájékozva, nem is ellenezhette Kossuth fogását a conferentia összehivásában.

E conferentia lefolyását már fennebb elmondottam.

Ott a kérdést már úgy tette fel Kossuth: megemlittessék-e a trónbeszédben az olasz háború? s utalt a megemlités azon következésére, hogy akkor a válaszfeliratban meg volna ajánlandó a hadsegély.

A fogás nem használt semmit. A conferentia aránytalan nagy többsége a megemlités mellett nyilatkozott, határozottan kijelentvén, hogy a segélyt megadni kész.

Látván Kossuth a nagy és határozott többséget, mint fentebb elmondottam, azzal oszlatá el jelen volt minisztertársai nagy bámulatára és mindnyájunk nagy megütközésére a conferentiát, hogy

a miniszterium e kérdésben egyértelmüséget akarván elérni, minthogy ez nincs, meg fog a nádor ő fensége kéretni, hogy az olasz háborúról szóló passust a trónbeszédből hagyja ki.

«Felindultak e protervia miatt — mint Kemény nevezi — minisztertársai», de szót emelni ellene, még egészen magánjellegü tanácskozmányban sem mert egyik jelenlevő társa sem, hanem eloszlottak velünk, és panaszukat vitték a minisztertanácsba.

Itt tört ki a fergeteg a miniszterek közt.

Nem a mi hibánk, de az ország szerencsétlensége, hogy mi-

nisztertársai nem birtak Kossuthtal, és tettek olyat, mit sem megfogni, sem menteni nem lehet.

Keletkezett t. i. a miniszteriumban egy compromissum, melynek eredményeül

az olasz háború halvány megemlítése a trónbeszédben elfogadva lőn Kossuth által, de

ennek fejében viszont elfogadtak tőle minisztertársai egy jegyzőkönyvi határozatot, melyben az olyan segélyadás teljesen lehetetlenné tétetik, és a sanctio pragmatica alapjában felforgattatik.

Kossuth ismerte jól a pesti közhangulat elmérgesedését az olasz segély ellen. Látta a conferentiában, hogy azt a képviselők nagy többsége megszavazza. Mint kormányszónoknak neki kell azt a házban inditványozni és a felelősség övé lesz és a közhangulat ellene fordulhat.

Választania kellett egyfelől a közhangulat áramlata és másfelől miniszteri kötelessége és társainak nézete közt.

Megkisérlette mindkettőt kielégiteni, azaz mindkettőt felültetni, és társai megfoghatlanul lépre mentek.

A fennleirt nagy conferentia julius 4-kén délután tartatott Kossuthnál, ezt követte azon este a felingerült miniszteri tanácskozás, melynek eredményeül julius 5-kén a megnyitás napján egy jegyzőkönyv fogadtatott el, mely hű kivonatban így szól:

«A trónbeszédnek a külügyekre, különösen az olaszországi háborura vonatkozó része végtanácskozás alá vétetvén:

«A minisztertanács tekintetbe vévén, hogy a hazát fenyegető veszélyek elháritásának kötelessége mindenek felett azt parancsolja, hogy a trónbeszédben semmi olyas ne mondassék, a mi az indulatok felzaklatásával a haza megmentésére szükséges védeszközök gyors és lelkesült kiállitásában akadályul szolgálhatna:

«Abban állapodott meg, hogy ő fenségét megkérje, miszerint a trónbeszédben egyszerün azon tények megemlitésére szoritkozni méltóztassék: hogy a lombard-velenczei királyságban, hol ő felségének seregeit a szárd király és némely más hatalmasságok seregei is megtámadták, a háborut még bevégezni nem lehetett.»

«Midőn azonban a miniszterium e javaslatot teszi, közakarattal a jegyzőkönyvbe iktatni elhatározta: miként ezt korántsem kivánja oly értelemmel vétetni, mintha a pragmatica sanctióból Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint ő

felségét külmegtámadás ellen védeni tartozik, kétségbe vonni akarná.»

«Sőt inkább az ő felsége iránti hűségre és a törvények iránti engedelmességre letett esküje szerint kinyilatkoztatja a miniszterium, hogy mihelyt»

«a magyar koronának territorialis épsége tökéletesen biztositva —»

«annak területén, a kapcsolt országokat és határőrvidékeket is világosan ideértve, a rend és törvények iránti engedelmesség helyre állitva és bátorságba helyezve —»

«hazánk törvényes önállása és szabadsága minden csorbitási törekvések felhagyásával tökéletesen megóva, és az ausztriai kormány részéről is jogszerüség, igazság és köztünki szövetség természete szerint nyiltan és minden kivétel és hátratartott gondolat nélkül elismerve —»

«szóval hazánknak és koronájának materialis és moralis integritása teljes biztosságba helyezve lesz —»

«a miniszterium összesen és egyenkint kész állását ahoz kötni, hogy a hadsereg azon része, mely a rendnek, békének, a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára bocsáttassék, a pragmatica sanctio értelmében.

«És midőn János főherczeg különös meghivása következtében gr. Batthyány miniszterelnök ő fenségével a horvát bonyodalmak iránti személyes értekezés végett most Bécsbe megyen, a miniszterium egyszersmind megbizza, hogy a fentebbi igéretet a szükséghez képest kijelenthesse, és ő fenségét és az ausztriai miniszteriumot figyelmeztesse, miként az igéretnek valósítása már most szorosan attól függ,»

«hogy az ausztriai miniszterium azon barátságtalan politikát, melyet követni látszik, nemcsak merőben barátságossá változtassa,»

«hanem a császári hatalom és a dynastia minden tagjai sikeresen közre dolgozzanak, hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség, rend és béke minél hamarébb helyreálljon,»

«hazánknak, törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független, és minden idegen avatkozásoktól ment kormányzatát is világosan ideértve, nyiltan, őszintén elismerve és megóva legyen —»

«annyival inkább, minthogy a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva, *a magyar nemzetnek ő felsége által szentesitett önállásából semmi áron egy hajszálnyit sem engedni,* s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatorlással felelni.»

Ezen minisztertanácsi jegyzőkönyv julius 5-kén reggel a megnyitás előtt fogadtatott el.

A sanctio pragmaticán nyugvó birodalmi kapcsolat, melyet törvényeinkbe igtattunk, elutasithatlanul követelték, hogy a hadügy és pénzügyre nézve némi módositások tétessenek, ez ki is mondatott és követelve is lőn.

E szempontból itélve meg a fentebbi jegyzőkönyv foglalatát, az tiltakozás volt a sanctio pragmatica eddigi értelmezése ellen inkább, hogysem segély igérete a sanctio pragmatica alapján.

Minél inkább visszagondolunk az előzményekre, t. i. a sanctio pragmatica nyilvános értelmezésére, azon utasitásra, melyet a miniszterium a német birodalommal kötendő védszövetségre nézve kiadott, ha gondolunk a miniszterek által ő felségének tett igéretekre, végre ezen kérdés végzetes fontosságára — a czáfolhatlan tény ellenében is alig birjuk elhinni, hogy gr. Batthyány és kiválókép Deák ilyesmibe, mint e jegyzőkönyv, beleegyeztek.

Nem is gondolhatunk egyebet, mint hogy a julius 4-ki délutáni conferentia után tartott igen kedvetlen és ingerült miniszteri tanácsban Kossuth végre engedett és reggelre igérte a jegyzőkönyvi formulatiót összeállitani. Reggel pedig a megnyitás előkészületei közt nem forditottak kellő figyelmet a beadott formulatióra.

Lehet, hogy gr. Batthyány azt is gondolta, mikép egy határozat a minisztertanács jegyzőkönyvében még nem veszélyes dolog, mert időt nyerve, azt később megigazitani könnyen lehet.

Annyi bizonyos, hogy e jegyzőkönyv nem lehetett a nyilvánosságra szánva, de akkor menthetetlen, hogy ez julius 5-kétől 20-káig midőn nyilvánosságra került, nem hozatott szóba sem, hanem abban hagyatott.

Kossuth pedig tett arról, hogy ha már egyszer sikerült neki e formulatiót a minisztertanácsban keresztül vinni, ezt megmásolhatlanná tegye és vele az országgyűlés többségét is megkösse és félrevezesse.

Így is történt, mint ezt az olasz kérdés országos letárgyalásából látni fogjuk.

Az akkori idők, emberek, és általában szellemvilágunk eszmekörének helyes megbirálására alig akadhatunk gazdagabb forrásra, mint e végzetes kérdés letárgyalásának részletei.

Ne sajnálja azért t. olvasóm is a figyelmet, mint én nem kimélem az időt ennek feldolgozásában.

Nem akarom emlitetlenül hagyni azt is, hogy az olasz kérdés tárgyalása parlamentaris életünk első napjaira esik. Azonban nehezen lesz Magyarországnak parlamentje, hol annyi az előbbi országgyűléseken és a megyékben begyakorolt és kiiskolázott ember volna együtt mint ebben.

És mégis, ha ezen tárgyalás naplóját ma végig olvassuk, az eszmékben annyi chaoticus zavart, a tárgyalás modorában annyi primitiv rendetlenséget találunk, hogy kérdenünk kell: hova tüntek el azon korbeli közvitatkozások hirhedt emberei vagy mivé lettek azok egyszerre az első parlament mezején?

Pedig a vitát Kossuth és Deák vezették, az elnöki székben a nagyon tehetséges és erre különösen hivatott ifj. Pázmándy Dénes ült.

Már a vitatkozók statisztikája és a résztvevők minősége eltér minden parlamenti szokástól.

A vitatkozás úgy tünik fel, mint a kormány személyes csatája — párviadala — az ellenzékkel, hol a miniszterium jelen volt minden tagja — hatan — a csatába keverednek 11 ellenzéki szónok ellen, míg a független kormánypárt jobbadán részvét nélkül nézi a viadalt, mert közüle a jegyző, Kazinczy Gáboron kivül, ki mint előadó tisztességből szólt, csak egyetlen képviselő ereszkedett az ellenzékkeli csatába, a többi — vagy röviden nyilatkozott vagy hallgatott.

Vitte a csatát Kossuth, ki e kérdésben tizszer szólott, és Deák ötször. A nagy kormánypárt szónokai hallgattak, mert már a megindításban annyira bebonyolittatott a nagyon egyszerű kérdés Kossuth feltevése által, hogy e tömkelegben a helyes fonalat megtalálni és a logikai rendet abban helyreállitani, bár Deák többször megkisérlette, teljes lehetlen volt.

Tájékozni senki sem birta magát a kormány czéljai felől s azért hallgatott az egész párt és szavazott.

A tárgy, mely elöleges kitüzés után julius 20-kán a képviselőházban szőnyegre került:

a trónbeszédre adandó válaszfelirat volt.

A válaszfelirati javaslat felolvastatott.

Ezen javaslatban az olasz kérdést illetőleg ennyi és nem több áll:

«A mily hő örömmel érté a nemzet, miszerint felséged és a külhatalmak legtöbbjei közt sértetlenül fennáll a béke és egyetértés — — oly sajnálattal értesült, hogy a lombard-velenczei királyságban, hol a szardiniai királynak és némely más olaszországi hatalmasságoknak seregei harczczal támadták meg felséged seregeit, a háborut bevégezni nem sikerült.» (Ez a trónbeszéd ideszóló passusa.)

«És a mily őszinte azon hódolat, melylyel hű Magyarország felséged iránt viseltetik, szint úgy ohajtja, hogy e kérdés a trón méltóságához, a viszonyok és jogos igényekhez képest oldassék meg.»

Több e tárgyról a válaszfelirati tervben egy szó sincs.

Nyomjuk el most egyelőre azon kinos érzést, mely akaratlanul megszáll bennünket annak láttára, hogy a legfényesebb kormány oly előzmények után, melyeket a fennebb elmondottakból eléggé ismerünk, az uralkodónak segély-kivánatára ily választ hoz javaslatba.

A kérdés merituma az olasz segély volt volna, mely iránt az országgyülésnek nyilatkozni kell vala.

És a trónbeszédben felveszi a kormány a kérdést és a válaszfelirati javaslatban az országgyülésnek a válaszát a fennebbi szavakban.

Midőn uralkodónk külhatalom által megtámadtatik és tőlünk segélyt vár,

a kormány hűségről és sanctio pragmaticáról szól és válaszul egy *sovány ohajtást* ajánl az országgyülésnek elfogadásul.

Lehet-e kormánytól ennél megszomoritóbb eljárás?

Tetézi még ezen eljárás lesujtó voltát az, hogy ugyanazon kormány befolyása alatt a főrendi válaszfelirati javaslat egészen más szellemben szól.

Nem lett-e azonnal világos a képviselőház előtt, hogy a válaszfelirat formulatiójában gr. Batthyány és társainak loyalis érzülete teljesen hiányzik, az érvényre nem juthatott, ebben Kossuth szól és pedig egyedül.

Mit tehetett azonban a képviselőház azon formulatióval, mely a kormány solidaris ajánlatakép elibe adatik?

Kossuthot eljárásában értettük, de gr. Batthyányt és tár-

sait — nem. Mást a képviselőház többsége nem képzelhetett, mint hogy a kormány az olasz segély kérdését önálló inditvány alakjában fogja külön előterjeszteni, és a válaszfeliraton minden vita nélkül akar sebesen tulesni.

Azt kelle tehát hinnünk, hogy a válaszfelirat felett vita sem támadhat, mert hisz nem akadhat magyar ellenzéki ember, ki a felségről a fennebb leirt sovány ohajtást is elvitatni akarná.

Ebben nem is csalódtunk. Ez vita tárgya nem lehetett.

Azonban alig hangzott el a javaslat felolvasása, szószékre lépett a kormány szónoka, Kossuth s mint előadá, nem várva a kormányhoz intézendő interpellatiókat, két tárgyban fel akarja világositani a házat a kormány politikájáról. Egyik a horvát-ügy, másik az olasz kérdés.

És szólott külön választva mindkét ügyben, hosszan közölve mindkét kérdésben a minisztertanács végzeményeit. Azonban minthogy a horvát-ügy nem lett vita tárgya, mellőzöm ezt én is és szorítkozom egyedül az olasz kérdésre:

Ha valaki Kossuth politikai jelleméről, politikai egyéniségének sajátságairól, eszmevilágának, melyben mozgott, terjéről, miniszteri állásának, államférfiui feladatának felfogásáról, szóval egész lelki valójáról a mint volt — magának világos fogalmat szerezni és őt ismerni akarja, annak nem adhatok megbizthatóbb és kielégitőbb tanácsot, mint hogy olvassa el figyelemmel az első parlamentben az olasz kérdés letárgyalását.

Szétszedheti belőle Kossuthot izületről izületre utolsó atomig, és ha az elemzést nem restelli, előtte fog állni Kossuth szellemének és politikai valójának hű képe és úgy kell találnia, hogy a mit Széchenyi róla oly sokszor és sok helyen elmondott, utolsó szóig igaz, mélyen felfogott és átértett jellemzés volt.

Kemény is egészen összhangzólag itéli meg, csakhogy egyes odavetett vonásaiban szigorúbb a grófnál, mert a gróf Kossuthnak könnyen hevülő természete és elbizakodása mellett kevés akaraterőt, és megfontolást tulajdonit, Kemény több ravaszságot és rejtett becsvágyat.

Én ebben is a gróffal tartok, noha a szőnyegre hozott olasz kérdés tárgyalása Kemény mellett látszik szólni.

Mert a kérdés természetes felfogásban igen egyszerű, tiszta, világos közjogi kérdés volt, mint ezt br. Eötvös akkori beszédében feltétte, t. i.

mire kötelez minket a sanctio pragmatica? és fennforog-e jelen esetben a segélyadás kötelessége?

A kormánynak e kérdésben lehetett nézete, de nem lehetett politikája, mert nem tett semmit, nem is tehetett, a mit tett is igéretekben, azt elhallgatta, s igy politikájáról szó sem lehetett.

Még is az egyszerű világos jogi kérdést Kossuth természetes egyszerűségéből kivette és mélységes kormánypolitika kérdésévé fujta fel, melynek előadásánál beszél titkolódzásról, melyet kerül, a nemzet ámitásáról, melyet nem fog soha elkövetni, többször hangsulyozza ezen politika *felfedezését*, mintha ebben mélységes, elfedni való rejtelmek volnának, és addig fedezgette fel a titkos politikát, mig a kérdés teljesen complicálva, a czél mindenki előtt mélységes titok lett.

Volt is valójában mit eltitkolni. T. i. egyik miniszter kettős szerepét, a többiek megfoghatatlan gyengeségét.

Mert vajjon miért kellett a kérdést igy kiforgatni, midőn Kossuth maga azt mondja beszédében: ha nekünk jogunk van a császár és Ausztriától követelni, hogy a magyar korona integritásáért egész hatalmával közbelépjen, úgy a császárnak és Ausztriának is joga van ezt tőlünk követelni.

Miért kellett a minisztertanács jegyzőkönyvét nyilvánosságra hozni és az által az olasz segély igéretet a világ előtt tönkre tenni?

Gr. Batthyánynak és társainak készségét a segélyt megadni ismerte mindenki, látta most Kossuth vonakodását és ennek is ismerte indokait.

De Kossuth is a kormány politikájának kifejtésében mind az olasz kérdés rendkivüli jelentőségére, mind a birodalmi érdekekkeli összefüggésére és az adandó segély kölcsönösségére nézve annyi nyomós okokat hozott fel, — hogy az a feliratí javaslat sovány ohajtásával és a felolvasott jegyzőkönyvvel is kiáltó ellentétben volt.

Kilátszott kettős helyzetének kényelmetlensége. Látszott érezni a segélyadás sorsdöntő szükségét, de remegett a karzatoktól és az élesen nyilatkozó közhangulattól.

Kaczérkodott a karzaton uralgó olasz sympathiákkal, és sem miniszterhez, sem kivált kormányszónokhoz nem illő nyilatkozatokkal kivánt hatni a karzatokra, hogy szeliditse.

«Nem teszek belőle titkot — igy szólt beszédében — gyakran megtörtént, ha hallottam, hogy győztek az olaszok valamely csatában, *lelkem örült*, es sympathiámban el tudtam arról felejt-

kezni, hogy saját magyar vitézeinknek vérén van megvásárolva győzelmök.»

Az ellenzék látván a kormányszónok e kétkulacsos állásfoglalását, egyenesen az olasz segélyt kezdette ostromolni a karzat viharos tapsai közt.

Ez kihozta Kossuth egészen sodrából.

Elfelejtette, hogy ő miniszter, hogy neki társai vannak, hogy kormányszónok, hogy társaival megállapodásai vannak, megsokalta még a maga által formulázott és társaira tukmált jegyzőkönyvi semmit is, mert ebben még megvolt a segélyadás látszata, ezt is meg kell tehát a szószékről semmisiteni — a karzatok tapsaiért.

Halljuk meg őt magát saját szavaival:

«Én uraim! semmi egyebet nem akarok, mint tudatni önökkel a miniszterium azon politikáját, melyet én is magaménak vallok, tudatni akarom azon vonalig: *a meddig magaménak vallom*»; folytatva a magyarázatot így szól:

«S még sem mondom azt, hogy tehát küldjünk oda (t. i. Olaszországba) seregeket, hanem *ezen moralis hatást* ohajtotta a miniszterium gyakorolni, — *és ezen vonalig egyetértek*, — hogy köttessék ott minél előbb olyan béke, mely az olasz nemzet kivánatának és egyszersmind a trón méltóságának is megfeleljen.»

«Ez *moralis hatás, a mit kimondott a miniszterium.*»

Kossuth tehát mint kormányszónok elolvassa előbb azon szerencsétlen minisztertanácsi jegyzőkönyvet, melybe minisztertársait belevitte, mely a segély-adást lehetlenné teszi, és mert ebben mégis legalább látszata van a segély-adásnak, e látszatot is megsemmisíti és kimondja, hogy csak *moralis hatás*, a mit a miniszterium kimondott s ő csak ezen moralis hatás vonaláig ért egyet minisztertársaival, csak azt akarta, hogy kimondassék az olaszoknak:

«Ne feszitsétek tul a hurt, alkudjatok úgy, a mint a ti nemzeti szabadságtok básisán alkudni lehet és alkudni kell, máskülönben saját létünkkel fogunk számot vetni, és meg fog történhetni, hogy segitséget adunk» ezek saját szavai a tárgyalás közben.

Más szóval: halljátok olaszok! mi segitséget igérünk a *moralis hatásért*, hogy féljetek és békét kössetek, de a segély-adásra a világért sem gondolunk komolyan.

Így szól Kossuth az olaszokhoz mint magyar miniszter és kormányszónok.

És mit igér a segélyt váró, szorongatott helyzetbe jutott uralkodójának?

Igéri egy moralis hatás előnyét, melynek értékét, ha lett volna is, már előre megsemisitette.

Így bánt el Kossuth az olasz segély vitális kérdésével a képviselőházban.

Ebben még nem mondtam el minden apró fogást, mivel e kérdést a tárgyalásba bevezette, és nem mondtam el mindent, a mi történt s mi következni fog. De itt kissé állapodjunk meg.

Megfoghatjuk-e a lehetőséget, hogy ily eljárás közösségét egy Batthyány, Széchenyi, Deák s a többiek elvállalhatták?

Én ott voltam, Kemény is mint szemtanu állitja, a Napló most is előttem, de elhinni alig birom.

Nem találunk az 1848-ki események lefolyásában semmi rejtélyt, ha a történteket és helyzeteket helyesen felfogtuk, minden a körülmények természetes fejlődéséből folyik le előttünk az események kényszerü lánczolatában.

Egy előttem örökre magyarázhatlan marad, t. i. azon büvöletes infascinatio, melylyel gr. Batthyány törhetlen büszkesége és tulszigoru becsületessége, Deák rendkivüli óvatossága és a törvényekben mély jártassága mellett hallgatag és ellenmondás nélkül megtürték, hogy nevök és személyök ily eljárás közösségébe vonassék a világ szine előtt.

Ez az, mit érzékeny kedély, mint a Szechenyié, el nem viselhetett.

Ha még meggondolatlan hévtől elragadtatva, feledve a törvényt és minden számitást, férfias bátorsággal tagadjuk meg a sanctio pragmatica által ránk szabott elmagyarázhatlan kötelezettséget —

mondhatná a világ és mondhatnák utódaink, hogy a népek szabadságáérti rajongás tulragadott a józanság minden korlátain, nagy, felette nagy hiba a politikában, de utóvégre ily hibákkal telve a világtörténelem és egynémelynek ezek közül köszöni az legfényesebb lapjait.

A józan számitásban megtévedt bátorságot bukásában sajnáljuk, de nem pirulunk miatta.

Ámde mi szinlelve az uralkodó iránt hüségünket, szinlelve a törvényeinkbe igtatott sanctio pragmatica iránti ragaszkodásunkat, nem tagadjuk meg a szorongatott uralkodónak a segély-adást,

sőt igérjük, — de oly feltételekhez kötjük igéretünket, melyek a segély-adást kizárják és lehetlenné teszik.

Sőt ha a segély-adás igérete még némi hatással lehetne, előre kihirdetjük, hogy mi ezen igéretet csak *morális hatásért* teszszük, többre nem is gondolunk.

Ily eljárásnak az erkölcsi világban nincs más neve, mint — perfidia.

«Meg kell vallani — igy szól maga Horváth Mihály — hogy e politika csak az udvari reactiónak ármányos politikájában leli hasonmását.»

Lehet valaki az alakoskodásban is művész, a rászedésben is mester, és a népek történelmében ismerünk helyzeteket és tényeket, hogy e művészettel diadalokat is arattak, de az ügyetlenül vitt és nyilt cynismussal űzött perfid eljárás mindig — megszégyenitő és lealázó.

Mielőtt még az olasz kérdés további tárgyalásának fonalát felvenném, nézzünk át a főrendekhez és lássuk, miként tárgyaltatott ott e kérdés ugyanazon kormány vezetése mellett.

XIV. FEJEZET.

A főrendek válaszfeliratának egészen más hangja. B. Wesselényi nyilatkozata a főrendeknél. A képviselőházban az ellenzék élesen támadja meg az olasz segély adását. Kossuth mind tovább megy magyarázataiban az ellenzék lecsendesítésére. Az ellenzék magyarázatát elfogadja és formulázását kivánja. Ezt másnapra megigéri. E helyett másnap az összes miniszterium formulatióját mutatja be. Mire az ellenzék felzudul. Kossuth kitör az ellenzék ellen és szavazásra hivja fel a házat. Deák békitőleg közbelép. A szavazás roppant többséget mutat ki a kormány részére. A benyomás, mit e tárgyalás lefolyása Bécsben tett.

Ha a kormány eljárásánál az olasz kérdésben a történelmi betudás igaz mértékét akarjuk alkalmazni, nem lehetünk figyelem nélkül még azon hirekre sem, melyek a felfogások alakulására befolytak.

Ugyanazon közhangulat mellett, ugyanazon kormány befolyásával a főrendi válaszfelirati javaslat egészen más hangon szól, mint a képviselőházé.

«Keblünk mélyéből szólalunk fel — így hangzik a főrendek válaszfelirati javaslata — mennyire ohajtjuk, nemzetünk érdekében szinte, mind elődeink példája nyomán *erőteljesen hozzájárulhatni* a birodalom emlitett háborus viszonyainak *a trón méltóságával és igazaival* egyeztethető alkotmányos elvek szerinti kiegyenlitéséhez, minek eszközlését, ha megzavart belbékénk felséged királyi hatalmának mérlegbevetése által helyre álland, *erélyesen elősegiteni készek leszünk.*»

A főrendekkel tehát legalább kimondatja a kormány, hogy

keblök mélyéből ohajtanak elődeik példáját követve véget vetni a háborunak s ehhez erőteljesen hozzájárulni —

ezt kivánja nemzetünk érdeke is, —

megemlitik a trón méltósága mellett annak jogait is, —

végkép erélyes segélyre készséget ajánlanak, ha a belbéke szabad mozgást enged.

Ez legalább meleg hangon fejezi ki a részvétet és készséget és mert határozottan ellene nyilatkozik a forradalomnak, moralis hatása is lehetett volna.

És ezen moralis hatás tekintetében áll éles ellentétben nemcsak a képviselőházi felirat idevágó passussával, mely mit sem mond, hanem a minisztertanácsi jegyzőkönyvvel is, mely végelemzésben — forradalmi. Ez pedig — menthetetlen.

Semmi szin alatt, semmi tekintet miatt nem volt szabad gr. Batthyánynak és társainak a forradalom közösségébe elegyedni és magokkal a képviselőházat is abba sodorni, annyival kevésbé pedig, mert a képviselőház többsége épen annyira irtózott a forradalom gondolatától is, mint a miniszterek magok.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv elemzésére visszatérek. Most még néhány szót a főrendi tárgyalásról.

A válaszfelirati igen rövid vitából egy nyilatkozat emelkedik ki mint férfias bátor felszólalás, mely a helyzetre is világot vet s az által nyer jelentőséget, hogy az ellenzék egykori vezérétől, Kossuth rendületlen barátjától, b. Wesselényi Miklóstól mondatott el.

E beszédében b. Jellasichról szólva ezeket mondja:

«Innsbruckban léte alatt az olaszországi vezértől sürgöny érkezik, melyben segitségkérés van, különben Carlo Alberto Béesben fogja dictálni a békét. Erre ő (a bán) lovagiasan állott fel, vagy inkább tetteté, és 50 ezer embert segitségül igért. Ez tagadhatlanul argumentum ad hominem, ha az ember szorultságban van. És ily nyilatkozatra az osztrák kormány, mely Olaszhon elvesztésével a bankrottot érzi berontani, kétségkivül sympathiát mutat.»

«Akarnunk kell a dynastia és az ausztriai kormány sympathiáját. 200 ezer fegyveresünk már van papiroson, remélem, miszerint nem marad ott, de mondhatom, hogy a dynastia rokonszenve *ennek legalább felével felér.*»

Ez volt még egy hang a régi magyar időből.

Azt is kimondotta b. Wesselényi, hogy «ő tapasztalásból mondhatja, miszerint ott künn, a népnek egészen másképp ver ütere, mint a pesti publicumé».

Láthatjuk mindezekből, hogy nemcsak a kormány, de a ház tagjai is tájékozva voltak az olaszországi szorult helyzetről és a bán magatartásáról a bécsi kormány iránt.

Kossuth, mint fentebb előadtam, csaknem igy beszélt az oszt-

rák kormány helyzetéről, sőt világosan kimondotta: vehetjük-e rossz néven, ha a bécsi kormány sympathiája a felé fordul, ki érdekei iránt részvéttel viseltetik, és még is ugyanazon beszédében (julius 20-kán 1848) mit igért a mi kormányunk a fenyegetett dynastiának a bán ellenében, ezt Kossuth maga igy beszéli el:

«Mi a felségnek soha sem mulasztottuk el azon meggyőződésünket kimondani, hogy Olaszország megtartása feltarthatlan positió; mindig mondottuk: minélinkább késnek a kiegyenlitéssel, annál nagyobb veszteségökbe fog kerülni; ha ezelött három-négy hónappal alkudtak volna, gazdag árt kaptak volna, s minél hátrább mennek, annál kissebbet kapnak.»

Kormányunk tehát a dynastiának nagy szorultságában azon tanácsot adja: hagyja fel olaszországi birtokát, vegyen érte pénzt.

A bán pedig 50 ezer katonát igér segitségül.

És mi azt kivánjuk ennek fejében, hogy a bánt — dobja el, és törje meg kedvünkért.

És mert ezt nem tette, és ezt más indoknál fogva nem is tehette, és ha tette volna, bonyodalmas helyzetünket még sulyosabbá teszi vala: —

még is mi emelünk panaszt, hogy a bécsi camarilla és bécsi kormány a bánnal szövetkezve minket akaratunk ellen vitt a forradalomba.

Holott inkább a mi szerencsétlen politikánk kényszeritette a bécsi kormányt, hogy a bánnal kiméletesen bánjék, az ő szövetségét ne utasitsa vissza, sőt végkép fogadja el.

A helyzet e kényszerüségét a bécsi kormányra nézve maga Kossuth a képviselőházban, báró Wesselényi a főrendi ülésben elmondja — ez elegendő történelmi bizonyiték az események indokaira nézve.

De térjünk vissza már most az olasz kérdésnek képviselőházi tárgyalásához:

Elmondottam fentebb, hogy a válaszfelirati javaslatnak az olasz kérdést illető passusa akkép lett formulázva, hogy az vita tárgya sem lehetett.

A halvány ohajtást, hogy a háboru befejeztessék, senki sem támadhatta meg.

A segély-kérdést Kossuth hozta szőnyegre az által, hogy összekapcsolva a horvát ügygyel, azt mondotta, hogy előbb felvilágositni akarja a házat a kormány politikájáról.

És szólt politikájáról az olasz kérdésben, mely még nem létezett, mert a kormány nem is tett semmit, hanem volt kormányvélemény, melyet a miniszter-tanács egy jegyzőkönyvben kifejezett és ezt Kossuth felolvasta.

A jegyzőkönyv tartalma mellett, mely a segélyadást elfogadhatlan feltételekhez köti, Kossuth igen sok nyomós okokat mond el a segély megszavazására, mi azon törekvésre mutat, hogy ezzel kielégitvén minisztertársait, a jegyzőkönyv felolvasásával az ellenzéket akarta lefegyverezni.

Hiu törekvés volt. Az ellenzék — mint mondtam — a telt karzatok viharos tapsai közt ostromolni kezdette a segélyadást.

Kossuth, hogy ezt megelőzze, magyarázatokba bocsátkozott és mint láttuk, a miniszteri végzeményt csak *moralis hatásra* számitottnak nyilvánitotta, kimondván, hogy ő csak eddig a pontig ért egyet társaival a miniszteriumban — mennyiben csak az olaszokra akartak nyomást gyakorolni, hogy a béke megköttessék.

Ez sem elégitette ki az ellenzéket, mely látva, miként ingadozik Kossuth a közhangulat és társai között, még tovább akarta őt sodorni és czélját is érte — mert Pestmegye egyik kerülete képviselőjének azon ellenvetésére, hogy ha az olaszok még sem békülnek és mi segélyt adunk, ki áll jót, hogy fegyveres erőnket Ausztria nem az olasz szabadság elnyomására használja fel — Kossuth ismét a szószékre lépett és feledve minden tekintetet, igy magyarázta meg a kormány nézeteit:

«Kérem a házat, vegye tekintetbe a parlamentaris kormány természetét. S a parlamentaris kormány ezen természete mit hoz magával?»

«Azt, hogy ezen itt kijelentett nézetet a magyar kormány csak akkor fogja valósitani, ha mindazokat, miket ennek valósitásához kötött, megnyerte. Nevezetesen ha az országban rend, csend és béke lesz, nem fogjuk mi simpliciter azt mondani: tessék seregeinkkel disponálni, hanem megkérdjük az ausztriai miniszteriumtól, mit adtok az olaszoknak?»

«Itt mindenekelőtt kikötjük azt, hogy az olasz nemzetnek a legszabadabb institutiók garantiroztassanak, legyenek azok bár még szabadabbak, több önállást, több jogokat nyujtók, mint menynyivel a magyar az ausztriai kormány irányában bir, — *mi ezen az alapon fogjuk a kibékéltetést megkisérteni.*»

«Azt nem akarjuk mondani, hogy az ausztriai kormány alatt

az olasz tartományokból semmi sem maradjon, hanem azt fogjuk mondani, hogy Ausztria assecuráljon magának egy oly strategicus vonalt — legyen az az Etsch folyó, vagy bármi egyéb határvonal — mit a körülmények szerint kivánatosnak fog tartani. S az ezen vonalon kivül eső rész necsak szabad alkotmányos institutiókkal láttassék el, hanem egyszersmind *annak Ausztriátoli elszakadásába is beleegyezünk*. Azon részre pedig, mely Ausztriánál maradna, minden esetre a legszabadabb institutiók garantiroztassanak.»

«Mi tehát az olaszoknak azt kivánjuk mondani: itt van független kormányotok, függetlenségtek és alkotmányotok elismerésének ára az, hogy segitsetek az ausztriai monarchiának terheit viselni, melyek minket is nyomnak, mert banqueroutte fenyeget bennünket. Én banqueroutte-ot nem akarok.»

«Mit mond a ministerium? Azt mondja a lombard-velenczei népnek: legyen béke ha tetszik, a béke ily és ily feltételek alatt. Ha pedig el nem fogadják, akkor azt mondom: te haszontalan, te méltatlan ember vagy, te nem akarsz szabadságot, hanem egyebet; azért én segitem az ausztriai császárt. Ez az értelme annak, mi a minisztertanácsi jegyzőkönyvben foglaltatik.»

Ime azon eszmekör, melyben Kossuth felfogása a kormányhatalomról, nemzetközi viszonyokról, a sanctio pragmaticáról, a bécsi és pesti kormányok egymáshozi viszonyáról, az ausztriai császár hatalmi állásáról s az európai ügyekben saját helyzetéről mozgott. És miket itt elmondott, ne képzeljük, hogy az akkori légkörben is nagy feltünést ne keltettek volna a józanul gondolkozó képviselőkben, várták is, hogy első sorban a miniszterium, melynek nevében ezek elmondattak, nem fogja észrevétel nélkül hagyni.

E helyett az ellenzék vezérszónoka Nyáry jelentette ki, ha ez a miniszterium politikája, a mit Kossuth elmondott, azt elfogadja és tökéletesen megelégszik, ha ez be fog tétetni a válaszfeliratba. Azért felszólíttatni kivánja Kossuthot, hogy e magyarázatot a mint elmondotta, úgy formulázza is.

Kossuth erre megörülve az ellenzék megnyerésének, belement a kelepczébe, azonnal vállalkozott a formulatióra és másnapra igéri annak behozatalát a házba.

Lehetetlen volt nem látnunk a helyzet kinos benyomását a többi miniszterek arczain. Végre Batthyány gr. nem tűrhette tovább és felszólalt. Azonban csak az ellen tiltakozott, hogy ezen

magyarázat a válaszfeliratba foglaltassék; abba, hogy a jegyzőkönyvbe jöjjön, megegyezett.

Ezután tüstént szólott Deák is, de ő a mondottakra egy szó észrevételt sem tett, csak a napirendhez mondotta el véleményét, ajánlva, hogy másnapra mind az, mit Kossuth, mind az, mit gróf Batthyány mondott, formuláztassék s úgy vétessék tanácskozás alá.

Így oszlott el az ülés.

A másnapi ülésben Kossuth így kezdette meg az olasz kérdés tárgyalásának folytatását:

«Parancsolt velem a ház, hogy a mit tegnap mondottam, azt formulázva adjam elő ma. Van szerencsém jelenteni, hogy a mit tegnap mondottam, *azt magam mondottam*, a mit pedig ma annak következtében felolvasok, az az összes miniszterium megegyezésével történt.»

És felolvasta a formulázást, melyet az összes miniszterium állapitott meg.

Időközben ugyan is minisztertanács tartatott, melyből csak annyi szivárgott ki, hogy mint képzelhető, Kossuthnak élénk szemrehányások tétettek, és az eredmény az lett, hogy Kossuth magyarázata lényegében megtartatott, csak lealázó módja szeliditettetett ki s így lett az összes miniszterium nevében a másnapi gyűlésen előterjesztve.

Ebben volt épen a Batthyány-miniszterium fatuma. A folyvásti kialkuvásokban a miniszterium mindinkább távozott saját álláspontjától. Kossuth a karzatokon nyilatkozó hangulat által ragadtatva, magyarázatával átcsapott az ellenzékhez és az alkuvásokban magával sodorta a miniszteriumot.

Ezen kikerülhetlen helyzet szerencsétlenségét főleg két körülményre vezethetjük vissza, melynek mindenike Deákban leli kutforrását.

Egyik a párt hiánya, mely ha szervezve fennáll és a kormánynyal állapodásra jut, ezen állapodásait a képviselőházban is fentartja, s megóvja minden túlhajtások ellen, átveszi a küzdelmet az ellenzékkel és biztositja az eredményeket a miniszterium számára.

Deák idegenkedése a pártoktól a már megalakult nagy kormánypártot szétbomlasztotta, mit is tehetett volna magára a párt, ha a kormány nem érintkezik vele és nem értheti meg a kormány szándékait.

Másik körülmény a helyzet téves felfogása mellett Deák engesztelékeny befolyása.

Ez időben szinte rögeszmévé vált azon feltevés, hogy ha a miniszterium megbomlik, nem fog egy uj miniszterium teljes számban kineveztetni, csak a honvédelmi és pénzügyminiszter hijával. E nézet annyira uralkodó lett, hogy maga az ellenzék kinyilatkoztatta, hogy a ki most miniszterválságot idézne elő, hazaárulást követne el.

Ezen feltevés Kossuth szilaj hajlamainak ellenében minden féket elháritott, szabadon paczkázott minisztertársai megállapodásával, melyet sem párttekintélye nem támogatott, sem társai megvédeni nem birtak.

És még sem birta volna gr. Batthyány a miniszterium tekintélyének e megaláztatásait eltürni és ki csak gr. Batthyányt ismerte, ezt hinni alig birta, hacsak Deák engesztelékeny befolyása a miniszterium kebelében mindannyiszor helyre nem állitja a kiengesztelődést — természetesen a miniszterium vesztére.

Ha az események fejlődését megérteni akarjuk, fel kell azok keletkezésének forrását keresnünk és ott is a hatások súlyát az illetékes pontra helyeznünk.

Így nem lehet be nem vallanunk, hogy az engesztelés isteni adománya helytelenebb ponton nem lett alkalmazva, mint ez időben a miniszterek közt.

Mert a bomlás végkép szeptemberben még is bekövetkezett, de a késedelmezés által annyira destruált viszonyok közt, hogy már ez sem segithetett többé. Maga idejében t. i. az olasz kérdésnél, megmentheti vala a hazát és vele a Batthyány-miniszterium es az országgyűlés hirnevét az utódok előtt.

A helyzet ezen szerencsétlenségét, és az állapotok menthetetlen rohamát az örvény feli senki sem láthatta világosabban, mint Széchenyi gróf.

A minisztertanács üléseiből mindig lélekbetegen láttam haza érkezni; semmi sem birta már súlyosodó kétségbeesését enyhiteni. Istenre kértem és rimánkodtam neki, vonuljon vissza és ne járjon a miniszteri ülésekbe, hol úgy sem használhat már semmit, magát pedig teljesen tönkre teszi. De nem használt kérésem, «benne vagyok — mondá nekem leirhatlan fájdalommal — és viszem a terhet mig összeroskadok alatta». Nem is maradt el ezen ülésekből, mig csak Kossuth maga a tanácsban fel nem szólitotta, hogy maradjon

ki s pihenje ki magát, mert látja, hogy teljesen kimerült és beteg.

De ez már késő volt!

Térjünk már most vissza a képviselőházi tárgyaláshoz.

Azon fordulat, hogy Kossuth saját magyarázatának formulatiója helyett a minisztertanács szövegezésével lépett elő, megzavarta, sőt még élesebbé tette az ellenzék ostromát. Követelte az ellenzék, hogy e formulatio nyomassék ki, hogy igy tanácskozás alá vétethessék.

Ez a válaszfelirati vitákat szerfelett késleltette volna, s azért ellene szóltak. Kossuth is elmondá kérkedő naivsággal «úgy látszik, hogy én sem diplomatának, sem miniszternek való nem vagyok, mert nem követem azon szabályt, mit a világnak minden minisztere követ stb.»

Nem használt semmit. Az ellenzék kikelt élesen, hogy a miniszterium el akarja nyomni a vita lehetőségét, mi ismét Kossuthot hozta ki sodrából, mert érezte, hogy e vita őt mindinkább ellenkezésbe hozza a közhangulattal és a karzattal, és sulyosan compromittálhatja.

Ezért izgatottan felszólalt ismét, hogy már úgy is többet mondott, mint kellett volna és ő nem mond többet semmit, itt csak a kormány felfedezett politikájáról van szó és ő felhivja a házat, az előadottak után akar-e a kormánynak bizalmat szavazni? És miután a ház nagy része felállt, ő látva a nagy többséget a kormány mellett, növekedő hévvel igy fejezte be beszédeit:

«Nem akartam, de nem is ohajtottam provocálni e scenát, de midőn a loyalitást nem tekintik, hanem azt mondják, hogy a miniszterium el akarja vágni a ház szabad akaratának nyilatkozatát, erre azt felelem: *törpüljön el az olyan minoritás,* mely igy violentálni akarja a dolgokat.»

Ez természetesen fokozta a zajt és ingerültséget, és fergeteget keltett.

Mire Deák kelt Kossuthnak védelmére és igyekezett kiszeliditeni éles szavait az ellenzék irányában s ez alkalommal szólt a miniszterium érdemeiről a pártszétoszlatás tekintetében.

Végre a vitatkozások harmad nap délután be lettek fejezve és a szavazás megtörtént ekkép: a miniszterium mellett szavazott 233, ellene 36.

A szavazás tehát, mint láttuk, hatszoros többséget mutatott a kormány mellett. Minden 100 képviselő közül 86 szavazott a kormány részére, oly többség, mely a parlamentek életében példátlan.

De ezen szavazási eredménynek volt még más jelentősége is, ha a miniszterium megérteni akarta volna.

Mikor az országgyűlési képviselők junius hó utolsó napjaiban Pesten gyülekezni kezdettek, a főváros sokkal lázongóbb állapotban volt, mint a márcziusi napokban.

Az utczákon rendes hadseregbeli katonaság, felszerelés alatti honvédek, mindenféle nemzetőrök jártak, keltek. A clubbok teljes élénk működésben voltak, estenkint a forradalmi csarnok előtt az utczán nagy tömegek előtt izgató szónoklatok tartattak, a forradalmi sajtó hangulata lázas — minden a forrongás szinét viselte. A rendes munka szünetelt, az utczák folyvást lármásak és zajongók voltak.

A lapok és a clubbok szónokai a Batthyány-kormány kiméletessége és erélytelensége miatt tettek heves kikeléseket.

Midőn az országgyűlésen az olasz kérdés szőnyegre került, már a képviselők 3—4 hetet töltöttek a fővárosi forrongó légkörben. A tárgyalások alatt a karzatok fenyegető jelekkel insultálták a többséget, a clubbok szidalmazták, a lapok kikeléseket tettek a többség ismert emberei ellen —

de a rend és béke érzületét a képviselők nagy többségében nem birta meggyengiteni a főváros felizgatott hangulata és a karzatok tüntető lármája.

Látszott a többség magatartásán, hogy arra a főváros hangulata nem bir befolyást gyakarolni.

Forradalmi légkörben, folytonos izgalmak közt, megtámadva a mozgalom emberei által, megtagadva a kormány által, a többség józan, higgadt és hű maradt.

Ezen többséggel a kormány mindent kivihet vala a békéltetés érdekében. Ez mint a Kossuthnáli conferentiában nyiltan és határozottan kimondotta: kész megajánlani az olasz segélyt.

Ezen többség, mely magától alakult, mely fényes összejöveteli helyiséggel ellátva, azonnal szervezkedett volna, bizonyosan kifejté erkölcsi erejét és mérvadó tekintélyét mind a kormányra, mind a közhangulatra, ha rendezheti magát és tömörülhet.

De ez lehetlenné vált, miután a miniszterek egyike sem alázta

meg magát, hogy a gyülekezetben megjelenjék és mindenik kerülte az érintkezést a párttal.

Így természetesen nem alakulhatott pártvélemény, mely mellett mindenki fokozott erélylyel sikraszáll, hanem a haza legéletbevágóbb ügyeiben mindenki saját nézetével ment a képviselőházba, abban keresvén feladatát e válságos körülmények közt, hogy hiven gyámolitsa azon kormányt, melynek élén a haza legkiválóbb embereit látta.

Ne csodáljuk, ha Kemény, midőn a kormánynak ez időben a többséggel való eljárásáról szól, néha keserüségre fakad, és helotákról beszél, mivé a képviselők leghazafiasabb érzelmü embereit lealacsonyiták.

A többség a kormány mellett rendezett pártban mindig tisztességes. A pártértekezletekben a kormánynyal megvitatván a kérdéseket, van mód, hogy a kormány a pártra és az viszont a kormányra befolyást gyakoroljon és a közös megállapodás helyes uton fejlik ki.

De hol a kormány nem érintkezik párttal és annak a szavazásnál még is többsége van, ott megszünik a párt tisztessége, mert a világ csak vak szavazókat lát, kiket a kormány nem is tart érdemeseknek capacitálni s velök véleményt cserélni, de rájok vakon számit.

Így pellengérezte a kormány 1848-ban saját pártját. Ezt fel is használták eléggé az ellenzéki sajtó és a clubbok szónokai és valóban csak a kik akkor tagjai voltak a képviselőháznak, vagy annak dolgaiba beavatva voltak, tudják, mennyi önmegtagadás és haza iránti hüség kellett ahhoz, hogy a minisztériumot utolsóig pártoljuk, azon minisztériumot, mely a hüség fejében bennünket szégyenszékre állitott.

Mi lettünk a sajtóban és közhangulatban a szélső pecsovicsok, mai mamelukok.

Sokan e pártban kikeltek a hajdani conservativek ellen, kik elhagyva a közélet küzdterét, nem igyekeztek belépni a képviselőházba, hogy ott szélső jobboldalt alkotva, nekünk kormánypártnak lehetővé tegyék a jobb centrumon helyet foglalni s tisztességesebb állásba helyezkedni.

Mi engedtük e téves felfogást, nehogy az ingerültség azok ellen forduljon, kiket törhetlen türelemmel pártolnunk kelle a haza javáért, de tudtuk jól, hol fekszik a baj, és meg is mutattuk Debre-

czenben, hogy birunk segiteni e helyzeten, de fájdalom, csak akkor már, mikor a baj elfajulását enyhiteni igen, de a végveszélyt elháritani többé nem lehetett.

Ilyen törvényhozói állásra degradálta a többséget a legfényesebb magyar kormány, melyben mi sem a megoszlott kormánynak, sem a haza fenyegetett ügyeinek támaszára nem lehettünk, mást nem tehettünk, mint a kormányt szavazataink által fentartani s ebben balfogásainak és tévesztéseinek bünrészeseivé válni.

Pedig jól tudtuk és ismertük a helyzetet. Minden attól függött, minő állást veszen az országgyülés a dynastiális és birodalmi érdekek irányában?

Bécsben soha sem ismerték jobban a magyar állapotokat, mint ez időben, hol Magyarország magatartása döntendő volt a dynastia és birodalom sorsa felett.

Jól tudták Bécsben, hogy István föhg mint királyi hatalommal felruházott nádor oldalán gr. Batthyány és minisztertársai, Kossuthot kivéve, valamennyien buzgón óhajtják a békés kiegyenlitést. Jól ismerték az országgyülés határozottan békés hangulatát. Tudták, hogy a forrongás a főváros határán túl nem terjedt, az egész ország békés hajlammal bir. Jól tudták azt is, hogy Magyarországon az országgyülés szava dönt, mely ellen lehetnek egyes kifakadások, de számbavehető ellenszegülés nem.

Ennélfogva mindent az országgyüléstől vártak.

Soha sem is lehet országgyülés e czélra szerencsésebben alakulva, mint az 1848-i volt, hogy e várakozásokat fényesen igazolja.

Két ellentétes erőt láttak azonban egymással küzdeni, t. i. a rend és béke aránytalanul nagyobb rész küzdelmét a nagyon csekély forradalmi fractióval, melynek semmi meghatározható czélja nem is lehetett.

A végeredmény mégis attól függött, melyik fél kerekedik felül és birja a hatalmat magához ragadni, és a dolgok eldöntésében saját akaratát érvényesitni.

Ez időben a vitalis érdek a dynastia és birodalom előtt az olasz hadjárat volt, melytől a dynastia hatalmi állása és a birodalom integritása függött.

Az olasz segély kérdésének mikénti eldőlése a magyar országgyülésen lett a tengely, mely körül a sors kereke forgott.

Mivé tette az eredményt a kormány eljárása, fentebb részletesen előadtam.

Bécsben azon meggyőződés kapott szükségkép lábra, hogy Magyarországon ez idő szerint csak egy hatalom volt, melytől minden függ s ez egyedül — Kossuth.

E hatalom az események folyamatán hova ragadtatik, talál-e megállásra pontot, senki sem tudta, de ő maga «Kossuth» legkevésbé.

XV. FEJEZET.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv bővebb elemzése közvetve megtagadja a pragmatica sanctióból folyó védelmi kötelezettséget s a personal-unio elfogadásának feltételéhez köti. Gr. Batthyánynak tévesztett utja. Kossuth meghódításában keresi a megmentést. Mit várt a dynastia és a bécsi kormány a magyar országgyűléstől? Mit kapott várakozás fejében? Kossuth most közrebocsátott munkájában maga adja elő miként játszotta ki a kötelezett segélyadást az országgyűlésen.

Az olasz kérdés letárgyalása az 1848-ki országgyűlésen kimutatta a dynastiának és bécsi kormánynak azon állást, melyet Magyarország a létező körülmények közt a birodalomban elfoglal.

Nem lehete nem látnia Bécsnek, hogy szorongatott helyzetében, melybe az olasz hadjárat hozta, tőlünk segélyt hiában vár.

E viszony, melyet Magyarország a kapcsolati érdekekre nézve létesitett, a birodalom fennállását a jövőre nézve kérdéssessé tette.

Ha a belkormányzat különválása mellett a külviszonyokban az egység nem rendezhető, a dynastia nagyhatalmi állása és a birodalom európai sulya fenn nem tartható, s evvel az osztrák birodalom létjoga rendült meg.

Hogy a márcziusi törvények oltalma alatt a mint azokat az országgyűlés eljárása magyarázta, csak a korona egysége maradt épségben, de a kapcsolat előbbi feltételeiről szó sem lehet, ezt az olasz kérdés tárgyalása eléggé kimutatta.

És Magyarországnak ez állásfoglalása lett a későbbi szerencsétlenségek kutfeje mind hazánkra, mind a birodalomra nézve.

Ezen végzetes állásfoglalása Magyarországnak a fennebb idézett minisztertanácsi jegyzőkönyvben nyert kifejezést, mely Kossuth által az országgyűlés előtt felmutatva a képviselőházban hallgatag elfogadva lőn.

És ezen okirat csakis ez által nyert jelentőséget, mert Kossuth mesterkélt fogása által képviselőházi nyilatkozattá vált.

Pest lázongó légkörében akkor nem igen látszottak felfogni ez okmány fontos voltát, de Bécsben annál komolyabban vették, mert ez okmány a viszonyt a birodalom és Magyarország közt határozottan megjelöli, és mint a kormány által szövegezett s a képviselőház nagy többsége által elfogadott okmány ez időre legalább mérvadónak tekintetett.

Szükség ezért, hogy azt lényegében elemezzük:

Az olasz segély kérdése a kölcsönös védelem kötelezettségének legegyszerűbb kérdése volt.

Ha köztünk és Ausztria közt semmi egyéb mint védszövetségi viszony áll fenn, a segélyt meg kell vala adnunk minden kérdésen kivül.

Hogy a védszövetségnek értelme más nem is lehet, láttuk azon utasitásból, melyet a magyar kormány frankfurti képviselőnknek, Szalay Lászlónak adott.

Ez iránt tisztában voltunk, még maga Kossuth is, ki épen az olasz kérdésben ezeket is mondja:

«Carlo Alberto ép oly joggal elegyedik a lombárd-velenczei nép felkelésébe, mint elegyedhetnék a muszka czár a horvátországi felkelésbe.»

«Ha minket a muszka haddal megtámadna, követelnők joggal Ausztriától, hogy védelmünkre legyen haderejével, ép igy követelheti tőlünk Ausztria, hogy a szárd király megtámadása ellen mi is segitséget adjunk.»

A védszövetség kötelezettségének lényege abban áll, hogy az *feltétlenül* adassék meg, azaz ha a kikötött védelemnek esete előfordul, a segitség minden feltétel nélkül kiálljon.

Ha például a védszövetség kültámadás ellen köttetett két állam közt, és a kültámadás esete előáll valamelyikre nézve, a másiknak segitségül kell menni, a nélkül, hogy e segitség iránt uj alkudozásokat kezdhetne.

Ezen feltétlenség nélkül nincs a szövetségnek sem értelme, sem értéke, azaz e nélkül védszövetség nem létezhetik.

Ha mi a sanctio pragmaticát alapkötvénynek elismertük, reánk nézve sem volt volna más kérdés az olasz ügyben, mint a mint b. Eötvös a kérdést felvetette:

Fenforog-e a külmegtámadás esete a birodalom valamely részében?

Ha igen, akkor segélyt adni tartozunk minden feltétel nélkül, minden előleges alku kizárásával.

A magyar kormány, még maga Kossuth is, nem tartotta a segélyadást megtagadhatónak a sanctio pragmatica alapján és azt meg is igéri, de midőn a segélyt feltételekhez köti, már ez által értéktelenné teszi a sanctio pragmaticát, és mert oly feltételekhez köti, melyek a másik részről teljesithetlenek, világosan megtagadja a sanctio pragmatica érvényét, s mert ez elismert alaptörvény volt, az alaptörvény érvényét tagadta meg.

És ezt teszi a minisztertanács jegyzőkönyvi határozata.

Ez ugyanis a segélyadást két oly feltételhez köti, melynek mindenike tényleg érvénytelenné teszi a segélyt.

Egyik feltétel az: hogy csak akkor adunk segélyt, ha a magyar korona egész területén a rend és béke helyre állitva és a törvények iránti engedelmesség biztositva lesz.

Másik feltétel: ha a sanctio pragmatica alapján fejlődött kapcsolati viszony a birodalom két része közt ezentulra csupán personal-unio gyanánt garantiroztatik.

Az első feltétel azért tette volna a segélyadást illusoriussá, mert minden valószinüség szerint sokkal előbb kell vala az olasz hadjáratban valamely döntő fordulatnak bekövetkezni, hol a veszély imminens és égető volt, mint minden emberi számitás szerint lehetséges a magyar korona egész területének pacificatiója.

A másik feltétel azért zárta ki a segélyadás lehetőségét, mert egy uj pactum conventum alakitását involválta, melybe józanul sem a dynastia, sem Ausztria nem egyezhetett.

Ám vessük egybe a minisztertanácsi jegyzőkönyv szövegét, hogy annak értelme világosan álljon előttünk:

«Midőn azonban — így szól a jegyzőkönyv — a miniszterium ő fenségének (a nádornak) ezen javaslatot teszi, egyszersmind közakarattal jegyzőkönyvbe iktatni elhatározá: miként ezt korántsem kivánja oly értelemben vétetni, mintha a pragmatica santióból, melynek alapján a birodalom kapcsolatának épségben tartását az 1848: 3-ik t.-cz. 2-ik szakasza is kikötötte — *Magyarországra háruló azon kötelezettséget, miszerint ő felségét külmegtámadás ellen védeni tartozik,* kétségbe vonni akarná.»

Láthatjuk ebből, hogy a magyar kormány a sanctio pragmaticából folyó kötelezettséget tisztán, világosan és feltétlenül elismerte, még is ezeket mondja:

«Szóval ha hazánknak és királyunk koronájának materialis és moralis integritása teljes biztonságba helyezve lesz: a minisztérium összesen és egyenkint az országgyűlés irányában állását is kész ahhoz kötni, hogy az országbani rendes hadseregnek azon része, mely az országbani rendnek, békének s a nemzet jogainak és szabadságának védelmére nem szükséges, ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára bocsáttassék a pragmatica sanctio értelmében.»

Ez annyit tesz: ha a magyar királyság területén a béke és rend teljesen helyreállitva, azaz: az Alvidéken a szerb, Erdélyországban az oláh és szász lázadás teljesen elnyomva, Horvátország és Szlavonia ismét meghóditva lesz, akkor a magyar kormány kész állását is ahhoz kötni az országgyűlés előtt, hogy a magyar haderő feleslege ő felségének külmegtámadás ellen dispositiójára adassék.

Ezen sovány igéretet Kossuth az olasz kérdés tárgyalásának folyama alatt, mint láttuk, még oda módositja, hogy ha mindezen feltétel valósul is, nem fogjuk egyszerün mondani: «tessék hadseregünkkel disponálni», hanem beállunk békéltetőnek Ausztria és Olaszország közt és megszabjuk, mi maradjon az olasz tartományokból Ausztria birtokában, és minő belinstitutiókkal láttassék el, és mi mentessék fel.

És ezen magyarázatot, mint ismét láttuk, a magyar kormány elfogadta és formulázta is és a képviselőháznak előterjesztette.

És már most kérdhetünk mindenkit, kinek szövetséges államviszonyokról csak fogalma van, hogy Ausztria az ily lealázó feltételek alatt, minővé Kossuth békét dictáló magyarázata a segélyadást tette, ha szinte Magyarország segélyt és pedig tettleges segélyt ajánlott volna is, elfogadhatja-e?

Azt nem is akarom itt felemliteni, azaz bővebben magyarázni, hogy a minisztertanácsi szövegezés ő felségének, t. i. a magyar királynak dispositójára hadsereget igér, holott a magyar közjog zabályai szerint a hadsereg feletti rendelkezés egyenesen a magyar király felségi joga ugy mint a jus pacis et belli.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv szövege tehát nemcsak a sanctio pragmatica eddigi értelmét forgatja fel, de a felségi jogokat is alterálja és módositja, t. i. a főhaduri, a béke és háboru jogát, és teremt tényleg parlamenti hadsereget.

Sőt a minisztertanácsi jegyzőkönyv még ennél is tovább megy s azt mondja:

«Ezen igéretnek valósitása már most szorosan attól függ, hogy a magyar korona területén a béke és rend helyre álljon — és *a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen beavatkozástól ment* kormányzata nyiltan őszintén elismerve és megóva legyen annyival inkább, minthogy a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg változhatlanul el van határozva a magyar nemzetnek ő felsége által is szentesitett önállásából *semmi áron egy hajszálnyit sem engedni*, és a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerü visszatorlással felelni.»

A pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen beavatkozástól ment kormányzata két államban csak a personal-unio alapján lehetséges.

Kétségtelen, hogy Kossuth a Magyarország és Ausztria közti kapcsolati viszonyt personal-uniónak tekintette. Ő ma is és mindenkor Magyarország teljes és feltétlen függetlenségéről álmodott.

De azt már csudálhatjuk, hogy Deák is, pedig ő volt az időben mint később is jogi tekintetben az ország tanács-adója, a viszonyt Magyarország és Ausztria közt personal-uniónak vette. Ezt fejtette ki 13 évvel később is az 1861 ki országgyülésen.

Pedig megczáfolhatlanul áll kettő:

Egyik: hogy a kapcsolati viszony Magyarország és Ausztria közt 1848-ig ha nem is jogilag, de tényleg nagyon is realis természetü volt, és az 1848-ki törvényekben is nemcsak a korona egysége, hanem a kapcsolat épsége is hangsulyoztatik, és ezen kapcsolat mivolta nem fejtetik ugyan meg, de a sanctio pragmatica ünnepélyesen elismertetik és közös ügyek létezése is, azoknak elintézése rendeztetik. A personal-unio pedig közös ügyek létezését kizárja.

A personal-unión tehát már 1848 tulment.

Másik: hogy personal-unio alapján sem a dynastia nagyhatalmi, sem az osztrák-magyar birodalom európai állása nem képzelhető, sőt annál kevésbé rendezhető, minélinkább kibontakozott a birodalom a következő idők folyamában az olasz és német kötelékekből.

Ő felsége a magyar országgyüléshez 1848 márczius 31-kéről kelt leiratában részletezi a közös pénzügyi kiadásokat, a hadügyre nézve felemliti a közös hadseregbeli felszereléseket, közös tüzérséget, mérnökséget stb. s annak költségeit.

A kormány és országgyülés Pozsonyban hódoló elismeréssel fogadta a leirat kifejtéseit.

A dynastia és a bécsi kormány azt várta ez országgyűléstől, hogy a birodalmi kapcsolat elintézetlen hagyott ügyeit rendezni fogja, különösen pedig az Olaszországban fenforgó szorongatott helyzetnek erélyes fellépése által jobb lendületet ad.

E helyett a magyar kormány oly előterjesztésekkel lép az országgyűlés elé, melyek mint fennebb láttuk:

nemcsak a sanctio pragmatica ünnepélyesen elismert kötelezettségének teljesitését tagadja meg, és azt minden érvényéből kiforgatja : —

hanem a personal-unio feltételével oly kapcsolati viszonyt akar létre hozni, mely a multban nem létezett, mely a törvényekben máskép áll, és mely mellett a birodalom jövője koczkáztatva van.

Mi ezen minisztertanácsi eljárás hatását Bécsben leginkább terhelte, az volt, hogy :

be kellett látniok, miszerint Magyarország a márcziusban engedményezett önálló kormányzat álláspontján meg nem áll, hanem a fennállott kapcsolati viszonyokat teljesen felbontani akarja; —

más részről Magyarország másod izben áll elő követeléseivel, hogy a dynastia szorongatott helyzetét és a császári hatalom tehetetlenségét továbbra is kiaknázva, felhasználja.

Végül a mi erkölcsi hatásában a legnyomasztóbb volt, Magyarország az olasz kérdésbeni eljárásával nemcsak a dynastia és birodalmi érdekek támogatására nem mutatott semmi hajlamot, sőt épen azok ellen foglalt állást és ez által az általános forradalmi szellemnek adott lendületet, a minthogy az ellenünk támadt lázadások reményeit is fokozta, és azok terjedését előmozditotta.

Sőt a magyar közjognak legegyszerübb kérdését, mely iránt mindenki tisztában volt, oly complicatióba hozta a magyar kormány a válaszfelirati vita közé keverve a képviselőház elé, és abban felvetette Kossuth által a bizalmi kérdést, úgy hogy a képviselőháznak nem lehetett mást tennie, mint vagy azt megszavazni, vagy az ország válságos napjaiban a legfényesebb miniszteriumot elbuktatni és beláthatlan zavaroknak forrását megnyitni.

Az elmondottak után mindenki befogja látni, hogy az ily szerencsétlen eljárás közösségébe az országgyűlés mondhatni akaratlanul vonatott be, melytől csak az összes miniszterium ellen intézett erőteljes fellépés által menekülhetett volna, mire akkor még gondolni sem mert senki.

Ha már most meggondoljuk, hogy gr. Batthyány, Széchenyi, Deák, Klauzál, b. Eötvös, Mészáros minden kérdés és kétségen kivül távol voltak még gondolatukban is mindentől, mi a fennálló törvényeket sértheti, vagy a forradalom szinét viselheti, vagy a forradalomnak kedvez, és mégis belevitetni engedték magokat és magokkal sodorták a legbékülékenyebb szellemű képviselőházat is, méltán kérdhetjük : miként történhetett ez, és kire hárul ezen szerencsétlen helyzet felelősségének sulya?

Ha annyi könnyüséggel, mint könnyelmüséggel kezelnők a történelmet, egyszerün igy felelnénk:

Kossuth formulázta és vitte bele a minisztertanácsot ama jegyzőkönyv elfogadásába —

Kossuth vezette az olasz kérdésben a kormány részéről a tanácskozásokat és ő forgatta a kérdést odáig, míg abból bizalmi kérdés lett és a képviselőház nagy többsége által elfogadtatott.

A felelősség tehát őt illeti.

Ámde ez mentené-e gr. Batthyányt s társait, és mentség volna-e a képviselőházra?

Épen nem.

És minélinkább hiszszük azt, hogy a képviselőház többsége csak gr. Batthyány és társai iránti bizalom és ragaszkodásból mentek bele, annál sulyosabban terheli az gr. Batthyány és társai eljárását és engedékenységét.

A szerencsétlen helyzet, melybe Magyarország a dynastia és birodalom irányában jutott az olasz kérdés eldöntése által, még kibékithetne bennünket, ha e helyzetet előidézni gr. Batthyány és társai úgy a képviselőház többsége akarták volna — de nemcsak nem akarták, sőt könnyen belátható következéseitől irtóztak.

És még is megteremtették a válságos helyzetet.

Ha ezen eléggé nem sajnálható szerencsétlen állapot forrását kutatjuk, abban kell azt találnunk, hogy gr. Batthyány nem volt tájékozva a képviselőházi többség szelleme felől.

Azt láthatta, hogy a kormánynak együttesen példátlan nagy többsége van; de miként alakul e többség, ha esetleg a kormány bomlanék, vagy a kérdés Kossuth és közte vettetnék fel — erről tájékozva nem volt.

E tájékozás pedig lehetetlenné lett téve a kormánypárt felbomlasztása által.

A párt felbomlása tehát azon főforrás, melyből a bekövetkező bajok egész özöne fakadozott.

Azon sebes felfogással, törhetlen erély és bátorsággal, melylyel gr. Batthyány birt, ha ő a kormánypárt élére áll, és avval érintkezésbe lépve, felismeri az egyedüli erőt, mely még a dolgokat és őt megmenteni képes, és ha hozzágondoljuk azon kölcsönhatást, melyet gr. Batthyányra a párt és ő a pártra gyakorol szükségkép, ha ő határozott lépéseiben a képviselők tanácsára támaszkodik, ezek viszont a mesterségesen felizgatott hangulat ellen a miniszterelnök erélyében és bátorságában lelnek támaszt, oly erőszövetség áll elő, mely ellenében bizonyosan eltörpül minden forradalmi törekvés és a haza mentve van.

S ekkor mi történik Kossuthtal?

Ha valaki az előzményekből csak némileg fogalmat szerzett magának az ő egyéniségéről, el fogja hinni, hogy Kossuth ha előtte más választás nincs, mint a képviselőház szilárd akaratu többsége és egy csekély minoritás meg a karzatok tapsai, melynek a Batthyány erélye és Pázmándy ügyessége könnyen határt szab, még csak habozni sem fog a hatalmasabb áramlatot követni, sőt annak élére állni, hogy a vezérlet látszatát megmentse.

A ki ebben kételkednék, fussa át az országgyülési naplóban az olasz kérdésben a vita folyamát azon jelenetig, midőn Kossuth az ellenzék ellenében felhivja a házat nyilatkozásra — és látva az aránytalan nagy többséget, azonnal kiméletlen kitöréssel fordul az ellenzéknek s oda kiáltja: «törpüljön el ez a minoritás», melyet pedig a karzatok tapsai kisérték.

A ki pedig gr. Batthyánynak a dolgok megmentésére törhetlen kitartással a végsőkig vitt küzdelmeit látta, — a ki látta, mennyi önmegtagadásba kerültek büszke lelkének azon lealáztatások, melyeket miniszteriuma csak az olasz kérdés tárgyalása alatt is Kossuth eljárásában szenvedett, nem fogja őt vádolni, hogy önként megvetette volna azon egyedüli mentő és tisztességes eszközt: a kormánypárt consolidatióját, ha önmaga e dologban tájékozatlan lévén, Deáknak a pártok iránti ellenszenve által oly utra nem tereltetik, melyen a siker — mint a következés kimutatta — lehetetlenné vált.

Mint fentebb elmondottam, Bécsben a magyar miniszterium megalakulása után minden figyelem Magyarországra lőn függesztve,

és soha ott a magyar állapotok fejlődését gondosabban nem figyelték és jobban nem ismerték, mint ezen időben.

Széchenyinek is úgy nyilatkoztak Bécsből, hogy Magyarország a birodalomban az egyedűli pont, mely a jövő stabilitásának biztos támaszt igér.

Bécsben az aula és munkás osztály zavargásai és fékezhetlen forrongása már a társadalmi viszonyokat fenyegeti. Prágában a szláv törekvések lépnek azonnal előtérbe, mely a német hegemoniát támadja meg. Magyarországban a társadalmi rend érintetlen, a magyar faj egész sulyával begravitál.

Nálunk a hatalom tényleg, a szellemi és vagyoni erő kezében. A túlhajtó demagogiát egyedül Kossuth képviseli csekély, alig számbavehető töredékkel.

Minden attól függ a jövőt illetőleg: bir-e a születés, vagyon és ész túlsúlya gr. Batthyány és társai személyében a demagogia egyetlen emberével, Kossuthtal?

Ezt kell bevárnunk — igy szóltak a grófnak. A főváros időközbeni zavargásaira nem sokat adtak, Európában a forradalmi szellem csillapodni még nem kezdett, Bécs folytonosan lázongott, hogy ez a magyar főváros izgalmas elemeire hatástalan maradjon, nem volt képzelhető, de nem is látszott aggasztónak.

Mindent az országgyűlés irányadó szellemétől vártak, mert ismerték az egész ország békés hangulatát Pest forrongása ellenében.

Még mikor az országgyűlésben is — az olasz kérdés letárgyalása után — csalatkoztak, nem a kormány és országgyűlés szellemét, de ügyetlenségét vádolták.

Látták, mint mi gr. Batthyány küzdelmeit Kossuthtal, nem ismerték félre a kormány ballépéseit.

Nem is volt gr. Batthyánynak más szerencsétlensége, mint hogy utját tévesztette, és az egyedül helyes és sikert adható eszközt — az országgyűlési pártalakulást — mellőzte.

E helyett saját és a haza vesztére, Kossuth meghóditásában kereste a mentő szert.

Elhitette magával, hogy vagy megszeliditheti vagy megfékezheti szilaj hajlamait.

Legmélyebb kegyeletem a miniszterelnök emléke, nagy érdemei és tragicus sorsa iránt sem engedi, hogy igazságtalan legyek Kossuth iránt és ki ne mondjam meggyőződésemet, mikép mind

a megszelidités, mind ha szükség a megfékezés teljesen hatalmában áll vala gróf Batthyánynak, ha ennek is helyes utját megtalálja.

És erre senki sem lett volna inkább hivatva, mint épen gróf Batthyány rendkivül imponáló személyisége, rettenthetlen bátorsága, mely mitsem ismert kevésbé mint a félelmet, és bizonyos felsőbbségi benyomást gyakorolt mindenkire. Láttuk őt izgatott tömegek közé lépni, s azok meghunyászkodva vonultak félre utjából. Volt eset, hogy felizgatott csőcselék szállására rontott, elég volt megjelenése az elárasztott teremben, hogy azonnal kitakarodjanak.

Nem félt az utczák zajától, a tömegek csinált lármáitól, a sajtó féktelenkedéseitől, de sajnálni kell, hogy megvetette és figyelembe sem vette azokat, mert félni ezektől — gyávaság, de megvetni — hiba.

Kossuthtal szemben bizott gr. Batthyány személyes befolyásának erejében, mely ritkán hagyta cserben, és mert Kossuthot könnyen befolyásolhatónak és ritkán, tán soha makacsnak nem találta, ő is engedékeny lett szeszélyei iránt, remélve, hogy kedvezőbb perczben fordit ismét a dolgon.

Azt, hogy Kossuthra könnyen hathat, tudta, de tudnia kellett volna, hogy e hatás tartóssága csak külső impulsusok által biztositható. Kossuth könnyen hajolt nézeteire, tett is fogadásokat, de ha szószékre lépett, feltüzelte hallgatóit és megkapatva a támadt áramlat által, feledte fogadalmait, feledte miniszterségét, kormányszónoki állását és mindent, és sodortatott az áramlat által.

Kossuth egyéniségének e sajátságát csak Széchenyi gróf értette át egészen, mások előtt ismeretlen volt. Láthatták pedig, soha világosabban mint az olasz kérdés vitái alatt, hogy Kossuthnak felette ingerlékeny vérmérséke mellett könnyen izgatható, de lágy kedélye van, erős érzelmei lehetnek, de mély meggyőződései nem. Benne a legféktelenebb gerjedelmek és határtalan becsvágy csirái vannak, de ezek nem magából, csak külső impulsusokból nyerhetnek életet.

A minden tekintetben silány, de izgatásban ügyes Madarász László nagyobb és tartósabb befolyást gyakorolt Kossuthra, mint gróf Batthyány a hatás annyi külső és belső attributumaival.

Gr. Batthyány Kossuth által akarta Kossuthot magát megszeliditeni és ez végzetes balfogás volt.

Ellenkezőleg ha gr. Batthyány egy erős kormánypártban saját nemes szándékai mellett erős áramlatot teremt, mely a törvényhozásnak nálunk ellenállhatlan tekintélye által kétségkivül lehüti a fiatalság tuláradó buzgalmát; bizonyos lehet benne, hogy Kossuthban makacs ellenfélre nem talál, sőt ha a nyilvánosság terén a párt vezérletét, mint tette, áteengedi, többször lesz alkalma Deáknak Kossuth szigorát a törpe minoritás ellenében kiszeliditeni, azon minoritásét, mely társainak ügyetlenkedése miatt Kossuthot magához sodorva igen hamar a helyzet urává lett, és megteremtette a forradalmat a legbékülékenyebb országban.

S ezen szerencsétlen helyzetnek alapját az olasz kérdés letárgyalása vetette meg.

A tárgyalás eredményében elvitathatlan lett, hogy a ministerium nagy többségének jó szándékai ellenében a képviselőház aránytalan nagy részének békét ohajtó hangulata mellett a demagogia ülte diadalát és ismét Kossuth lett a helyzet ura, kinek ellenében gr. Batthyány rendkivüli erélye, Deák minden bölcsesége megtörött.

Bécs elvesztette hitét Magyarország békés utoni pacificatiója iránt.

Magyarország ezentúl a birodalomra nézve meghóditandó ország lett, úgy mint számunkra Horvátország és Szlavonia.

Mi elismerve a korona egységét a közös uralkodó személyében, a kapcsolat minden kötelékeit széttéptük.

Épen ezt tette Horvátország és Szlavonia irányunkban is.

A kapcsolati viszony ugyan különböző természetü volt köztünk és Ausztria — mint köztünk és a horvát-szlavon kapcsolt részek közt. De a szorosabb vagy tágabb kapcsolat felbontása egyaránt a megszakitás ténye, egyaránt forradalmi tény volt.

Összegezzük már most röviden, mit vártak és mit kaptak tőlünk a bécsiek az olasz kérdés letárgyalása által?

Várta a dynastia és a bécsi kormány, hogy a sanctio pragmatica ünnepélyesen nyilvánitott értelmezése után a magyar országgyülés ő felségének a külmegtámadás ellen köteles hadsegélyt készségesen és feltétlenül megajánlja.

Várta, hogy ez által Magyarország a dynastia és birodalom támaszává szegődik, és határozottan a forradalmi törekvések ellen foglal állást.

Várta, hogy ez által az olasz sereg felbátoritást nyervén, több

önbizalommal folytathatja a csatát és kedvezőbb békét hamarább köthet.

Várta, hogy Budapestre költözvén, a horvát és szerb lázadások jó részt engednek, a bécsi forradalmi mozgalom is kénytelen tágitni, és haderő szabadul fel az olasz hadjárat támogatására és a belbéke és rend helyreállitására.

Várta végre, hogy Magyarország támogató állásfoglalása által megerősödvén a birodalom megroncsolt tekintélye, a német ügyek fejlődésére is Frankfurtban hatályos befolyást gyakorolhat. Európa előtt is megingott nagyhatalmi állása megszilárdul.

E várakozások fejében mit nyert tőlünk?

A trónbeszédben az indulatok felzaklatását véve indokul, a magyar kormány nem mondat egyebet, mint Olaszországban a külmegtámadás és háboru egyszerü megemlitését, ellenben a válaszfelirati javaslatban viszonzásul egy sovány ohajtást, hogy a háboru befejeztessék.

Az adandó segély kérdését illetőleg a képviselőház naplója ad felvilágositást a minisztertanács két jegyzőkönyvi nyilatkozatának alakjában.

Ezen jegyzőkönyvi nyilatkozatok

elismerik Magyarország kötelezettségét külmegtámadás esetében segélyt adni a dynastiának, ezt igérik is az országgyűlés előtt javaslatba hozni, de csak azon feltét alatt —

ha a magyar korona egész területén előbb a törvények iránti engedelmesség, a béke és rend helyreállitva, a magyar korona integritása biztositva lesz —

ha Magyarország függetlensége akkép lesz elismerve és megóva, hogy a pénz- és hadügyi kormányzat is önálló, független s minden idegen beavatkozástól ment legyen.

Végkép ha ezen feltételek valósulnának is, meg kivánják szabni a béke feltételeit az olaszokra nézve és csak akkor adnak tettleges segélyt, ha ez iránt is biztositékot nyernek.

A bécsi köröket nem az hangolta le annyira, hogy Magyarországra nézve minden várakozásaikban csalatkoztak és Magyarország épen ellenkező állást vőn mint mire számoltak, de főleg az, hogy Kossuthot látták felülkerekedni minden mérséklett elemek fölé, őt pedig a megtestesült forradalomnak tartották.

A legszomorubb eredménye e helyzetnek az volt, hogy a mily mértékben hanyatlottak a remények Bécsben, épen oly fokozatban

emelkedtek a kilátások az ellenünk lázadott elemeknél. Mindinkább hinni kezdették a horvátok és szerbek, hogy Bécs kényszeritve lesz ajánlataikat elfogadni és nemzetiségi törekvésöket tettlegesen gyámolitani.

És úgy történt, a mint a sors könyvében megirva volt, és mi törökös fatalismussal néztük annyi jó akarat tehetetlenségét.

Ezeket már rég megirtam, midőn Kossuth munkája: «Irataim az emigráczióból II. kötet» kezembe jutott.

Ha ezen munkában Kossuth confessióit birom, nem volt volna szükség kiváló gonddal összeállitani azon sajátságos eljárás részleteit, melyet Kossuth mint a kormány designált szónoka az olasz kérdés tárgyalásánál a képviselőházban követett.

Kossuth e munkájában a dolgot bámulatos naivsággal igy adja elő:

«Cantu Cesar olasz történetiró azt irta történelmében, hogy a magyar országgyűlés 1848 juliusban, az én inditványomra negyvenezer embert adott Ausztriának az olaszok ellen.»

«Még most is igen sokan vannak Olaszországban, kik a hirneves történetiró e téves állitását valóságnak tartják s ha a magyarok iránti rokonszenv felől szólani alkalom akad, még most is akadnak olasz lapok melyek Cantu ez állitására hivatkozva a magyar nemzet felől s különösen felőlem nem épen barátságosan nyilatkoznak.»

«Többek közt pár év előtt névtelen levelet kaptam, melyhez egy nem tudom melyik lapból kiollózott czikk volt csatolva, telve epés kifakadásokkal a magyar nemzet ellen s különösen ellenem a miatt, hogy mi negyvenezer ember segitséget adtunk az olaszok leverésére Ausztriának, mely kifakadásait czikkiró a feletti mély megbotránkozásának kifejezésével rekesztette be, hogy engem, ki az olaszok leverésére e tetemes segéderőnek megadását inditványba tettem s keresztülvittem, az olasz kormány nem átal még tetemes évi segélydijjal is hizlalni.»

Ezen alkalmatlan állitások czáfolata szolgál indokul Kossuth naiv vallomásainak:

Idézi Kossuth az 1723-ki alaptörvény szavait, s abban foglalt kötelezettségünket a segélyadás iránt s igy folytatja:

«Bár ilyen volt akkori helyzetünk, s bár a közös uralkodó Sardinia által, tehát külhatalom által volt megtámadva: még is teljességgel nem áll, hogy mi csak egyetlen embert is adtunk volna a bécsi udvarnak az olaszok elleni háborura. Soha a mi megegyezésünkkel egyetlen egy magyar katona sem küldetett az olaszok ellen ... egyetlen egy katona kiállitása sem kéretett vagy szavaztatott meg, hanem a *segélyadás kikerülésére* oly középut lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket pedig megmentett attól, hogy már akkor, mikor még a harcznak elfogadására Ausztriával készületlenek voltunk, az 1723-ki törvényből reánk hárult kötelességet elvileg is megtagadva mint királyi miniszterek ... az uralkodó ellen forradalmi térre lépjünk.»

Lehet-e miniszteri perfidiát naivabb cynismussal elmondani, s előzményeül mindig császári forradalomról beszélni, mely minket ártatlanul végzetes háboruba kényszerített?

De halljuk tovább ez érdekes vallomásokat:

«A valódi tényállás a következő:»

«Az 1848-ki országgyűlés julius 5-én lett megnyitva.»

«A külviszonyokat nem lehetett emlités nélkül hagyni a trónbeszédben.»

«István főherczeg nádor, királyi helytartó «felülről» kapott utasitás folytán kivánta, tegyük bele a segélykérést az olaszországi háboru bevégzésére.»

«Mi miniszterek ezt megtagadtuk, s abban történt a megállapodás, hogy a trónbeszédben ennyi mondassék:»

«A külviszonyokat illetőleg a lombard-velenczei királyságban, hol a sardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei is harczczal támadták meg ő felsége seregeit, a háborut bevégezni nem lehetett.»

«Azonban a dolog természetében fekszik, hogy a válaszfelirat tárgyalásánál a miniszteriumnak elő kelle adnia, hogy mi az ő politikája szemben az uralkodó e «be nem végzett» háborujával.»

«Ez meg lett állapitva, jegyzőkönyvbe lett véve, s nekem mint a miniszterium szóvivőjének jutott feladatul megismertetni a képviselőházzal a miniszterium következő határozatát:»

S itt idézi Kossuth szószerint az általam is idézett miniszteri jegyzőkönyv érdekelt szövegét, s idéz a tárgyalások alatti beszédei-

ből némely passusokat, melyekben magyarázza az ellenzéknek, mikép érti az olaszokkali békekötést.

«Ebből látszik — igy ir tovább páratlan naivitással — hogy mi annyi veszélytől környezve bár, már akkor oly politikai programmot állitottunk fel, melyet tizenegy évvel később Napoleon császár és az olasz király magentai, palestrói és solferinói győzelmei béreül is elfogadtak, sőt az osztrák kézen maradott részre nézve kevesebb biztosítással, mint a mennyit mi követeltünk.»

És az az együgyü Ausztria vonakodott elfogadni Kossuth programmját, mely az ő rovására az olaszoknak többet adott, mint mennyit a franczia császár és olasz király nagy győzedelmek után is követeltek. Bámulatos vaksága Ausztriának!

«Ilyen volt a határozat — igy végzi Kossuth. — Az ily esetre s ily feltételekhez kötve nem adott, ha nem eventualiter kilátásba helyezett segély igérése *gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása.* A bécsi udvar ezt tökéletesen meg is értette, annyira megértette, hogy azon manifestumában, melylyel ellenünk a harczot nyiltan megkezdette, ezen elhatározásának indokai közt egész határozottsággal azt emliti, hogy a magyar országgyűlés én általam félrevezetve az alattvalói hűség ellenére a külellenség által megtámadott fejedelemtől a segélyt megtagadta.»

De hát nem volt-e Kossuth vallomásai után igaza a manifestumnak fentebbi állításában.

Kell-e ezekhez bővebb commentár?

És ily kétalaku politika közösségébe vonatott be Batthyány, Széchenyi, Deák s a többi miniszterek, s általok a magyar országgyűlés.

Az elhunyt nagy hazafiak iránti kegyelet alig fogja megköszönni Kossuthnak e vallomásokat. Ez őket vagy mint e kétértelmű politika részeseit vagy mint dupirozottakat fogja az utókornak bemutatni.

Legyen mindenkinek a maga hite szerint. De én úgy érzem s úgy szeretem hinni, hogy a tiszta magyar érzéknek mi sem viszszataszitóbb, mint az alakoskodás és kétszínűség akár hol és akár kiben lássa azt.

Végül azon észrevételt sem hallgathatom el, hogy ha Kossuth az emigráczióból való irataiban még sokat elmond az 1848- és

1849-ki eseményekről, nagyon megkönnyíti a történészek munkáját az események valódi indokainak kutatásaiban.

A mit ők nagy gonddal állítanak össze a történelmi fejlődések átvizsgálásából, azt Kossuth vallomásaiban készen adja kezökbe kétségtelenűl a történelem nagy nyereségére.

A mit senki ez országban nem merészelne ma ráfogni, vagy róla feltenni, azt magáról ő maga mondja el. Legyen neki az ő kedve szerint.

XVI. FEJEZET.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka. Ennek decomponáló hatásai az országgyűlésre. A forradalmi elemek diadala. Kossuth és minisztertársai közt megszünik minden solidaritás. Kossuth lapjában julius 30-kán nyilatkozik, a «Márczius Tizenötödike» azonosítja pártját Kossuthtal. Kossuth julius 30-ki hirhedt nyilatkozata. Ráкövetkezve egy tüntetés Frankfurt mellett, összekötve Ausztria elleni fenyegetéssel a képviselőházban. A többi miniszterek közönye Kossuth fellépése ellen. Deák maga a personal-uniót ismeri el közjogi alapnak. E nézet senki által nem ellenezve köznézetté lesz.

Ha egy higgadtabb kor nyomozó történésze egykor végig tekint a gyászos események hosszu során, melyek az 1848-ki magyar forradalom méhéből indulva, tizennyolcz éven át a birodalom és magyarság sorsára özönlött, és látni lesz kénytelen, hogy e végzetes mérkőzés a birodalom két fele közt a kölcsönös megtorlás rendszeréhez vezetett, hol mindkét fél évek során csak egymás megtörésére működött, és csak helyrehozhatlan óriás veszteségek után erejökben megtörve jutottak valahára a szükséges kibékülés belátásához —

minél tisztább világításban fognak előtünni szemeinek e mozgalom nagyszerü utóhatásai, melyek 1859-ben és 1866-ban egy európai államalakulás forrásaivá lettek, annál feszültebb érdekeltséggel fogja kutatni a mozgalom első keletkezésének valódi forrásait.

Ellenállhatlan ingerrel fog vonatni az 1848-ki események fejlődésének kutatásához és megértéséhez.

És ha minden adatok egybevetéséből kénytelen lesz egyszerüen eltekinteni azon gyarló és érthetetlen indokolásoktól, melyeket a felek az udvari camarilla működésében, a dynastia és bécsi kormány recuperationalis vágyaiban, más részről a magyarság szakadási hajlamaiban és önállósági aspiratióiban vagy egy nagy izgató féktelen becsvágyában vélnek feltalálni —

mindezen indokolást, melynek igazolását nem találja, elvetve,

kénytelen lesz belátni, hogy e nagyszerü mozgalom tisztán eszményi alapon keletkezett, és az eszmék és felfogások chaoticus zavarából s ebből eredő félreértések forrásából merült fel s öltött oly nagy, mindkét félre annyira végzetes arányokat.

De midőn ezen eredményhez jut — ismét egy nagy kérdőjel előtt találja magát.

Átvizsgálhatja a magyar nemzeti élet valamennyi századait, s nem fog találni korszakot, hol a nemzet szellemi productivitása fényesebb volna mint az 1848-at megelőzött időben.

Századokat foglalhatunk össze nemzetünk életéből, hol a culturális arányokat sem feledve egyszerre annyi szellemi kitünőségeket mutathat fel hazánk, mint ama korszakban, hol tévedéseinek szomoru áldozatává lesz.

És ha ezen az általam eddig elmondottakból elég világosan kidomborodó eredményhez jutunk akaratlanul, tán nem lesz hiu fáradság megvizsgálni tüzetesebben, vajjon a fentebb kimondott sulyos itélet történelmi igazság-e?

És ha csalhatlan adatok alapján kénytelenek lennénk beismerni ama kor végzetes tévedéseit, egy más nehéz kérdés tolakodik elénkbe, az t. i., hogy hazánk e korbeli nagy vezetői közt ki és mennyiben osztozott e tévedésekben?

Azt mondani egyszerüen, hogy Kossuth téves felfogása a birodalom kapcsolatának viszonyáról Magyarországgal vitte az országot a téves utra, ez igen méltatlan szinben mutatná fel Székheny, Deák, Batthyány és annyi szellemi kitünőségek és az országgyülési mérsékelt hazafiak seregének életrevalóságát, kik összevéve egy hazáját rajongón szerető és nézeteiben épen nem makacs nagy szónoknak vészthozó tévedéseivel nem birtak volna.

De ez is ép oly történelmi igazság volna, mint a bécsi camarilla rendkivüli ügyessége, mely a magyar nemzetet akarata ellen a forradalomba vezette.

Történelmi igazságot keresve vissza kell tehát utasitanunk mindezen felfogásokat. E helyett keressük a rendelkezésünkre álló hiteles forrásokból az eszmék alakulásának akkori menetét, vizsgáljuk történelmi szigorral a tényeket és helyzeteket, lássuk fejenkint vezetőinknek viszonyát az eszmék alakulásához és tisztán, világosan fog előttünk felderülni az események lánczolatos fejlődése, s nem szorulunk képzeleti bünbakok teremtésére.

Én pedig különösen, ki feladatomat e munkában oly szigoru

szabatossággal megjelöltem, és a nagy gróf szomoru életfolyását épen e válponton kell ecsetelnem, mellőzném minden lélektani tekintetet, ha ezen kérdések teljes ellemzésébe egész bátorsággal nem bocsátkoznám, mert csak ezen kérdések fejtegetéséből fogjuk megérthetni lelkének felette szorongatott állapotát és kedélyének azon nyomottságát, mely ez időben reá nehezedett és végkép elviselhetlenné vált.

Szolgáljon ez mentségemül is a fentebbi kérdések részletes fejtegetéseért s tán előforduló némely ismétlésekért.

Az olasz kérdés letárgyalásával el lett vetve a koczka s mi átléptük a Rubicont.

Nem lehetett többé kétség az iránt, minő állást foglal el Magyarország a birodalmi érdekekkel szemben.

Senki sem tagadhatta, hogy a forradalmi irány kerekedett fölibénk, ellenére a kormány és országgyűlés nagy többségének. A mi legszomoritóbb: győzött az utczák és klubbok zaja a nemzet józan érzülete felett.

Alig tudjuk ma elképzelni az ily esemény romboló hatásait a közügyek folyására. A józanabb elemek lehangolva ily visszás eredmény által, részben elhagyatva, részben kijátszva látják magukat vezetőik által: közülök az erősbek elhallgatnak, a gyöngébbek meghódolnak. A győztes fél mindig vakmerőbb lesz, és mert félti a nehezen kierőszakolt eredményt, a sikerült erőszak semmi eszközeitől nem retten vissza.

Csak egy lépés s eleáll a terrorismus ily időkben, mihez épen nem kell azonnal gyilkolás és nyaktiló, elég az, ha oly elmérgesitett áramlat hozatott létre a közhangulatban, mely ellen fellépni senki sem mer, mert a kevés elszánt ember belátja, hogy ellenszegüléssel a szenvedélyeket végletekre erőszakolni igen, de az áramlatnak gátat vetni és azt fékezni nem képesek.

Ez volt az állapot Pesten az olasz kérdés letárgyalása után.

A hangulatnak és változatainak hű kifejezését találjuk a «Márczius Tizenötödike» czimü lap akkori számaiban.

Még julius 19-kén aggódva szól az olasz kérdés sorsáról a képviselőházban. Szól az európai népek általános sympathiájáról az olaszok iránt. Állitja, hogy Magyarországon semmiben sincs nagyobb egyetértés, mint «az olaszoknak minden sikert kivánni.»

S kérdi: «a miniszterium a hon ily hangulatában köti állását annak ellenkezőjéhez?»

De már julius 24-kén a tárgyalás után megnyugszik az eredményen s igy szól:

«Oly miniszteriumnak mint a mienk, kemény dolog egy ilyen politikai kseft, hanem bele is tört bicskájok, s igy mostanában az olasz ügy nem más, mint *«nesze semmi, fogd meg jól»*.

Julius 25-iki számában a tárgyalást igy commentálja:

«A válaszfelirati vitákról ivszámra lehetne irni czikkeket. Tanultunk belőle eleget.»

«Első a mi legfőbb, legörvendetesebb az, hogy Kossuth nincsen egy véleményen a többi miniszterekkel. Ez tény. Ez kitünt — több helyen — a viták alatt.»

A nevezett forradalmi lap következő számaiban kiméletlenül kikel a miniszterium eddigi eljárása ellen. Az Ausztriától szakadásról minden tartózkodás nélkül szól.

Augusztus 3-ki számában «az osztrák szövetséget a Batthyány, Deák, Széchenyi politika idétlen gyermekének» nevezi. Az országgyülési miniszteri többségről pedig igy szól:

«O táblabirák, vegyétek elő szemüvegeiteket, s ha nem látjátok istenitett minisztereiteknek baklövéseit, feküdjetek hasra, olvassátok a pragmatica sanctiót, s fejeteket küldjétek czinkét fogni.»

Legyen ennyi elég e lap hangjáról.

Azonban fontos, hogy az olasz kérdés letárgyalásából saját czéljaira két tényt constatált:

Egyik, hogy az olasz ügyben az eredmény annyi, mint «nesze semmi, fogd meg jól» ez a mit a pragmatica sanctio alapján igérünk.

Másik, hogy Kossuth és minisztertársai közt semmi solidaritás nincs.

Mindkettőben teljesen igaza volt.

Mind e mellett ernyedetlen buzgalommal láttuk gr. Batthyányt azon fáradni, hogy e mély szakadás a kormányban eltakartassék és a miniszterium solidaritásának látszata megóvassék.

És e látszat megóvása vitte a kormányt Kossuthtal szemben a compromissumokba, melyekben, mint láttuk, az a lehető kiegyenlitésnek minden positióját feladta, s végkép a pragmatica sanctio oly értelmezését fogadta el, mely tulment a fennálló törvények korlátain és a kapcsolat feltételeit tagadta meg.

E látszat megóvása tönkre tette szükségkép Kossuth ellenében a többi miniszter tekintélyét, és lehetetlenné tette az országgyűlésen azon egészséges kiválást, mely józan parlamentaris actiót lehetségessé tett volna. E helyett a legmérsékeltebb többséget oly kijelentések közösségébe vonta, melyeknek el nem hárítható következéseitől lelkök mélyében irtóztak.

Gr. Batthyány kényszerült engedékenysége támogatva vagy is inkább okozva Deák békitő befolyása és pártok iránti ellenszenve által hozta létre e kinos helyzetet, mely a minisztereket Kossuth ellenében tehetetleneknek mutatta fel, a kormánypárt mérsékelt elemeit mindinkább csüggeteggé, a forradalmi elemeket ellenben merészebbekké tette.

Azonban csak egy pillantást kell vetnünk az akkori lapok nyilvánitásaira, azonnal meggyőződünk, hogy a solidaritás látszatának nem hitt senki.

«Most kitünik — igy szól a «Márczius Tizenötödike» jul. 31-ki számában — hogy Kossuth többi collegáival nincs egy értelemben, következőleg a jelen miniszterium, midőn politikáját az ország előtt úgy árulta, mint a kormány összhangzó véleményét, akkor Kossuth népszerüsége ellenében a leggyöngédtelenebb visszaélés követtetett el.»

Azt ekkor már tudta mindenki, hogy gr. Batthyány és társai a béke feltétlen hivei, és minden erejökkel meg akarják óvni a nemzetet egy végzetes háboru eshetőségétől. Kossuth ellenben a nemzeti teljes függetlenség embere, ha kell, még a háboru árán is.

Azt is tudjuk, hogy teljes függetlenség és háboru egymást szükségkép feltételezik.

Kossuth ennélfogva a háborut, gr. Batthyány és társai a békét képviselték.

Ily benső helyzetben a solidaritás látszatának tett áldozatok a legnagyobb szerencsétlenség volt.

Annyival nagyobb pedig, mert végkép az ennyire ellentétes kormány felbomlását sem akadályozta meg, csak késleltette végzetesen azon időig, mikor az már nem válhatott többé a nemzet hasznára, mert épen az időben, midőn a miniszterium felbomlott, a horvátok átkeltek a Dráván és a végzetes hadjárat megkezdetett.

Azonban hogy magamat minden félreértésektől óvjam, meg kell jegyeznem, hogy Kossuth fennebbi állásfoglalása ekkor még egészen dynasticus alapon nyugodott, és bárha az ő dynasticus

érzülete soha sem birt őseink vallásos mélységével, mind e mellett akkori vágyai a personal-unio korlátain tul még gondolatában sem kalandoztak.

Kossuth politikai állásfoglalását legvilágosabban kifejezte saját lapjában jul. 30-ki 26-ik számában tett nyilatkozat által, melyet neve alatt közrebocsátott.

E nyilatkozványt a forradalmi «Márczius Tizenötödike» nagy hanggal üdvözli, mint melyben Kossuth zászlót ragad és kitűzi, igy szól felőle:

«A haza e czikkből diplomatice értesül, hogy a miniszterium beljében a legkomolyabb szakadás van. Kossuth nem érez úgy, mint a többi miniszter. Kossuth meg van győződve, hogy a táblabiró-politika, mely a miniszteriumban oly nagy tulnyomósággal bir, e hazát nemcsak megmenteni nem képes, hanem inkább a legegyenesebb uton dönt a veszedelembe.»

«Kossuth elvégre eljöttnek hiszi a perczet, melyben saját egyéni nézetével bátran előlépjen, s egyszersmind eleget tegyen azon reményeknek, melyeket a haza nevéhez hozzá csatol.»

«A mi eddigi működéseinknek világos értelme mindig az volt, a mit ma Kossuth teljes határozottsággal sanctionál.»

Mint látjuk, e nyilatkozvány után e párt teljesen azonositja magát Kossuth miniszterrel.

Lássuk már most magát a nyilatkozványt:

E nyilatkozványnak főinditó okául azt látszik Kossuth venni, «hogy a birodalmi miniszterium Frankfurtból a tartományi miniszteriumnak Bécsben megparancsolta, hogy az ausztriai hadak az ausztriai császári szineket tegyék le és a német birodalmi szineket vegyék fel.»

A frankfurti birodalmi kormány ezen lépéséhez Kossuth az állami uj alakulásoknak egész lánczolatát fűzi.

Ausztria az örökös tartományokkal beolvad a német birodalomba, s avval közös területi, közös törvényhozási és kormányzati szövetségbe lép. Ez által az osztrák császárság megszünik önálló lenni, hanem lesz a német birodalomnak egyik tartománya, mely a kormányzás fő ágaiban a német birodalom központi hatalmától függ.

Ha ez csak ideiglenesen is létesülhetett volna, akkor Kossuth állásfoglalása teljesen jogosult volt volna és ebben mindenki követi.

Mert ha az örökös tartományok a német birodalom közössé-

gébe lépnek, és pedig nem mint szövetségi vagy vámterületi, de mint állami egységet képező rész, akkor a pragmatica sanctio basisán fejlődött állami alakulás felbomlott, az uj csoportulás góczpontja a német birodalom lesz és Magyarország szükségkép kiválik a régi kötelékekből és fenntartva a korona egységét, a kapcsolat előbbi feltételei rá nézve megszüntek.

Ámde Kossuth e feltevésben oly államalakulás létezését vette fel mint bevégzett tényt, melynek még ma négy évtized mulva sincs látható jövője, sőt minden államalakulási fejlődés azután is épen ellenkező irányban haladott, és kibontakoztatván Ausztria dynastiáját az olasz és a nagy német kötelékekből, a pragmatica sanctio birodalmi alakitását nemcsak vitális értéküvé tette Európa számára, de mert sulypontját mindinkább kelet felé nyomta, gravitatióját is mindinkább felénk tolta, és actiója körét nyugat és dél felé megszoritván, mig európai hivatása élesebb vonalokban előtérbe lépett, e hivatás teljesitése számunkra úgy mint Ausztria számára kevésbé terhes lett.

Azt tehát aligha fogja valaki tagadhatni, hogy egy mutatkozó államalakulási mozgalom, mely még semmi consistentiát nem nyert, sem érezhető befolyást nem gyakorolt, egy állam miniszterének activ politika alapjául nem szolgálhat.

Hibáznánk is, ha ezen bécsi szin-cserélési eseményt Kossuthnál másnak, mint ürügynek vennők.

Kossuth fennebb hivatolt nyilatkozatában elhárit ez iránt minden kétséget.

Ő — meg lehetünk erről győződve — optima fide mondja nyilatkozatában.

«Én mint miniszter esküt tettem le. Ezen eskü szerint lelkiismeretem mondja — igy kell, csak így szabad gondolkoznom.» A tévedés forrása nem az ő szándékában, de az ő felfogásában van.

Folytatólag ezen nyilatkozatában proclamálja a teljes bevégzett personal-uniót annak legvégső következményeivel, kimondván a frankfurti eseményekre hivatkozva,

«hogy internationalis viszonyainkban a magyar érdekek felett saját követeink és ügyviselőink által örködhessünk. Ezt én a jelen törvényhozás feladataihoz számitom.»

Végre e nevezetes nyilatkozványt ekkép fejezi be:

«Végezetül:»

«Az országgyűlés küldöttsége Innsbruckba megyen megvinni ő felségének hűségünket s kérni Budára jövetelét.»

«Istent hivom bizonyságúl, én azoknak sorába állok, kik ő felsége magyar királyi trónusának sérthetetlenségeért életöket készek feláldozni.»

«Innsbruckból nem lehet országolni. Bécs Frankfurttól függ, egy ily alárendelt trón nem lehet urunk királyunk hatalmának centruma.»

«Urunk királyunk csak Budán teljesen souverain.»

«Mi nem kaczérkodunk az ausztriai pénz- és hadügyi tárczákkal, de ha az ausztriai miniszterium azt mondja, hogy ezeknek a magyar tárczákkal egy kézben kell lenni, nem kellene csudálkoznia, ha valakinek eszébe jutna, hogy tehát Budán, hogy magyar kézben legyen. Mert Magyarország legnagyobb urunk országai közt: a magyar koronának megvannak jogai is, ott van Galiczia, ott Dalmatia, s mi tudnánk a visszacsatolásnak oly formáját, mely a nemzetiségeket nemzetiségök és nemzeti kormányuk iránt tökéletesen megnyugtatná, — és akkor tán a horvátok iránt is eszünkbe juthat nem az egység, hanem a szövetség alapjára lépni. És leszen urunk királyunknak két birodalma. Egyik, hol teljesen souverain s melynek központja Buda; másik, melyben Frankfurttól függ, s ennek központja Bécs. Galiczia és Dalmatia nem tartozik — soha sem tartozott a német birodalomhoz, nincs érdekében ahoz tartozni. Bécsnek ellenben érdekében áll, Bécsnek a birodalom egységéhez kell gravitálni.»

«Ime letevénk körrajzát urunk királyunk hatalma jövendője biztosságának, le az ausztriai ház kétféle rendeltetésének . . . Adja isten, hogy hűségem szava fenn is megértessék.»

«A magyar nemzet királysági érzelmű. A magyar nemzetnek tehát Budán királyra van szüksége, joga van, hogy királya Budán legyen.»

«Hozza isten körünkbe ő felségét.»

«Ha ez nem történhetnék, én a legitimitás biztositására még egy módot ismerek.»

«Eszembe jut, hogy ő felsége is volt ifjabb koronázott király még atyja életében. Ezen eset többször fordul elő historiánkban. Miért ne most is? a magyar nemzet szereti ama kedves herczeget: Ferencz Józsefet, kire születésénél fogva a trón magas hivatása vár, és fiok iránti szeretetben sem fenséges atyja, sem

fenséges anyja bizonyosan nem akarnak hátrább állani e nemzetnél.»

«A magyarok Istene hozza körünkbe urunkat, királyunkat. De ha ez nem történhetnék, adjon nekünk ő felsége királyi tekintélyének legkisebb csorbitása nélkül, adjon fenséges Ferencz Károly főherczeg atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal Ferencz Józsefben Budára egy ifjabb királyt.»

«E nemzet mint győzhetlen óriás fogja őt védeni a poklok ellen is.»

«És az ausztriai ház jövendője biztositva lesz.»

«De a magyar Budán akarja tisztelni királyát. Kossuth.»

Kossuthnak fennebbi nyilatkozatát részletesen elő kelle adnom, hogy politikai conceptióinak egész rendszere világosan álljon előttünk, és felismerjük egyszersmind ama napokban az idő signaturáját.

Kossuth a magyar kormány egyik minisztere saját lapjában saját neve alatt egy politikát inaugurál, még pedig nem is kérdezve minisztertársainak nézeteit, mely nem csak Magyarország eddigi állami viszonyait egészen más lábra állitja mint a fennálló alaptörvény, hanem Ausztriának, Galicziának, Dalmatiának egészen más helyzetet mutat ki, és Közép- és Kelet-Európában a fennállott államrendszert lényegesen módositja.

Ámde tekintsünk el ezen államalakulások korai ábrándjaitól és tartsuk meg azt, mi czéljainkra kell, t. i. azon kijelentését, hogy ő Magyarországra nézve az absolut függetlenség alapjára áll és annak keresztülvitelét az utolsó következésekig, t. i. a képviselet határáig feladatunknak ismeri.

Ebben birjuk politikai confessióját 1848-ki vezérférfiaink egyikének, és pedig annak, ki végkép a helyzet ura lett és a nemzet sorsát eldöntötte.

Emlitettem fennebb, hogy Kossuth e nyilatkozata minő zajt ütött a radicalis körökben, s hogy azok magokat vele a törekvésben teljesen identificálták. Benne vezéröket megtalálták, és ovatiók közt üdvözölték úgy, mint ki társaival a miniszteriumban határozottan szakitott.

Sem emlékezetemben, sem az akkori lapokban, sem az ország-gyűlési naplóban nem találok semmi nyomára annak, hogy a miniszterek ezen lármát keltett eseményekre legkisebb ügyeletet vetettek volna. *Ignorálták* teljesen.

Sőt mert még a mérsékeltek közlönye — a *Pesti Hirlap* — sem tett semmi észrevételt a fennebbi nyilatkozatok ellen, semmi sem zavarta meg a közegyetértés látszatát.

Befejezéseül pedig pár napra rá, augusztus 3-kán az országos ülésen Gorove István inditványára Teleky, Nyáry és Kossuth élénk támogatásával a Frankfurtban képviselt német birodalomnak nagy tüntetés sceniroztatott, kapcsolatban Ausztria elleni fenyegetéssel.

Azt sem szabad az akkori napok történelméből kifelednem, hogy még gróf Batthyány és vele a mérsékelt elemek is ez időben a frankfurti fejlődéseknek kelleténél több sulyt tulajdonitottak. Azt csak Széchenyi jegyezte meg bizalmas körben futólag, hogy előzőleg vagy az osztrák vagy a porosz hatalomnak meg kell töretnie, hogy a frankfurti kezdeményből valami maradandó válhassék.

Fel kelle emlitenem e helyen a frankfurti események hatását is az eszmék alakulására, miután Ausztriának kimondott beolvadása a német birodalom közösségébe nagy lendületet adott azok törekvéseinek, kik Magyarországot az osztrák kapcsolatból teljesen kibontakoztatni akarták, s felette nehezitette azok állását, kik a törvényes téren — a márcziusi alaptörvények talaján — tartották helyesnek megállapodni.

Azon államjogi viszonyokat, melyeket hazánk számára a márcziusi törvények kijelöltek, Kossuth julius 30-ki nyilatkozatában teljesen felforgatta.

A márcziusi törvényekben az alap a pragmatica sanctióban van letéve, a pragmatica sanctio az abba befoglalt országok inseparabilitását és indivisibilitását mondja ki, a kapcsolat épsége a kapcsolati létező kötelék fentartását biztositja, a közös ügyek elismerése ezen kötelékek létezését és fennállását constatálja.

Kossuth juliusi állásfoglalásában mindezekből egyedül a korona egységének elvét hagyja érintetlenül, minden egyebet megtagad és felmond.

Ily állást foglalhatott el a radicál-párt, de nem alkotmányos miniszter.

Azonban ezen állásfoglalást megmagyaráznák, sőt némileg mentenék is a frankfurti események, ha előbbi események egész lánczolata eleitől fogva elő nem késziti az Ausztriától szakadást, és már a fennebb részletesen előadott jul. 4-ki minisztertanácsi jegyző-

könyvben nem lettek volna meg a personal-uniónak elmagyarázhatlan alapjai.

Hozzájárul ehez még az is, hogy KOSSUTH julius 30-ki fennebb ecsetelt nyilatkozatában éles kikelések közt szól az osztrák minisztериumról és ezt ismétli az augusztus 3-ki országos ülésben is a német birodalomnak tett demonstratio alkalmával, végkép az országgyűlés is a német szövetség iránt kifejezett ohajtásához Ausztria elleni fenyegetést mond ki.

Mindenki tudta és hitte, hogy KOSSUTH és gr. BATTHYÁNY minisztertársaival együtt nem egységesek a politikában. KOSSUTH okvetlenül törésre s háborura viszi a dolgokat, gr. BATTHYÁNY ellenben a törvényesség és a békés kiegyenlítés őszinte és feltétlen embere.

KOSSUTH, mint fennebb láttuk, már julius 30-kán túltette magát a márcziusi törvényeken.

Gr. BATTHYÁNY még szeptember 12-ki ülésben is, a napon, midőn másodszori miniszterelnöki kineveztetését tudatá, igy szól a képviselőkhöz a házban:

«Egy támaszunk van, melyre biztosan számithatunk, ez a törvényesség. Ha erről letérünk, meg vagyok győződve, hogy igen rövid illusio után nevetséges bukás lesz minden törekvéseink vége.»

KOSSUTH pedig másnap saját lapjában saját neve alatt azt hirdeti a közönségnek:

«Mai naptól kezdve nem szoritják kezeimet a miniszteri collegialitás békói. — Kiszabadultam az udvari cselszövények fojtó gőzköréből.»

Ezzel constatálta a forradalmi lapok folytonos insinuatióit: mennyire volt t. i. lenyügözve minisztertársai által.

De e panasz, mint t. olvasóim emlékeznek, már májusban igen elterjedt volt, eleinte arra volt kigondolva, hogy a minisztériumot megbomlaszsza, s miután ez sikerült, végre el is ismertetett.

Hogy gr. BATTHYÁNY a KOSSUTH enunciatióira különös sulyt nem fektetett, ezt nem csudálhatjuk, hogy daczára a KOSSUTH körüli rajongásnak, uralkodni tud a helyzeten, ha akar, azt eléggé megmutatta a legválságosabb szeptemberi napokban. Csak azt kell sajnálnunk, hogy erélyes önálló fellépésével annyira elkésett, hogy az események rohanó árját többé feltartóztatni nem birta.

A legnagyobb hibát pedig abban követte el a kormány ki-

egyenlitést ohajtó része, hogy az eszmék alakulására semmi figyelmet nem forditott. E tért egészen Kossuthnak és a radikálisoknak engedte át.

Látni fogjuk alább, hogy a mérsékelt és békére hajlandó elemek közlönye is észrevétlenül letért a márcziusi törvények által kijelölt térről, és közösségben találta magát Kossuth és a radikálisok politikai törekvéseivel, melynek más kimenetele nem lehetett, mint a háboru.

Hogy gr. Batthyánynak a kiegyenlítés módozatairól világos és tisztázott eszméi nem lehettek, ezt mindenki el fogja hinni. Ez nem is volt sajátkép az ő feladata.

Azelőtt is, akkor is, azután is minden közjogi kérdésekben a döntő szó Magyarországon Deákot illette. A mit ő kimondott, annak kevés kivétellel mindenki meghódolt.

Deák a közjogi kérdések elbirálásának egyedüli kutfejéül a positiv törvényeket vette. Ebben pedig a márcziusi törvények által felhozott közös ügyekről vajmi keveset, mondhatni semmit sem — talált.

Ő benne a jurista tulszárnyalta a politikust, ki nemcsak az irott jogtételeket, hanem a történelmi fejlődések alapján megszilárdult bevégzett tényeket — melyeket a törvény utóbb elismer — kell, hogy számitásba vegye.

E felfogásból természetesen következett, hogy noha Deák mély és tiszta belátásával nem helyeselhette azt, hogy Kossuth a magunk viszonyát Ausztriával szemben annyira élére állitja, s ez által a kiegyenlitést szerfelett neheziti, sőt lehetetleniti, de elvben s alapnézeteire nézve Kossuthtal nem állt ellentétben, őt nem is ostromolta, nem is czáfolta.

Deák mint a miniszterium solidaritásának főoszlopa 1848-ban nem tette, hogy Kossuth törésre vezető politikájával szembeszálljon, ezt Széchenyi sem tette nyilvánosan, ő legkevésbé tehette is.

Nyilvános felszólalásaiban Deáknak alkalma sem volt 1848-ban a magyar közjogi viszonyokra nézve összefüggőleg nyilatkozni.

Azonban midőn azt állitom, hogy Deák 1848-ban a personal-uniót tartotta az Ausztriávali kapcsolat jogos viszonyának és 1861-re hivatkozom, többet bizonyitok mint kellene.

Mert lehetetlen, hogy Deák be nem látta volna, hogy Ausztria vagy dynastia 1861-ben velünk a personal-unio alapján nem egyezkedhetik.

Még is amaz európai figyelmet gerjesztett beszédében, midőn Magyarország viszonyát Ausztriával kifejti, tisztán és elvitázhatatlanul a personal-unio alapjára áll, más természetű kapcsolatot el nem ismer, mert

«a szétválhatatlanság és a feloszthatatlanság — így szól Deák elfogadott inditványában — egyedül a birtoklásra volt megállapítva, és abból az országlás formájának s a kormányzás módjának ugyanazonosságát vagy egységét következtetni nem lehet.»

«Magyarország az uralkodó házzal szerződött, nem az örökös tartományokkal, szerződött az örökösödés felett, nem valamely szorosabb közjogi kapcsolat felett.»

Sőt Deák 1861-ben az ő felsége kir. leiratában felhozott külügyek egységét így magyarázza:

«Vannak hazánkban is oly fejedelmi jogok, miket magára a király személyére ruházott az alkotmány. Mivel pedig a magyar király egyszersmind az örökös tartományoknak is fejedelme, — természetes, hogy az ily jogokat mind Magyarországra, mind a többi tartományokra nézve ugyanazon fejedelem gyakorolja. — De ebből szorosabb reál-uniót következtetni nem lehet.»

Be kell vallanunk, hogy ez oly elmélet, melyet az államtan nem ismer, mert a külügyek vezetése az alkotmányosság fogalmai szerint soha sem volt fejedelmi jog.

Ez pedig annyira tisztába hozott kérdés volt már 1848-ban, hogy az alkotmányt engedélyező fejedelem Bécsben külügyminisztert azonnal kinevezett s erről mint fejedelmi jogról szó sem volt.

Nincs mit tagadnunk. Deák még 1861-ben is a szigoruan definiált personal-unio alapján állt, és ennek bizonyítására törvényeink egész halmazát idézi, és ennél szorosabb kapcsolatot semmikép el nem ismer.

Így történhetett csak, hogy Kossuth az 1867-ki kiegyezés után Deáknak ‚jogfeladást‘ említ fel.

Erre pedig Kossuth a fennebbi előzmények után szigorú logikával jogosítva volt.

Mert a ki a personal-uniót hitte Magyarország közjogi básisának, az az 1867-ki rendezésben az önálló jogok teljességéből sokat áldozott.

Csak az nem tett jogfeladást, a ki a sanctio pragmaticát a Széchenyi értelmében fogta fel és egy egységes birodalom alkotásának tényét elismerte.

A ki szellemvilágunk fejlődésében az emberi nem tévedéseire gondol, az előtt igen csekély dolognak fog előtűnni, hogy egyik-másik nagy emberünk egyben, másban tévedett is.

Még sem tehetünk róla, engemet is fájdalmas érzés fog el, ha Deáknak és épen neki, kell tévedéseket felhoznom.

De az ő tévedései, ha igazak akarunk lenni, történelmi jelentőségű hatással voltak s ezt elhallgatnunk nem szabad.

Álljon elő bárki az 1848-ki korszakból és állítsa nekem, hogy Deák felfogásai nem voltak a közvéleményre hatással. Ilyen ugy hiszem akadni nem fog.

Ennek ellenében nekem felette könnyü feladatom kimutatni, hogy Deáknak — kinek legszentebb szándékáról senki a világon nem kételkedik — két végzetes tévedése az 1848-ki eseményekre döntő befolyással volt.

Egyik a pártalakulás meggátlása az első magyar parlamentben.

Másik a personal-unio, mint közjogi alap általános elismerése.

Az országgyűlési mérsékelt nagy többség, ezeknek közlönye a *Pesti Hirlap* Kemény és Csengeri kezében, soha sem Kossuth, de mindig Deák nézeteire hallgattak. Jól látták, hogy köztünk és Ausztria közt a personal-unio basisán kiegyenlítés lehetlen. De hisz ezt Deák is épen úgy látta, mint mi, azonban ő ezt mondotta ki jogalapnak, és senki sem volt közöttünk, ki föltétlenűl ne acceptálta volna, mert Deák így látta.

Innen szükségkép következett a nézetek azon egysége, mely az uralkodó azonosságán kivűl a birodalmi kapcsolat minden legkisebb követelményét jogtalannak tekintette és a közeledést lehetlenné tette.

Innen következett, hogy a forradalmi párt és mérsékeltek közt megszűnt minden elvi különbség és a szakadásra vezető törekvések ellen nem volt többé fegyver a mérsékeltek kezében, mert hisz minden kapcsolati követelés merénylette lőn a magyar önállóság ellen.

Ki merészelte volna már most Kossuthnak legkihivóbb rendszabályait ellenezni, mikor ő állott a jog terén hazánk szabadságának konok támadói ellen?

Fájdalommal láttuk a viszonyokat magunk és Ausztria közt naponkint inkább elmérgesedni, láttuk a kitörés kikerülhetlensé-

gét — de optima fide hittük, hogy mi állunk a jog terén és ellenfelünk a jogtalan támadó.

Egyetlen ember volt közöttünk, ki másképp látta a dolgokat, másképp fogta fel a történelmi alakulásokat, más hite volt a jogosultságról, de ki nem használhatván e hatalmas áramlatban a hazának, kétségbeesésében áldozatul esett.

XVII. FEJEZET.

Az eszmék alakulásának hatása a helyzetre. Minő vonatkozásban álltak vezérférfiaink ezen eszmékhez. Különösen Széchenyi, Deák, Kossuth. Kossuth tartaléktalanul elmondotta elveit. Deák nem volt barátja a kihivó politikának, de elvben nem volt eltérő. Széchenyi egészen ellenkező téren állt. Beszélgetései a helyzetről. Nézetei a pragmatica sanctio alkotásairól. Kemény felfogása Széchenyi politikai rendszeréről.

Midőn az előbbi fejezetben az eszmék alakulásának jelentőségét az 1848-ki események fejlődésére kimondottam, evvel két nagy érdekü kérdés megfejtése jutott előtérbe:

Egyik, ezen eszmék mivolta s hatása a helyzetre —

másik, mérvadó vezérférfiaink mindenike minő vonatkozásban álltak a keletkezett eszme-áramlattal?

Az eszmék áramlatát a magyar szellemvilágban fennebb ismertettem. A kezdemény dicsőségét a radicál, sajátkép forradalmi párt magának követelte. Jelentőséget és érvényt azonban csak Kossuth felhivott nyilatkozata által nyert, mely ellen sem a sajtóban, sem a házban, még magánkörben sem emelt senki szót.

Acceptálva lett tehát s ez által uralkodóvá a teljes personalunio eszméje, azaz teljes kiválás az ausztriai kapcsolatból, megtartva egyedül az uralkodó egységét.

Megjelölve pontosan az eszmeáramlat akkori irányát, áttérek annak kimutatására, minő vonatkozásban álltak vezérférfiaink ezen eszmékhez.

E téren alig jöhet más valaki ez időben számba, mint azon három kimagasló történelmi alak, melyeket az események korszakot alkotó magasságra emeltek és e napokban az események szinpadán a dolgok élén egy kormányban egyesülve voltak.

Széchenyi, Deák és Kossuth.

Kossuth állását az uralomra jutott szellemi áramlathoz fennebb elég részletesen kimutatva találjuk. Ő annak élére állott s ez

által annak erőt és hatalmas lendületet adott. Neki abban ha nem is alkotó, de határozott activ szerepe volt.

Deák természeténél fogva lelkéből idegenkedett Kossuth kihivó és szakadásra vezető politikájától, a miniszterek közül egyik sem volt volna inkább hajlandó kiméletes és megnyugtató eljárást követni Ausztria irányában, de elvben az államjogi visszonyokra nézve jobbadán Kossuthtal egyetértett. Természetes ennélfogva, hogy a Kossuth által inaugurált politika erélyes ellenzésére nála hiányzott az erkölcsi alap.

Hátra van még — a mi részemre legfontosabb — azon eszmekör kifejtése, melyben Széchenyi gróf mozgott.

E feladat megoldásában — azt vélem — úgy járok el leghivebben, ha a gróf felfogásait e vitás kérdésekben az ő modorához hiven egyes expectoratióiból fogom felmutatni, megtartva mennyire lehet az eszmeözön azon összevágó ziláltságát, mely minden előadásait jellemzi, hol felzudult érzelmeinek szabad folyást enged.

Ha mennyire tőlem telik, a grófot beszéltetem e válságos napok eseményei közt nyert benyomások alatt, annál jobban felelek meg feladatomnak, minélinkább megközelitem eszméinek elsorolásában a hűséget.

A hűség kételye különben ne igen aggaszsza t. olvasóimat. Minden eszme annyira rá vall alkotójára, hogy kimondva nem is kételkedhetik annak kutforrása felől.

Már fentebb emlitettem, hogy a miniszteri tanácsok üléseiből mindig fokozódó levertséggel, később mondhatni lélekbetegen láttam hazaérkezni a grófot.

Kérve kértem: maradna el azokból, hol ugysem volt semmi activ része, de erről hallani sem akart, ezt ő rámért kötelességnek nézte és szigoru pontossággal eljárt.

Könnyebbülést látszott érezni, ha onnan hazatérve lelke fájdalmát kiönthette. Ez is, a történtek érdekessége is okozta, hogy meghagytam komornokának — üzenje meg, ha a gróf a miniszteri ülésből hazajő.

Ilyenkor azonnal felmentem, többször maga is küldött utánam. Szólt ilyenkor a vett hirekről, saját felfogásairól, a helyzet veszélyes alakulásairól, saját kiállhatlan helyzetéről stb.

E beszélgetéseiből veszem az alábbi anyagot.

«Nincs mentség, elveszünk menthetetlenül» — kezde nekem beszélni állandó refraine-jével, ha a tanácsülésből visszajött. — Kossuth naponkint inkább sodortatik a forradalom felé, már is ritkán jut eszébe a miniszter, és bármit végezzen a tanács, a szószéken ő nem lehet más mint forradalmi pártvezér. Ha akarna, sem tudna más lenni.

Batthyány azt hiszi, úgy mentheti meg a hazát, ha a miniszteri bomlást megakadályozza s engesztelhetlen dolgok felett kiegyezik.

Még ez megjárná, ha fenn biznának benne, de őt sem nem szeretik, sem benne nem biznak. Őt az uralkodás nem tanácsadójának, de zsarnokának nézi. Azt tudják róla, hogy ő a forradalom határozott ellene, és vasjellemétől sokat vártak, de mióta őt pactálni látják a forradalmi elemekkel Kossuthban, azóta elvesztették benne hitöket.

Mit tegyek én? ha társaimat segitem a tanácsban Kossuth kirugásaival megküzdeni, s ők végkép kiegyeznek, de oly áron, melytől én irtózom, akkor én álljak elő ellenzésemmel és nehezitsem azon szerencsétlen állást, a mibe a nélkül is jutottunk.

Tehetem-e ezt? én idézzem fel a bomlást, mely ellen annyi erőfeszitéssel látom küzdeni társaimat. Kilépnem nem szabad — Batthyánynak és Deáknak egyezkedéseiben opponálni, tőlem lelketlenség volna. — Nem — viselem e szomoru felelősséget oly eljárásért, melytől borzadok s mely okvetlenül veszélyt hoz reánk.

Most még csak a horvátok és ráczok támadtak fel ellenünk. Ez sem kicsinylendő baj. De mi mindent elkövetünk, hogy Ausztria kényszerülve legyen ellenséges állást foglalni. Akkor a többi nemzetiség, az oláh és szász is, tán a tót és ruthen is feltámad ellenünk, és egy borzasztó fajháboru minden pusztitásai és vérlázitó kegyetlenségei dulják fel az egész országot, ennek következéseit, rombolásait — ha mi maradnánk is végkép győztesek — nem épülnénk ki egy századig.

És még is rohanunk a háboru felé, holott a hadviselés egyetlen eszközével sem birunk.

Van emberünk elég, de nincsenek betanitott katonáink, nincsenek tanult tisztjeink, nincs hadi felszerelésünk és nincs pénzünk.

Ifjuságunk, népünk egy nemzedéken át tartó békében egészen elszokott a fegyverforgatástól. Ez hamar nem képes haszonvehető anyagot szolgáltatni rendszeres hadviselés számára.

Ausztria már is kezd felülkerekedni Olaszországban. Nincs

semmi kétségem, hogy Radeczky végre győzni fog, s ha akkor sikerül kedvező békét kötni a szárd királylyal, ránk hozhatja győztes seregét.

Ellene és annyi fellázadt nemzetiségek ellen mi mit állithatunk a síkra?

Tán a népmilliót? ez tanulatlanul és fegyelmezetlenül az első ágyuszóra kereket old. Nem tanultuk-e meg saját multunkban, hogy nem a hadi nép száma, de a sereg minősége és vezérlete dönti el a csaták szerencséjét?

Végkép pedig a tömegekkel akarunk veszélyes játékot kezdeni? nem félünk-e, hogy a kikerülhetlen vereségek esetén a tömegek elkeseredve rossz kezekre jutnak és az ellenség pusztításait elfajulásukban sokszorozzák?

Jellasich jól ismeri helyzetünket. Tudja, hogy mi ez időben még készületlenek vagyunk. Ő gyűjti a haderőt a Drávához és vár harczedzett katonákat Olaszországból, szóval komolyan készül a betöréshez.

Mi az alföldi táborozásban nem mehetünk semmire. Győzünk folytonosan, de ellenségeink ereje nem fogy, positiói nem gyengülnek. Kiss Ernő a sikeres hadjárathoz az alföldön 40 ezer katonát — mondom katonát — tart szükségesnek.

Minél kevésbé boldogulunk hadviselésünkkel az alföldön a ráczok ellen, annál inkább vérszemet kap Jellasich a betöréshez, annál valószinübbnek mutatja fel hadjáratának sikerét Bécsben.

Ily ránk nézve felette criticus körülmények közt, mi a helyett hogy eszünkre térnénk, megfoghatlan vak elbizakodással szakitjuk el Ausztriával való kapcsolatos viszonyunk utolsó szálait, és erőszakosan oda zaklatjuk a dolgokat, hogy Ausztria, melynek tenni sem kell, csak permissive lenni, és mi ki vagyunk téve nem egy nagyszerü háborubani legyőzetés nehéz következéseinek, hanem a horvátok általi megveretés elviselhetlen gyalázatának.

Agyam szédül, vérem fagy a gondolatra is, mivé leszünk a világ szemei előtt. Eddig ha nem is büszkélkedve — mire okunk nem volt — de önérzettel mondottuk el a külföldön fajunk tisztességes nevét. Ezentúl vagy pirulva mondjuk el, vagy eltagadjuk a meggyalázott nemzet nevét.

Multunk és jövőnk — mely egyik sem miénk — merülhet el egyszerre az idétlen politikánk által teremtett zavarok özönében.

És miért mind e koczkázat?

Én nem sokat foglalkoztam jogi tanulmányokkal, de annyival többet hazai politikánk és Ausztriávali viszonyunk szövevényeivel.

Jurista tehát nem vagyok, ez tán szerencsém is, annyi bizonyos, hogy többet adok a politikában a lett dolgokra, mint az irott szavakra. Ennélfogva én a pragmatica sanctiót is nem holt szavaiból, de azon fejleményekből itélem meg, melyeket tényleg létre hozott, úgy szólva teremtett.

Ezen alapokmányt sokan öröklési, mások e mellett kölcsönös védszövetkezési actának tekintik.

Én azt hiszem: ez mindezeknél több.

Kimondja egy csoport országra, melyben mi is be vagyunk foglalva, hogy egységes és oszthatlan birodalom.

Ez több mint az uralkodás közössége és több mint kölcsönös védszövetség, mely lehet külön országok és hatalmak közt is.

Ez egy egységes birodalom megalkotása.

Mi Ausztriával nemcsak az uralkodó közösségében, nemcsak kölcsönös védszövetségben élünk, hanem együtt egy birodalmat alkotunk, melyet magára, sem Ausztria, sem Magyarország nem volna képes előállitani. Ezen együttesség alapján nyugszik e birodalom nagyhatalmi állása Európában, és ezen nagyhatalmi álláshoz füződik az európai súlyegyen felette fontos érdeke.

A római és német császárság megszüntek. Ezek helyébe lépett egy uj császárság, melynek nevével minket megkináltak, de nem kellett és lett az ausztriai császárság, melynek nagyhatalmi állása Magyarország nélkül tarthatlan volna. Csak Magyarország által lehet és áll fenn ma ez a keleti birodalom, melynek létezése a legfontosabb európai érdek.

Ezen keleti birodalom létezése elvitathatlan tény. E birodadalom népeinek együttes és egységes actióját bizonyitja egész multunk.

Ezen egységes erőkifejtésnek megvannak elutasithatlan feltételei. Ezeket őseink indefiniált állapotban hagyták, mert minden erejöket és gondjaikat részben a törökök elleni harczok, részben saját benső intézményeik megvédése vették igénybe. Engedtük az uralkodást végezni az európai ügyekkel a mint tetszik, de adtuk katonáinkat és viseltük a terheket, mint tőlünk tellett.

A márcziusi engedmények a helyzetet teljesen megváltoztatták.

Mind Ausztria, mind Magyarország független miniszteriumot nyert, de ezeknek hatósága saját területök határain túl nem terjedhet.

Ők nekünk, mi nekik nem parancsolhatunk. A miniszteriumok megalkotása által tehát még az együttes, a birodalmi actio fontos érdeke garantirozva nincs.

A birodalom megszünt birodalom és nagyhatalom lenni, hacsak a külföld irányában nem mint compact egység áll, és minden külactiójában nem szigorun egységes.

Ezen külpolitikai egység most is megvan, a közös diplomatia fennáll ma is, de ennek ügyeit sem a pesti, sem a bécsi kormány magára jogosan nem vezetheti. És itt fekszik a baj, mely az indefiniált állapotban rejlik.

A márcziusi engedményeknek józan értelme az volt, hogy a monarchia minden részeiben szünjék meg az absolutismus és annak helyébe lépjen az alkotmányosság. Ennek világos következése pedig az, hogy az állam-működés minden ágában álljanak elő az alkotmányos tényezők és vegyék át a dolgok vezetését.

Ámde nálunk a történelmi fejlődés sajátságos alakulásánál fogva az alkotmányos tényezők két különvált országcsoportra voltak és vannak oszolva, melynek mindenike külön egymástól független kormányt nyert, s ezen uj rendezés egészen ellenkező hatással volt a két fél kormányának hatalmi állására.

Míg a márcziusi engedmények a magyar kormány hatályát rendkivül tágitotta, ellenkezőleg a bécsi kormányét — mely ezelőtt birodalmi volt — rendkivül megszorította.

Nekünk a váratlanul nyert rendkivüli gazdagság, nekik az egyszerre beállott igen megszorított positio helyzetébe kell magukat beletalálni.

Ez ment volna kölcsönös jó akarat mellett. De mi érezve márcziusban, hogy a felelős miniszterium alapja a képviseleti rendszer a benső átalakítás tenger gondjait árasztja reánk, megelégedtünk avval, és hagytuk egyelőre a birodalmi közös ügyeket a régi állapotban, ennek gondjait biztuk az Istenre.

De mert még is valamit mondani kelle ezekről is, odaszurtuk törvényeinkbe, hogy a közös ügyekben Magyarországot az ő felsége melletti magyar miniszter képviselje, és erre országunkban a leghivatottabb embert szemeltük ki.

Azonban csakhamar belátta a dynastia és a bécsi kormány is,

hogy a közös ügyek kezelésének ezen általunk megalkotott ártatlan formája kielégítő nem lehet.

Hamar belátták Bécsben, hogy a mi ott a közös ügyekben a magyar miniszter közreműködésével végeztetik, azt Magyarország törvénynek és kötelezőnek tekinteni nem fogja. Ezen formának tehát nem lehet gyakorlati érvénye.

Azt kelle várni úgy a dynastiának mint a népeknek, hogy az alkotmányosság behozatala által a közállam intensiv ereje hatalmasan fokozódik. A birodalom ez által növekszik erőben és hatalomban.

Ez megkövetelte volna első sorban, hogy midőn a birodalom integritása megtámadtatik, midőn külellenség indit háborut az uralkodó ellen, az összes birodalom alkotmányos népei vetélkedve álljanak ki a sikra s mutassák meg, mit tehet az alkotmányos népek erőkifejtése.

E helyett mi történt?

A birodalom osztrák csoportjának érdeke a birodalom integritása körül cseppel sem intensivebb mint a magyar csoporté. Azért Ausztria viseli az egész olasz hadjárat minden terheit, mig mi elismerve a törvényes kötelezettséget, tényleg mindent megtagadunk.

Ha a birodalmi helyzet követelményeire nézve Ausztria is azon állást foglalná el, melyet mi az olasz ügyben, akkor létezhetnék jövőben az ausztriai névleges császárság, mellette a magyar királyság egy uralkodó alatt, de a keleti birodalom nincs, ez pedig világrészünkben a legfontosabb történelmi alakulás, mely Európának ma egyik legvitálisabb érdekévé vált, melynek megdöntését Európa sem nézhetné el.

És ezen lett dolog, ezen birodalmi alakulás tényét nem akarja senki politikusaink közül felismerni és veszélyes helyzetünkben számitásba venni.

És én hiában szólok, nem ért engem senki. Izolálva, elhagyatva vagyok — reménytelenül, kétségbeesésemben egyedül Kaszszandra szerepére kárhozva, hogy hirdessem nemzetem bizonyos pusztulását!»

A fennebbiekben igyekeztem a gróf felfogásait a birodalom alakulásáról és Ausztriávali kapcsolati viszonyokról visszaadni.

Ebből megitélhetjük, hogy az ő felfogása Magyarország állami helyzetéről, hivatásáról és jövőjéről egészen más és pedig mélyebb és szélesebb alapokon nyugodott, mint valamennyi kortársaié.

Széchenyi hazájáról gondolkozva két szempontot soha sem tévesztett szem elől.

Ennek egyike: hazájának a tényleg létező birodalombani fontos szerepe.

Másik: a birodalom lételéhez kötött európai érdek.

Politikája helyességének legbeszélőbb criteriuma az, hogy az ő politikája indult ki európai alapból, volt tehát ugyszólva legeurópaibb és volt egyszersmind leges-legmagyarabb.

Keleti fajunk érdekeit az európai polgárosodás világérdekeivel szerves kapcsolatba hozni — ez volt politikai eszméinek alapgondolata.

Nincs számos munkáiban hely, hol ezen nagy gondolat hiányát vagy feledését kimutathatnánk.

Egy nemes népfajt az emberiség számára megmenteni, azt keleti sajátosságaiban a mivelődés és felvirágzás azon fokára emelni, hogy a többi mivelt népek sorában a polgárositás nagy feladatát velök teljesitse, és az emberiség culturális hivatásának számbavehető tényezője legyen: ez volt a gróf által kimondott czél.

Széchenyi gróf fajunk szellemi hivatásának épületét az emberiség, állami létünk épületét az európai érdekek talajára állitja. Lehet-e ennél mélyebb és ingatlanabb alap?

Kutassuk át ama korbeli vezérférfiaink iratait, beszédeit, cselekményeit, és mutasson nekem valaki csak egyetlen egyet, ki nemzeti ügyeink felfogásában e szinvonalon állott volna.

Többet mondok, ha kell. Azt is állitom, és bizony nem lesz nehéz feladat beigazolnom, hogy nem volt egyetlen is, ki őt e felfogásaiban átértette volna.

Kortársai között az irodalom avatottai sorában Kemény Zsigmond értette őt, és ma már annyi viszontagságok után képesek vagyunk megérteni mi is, ha akarjuk.

Kemény a gróf felfogásairól szólva ezeket mondja:

«Hitte (Széchenyi gróf) hazánk anyagi és értelmi gazdagságát oly magas fokra emelhetni, miként tettleg a birodalom valóságos központjává válandunk, s bár eleinte észrevehetlenül, de az idők folyama szerint mindinkább a mi érdekeink fognak a monarchia belkormányzásában és külviszonyaiban elhatározók lenni.»

«Széchenyi hitte, miként nem erőszakos nyelvterjesztés, de az értelmi felsőség olvasztó és kibékitő, hóditó és megnyugtató ereje által nemzetiségünket oly magas tökélyre lehet emelni, hogy vala-

mint az európai polgárisodást magába átveszi, s keleti sajátságai szerint önállólag reproducálja, szintúgy alkalmassá fog válni közvetítőnek Kelet és Nyugot közt, alkalmassá szellemével. Keletre hatva, *nagy európai hiratást tölteni be:* mert származása és fajrokonsága az előázsiai népekhez közelebbi bejáratot nyit, s mert másfelől nem lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa mint a germán elem, erkölcsi befolyása kevesebb féltékenységet, gyülöletet és ellenhatást fejtend a keleti szláv népességeknél ki.»

«Széchenyinek ezen alapeszméje volt a plasticus erő, mely reformjait, ha a forradalom közbe nem jön, élővé, tartóssá és gyümölcsözővé, sőt *a magyar nemzetiség teljes kifejtését birodalmi szükséggé, európai igénynyé tehette volna.*»

«E részben meggyőződése annyira szilárd vala, hogy e nélkül reformjainak és honreményeinek alapja rendült volna meg.»

El kelle ezeket mondanom és megint és mindig Kemény idézésével megvilágitanom, hogy t. olvasóim lássák, mikép azon távolság, mely a secessionista Kossuth és a gróf közt volt, felette nagy, de semmivel sem kisebb, mint azon távolság, mely őt Deák és Batthyánytól elválasztotta, kik pedig ép oly kevéssé voltak secessionisták, mint a gróf maga.

Ez volt épen helyzetének legnyomasztóbb oldala. Miért? később meglátandjuk.

A gróf politikai conceptióinak — mint fentebb láttuk — sarkpontja — a birodalmi alakulás ténye. Ennek fentartása, megóvása, minél szilárdabbá tétele volt az ő felfogásában : hazánk legvitálisabb érdeke. Ennek hatalmas érzéke uralkodik minden gondolatán hazája állásfoglalásában és kifejtésében.

Ezen érzék nyomát nem találjuk 1848-ban sem Deák-, sem Batthyánynál és társainál.

Ezen érzék hiányában küzdhettek ők mint aggódó hazafiak Kossuth secessionista törekvései ellen, de küzdelmökből hiányzott a jogérzetben gyökerező erkölcsi alap, és a józan kiegyenlités utját nem találhatták meg felfogásaik ösvényén soha.

Sőt midőn 1848-ban a lehető kibontakozás egyedüli utja, mely végkép 1867-ben a megoldás módozata lett, kimutatva és a béke feltételei gyanánt kezökbe adva lettek, ezeket a felizgatott közérzület a nemzet elleni hallatlan merényletnek vette — volt-e

csak egynek is vezérférfiaink között ezen felfogás ellen mentő vagy óvó szava?

Pedig a ki gr. Batthyányt ismerte és miniszterelnöki eljárásában látta, az vissza fog utasitani minden gyanut a felől, hogy ő bármi áramlat ellenében politikai meggyőződését elhallgatta volna, hol a nemzet létéléről volt szó.

Bármi fájdalmasan essék is a tévedések bevallása, ezt eltagadnunk nem szabad.

Deák nem állhatott egy alapon Széchenyi gróffal, mert az ő felfogásában a magyar királyság elvont eszméje létezett, azon királyságé, melyről az 1790-ki alaptörvény mondja: nulli altero regno obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem . . . nec ad normam aliarum provinciarum gubernandum.

Hogy Magyarország mint az unum et indivisibile imperium lényeges alkotó része e viszonyban bizonyos kötelezettségekkel bir, és melyek azok, erről a positiv törvényekben nem talált semmit. A mit pedig a törvényekben nem talált, azoknak jogosultságát sem hitte. Ennélfogva —

a birodalom alakulásának tényét sem úgy fogta fel, mint a gróf, minélfogva ezen alakulás világpolitikai jelentőségéről soha sem szólt és nem emlékeztetett, —

hogy ebben Európára nézve vitalis érdek forogna fenn —

hogy ezen alakulás hazánk jövőjére lényegesen kiható következményekkel birna —

hogy ennek fentartásában és megszilárditásában különös érdekünk forogna fenn —

mindezt elmondani, nem hallotta tőle senki.

Deák az ősi dynasticus magyar embernek mintaképe lehetett volna korunkban. Az Ausztriávali szövetséget életfontosságu ügynek tekintette ránk nézve. De ő a felség személyében csak a magyar királyt, Ausztria szövetségében azon kapcsolatot látta, mely létezett egykor Lengyel- és Csehországgal, midőn esetleg a lengyel, máskor a cseh korona volt a magyar király fején.

Ily felfogások alapján természetes, hogy Deák békeszerető és semmit nem koczkáztató természetének nagyon ellenére volt Kossuth törésre vezethető merész politikája — de teljes függetlenségre törekvő lépéseinek jogosultságán nem kételkedett maga sem. Inopportunusnak, politikátlannak tartotta, de jogtalannak — nem.

Sőt mint alább elég világosan látandjuk: DEÁK, ki a birodalom közös functióinak mai alkotmányos formáit 1867-ben megalapította, ennek keresztülviteléhnél is az elutasíthatlan kényszerűség érzetének meghódolt, de a birodalomnak mint létező ténynek jogosultságát akkor sem ismerte el.

Azaz nála a birodalom keletkezésének, vagyis törvényes születésének éve 1867-ben van, mig a grófnál annak születése már a pragmatica sanctióban törvényesittetett, mely tehát 1848-ban mint törvényes örökös követelt lételt és érvényt kérlelhetlenül és végkép diadalmasan.

XVIII. FEJEZET.

Folytatása a gróf nézeteinek hazánk viszonyairól. Szerencsétlen positiók, mibe helytelen eljárásunk által jutottunk. Doblhoff b. a bécsi miniszterelnök nagy munkálatot készített a kiegyezés módozatairól —Széchenyi alapelveiből indul ki. A bécsi körök helyzete. Seregeink állapota a támadások ellenében.

«Az ausztriai birodalomnak vagy egyiknek kell a nagyhatalmasságok közül lenni, vagy a világtörténészetben hivatása nincs: ez európai axioma.»

«Sehol (Európában) nincs kétség az iránt, hogy ha az osztrák monarchia bizonyos ponton túl válnék gyöngévé, az európai súlyegyen hosszasan föntartható nem volna.»

Így szól Kemény Zsigmond 1850-ben.

Ezt ma alig van gondolkozó magyar ember, a ki kétségbe vonná.

A ki pedig azon kétségeskednék, hogy a fentebbiek csak a lajthántúli osztrák birodalomról mondatnak, azt utalnám egyik franczia lapban rólunk igen rokonszenvesen szóló czikk olvasására, melyben azonban Magyarország magára állva Európában ötödrangu hatalomnak mondatik.

A ki az európai helyzetet mai bonyodalmas állásában helyesen fogja fel, az a dolgok fejlődésének folyamatában két, számunkra nagy jelentőségű tényt világosan fel fog ismerni:

Egyik, hogy mióta uralkodó házunk a német és olasz hegemonia nyűgéből kibontakozott, nemcsak birtoklási, de hatalmának súlypontja is erősen kelet felé, azaz hozzánk tolatott.

Másik: hogy a fentebbi változások, t. i. a birtokterület és érdekkör szűkülése által birodalmunk hivatása az európai súlyegyen körül csak fokozódott, és megszűnvén a német és franczia hatalommali állandó verseny, a birodalom egész külügyi erőkifejtése oly pontra kényszeríttetik, hol első sorban a magyar érdekeknek tesz szolgálatot.

Ha a gróf most köztünk élne, nagy kielégitést találna, ha nem is dolgaink külügyi intézésében, de a dolgok külügyi fejlődésében, mely honreményeinek ösvényén hatalmas haladásokat tesz, és meg nem értett politikájának követésére vezet előbb vagy utóbb, de bizonyosan.

Mert a keleti bonyodalom meg nem szünő haladása elkerülhetlenül oda tereli birodalmunkat, hogy egész erőkifejtését keletre irányozza oly tájak felé, merre fajunk eszményi hivatása vonz.

Ne értsen azonban senki félre. Józan magyar ember ma nem gondolhat az avulsák birtoklására. Számunkra a hóditási vágyak oktalanság, a terjeszkedés veszély. Annál fontosabbak az erkölcsi hóditmányok és befolyásunk a keleti népek fejlődésére. Ez azon mély jelentőségü hivatás, melyet a gróf félreérthetlenül kijelölt.

De ezen hivatást mi csak mint nagyhatalmi állást foglaló birodalom müködő részei teljesithetjük és rendezhetjük, magunkra képtelenek volnánk.

Az osztrák-magyar birodalom nagyhatalmi állása Európában sem az uralkodás, sem népei számára nem a hiuság ábrándja, hanem ahhoz alig felszámlálható szellemi és anyagi érdekek sokasága füződik.

És mert e kérdés a magyar politikának leges-leglényegesebb kérdése ma is, és mert e kérdés körül, melynek 1848-ki szerencsétlenségünkben főszerepe volt, még ma is nagyon szétágaznak a nézetek és az eszmék zavartsága nagy, megengedi a t. olvasó, hogy a gróf beszélgetéseit tovább folytatva, nézeteit bővebben felderítsem.

«Miután — igy szólt más alkalommal — a nagy Lajos királyunk lángesze által megalkotott keleti birodalom megbomlott és a mohácsi vész után még csak a reményről is le kelle mondanunk, hogy a magyar korona csoportulási központot képezhessen, alig történhetett számunkra kedvezőbb történelmi fejlődés, mint a Habsburg-ház uralkodása alatt fokonkint és lassan, de folyton szilárduló szövetség az osztrák örökös tartományokkal.

E szövetségi viszonyt, melyet én mostani fejlődött fokán ‚vegyes házasságnak‘ nevezek, tartom én azon szerencsés alakulásnak, melyből ha a további fejlődések folyamatában — mint most gyanitható — uralkodó házunk déli és nyugoti helyzetéből mindinkább kelet felé tolatik, nemzetünk európai állására mi huzhatnánk

a legnagyobb hasznot, ha eszünkön járunk és hivatásunkat felismerjük.

Ahhoz nem kell nagy jóstehetség megjövendölni, hogy Olaszország nem soká hordozza az idegen uralom jármát. Németországban a porosz hatalom mindent elkövet, hogy Ausztria befolyását gyengitse s azt mindinkább keletre szorítsa. Ha ezen folyton működő erők éreztetni kezdik hatásaikat, Ausztria hovatovább Magyarországra kénytelen támaszkodni nagyhatalmi állása fentartásában, és a nagyhatalmi állás előnyeinek természetes örökösei mi vagyunk.

A fejlődések során eljő az idő — és ez nem valami merész ábránd, — hol Ausztria európai fontos hivatásának betöltésében mi vetjük a fősulyt a cselekvés mérlegébe, és a mint Európa látja, hogy magunkat érdekeivel azonositottuk nemcsak, de annak fontos tényezőivé lettünk, fajunk emelkedése és erősbülése európai érdekké lett.

A mint annak felismerésére jutottam, hogy a keletkező nemzetközi áramlat nyomása alatt mi Európa népei közepette csak úgy állhatunk fenn, ha annak culturalis törekvéseit magunkba felveszszük, az sem maradhatott előttem homályban, hogy fennmaradásunk egyik feltétele az is, hogy Európa létező érdekeivel ellentétbe ne jussunk, sőt azokat nemzeti fejlődésünk érdekeivel azonositsuk.

Ez követeli tőlünk, hogy a birodalom eszméjét mi felkaroljuk, fenntartásának és megszilárditásának élére álljunk és a mi valódi hivatásunk — bár ezt tudnám megértetni hazám fiaival, — hogy a sok bomlasztó elem közt mi legyünk a monarchiára nézve az összetartó erő.

A birodalom megvan. Három század lassu fejlődésének nagy műve. Mi nem csináljuk a historiát, ahhoz is sok kell, hogy megértsük.

Én úgy látom, hogy azon történelmi evolutio, mely ellen a török hatalom minden erőfeszitései egykoron, valamennyi magyar szabadságharczok, sőt még Caraffa, Básta s a többi német generálisok kegyetlenkedései sem tehettek semmit, nem valami véletlen szüleménye, mit a sors szeszélye állit elő. Ennek a szükség érzetében és a népek ösztönében kell mélyen gyökerezni. Ilyen kapcsolatunk Ausztriával.

Én e kapcsolatot hazánk inalterabilis viszonyának tekintem, melyet Európa mai conjuncturái közt felbontani sem nem lehet, de ha lehetne, sem kivánatos.

Szüntessük meg avagy csak gyengitsük a birodalmi kapcsolat erejét, okvetlenül a nemzetiségi aspiratiók bomlasztó erejének kell felülkerekedni, és ezen állapottól senki sem félhet inkább, mint mi magyarok.

Oka egyszerü és szembeszökő. Nincs a birodalomban népfaj kivülünk, melynek tőszomszédjában ne volna rokon nép, melylyel tömörülhet. A bomlás minden más népfajt erősithet, minket tönkre tesz.

Mi nem lehetünk ennélfogva a birodalom bomladozásának eszközei, sőt annak fenntartásában és megszilárditásában valamint legnagyobb érdekünk forog fenn, úgy a vezérszerep is leginkább minket illet.

Nekünk magyaroknak éreznünk kell, hogy minden különböző népfaj közt, melyeket a sors keze egy birodalom szövevényeibe fűzött össze, minket illet leginkább az összetartás kötelessége.

Ezért tanácsoltam én a márcziusi napokban és volt mindig meggyőződésem, hogy a birodalmi kapcsolat ügyeit mi vegyük kezünkbe, és a dynastia oldalán a megoldást mi eszközöljük.

Senki sem értett. Sőt ma is, félreismerve nemzeti hivatásunkat, félreismerve a dynastia sürgetéseinek jogosultságát, mi vagyunk akadály a lehető józan rendezés elintézésében.

Itt van veszedelmünk kutforrása.

Ausztria kormánya érti a birodalmi állás jelentőségét. nem kaczérkodik Frankfurttal, hanem csatlakozik a dynastiához, az európai érdekek megóvását kezébe veszi és ellenünk frontot formál a dynastia, Európa és a birodalom érdekeinek megvédésében.

Lehet-e ennél számunkra szerencsétlenebb positio, midőn Ausztriának ellenünkbeni ellenséges fellépése a világ előtt jogosultnak tekintetik, és a kitörendő harczban az egész világ rokonszenve ellenünk van?

Hogy a dynastia, melynek most megállási helye alig van, és a bécsi kormány, mely törvényes hatalmát saját székhelyén alig birja fenntartani, — hogy ezek ellenünki támadásra gondoljanak, ezt elhinni — nevetséges.

De itt vannak a horvátok. Ezek ellenünk fellázadtak, megszakitottak velünk minden viszonyt, és csak úgy remélhetnek mozgalmaikban sikert, ha az ellenünki harczban Ausztria érdekeinek szolgálnak és általa pártoltatnak.

Jellasich a betörésre és a magyar forradalmi elemek meg-

fékezésére kinálkozik Ausztriának. Ha a sikernek csak némi valószinüsége mutatkozik, ezen ajánlatnak a bécsi kormányra nézve annyi csábitó oldala van, hogy azon mindig élesedő ellenséges állás mellett, melyet mi a bécsi kormány ellen felvettünk, annak angyalokból s nem emberekből kellene állani, hogy Jellasich ajánlatait végkép visszautasitsák.

Mi Ausztriától készülünk elszakadni, a horvátok tőlünk. A bécsi kormánynak csak engednie kell, hogy a szakadó felek egymással megvivjanak, és a háboru meglesz.

Ez positiónk másik szerencsétlensége.

De megvan még egy harmadik, sőt több is.

Azon állás, melyet mi Ausztria ellenében elfoglalunk, midőn a kapcsolat minden fennálló kötelékeit felbontjuk, Ausztria érdekeit szétválasztja a dynastia érdekeitől, és a dynastia békéltető befolyását gyengiti.

A mint mi Ausztriától teljesen elszakadni akarunk és ezt már megkezdettük — ennél Ausztria egy nagy vereség esetén sem veszthet többet — miért ellenezze tehát a háborut ellenünk? Jellasich hadjárata ellenünk mit árthat Ausztriának?

A dynastiának még volna az ellenünki harczban veszteni valója, mert a koronát, de csak is ezt egyedül, nem támadtuk meg eddig.

De kimondjuk, hogy Ausztriával minden kapcsolati közösséget megszakitunk, s ennek végrehajtásán dolgozunk — mit veszthet tehát Ausztria?

Jellasich és a horvátok hadjáratában ellenünk Ausztria csak nyerhet.

És midőn mi igy állitjuk dolgainkat, nem lehet kétsegem, hogyha valami szerencsés véletlen közbe nem jő, vagy valamely fényes fegyvertény a ráczok ellen nem hűti le Jellasich és a horvátok elbizakodását és meg nem félemiti bécsi ellenségeinket, a betörés kimaradhatlan, sőt már is imminens épen mert készületlenek vagyunk, s ezt jól tudják.

Ha még azt látnám, hogy a mint a vész nő és komolyabb dimensiókat ölt, mi józanodunk, és a veszendő haza sorsára gondolunk, de nem — ellenkezőleg a mint a helyzet bonyolódik, mi mindegyre kihivóbb állást foglalunk Bécs ellen, nem hogy elháritani, de provocálni látszunk a harczot. Batthyány már is elejtette a gyeplőt. Deák megfoghatlan közönynyel nézi a dolgok folyását. Mit tehetek én?

Kifáradva, megtörve, az évek óta folytatott harczban a sors ellen, kimerülve, izoláltan, mindentől elhagyatva egyedül állok nézeteimmel, senkitől meg nem értve, senkitől nem gyámolitva lehetek-e hasznára valakinek?

Lélekölő tétlenségben, szótlan nézni — miként sodortatik a nemzet az örvény felé — és látni egyfelől a meggondolatlan elbizakodást, másfelől a jóakaratú balfogásokat, és viselni az egyetértés látszatát oly eljárásért, melyért elitél minden gondolkozó ember s egykor pirulnunk kell az utódok előtt — nem borzasztó helyzet ez, hova akaratlanul jutottam!»

Ime előttünk a sziklához lánczolt Prometheus alakja minden kinszenvedéseivel. Neki is a hazáért vérző szivét a forradalom saskeselyüje mindig mélyebben marczangolta a nélkül, hogy valamit ellene tehetett volna.

Ha már most az eddig elmondottakból összegezzük a tényeket, és az ezekből merített világitásban tekintjük a helyzetet, nem lehet hogy homályban legyünk a dolgok természetes fejlődésére úgy mint a gróf lelki állapotára nézve.

Hozzájárult szomoru helyzetének sulyosbitásához még azon körülmény is, hogy a bécsi miniszterium békitő lépései is épen ellenkező hatással voltak. T. i. Doblhoff b., kivel a gróf már azelőtti időkből intim lábon állott, került a bécsi miniszterium élére. Ennek belátásában, higgadt felfogásában és irántunki jó indulatában volt is oka bizakodni. A mint hogy értesülve is lett, hogy Doblhoff a kiegyenlités érdekében az egész ügyet felkaroló munkálatot készitett, melynek főelvei nem maradtak előtte titokban s ő úgy találta, sőt lehet már azelőtt is volt arról tudomása, hogy azon munkálat egészen az ő nézeteinek alapjából indul ki.

Mig azonban azt hitte, hogy Doblhoff fáradozásai és nyilt fellépése tán szétoszlathat sok álhireket és megnyugtathatja a kedélyeket a bécsi miniszterium kihiresztelt szándékai iránt — az alatt a félreértések egyre fokozódtak és Kossuth éles támadásai által egyfelől épen Doblhoff személye ellen keletkezett nagyobb felgerjedés, másrészről Kossuth julius 30-ki fellépése által, melyet fennebb részleteztem, a közhangulat Pesten oly határozott irányt vett a teljes függetlenség és bevégzett personal-unio felé, hogy a legjózanabb kapcsolati módozat is a legundokabb hazaárulásnak vétetett volna.

A mint ezen áramlat folyton nőtt és végkép mindent hatal-

mába keritett, a gróf mindinkább izolálva érezte magát, és be kelle látnia ez ellen teljes tehetetlenségét.

Ebből már most elképzelhetjük a gróf helyzetét. Ő, ki egész életét a nemzeti előitéletek, rögeszmék és balfogalmak elleni harczokban töltötte, ki úgyszólván mindig a közvélemény tévedései ellen foglalt állást, ki soha sem habozott azok ellen sikra szállni, most úgy látta épen a legválságosabb időben, hogy fellépnie lehetetlen, miniszteri állása is tiltja, de csak fokozhatná a szenvedélyek kitöréseit és növelhetné a már is felszaporodott zavarokat.

Legmélyebben pedig az hatott a gróf kedélyére, hogy magában a minisztérium kebelében sem birt támaszra találni a külső áramlat veszélyes irányai ellen, mert, mint fentebb előadtam, az ő felfogásában senki sem osztozott.

Széchenyi gróf világosan látta, hogy ha a dolgok köztünk és Ausztria közt törésre kerülnek, azok természetes folyásában végletekre sodortatik a nemzet. Erről neki a mozgalmak vezetőjének egyénisége kezeskedett.

Ő perczig sem hitt az európai forradalom végletes győzelmében. Ennélfogva meg volt győződve, hogy ha a mi harczunk Ausztriával veszélyesebb dimensiókat ölt s mi végletekre ragadtatunk, annak nemzetünk elnyomásával kell végződni.

Hitte azt is, hogy ha a szembenálló felek közt az első golyó elröppen, alig van hatalom, mely a küzdelmet a végsőkig megállitsa.

Pedig a háboru kitörésének óránkint gyarapodott valószinüsége.

Az osztrák erő hadi szerencséje az olasz földön javulni kezdett. Radeczky fővezér támadó állást kezdett foglalni. Milanót már komolyan fenyegette, a mint hogy később csakugyan bevette. Ez alig képzelhető mérvben emelte Bécsben a hangulatot és önbizodalmat keltett, reményeket élesztett a forradalom elleneinek soraiban.

A mi harczi állapotaink az alföldön mindinkább bonyolultak. A siker mindinkább kétségessé lett.

Érezni látszottunk: mennyi függ az ottani siker sebes kivivásától. Fokoztuk folyvást ott az erőkifejtést, küldöttük oda a katonákat, vívtuk a győzelmes csatákat, de az ellenségnek egyetlen erődített positióját sem birtuk ostrommal bevenni és szétdulni.

Legjobb katonáinkat az alföldön öszpontositottuk. Megparan-

csoltuk Sz.-Tamás — e sárfészek, mint Mészáros nevezi — bevételét. Hadügyminiszterünk személyesen lement, hogy szemei előtt vivassék az ostrom-harcz. Erőtettünk tekintélyt parancsoló fegyvertényt — és felsültünk.

És mig a ráczok ellen az alföldön nem birtunk inponáló és a horvátokra nézve lehűtő eredményt felmutatni, addig a Dráva-vonalt meglehetősen elhanyagoltuk. Jellasich a Dráva mellé gyűjté táborát, ennek ellenében mi, mint fennebb elmondám, nem igen birtunk tekintélyt parancsoló hadsereget kiállitani. Ötezer katona és népfelkelés volt az egész Dráva-vonalt védő erőnk.

A dráva-menti hadsereg fővezére Ottinger tábornok találkozásra hivatott fel Jellasich által. Találkozásuk első eredménye fővezérünk elpártolása lett.

Ha a dolgokat természetes fekvésökben higgadtan átgondoljuk, — Ottinger mint régi katona a mi néhány ujoncz zászlóaljainkra, a még nem fegyelmezett politizáló önkéntes csapatainkra, a népfelkelési tanulatlan tömegre, főkép pedig mindezen csapatok élén álló ki nem próbált igen kétes becsü tisztekre csak gyanakodással és tán szánakozással tekintett, míg Jellasich táborában fegyverben nevekedett, betanitott határőröket és régi tiszteket látott.

Eltekintve a dolog erkölcsi menthetlen oldalától, Ottinger defectióját alig csudálhatjuk. Csányi a főbiztos, Ottinger intim barátja, kit ezen defectio legmélyebben bántott, tudná leginkább megmondani, mennyi része volt e defectióban a katona reménytelenségének. Annyi bizonyos, hogy ezen sebes átpártolás és Ottinger valószinü értesitései hadseregünk állapotáról a betörés reményeinek nagy lendületet adtak.

Tartsunk már most ezen tények mellett higgadtan szemlét az intéző bécsi körök helyzetéről a Magyarország felől fenyegető bonyodalmak ellenében :

Úgy látták Bécsben, hogy Magyarország, mely felfogásunk szerint hagyományaival szakitott és a kapcsolat minden kötelékeit széttépte, teljesen és feltétlenül az engesztelhetlen Kossuth hatalmában van.

Kimondotta a kormány és elfogadta az országgyülés mérsékelt nagy többsége azon elvet, hogy a had- és pénzügyi teljes függetlenségből egy hajszálnyit sem enged.

Kimondotta Kossuth Magyarország feltétlen függetlenségét,

Ausztriával minden kapcsolati viszony megszakítását. Annectálta Galicziát és Dalmatiát szövetségi alapon, és oda utalta Ausztriát mint alárendelt tartományt nagy Németországnak.

Őt tartották nálunk a helyzet urának s ő nyiltan kihirdette saját neve alatt politikáját Ausztriára nézve.

Hogy ezeket keresztülvihesse és megvédhesse, önálló magyar hadsereget állitott, a bankó-kibocsátást megkezdette, a fennálló hadsereg sorait megbontotta.

Egyelőre azonban csak készületekről lehetett szó, az erőkifejtés még akkor legalább is — igen gyarló volt, mint az alföldi hadjárat és drávai seregfelállitás mutatta.

Ezek ellenében másrészről Jellasich nagy elbizakodással tette igéreteit, minden értesitések, minden katonai felfogások kalandos vállalatának lehető sikert mutattak. Magyarország haderejének javával az alföldön lefoglalva lévén, honnan állithat hirtelen megfelelő sereget 40 ezer betörő hadtest ellenébe?

Hozzájárult a helyzet azon kedvezése is, hogy a tedett játék a fellázadt horvátok rovására történhetik, Ausztria közvetlen actiója eltakarható.

Ausztria pedig — mint fentebb kifejtém a Széchenyi gróf beszélgetéseiben — mit veszithetett többet, mint a mit a magyar politika számára kiutalt.

A kapcsolat előnyei nélkül Ausztria számára egy egészen független Magyarország veszélyesebb szomszéd volt, mint bármely más. Ezen függetlenségi mozgalmakban, melyet a forradalmi szellem szitott Magyarországon és Kossuth magáévá tett, Ausztriának nemcsak állami súlyát, hanem közgazdászati fennálló érdekeit is végveszély fenyegette.

Mit koczkáztatott tehát Ausztria Jellasich hadjáratában?

Az is bizonyos azonban, hogy Jellasich hadjáratához a szükséges lovasságot és tüzérséget csak a közös hadseregből kaphatott és ezt csak a bécsi kormány által nyerhette.

E ponton az események alakulása körül a valódi tényezőkre nézve homályban hagyott történészetünk.

A dynastia magatartása, a bécsi kormány actiója okmányokban előttünk áll, és ezek prægnánsabb cselekvényekben nyilatkozkoznak, hogysem feltenni lehetne azon aljas kétféle eljárást, mely Jellasich betörésénél mutatkozik.

Tény az, hogy Jellasich szeptember 11-kén kelt át a Dráván

és meginditotta hadjáratát. Táborában volt közös hadseregbeli lovasság és tűzérség.

Az is bizonyosnak látszik, hogy JELLASICH a betörést ez időben saját szakállára merénylette, mert erre felmutatható engedélye nem volt.

A dynastia és a bécsi kormány a horvát sereg és a mi hadaink közti összecsapást még akkor is komolyan meg akarta akadályozni, mikor már JELLASICH kardcsapás nélkül Székes-Fehérvárra bevonult és Budapest megszállását kétségfelettinek hitték.

Más helyen, úgy hiszem, lesz alkalmam kimutatni és felderiteni, hogy a történelmünkben figyelemre kevéssé méltatott, de még napjainkban is nem csekély befolyásu soldatesca, melynek élén akkor LATOUR gróf a bécsi hadügyminiszter állott, a betörés körül önálló szerepet vitt, és pedig olyat, mely sem a dynastia, sem a bécsi kormány magatartásával nem fér meg. És ez alig hozható kétségbe, ha meggondoljuk, hogy azon kormány, mely a betörést megengedte volna, nem teheti, hogy JELLASICHnak oly váratlanul szerencsés előhaladása után épen az elérendő siker küszöbén nemcsak megállást parancsoljon, de tőle a vezényletet is elvegye, és biztosabb kezekbe áttegye.

Arról van biztos tudomásunk, hogy LATOUR gróf JELLASICH minden lépéseiről értesitve volt, és vele összeköttetésben állt, de az is bizonyos, hogy a dynastia és bécsi kormány ez időben egészen más politikát követett és a dolgok kiegyenlitésén működött, és midőn már JELLASICH a Drávától Székes-Fehérvárig előhatolt s azt diadalmas elbizakodással megszállotta, tőle a fővezérséget LAMBERG gr. kezébe tette át.

Ezek elvitathatlan tények. Nekem pedig feladatom vizsgálat alá venni azon fellépést, melyet a dynastia és a bécsi kormány a fennforgó vitás kérdések kiegyenlitésére tett, és szembeállitani a felek e körüli felfogásait a következő fejezetben.

XIX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának birálása nálunk. A «Pesti Hirlap» és «Kossuth Lapjá»-nak nyilatkozatai. Az emlékirat tartalma. Az 1867-i kiegyezés ezen felfogást igazolta. Mária Terézia uralkodásától történt alakulások. Ezek nyertek szervezeti formát az 1867-ki kiegyezésben.

Széchenyi gróf felfogásait a haza sorsát döntö vitás kérdésekről igyekeztem saját előadásaiból összeállitva elmondani.

Hogy már most az ő szomoru helyzetét az akkori áramlattal szemben megitélhessük, szükséges, hogy az egymással szemben álló felek nézeteit is szabatosan elemezzük, azaz lássuk, miként fogta fel a kérdéses ügyeket a birodalom érdekeit képviselő bécsi kormány és mit tartott ezekről akkor a magyar közvélemény.

A bécsi miniszterium ebbeli nézeteit egy terjedelmes emlékiratban fejtette ki, melyet ő felsége 1848 augusztus 31-kéről István főherczeg nádorhoz és a magyar miniszterelnökhöz megküldött.

Ez azon hirhedt bécsi *Staatsschrift,* mely 1848-ban oly nagy zajt ütött, és a forradalmi izgatásnak rendkivül hatályos tápszere lett, mert ebben — mint állitva volt — a bécsi miniszterium levetette álarczát és nyiltan lépett elő Magyarország vivmányait halomra döntő követeléseivel.

«Mely emlékiratnál — igy szól Kossuth — nagyobb politikai bünt nem mutathat a história.» (*Kossuth Lapja* 69. sz. 1848 szept. 19. Kossuth Lajos aláirása.)

És e borzasztó merényletnek álláspontja és fölfogása ugyanaz volt, mint a grófé és mint látni fogjuk, ugyanazon alapokon nyugszik fejtegetéseiben.

Nem kétségbeejtő helyzet-e ez a legnagyobb magyarra?!

Hire és borzasztó tartalma az emlékiratnak már rég el volt terjedve, mielőtt szövegét olvashattuk volna. Sőt a sors úgy akarta, hogy midőn ezen emlékirat szövege szeptember közepén a hirlapokban szaggatottan közölve lett, már a horvát betörés napok előtt

megtörtént és b. Jellasich támadó seregével az országban haladott ellenállás nélkül.

Elképzelhetjük, hogy ezen betörés és a megkezdett hadjárat rendkivüli izgalmai közt senki sem talált nyugodt perczeket ezen fontos okmány olvasására, annál kevésbé komoly megfontolására.

A napi sajtó, annak élén a *Pesti Hirlap* mint a mérsékeltek közlönye, más részről a *Kossuth Lapja*, e két főlap elmondotta véleményét az emlékiratról, pálczát tört felette és a közönség elfogadta az itéletet a nélkül, hogy a kárhoztatott okmányt olvasta volna.

Egyetlen hang sem emelkedett még bizalmas magánkörben sem, mely e benyomást szeliditette, az izgalmakat, miket keltett, csillapitotta volna.

Ez egyhangúság fokozta és szilárditotta a hangulat felgerjedését.

A bécsi kormány úgy hitte, hogy részletesen kifejtve álláspontját, a mérsékelt elemeknek alkalmat nyujt a megfontolásra, s mig fegyvert ad kezökbe a szélsők gyanusitásai ellen, a higgadtabb hazafiak el fogják ismerni, hogy

alapfelfogásaiban a történelmi igazság alapján áll és követelményeiben jogosultság van —

és hogy e kezdeményezésben a kibékülés őszinte szándékát fejezi ki.

Az emlékirat hatása Pesten épen ellenkező volt.

A sanctio pragmaticának az emlékiratban kifejtett értelmezését senki sem fogadván el, az alapok igazságát tagadta, s feljajdult a követelmények jogosultsága ellen.

Következve nem a kiegyenlitésre, hanem a törésre látott benne törekvést.

Alább lesz alkalmam három nagy jelentőségü véletlent kijelölni, mely az események folyására döntőleg kihatott, melyeknek egyike ez emlékirat kihirdetésének szerencsétlen összeesése a horvát betöréssel volt.

Ez magyarázza némileg a magyar felfogás élességét, és menti tévedését az emlékiratnak azon nagy hiánya, hogy mig kiindulási alapjában kifogástalanul világos, az arra épitett következtetésekben nem elég szabatos, inkább sejteti, mint hangsulyozná az országok közti elengedhetlen paritás elvét és nem fejti elég világos határo-

zottsággal a birodalmi ügyeket kezelő központi főkormány eszméjét.

De mi, kik másfél évtized nyomorgatásai után jutottunk a birodalmi állás feltételeinek tisztább felismeréséhez, aligha tehetünk a bécsieknek jogosult szemrehányást, hogy ők már 1848-ban nem voltak a részletekkel is egészen tisztában.

Azt tőlök megtagadni nem lehet, hogy az akkor annyira elítélt Doblhoff miniszterium ezen emlékiratában helyesen teszi le az alapokat és megjelöli az egyedüli utat, melyen post tot discrimina rerum végkép a kibékülés megtörtént s az uj közjog felépült.

És még is lássuk ezen emlékirat minő fogadtatásban részesült az 1848-ki légkörben a sajtó részéről:

A legolvasottabb *Pesti Hirlap* 1848 szeptember 15-ki 161-ik száma vezérczikkében igy vezeti ez okmányt a közönség elé:

«Azon lépés, melyre ő felségét augusztus 31-kén a kamarilla rábirta, legjobb esetben is, midőn t. i. Doblhoff úr emlékiratának semmi közjogi eredményei nem leendnének, valódi csapás a monarchia hiveire, mert a monarchiai rendszer iránti kegyeletet csökkentheti.»

«Elkeseredésünk onnan ered, mivel látjuk a mélységet, hova ellenállhatlan erővel ragadja dynastiánkat néhány ármányos és haszonleső ember.»

«Mert hol van a határ, hol a megállapodás, ha az uralkodó az általa szentesített törvényeket érvényteleneknek látszik tekinteni.»

«Pedig ez magyaráztathatik ki ő felségének István főherczeg és a miniszterelnökhöz intézett irataiból.»

«Ez az oka, miért — bár fájdalmas szivvel — korszakot alkotónak kell tekintenünk az osztrák miniszterium memorandumát.»

«A nyilvánosság birószéke elébe kell vonnunk ezen nevezetes emlékiratot, hogy ismerje a reactio eljárását minden hű polgára hazánknak, és az egész ausztriai monarchiának, *mely néhány rossz ember önzése miatt* a dissolutio örvényébe sodortatik.»

Így szól a miniszterium és országgyűlés mérsékelt részének organuma.

Kossuth Lapja a fennebb idézett számában Kossuth Lajos aláirása alatt igy szól ez emlékiratról:

«Mi arra kérjük a királyt: segitsen minket királyi tekintélyével a hazát, a királyi széket, s a törvényt megvédeni, s nekünk egy emlékirattal felelnek, melynek tartalma:»

«A törvény, melyre a király megesküdött, semmit sem ér, Magyarország szünjék meg önálló ország lenni és a német miniszterium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövendőben se számoljanak, mint ekkorig sem számoltak; magyar vitézeink továbbá is a népek szabadságának elnyomására fordittassanak, mint ekkorig fordittattak, minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak, és legyünk továbbá is egy gyarmattartomány — szükségre és nyomorúságra kárhoztatva, mint eddig valánk.»

«Ez volt a felelet igazságos kivánatainkra, ez volt a hála hűségünkért, ez volt a köszönet a dynastiáhozi ragaszkodásunkért.»

Szó szerint idéztem a főlapok itéletét, mint idézendem az elátkozott okmány szövegét is, hogy elfogulatlanul itélhessünk a sötét hálátlanság ama remekéről, mint azt az utóbbi lap fentebb bélyegzi.

Alig járnék el helyesen, ha a terjedelmes emlékiratot, legyen az bármi fontos és érdekes, itt egészen felvenném és elemzésébe bocsátkoznék, noha az részleteiben sokkép érinti a fentebb általam elmondottakat.

Itt szükségünk van megismerni a kiindulás alapjait és az arra épitett követelmények magvát. Ezekből teljesen megitélhetjük azon álláspontot, melyet e kérdésekben a bécsi kormány elfoglalt.

Lássuk tehát a szószerinti szöveget:

«A magyar országok sorsa századok óta legbensőbb összeköttetésben volt az osztrák uralkodó ház által birt tartományokéval. A kötelék, mely különböző koronákat egy fejedelmi házhoz csatolt és még inkább a Dunánál lakó népek belélete ezeket oly szorosan egymáshoz lánczolta, miként nehezen eldönthető, hogy a testvérisült népek között melyiket illeti az állami és társadalmi kifejlődés kölönböző mezején a vezérlet előnye, vagy a vetélkedő utánzás dicsősége.»

«A sanctio pragmatica a következési jog feletti háboru veszélyeit nemcsak megelőzte, de az országok összeköttetését is oly szilárdul megalapitotta, hogy több mint egy század lefolyása alatt csak *egy* monarchiáról, *egy* uralkodó családról és egy uralkodóról lehetett szó.»

«Minden külháboru együtt folytattaték. A magyar hősileg és nagy egyetértésben harczolt Ausztria német és szláv népeivel

együtt, s a historia a közgyőzedelmekben nem különbözteti meg azon osztalékot, mely a magyar, német és szláv nyelvet beszélő bajnokok hűségét és vitéségét külön illeti.»

«Szintúgy nem vonta ki magát soha Magyarország azon terhekből, melyeknek a hadi események következésében és a monarchia közszükségeinek fedezése miatt támadniok kellett.»

«Ezen felfogása a pragmatica sanctiónak és a monarchiát alkotó államok benső egybeköttetésének feltalálható még az utolsó országgyűlés tanácskozmányaiban is. A márczius első napjaiban megvitatott felirás az ország teendőiről különösen kifejezi azon kivánatot is, hogy ő felsége nemcsak Magyarországnak számoljon a költségekről, s nemcsak Magyarországnak adjon felelős ministeriumot, hanem a monarchia többi tartományainak is alkotmányos institutiókat nyujtván, biztositsa az erős egybeolvadást és testvéri egyesitést azokkal.»

«A pragmatica sanctio értelme mindig oly világosnak, oly kikerekitettnek tekintetett, hogy iránta soha semmi kétség fenn nem forgott. A legfelsőbb kormányzás egysége, az összes fináncz-ügy vitele, a sereg kezelése és vezetése volt a monarchia osztatlanságáról szóló alaptörvény szükséges folyadéka.»

Elmondja továbbá az emlékirat, mennyire lettek a márczius óta történt alakulások a sanctio pragmatica által alkotott birodalomra nézve végzetesek, s így folytatja :

«Az ápril hó 7-kén történt elfogadása a karok és rendek javaslatának, mely az udvari költségek fedezetére, a közös diplomatia s némely közös hadi testületek kiadásaira bizonyos öszletet határozott későbbi kiegyenlités mellett a közfinánczia számára, — nyujtott még némi reményt, hogy az említett kiegyenlités utján a magyar pénzügykezelés s a bécsi központi pénzügy közt megszüntethetők azon differentiák, melyek a monarchiához tartozó magyar és nem-magyar tartományok viszonyait szétbontással fenyegetik.»

«Az említett országygyűlésnek kevés számu törvénypontjai világosságra nem deritik azt, hogy a magyar kormánynak hadi és fináncz-tárczája magában foglalja-e egész hatáskörét a közkezelés ezen ágainak, vagy pedig csak az oly tárgyakra terjed ki, melyek egészen és kizárólag Magyarországot illetik, míg a monarchia többi tartományaival közös érdekekre nezve az ügyvezérlet egy Bécsben létező központi hatalom által intéztetnék.»

«A mult pozsonyi országgyűlés törvényeinek határozataiból az nem is foly, hogy a magyar hadminiszter a hon védelménél többet vegyen magára.»

«Magának a pozsonyi országgyűlésen hozott törvénynek tartalma két pontban összeférhetlennek látszik a pragmatica sanctióval, minthogy ennek következő szavai: indivisibiliter et inseparabiliter az István főherczegnek nyujtott hatáskör terjedelme által megsértetnék.»

«Szintúgy az országtörvény ama határozatainak, melyek külön kereskedelmi, had- és financz-minisztériumot alkottak, a nélkül, hogy az összes birodalomra vonatkozó viszonyokat megalapitanák, okvetlenül a monarchiát körülfogó kötelékek felbomlására kell vezetni.»

Itt fel kell róni az emlékirat szövegezésének azon egyoldaluságát, hogy fel nem emliti, mikép az osztrák miniszterium megalkotásánál épen azon hibák történtek s ugyanazon hiányok kiigazitandók.

Végül az emlékirat így fejezi be fejtegetéseit:

«Az ausztriai császárságtól különvált magyar királyságnak fennállása politikai lehetetlenségnek tekintendő, a két országtömeg s az azokat lakó népek érintkezései sokkal bensőbbek és gyakoribbak és a társadalmi élet megszámlálhatlan fonalszálaival sokkal közelebb vonták a lakosokat egymáshoz, hogysem a különszakadás veszélyes rázkódtatások nélkül történhessék.»

«Az osztrák birodalom két államra szakitásával, mely közül mindenik a maga utján járand, mind a császárság, mind Magyarország bel- és külállapotát illetőleg azon fokára sülyedne az elgyengülésnek, hogy ebből okvetlenül az európai egyensúly felbontása támadna, s az idegen hatalmak, kiknek a súlyegyen fentartása fekszik érdekökben, Ausztriának ily gyöngülését el nem türhetnék.»

«Mindezekből annak mellőzhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormányban márczius óta behozott intézkedések az öszszes monarchia igényei és a pragmatica sanctio szavai és értelme szerint változtassanak meg, és a *németosztrák miniszteriummal összhangzólag* oly rendezések tétessenek, mik szerint a monarchia egysége biztosittassék, a pragmatica sanctio czéljai teljesen eléressenek, és egy legfelsőbb állami kormányzat ismét visszaállittassék.»

Ez azon eszmemenet a terjedelmes emlékiratban, melylyel a bécsi kormány a sanctio pragmatica alkotásait, a történelmi fejlődés folyamatát megjelöli és ezek alapján javaslatait formulázza.

Ezen fejtegetések magvát szabatosan így állíthatjuk össze:

A sanctio pragmatica *egy* uralkodóval *egy* birodalmat alkotott Magyarország és Ausztria országaiból.

Egy századot meghaladó idő óta fennálló közös hadviselet, közös diplomatia és közös terhek viselése, szóval közös egységes actio mellett.

E helyzetben lett a birodalom az európai sulyegyen főtámpontjává.

A márczius ótai alakulásokban ezen közös egységes erőkifejtés nincs garantirozva, sőt a különszakadás veszélye fenyeget.

Mindezekből annak mellőzhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormány hatáskörében az osztrák miniszteriummal összhangzólag oly változások történjenek, melyek a birodalom egységét biztositják, különösen egy legfelsőbb állami kormányzat rendeztessék.

Ez volt tehát a bécsi kormány felfogása a vitás ügyekről. Evvel szemben elmondottam a magyar felfogás áthidalhatlan eltérését. Ebből megitélhetjük azon eszmekört, melyben nézeteink az időben a sanctio pragmatica körül forogtak.

Kinek volt igaza? Azt ma kérdenünk sem kell, miután részünkről 1867 a bécsi felfogásnak adott igazat s azon elveket az uj közjog alapjául *önként* elfogadta.

Fel kell tennem, hogy t. olvasóim visszaemlékeznek azon nagy átalakulásra, melyen uralkodóházunk birodalma keresztül ment a sanctio pragmatica óta, különösen VI. Károly császár és magyar király fiörökös nélküli halálával.

Mária Terézia királyunk századok óta első uralkodó volt a Habsburg-házból, ki nem volt egyszersmind császár.

Hosszu uralkodása alatt a római császárság nagyszabásu világuralmi hagyományai elmosódtak, Németországban pedig nagy Frigyes megdönti a császári hegemoniát és egy versenyző német államot alapit.

Ezen átalakulások töltik be Mária Terézia uralkodásának hosszu folyását.

De már utóda II. József császár átérzi, hogy a mind terjében, mind főleg érdekeiben lényegesen átalakult birodalomnak csak a

legbensőbb egység kifejtése pótolhatja vissza korábbi erejét és nyomatékát.

Ennek eszközét szerencsétlenül a nyelvegységben és kormányzati közösségben keresi, melynek fejében a felvilágosodás terjedésének minden korlátait megdönti.

Kisérletével felsült. Ez alapon az egység nem kellett a történelmi alapokhoz ragaszkodó népeknek, melyek nemzeti létöktől és ősi intézményeiktől a szabadság árán sem akartak megválni.

A germanisatio megszünt. Az ősi intézmények visszaállíttattak. Mind ezek mellett a sanctio pragmatica által alkotott unum et indivisibile inperium eszményi hivatását az európai egyensuly fentartásában mindinkább kezdette betölteni, és ez állást nagyszerű szivóssággal, alig képzelhető erőfeszitéssel tartotta fenn még a nagy világháboruban a napoleoni egész hadjárat alatt is.

E közben mi magyarok nem törődve specialis magyar érdekeinkkel, ingatlan kitartással támogattuk uralkodónkat végzetes harczaiban az egész háboru ideje alatt.

A sanctio pragmatica által megalkotva, évek hosszu során, egymást követő tények félbe nem szakitott lánczolatában állt elő uj alakban azon keleti birodalom, melyet ma már osztrák-magyar birodalomnak nevez a világ, melynek nagyhatalmi sulya az európai tanácsban csak akkor kezdett némileg gyengülni, midőn a dynastia 1848 után velünk komoly meghasonlásba jutott, és a magyar erőre föltétlenül nem számithatott többé.

Ezek a történelmi fejlődés folyamatát illetőleg oly elvitathatlan tények, melyeket 1848-ban annyival kevésbé lehetett ignorálnunk, mert uj alaptörvényeinket a pragmatica sanctio talajára állitottuk, a korona egységét és kapcsolat épségét ünnepélyesen biztositottuk, az idő folyamában fejlődött és a birodalom egységes lényegéből folyó közös ügyeket világosan elismertük, sőt a közös ügyekkel járó közös terheknek igazságos arányban hordozásáról ideiglenesen intézkedtünk is.

Mindezek el nem tagadható tények.

Ezen birodalmi alakulás jelentőségét és annak folyományait fejti ki a bécsi kormány fennebb idézett emlékirata, és nekünk, kik 1848-ban a megtörtént alakulások természetével és következéseivel sem voltunk tisztában, nincs jogunk megróni amaz emlékirat szerzőit, hogy ők a részletezés szabatosságában és a következtetések logikájában itt-ott megtévedtek, sőt egy pontban túl is mentek.

A kiindulási alap felfogásában, a következmények főelveiben az emlékirat ma már — 1867 után — kifogás alá nem jöhet.

És még is az oly politikai bűnnek bélyegezteték nálunk, melynél nagyobbat a história fel nem mutathat.

Természetesen, mert 1848-ig szellemi tevékenységünk minden erejét nemzeti intézményeink, ősi alkotmányunk védelmében az absolutismus ellen meritettük ki a birodalmi viszonyok természetére, annak hatásaira, feltételei- és következményeire semmi figyelmet nem forditottunk és az államélet ezen magasabb regióiban teljesen idegenek voltunk.

Szellemvilágunk ezen szükült eszmeköre, mely a tényleg létezett viszonyokra nem terjedt ki, mostoha helyzetünkből önként folyt, és nincs mit tagadnunk, hogy azon átalakulás óriási mérvére, mely 1848-ban egyszerre ránk özönlött, eszménkben felkészülve nem voltunk.

Mai felfogásainkkal ezen kérdések kutforrásáig hatolva, azonnal látjuk, hogy a történelmileg képződött és a sanctio pragmatica által törvényesitett államalakulás feltételeinek józan felfogásával magok az alkotó felek sem birtak az uj æra kezdetén.

Ezen alakulásban, mely a viszonyok kényszeritő nyomása alatt fogamzott, két nagy érdek lépett azonnal a birodalom benső életében előtérbe.

Ez a birodalmi egység és önálló nemzeties kormányzat érdeke. A birodalmi hatalom központositó törekvése az országok autonom jogaival és törekvéseivel.

E küzdelem ma is folyamatban van.

A bécsi kormány, melynek a birodalmi egység jogosult állását kell vala képviselnie, ezen túlhajtva az absolutismus érdekeiért küzdött.

Magyarország az önálló nemzeti kormányzat érdekeit védve az absolutismus ellen nem is talált alkalmat a birodalmi állás jogosult igényeiről gondolkozni.

Mi hagytuk a bécsi kormányt a birodalmi állásból folyó minden működést szabadon folytatni, megelégedve ha benső nemzeti életünkre nyomását szeliditette, e mellett azonban a birodalmi actio minden terheit vittük, kötelezettségeit ennélfogva tényleg elismertük.

Nem is vettük számba, hogy birodalmunk nagyhatalmi állásában és európai súlyában mi igen nyomatékos tényezők vagyunk.

Nem vettük számba, hogy a tényleg megalakult birodalomnak egysége Európának vitalis érdeke lett.

Nem vettük számba, hogy a birodalomnak, melynek létesitő része lettünk, nagyhatalmi állása földrajzi fekvésünk miatt számunkra is vitális érdek.

Sokan ma sem akarják számbavenni, hogy hat millió nép kilencz millió majdnem egészen ellenséges népek vegyületében, s ily szomszédságokban mint mi vagyunk, nem csak nagyhatalmi állást nem foglalhat, de függetlenségét is csak olyforma alakban tarthatná fenn, mint egykor a német és török befolyás közt, mely korszaknak boldog emlékeit volt módunk eléggé élvezni Mohács napjaitól I. Lipót császár haláláig.

És mert ezen eszmék szinvonalára nem jutottunk még 1848-ban, nem is ismertük fel a birodalom népeinek életadó feladatát, mely pedig első sorban ránk nézve volt létkérdés s ennek megoldására mi voltunk leginkább hivatva.

A minthogy végkép beláttuk s nagyjában meg is oldottuk. Azon nagy kérdést t. i.:

Hogy különböző fajok, különböző történelmi alapon képződött országok együttesen csak úgy alakithatnak nagyhatalmat Európában, ha a szövetkezés feltételeit akként alapitják meg, hogy a közös birodalmi actio megóvásával a szabad és független nemzeti fejlődés érdekei is biztosittatnak.

Ezen megoldáshoz kellett 1867-ben megtalálnunk a megfelelő közjogi formát.

Ezen alapon áll ma fenn az osztrák-magyar birodalom szervezete, melyben a birodalom mindkét felének megvan saját független felelős miniszteriuma, és a közösügyeket kezelő központi kormány a közös kül-, had- és pénzügyminiszterekben.

Ha már most ezen általunk tényleg megalkotott birodalmi szervezetet egybevetjük az 1848-ki bécsi emlékirat elveivel, nem lehet el nem ismernünk, hogy az a létrejött szervezet eszméit elég érthetően kimondotta és a józan kialkuvásnak kielégitő anyagát nyujtotta nekünk.

Kimondotta ugyanis annak elutasithatlan szükségét, hogy a birodalmi ügyek kezelésére egy központi főkormány állittassék —

nem mondotta, hogy Magyarországnak ne legyen pénzügy- és hadügyminisztere, de ezeknek tevékenységi köre az országos keretre utasittassék,

és ezen változások az osztrák-német miniszteriummal egybehangzólag rendeztessenek.

Mindez meg is történt. És ez teszi a létrejött közjogi *szervezet formáinak* lényegét.

Nem fogja tiszt. olvasóm nekem felróni e kérdések elemzésében a hosszadalmasságot, ha meggondolja, hogy ezen kérdések felfogásán dőlt el 1848-ban hazánk és a birodalom sorsa.

Azt sem fogja hibául felróni, hogy míg a bécsi felfogás iránt elismeréssel vagyok, szigoruan birálom a mi tévedéseinket, nem rettenve vissza attól, hogy ez által a következmények súlya jobbadán reánk nehezedik.

De tartozunk is evvel az igazságnak, és ha mi nem vagyunk szigoruak önmagunk iránt, mások méltatlankodók lesznek; végkép pedig az alkotmányos légkörben élő magyartól, kiknek politikai érettségét annyiszor emlegették a szomszédok, meg lehete várnunk, hogy a történelmi alakulások és állami functiók felfogásában legalább is azon szinvonalon álljanak, melyre az 1848-ki események befolyása alatt oly merészen léptek. Avval pedig tartoztunk utódainknak, hogy a haza sorsa saját tévedéseinknek ne essék áldozatul.

És ha én azon erkölcsi nyomást akarom megjelölni, mely ezen viszonyok közt a Széchenyi lelkére nehezedett, ki kelle mutatnom a felek felfogásaiban a kiegyenlíthetlen eltéréseket, s evvel szemben az ő szerencsétlen helyzetét.

XX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának egy passusa: volt-e a dynastiának joga oly törvényeket sanctionálni, melyek a pragmatica sanctiót alterálják? Az eltérés köztünk és Ausztria közt az alapfelfogásban van. Ezen rideg állást Ausztria ellenében még az 1867-ki kiegyezésnél is megtartottuk. Doblhoff báró miniszterelnök nézetei a kapcsolat alapjairól gr. Széchenyi felfogásaira vezethetők vissza. A gróf szomoru helyzete, midőn magát teljesen izolálva látja, még Deákkal is ellentétes nézetben. Kétkedik önmagában is. Felébreszti a forradalmi elemek gyanakodását, melytől maga Kossuth sem óvja meg magát.

Bár mennyire ohajtanám t. olvasóimat megóvni 1848-diki tévedéseink hosszadalmas elemzésétől, de ha az eszmék akkori alakulásait hiven és lehető terjökben akarom megvilágitani, türelmet kell kérnem, hogy ama hires bécsi okmány egyik felette neheztelt és akkori nyelven *‚verlázitó'* állitására visszatekintsek.

Csak ha azon eszmekört, melyben akkor az osztrák és magyar felfogások mozogtak, teljesen megvilágitjuk és minden részleteiben felmutatjuk, fogjuk látni és megmérhetni azon áthidalhatlan ürt, mely bennünket elválasztott. A felfogások ily álláspontjáról, hova a felek helyezkedtek, a közeledés lehetetlen volt.

A mit az osztrák kormány az előzmények alapján jogos követelésnek tekintett, azt mi — el nem ismerve az alapot — bona fide jogaink elleni merényletnek vettük.

Ha mi Kossuthnak akkor időbeli beszédeit ma átolvassuk, azokban a mély meggyőződés oly megható hangját találjuk, hogy annak büvöletén ma sem csudálkozhatunk.

Még miniszteri eskűjére is hivatkozik. Ezen eskü nem engedi, hogy máskép gondolkozzék. És hazafi felgerjedésének tengerözönével boritja el az osztrák kormány nemzetölő érveléseit.

Természetesen. Mert neki a történelmi alakulás tényéről s annak politikai jelentőségéről még sejtelme sem volt.

De felette igazságtalanok volnánk, ha nemzetünk akkori fel-

fogásait az Ausztriávali viszonyokról egyedül vagy csak főkép a Kossuth rovására jegyeznénk.

Nem fogja Kossuthnak legnagyobb bálványozója soha kimutatni, vagy épen ráfogni, hogy ő nemzetünk szellemvilágában alkotó elem és tényező volt volna.

A miben ő elérhetlenül nagy volt, az nem az alkotás a magyar politika szellemvilágában.

Ha a Széchenyi kissé trivialis hasonlatával akarnék élni, azt kellene mondanom, hogy ő nagy, páratlanul nagy volt az eszmék nem feltalálásában, hanem — feltálalásában.

Széchenyi felfogásai a magyar faj helyzetéről az emberiség családainak körében és a magyar állam helyzetéről az európai államrendszer szövedékében akkori szellemvilágunknak transscendentális eszmék voltak, kivül állók azon eszmekörön, melyben a magyar közvélemény mozgott.

Felfogásai e viszonyokról a mily tiszták és világosak előttünk ma, ép oly homályosak voltak akkor, midőn ezekhez felkészülve nem voltunk s mint maga annyiszor mondá, a legtöbb közülünk a megyeház ablakából nézte a világot és a legbölcsebbek sorainkban tekintetökkel a haza határain tul nem jutottak.

Ösztönszerüleg éreztük, hogy ő a legnagyobb magyar, de hogy miben és miért ő legnagyobb nemzetünk sorában, azt, ha Isten fajunknak jövőt ad, még csak utódaink fogják teljesen átérteni.

Nem különös már csak az is, hogy őt legnagyobb magyarnak először az proclamálta a pesti gyülésen — Kossuth Lajos —, a ki soha életében egyetlen tanácsát sem fogadta el, egyetlen véleményében sem osztozott soha.

Különben ne csodáljuk, ha azon néhány év alatt, melyben 1848 előtt szellemvilágunkat az állami és társadalmi új eszmék rendkivüli özönlése egyszerre elárasztotta, nem volt elég időnk ennyi anyaghalmaz kellő feldolgozására és nem juthattunk még azon mélyebb forrásokhoz, melyeket a gróf szövétneke számunkra megvilágitott.

Épen felfogásaink szük keretét akarom felmutatni a bécsi kormány emlékiratának egyik passusára nézve, mely jellemzőleg illustrálja akkori fölfogásaink eltéréseit.

Madarász L. a szeptember 11-ki országos ülésben interpellálta a miniszteriumot a fennebb elemzett emlékiratra nézve.

Kossuth ezen interpellatiót felfogva azon gyűlésben az emlékirat tartalmát ekként commentálja:

«Azon emlékiratra nézve, melyet ő felsége ide küldött, azt én a ház elnökének átadtam. Ezen hosszu emlékiratban röviden az foglaltatik, hogy a pragmatica sanctio nemcsak azt teszi, hogy Magyarországnak tulajdon azon egy királya legyen, ki egyszersmind ő felségének többi tartományaiban uralkodik, hanem hogy a pragmatica sanctio a kormányzatnak egységét is teszi, következve, hogy ő felségének nem volt joga a mult országgyűlési törvényeket sanctionálni, hogy ezen törvények ellenkeznek a sanctio pragmaticával; azon törvények jogtalanul sanctionáltattak a fejedelem által, azon törvények Magyarországnak s egyszersmind az ausztriai birodalomnak javával ellenkeznek» stb.

A bécsi kormány t. i. az emlékiratban azon kérdést veti fel:

Jogositva volt-e az uralkodó az összes birodalom egy részének ily engedményeket tenni?

S miután higgadtan kifejti, hogy a magyar kormány — jól jegyezzük meg — a magyar országkormány által márczius óta behozott változtatások ellentétben vannak a pragmatica sanctióval és a birodalom egyik részének sincsenek hasznára, a jogosultság kérdésére határozott tagadással felel és állítását indokolja.

A bécsi kormány ezen állítása leirhatlan ingerültséget keltett a pesti hangulatban. Vérlázitó merényletnek tekintetett az, hogy a magyar királynak nem volna joga egyetértve magyar népével azt tenni a magyar állam ügyeiben, a mi nekik tetszik.

Ámde a magyar király és a magyar nép ma is megvan és mint ilyen jogilag is létezik.

És még is mit szólnánk hozzá, ha valaki azt állitaná; hogy a közös uralkodónak joga van az 1867-ki közjogi törvényeket bármi részben is a birodalom egyik felével, mellőzve a másik felt, megváltoztatni.

Nincs józan jogértő ember az országban, ki e jogát ő felségének ma nem tagadná.

De 1848-ban mi a pragmatica sanctiót nálunk alaptörvénynek, az osztrák tartományokban az absolut uralkodás edictumának tekintettük.

Pedig ebben tévedtünk. A pragmatica sanctio az osztrák tartományokban is az akkor gyarló alapu és még gyarlóbb jogkörü rendi gyüléseknek elibe lett terjesztve s azok által elfogadva.

Sőt akkor a Felső- és Alsó-Ausztria rendeinek gyűlése kérelmet intézett ő felségéhez VI. Károly császárhoz, hogy ezen császári előterjesztvény a birodalmat képező országok közti szövetségi okmánynyá alakittassék át.

Ezen okmányból folyó kötelezettségek tehát közel érintették az ausztriai tartományok érdekeit is, és ha korábbi időben beszólásuk ellen lehetne is valamit felhozni, de azon percztől fogva nem, midőn Bécsben az örökös tartományok számára a miniszterium kineveztetett, t. i. 1848. márczius 17-étől, mert akkor az uralkodás lemondott absolut hatalmáról, és annak helyébe a nép joga lépett s az őket mélyen érdeklő ügyekben róluk nélkülök senkivel jogosan végezni nem lehetett.

Ez a bécsi kormány indokolása is, és nem tagadhatjuk ma, hogy a pragmatica sanctio általuk előadott értelmezésével szigorun következetes állitás volt s az érvelés correctül alkotmányos.

A nagy felháborodás, melyet ez nálunk a közhangulatban előidézett, bizonyitja leginkább, mennyire nem voltunk akkor eszméinkkel azon szinvonalon, melyet a vitás kérdések békés megoldása követelt volna.

Mint láthatjuk, az alapfelfogásban volt köztünk az eltérés kiegyenlithetlen.

Sőt többet mondok. Magyarország ezen rideg állása Ausztria irányában még akkor is megtartatott, midőn mi 1866-ban a kibékülés nagy munkájához fogtunk s azt végre meg is alkottuk.

Alig hiszem, hogy valaki megczáfolhatna, ha állitani merem, hogy mi még az 1867-ki törvények megalkotásánál is, noha már akkor birodalmi állás alapjára helyezkedtünk, az alkotmányosság jogait még sem respectáltuk Ausztria irányában.

Ezt én annyival több joggal mondhatom, mert első voltam az országban, ki a sanctio pragmatica alapján a paritáson nyugvó dualismus rendszerét részleteiben kifejtettem és mint egyedül elfogadható törvényes alapot mutattam ki a jövendő békés coexistentia módozatául 1863-ban.

«Kisérletem a magyar kérdés megoldásához» Pest, 1863 — nekem épen nem volt nehéz feladat, mint a ki a nagy gróf felfogásainak alapján álltam, és azokat lelkem meggyőződéséből magamévá tettem.

Ha a pragmatica sanctio egy fejedelem uralkodása alatt egy birodalmat alkotott, és mi ebbe beleegyeztünk azon kikötés mel-

lett, hogy a saját benső hazai ügyeinkben saját alkotmányunk oltalmában önmagunkat függetlenül kormányozzuk.

Ezen præcedensből egyszerű logikával következett, hogy ily sajátságos viszony csak úgy állhat fenn kölcsönös megnyugvással, ha —

a birodalom mind a két része saját benső nemzeti érdekeiben a másiktól egészen függetlenül élhet, azonban —

a mindkét félre közös ügyekben együttesen rendelkeznek és az ennek megfelelő szervezeti formát felállítják.

Ezen egyszerü felfogás alapján soroztam én a közös és országos ügyeket, s ezek fonalán részleteztem a megoldást.

Bizonyos voltam, hogy a békés megoldásnak ez az egyedüli helyes és elfogadható utja, s hogy ez uton a birodalmi érdekek garantirozva lehetnek a mellett, hogy Magyarország nemzeties fejlődése és önálló független hazai kormánya fennállhat és hivatását betöltheti.

Azonban az Ausztriával közös ügyek kezelési szervezetének megalkotására én azt tartottam alkotmányos eljárásnak, hogy mind Magyarország törvényes alapon összehivott országgyülése, mind a bécsi szükebb Reichsrath egy küldöttséget rendeljen ki, mely együttesen készitse el a közös ügyek kezelésének egész rendszerét, következőleg a mindkét félt egyiránt kötelező szervezet mindenik fél közremüködésével alkottassék meg.

Mi azonban 1867-ki eljárásunkban ezt mellőztük. Elkészitettük az egész szervezetet, még a közös ügyek közös kezelésének formáit is, s igy mint bevégzett egészet terjesztettük a királyi sanctio alá.

A sanctio megadatott. Lehet, hogy ezen eljárás opportunus volt és tanácsos, de nem volt alkotmányos.

Teremtettünk Ausztria számára bevégzett tényeket, melyeket nekik vagy mint van el kelle fogadniok, vagy a birodalom nagy válságai után felforgatni az egészet s beláthatlan új zavaroknak nyitni meg sorompóit.

Ausztria a kényszerhelyzetnek megadta magát és elfogadta. Ez azonban eljárásunk módját nem menti, azt sem veszi nekem senki rossz néven, ha állitani merem, hogy ha Ausztria áll elő nekünk ily octroival, mely rólunk nélkülünk készült — tőlünk alig várhatott volna ily önmegtagadást.

S vajjon miért kelle nekem e késői eseményeket itt elmondanom?

Nem egyébért, mint hogy megvilágitva legyen előttünk azon fontos tény, mely a gróf sorsára lényegesen kihatott, midőn ő magát mindenkitől elhagyatva, izoláltan, egyedül érezte.

Mert a fennebbiekből láthatjuk, hogy Deák, noha 1867-ben elfogadta a pragmatica sanctio által alkotott birodalom fennállásának követelményeit és létezésének feltételeit szervezte, de nem fogadta el eljárásában ezen alap utolsó consequentiáit is.

Deák előtt Magyarország még 1867-ben is úgy állott mint oly állam, mely királyával minden állami kül- és belügyeiben teljes joggal végezhet.

Ezen elv pedig nem áll arra nézve, ki felfogásában a gróf által megjelölt alapokon indul el.

De mikor Deák még 1867-ben sem ismerte el tényleg, hogy a közös ügyek közös kezelését rendező törvények megalkotásánál az osztrák tartományok alkotmányos képviseletének közreműködésére van elutasithatlanul szükség — elképzelhetjük, miként kelle neki 1848-ban megütköznie, midőn a bécsi kormány azt vitatta emlékiratában, hogy nem is volt jogositva a felség a birodalmi közös érdekeket érintő ügyekben — róluk, náluk nélkül — velünk végezni.

És ha Magyarország igazságügyminisztere, ha Deák az ország oraculuma, a haza bölcse igy vélekedett a kérdés felől, csudálhatjuk-e a közhangulat azon felgerjedését, melyet az emlékirat ezen állítása az akkori izgalmas légkörben okozott.

És hogy ezen hirhedt emlékirat körül elmondjak mindent, mit érdemesnek tartok, még egy gyanumat sem hallgatom el, mire ugyan semmi positiv adatom nincs, de az eszmék bámulatos azonossága e gyanura akaratlanul rá visz.

Több izben voltam fenn Bécsben — 1848 előtt — Széchenyivel és nála találtam többször Doblhoff bárót, az 1848-ki bécsi miniszterelnököt.

Társalgásukból, melynek tanuja voltam, láttam az intim viszonyt, mely köztök létezett.

Br. Doblhoff 1848 előtt mint az osztrák tartománygyűlés liberalis vezére állt jó hirben, ki az osztrák résznek is alkotmányos intézményeket követelt.

Senki sem kétkedhetik azon, hogy a gróf és br. Doblhoff ezen politikai thémáról egymással gyakran beszéltek, és mi természetesebb, mint hogy azon kérdés is felmerült köztök és eszmecsere tár-

gyát képezte: mi helyzet állna akkor elő a monarchia két fele közt, ha a magyar alkotmányos ország mellett az örökös tartományok is alkotmányos lábra állíttatnának?

És midőn ez 1848-ban valósággal megtörtént, és később br. Doblhoff állíttatott a bécsi kormány élére, ő merészen neki fog s egy emlékiratban a birodalom két fele közötti vitás kérdések kiegyenlítését kezdeményezi s azon alapokra nézve, melyeken terveiben elindul, a gróf által kimondott felfogásokat reproducálja.

Ezen azonos eszmék nem egy közös forrásra vezetnek-e?

Azt fennebb elég világosan kifejtettem, hogy a kiindulási alapok az emlékiratban, t. i. a birodalom alakulásának ténye s ennek kifejtése egészen azonos a gróf felfogásával.

Széchenyi volt az ki ezen birodalmi alakulás jelentőségét az európai sulyegyen fenntartására nézve megjelelte, és ez által —

magyarország állami helyzetének az európai fennálló érdekekkeli szoros kapcsolatát kimutatta.

Ő volt az, ki annyiszor kiáltotta a nemzetnek, hogy Európa népei közt csak úgy állhatunk fenn, ha az ő culturalis törekvéseikkel magunkat azonositjuk, nagy egyetemes érdekeikkel magunkat ellentétbe nem helyezzük.

Ő volt az, ki megjelölte, hogy ha mi nemzeties fejlődésünk teljes biztositása mellett, a birodalom fenntartásával is azonositjuk magunkat, ez által válhatik a magyar faj kifejtése és megerősitése nem csak dynasticus és birodalmi, de egyszersmind európai fontos érdekké.

Ő volt az, ki a forradalom első hirére (márczius 1848) ajánlotta a nemzetnek, hogy foglaljon állást a dynastia oldalán, s legyen a dynastiának és birodalomnak fenntartó oszlopa a viharok között.

Ő volt az, ki márcziusban, midőn a bécsi és utána a pesti felelős miniszterium kineveztetett, megremegett, hogy a kapcsolati érdekekről alig volt szó, és az összetartás oly gyönge fonalszálakhoz fűzve.

Ő volt az, ki rendületlenül hitte, hogy Ausztriávali kapcsolatunk a legvitálisabb magyar érdek, fajunk biztonságának ez idő szerint kényszerű követelménye.

Ő volt végre, a ki mindig tanitá, hogy fajunk itt idegen, minden rokon nélkül van, és csekély számánál fogva Európa mai conjuncturái közt önálló létről nem álmodhatik, ezen állapot hátrá-

nyait a német és török vetélkedés korszakában eléggé megszenvedtük. Szerencsénkre képződött egy birodalom, melynek fenntartásában és megszilárditásában minket illet — ha érdekeinket felfogjuk — a főszerep.

Ime politikai felfogásainak egész eszmelánczolata világos és határozott úgy alapjában mint megtéveszthetlen czéljaiban.

Azt is tisztán és világosan látta Széchenyi, hogy ha van lehető út és mód, hogy a fennforgó differentiák kiegyenlittessenek, s a birodalom két fele a háború iszonyatos következéseitől megóvassék, az csak az ő felfogásainak alapján lehetséges.

És e felfogások minden tételére nézve, melyeket ő oly tisztán látott, hazájában mindenkitől izolálva és elhagyatva látta magát, még — Deáktól is.

Elképzelhetjük már most a gróf lelki gyötrelmeit a fejlődő események műhelyében.

Ott volt a minisztertanács, ott az országgyűlés tárgyalásainál. Erős, ingatlan érzetével annak a mi egyedül menthet ki a bonyodalmakból, épen ellenkező irányban látta haladni a dolgokat a kikerülhetlen törés felé.

Minisztertársai, Kossuth kivételével, lelkök mélyében ohajtották a békés megoldást, irtóztak a törés válságaitól, ezeket maga Kossuth sem kereste, az országgyűlés (néhány zavargót kivéve) sovárgott a békés fejlődés megindulása után, de senki sem birván a fenyegetett érdekek mivoltának helyes felfogásával és ellentétes alapokon állván, nem lehete megtalálniok a józan megoldás utját.

Mert hogy bizonyos szellemi áramlatnak utjába álljunk és avval sikeresen szembeszálljunk, szükséges, hogy támadásunkat a jogosultság erős hite gyámolitsa, s ostromunkat necsak az opportunitás, hanem a jogérzet is támogassa.

Ámde épen ezen érzék hiányzott mibennünk, és mi megtámadottaknak hittük bona fide magunkat kétségbevonhatlan jogainkban, s kinos érzettel, nyomott kedélylyel, de kifeszített vitorlákkal eveztünk tévedéseink tengerén a szakadás felé.

A bécsi kormány bona fide hitte, hogy emlékiratának fejtegetései által eloszlatja az ellene szórt gyanusításokat, miszerint a magyar had- és pénzügyi tárczák visszavételét szorgalmazná, és hitte, hogy kimutatta a lehető megoldás józan és bennünket is megnyugtatható alapját.

Mi ellenben nem hittük, hogy a birodalom közösségének fejé-

ben had- és pénzügyi teljes függetlenségünkből *valamit* áldozni kellene, minek nyomát positiv törvényeinkben nem találjuk. A bécsi emlékirat követelményeit tehát egyenesen ellenünk intézett jogtalan támadásnak vettük s a helyett, hogy csillapodásra jutottunk volna, felgerjedésünk fokozódott.

Csak a kik az ily bábeli eszmezavarodások izgalmas légkörében éltek, lehet fogalmuk a helyzet kiállhatlan voltáról, azoknak, kik nem képesek a felizgatott közhangulat áramlatát követni.

A kik a közfelgerjedést nem birják simulálni, már ‚árulók' a kiváltságolt hazafiak szemében. Nem kelle szólniok, arczuk kifejezésén felismerték azonnal a «svarzgelb árulót».

Ilyen volt az állapot a fővárosban 1848 augusztus hóban. A gróf belátta, hogy oly eszmékkel, melyeket még legközelebb álló társai a kormányban sem osztanak, eleállni, mást, mint az elkeseredés fokozását és a szenvedélyek elfajulását alig eredményezne. Sőt mint miniszter, míg a kormány sorában van, nem is tartotta megengedhetőnek társaitól különvált állást nyilván foglalni.

Ő tehát magába zárva meggyőződéseit, igyekezett nyilvánosan társai által folytatott uton járni, és mert kilépnie nem lehetett, hordozni míg birja az elviselhetlen állás felelősségét.

Végkép egy körülményt nem lehet elhallgatnom, melynek nyomása legsulyosabban látszott reá nehezedni.

Ez a felfogások divergentiája közte és Deák közt.

Míg a gróf Kossuth nézetei és cselekményei ellen küzdött, bizott felfogásainak helyességében, a tévedhetésnek gyanuja sem fért hozzá és bizott önmagában is.

De midőn azt látta, hogy Deák is és pedig szorosan vett jogi kérdésben, egészen máskép fogja fel a dolgokat, megrendült önbizodalma és kétkedővé lett saját felfogásai iránt.

Midőn nekem fennebb előadott nézeteit ismételten elmondotta, mindig ilyenfélével végezte:

«Isten így engedte látnom a dolgokat. Érzem, hogy tisztán látok, érzem, hogy ez az egyedüli út megmentésünkre — de jó Isten, elhihetem-e: hogy Deák és ennyi ismert belátó derék hazafi közt én legyek egyedül, ki tisztán látok, a többi mind — vakságban van?»

A gróf a politika és közgazdászat kérdéseiben érezte fölényét bárki ellenében. Megvívott Deákkal a szentgróti levelek tévedései miatt.

De a magyar köz- és magánjog terén oly tekintélynek tartotta DEÁKot maga felett, hogy e téren inkább magában mint DEÁKban volt kész kételkedni.

A gróf érezte, mily fényesen tudná felfogásait a pragmatica sanctióról a történelmi fejlődés, a józan politika, főleg pedig az európai és specialis magyar érdekek szempontjából megvitatni, de DEÁK úgy vélte, hogy ezekhez a positiv jogban kell csak keresni az alapokat, s hogy találhatott volna ott a gróf támokokat, hol DEÁK maga sem vélt találhatni még 1861-ben sem.

Az elmondottak után alig lesz szükség többet még mondani annak felderitésére, hogy a gróf állami helyzetünk felfogásának minden részleteiben egyedül állt mérvadó kortársai közt, és a távolság a kérdések megoldására nézve épen nem volt lényegtelen, sőt döntő.

Az alapfelfogások ezen nagy eltéréséből következett aztán természetesen és önmagától, hogy midőn a minisztertanácsban bizonyos rendszabályok alkalmazása jött szóba, ezeken DEÁK mint kérdésen kivül jogunkban állókon meg sem ütközött, ellenben a gróf megdöbbent, mert ezekben látta a szakadás hathatós eszközeit.

A gróf csudálta DEÁK elfogulatlan nyugodtságát, DEÁK viszont bámulta a gróf aggódó remegéseit. Végre belátta a gróf, hogy nem képesek egymást megérteni.

Az egyhangulag megajánlott 200 ezer katona, melynek fele is az elégnél több lett volna minden szükségeink kielégitésére, — a megajánlott hadsereg önálló nemzeti lábra állitása — a bankóprés önálló működésének megkezdése — az érczpénz kivitelének tilalma — az Ausztria elleni fenyegetéssel összekötött Frankfurt melletti tüntetés — mindez a gróf szemeiben a szakadásra való hatalmas előkészületeknek tüntek fel.

Ő nem volt az iránt illusióban, hogy végkép ha sikerül nekünk tekintélyes erőt gyüjteni össze, ezen erő felett nem ISTVÁN főherczeg és a magyar kormány — a mint akkor állott — fog rendelkezni. Ő tudta s hitte rendületlenül, hogy az uj katonaságból parlamenti hadsereg lesz s annak ura más nem lehet, mint KOSSUTH.

Ez esetben pedig nem lehetett, mint nem volt soha homályban a haza sorsa felett.

Hogy rémlátásai a dolgok fejlődésében mindinkább fokozódtak, igen természetes, ezektől maga gyakran megijedt.

«Mily szerencsétlenség — mondá sokszor mély felindulásban, — hogy én a dolgokat oly sötét szinben látom s előttem minden vér és pusztulás. Nem lehet, hogy én ne tévedjek, pedig nekem oly világosan tünik fel a helyzet, látom az örvényt egész mélységében, mely felé rohanva haladunk, — ez még is csak agyam beteges visiója tán, mikor annyi ismert okos ember oly nyugodtan nézi ezeket.»

Midőn gyakran az országgyülési teremben Kossuth fényes szónoklataira felhangzott a közhelyeslés rengeteg zaja, és minden arcz az elragadtatás hevétől sugárzott, a gróf felkelve helyéről kisietett az erkélyre, mintha szabad levegőt keresne forró agyának nyomása ellen. Én s néhány meghittebbje utána siettünk. Ott agyát kezeivel megszoritva — «Istenem — mondá — úgy tetszik mintha őrültek házába jutottam volna, mintha pokoli bűvölet űzné velünk gonosz játékát hogy vesztünk felett annyi elragadtatással tomboljunk. Ezt senki, de senki nem akarja látni, csak én szerencsétlen. De lehet-e hinnem, hogy ennyi okos belátó ember, kiket szinről szinre mind jól ismerek, mind vak legyen és ne lásson?»

«Nem — nem — nekem kell őrültnek lennem!»

Kell-e még többet mondanom, hogy a gróf ez időbeni lelki állapotáról világos fogalmunk legyen?

És még is csaknem augusztus végnapjaiig eljárt a miniszteri és országos ülésekbe s magába rejtve a kétségbeesés küzdelmeit, néha bámulatos önmegtagadással s önuralommal részt is vett a tárgyalásokban.

De aztán képzeljék el t. olvasóim, mit toll leirni nem képes, ha szobájának magányában tenger bánatának szabad folyást engedett, és lelkének viharzásaiba betekinteni lehetett — mit láttunk akkor!

Kemény, ki ily perczeknek tanuja volt, megkisérlette néhány megrenditő vonást ezekből feljegyezni — én nem merem csak megkisérleni is.

A ki a grófot ismerte, annak mondanom sem kell, hogy lelkének ezen állapotát alkalmilag arczán is láthatta mindenki, ezt sokszor eltakarni sem birta, de nem is akarta. Ki vele a folyó dolgokról komolyan szólt, ha ő közlékeny lett, szabadon bepillanthatott feldult és reményeiben megtörött lelkébe.

E körülménynek megvoltak komolyabb következései is, mert nagy mértékben feltámasztották a forradalmi elemek gyanakodá-

sát ellene, s e gyanu oly dolgokat hozott forgalomba, melyek közül a valódi tényállás ma már el van temetve hihetőleg örökre, de nemcsak mint signaturái azon időknek, de mint tagadhatlan tényezők befolytak a fejlődések folyamatára.

E gyanutól maga Kossuth sem óvhatta meg egészen magát. Ez iránt két jelenetet — magában igen sajnost — nem szabad elhallgatnom azon idők jellemzésénél.

XXI. FEJEZET.

A Széchenyi politikai rendszerének a történelmi fejlődések és európai helyzet alakulásaiból merített indokai. Ezekkel szemben a kikiáltott personalunio meg nem állhatott a nélkül, hogy szét ne rombolja a multak minden alkotásait. Ausztria létérdekét látta abban megtámadva. A háboru kikerülhetlen.

Az 1848-ki korszak végzetes tévedéseivel szemben sokkal többet kelle elmondanom a Széchenyi ellentétes felfogásairól, hogysem ezeknél megállhatnék, és többet ne kellene mondanom politikai rendszerének épen azon ágát illetve, mely az 1848-ki alakulások által lépett előtérbe.

Szerencsétlenségnek kell tartanom, hogy szellemvilágunk élénk mozgalmaiban 1848-ig, elárasztva a társadalmi állapotok és belpolitikai kérdések özönével, nem emelkedhettünk még az államalakulások és európai érdekfejlődések közmegvitatásának magasabb szinvonalára.

A magyar szellem inductiv hajlamu, eszmeköre még ma is szük és korlátolt. Azonban felette fogékony és könnyen indoctrinalható, épen nem csökönyös, sőt inkább a kellőn tul impressionabilis.

Nemzeti szellemünk ezen inductiv sajátságának róhatjuk fel, hogy közéletünk emberei, a szük látkörü megyei politikusoktól fel a haza bölcséig, állami helyzetünk megbirálásánál az irott törvények holt betüiben keresték a megoldást, holott az életfejlődés folyton alakitó ereje perczig sem marad veszteglésben, mindig működik s uj viszonyokat teremt, mit a politikusnak ignorálni nem szabad.

Egészen más uton járt Széchenyi gróf.

Szellemének határozottan deductiv sajátsága őt mindig a dolgok végokainak fürkészésére vezette.

Ő fajának létjogát kereste. Bámulatosan gyakorlati eszével

ebben vélte találhatni fennállásának és felvirulásának biztosítékait is.

Ő a magyar faj hivatását, vonatkozva az emberiség magasabb rendeltetéséhez, vette vizsgálat alá és megtalálta a nemzeti sajátosság kifejtésének alapelvét. Ezt így fejezte ki: az emberiség számára egy fajt megmenteni.

Állami helyzetünket mindig az európai fennálló és elutasíthatlan érdekekre vonatkozva vette szemügyre és vizsgálta, vajjon nemzeties fejlődésünk érdekei nincsenek-e az európai érdekekkel ellentétben.

A nemzeti sajátosság, azaz fajegyéniség megóvása s lehető magas kifejtése és az európai érdekek assimilatiója — ezek az ő politikai eszméinek alaptételei, melyekre ő mindent épített.

És már most fel merek szólitni mindenkit a hazában kettőre:

Mutasson nekem egyetlen sort a gróf munkáiban, egyetlen tételt beszédeiben, hol ő ezen alapelvektől eltért, vagy azokat feledte, vagy azokkal a legcsekélyebb ellenmondásba jött volna. Ellenben —

mutasson nekem kortársai között, senkit ki nem véve, egyetlen egyet, ki akár irataiban, akár beszédeiben a politikai felfogások ezen magasabb körében forgott volna.

Ennek ellenében nekem felette könnyű feladatom volt kimutatni, mikép 1848-ki vezéreink e politikai felfogásnak még gyönge érzékével sem birtak.

Sőt miután 1867-ben Deák végkép a gróf felfogásainak alapjára állott s ez alapról sikerült rendezni közjogi viszonyainkat — az 1848-ki vezéreink másik egyetlen élő maradványa a külföldön még ma is (1881-ben) a rég letünt kuruczvilág függetlenségi eszméinek szinvonalán áll, és a történelmi fejlődések azon tényét, melyet a gróf nemzetének jövőjére a gondviselés különös áldásának tekintett, Magyarország legsulyosabb átkának kiáltja.

Szerencsétlenségünkre Széchenyi 1848-ban eszméinek magaslatán egyedül állt, elhagyatva mindenektől, ma már szerencsénkre politikájának helyességét a nemzet nagy része átérzi, ha át nem érti is.

Korában eszméinek magaslatára feljutni felette nehéz volt. Ő volt az első, ezért a legnagyobb magyar.

Nekünk ma már vezetése után feljutni, felette könnyű, kivált

miután az egész ujabbkori történelmi fejlődés az ő felfogásainak helyességét illustrálja előttünk.

Ám tartsunk futó szemlét eszméinek fonalán:

Miután a népvándorlás korszaka Európa bensejében lezajlott már, és az állami agglomeratiók nyugaton bizonyos consistentiát nyertek — keleten az alakulások folyamata bevégezve még korán sem volt, mint éjszakon sem

Keleten két ázsiai népcsoport foglal még ezentul tért, és alapít államot. Mindkettő idegen, rokon és barát nélkül, önfentartásában önmagára utalva, ez a — magyar és a török.

A magyar faj, maroknyi népcsoport, az egész nagy világban ismert rokon nélkül, józan érzékével megtalálja önfentartásának helyes utját és ma már majdnem évezredes állami létre mutathat. Van viszontagságos, de nem dicstelen multja, van az európai népcsaládok közt jelenben tisztes helye s ha eszünk lesz, oly jövője, melyről a gróf mondá:

Magyarország nem volt, hanem lesz!

Ellenben a török — hasonlíthatlanul hatalmasabb nép, nagy birodalom alkotója, alig felényi idő alatt, ma lealázó gyámságban él. Európa hatalmasságai belefáradva megmentésének áldozataiba, épen most, hogy a lehetőt számára megmentsék, feldarabolásához látnak.

Vajjon miért e két faj európai sorsában e kétségbeejtő különbség?

Mert a magyar faj józan érzékével korán belátta, hogy noha győzelmes fegyverével meghóditotta az uj hazát, de nem lehet hivatása itt idegen világot teremteni, hanem ha megmaradni akar, alkalmazkodnia kell az itteni népek és az itteni polgárisodás követelményeihez. Felvette ennélfogva a kereszténységet, meghonositotta s gondosan ápolta az akkori mivelődés főtényezőjét, az egyházat — folytonosan érintkezésben tartotta magát az európai mivelődés fejlődésével, avval haladott, soha sem felejtve a nemzeti sajátosság érdekeit.

A történelem vezérfonalán jól látta Széchenyi, miben kell keresnie fajának jövendő biztositékait.

Azonositni nemzetünket az európai polgárisodás törekvéseivel — első sorban pedig nem jutni a fennálló és elutasithatlan európai érdekekkel ellentétbe, sőt — ha lehet — fajunk nemzeties fejlődését azokkal összhangba hozni, egyesiteni.

E ponton szárnyalja tul a SZÉCHENYI politikája valamennyi kortársainak felfogásait.

És mi ma már annyi keserü tapasztalatok után méltán kérdezhetjük magunktól: létezhetik-e józan magyar politika az európai érdekek számbavétele nélkül? Homályban lehettek-e 1848-diki vezéreink a fennálló európai érdekekre nézve?

Bizonyára nem.

Előbbi századok történelmi eseményei kimutatták Európának ama szükséget, hogy létezzék a keleten állam, melyen az ázsiai betörések erős ellenállásra találjanak és megtöressenek.

Ez volt hajdan a magyar állam. Közép- és Nyugat-Európának védfala.

Mohácsnál megtört ellenállási képességünk. A török nálunk befészkelte magát s mi végkép az osztrák ház szárnyai alatt kerestünk menedéket.

A megoszlott és meggyengült magyar állam helyébe a német császár és magyar király szövetséges birodalma lépett.

A török erő végre hanyatlani kezdett. Támadt helyette sokkal félelmetesebb hatalom, az orosz birodalom, mely Lengyelország megosztásával elháritott utjából minden akadályt szivós kitartással előnyomulni keleten, és Konstantinápoly meghóditására működni.

Ez és I. Napoleon világhóditó harczai s abban a német császár és magyar király állásfoglalása és makacs kitartása megtanitotta Európát, hogy a világuralmi törekvések, melyek Európa sulyegyenét megtörnék, az osztrák birodalommá alakult nagyhatalom szivós ellenállásán törnek meg.

És lett a történelmi fejlődések során az osztrák birodalom az európai sulyegyen fentartója.

És e miatt az osztrák birodalom fennállása — európai szükségesség lett, s az európai hatalmak közös érdeke.

Ez igy volt 1848-ban és előtte, kifejezését találjuk a bécsi congressus és minden európai tractatusok lefolyásában.

Ezt hangsulyozza a bécsi miniszterium is fennebb elemzett emlékiratában, figyelmeztetve minket, hogy

«e lépések és a belkezelés külön ágaiban tett számos határozatokkal együtt Magyarországnak a többi osztrák tartományoktóli elválását sokkal tul vitték azon vonalon, melyen belől teremtheti csak meg a pragmatica sanctio a czélzott áldásos eredményeket».

«Az osztrák birodalom . . . két oly állományra szakitásával,

mely közül mindenik a maga utján járand, mind a császárság, mind Magyarország . . . azon fokára sülyedne az elgyengülésnek, hogy ebből okvetlenül az európai egyensuly megbontása támadna, s az idegen hatalmak, kiknek a sulyegyen fentartása fekszik érdekökben, Ausztriának ily gyöngülését el nem türhetnék.»

Már fennebb idéztem Kemény állitását 1850-ki munkájából:

«Sehol Európában nincs kétség az iránt, hogyha az osztrák monarchia bizonyos ponton tul válnék gyöngévé, az európai sulyegyen hosszasan föntartható nem volna.»

Más helyen, hol fajunk hivatásáról szóltam, részletesen kimutattam, hogy midőn a gróf s utána Kemény Ausztria keleti hivatásáról beszél, a sulyt mindig a magyar faj keleti származására fekteti s sajátkép fajunk hivatását érti, de ezt a birodalmi kapcsolat válhatlan eszméjében képzeli annyira, hogy meg sem különbözteti.

Nem nehéz elképzelni, mi tette az osztrák hatalmat az európai sulyegyen fentartójává, az uralkodó ház szelleme-e vagy birtokainak helyzete. Az pedig bizonyos, hogy a hatalomnak, melynek vállain az európai sulyegyen nyugszik, conservativ irányunak kelle szükségkép lennie.

Az is bizonyos, hogy egy hatalom, mely az uj áramlatokkal szemben conservativ, mely Angliát kivéve valamennyi nagyhatalom utjában áll, — mert ép ez által lett a sulyegyen fentartója — e hatalom Európában szükséges, de népszerü nem lehetett.

A francziák Olaszországban, a poroszok Németországban, az orosz hatalom a keleten dolgoztak az osztrák befolyás megtörésén.

A hatalmak ezen törekvései mellett támadt fel ujabb időben a népek kebelében azon áramlat, melyet a német és olasz nép egyesülési mozgalmaiban ismerünk.

Kevésbbé éleslátó politikusnak is mint Széchenyi gróf nem lehete nem látnia, hogy az osztrák hatalom ennyi oldalról keletkező ellenséges erőnek, kivált a fejlődő hatalmas áramlatoknak hosszu időre ellenállni nem képes, hanem a mint a római császárság világuralmi hagyományairól le kelle mondania, úgy a történelmi, könnyen látható fejlődések során erőkifejtésének kerete okvetlenül szükebb térre fog szoríttatni, és minden ily megszoritás Ausztriát inkább a kelet felé tolja s egyidejüleg Magyarország jelentőségét a birodalomban szükségkép emeli.

Hitte a gróf, hogy az osztrák uralom megszünése az olasz

földön csak idő kérdése. Azt sem lehete nem látnia, hogy felsőbbsége a német földön a porosz működés által folyton hanyatlik és kérdésessé lesz.

Nem látta ennélfogva lehetetlennek, hogy az osztrák hatalom kiszorítva az olasz és német közvetlen actio bonyodalmas helyzetéből, egészen keleti birodalommá alakul és ez azon időpont, hol Ausztria megtartva nagyhatalmi állásának minden előnyeit, egész erőkifejtését a keletre kell hogy irányozza, azaz a történelmi fejlődések során a magyar érdekek áramlatának sodrába jut, akarva, nem akarva, de bizonyosan.

Azt is világosan látta, hogy mi működésünk sulyát a keletre irányozva, ebben okvetlenül a nagyhatalmi állás és birodalmi egység nimbuszára szorulunk, e nélkül mire sem mehetnénk.

Ezen felfogások fonalán eljutott annak belátására, hogy az európai fennálló érdekek nemcsak teljes összhangban vannak a magyar faj nemzeties fejlődésével és hivatásával, sőt annak hatalmas ápolóivá válhatnak, és fajunk emelkedése és felvirulása a birodalomnak úgy mint Európának érdekévé válhatik.

Ez uton látta ő Magyarországot azon jövő felé haladni, melyről elmondhatta: hogy nem volt, hanem lesz.

E nagy jövőnek alapját látta a gróf őseink által letéve a pragmatica sanctio elfogadásában, mely mint számtalan nagy történelmi alkotás a népek ösztönében és a szükség érzetében fogantatva létesül, de azok valódi jelentőségének tudalmához csak nemzedékek után jutunk.

Áldotta ennélfogva a Gondviselés működését, hogy a jelen idők nagyszerű átalakulásainak kezdetén már kiképződött oly birodalmat talált, melynek európai erőkifejtése szilárd, külactiójának egysége kérdés feletti, mind a mellett Magyarország önálló nemzeties fejlődése nemcsak lehetséges, sőt hasznos és erőfokozó lehet.

A gróf ily eszmékkel saturálva — mint ő mondani szokta — bizott nemzetében, mely páratlanul józan érzékével

1723-ban megalkotta a birodalom oszthatlan és válhatlan egységét, de kikötötte, hogy Magyarországon a fejedelem csak az ország törvényeinek megtartásával uralkodhatik, s az ország más tartományok módjára soha sem fog kormányoztatni, később: hogy országunk semmi más országnak alávetve ne legyen, azaz önálló és független maradjon.

Mária Terézia nagy királynénk trónra léptekor nem volt

magyar királysága fenyegetve, de igen a birodalom léte, és a magyar nemzet perczig sem habozott nemesen felajánlani egész erejét a birodalom megmentésére.

Még a napoleoni hadjárat alatt is történt kisérlet nemzetünk elhóditására a birodalomtól, de meggyőződtek, hogy minden törekvés ez irányban haszontalan volna.

Ily tények után biznia kelle a grófnak nemzete józan érzékében az ujabb válságok között is.

Kossuthtól nem várta a hazai érdekek ezen magasabb felfogásának méltánylatát, az ő politikai felfogásainak egyetlen sugalmazója akkor, most és mindenkoron a — gyülölet volt.

De a gróf honreményeinek egész épületét összedőlni, a jövendő kilátásait egészen elborulni látta, midőn Deák is s utána a nemzet java a rideg personal-unio talajára állt, mi nem volt egyéb, mint a birodalom felbomlása és 125 év következetes alkotásának lerombolása.

És a rombolás e művét oly események kiséretében látta hazánkban bekövetkezni, melyekről Kossuth maga így szól még 1858-ban is:

«Így támadt a legirtózatosabb belháború hazámban, melynek leirhatlan siralmai az őrülés borzalmaival kábitják el az emlékezetet.»

Adná az egek ura, bár ne férhetne a lelkünkhöz e miatt a felelősség árnya sem az utódok előtt, és bár ne nekem jutott volna a keserű feladat, kimutatni osztályrészünket a szomorú nagyszerű drámában.

Jól tudom én, hogy az általam leirt események indokainak felderitésénél tévedéseink és vezetőink balfogásainak élénk szinezése hazámfiai közül soknak nem fog tetszeni, sokan ellenfeleink iránt tán szelidebbnek, magunk iránt tán szigorubbnak fognak találni, mint szeretnék.

De nekem a gróf ez időbeli életét kelle hiven előadni. Az ő eszméinek minden részleteit kelle kifejtenem s evvel szemben az események fejlődését az ő felfogása szerint kimutatni, hogy mint tükörben előttünk látható legyen az ő kétségbeejtő lelki töprengéseinek hű képe.

Ki kelle mutatnom, hogy a viszonyok elfajulását köztünk és az osztrák kormány közt a felfogások kiegyenlithetlen eltérése okozta szükségkép.

Ausztria kormánya a mi elválási törekvéseinkben birodalmi létét látta veszélyben, nem ok nélkül.

Mi abban, a mit tőlünk követelt, ősi jogainkat láttuk jogtalanul megtámadva.

Ausztria a birodalmi egység biztositékait követelte, mi teljes független állást és különválást proclamáltunk.

Hol lehetett itt találkozási pont?

Ausztria kormánya úgy, mint mi, a jogra hivatkozott, mind ő, mind mi őszinte meggyőződésben.

Egyik félnek okvetlenül tévednie kellett.

A tévedések e tragoediájából ma már Ausztriának felettünk a történelemben két előnye van.

Egyik, hogy felfogásait minmagunk igazoltuk 1867-ben. Másik, hogy daczára téves állásfoglalásunknak 1848-ban, nem vádolt minket aljas perfidiával a világ előtt, mint mi tettük Ausztria kormányával oly időben is, midőn erre semmi elfogadható adatunk nem volt.

És e sulyos vád nem a közhangulatban nyilatkozott, mely izgalmas időkben elfajul, de magyar miniszter által saját lapjában saját neve alatt, és ugyanazon miniszter által a képviselőházban mondatott el, és pedig ugyanakkor, mikor nehány nappal előtte minisztertársa a bécsi ármányok meséit az országos ülésben határozottan dementálta. (L. *Kossuth Lapja* julius 30-ki szám. Augusztus 3-ki képviselőházi ülés naplója.)

Vezetőinknek 1848-ban nem lehetett ignorálni, hogy birodalmunk egységes erőkifejtésének biztositása európai érdek.

Azt sem lehetett nem látniok, hogy az irány, mely felé mi törekszünk, épen azt idézi elő, hogy a birodalom bensejében háború keletkezzék és az osztrák császár haddal álljon szemben a magyar királylyal egy személyben.

E lehetőség már eléggé kitünteté a mi állásunk tarthatlanságát.

Azt is ma már könnyü belátnunk, hogy egy kiegyezés 1848-ban egészen más feltételek alatt történhetett volna, mint 1867-ben. Akkor az összetartási hajlam előnye, utóbb a lehető szakadás meggátlásának nyomása alatt kelle az egység biztositékait megszabni. Most egy teljes beolvasztás erőltetett rendszeréből kelle az uj állapotba átmennünk, midőn a túlfeszitett egység számtalan felesleg kötelékeit egyszerre megbontanunk nem lehetett.

És itt jutottam ama pontra, hol ki kell magyaráznom, mit fennebb már mondottam, t. i. hogy hazánkban a függetlenségi törekvéseknek megvan a józan értelme úgy mint jogosultsága is.

De e törekvések czélja józanul nem irányulhat a kapcsolati alap felforgatására, nemzeti fejlődésünk szabadságát nem a kapcsolati alapok nyűgözik, hanem a közössé lett ügyek feleslege, melyek nem képezhetik az egység szükségképi garantiáit.

Különben legyünk meggyőződve, hogy minél inkább gyengül hazánkban, azaz mibennünk a centrifugal erő, minél inkább tünnek el a kiválási hajlamok, annál kevesebb ellensulyozó centripetal erőre lesz szükség és szabad mozgathatásunk annál tágabb tért követelhet joggal.

Ez természet törvénye. És ha mibennünk is a birodalmi lét érdeke oly mély gyökereket verhet mint túl a Lajthán, a kapcsolat kötelékeit oly minimumra lehet szállitani, mely mellett nemzeti fejlődésünk az egységben csak előnyöket és nem korlátokat fog érezni.

Mindezekhez, hogy gyümölcscsé érlelődjenek, egy uj nemzedék és annyi emlékektől és bálványzásoktól meg nem viselt szellemi talaj kell, oly nemzedék, mely a mi gyülöletünk és rajongásunk nélkül fogja átkutatni korunk tanulságos történelmét, és a történt dolgok mélyebb felismeréséhez jutva más gondozással fogja ápolni a legnagyobb magyar kultuszát, mint azt korunk teszi, és emlékezetét nem külső ovatiókban, de eszméinek követésében fogja ünnepelni.

XXII. FEJEZET.

Apróbb tényezők a Széchenyi fátumának előidézésében. A pesti lánczhid udvara. A lánez felvonásának végfátuma. A terrorismus. Annak első jelenségei Lamberg gr. meggyilkoltatása és Zichy gr. kivégeztetése. A gyászjelentések megküldetnek néhány képviselőnek. Kinek intézkedéséből? A proscribált képviselők értekezlete. A forradalmiak készülnek fellépésre. Evvel kapcsolatban mint signál a gróf meggyilkoltatása.

A közviszonyok válságos alakulásának elsorolása után nem mulaszthatom el azon egészen másnemű és aprólékosnak látszó eseményekre is áttérni, melyek mint alsóbb rendű tényezők életünket kisérik, de sorsunkra mindenesetre befolynak, és ezért el nem hallgathatók.

Elbeszélésem ezen ágában a t. olvasóm elnézésére kell hivatkoznom, midőn őt a babonák és utczai hirek regióiba vezetem, melyekről azonban be kelletik látnia, hogy a végzetes kimenetelre hatással voltak.

Valóban lehet-e csodálkoznunk, ha nagy szellemeknél is, midőn oly világba jutnak, hol a felizgatott szenvedélyekben minden megfontolás elmerül, a szertelen aggódó kedély még a babonában is keres csillapodásra üditő szert.

Örültem lelkemből e szórakozásnak, de megdöbbentem a felett, hogy a politikai sakkjáték és számitás nagy mestere már nem talál másban rémlátásai ellen menekülést, mint a — babonában.

Azonban ha a szenvedélyek áramlatában, midőn minden józan számitás lehetlenné válik, és a vak véletlen látszik felettünk uralkodni, csodálhatjuk-e, ha hányatásaiban a szorongatott kedély minden szalmaszálat megragad az elmerülés ellen.

Az én feladatom különben nem lélektani magyarázatot keresni, hanem a történteket hiven elmondani.

Az első esetben felette nehéz volna feladatom, melyet megoldani alig volnék képes, ha meg kellene fejtenem, miként fészkelte

magát a gróf lelkébe azon gondolat, hogy ő képzeletében a lánczhid sorsát a haza ügyével kapcsolatba hozza.

Én csak annyit mondhatok, hogy ez tény volt, melynek eleinte kedélyemelő hatásait ép úgy láttuk, mint utóbb a messze kiható levertséget, melyet egy fordulat előidézett.

Azon napokban a közélet idegromboló viharzásai között, hol a minisztertanácsok, országgyűlési tárgyalások, utczai kravallok és folytonos forrongások által zaklatott kedély hiában keresett a főváros kebelében pihenésre menhelyet, felfedezett végre a gróf épen a főváros kellő közepében egy oázist, hova szórakozásul menekülhetett és üdülést mindig talált.

Ez lakásával majdnem szemben egy jól körülkeritett és a közönségtől szigoruan elzárt tágas tér volt — a lánczhid-épitő társulat udvara — hol annak irodája és műhelyei álltak és számtalan munkásai dolgoztak.

A lánczhid-épités pesti vezetője Clarke Ádám volt, a gróf igen megbizott hű embere.

Clarke értette a grófot minden hazafi törekvéseiben, s hozzá nagyon ragaszkodott. Clarke munkásait maga tanitotta be, s közvetlen felügyelete alatt dolgoztatott mindent. Tudta, mennyi örömet szerez a grófnak, ha minél több magyart alkalmaz és tanit be a munkáknál, mindent elkövetett, hogy kedvét töltse, s ha ő a lánczhid udvarába ment, mindig tudott neki Clarke örömet szerezni a magyar munkások haladásában és ügyességök kifejtésében. Így volt ez a hajógyárnál is a derék Masjon kezében.

A munkások rendkivül ragaszkodtak Clarkehoz és természetesen a grófhoz is, ki őket gyakran felkereste, buzditotta, ajándékozta és pártfogolta.

A ki a gróffal ezen udvart s a műhelyeket megjárta, és őt látta a munkások közt forogni, volt fogalma azon üdülésről, melyet ő e szórakozásban talált.

Ezen udvar egyik hosszát a Duna szegte be. Itt állott a gróf rendelkezésére egy angol csónak, melyen gyakran Budára, a Margitszigetre vagy a hajógyárhoz rándult menekülésül a főváros zajától.

Az ország legtevékenyebb embere úgyszólva foglalkozás nélkül a közélet nyomasztó benyomásai közt sokszor keresett szórakozást a lánczhid munkásai közt, ez lett menedéke a kedély nyomásai ellen, és később, mint elmondani fogom, a lehető veszélyek ellen is. A lánczhid s annak minden részecskéje szivéhez lett nőve.

Már fennebb emlitém, hogy a gróf a mint ápril hóban mint miniszter Pestre jött, többek közt Clarkeot is zaklatta, hogy a menynyire lehet fokozza a munkát és minél több munkát és keresetet adjon a népnek.

El is érte végre az épités azon stadiumot, midőn a hidoszlopok a lánczнyugvás magasságát elérték, és a hidat hordó lánczokat kelle felrakni.

Tudjuk, hogy a pesti és budai part között két oszlop emelkedik a Dunából, melyen a lánez nyugszik. Mindenik oldalon két-két lánczon csüggь a hid, és mindenik láncz magára három ivet, a négy láncz összesen 12 ivet képez.

Clarke állitá beszélgetés közben, hogy még nem történt lánczhidépités a nélkül, hogy a lánczfelvonásnál törés esete ne fordult volna elő.

E tárgy igen élénk megbeszélést keltett. A gróf megjegyzé: a mi lánczhidunk a legnagyobb az eddig épültek között, annál bizonyosabb, hogy mi sem kerüljük ki a többiek fátumát, de — kérdé — nagyon sulyosak lehetnek-e következményei?

Clarke erre azt válaszolá: mint hogy a láncz sulya felette nagy, oly rázkodás érheti az oszlopot, hogy megtörik. Ő csodának fogja nézni, ha nálunk a láncz felvonása minden baj nélkül folyik le, de ő hiszi, hogy J. Clarke, a főépitész mindent elkövet annak elháritására, hogy valami baj legyen, ő pedig bizik főnöke ügyességében, szorgalmában, gondosságában, még szerencséjében is.

Ebből aztán igen élénk vita keletkezett a gróf és Clarke között, melyben minél inkább fokozódni látszottak a gróf kételyei, annál elbizakodottabban nyilatkozott Clarke.

Végkép: «miért történnék épen nálunk csoda!» — mondá a gróf — és épen nálunk fog e csoda történni — felelé elbizakodottan Clarke.

Erre a gróf elkomolyodva igy végzé be a beszélgetést: «ha már csodát tartott fenn számunkra a Gondviselés, tudnám én, hol volna arra inkább szükségünk. Azonban történt már nemzetünkkel elég csoda — meglehet, most sem hagyott el még egészen az Isten.»

Lehet, hogy ezen véletlen beszélgetés hagyott lelkében mélyebb benyomást, az tény, hogy gyakrabban kezdé emlegetni a lánczhid feletti beszélgetésben: meglátjuk, nem hagyott-e el egészen a szerencse. Ha a lánczfeszités közben nem történik szakadás, el-

hiszem, hogy hazai ügyeinkben is történhetik csoda — megmentésünkre.

Eleinte tréfából, később növekedő komolysággal kezdettük e kapcsolatot felemlíteni, és miután ivről ivre növekedő érdekkel kezdettük mondani — és már tizenegy iv feszitve vala s csak az utolsó hiányzott, nemcsak elbizakodásunk nőtt a lánczhidra nézve, de világosan látszott a grófon is bizonyos felhangoltság a a haza ügyeire nézve is. Mi örültünk ez ártatlan babonának, mert jó hatása félreismerhetlen volt. Kedélye emelkedett.

Midőn az első láncz a két part között már kifeszítve volt, mondja nekem egy napon a gróf — képzelje CLARKE vakmerőségét. Sietve át kelle mennie a budai partra, és matrózait nem találta a csolnakjánál, a hajóhidra nem akart kerülni, neki fogott és kifeszitett lánczon átsétált Budára.

Én, kinek fejem igen érzékeny a magasságra és mindig irtóztam attól, természetesen elszörnyüködtem ezen, s mert CLARKE közlekedési hivatalnok is volt, azt mondom tréfából a grófnak: tiltsuk el őt hivatalosan az ily merényletektől.

Jól van — mondá a gróf — irasson egy kemény tilalmat hivatalos alakban és miniszteri pecsét alatt kiadva elküldjük CLARKE-nak, hanem irassuk alá a grófnéval.

Megtörtént.*)

*) Később (1849 julius első vagy másodikán) kapott tőlem megboldogult CLARKE a lánczhid ügyében más komoly rendeletet is, hol már az akasztófa sem hiányzott.

DEMBINSZKY tábornok t. i. rendelést tett, hogy a Buda felől közeledő ellenség átjövetelének meggátlására készület tétessék és szükség esetén a hid használhatása lőpor általi robbantással lehetlenné tétessék.

CLARKE hozzám sietett megrémülten. Én azonnal DEMBINSZKYhez mentem, kivel még Debreczenben többször érintkeztem és ez készséggel visszavonta rendeleteit, ha CLARKE oly helyzetbe teszi a hidat, hogy ezen senki át ne jöhessen.

Ez igen könnyü dolog volt, csak néhány vastalpat kelle lesrófolni és a pesti partra helyezni, az átjárás lehetlenné lett.

Ezt megmagyaráztam DEMBINSZKYnek és megkértem CLARKEot, tegye meg az előkészítest, hogy ha kell, egy óra alatt meg lehessen szakítani a hidon minden közlekedést.

DEMBINSZKY belenyugodott. CLARKE azonnal megtette a szükséges előintézkedéseket.

Rendezve lévén minden, CLARKE hozzám jött a hivatalba s kért, iratnék neki egy kemény fenyegető hivatalos rendeletet a miniszteriumból, mely

Azonban az lett belőle, hogy Clarke e sétát oly kényelmesnek kezdte találni, hogy rendesen használta is, sőt egyszer csak azt hallom, hogy a gróf is átsétált a lánczon Budára. Egy napon épen Béla fiát és nevelőjét, kik önként ajánlkoztak, magával vitte s együtt sétáltak át. Nekem pedig, ki ezt meghallva, felemlitém: «Mit — mondá — tudhatom-e én, nem lesz-e erre szükségem? Ez lehet legbiztosabb menekülési utam, hova tudom senki sem követ.»

Eljött végre a tizenkettedik — az utolsó — iv felvonása. Ez döntött a lánczfeszités sorsa felett.

Ez időben (julius 18.) én igen elvoltam foglalva. A vasuti és vizszabályozási osztályok vezetése, a Tiszaszabályozás ügyei, az országos ülések és pártértekezletek annyira kimeritették minden időmet, hogy a lánczhid munkálatainak e felette fontos befejezéséhez el nem mehettem. Azt tudtam, hogy a gróf ott van.

Clarke rendkivüli feszültségben a felvontatott láncz fején állott a mint azt a gép rendkivüli ereje felvonta. A gróf ott hagyta őket a budai hidfőnél és egyik hajón, melyen a láncz nyugodott, foglalt helyet és nézte a láncz lassu emelkedését.

Mi épen az Ullmann-házi képviselői körben voltunk többen összegyülekezve, midőn hirét veszszük, hogy a láncz eltört és nagy szerencsétlenség történt.

Azonnal szétfutottunk. Ki-ki sietett a Dunához megtudni a valót, én a gróf szállására siettem a második emeletre megtudni: mi történt vele.

megparancsolja fejvesztés büntetése alatt a vastalpak kiszedését a hidon és a közlekedés megbontását. Eljő az ellenség — mondá — s nekem bajom lehet a hid megbontása miatt. Legyen a rendelet minél fenyegetőbb és keményebb.

Így irtam aztán száz akasztófával megspékelt kemény parancsot Clarkenak és Csányival mulattunk a brutalis rendeleten, midőn letisztázva aláirásul behozták.

Én, ki a miniszterium folyó kiadmányait rendesen aláirtam a miniszter nevében, resteltem épen ilyféle kiadmány aláirásával megkinálni s asztaláról elővettem a tollat, hogy aláirjam.

De ő kivette az okmányt kezemből és kért, hogy minden ilyféle expeditiókat csak általa irassak alá. «Én úgy is az akasztófa canditatusa vagyok — így szólt komolyan — nem csináltam magamnak ebből illusiót, mikor a miniszterséget elvállaltam. Igen helytelenül tennétek, ha ti is nehezítenétek magatokra nézve a helyzetet. Rajtam több vagy kevesebb, nem változtat sorsomon, melyet világosan látok előttem s el vagyok rá szánva.»

Így beszélt erről makacs következetességgel utolsó időig, midőn Aradon elváltunk végleg egymástól.

Senki sem tudott legkisebbet is. Azt tudták, hogy odament, de hogy ott mi történt vele — arról még semmi hirt sem kaptak. Többen azonban már el voltak küldve, megtudni sorsát.

Mi vártuk a tudósitásokat. Clarketól azonnal jött tudósitás, hogy szerencsére neki semmi baja, de a gróf a hajók egyikén állott, és a láncz lezuhanásában a hajókat ketté vágta, ezeket a viz elvitte, ő is a legnagyobb rémülésben van a gróf miatt, mert senki sem tud arról semmit, hogy mi történhetett vele. Nyoma nincs.

Meg voltunk mindnyájan rémülve, és nem tudtunk magunknak tanácsot adni, mint Clarke és emberei sem, merre s hol nyomozzuk a grófot. Nem sokára azonban Budáról egy küldöncz érkezik, s ezen kinos bizonytalanságnak azzal vett végett, hogy a gróf nevében kocsiját és száraz ruhát kiván, hogy rögtön Budára küldessenek.

Ő t. i. a hajóról, melyen állott a láncz zuhanása által maga sem tudta miként messze dobatott, és a Dunába esett. Jó uszó lévén, a budai part alsó részén kiszállott és vizesen a legelső házba ment magát kipihenni. Onnan egy küldönczöt menesztett Pestre kocsijáért és ruháért, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Szállására érkezvén a gróf, kikérdeztük: nem történt-e valami baja. Levetkezett és oldalán, csipőjén kék foltokat láttunk, de nem fájtak és nem is volt sejtelme, hogyan jutott azokhoz. A kék foltok azonban csak külső sérülések voltak minden jelentőség nélkül.

A gróf és mi is igen levertek voltunk ez események miatt. A lánczhiddal nem sokat törődtünk, mert Clarke, ki a gróffal találkozott a budai oldalon, a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborultan mondá: «igy fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden».

Ezen eszme nyomásától nem birt azontul sem menekedni.

És a nyomás akkoriban annyira látszó volt, hogy akaratlanul is gyanakodó lettem, mikép választhatott a belátó és óvatos gróf épen egy rakodó hajón állást? E hely sem látásra alkalmas, sem várásra kényelmes nem volt és ha valami még is történik, igen veszélyes positio volt. Azon is csudálkoztam, hogyan kerülte el Clarke és Tasner figyelmét, kik ha észre veszik, bizonyára ellenszegülnek annak, hogy a gróf épen a hajón foglaljon helyet. Csak midőn a szakadás után Clarke a grófot kereste, hallotta meg, hogy a hajók egyikén látták és megijedt.

Mindez julius 18-kán történt, épen az olasz kérdés tárgyalása előtti napok egyikén (julius 20—23.).

Fentebb előadtam, hogy az olasz kérdés letárgyalásában a forradalmi szellem nagy lendületet nyert.

A parányi ellenzéknek diadala a mérsékeltek nagy többsége felett ezeket lehangoltakká, amazokat elbizakodottakká tette.

A forradalmiak Kossuthban hatalmas vezért nyertek, ki őket, daczára a többi miniszterek és az országgyűlési nagy többség ellenkező akaratának, diadalra segiti, a mérsékeltek ellenben azt látták, hogy vezetőik nem birják felhasználni az erőt, melylyel a házban rendelkeznek. Ez nagyon elkedvetlenítette a többség embereit.

A forradalmiak nem biztak a győzelemben. Tudták, hogy annak azonnal vége van, ha a többség összeállva erélyes fellépésre szánná el magát.

Hogy ez ne történhessék, mindent elő kelle venni a forradalmiaknak, hogy a mérsékeltek erejét megtörjék, soraikat ritkitsák és a pártot elhallgattassák.

E czélra főleg két eszközt használtak, t. i. a mérsékeltek pellengérezése és nevetségessé tétele s a kiknél ez nem használna, azok megfélemlitése.

«Mig százan védik a veszélyes positiókat, a nevetséges helyzet csak desertorokra számithat. Ez a világon mindenütt igaz.»

«S nálunk is könnyen megmagyarázható, hogy 36-ból néhány hét alatt tekintélyes kisebb számmá szaporodott a baloldal.»

Így magyarázza Kemény a pártok átalakulását az országgyűlésen akkor, s így folytatja tovább:

«Kossuth — ki mint némelyek állitják, az első napok óta titkos tanácskozásokat tartott a szélső democrata párttal — miután a miniszteri phalanx megtöretett, nyiltan szövetkezék .... és Madarász Lászlóval, ki egy pasquile-irodalom élén állván, már régóta aljas fegyverekkel harczolt a Batthyány miniszterium ellen.»

«E szövetségből származott *a terrorismus!*»

A magyar forradalom eseményeinek elmondásában Kemény használta e szót először. E korszak más történészei vagy kifeledik azt, vagy igen csekély figyelmet forditnak arra.

Pedig ha semmit, mi az események alakulására befolyással birt, elhallgatnunk nem szabad, ugy a terrorismust sem lehet ignorálnunk. Ki kell mutatnunk annak keletkezését, mérveit és befolyását a dolgok menetére.

Izgalmas időkben a nézetek szabad nyilvánítása bizonyos fokig mindig terrorizáltatik. Mi azonban forradalmi légkörben éltünk 1848-ban, e nyomásnak is természetesen fokozódni kellett.

A magyar közélet embereinek épen e korszakban annyiszor rovatott fel hibájául, hogy hiányzik bennök a politikai bátorság, és ha az 1847-ki országgyűlés eseményeire visszaemlékezünk, fájdalom, e hibánkat nem is tagadjuk.

Ha már a közhangulat és a karzatok ellenében oly kevés ellenállási erőt birtunk kifejteni, mennyivel nyomasztóbbnak kellett azon befolyásnak lenni, melyet a forradalmi áramlat reánk gyakorolt.

«Tudatik — igy szól Kemény — hogy a forradalmak alatt semmi sem szélesebb czim, mint a «*honárulás*».

«És az is tudatik, hogy minden revolutióban a «*honárulók*» először a mérsékeltek, s csak azután a tulzók.»

Már fennebb említettem, hogy volt idő 1848-ban Pesten, midőn az ‚áruló' czim bővebben szóraték, mint egykor Párisban, és az akasztófát csak úgy emlegették, mintha játékszer volna.

Egy fanatizmusáról hires, de igen becsületes collegám a belügyminiszteriumból egész komolyan és kedélyesen mondá nekem: mennyire szeretne engemet felakasztatni. És midőn kérdezém: miért volna kedved engemet felakasztatni? komoly meggyőződéssel felelé: mert tudom, barátom! hogy te is örömest felakasztatnál.

Elkomorultam. Hiában vitattam volna, hogy biz én nemcsak őt nem — de senkit a világon nem tudnék kivégeztetni. Nem hitte volna.

Becsületére legyen mondva a még ma is élőnek, hogy midőn aztán később volt volna elég módja az akasztásban, csak nagy zaklatásokkal lehetett rávenni egyetlen esetben, hogy halál-itéletet aláirjon, ezt is — mint nekem mondá Debreczenben — még akkor is bánta.

Ilyen volt azonban a pártemberek fanatizmusa junius, julius hóban Pesten.

Még ekkor kezdetén voltunk a terrorismus nyilvánulásainak. Később körözve lett a proscribáltak lajstroma. Végkép nem hiányzottak a véres áldozatok is.

Emlékezzünk csak vissza gr. Lamberg és csakhamar rá gróf Zichy Ödön meggyilkoltatására, melyekről Kemény ezeket mondja:

«A szelid jellemű Lamberg tábornok, kinek személye iránt legkisebb ellenszenv sem vala, egy utcsoportozat által meggyilkoltatott.»

«E tény demonstratio volt a kibékülés barátai ellen, és a rémuralkodást tűzte ki czélul.»

«A törvényhozás egyik tagjának a ház tudta nélkül s hadi törvényszéki itéletnél fogva kellett meghalni. — Ez az egész világ alkotmányos országaiban elismert sértetlenségi pajzs alól kivonta a törvényhozókat s utolsó védformásságai is a parlamenti tagok személybátorságának lehullottak. Kivált miután Madarász rendőrhivatalától Kovács Lajosnak, és — mint hallám — a mérsékelt párt még egy pár egyéneinek a Zichy gr. elitéltetése e megjegyzéssel küldeték át: *«igy vesznek el a hazaárulók»*.

Miután ez eseményt Kemény felemliti, nem lesz tán unalmas, ha az egész dolgot elmondom. Madarász László fenyegetései — kinek keze kétségen kivül benne volt gr. Zichy elfogatásában, — kevesebb figyelemre volnának érdemesek, ha egy kinos jellegű esemény, mely a gróf és Kossuth közt közvetlenül lefolyt, nem képezné ennek hasonmássát.

Gr. Zichy szerencsétlen fátuma után másnap beküldettek a peres irományok Pestre a kormányhoz, melyet akkor a honvédelmi bizottmány képviselt és melynek akkor hivatalból tagja voltam.

Kossuth az alföldön jart. Nyáry elnökölt. A véletlen ugy akarta, hogy az elitélést tartalmazó iratcsomó épen előttem hevert az asztalon, én felbontottam s mondom Nyárynak mi van a csomagban, ő azonnal kért, olvasnám fel.

Már akkor Pest minden részében nagy plakátokon volt olvasható ‚az áruló kivégeztetése'. Természetesen ez eset rendkivüli megdöbbenést és figyelmet keltett.

Alig kezdettem szétválasztani az iratokat, hogy felolvassam, megtelt a terem hallgatókkal.

A főokmány két kihallgatás volt két külön iven, t. i. két fogoly vallomása. Egyik gr. Zichy Ödöné, másik gr. Zichy Rudolfé. (A Rudolf névben meglehet emlékezetem csal, de alig hiszem.)

Az elitélt gr. Zichy vallomása igen egyszerű és rövid volt. Az ivnek első és a másik lap felét foglalta be. Azon alul a rövid halálitélet és a megerősités ugyanazon lapon.

A csatolmányokat képezte mint corpus delictit: b. Jellasich egy salvus conductusa, egy csomó nyomtatott proclamatio a magyarokhoz, melyet a hirlapok közöltek, és egy csomó mindenféle bécsi lapok az akkori időből, és egy revolver.

A salvus conductusra azt adá elő gr. Zichy, hogy őt báró

Jellasich bevonulása Sz.-Fehérvárra ott lepte meg. Miután hallá, hogy utócsapata kálozdi birtokán fog átvonulni, hol sok gazdasági készletei és drága gyüjteményei, ékszerei voltak, nehogy az feldulassék és kastélya felprédáltassék, biztonsági levelet kért báró Jellasichtól, kit személyesen ismert. Ez készséggel adott is neki. A proclamatiókról csak annyit tud, hogy házába szállásolt általa megnevezett tábornok hagyhatta ott, s legénye, kinek mondotta, hogy a hirlapokat pakolja el, azokkal együtt tette böröndjébe. Együtt egy csomóban találtattak is. A Kálozdra menő uton elfogatott.

Ennyi volt a bűntény. Az itélet néhány szóban — bitófa. A kivégzés azonnal.

Elképedve néztünk egymásra. Közel mellettem gr. Andrássy Gyula állt. Arczán láttam a mély benyomást. Azonban egyik honvédelmi tag, épen szomszédom felkiált: úgy kell az árulónak! jól történt, bár függnének mind!

Végig futott hátamon a borzadály. A benyomás, melyet e hangos nyilatkozat keltett, majdnem kinosabb volt az itéletnél, mert ez oldalról legkevésbé vártuk, miután ő maga is a főrendiház tagja volt. Nem is igy érzett, jól ismertük, de épen ebből láttuk a megrémülés fokát és annak nyilvánulásait. Benne voltunk a terrorismus légkörében egészen.

Haza érve az ülésből, találtam czimem alatti boritékban asztalomon a gyász-jelentést gr. Zichy kivégeztetéséről azon rájegyzett fenyegetéssel: ‚igy vesznek el az árulók'.

Hogy ‚áruló' vagyok, és pedig a legveszélyesebbek egyike, tudhattam és olvashattam a «Márczius Tizenötödike» majdnem minden számában akkor. De miután a gróf maga jelölteték «főárulónak», kezdettem büszkélkedni e czimben. Legalább joggal követeltem, hogy azon körben, hol a gróf árulónak tartatik, engem se tartsanak valamikép szivök szerinti hazafinak.

Nem igen lehettem kétségben aziránt, hogy a gyászküldemények Madarász officinájából keltek, ez azonban még is csak gyanu volt, megnéztem azért jól a boritékon a kézirást, gondolva, hogy valahol majd ráismerek.

A gróf távozása után Pestről (1848 szeptember 5.) államtitkárunk is elhagyta Pestet. Gr. Batthyány mint miniszterelnök a miniszterium vezetésével engemet bizott meg egy iratában, és e megbizatás a közbejött események miatt tartott 1849 májusig, mig Csányi László átvette a közlekedési miniszterium vezetését.

Szemere mint miniszterelnök Debreczenben ujon rendezte a miniszteriumot. Madarász rendőri osztályát ő mint belügyminiszter vette át, a posta-osztályt, mely szintén Madarász kezében volt, a közlekedési miniszteriumhoz csatolta s engemet rendeletében felhivott annak átvételére.

Bántott engemet e körülmény, hogy nekem épen Madarász hirhedt személyzetét kellene átvennem, és Szemeréhez mentem megkérni őt, mentsen fel ettől, ha pedig máskép nem rendezheti, halaszsza el Csányi megérkezéséig, miután ez osztályt nem lehet a mostani kezekben hagyni, én pedig a rendezéshez annál kevésbé foghatok, mert lemondásomat elhatároztam, melylyel csak addig várok, míg lesz kinek átadni a miniszterium vezetését.

Szemere kérésemre ekkép felelt: «A berendezést meg nem változtathatom. Kereskedelmi miniszterium nincs, hova a posták ügyét sorozhatnám, épen szerettem, hogy kezedbe jussanak. Egy sor a közlönybe és a mostani személyzet el van bocsátva, én is úgy tettem. A mi lemondási szándékodat illeti, most arra nincs idő. Ellenkezőleg én azt mondottam Kossuthnak, miért nem nevezett ki téged a közlekedési tárczára, te ott szükség embere vagy. Ő erre azt válaszolta, hogy ő is annak tart, de azon pártállásnál fogva, melyet ellenében épen az április 14-ki ügyben elfoglaltál — ez lehetetlen.»

Mire én azt válaszoltam: ellenkezőleg *most épen* azért tettem volna. Te tudod legjobban, mennyire birsz meghóditani embereket a folytonos érintkezésben — mit fogsz érni a beteg Csányival a miniszteriumban?

Csányi — így válaszolt Kossuth — annyi szolgálatokat tett mint drávai és erdélyi főbiztos, hogy őt mellőznöm nem lehete, remélem, lesz annyi belátása, hogy megérti ezt s nem fogadja el a neki felajánlott miniszteri tárczát.

Szemerének, kivel jó ismeretségben voltam, de intim viszonyban soha sem álltam, megbocsátottam e gondolkozást. Azonban szokott őszinteségemmel nyilatkoztam az április 14-ki ‚Streich' felől, azt is kimondottam, hogy ezen esemény után hivatalt vállalni soha semmi szin alatt nem fognék. Sőt ha Csányi itt lett volna, azon perczben visszalépek.

S még sem léptem vissza Csányi megérkeztével is. Oka egyszerü.

Egyik minisztertanácsban Kossuth kivánatára oly végzés hozatott, hogy a miniszterek az államtitkárokat és osztályfőnököket

jelentsék be a miniszteri tanácsnak helybenhagyás végett, egyidejűleg kimondatott KOSSUTH által, hogy NYÁRY, KAZINCZY, én a mostan alakult miniszteriumban mint hivatalnokok nem szolgálhatunk politikai pártállásunk miatt.

Erről HORVÁTH MIHÁLY által értesülést nyervén, pártunk azonnal kimondotta: hogy lemondásomat ne adjam be, várjam, hogy elmozditsanak.

Így tettem. CSÁNYI megérkezve azt mondá nekem: most a miniszterséghez nem tudás, de bátorság kell. Ausztria ha végkép felülkerekedik, áldozatokat fog keresni. Nekem roncsolt tüdőmmel egy-két évem van. Töltsék rajtam boszujokat. A mi a minisztertanácsi végzést illeti, én kijelentem KOSSUTHnak, ha felhozná, a mit nem hiszek, hogy én azonnal magam is visszalépek, mert hisz egészen idegen e szakban nélküled nem compromittálom magamat.

Így maradt a dolog Világosvárig.

Nekem pedig akarva nem akarva át kelle vennem MADARÁSZ postaszemélyzetét. A mit SZEMERE ajánlott, nem tettem, mert egész csoportra nem tudnék mondani kárhoztató itéletet, azt pedig tudtam, mert egy rokonom is volt köztök, hogy vannak e hivatalosztályban tisztességes emberek is.

Egyik közelebbi napon épen nálam volt pár képviselőtársam — köztök egy dunántuli képviselő — midőn MADARÁSZ postai osztálya hozzám jött magát bemutatni.

Végbemenvén röviden a látogatás, midőn eltávoztak, azt kérdi tőlem dunai társam: emlékezem-e a gr. ZICHY kivégeztetésekor kapott gyász-jelentésre és nincs-e az meg nálam? természetesen nem volt meg, elhánytam, de, mondám, a kéziratot jól megnéztem, és tán megismerném.

Akkor barátom, ha felnézesz a hivatalba, ott fogod az irományok közt találni kézirását ezen sánta tanácsosnak — KOVÁCHICHnak — ki most itt nálad volt, ez volt az időben MADARÁSZ LÁSZLÓnak factotuma s ez expediálta a gyászleveleket hozzátok. Nézd meg jól, megismered irását.

Így tudtam meg bizonyosan, kitől vettük a fenyegető küldeményeket.

A terrorismusnak fennebb elmondott véres jelenetei azonban szeptember hó végére esnek. Kezdetét az országgyülés alatt az olasz kérdés letárgyalása után vette, midőn a dolgok fokonkint elmérgesedni kezdettek és a törés Ausztriával csak idő kérdése lett.

A terrorismus eleinte titkos fenyegetésekben nyilvánult. Ki lett hirdetve a proscribált képviselők egy lajstroma. Kitől eredt, mikép terjedt el közönségesen, azt senki megmondani nem tudta, de a neveket egyformán sorolta el mindenki.

A dolog annyira komolylyá lett, hogy egy napon a megjelölt képviselők hozzám gyűltek a felett határozni: mi tevők legyenek az eshetőségekkel szemben?

Többen azon nézetben voltak, hogy miután az utczai csőcseléket Madarász László mozgatja, s róla mindent felteszneк, hogy sem utczai merényleteknek magokat kitegyék, inkább mennek a hadsereghez s harczolnak annak soraiban. Ezt tanácsolák többi társaiknak is. Ennek folytán ment Salbeck György és többen a hadsereghez.

Mi — többen — nem követhettük fiatal családtalan társaink példáját és maradtunk.

Julius végén, az olasz kérdés letárgyalása után minden nagy fordulatra mutatott. Minden ügyeink határozottabb alakot kezdettek ölteni. Nálunk a forradalmi elemek Kossuth köré sorakoztak. Kossuth julius 30-kán proclamálta fennebb leirt törési programmját. A forradalmi párt teljesen azonositotta magát vele.

A horvátok és szerbek reményei határozott lendületet nyertek, mert látták, hogy Bécscsel viszonyunk kiegyenlíthetlen. Állásunk napról-napra feszültebb, a közlekedés — lehetetlen.

A horvátok a betöréshez, a szerbek erődített táborukban az ellenálláshoz fokozott erővel készültek. A vészfelhők felettünk mindinkább tömörültek. A vett hirek mindinkább eltölték a fővárost rémülettel, a hazafiakat komor aggodalmakkal.

Ezeknek nyomása alatt az elkeseredés az udvari camarilla és a bécsi kormány ellen nőttön nőtt, a panasz mindig kiáltóbb, az izgatottság fokozottabb lett. Ily közhangulatban pedig azok, kik minden áron törésre akarták vinni a dolgokat, eljöttnek látták az időt, hogy valami *nagyot* merényleni lehessen.

Azonban István főherczeg a királyi teljhatalommal, gróf Batthyány miniszteriumával és a ház mérsékelt többségével még fennálltak — ezeknek csak akarniok kell és az elejtett hatalom ismét kezökben van, és minden forradalmi kisérlet kudarczot vallhat.

Sikert tehát csak úgy reméllhettek, ha valamely megdöbbentő — Handstreich által István főherczeget távozásra, a minisz-

teriumot lemondásra kényszerítve ideiglenes kormányt kiálthatnak ki, és a közzavarban a hatalom foszlányain osztozhatnak.

A veszély — igy szóltak — naponkint fokozódik. Csak rendkivüli erőkifejtés hozhat segélyt. A kormány bensejében megoszolva nem képes erélyes lépésre magát elszánni. KOSSUTH, ki a fergetegeknek parancsolna, társai által paralyzálva van. Így a dolgok nem maradhatnak. Ki kell azokat ragadni a megfeneklés hinárából.

Egy megrázó eseménynek kell jelt adni a dolgok uj fordulatához.

Ily beszédek keringtek a fővárosban mint előpostái egy nagy eseménynek, mely bekövetkezendő volt, de ez miben álljon, még kimondva nem volt.

A régi német szinház leégett épületével szemben volt akkor egy kioszk, hova az akkori időben fagylaltozni járt az egész politikai világ. Odajártunk mi is képviselők esténkint.

Egy napon hire terjed, hogy azelőtti estén, midőn már a közönség szétoszlott, két vendég foglalt helyet a kioszk előtti lugas egyik osztályában és fagylaltozva értesité egyik a társát a megállapitott tervről: minő körülmények közt fog a forradalom proclamáltatni.

A jelt a kitörésre — így szólt társához — egy megrázó eseménynek kell képezni. Ez gr. SZÉCHENYI nyilvános meggyilkolása lesz. Az ő személyében kell a gyanusokat megfélemlíteni és a közrémületben az ideiglenes kormányt kikiáltani, a miniszteriumot lemondásra kényszeríteni stb.

Nem vették észre a homályban, hogy a lugas mellékosztályában valaki ül, és noha halkan beszéltek, minden szavukat meghallotta.

Másnap az egész főváros csak ezen eseményről beszélt, melyet mindenki tudott.

Én is hallottam, mit mindenki tudott, de sokkal sületlenebb dolognak tartottam, hogysem figyelmet érdemelne, nem is tartottam érdemesnek tovább avval gondolni.

Azonban a hir általános rémületet és aggodalmakat keltett, és annyi oldalról özönlöttek a tudakozódások, hogy végkép láttuk, hogy a hir minden körökben elterjedve mindenütt hivőkre talál és mély aggodalmakat okoz.

Midőn valami eshetőséget mindenki elhisz, akkor annak lehetősége többé nem kérdéses.

A gróf hivei hozzátódultak őt zaklatva, lenne vigyázó és tenne óvintézkedéseket.

Közben a főherczeg nádor is ráküldött a grófra komolyan zaklatva, hogy költözzék át a budai várlakba és vegye ott lakását, melynek még is őrizete van.

A mindig komolyabbá váló zaklatások végkép minket is gondolkozóbbá tettek, a gróf megigérte, hogy vigyázni fog magára és megtesz minden intézkedést a lehető támadás ellen.

Mi volt mindennek következése s miként függ össze a későbbi katasztrófával, alább meglátandjuk.

Egyelőre meg kell jegyeznem, hogy mindez augusztus hóban történt, hol a gróf kedélyállapotából kiritt már nem a lehangoltság, de a kétségbeesés és ez nagy mértékben feltámasztotta a gyanakvók figyelmét.

A sok gyanus hazafi közt ő volt a leggyanusabb.

Már fennebb emlitettem, hogy Kossuth maga nem volt képes magát a gyanakodástól megóvni, mi egy eléggé nem sajnálható méltatlankodó jelenetben nyert kifejezést.

XXIII.

Kossuth megmérgeztetésének hire. E mendemondába Széchenyi is belevonatik. Kossuthot ebédre unszolja magához. Az ebéd lefolyása. Jelenet Kossuthnál a belga minta-puskával. Wesselényi br. látogatása Kossuthnál. Wesselényi aggodalmai, óv-intézkedései. A gróf párbaja Patayval. István főherczeg helyzete a budai várlakban. Széchenyi védelmi intézkedései. Családját elküldi Pestről. A minisztertanácsban unszolják maradjon el és pihenje ki magát. Otthon ül folyvást. Magára maradva étlen és álmatlanul tölt napokat. Kimerül. Dr. Balogh rábirja, hogy Pestről távozzék. Az uton kitör a kórállapot. Bajoskodások közt eljutnak Döblingbe. Kossuth most közrebocsátott nagy munkájában elmondja az 1848-diki események történetét. Visszapillantás akkori és mostani törekvéseire. Vádolja gróf Széchenyit, Deákot és Görgeyt. Befejezés.

Eljutottam elbeszéléseim végszakához. A politikai események naponkint nehezedő nyomását a grófra, mennyire tőlem tellett, részletesen ecseteltem. A ki felfogásaival egybeveti a politikai fejlődések menetét, az előtt világosságban lesz lelki töprengéseinek hű képe.

Szellemvilágunk folyamában 1848 márcziusig minden áramlat, ha itt-ott tulkapásokkal és kicsapongásokkal is, azon irányban haladt, mint a gróf a mozgalmat meginditotta.

Ezen időpontig az állam bel- és társadalmi kérdései forogtak szóban, melyek 1848 márcziusban kielégitő megoldást nyertek.

De mert ezen megoldások az egész birodalom átalakulásának kiséretében következtek be, ez által állami helyzetünk magasabb foku érdekei is előtérbe léptek, a dolgok uj rendében a nagyhatalmi állás, az európai érdekek is érvényt és kielégitést követeltek elutasithatlan nyomással.

E kérdések pedig szellemvilágunk eszmekörében akkor még előkészitett talajra nem találtak. Ezekkel szemben a magyar szellem akkoriban magát egészen idegen, ismeretlen körben találta és felfogásában vészthozó utra tért, melyen a végromlás kimaradhatlan lett.

Szellemi harczosaink akkori sorában az egyetlen, ki ez érdek-

harcz természetét, a kapcsolati viszonyok követelményeinek jogosultságát, ezeknek nemzeti érdekeinkkeli összhangzását felismerte, egyedül a gróf volt.

Épen ezért látta magát egész nemzetétől elhagyatva. Az ellenkező áramlatban eszméinek minden hatása elmerült és nyomtalanná lett, és ebben egy fáradtságteljes élet minden vivmányának végromlását látta, minden reményeinek, élete szebb álmainak szétfoszlását s a mi mindennél több, közelitéltetés és nemzeti mély megaláztatás kiséretében.

A pohár csordultig telt. A naponkint sulyosodó politikai helyzet elviselhetlen nyomása mellé csak csekélyebb rendű tényezők behatásainak csatlakozni, az ezer gyötrelmekkel ostromolt lélek kimerüléséhez a szervezeti erő hanyatlásának kellett társulni, hogy a katasztrófa bekövetkezzék.

Mindez megtörtént. Épen ezen mellékesemények felsorolása hiányzik, hogy a kép előttünk apró részleteiben is kidomborodjék és bevégzett legyen.

Ezek sorában szerepel az ellene támadt gyanu, és meggyilkoltatásának hire, mely családjának eltávolitását vonta maga után, mi által e nehéz napokban egyedüli vigasztalásától, a menekülés egyedüli eszközétől fosztotta meg önmagát és az egyedüliség hamar befejezte romboló munkáját.

Emlitettem fennebb, hogy a gyanakodás ragályától Kossuth sem birta magát megóvni.

Csudálkoznunk kellene, ha ez igy nem volt volna. Benne a forradalmi zaj minden rezgése visszhangra talált. Így ez is.

És noha méltánylással ismerem el, hogy Kossuth még ma is (1881) helyesen iteli meg a gróf politikai állásfoglalását, midőn «Iratainak az Emigráczióból» II. kötetének 457. lapján azt mondja:

«Széchenni nem nekem személyes ellenségem volt, hanem az ügyé, melyet képviseltem és képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal.»

Azt nem lehet eléggé sajnálnom, hogy gyanakodása hozzá méltatlan utra tévedt s annak alkalmilag felette bántó kifejezést adott — oly időben, midőn a megtorlás lehetlensége miatt a tett menthetlenné válik.

Ezeket kell még elmondanom:

Volt idő Pesten az izgalom napjaiban, midőn Kossuth hivei fejökbe vették, hogy őt a mérgezéstől féltsék. Ez közbeszéd tárgya lett.

Hogy, hogy nem, ki tudná ma megmondani, e születlen gyanu odáig fajult, hogy abba magát a grófot is bele keverjék, sőt mi több, hogy az a gróf füléhez is eljusson oly versióban, hogy ő Kossuthot magához fogja ebédre hivni s ott fog mérgezett ételt kapni.

E születlenség a grófnak oly alakban jutott tudomására, hogy ezen gyanutól maga Kossuth sem egészen ment, és ez a grófot még is bántotta.

A ki a grófot ismerte, egészen az ő természetével egyezőnek fogja találni, hogy egy közelebbi napon csakugyan meghivta Kossuthot magához ebédre.

Az alkalom erre épen igen kedvezőleg magától ajánlkozott, mert egy bizottsági értekezletből együtt mentek haza, és Kossuth felemlíté, hogy családja egy kiránduláson a budai hegyekben, távol van. A gróf azonnal meghivta ebédre.

Kossuth a meghivásra eleinte vonakodott, de a gróf nem tágitott unszolásával megjegyezve: hogy semmikép nem lehet feszélyezve, mert egészen magokra családi körben fognak ebédelni, más vendége nem lesz. Kossuth végre engedett.

Az ebédnél csakugyan a grófon kivül csak neje a grófné, Béla és Ödön fiai voltak, más senki. Megebédeltek élénk társalgásban. Ebéd végeztével kávézás után Kossuth búcsut vett s elment.

A gróf lakását elhagyva Kossuth a közeli Dunapartra ment és ott Nyáryt szembejönni látta.

Nyáryhoz csatlakozva elbeszélte neki nevezetes megebédelését Nyáry előadása szerint ezekben :

Ő figyelmeztetve lőn, hogy őt a gróf ebédre fogja hini és ott mi fog vele történni. Ő nem is ügyelt ily születlen beszédre, de a meghivás csakugyan épen ma megtörtént. Véletlen àproposra ugyan, de még is feltűnt neki. Ő mentegetőzött, de a gróf nem tágitott s annyira unszolta, hogy már-már szöget ütött fejébe ezen zaklatás, de miután a gróf azt is megmondá, hogy a grófné és fiain kivül senki sem lesz nála, végre nem állhatott ellen és megigérkezett, gondolván magában, hogy ily családi ebédnél nem fenyegetheti veszély — látni fogja, miből esznek neje és gyermekei, ahoz nyul ő is.

Az ebéd válogatott étkek sora volt. Minden ételből vettek a grófné és fiai, én is — folytatá Kossuth —, de neje és fiai az ételekben csak turkáltak, alig izlelve meg, ott hagyták tányérukon. Így

tettem én is, mi élénk társalgás közben nem látszott feltünni senkinek. Valami igen jó tésztanemű volt, miből fiai sokat ettek, azt én is elfogyasztottam.

Ebédelés után átmentünk a gróf szobájába kávézni. A gróf hires szivaraiból egyet kezembe nyujt a kávézáshoz. Azonban míg rágyujthattam volna, kiveszen szekrényéből egy dobozt és azt előmbe hozva abból veszen ki egy szivart azt mondva: ez tán zamatosabb lesz, én legalább jobbnak tartom amannál, de ez izlés dolga, én ezt ajánlom s egyet kezembe ad.

Míg én a szivar külsejét nézegetném, asztalfiókját nyitja meg, és kiveszi ezüst szelenczéjét, melyet táskájában magával szokott hordani, s megnyitva, egyetlen darab szivar volt. Ezt adja kezembe mondva: ez az én hires tiszai szivaromból való, ez az én kedvencz szivarom, meglehet az előbbiek erősek lesznek, vegye ezt — magam is ritkán szivom, csak különös jó napomon, nem nagy készletem van már e fajtából, másnak csak igen ritkán adhatok, de önnek szivesen, ha rágyujt, meglátja, hogy helyesen fukarkodom vele.

Ezzel a gróf nekem adva a szivart elfordult helyretenni a dobozt és a szelenczét. Én zsebembe csusztattam a szivart és mert kikötöttem, hogy ebéd után azonnal távozhassam, kalapomat vettem s eljöttem.

Ezzel oldalzsebébe nyult, és Nyárynak, ki elbeszélését szótlan végig hallgatta, előmutatja a szivart e szavakkal: itt a mérgezett szivar!

Nyáry szótlan kiveszi kezéből a szivart, mintha nézni akarná s minden ellenkezése daczára leharapja végét és gyufát véve elő rágyujt és szívni kezdi az illatos szivart.

Így beszélte el Nyáry a dolgot nekünk.

A gróf is elmondva a dolgot azt tevé hozzá: látni akartam, hozzá fér-e Kossuthhoz ily gyanakodás, s ha igen, meg akartam érte tréfálni. Betanitottam a grófnét és fiaimat. Sikerült volna is egészen szándékom, ha fiaim nem állván a dicsőséget a jó tésztába úgy be nem vágnak, ebből ő is kárpótolta magát s nem maradt egészen éhen a jó ételek mellett.

Meg kell még jegyeznem, hogy ez eseményt nem a gróf elbeszéléséből, hanem Nyárytól tudom, és valóságán épen ezért kételkednem kellene, ha azon időben néha napokig nem voltam volna távol Pesttől, és akkori időben nagyobb jelentőségű dolgokat is nem törölt volna el huszonnégy óra az emberek emlékezéséből.

Az alább következő jelenetről azonban már jót állok, mert azt magától a gróftól azon melegében hallottam és tudom.

Falk Miksa gr. Széchenyiről irt munkájában felemlit egy jelenetet Kossuthnál a belga puskákkal, melyek remegésbe hozták volna a grófot. Úgyszinte felemliti br. Wesselényi Miklós látogatását Kossuthnál és utána a grófnál.

Hogy annyi év mulva is emlékezetben megmaradtak ily jelenetek, mutatja, hogy nem voltak jelentőség nélküli apróságok, a tisztelt szerző azonban nem volt értesülve ezen események részleteiről, azért csak elmondja azokat a nélkül, hogy abból megérthetnénk, mi történt ott figyelemre és megemlékezésre méltó.

Azt, hogy Kossuthnál bizonyos belga puskák láttára a gróf nagy felindulásba jött, alig értheti meg valaki, valamint azt sem, hogy br. Wesselényi látogatása Kossuthnál miért birna feljegyzésre méltó jelentőséggel.

Elmondom én, hogy a homályt felderitsem.

Egy forró augusztusi napon épen kiindultam lakásomról, hogy bizonyos dolgomat végezzem a városban.

A mint a lépcsőházba érek, épen látom feljőni a grófot, kit a minisztertanácsban lenni tudtam.

Megvártam míg felérkezik és rátekintve igen nagy izgultság kifejezését látom arczán.

Nemde a minisztertanácsból jő? kérdém aggódva.

Igen — felelé — ez utóvégre is felemészt engem. Soká nem állom ki, kivált ha ilyeseknek vagyok kitéve, mint ma ott megértem.

Oly meghatottan mondotta ezeket, hogy én megdöbbenve felhagytam kimenési szándékommal és felkisértem szobájába.

Itt beszélé nekem a következőket:

A mint ma minisztertanácsba Kossuth szállására mentem, többen a miniszterek közűl még hiányzottak és várnunk kelle megérkezésökre.

Szokott helyemre ültem az asztalhoz. Kossuth ez alatt egyik társunknak (melyiknek, ma már nem emlékezem) mutogatta az asztal végére fektetett minta-fegyvereket, különösen egy uj szerkezetü szuronyos puskát igen feldicsért, mint melyből nagyobb szállitmányra ajánlatot kapott tán a belgáktól.

Ők az asztal más oldalán távolabb álltak tőlem az ablak előtt, magyarázat közben én is odanéztem s ekkor Kossuth azt mondja társának nyomatékosan: mily biztosan fog lehetni evvel ledurran-

tani az árulókat! s ezt mondva arczához illeszti a puskát és egyenesen rám czéloz.

Felpattantam ülésemből. Ő elfordult. De tüstént összeszedtem magamat s elnyomva felforrott véremet, székembe ereszkedtem vissza.

Nem soká maradhattam ott. Agyam égett, vérem forrt. A többiek is észrevették izgultságomat, kértem dispensáljanak ma az üléstől s eljöttem, hogy csillapodjam.

Jó Isten! mit mindent kell még zsebre dugnom e szerencsétlen állásban, hova jutottam.

Nagy felháborodás fogott el engemet is ennek hallatára, azonban szerettem volna hinni, hogy a gróf talán még is tévedett s kérdém, nem lehet-e, hogy csalatkozott, mert ilyesmit KOSSUTH sem merészelhet.

Nem — mondá a gróf — csalódnom nem lehete. Azon oldalon egyedül voltam akkor, s ő czélozhatott volna bármerre a szobában, de épen felém fordult és nem czélzás nélkül mondotta a szavakat. Nem tévedhettem. Ő ebben is az utczák viszhangja.

És mindezt szó nélkül zsebre kell dugnom! A megtorlás hire is végzetes katasztrófát idézne elő okvetlenül a mostani izgalmas időben.

Emlékezzenek már most vissza t. olvasóim azon hirekre, melyek forgalomba jöttek, s miket fennebb elmondottam a gróf meggyilkolásáról a nyilt utczán. Mindezen események egy időre esnek, ezekből lehet némileg fogalmuk azon napok jellegéről.

A ki a gróf roppant sensibilitását ismerte az ilyes dolgokban, csak annak lehet fogalma azon lelkét maró önmegtagadásról, melylyel ily meggondolatlan érintést legérzékenyebb oldalán szótalanul elviselt.

Ne csudáljuk azonban, ha ily zaklatások közt felháborodásait nem birta mindig elnyomni, önuralkodása perczekre elhagyta és tulragadtatott.

Így történt az augusztus 22-ki képviselőházi ülésben, hol a hadsereg szervezése kérdésében a botbüntetés eltörlése került szóba és a miniszterium az ellen élénken szót emelt.

Mint régi 17 évig szolgált katona a gróf is felhiva lett MÉSZÁROStól, hogy sikra lépjen. Elmondotta egyszerüen, hogy a botbüntetés eltörlése az angol parlamentben is vita tárgya volt, de WELLINGTON herczeg ellenző felszólalása azonnal véget vetett a

vitának, ki mint diadalmas vezér intette a parlamentet, hogy ha az angol serget demoralizálni nem akarják, ne bontsák meg a fennálló fegyelmi rendszert semmiben. A parlament letette azonnal a kérdést.

Erre Patay, ki épen a gróf kegyeltjei közé tartozott, hevétől elragadtatva gyöngédtelenül válaszolt, csudálkozását fejezte ki, hogy épen a gróf, ki az uj eszmek és a polgárosodás zászlóját első emelte fel az országban, most a botozás mellett emeli szavát.

Ez épen Pataytól annyira bántotta a grófot, hogy mellette menvén el egy csak általa hallott szót mondott neki, mely magában nem sértés, de minden esetre illetlen volt.

Patay erre nem tehetett egyebet, mint hogy szokás módon a gróftól elégtételt kért és a gróf elismervén okát és jogát, azt nem tagadhatta meg.

Nem aggódhattunk a dolgok kimenetelén, mert ismertük a feleket. Mindenik igen sajnálta a helyzet kényszerűségét, de már megtörtént.

A fegyver pisztoly volt. Mikor lövésre került a dolog, Patay megkinálta a grófot az első lövéssel. A gróf erre: én voltam a sértő, önt illeti az első lövés, én semmi estre előbb nem lövök — felelé.

Azt én nem teszem — felelé Patay — én gr. Széchenyire pisztolyomat nem sütöm, evvel tartozom hazámnak.

Még néhány szó családi helyzetökről is — és a gróf levegőbe lővén, eldobta pisztolyát és Patayhoz menve kezet szoritott vele, bocsánatot kérve hirtelen szaváért.

Ezen kivül történt még ez időben a gróf és Csányi László drávai főbiztos közt egy kihivás bizonyos nyilatkozatért, melyet a hirhordók bemondottak.

A gróf és Csányi egykorú katonasági bajtársak voltak. Egy huszárezredben szolgáltak. Csányi egy levelével eloszlatott minden félreértést, ő a grófot nemcsak mélyen tisztelte, de mint nekem volt módom meggyőződni, meleg ragaszkodással szerette is. Eszeágában sem volt a grófot érzékeny oldaláról érinteni.

Semmi sem illustrálja azonban ama napok mivoltát inkább, mint Wesselényi br. megható töprengése.

Egy viszontagságos élet alkonyán sötétebb napokat nem is képzelhetünk.

A nemzeti ujjászületés hatalmas egykori vezére most erejében

megtörve, világtalanul bolyongott Pesten, közepette a forradalmi izgalmaknak.

A mit ép szemeivel látni nem birt, most világtalan állapotában nagyon is világosan látott, hova jutnak t. i. a haza ügyei Kossuth vezetése alatt.

Wesselényi báróval már 1834 óta jó ismeretségben voltam. Az 1840-es években többször időztem Zsibón Kemény Zsigmonddal, ismeretségünk bensősége csak akkor kezdett tágulni, mikor én a gróffal viszonyba lépve ő a Kossuth elleni harczban határozott állást foglalt ellenünk.

Az unió kimondása után 1848-ban Wesselényi br. Pestre jött. s ott felkereste a grófot és engemet is. Ezentul ismét igen gyakran érintkeztem vele, érdekes volt nekem azon átalakulás, melyen átment, és csakhamar láttam, hogy egész lelkéből a mienk, egész gyengédséggel és ragaszkodásának melegségével mutatta korábbi tévedésének sajnálatát.

Nézeteit alig fejezhette ki nyomatékosabban, mint azt az olasz kérdés tárgyalásánál a főrendi ülésben tette, mint azt a maga helyén előadtam, nem szándéktalanul.

Ki azon forrongó napokban kimondotta a törvényhozás szinhelyén, hogy «a dynastia és bécsi kormány bizalma részünkről megéri legalább százezer ember felajánlását», az nagy és merész szót mondott.

E mellett br. Wesselényi még hitt az emberek, bizott az ifjuság irántai kegyeletében, és tartózkodás nélkül emelte szavát a forradalmi törekvések ellen. Intett és óvott a tulhajtások ellen, hova csak szava eljuthatott.

Nem sokára azonban két lesujtó tényt kelle tapasztalnia. Egyik, hogy ezen mozgalmak Kossuthban nyernek támaszt és jelentőséget. Másik, hogy szavának ez időben már semmi hatása nincs.

Kik még némi kegyelettel viseltetnek iránta azok sajnálattal látják hasztalan fáradozását és aggódva intik: hagyjon fel ellenkezésével, mások épen svarczgelbnek tekintik.

Ez keserű tapasztalás, nehéz bünhődés volt.

Önmagának és a fenyegetett hazának vélt tartozni avval, hogy még egy utosó kisérletet tegyen Kossuthnál, kivel 1836 óta a legbensőbb viszonyban élt, ki maga is üldözött Kossuth fogsága idején leghivebb barátként állott családja mellett, ki Kossuth miatt

ifjusága legmeghittebb barátját, mesterét és a kezdet harczaiban leghivebb bajtársát — a grófot — is megtagadta.

Elment tehát Kossuthhoz.

Ez azon találkozás, melyet Falk Miksa felemlít.

A dolog Kazinczy Gábor előadása után igy történt:

Egy napon Kazinczy felkereste Kossuthot, kinek ő az időben még a leglelkesültebb hive volt.

Belépve előtermébe ott néhány embert talált Kossuth környezetéből és meglátja br. Wesselényit egy szögletben ülve.

Azonnal odasiet br. Wesselényihez és felgerjedéssel kérdi: mit csinálsz itt?

Némi zavarral mondá neki br. Wesselényi: Kossuthal szeretnék beszélni és már (ha jól emlékezem a számra) tizenegyszer vagyok itt és nem juthatok hozzá.

Erre Kazinczy nagy haragosan támadja meg Kossuth embereit, hogy azok Wesselényi ittlétét nem jelentették s be nem vezették azonnal, s karon fogva Wesselényit vezeti őt minden bejelentés nélkül Kossuth szobájába.

Ott Kazinczy szokott élénkségével panaszolja fel Kossuthnak, hogy emberei oly figyelmetlenek, hogy Wesselényit már tizenegyszer hagyják itt várni a nélkül, hogy ittlétét bemondanák s bevezetnék.

Kossuth habozva mentegetőzött roppant elfoglaltságával, de nem adta Wesselényinek és Kazinczynak azon elégtételt, hogy embereit rendreutasitotta volna.

Wesselényi helyet foglalva lelke mélyéből kezdé elmondani mély aggodalmait — rimánkodva kérte Kossuthot, ki most mindenható, ki egy szavával megállithatja a vihart, ne engedné törésre vinni a dolgokat, miből csak a nemzet végpusztulása következhetik okvetlenül.

Elmondani ma már ki tudná, mit mindent felhozott Wesselényi, ki ismerve az erdélyi oláh nép között szórványosan lakó magyarság helyzetét, ismerve a könnyen lázitható erdélyi oláhság hangulatát, leginkább látta a veszedelmet, mely polgárháború esetében fajunkat fenyegeti.

Felhozott mindent, mivel csak Kossuthra hatni gondolt, azon baráti hű ragaszkodást, melylyel hosszú évek során megtagadva Széchenyit legbensőbb korábbi barátját, oldala mellett küzdött mint legkitartóbb bajtársa, minden üldöztetéseinek osztályosa stb.

Mondott volna még sokat Wesselényi felelevenült aggodalmainak árjában, de közben Kossuth kérte, sietne mondandóival, mert perczei ki vannak mérve, mire Wesselényi elhallgatott, várva válaszát.

Nem merném belefogni, hogy Kossuth ékes nyelvén elmondott válaszát reproducáljam. Annyit mondhatok annak benyomásáról Wesselényire, hogy az volt a legszerencsétlenebb viszonzás, a mit Kossuth őszintén aggódó hű barátja töprengéseire választhatott. Wesselényi lelkében mélyen találva felállt s röviden köszöntve — elment.

Tőle tudjuk, hogy mélyen sértve hagyta el régi barátját.

Kossuth megfoghatatlan tapintatlansággal azon kezdette: mennyire fáj neki s minden hazafinak azon sorscsapás, mely Wesselényit érte szemevilágának elvesztésében. De ez, fájdalom, megtörtént. Ez az oka, hogy ő, a férfiubátorság egykori mintaképe, most nem láthatva a dolgokat, képzeletében rémeket teremt, és annak képeivel nyugtalanitja magát. Aggodalmainak forrása nem a tényekben, de szerencsétlen helyzetében van. Remegéseivel csak megzsibbaszthatja mások tevékenységét, pedig a haza megmentésében minden erő lelkesedésére van szükség. Engedje azért őket tenni, kiket a sors megkimélt s kik látnak és a haza sorsát ép úgy szívükben hordják mint ő. Legyen nyugodt és bizzon bennök, ne lohaszsza tünődéseivel azon isteni ihletet, a lelkesedést a hazafiakban, mi most egyedül képes a hazát megmenteni még a pokol hatalma ellen is. Kérte végül, maradjon a szerencsétlen fátuma által kényszerült tartózkodó álllásban az események közt.

Wesselényinek mélyen fájt, hogy Kossuth minden érvelése világtalan állapota körül forgott és megtagadta illetékességét a dolgok megbirálásában.

Tudtommal ez volt utolsó beszélgetésök az életben. Így vált el a két régi barát egymástól.

E látogatás után Wesselényi a grófot kereste fel.

Képzelhetik már most, t. olvasóim, e találkozás megható komorságát. Wesselényi mint megtörött bűnbánó panaszolta el találkozását Kossuthtal.

A gróf nem vigasztalhatta felindult barátját. Végtelen fájdalommal látta teljesedve aggodalmait. Midőn még lett volna mód fékezni e veszélyes hatalmat s ő sikra szállt, az egész nemzet elhagyta őt. Előérzete nem csalt s fájdalom, e hatolom ma már nem fékezhető

többé és elbizakodásában okvetlenül örvénybe sodorja magával a szerencsétlen hazát azon ponton épen, midőn az ujjászületés és szabad fejlődés minden eszközeit megadta az idők kedvezése.

Lelkéből kibúsulta magát a haza sorsán a két barát, kik husz évvel előbb annak szolgálatára fiatal lelkesedéssel fogtak kezet.

A mint a helyzet bonyolódni kezdett, a közveszély nőtt, a hangulat mindinkább elmérgesedett, az izgalom kitörésig fokozódott, Wesselényi aggodalmai tultettek a gróf töprengésein is.

Hallott a proscribált képviselőkről. Hallott a gróf ellen készülő merényletről, attól kezdett tartani, hogy senki sincs biztonságban, a ki a forradalmiak előtt gyanusnak tekintetik.

Egy gőzöst bérelt s azt mindennel felszerelve a pesti parton indulásra készen tartotta.

Feljárta azután barátait, kiket fenyegetve hitt, köztök Keményt, Kazinczyt, engemet felkeresett kérve, hogy bármi zavargás vagy veszély esetében siessünk hajójára, ott menhelyet és védelmet találunk.

Értesitette a grófot is, s kérve kérte gondolna magára s adandó alkalommal siessen hajójára.

Velőmig hatott a rázkodás, midőn Wesselényi tünődéseiről szobámban velem beszélt. Aggodalmainak sötét képeit elsorolva elmondá intézkedéseit és intett, ne vegyem könnyedén a fenyegető veszélyt épen én, ki minden nap olvashatom a Márczius Tizenötödikében, hogy a forradalmiak legtevékenyebb ellenének tartatom, s kire leginkább bőszültek.

Midőn én — csillapitani akarva — aggodalmait tulzottaknak állitottam, vagy legalább még most koraiaknak, mély illetődéssel felelé: bevárnám veletek a veszély utolsó perczét, nem kerülném a veszélyt magát, csak Isten ne vette volna el szemeim világát. Ti boldogok vagytok, végső esetben is védhetitek magatokat a támadók ellen — engem világtalant leüthetnek az utczán mint a kutyát védetlenül.

Mindezeket el kelle mondanom, hogy a helyzetről némi fogalmat nyujtsak.

Ne mondja senki, hogy ezen aggodalmak agyrémek voltak. Hatásuk, ha hiedelemre találnak, ugyanaz, mintha kétségbevonhatlan tények volnának.

Ily időben nem a rémhirek, de azok iránti hiedelem hat a kedélyekre. Ha valaki társaim közt, én bizonyára fenyegetett voltam,

mennyire szálka vagyok a forradalmiak szemeiben, önérzettel olvastam minden nap lapjaikban. Azért ott maradtam helyemen. Épen úgy forogtam a fővárosban mint azelőtt, egyetlen országos ülést sem hanyagoltam el, noha alig menthetőleg néha esti gyűlések tartattak és a bejáratokat elözönlő sűrű tömeg közt kelle utat törnünk. A csőcseléket pedig MADARÁSZ LÁSZLÓ mozgatta.

Hogy mi sem maradtunk fedezet nélkül lakásunkban, alább elmondandom.

ISTVÁN főherczeg csaknem fogoly volt a budai várban. Névtelen levelekkel el lett árasztva. Megsokalva a zaklatásokat, távozni akart, csendességben becsomagoltatta becsesebb holmiját és készen volt távozásra. A várlakot folyton ostrompetitiókkal fenyegették levelekben. Cselédsége, az egész őrség kevés kivétellel meg volt vesztegetve.

Hogy a várbeli állapotokról némi fogalmunk legyen, elmondom, mit nekem egyik napon br. WENKHEIM BÉLA főudvarmester a főherczegnél akkor maga beszélt.

Azon napon, melyen ezt nekem beszélte, meglehetős korán — mint mondá — a főherczeg hozzá jött és szobájába lépett, levéllel kezében.

Ez is a névtelen levelek egyike volt, melyben látszatos jó akarattal figyelmeztetik a főherczeget, hogy az napon óriás tömeg fog betolakodni hozzá a várlakba Sturmpetitio ürügye alatt. Tudatják vele, hogy minden előkészítve van. A levél, mely azelőtti napról keltezett volt, leirja minden budai őrhelyen a kirendelt őrséget, annak számát, az őrtisztek neveit stb.

E levelet átadta a főherczeg br. WENKHEIMnak s szobáiba távozott. Br. WENKHEIMot bántotta a levélben az őrség pontos leirása. Nem nyughatott. Nyergeltetett és magával vive a levelet feljárta sorban az őrhelyeket — a kapukat és főőrhelyet — Hauptwachtot.

A mint a levélben leirva volt, mindent a legkisebb részletig úgy talált. Meg kelle győződnöm — végzé br. WENKHEIM, hogy ezen levelek nem valami zugirász officinájából, de jól értesült körből erednek.

Ha már most az ezer nagyobb s apróbb események és hirek egymást felváltó tömegére gondolunk, és az elmondottakkal egybevetjük, nem lesz nehéz az akkori nyomasztó helyzetről magunknak hű képet alkotnunk.

Előttem ma is megfoghatlan állapot ez, melyet megmagyarázni nem volnék képes.

Azt éreztük, hogy Isten nem mérhet ép észszel biró emberekre tűrhetlenebb helyzetet.

Senki sem érezte magát biztonságban. Mindenki fenyegetve hitte magát. De példa adva még nem volt. Áldozatul senki sem esett.

Ott volt István főherczeg teljhatalommal ellátva. Ott a miniszterek a hatalom minden eszközeivel rendelkezve, élükön a rettenthetetlen Batthyányi. Ott az országgyűlési nagy többség a zavargások elleni ellenszenv nem rejtegetett hangulatában.

És a törvényes hatalom ennyi tényezője együtt nem birt csoportosulni s egyesült akarathoz jutni. A maroknyi ellencsoportnak akadt vezére s ura lett a helyzetnek. A nagy többség mint fejetlen vagy fejvesztett csapat bolyongott tétlenül, nem tudva mit tegyen.

Végkép odajutottunk, hogy mindentől tartva elkezdettünk semmivel sem gondolni. Tehetetlenségünk érzetében felmentettük magunkat a haza gondjaitól, azt biztuk Istenre, kiki saját bőréről s övéiről kezdett gondoskodni.

Ez volt a helyzet Pesten augusztus végén.

Ezen napok egyikén reggel szokásom szerint felmentem a gróťhoz.

A mint szobájába lépek, igy fogad: épen jó, hogy jön, már küldeni akartam utána.

Helyet foglalva ezeket mondja nekem:

Tovább nem maradhatunk e kiállhatlan állapotban. Valamire el kell magunkat határozni. Én átgondoltam a dolgokat s ebben állapodtam meg:

A mi személyeinket illeti: wir sind dem Geschicke verfallen. Nekünk nem szabad helyünket elhagyni, történjék *bármi*. De nem igy van szegény családunkkal. Már ez a sok kósza hir is örökös nyugtalanságnak teszi ki őket.

Isten mentsen meg, ha ittlétükben történnék velünk valami.

Helyezzük legalább őket biztonságba, nehogy őket is baj érhesse. Elhatároztam ezért, hogy a grófnét és családomat küldöm Czenkre. Küldje ön is családját haza, távozzanak ezen pestises légkörből.

Most még akadály nélkül mehetnek, ki tudja ha a zavarok még nőnek, gondoskodhatunk-e elhelyezésökről. Már ha biztonságban tudjuk őket, könnyebbül itt helyzetünk, csak magunkra kell gondolnunk és mi megvédhetjük magunkat.

Én megtettem minden lehető intézkedést. Házunk erős. Van itt letéve a háznál 70—80 jó fegyverünk. A lánczhid udvara itt van szemben. CLARKE ügyeltet minden eshetőségre. Van elszánt hű 60—70 embere ott mindig. Az első jeladásra itt terem és kiáll e kis csapat védelmünkre. Rendezve van, hogy azonnal MASJON is hirt kapjon, ha megtámadtatnánk, a hajógyár elszánt munkásai azonnal itt lesznek hajón segítségünkre.

Szóval ha valami merényeltetnék, mi a védelemmel készen állunk, s nem félhetünk.

De családunkat nem tehetjük ki ily ostromnak. Ha itt volnának, nem tudnám magamat védelmezni. Oda dobnám magamat áldozatul, hogy őket ne koczkáztassam.

Ezért küldjük haza azonnal családunkat.

Megrémültem ezen elhatározása felett. Előérzetemben hirtelen fellvillantak lehető következései.

Én családom haza küldésére nem gondolhattam. Az én otthonom az ország keleti határán Nagy-Bányán oly távol volt akkor Pesttől, hogy arra gondolnom sem lehete, hogy rábirjam nőmet ily messze távozásra magam nélkül.

Megmondottam a grófnak, hogy erről az én családomat illetőleg szó sem lehet.

Nincs rá eset, hogy nőmet rá birnám venni, sőt minélinkább gyanitaná indokaimat, annál kevésbé engedne unszolásaimnak. Erről tehát ne szóljunk.

De beszéljünk az ő családjáról.

Nagyon megijedtem, mi lesz a gróffal, ha családjától elhagyatva magára marad.

E nehéz napokban este soha sem ment ki a házból, idejét ekkor egészen szoros családi körben töltötte, hol játékban és tombolával türhető szórakozást talált.

Mi lesz belőle, ha sötét képeivel minden foglalkozás nélkül, magára kell töltenie az esti hosszu órákat.

Mindent elkövettem ennélfogva, hogy e szerencsétlen gondolatról lebeszéljem.

Az ostrom hevében sikerült nekem a gyenge pontot megtalálni és erősen támadni.

Gondolja-e, kérdém, hogy ezt ő teheti a nélkül, hogy általános nagy feltűnést okozzon. Épen ő, ki a biztonság és ha kell távozás annyi eszközeivel rendelkezik, mint senki Pesten. Itt a vasut, itt

vannak a gőzhajó-társaság valamennyi hajói, melyekkel ha kell rendelkezik.

Családjának eltávolitása signál lenne tömeges vándorlásra a felső körökben. Lehet-e ezt épen neki megindítani? Most épen, midőn a horvátok betörése csaknem bizonyosnak tartatik, ha épen ő küldi családját biztos helyre, előre látható, minő lármát fog ez kelteni.

S aztán mivel volna ez most indokolva?

A gróf annyi biztos eszközzel rendelkezik, hogy a veszély utolsó órájában is itt a lánczhid-udvar, itt a gőzhajók, bármely perczben akárhova elszállíttathatja családját.

De hisz tudja, hogy ha valaki, én sem vagyok valami rózsás helyzetben. Ha társaim között valakit baj érne, én az elsők közt volnék, kit megtámadnának.

De annyira még nem sülyedt hitem saját fajunk iránt, hogy attól tartsak, ha bennünket valami fátum érne is, miattunk védetlen nők és ártatlan gyermekek is lakoljanak.

Nem mondom, hogy ha Pestet a horvát megszállás fenyegetné, családomat el nem küldeném innen nyugodalmasabb helyre. De ettől még távol vagyunk, és erre volna időnk a veszély utolsó óráiban is.

Végkép a gróf engedett. Kimondá, hogy családja marad. Ő sem hiszi, hogy övéit valaki bántaná, ne mondják, hogy ő kezdette meg a családok elköltöztetését.

Ebben megnyugodtam. Elváltunk.

Ezen megnyugvásom azonban — fájdalom — nem soká tartott.

Engedett első izben. De a zavargások fokozódtak, a veszély nőtt és töprengései családja miatt ismét megujultak. Nem hiszem különben, hogy családját valami veszélytől féltette volna, a segély és védelemnek annyi eszközeivel rendelkezett, hogy minden aggály indokolatlan volt. Ezt azonban úgyhiszem csak ürügyül használta egy lehető katasztrófa sötét s homályos előérzetében, melynél családját távol szerette volna tudni.

Így maga siettette a katasztrófát. Dr. Balogh Pál rendes orvosa is nem csekély sulyt fektet családja maradására. Mindent merek rátenni, ha családja körében marad, és annak befolyása alatt naponkint mint addig is annyi üdülést talál, hogy testi szervezete nem gyengül el annyira mint a magányban, és még csak a hó-

végéig b. Jellasich híres Flankenbewegungjáig idegei kibírják az izgalmak nyomását — ő mentve van.

Egy reggelen a mint felmegyek a nagy grófhoz, azzal lepett meg, hogy családja — elutazott.

Elszomorodtam. A dolgon azonban már segiteni nem lehetett. Nem tudva mit, de éreztem a kérlelhetlen fátum közeledését.

Kétségtelenül érezte a gróf, mi is láttuk, hogy baj fenyegeti. Beszéltem is dr. Moskovichcsal állapota iránt. Az azt mondotta kérdéseimre: ő sem hiszi, hogy mostani izgatottságának következése ne legyen, és midőn kérdeztem: mitől lehet félteni? azt felelé: idegláztól. Tovább kérdezve azt mondá nekem: ő nem igen aggódnék annak rossz kimenetelétől a grófnál s annyi bizakodással szólt, hogy szinte ohajtani kezdém, bár néhány napi kábultság pihenést engedne felzaklatott lelkének.

Mindenre gondoltunk, csak azon bajra nem, a mi fenyegette.

Családja eltávozta után sebesen hanyatlott. Hogy beteg, azt nem lehete nem látni. Ezért eljárt még az ülésekbe, különösen elment szigorú pontossággal a minisztertanácsba.

De egy napon ismét visszajövet onnan a lépcsőn találtam. Szokatlan meghatottsággal beszéli el, hogy Kossuth nagy részvéttel rá esett és állitva: mikép látja, hogy beteg, kérte: menjen haza, és maradjon ki a miniszteri ülésekből, pihenje ki magát. Látja, hogy ki van merülve, kimélje magát. Ez neki felette jól esett. A többi miniszterek is unszolták: menjen haza és maradjon ki az ülésekből, mig jobban érzi magát. Ő engedett s hazajött. Most egy ideig nem is fog menni oda.

Meg volt hatva e részvét által s örült felszabaditásának.

Már most — mondá sohajtva — mindentől visszavonom magamat egy időre — bárcsak pihenhetnék és gondolatim rohama elől menekülhetnék.

Tovább is beszélt még. Végre elbucsuzott tőlem is különös elérzékenyüléssel és engemet homlokomon megcsókolva elment.

Oly rendkivül szokatlan volt előttem e jelenet komolysága, hogy megbüvölten álltam meg a lépcsőn és kisértem szemeimmel míg csak eltünt.

Aggodalmas nyugtalansággal siettem a lánczhid udvarába felkeresni Tasnert és Clarkeot.

Elmondottam nekik a történteket. Abban láttunk volna segélyt, ha módot lelhetnénk a grófot valamikép a pesti légkör-

ből eltávolitani. Pesten minden kósza hir azonnal hozzájutott, valamennyi lapok, még plakátok is asztalán hevertek, még bécsiek is — kifogyhatatlan anyag az izgalmakra.

Azon időn túl, hogy a minisztertanácsból kimaradt, szobáját nem hagyta el. Reggeli köntösében járt fel és alá a nagy teremben.

Asztalán egy tányér szőllő, barnás rozskenyér és fris viz állott. Hivei gyakran felnéztek hozzá, de nem láttak lehetőséget a végsőkig lehangolt buskomorságát oszlatni.

Felmenve hozzá, komornoka mondá nekem: Istenért, gondoljunk valamit a gróffal. Már több éjjel le sem feküdt, enni sem rendelt magának, az a kis szőllő, a mi asztalán van — ehez sem igen nyul — igy el kell pusztulnia. Már én előbb is kérni akartam, csináljanak valamit, de azt hittem, hogy ez állapot megváltozik.

Bemenve a grófhoz szokott felhangoltságban találtam. Étkezésére s alvásra fordítván a beszédet, kértem, kisérlené meg ha erőtetéssel is az evést és különösen az alvást, mert igy teljesen kimerül és elgyengíti magát stb.

Istenem — mondá — mit tegyek, mikor nem lehet. Mit adnék én az álomért, csak perczekre tudnék elszunnyadni, de még helyben ülni sem tudok. Ezzel egyik pamlagra veté magát.

De a mint nehány perczig ott ült, agyához kapva felugrott. Ég minden agyamban — mondá —, a mint leülni próbálok, pokoli forróságot érzek, mintha lángot vetne agyam. Csak éjjel, ha hüvösebb szél fú a Duna felől, birok a nyitott ablaknál kissé ülve maradni. Ennyi a lehető nyugvás, mit találhatok.

Ez állapot néhány nap alatt bevégezte rombolását.

Megtörve és kimerülve rendes orvosának dr. Balogh Pálnak kezére kelle magát adnia, és ez kiséretét igérve nem csekély küzdelemmel rá vette, hogy Pestről semmi időt nem vesztve távozzék. Beleegyezésével perczig sem várt, hanem kocsiba ültette s vele elutazott még nem tudva hova és merre.

Dr. Balogh szeptember 4-kén vette kezelése alá és azonnal belátta, hogy maradása Pesten lehetetlenné tesz minden felüdülést. Ezért fordítá minden orvosi befolyását arra, hogy a beteget távozásra birja.

Dr. Balogh, ki a grófnak nemcsak rendes orvosa, de barátja s bizalmas embere volt, azonnal felismerte a fenyegető tüneteket.

A magány, néhány álmatlanul töltött éj s étvágyának teljes

megszünése, a folytonos lázas tünölődés pár nap alatt megérlelték a kórállapotot, mely szerencsére Pesten kitörésre még nem jutott.

Szeptember 5-kén kocsira ültek. Budáról kiérve — mint dr. Balogh irja — kocsijából hirtelen kiszállt, s mint komornoka beszélte, az utmelletti cserjés felé sietett.

A komornok véletlenül a kocsi első ülésén elhelyezett pisztolyszekrényre veté szemeit s azt nyitva látta. Felhajtván fedelét rémülve látta, hogy egyik pisztoly hiányzik. Antal huszárnak azért egész rémülve mondja: siessen a gróf után, mert pisztolyát magával vitte és — — a huszár megrémülve sebesen utána futott és elérve hátulról karját fogta meg. Ezen érintésnél a pisztoly a gróf hóna alól a földre esett.

Merően nézte a gróf a földön heverő pisztolyt és kis szünet után mondá huszárjának: jól tette Antal, hogy utánam jött, én most rosszat akartam tenni. Ezzel engedte, hogy huszárja a pisztolyát magához vegye és visszament kocsijához.

Ez volt a kórállapot kitörésének első tünete, mely öngyilkossági szándékban nyilvánult.

A kocsihoz érve követelte, hogy visszavigyék Pestre. Ő mint miniszter nem hagyhatja el helyét, együtt akar veszni társaival. Végkép nagy nehezen engedett orvosának s tovább utazott.

Utjában kórállapotának minden tünetei aggályos kitörésekben eléálltak.

Lelkét nemzete s a főváros pusztulásának lázas képei töltötték be. Beszéde velőtrázó kétségbeesésben mind e körül forgott. A betörő horvátok dulongása Pesten, a nemzeti meggyaláztatás — a lánczhid pusztulása — minden reményeinek tönkrejutása képezték feldúlt kedélyének állandó izgalmát. Végkép eléálltak az önvád szomorú tünetei is.

«Ily leirhatlan kinos lelki gyötrelmek közt — irja dr. Balogh — többszöri huzakodások és ellenszegülések után s a legdühösebb rohamok gyakori kitörései közt, de mégis szerencsésen jutottunk — *Döblingbe.*»

Azon óriási anyaghalmazból, mely emlékeim megirásánál előttem hevert, felhasználtam annyit, mennyit elégnek hittem egy tevékenységben és viszontagságokban gazdag életlefolyás ecsetelésére és a szomoru befejezés megértésére.

Elmondottam a történteket azon vallásos lelkiismerettel, mely-

lyel tullépve már az élet minden hiu számításain, és az idő hosszú folyamában megtisztulva az előszeretet vagy ellenszenvek behatásaitól — mintha tanuskodnom kellene a mindenttudó biró szine előtt a multak eseményeiről.

Elbeszéléseim közben soha sem feledtem, hogy korunk történelmének egyik legérdekesebb szakaszát kell kezelnem a legnagyobb magyar életirásában és mindig előttem lebegett derék Fraknóink után a történész törvénye: nequi falsi dicat et nequid veri dicere non audeat.

Ez utóbbit kivált — bocsássa meg nekem a tulérzékeny hazafikebel — oly tekintet nélküli szigorral és magamra erőtetett hűséggel követtem, mint Keményen kivül senki a magyar irodalomban eddig.

Hazafi büszkeségünket, susceptibilis természetünket mélyen érintő dolgokat kelle elmondanom — elmondanom jobbadán annak nevében ki nemzetének az igazságot mindig leplezetlenül és tartózkodás nélkül nyujtotta, ki magán életében is megvetette a hiu magasztalást és kereste az őszinte egyenes szót.

Hogy mind e mellett szigorúan bánjanak el velem kortársaim, ettől nem félek. Ismerem jól fajomat. Megpróbálkoztam vele elégszer életemben. *Soha sem bántam meg az igaz szót.*

Az októberi diplomához első szóltam 1860-ban a *Pesti Napló*ban. A feliratot első inditványoztam s elsők küldöttük Szatmárból a felséghez.

1861-ben az elutasitó királyi válaszhoz, mely az országgyűles első feliratára érkezett — első szóltam ismét a *Pesti Napló*ban: bevallva és megróva hibánkat.

1862-ben első mondottam ki, hogy országgyűlésünk falnak ment — a personal-unio nem lehet kiegyezés alapja.

Kimondottam: hogy Ausztria nélkül ez idő szerint nincs számunkra jövő.

1863-ban formuláztam a sanctio pragmatica alapján lehető kibékülést a paritás elvén nyugvó dualismus rendszerében és részleteztem a kiegyezés kérdéseit.

Es mit tapasztaltam e merényletek miatt hazafi barátaim részéről?

Ha magukra találkoztam velök, biztattak és melegen szoritottak velem kezet, mondva nekem: Isten áldjon, hogy szóltál. Többen együtt magukra mindig szidtak. De — Isten áldja őket is —

soha sem vonták kétségbe őszinteségemet, mindig jók voltak hozzám.

Az őszinte mély meggyőződésnek megvan saját félreismerhetlen bélyege a szóban mint irásban. Ezt megtalálják t. olvasóim minden sorombans ha tévedtem, azt nem akaratomnak, de felfogásomnak róhatják fel.

Ez időben, midőn épen emlékeimet befejeztem, az eszmék ellenkező áramlata özönli el az országot Kossuth *Iratai*ból.

Nincs könyv a magyar irodalomban, mely az engesztelhetlen ellentétet a gróf és Kossuth eszméi és törekvései közt élesebb vonásokban feltüntetné, mint épen ezen emlékirataim. Láthatjuk abból, hogy nincs a gondolat végetlen birodalmában eszme, miben valaha találkoztak volna.

Nemzetünk józan szelleme két szomoru évtized nehéz hányatásai után megtalálta ismét a helyes utat, azt, melyet nekünk a gróf megjelölt, melyet századok történelmi alakulása számunkra kimutatott.

Elfordult nemzetünk józan ösztöne a kalandos függetlenségi politika csalképeitől, melyet 1848-ban vezetőink tévedése elnézett, gyanusitás és gyülölet táplált s végkép az elbizakodó becsvágy vesztünkre kizsákmányolt.

Ma már belátja minden józan eszü ember hazánkban, hogy mi a világfolyásnak uj utakat nem szabhatunk. Az egyetemes fejlődés ösvényén haladhatunk mi is, annak ellenállva eltiportatunk.

Nem a szánalom kinos érzete szállja-e meg lelkünket, midőn olvassuk a baraconei remete önelégültséggel világgá bocsátott regestáit utolsó munkájában?

Egy szerencsétlen rögeszme tartalma alatt küzd és fárad éveken át, hogy szövetségbe lépjen Európa e korbani három legkiválóbb történelmi egyéniségeivel: III. Napoleon, Cavour és Bismarck herczeggel, kiknek végleg meg kell vallaniok, hogy felhasználták ugyan, de törekvéseit Európa érdekében *nem is engedhetnék magok meg.*

Emberek szándékai felett megtévedhetünk, de oly érdekeket félreismerni, melyek e hatalmas emberek szándékait is kényszerüleg megszabják, menthetetlen — hiba.

Ha Kossuth «Iratai az Emigráczióból» és Klapka őszinte vallomásai ki nem ábránditják még azokat is, kik a helyzetről bámulandón homályban voltak — azokhoz józan felfogás nem fér.

És még is — ezen könyvem arról tanuskodik — hogy politikai izgalmak — mint semmi más — képesek józan értelmünket behálózni és tiszta látásunkat homályba boritni.

Ezért legyünk óvatosak. Ne kicsinyeljük a keletkezhető baj első tüneteit. Ne ringassuk magunkat az elbizakodás hiu csalódásaiban.

Mi pedig a nagy gróf eszméinek még élő közvetlen depositariusai nem tehetünk hazánknak jobb szolgálatot, mint ha tanait felélesztjük és ujra meg ujra mint igaz magyar vallást hirdetjük.

Mert ellenkező áramlat ma is létezik, itt-ott érezhető és erős hullámokat vet.

Sok véletlenség is merül fel a jelenben, mely ez áramlatnak kedvez, és ha politikai párt ezt felhasználja, azt sajnálni, lehet de csodálni nem.

De már azt aztán meg kell bámulnunk, ha politikai egyéniségek vagy a sajtó oly közegei, melyek ez áramlattól annyira idegenek mint mi, a *névben* oly elvek cultusának eszközeivé válnak akaratlanul, melyek a legközelebbi multban is annyi gyászt hoztak e szerencsétlen hazára.

Tanuljunk e részben Kossuthtól magától.

«Az én nevem — igy ir Kossuth — nem magánnév, hanem programm. Ügy, elv jelszava. *A forradalmi, azaz függetlenségi pártot* mint Kossuth-pártot emlitik. A házában úgy használja azt ügy- és elvbarát, úgy ellenség.»

Kossuth neve tehát = forradalom.

Függetlenség szerinte = szakadás a dynastiától.

Ne üzzünk könnyelmü játékot ily nevekkel, mert tüzzel játszunk. Ne ámitsuk Kossuthot és ne ámitsuk saját magunkat.

Nincs ma már Magyarországban jóravaló ép agyu ember, ki forradalmat akarna, vagy szakadásra csak gondolna is.

Számunkra a belbéke és a dynastiához ősi ragaszkodás életszükség — fennállásunk postulatuma.

Kossuthban — mint a gróf annyiszor mondá — a sziv uralkodott, az érzelmek az értelmen, ő mindig a «kebel istenére» s nem az agy tanácsaira hallgatott.

Ezért lett a mystificatiók játéka mindig. A mi szerencsétlenségünk, de az ő szerencséje, hogy a valót nem ismerte soha.

Bizott III. Napoleon szövetségében, holott Ausztriának csak meggyengitése is — Napoleonnak trónjába került.

Hitte, hogy Cavourt meggyőzte, mikép «Magyarország függetlensége az olasz kérdés végmegoldásának mind feltételeit, mind kiegészitését képezi» holott, — ma láthatja — megvan szabad Olaszország független Magyarország nélkül is, és Cavour bizalmasan tanácsolta Klapkának már akkor: béküljünk ki Ausztriával.

Így volt Bismarck herczeggel is.

Kik elutasithatlan érdekeiknél fogva az osztrák birodalom fenntartói volnának, ha ingadoznék is, azoktól várta Kossuth Ausztria megsemmisitését.

Így volt saját nemzetével is mindig.

Azt hitte, hogy népünk kalandos törekvéseit helyesli, azaz forradalmat és szakadást ohajt, pedig a nép egyszerüen azért kegyelte, mert azt hitte, hogy a jobbágyságtóli felszabadulást neki köszöni.

Azt hiteti el a külfölddel még a hatvanas évben is, hogy a magyar az osztrákkal ki nem bekül soha, és mint egy ember ragad fegyvert az egész nemzet, mágnás, nemes, polgár és nép — mig az el nem fogadható és szinte egyhangulag visszautasitott októberi diploma mellett is azt látja, hogy a nemzet kilencz tizedrésze a kibékülést áhitja, mint ezt maga is felpanaszolja a gr. K....-néhoz irt levelében, melyet más helyen idéztem is, maga is irja Jósikának:

«ha azon ügy és elv (t. i. forradalom és szakadás), melynek engemet zászlójául kényszerite fel a közvélemény, oly igen melegen lángolna minden osztálynál, mint te hiszed: a zászló hivei nem kerülnék a zászlót, mint pestist.»

Nemzetének értelmiségétől s ez tőle mindig idegenkedett. Nem álltak együtt bizalmas lábon soha.

Láttuk a pozsonyi országgyülésen, hogy noha ő döntötte el a kérdéseket, többsége nem volt. Uralmát a karzatok befolyása és a közönség fanatismusa által tartotta fenn.

A pesti országgyülésen valamint később Debreczenben sem volt a többség az övé. Pesten a mérsékeltek, s ez volt nagy többség, a Batthyány, Deák, Széchenyi hivei voltak. Debreczenben jobbadán a védelem kérdései kerültek szőnyegre s ebben nem volt eltérés — de más kormányintézkedések kérdéseiben a békepárt volt többségben. Ott a Kossuth nézeteit leginkább posta- és rendőrfőnöke Madarász László képviselte, ki a törvényhozó testnek legellenszenvesebb alakja volt.

Mennyire nyugtalanitotta a béke-párt, még a török földről

szétküldött körirata is bizonyítja, hol azt mondja: hogy ő proclamálta a függetlenséget, mert a békepárt elől a hidat elvágni akarta.*)

Mennyire semmibe sem vette a magyar értelmiség, sőt mondhatni az egész nemzet érzületét, adhat-e arról nekünk világosabb tanuságot valami, mint az általam az I. kötetben idézett (gr. K......-néhoz irt) levele?

Az értelmiség meghóditását soha sem kereste. Az ily silány eszköz a grófnak való. A modern szabadság parancsol és nem hódit.

Az ő hatalmának eszközei mások. Ugyanaz Pozsonyban, a mi mai napság ‚Irataiban'.

Halljuk magát Kossuthot ez iránt:

«Ha úgy fejlenének a külviszonyok — így szól Komáromy Györgynek adott utasitásában, — hogy külsereggel mehetnénk haza, semmit sem gondolnék a mostani vezetők (Deák stb.) rossz irányával. Azon szellem mellett, mely által a népet és fiatalságot lelkesitettnek irod, én lelkesitettnek tudom — még azok is, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el, hanyatt-homlok sietnének hozzácsatlakozni.»

Jósikának pedig ezeket irja:

*) Kossuthnál a történelmi dolgok előadásának hitelességét nem szabad szigorun vennünk. Ő egyik helyen azt mondja: nincs ember nagy Magyarországban, ki az osztrákkal valaha kibékülne, mint egy ember ragadnak fegyvert osztály- és fajkülönbség nelkül — más helyen panaszolja gr. K....-nenak, hogy az ország kilencz tizedrésze Deákot vallja vezérének es békülni akar.

A függetlenségi nyilatkozatot mindenütt mint a nemzet egyhangu kijelentését emliti. A törökföldröl pedig a magyar külföldi ügynökeihez irt nyilatkozatában azt mondja: a függetlenséget ő proclamálta, hogy az országgyűlesi békepárt mögött a hidat felégesse.

Az a békepárt volt elég belátó s birt eleg erkölcsi bátorsággal, hogy megtagadja hozzájarulását, ezért kelle a képviselőhazat félretolni és népgyülést improvisálni Debreczenben, es ha ez nem állameziny, akkor semmi sem az.

Egész kötetet birnék kiállítani Kossuth beszédeiből és irataiból, hol a pragmatica sanctióról szól a nélkül, hogy az öröklesi tárgyat felemlitené.

Most azt mondja: soha sem volt ember Magyarországon, ki hallott volna valaha mást a pragmaticai sanctióról, mint hogy az az örökļési rendet szabályozta mást nem.

«Igy irodik aztán a történet», mondja maga Kossuth. Meg is lehet fordítni a történész törvényét: nequid veri dicat et falsi dicere non audeat.

«Azt mondod: nincs párt (Magyarországon), minden egy gyönyörű egység.»

«Igen, az akadémiára, a magyar ruhára, a Széchenyi-istenitésre stb.»

«De a forradalomra? — Te igazán hiszed. Sajnállak. Keservesen fogsz kiábrándulni.»

«Egység van arra is, hogyha hatvanezer francziával rukkolnánk be. A menykőbe! Hogy is ne? Hisz akkor csiklándós dolog volna az osztrákos hűség.»

Így persze könnyü volna forradalmat csinálni az értelmiség ellenére is. Szerencsénkre a hatvanezer franczia betörése nem nyugtalanitotta egyetlen józan felfogásu ember fejét sem az országban.

Lássunk még egy passust a Komáromynak adott utasitásokból, hogy e hatalomnak sajátságait és fegyvereit, melyről egész munkám igen bőven szól, sajátmagától Kossuthtól megismerjük:

«Jött a birodalmi tanács — igy ir Kossuth — s voltak, kik elfogadták a kinevezést. Gyalázat! Igen rossz hatást tett Párisban és Turinban. Mondhatod, áruló mindenütt akad. Igaz, de esküszöm, hogy ha otthon voltam volna, egy sem merte volna elfogadni, mert gonddal voltam volna, hogy mindenik kapjon száz meg száz látogatót, száz meg száz levelet ily értelemben: Ha magyar belép a birodalmi tanácsba...... Ezt tenni árulás; a nemzet átka fogja önt kisérni ha ezt megteszi. Ilyen száz levél, névaláirással, placardok Pesten: «Átok a magyarra, ki belép a birodalmi tanácsba» egy kis csoportosulás ablakjaik alatt éjjel, mely szétoszlik, mielőtt a sbirrek ott teremnek stb. — s nincs egy sem, ki el merte volna fogadni.»*)

Ha Kossuth még *Iratait az Emigráczióból* több köteten át folytatja, kár volt fáradoznunk nagy munkában, hogy e hatalom képződésének igaz történetét, eljárásának, sikereinek titkos eszközeit felderitsük. Az ő naiv előadása mindent kipótol.

Dicsőség a nemzetnek, melyben egység nincs a forradalomra, de van az akadémiára, mely a tudományokat terjeszti, a magyar

*) Az efélék rendezésében és végrehajtásában a főmester 1848-ban Madarász László volt. A fővárosi csőcselék csoportulásait és utczai tüntetéseit ő rendezte és vezette. Csak ők tudnák megmondani, mennyibe kerültek ezek az országnak, mert azt csak képzelhetjük, hogy ingyen nem ácsorgott és zajongott naponkint a képviselőház körül az a szegény munkás nép néha órákig.

ruhára, midőn a magyarság minden külső jelvénye üldözőbe vétetik, a Széchenyi-istenitésre, mely Kossuth szerint — hogy szavaival éljek — mást nem jelenthet mint:

«*hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt* (Széchenyt), *hanem engem követett a válság óráiban.*»

Te mondád! Mintha épen munkám egész halmazából vonta volna ki e megczáfolhatlan örök tanulságot.

Ha van a világon történelmi igazság, úgy ez az.

Ezen igazságot végre valahára elhallgatni a mondottak után gyávaság volna. Hogy erről meggyőződjünk, csak két elvitathatlan tételt kell elismernünk.

Egyik: hogy a gróf tanácsát követve a háboru köztünk és Ausztria közt lehetetlen.

Másik: hogy e mellett alkotmányos jogainkból mitsem áldoztunk volna, mint 1867 megmutatta.

A tiszta világos logica ellen nincs a sophismáknak hatalma.

Hogy munkámból más eredmény nem derülhet ki, annak oka a tényekben fekszik mint ezt Kemény oly igazán elmondja következőkben:

«Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartott Széchenyiről mint statusférfiuról irni, mert — nincs miért palástoljuk — a lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és irányban, *hogy az egyik pályájának igazolása a másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után.*»

«Széchenyit és Kossuthot értem.»

«A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a másodiknak kezébe tette le megőrzés végett e haza sorsát. El lőn vesztegetve a szent hitbizomány és hütlenségből-e vagy könnyelmüség miatt? — e kérdésnek kell kifejtetni — nyiltan vagy befátyolozva — akár Széchenyi, akár Kossuth *eljárásának biralata* által.»

Végül legyen nekem megengedve még két megjegyzés:

Minden gondolkozó vallásos ember, ha Isten életét hosszura nyujtja, eléri végre azon pontot, hol visszatekintve a viszontagságos életpálya hányatásaira, a mulandóság érzetében magábaszáll és kibékül önmagával és a világgal. Megemlékezve saját gyarló voltáról, engesztelékeny lesz mások iránt is.

E ponton mint az idő maga hosszu fergetegek után megcsendesül a kedély is, s mint a megtisztult lég szelid mérséklete, az en-

gesztelés melege üditi napjainkat az élet alkonyán. Lecsillapodnak a tevékeny kor erős szenvedélyei és szivünk megnyilik ujra mint az élet tavaszán a szeretetnek, s engesztelést várva, engesztelést nyujt másoknak is.

S kivált kiknek kezébe Isten kifürkészhetlen akarata oly koczkát adott, melyen ezerek és ezerek élete fordult meg, s e koczkát merészen vetette el — és a játszma elveszett, — mi kifogyhatlan anyag rejlik ezekben a magába szállásra, engesztelődésre, kétkedő önvád és vezeklő törődöttségre.

Ime a nagy gróf, ki csak benne élt a viharokban, de meg nem hallgatva és elhagyatva nemzetétől, nem tartóztathatta fel a rohamok árját, a legkinzóbb önvád furiáit hordozza keblében évekig, nem vádol senkit, csak önmagát, bünhődik — mások bűneiért.

Nem igy baracconei remeténk.

A ő szivós szervezetü 78 éves keblében ma is oly erővel lüktetnek a hajdani élet szenvedélyei, mint harmincz év előtt.

Nem akarja bevárni, hogy a történelem teljesitse tisztét, ő lép elő mint engesztelhetlen vádló és pedig vádolja

Deákot történelmi falsum becsempészésével az 1867-ki törvényekbe, —

Görgeyt trivialis árulással.

Széchenyi, «hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együtttartás a magyart nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna» (*Irataim* II. kötet).

Holott korunk történelmében, melyet egykor az elfogulatlan utókor fog összeállitani:

Szechenyi nevéhez a nemzet ébredésének, állami és társadalmi regeneratiójának nagy eszméi —

Görgey nevéhez nemzetünk hadi dicsősége és katonai hirének megmentése, — egyedüli nyereményünk az 1848-ki viharokból, —

Deák nevéhez a nemzet kibékéltetése uralkodójával s az uj æra megalkotása füződik.

Mindezek sikerben kivivott tények, melyeket nem vitathat el tőlök a legragyogóbb ékesszólás vagy irás — még Victor Hugo tolla sem.

Ily vádak ellenében mit lehet mást mondani, mint: Isten bocsásd meg neki — — —.

A másik megjegyzésem ez:

Kossuth a most közrebocsátott *Irataim az Emigráczióból*

II. kötetében az 1848-ki eseményekről szólva, a pragmatica sanctióról ezeket mondja:

«Az minden kétségen kivül van, hogy a pragmatica sanctio a magyar törvénykönyvben benne nincs. Annak értéke Magyarországra nézve = 0.»

«És még is minő végzelmes szerepet játszik ezen magyarjogilag nem is létező dolog Magyarország ujabb történelmében!»

«1848 szeptemberben erre a magyarjogilag nem is létező dologra támaszkodva izent az udvari forradalom nyilt háborut Magyarország állami függetlenségének.»

«Én a pragmatica sanctiót soha sem láttam — s csaknem hitet mernék tenni, hogy azok sem látták, a kik azt a magyar államjogban kiindulási pontnak s jogalapnak elfogadták.»

«Szegény Magyarország!»

Kossuth tehát maga is elismeri, hogy a pragmatica sanctio Magyarország ujabb történetében végzetes szerepet játszott.

Minden fennebbi fejtegetéseim az 1848-ki forradalom keletkezéséről azon végzetes szerep körül forognak, melyet ebben a pragmatica sanctio játszott.

És a mint ezen eszmén indulva itélhetjük meg a valósághoz hiven a forradalom keletkezését, csak ez uton juthatunk a gróf fátuma valódi indokainak felismeréséhez is.

Itt kell ismételnem, a mit kezdetben mondottam, hogy a gróf felfogásainak és fátumának szempontjaból kezelve az 1848-ki események lefolyását, fogjuk megközeliteni leginkább a történelmi igazságot is.

De midőn ezt teszszük s a valót keressük a történelmi fejlődések menetében, egy felette szomoru alternativához jutunk:

Vagy hazánk leginkább kimagasló történelmi alakját, kit kora oly méltán nevezett el «legnagyobb magyarnak», kell az utókor előtt ferde szinben felmutatnunk, midőn lélekrázó fátumának lélektani magyarázatát másban, mint gyáva megfélemedésben nem találhatnánk —

vagy a forradalom keletkezésének oly indokait elfogadnunk, mely a pragmatica sanctio világos és határozott megtörése miatt a felelősség sulyat egészen reánk háritja vissza.

Ez felette szomoru alternativa, de annyi tények egymásbol folyó felhalmozasa mellett lehetett-e haboznom a választásban?

Ezért kelle kezdetben mindjárt elmondanom, hogy a gróf fel-

fogásainak szempontjából kezelve az 1848-ki forradalom keletkezését, fel kell forgatnom egészen történészeink eddigi feltogásait, hogy az események lefolyásában lássuk a gróf fátumának lelektani indokait is.

Ha az eddig megjelent történelmi munkákban a forradalom keletkezésének indokait keressük, Salamon Ferencz értekezését kivéve — mitsem találunk a pragmatica sanctio szerepéről. Úgy találjuk azokban, hogy a bécsi camarilla zaklatott bennünket forradalomba, hogy Ausztria fegyverrel akarta megsemmisiteni a magyar alkotmányt, hogy tőlünk a had- és pénzügyi miniszteriumot el akarták venni stb.

Hogy a dynastia és a bécsi kormány bármi támadása alkotmányunk ellen, miért lett volna a grófra nézve oly hatással, hogy katasztrófát idézzen fel — ezt megfogni és elképzelni nem lehet. A gróf jobban tudta mint akárki, hogy történelmünk ily támadásokkal tele van, mi több, ilyféle igen komoly támadást maga is látott 1823-ban.

Mily mérvű gyávaság kellett volna ahhoz, hogy ettől megijedjen, mi őseinknél megszokott dolog volt és végkép mindig diadalmunkkal végződött, s megijedni és felette kétségbeesni épen 1848-ban, midőn már az egész népet az alkotmány sánczaiba vettük és többé osztályharcztól nem félhettünk.

A bécsi camarilla ármányainak és alkotmányunk megtámadásának fonalán indulva, hogyan érthetnők meg a gróf kinos töprengéseit s kedélyének fokozódó elborulását, mely oly szomoru katasztrófában végződött?

Ámde ha a gróf felfogásainak álláspontjára helyezkedünk, és vele látjuk:

miként rombolja szét az ujon inaugurált politika a nemzeti szent hagyományok egész épületét —

ha vele látjuk: miként nem voltunk képesek a birodalom másik felében duló forradalom által teremtett helyzet kedvezéseit felhasználni, sőt a sors adta előnyöket magunk romboljuk szét —

ha látjuk, mint ő látta, hogy sorsunk azon fordul meg, ha mi az 1848-ki engedmények fejében tett szent fogadásainkat a pragmatica sanctio iránt hiven megtartjuk és teljesitjük, —

mindezek ellenére és István főherczeg, Batthyány, Deák és társai erőfeszitéseinek daczára látja a háboru politikáját felülkerekedni.

Es midőn az olasz segély kérdésében a pragmatica sanctio került szőnyegre, akkor mint Kossuth most maga elmondja: «mert még háborura Ausztria ellen nem voltunk felkészülve és mint miniszter a világos törvény ellen nem szegülhettem, oly középutat kelle találnom, hogy a segély igérete valóságban ne legyen több a semminél.»

Látta tehát a gróf, hogy azon kormány, melynek tagja, melylyel solidaritásban élni kell, melytől nem válhatik meg, nemcsak megszegi a törvényt, megtöri minden fogadásait, sőt ezt teszi nem nyilt bátorsággal, de lealázó perfidiával.

Látja, hogy midőn a dynastia s a bécsi kormány megkisérti a béke feltételeit egy emlékiratban kifejteni s abban oly kiindulási alapot állit, melynek eszméi mástól, mint a gróftól nem eredhettek — és midőn ez hozzánk jut, mi egyhangulag feljajdulunk e nemzetünk elleni merénylet miatt.

Ekkor látta magát felfogásaiban az egész nemzetétől izolálva s mondotta leirhatlan fájdalmában: Nem, nem — az nem lehet, hogy ennyi belátó okos ember őrült legyen — nekem kell őrültnek lennem.

Fenebb, ugy hiszem, elég világosan kideritettem, hogy a pragmatica sanctio alkotásairól egyedül a grófnak volt ez időben tiszta felfogása. Ő látta, hogy ennek fenntartásához egy európai nagy érdek, a dynastia nagyhatalmi állása és Ausztria létérdeke van csatolva.

E nézetében, melyet oly világosan látott, nemcsak mindenkitől izolálva látta magát, még minisztertársainál is, sőt ez mint a haza elleni merénylet lett bélyegezve, mi ellen felszólalni sem lehet.

Látta a háboru kikerülhetlenségét s látta alföldi hadviselésünk menetéből erőnk elégtelenségét, evvel egyidejüleg kihivó és elbizakodott eljárásunkat.

S végkép azon veszélyt, hogy a vitéz magyar nemzetet a kalandor horvát bán összeszedett horvát seregével verje le — mert ő jól tudta, hogy nincs annyi erőnk a Drávánál, hogy a bán betörését es előhaladását megakadályozni birnánk.

Ha mind ezen lesujtó körülményeket s a helyzetet számbaveszszük, lehet némileg fogalmunk a gróf lelki állapotáról s azon leirhatlan kinokról, melyeket szenvedett s melyeknek végkép a tehetetlenség érzetében áldozatul esett.

Ezekben itélhetjük meg a történelmi események szoros összeköttetését a nagy gróf fátumával.

Negyvenkét éve, hogy a körülmények által unszolva önmegadó elszánással inkább, mint önbizalmas bátorsággal kisérlettem meg a gróf által inaugurált nemzeti politika követelményeit a magyar közlekedési ügyek rendezésénél gyakorlati megoldásban felmutatni, mint ezt e kötet II. fejezetében részletesen elmondottam.

A kisérlet várakozásaimat tulhaladva sikerült. Hogy eszméit jól fogtam fel s minden részletekben helyesen alkalmaztam — önmaga birálta — és nevével pecsételte meg.

E munka a körülmények által mennyire veszélyessé lett Kossuth hatalmára nézve, fennebb elmondottam.

Tizenhat évvel később ismét a körülmények kényszere alatt fogságomban, a budai József-kaszárnyában megirtam a «Kisérletet a magyar kérdés megoldásához».

Ez nekem nem volt nehéz feladat. A gróf eszméin indulva látnom kelle, hogy a megoldásnak más okszerü elfogadható alapja nem lehet: mint a pragmatica sanctio.

Ezen alapon el kelle jutnom egyenes logikával a paritáson nyugvó dualismus eszméjéhez. Unum et indivisibile imperium, de ebben Magyarország propriam habet consistentiam et constitutionem, nulli altero regno obnoxium, nec ad normam aliarum provinciarum gubernandum.

Kifejtettem akkor e rendszer következményeit s felfogásom helyességét igazolta az 1867-ki kiegyezés.

A magyar nemzeti politikának megvan állandó változhatlan czélja.

Ez a magyar állam fenntartása és benne a magyar faj nemzeties kifejtése.

A gróf volt az, ki ötven év előtt nemzeti politikánk egyedül józan elveit előnkbe tárta.

Nekünk tehát nemcsak független és önálló államot kell fenntartanunk, de ezen országnak mindenben magyar szabásu államnak kell maradni mindenkoron.

De a mint politikánk végczélja változhatlan, úgy e czélra vezető eszközök a conjuncturáktól függenek s ezek változhatnak időnként.

A gróf mélyen — mint senki más — kutatva a létező conjuncturák hazánkat érintő szövevényeit, számba vette az Európában fennálló viszonyokat, történelmi fejlődésünk egész folyamatát, ebben a nemzeti szellem működésének félreismerhetlen nyomait, fel kelle tehát ismernie a pragmatica sanctio (nálunk 1723-ki törvény) alkotásainak rendkivüli történelmi fontosságát.

Meg kelle győződnie, hogy ez idő szerint mi nemzeti czélunkat és keleti hivatásunkat csak Ausztriávali szoros kapcsolatban érhetjük el.

Ez lett tehát politikájának sarkköve.

Mit rejt a jövendő Európára nézve, minő alakulásoknak megy elibe e világrészünk, ennek Isten a megmondhatója.

Az azonban tény, hogy azon conjuncturák, melyekre a gróf ötven év előtt politikájának egész rendszerét épitette, ma még szilárdabban állnak és követelőbben lépnek előnkbe mint valaha.

Más részről hála Isten, a forradalmi aspiratióknak utolsó reményszálai is végkép megszakadtak, elannyira pedig, hogy ma már éretlen ábrándokat sem táplálkoztatnak tovább.

Idejét láttam ezért a gróf eszméinek egész összegét legmélyebb indokaiból merítve kifejteni, életfolyásának viszontagságaiban illustrálva hazámfiainak felmutatni.

Soha sem kerestem, de sorsom akarta úgy, hogy a gróf eszméiért küzdve háromszor álljak szemben az irodalom terén hazám azon fényes egyéniségével, kiről elmondhatom saját szavaival «hogy személyének soha ellensége nem voltam», mint ő a grófról most is méltán állitja, de «engesztelhetlen ellenkezésben álltam minden elveivel, pártjával és mindenkori politikájával» Pesten, Debreczenben s azon tul maig.

A mit ő mondott vagy irt, az szive mélyéből szállt ajkára és tollába, ezen ki kételkednék? én pedig legkevésbé. Ő rajongva hitt hivatásában.

Én szerény helyzetemben mélyen érzett hazafi kötelességet teljesitettem, midőn:

1848-ban a «Magyar közlekedési ügyek rendezésével» a grófnak elé álltam, s e munka a körülmények szövevénye által Pozsonyban a hatalmas pártvezér országgyűlési befolyását végzetes csapással fenyegette. Midőn

tizenhat évvel később megirtam a «Magyar kérdés megoldásának» egyedül lehetséges módját.

Egy barátom szivességéből olvastam a hires számüzött néhány leveleit e munkáról. Ezen levelekből eléggé meggyőződtem, hogy a kiegyezés lehetőségérőli fogalmait és minden ábrándjait mennyire sziven találtam.

Most harmadszor, épen 26 évvel később, ismét szemben állok az *Irataim* minden szavával, mit az 1848-ki eseményekről elmond.

E harczot ellene 1841-ben a gróf kezdette meg a *Kelet Népé*vel s folytatta mig 1848-ban kimerülten visszavonult.

Ma már e harcz hazánkban kivivatott és mint e harcznak szerény közkatonája, nincs mit felpanaszoljak a sorsnak vezérünk fátumán kivül.

Ő a harczban kidőlt, de ügye diadalra jutott.

Ma már mindannyian a történelem terén állunk. Azé az itélet joga.

Tisztelt olvasóim pedig fogadják az itt nyujtott olvasmányt azon higgadt türelemmel, melyet a tárgy követel, s a nyujtott anyag magasztos fontossága tegye elnézővé az előadás nem csekély gyarlóságai iránt.

TARTALOM.

VI. FEJEZET.

Az 1848-ki engedmények készületlen találták a feleket. Bécsben azonban nem sokára észrevették a hiányokat és ő felsége márczius 31-ki kir. leiratában elmondja nehézségeit s elsorolja a pótló intézkedések részleteit. Joggal nem vádolható ez okért, hogy a reactio anyagát előkészítette volna. Forradalmunk fejlődésében a horvát mozgalmaknak jutott a főszerep. Ennek kezdete, fejlődése és jellege.

VII. FEJEZET.

Mikent látta el magát a magyar minisztérium a hatalom eszközeivel, midőn a kormányzást átvette. Minő volt a helyzet az ország bensejében? Mi volt ennelfogva az egyedül lehető józan politika? Miben állták a dynastiának és bécsi kormánynak követelései? Az olasz segély, az állam-adósságok, a közös terhek viselésének kérdései. Mit tettünk ezek körül?

VIII. FEJEZET.

A bécsi camarilla működésének hiányzik minden alapja. Miből eredhetett a had- és pénzügyi tárczák visszavételének híre. A minisztérium Pozsonyból áttelepedik Pestre s megkezdi ott működését. A pénzügyi tárcza Kossuth kezében. A Széchenyi minisztersége.

IX. FEJEZET.

A gróf tanácsai a rend megszilárdítására nézve Pesten. A vas- és öntő-gyárt átalakíttatja fegyvergyárrá. Gr. Batthyányt unszolja 1000—2000 válogatott magyar rendőr felállítására. A lánczhid, hajógyár, fegyvergyár, hengermalom igazgatóit összehíja s a munkák fokozására zaklatja. Munkát és foglalkozást keres a tömegeknek. A clubbok izgatásait figyelembe venni kívánja. A kétfejü sasok és fekete-sárga szinek elleni hajsza. B. Lederer budai hadi kormányzó elleni tüntetés véres kimenetele. Innen eredő rendkivüli izgalom. A «Márczius Tizenötödike» lap működése. Befolyása a lapok és clubbok eljárásának Kossuthra. Kossuth kibontakozik a kormány solidaritásából a közönség előtt. Rendszabályai a pénzügyek körül. Az érczpénz kivitelét betiltja.

X. FEJEZET.

A julius 2-kára egybehivott országgyűlés minősége. Az ország békés hangulata. Megalakul a kormánypárt a képviselők nagy többségéből. Miként bánik el a párttal a magyar kormány. Batthyány gróf személyes tulajdonai. Ki volt oka a nagy kormánypárt felbomlásának? A gróf előintézkedései a kormánypárt szállására nézve az Ullmann-házban. Kossuth állásfoglalása. Deák döntő nézete.

XI. FEJEZET.

Kossuth nem csinálta a forradalmat. De nélküle lehetetlen lett volna a forradalom. A gróf jóslatai, hogy ő a forradalomba vezeti a nemzetet, csak egyéniségének mély ismeretéből merített természetes combinatio volt, melyben nem csalódott. Mit tartott a gróf Kossuthról. Az olasz segélyhadak megajánlásának döntő fontossága. A miniszterek ige-

retei az elűzött időben. Az országgyűlés megnyitása előtti napon nagy képviselői értekezlet Kossuthnál az olasz kérdésben. Annak meglepő kimenetele. A «Márczius Tizenötödike» ezen értekezletről. A kormány viszonya Kossuthtal.

XII. FEJEZET.

Az olasz kérdés targyalasa az országgyűlesen. A pragmatica sanctio értelmezése gróf Batthyány által. A frankfurti képviselőnk Szalay Laszlonak adott utasitás a védszövetség megkötésére nezve. Birt-e a magyar kormány az olasz kérdes targyalásánál e kérdés döntő fontosságanak tudataval? Kossuth bevezető nyilatkozatai. Az olasz kérdés a válpont, melyen a béke vagy háboru ügye dolt el. Szemere nyilatkozata b. Jellasich pártolasaról Bécsben. A katonapárt ignoráltatik a történelem eloadasaiban. Az állam-adósságok ügye a Frankfurtba küldött utasitásban. A helyzet szemléje.

XIII. FEJEZET.

Az olasz kerdes targyalasanak kezdete. Kossuth mint kormanyszonok vezeti be a kerdes targyalását helyrehozhatlanul elrontva. Minisztertanacsi jegyzőkönyv felolvasasa. Ennek tartalma. Kossuth ebben a kormany politikajat mondja eloadva. Kettős helyzete. Magyarázza politikáját s minden értékéből kivetközteti.

XIV. FEJEZET.

A förendek valaszfeliratanak egeszen mas hangja. B. Wesselenyi nyilatkozata a förendeknel. A képviselőhazban az ellenzek elesen tamadja meg az olasz segély adását. Kossuth mind tovább megy magyarázataiban az ellenzek lecsendesitésére. Az ellenzék magyarázatát elfogadja es formulázását kivánja. Ezt másnapra megigeri. E helyett másnap az összes miniszterium formulatióját mutatja be. Mire az ellenzek felzudul. Kossuth kitör az ellenzék ellen és szavazásra hivja fel a házat. Deak bekitőleg közbelep. A szavazás roppant többseget mutat ki a kormany részére. A benyomas, mit e targyalás lefolyása Bécsben tett.

XV. FEJEZET.

A minisztertanácsi jegyzőkönyv bővebb elemzése közvetve megtagadja a pragmatica sanctióból folyó védelmi kötelezettséget. A personal-unio elfogadasanak feltételeihez köti. Gr. Batthyánynak tévesztett utja. Kossuth meghóditásában keresi a megmentést. Mit várt a dynastia és a bécsi kormány a magyar országgyűléstől? Mit kapott várakozása féjében? Kossuth most közrebocsátott munkájában maga adja elő, mikent játszotta ki a kötelezett segélyadást az országgyűlésen.

XVI. FEJEZET.

Az olasz kérdés letárgyalásaval el lett vetve a koczka. Ennek decomponáló hatásai az országgyűlésre. A forradalmi elemek diadala. Kossuth es minisztertársai közt megszünik minden solidaritás. Kossuth lapjában julius 30-án nyilatkozik. A «Márczius Tizenötödike» azonositja pártját Kossuthtal. Kossuth julius 30-ki hirhedt nyilatkozata. Rákövetkezve

egy tüntetés Frankfurt mellett, összekötve Ausztria elleni fenyegetéssel a képviselőházban. A többi miniszterek közönye Kossuth fellépése ellen. Deák maga a personal-uniót ismeri el közjogi alapnak. E nezet senki által nem ellenezve köznézetté lesz.

XVII. FEJEZET.

Az eszmék alakulásának hatása a helyzetre. Minő vonatkozásban álltak vezérférfiaink ezen eszmekhez. Különösen Szechenyi, Deák, Kossuth. Kossuth tartaléktalanul elmondotta elveit. Deák nem volt barátja a kihivó politikának, de elvben nem volt eltérő. Szechenyi egészen ellenkező téren állt. Beszélgetesei a helyzetről. Nézetei a pragmatica sanctio alkotásairól. Kemény felfogása Széchenyi politikai rendszeréről.

XVIII. FEJEZET.

Folytatása a gróf nézeteinek hazánk viszonyairól. Szerencsétlen positiok, mikbe helytelen eljárásunk által jutottunk. Doblhoff b. a bécsi miniszterelnök nagy munkalatot készíttet a kiegyezés módozatairól — Széchenyi alapelveiből indul ki. A bécsi körök helyzete. Seregeink állapota a támadások ellenében.

XIX. FEJEZET.

A bécsi kormany emlékiratanak biralása nalunk. A «Pesti Hirlap» es «Kossuth Lapja»-nak nyilatkozatai. Az emlekirat tartalma. Az 1867-ki kiegyezes ezen felfogást igazolta. Mária Terézia uralkodásától történt alakulasok. Ezek nyertek szervezeti formát az 1867-ki kiegyezésben.

XX. FEJEZET.

A bécsi kormány emlékiratának egy passusa: volt-e a dynastiának joga oly törvényeket sanctionálni, melyek a pragmatica sanctiot alterálják? Az elteres köztünk és Ausztria közt az alapfelfogásban volt. Ezen rideg állast Ausztria ellenében még az 1867-ki kiegyezesnél is megtartottuk. Doblhoff b. miniszterelnök nézetei a kapcsolat alapjairól a gróf felfogásaira vezethetők vissza. A grof szomoru helyzete, midőn magat teljesen izolálva látja, még Deákkal is ellentetes nézetben. Ketkedik önmagaban is. Felebreszti a forradalmi elemek gyanakodását, melytől maga Kossuth sem óvja meg magát.

XXI. FEJEZET.

A Széchenyi egesz politikai rendszerenek a történelmi fejlődesek és europai helyzet alakulásaibol merített indokai. Ezekkel szemben a kikiáltott personal-unio meg nem állhatott a nelkül, hogy szét ne rombolja a multak minden alkotasait. Ausztria letérdeket látta abban megtámadva. A háboru kikerülhetlen.

XXII. FEJEZET.

Apróbb tényezok a Szechenyi fatumanak előidézeseben. A pesti lanczhid udvara. A láncz felvonasanak vegfatuma. A terrorismus. Annak első jelensegei. Lamberg grof meggyilkoltatása es Zichy grof kivegeztetese. A gyaszjelentesek megküldetnek nehany képviselőnek. Kinek intezkedesebol? A proscribalt kepviselők ertekezlete. A forradalmiak keszülnek fellépésre. Evvel kapcsolatban mint signal a grof meggyilkoltatasa.

XXIII. FEJEZET.

Kossuth megmergeztetesenek hire. E mendemondába Szechenyi is belevonatik. Kossuthot ebedre unszolja magához. Az ebed lefolyása. Jelenet Kossuthnál a belga mintapuskával. Wesselenyi b. látogatása Kossuthnál. Wesselenyi aggodalmai, óv-intezkedései. A gróf párbaja Patayval. István főherczeg helyzete a budai varlakban. Széchenyi védelmi intézkedesei. Családját elküldi Pestről. A minisztertanacsban unszolják, maradjon el es pihenje ki magát. Otthon ül folyvást. Magara maradva etlen es álmatlanul tölt napokat. Kimerül. Dr. Balogh rabirja, hogy Pestről távozzek. Az uton kitör a kor-állapot. Bajoskodások közt eljutnak Döblingbe. Kossuth most közrebocsatott nagy munkájában elmondja az 1848-ki események törtenetet. Visszapillantas akkori es mostani törekvéseire. Vádolja gr. Széchenyit, Deákot és Görgeyt. Befejezés.

Grünwald Béla. **A régi Magyarország 1711—1825.** Második kiadás 4 frt.

Guizot Ferencz. **Az angol forradalom története.** I. Károly haláláig. Ford. *Fésüs* Gy. 2 frt. Diszkötésben 3 frt.

Guszmann, dr. Gróf **Széchenyi István a döblingi magántébolydában.** Németből forditotta *B. J.* 40 kr.

György Endre. **Angol államférfiak és szónokok** a jelenkorból, élet- és jellemrajzokban 4 frt.

Hamary Dániel. **Komáromi napok** 1849-ben, *Klapka* György honvédtábornok alatt 1 frt.

Honvédvilág. Szerk. *Kunsági* és *Potemkin.* 2 kötet 2 frt.

Horváth Mihály. **A magyarok története** rövid előadásban. Sajtó alá rendezte, bővitette s jegyzetekkel ellátta Sebestyén Gyula. Hatodik kiadás. 3 frt, vászonba kötve 4 frt.

— **Magyarország történelme.** Az uj dolgozat második bővitett kiadása. Nyolcz kötet. 30 frt. Kapható 30 füzetben is. Egy füzet ára 1 frt.

Jósika Miklós. **Emlékirat.** Négy kötet 4 frt.

Kerékgyártó Árpád. **Tiz év Magyarország legujabb történetéből.** 1840 1849. Két kötet. 3 frt. Kötve 4 frt 50 kr.

— **Hazánk évlapjai.** Magyarország történetének kortani átnézete 884 - 1849. 5 frt.

Klapka György. **Emlékeimből.** Függelékül: Gróf Teleki László levelei. Szerző fénynyomatu arczképével. 5 frt.

Kölcsey F. Országgyülési és megyei beszédek 80 kr.

Kossuth Lajos **levelei Bem altábornagyhoz** 1849. évi márcz.—juniusig. Kiadja *Makray* Aladár. 80 kr.

László Károly. **Napló-töredék** az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét, illetőleg Törökországban és az amerikai Egyesült-Államokban. Kossuth Lajosnak a szerzőhöz intézett sajátkező levelével 2 frt.

Lázár Gyula dr. **Az ozmán uralom története** Europában. I. kötet: A török nemzet őstörténetétől egész I. Szelim haláláig (1520). II. kötet: I. Szulejmantól (1520) egész a jelenkorig. Két kötet 4 frt.

Lieber. Polgári szabadság és önkormányzat. Szabadon magyariták *Scholz* Viktor és *Vajda* J. 1 frt 40 kr.

Marczali Henrik dr. **A magyar történet kutfői** az Árpádok korában 1 frt 20 kr.

Mit köszönünk a forradalomnak? 40 kr.

Mommsen Tivadar. **A rómaiak története.** A magyar tudományos akadémia megbizásából ford. *Toldy* István. 8 kötet 16 frt.

Murray C. E. Grenville. **A jelenkori oroszok.** Angolból forditotta *Csurgó* György 1 frt 40 kr.

Müller Dániel. **Az ó-kor története.** Átdolgozta dr. *Mangold* Lajos. Második kiadás 2 frt.

I. Napoleon császár élete a leghitelesebb kutfők után. III. kiadás 2 frt. Diszkötésben 3 frt.

Pap Dénes. **Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—49.** Első kötet 3 frt. Második kötet 3 frt 60 kr.

Pulszky Ferencz. **Életem és korom.** Második kiadás. Szerző fénynyomatu arczképével. Két kötet 5 frt.

Salamon Ferencz. **Az első Zrínyiek.** Czimképes kiadás. 3 frt. Díszkötésben 4 frt.

— **Magyarország a török hóditás korában.** Második javitott kiadás. 2 frt. Vászonkötésben 2 frt 50 kr.

Schiller Frigyes. **A harminczéves háboru története.** Ford. *Torkos* István. Czimképes kiadás. 2 frt. Diszkötésben 3 frt.

Széchenyi István **fennmaradt munkái,** kézirataiból. **Hunnia. — Pesti por és sár.** 2. kiadás. Egy kötetben 3 frt.
Egyenkint *Hunnia* 2 frt. — *Pesti por és sár* 2 frt.

— **munkái.** Korszerü kivonatban. Második kiadás. Három kötet 5 frt.

Szeremlei Sámuel. **Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon** 1 frt.

Szilágyi Sándor. **Erdélyország története,** tekintettel mivelődésére. Két kötet. Czimképes kiadás. 4 frt, díszkötésben 6 frt.

— **Vértanuk** a magyar történetből. Történeti tanulmányok. 2 frt 50 kr.

Szőllőssy Ferencz. **Kossuth és a magyar emigratió török földön.** Függelék: Utirajzok. 1 frt 20 kr.

Tankó J. **A forradalmak kora** és az ujabb állami alakulások. 2 frt.

Teleki Domokos gróf. **A székely határőrség története.** A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette *Szabó* K. 2 frt.

Magyar történelmi emlékek. Kiadta *Szalay* László.
Gróf Bethlen Miklós önéletirása 2 kötet 8 frt 40 kr.
Gróf Károlyi Sándor önéletirása 2 kötet 8 frt 40 kr.

Zichy Antal. **Eszmék, adatok, adomák gróf Széchenyi István naplóiból.** 60 kr.

Zsilinszky Mihály. **Magyar hölgyek.** Történelmi élet- és jellemrajzok 1 frt.